Eestlased ja eesti keel välismaal

Koostanud ja toimetanud
Kristiina Praakli ja Jüri Viikberg

Tallinn 2010

Koostanud ja toimetanud Kristiina Praakli ja Jüri Viikberg
Keeletoimetajad Ülle Niin (eesti keel) ja Dolores Anne Lindsay (inglise keel)
Teostaja Eneken Moorlat

Raamatu väljaandmist on toetanud Kordelini Rahastu,
Rahvuskaaslaste Programm ja Kultuurkapital.

Väljaandja Eesti Keele Sihtasutus
Trükitud AS Pakett trükikojas

© Autorid 2010
© Kaardid AS Regio 2010

ISBN 978-9985-79-323-7

SISUKORD

Birute Klaas
Saateks 7
Foreword 9

Kristiina Praakli, Jüri Viikberg
Väliseesti keele uurimisest 11
The Estonian Language Abroad:
A study of the Estonian language in diaspora 24

Tiit Tammaru, Kaja Kumer-Haukanõmm, Kristi Anniste
Eesti diasporaa kujunemise kolm lainet 35
Summary: *The Origins and Development of the Estonian Diaspora* 56

Martin Ehala
Keel ja ühiskond. Väliseesti kogukondade jätkusuutlikkusest 59
Summary: *Language and Society* 89

Mart Rannut
Keel, migratsioon ja poliitika 93
Summary: *Language*, *Migration and Policy* 110

Aune Valk
Keel ja identiteet. Keele roll eestlaste identiteedis 113
Summary: *Language and Identity*: *the role of language in Estonian identity* 139

Anna Verschik
Keelekontaktid ja kontaktidest johtuvad keelemuutused 143
Summary: *Language Contacts and Contact-Induced Language Change* 174

Tiiu Salasoo
Pagulaspõlvkonna laste eesti keele omandamine 177
Summary: *The Acquisition of Estonian by Children of Refugees* 190

Piibi-Kai Kivik
Eestlased ja eesti keel Ameerika Ühendriikides. Tähelepanekuid kolmest kogukonnast 195
Summary: *Estonians and the Estonian Language in the United States* 235

Aivar Jürgenson
Eestlased ja eesti keel Argentinas 239
Summary: *Estonians and the Estonian Language in Argentina* 262

Mare Kõiva
Eestlased ja eesti keel Austraalias 265
Summary: *Estonians and the Estonian Language in Australia* 282

Aivar Jürgenson, Sander Jürisson
Brasiilia eestlastest ja nende keelest 285
Summary: *Brazilian Estonians and their Language* 303

Katrin Hiietam
Eestlased ja eesti keel Põhja-Inglismaal 305
Summary: *Estonians and the Estonian Language in Northern England* 339

Harry William Mürk
Eesti keel, ei! Ehk eesti keel ja meel Kanadas 341
Summary: *The Language and Mind-set of Estonians in Canada* 357

Lembit Vaba
Eestlased ja eesti keel Lätis (Liepna ja Balvi eesti siirdlaskonna tekke-, arengu- ja hääbumislugu ühe suguvõsa perepärimuste põhjal) 361
Summary: *Estonians and the Estonian Language in Latvia* 381

Raimo Raag
Eestlased ja eesti keel Rootsis 385
Summary: *Estonians and the Estonian Language in Sweden* 430

Tiina Kälissaar
Eestlased ja eesti keel Saksamaal 433
Summary: *Estonians and the Estonian Language in Germany* 452

Kristiina Praakli
Eestlased ja eesti keel Soomes 455
Summary: *Estonians and the Estonian Language in Finland* 501

Maarika Teral, Mari Allik
Eestlased ja eesti keel Taanis 503
Summary: *Estonians and the Estonian Language in Denmark* 515

Jüri Viikberg
Eestlased ja eesti keel Venemaal 517
Summary: *Estonians and the Estonian Language in Russia* 548

Autorid 551

Kaardid. Väliseestlaste olulisemad asualad 555

SAATEKS

Väliseestlaste ja väliseesti keelekujude uurimisega on tegeldud küll juba aastakümneid, kuid põhiliselt üksikuurijate tasemel. 1997. aastal korraldas Tartu ülikooli eesti keele õppetool väliseesti keele seminari ning andis välja artiklikogumiku. Kümme aastat hiljem olid väliseesti keele küsimused tähelepanu keskpunktis Tartu ülikoolis peetud konverentsil "Emakeel ja teised keeled VI", seal sündis ka idee koostada ülevaateraamat eesti keele ja eestlaste kohta välismaal.

Koguteosest "Eestlased ja eesti keel välismaal" on saanudki mahukas ja laiavaateline raamat, mis koondab oma kaante vahele ajaloolised ja statistilised ülevaated eri mandritel ja riikides elavatest eestlastest, pakkudes lisaks väliseestlaskonna kujunemisloole ka süvendatud käsitlusi nende keelekasutuse kohta. Väliseesti keel on üks eesti keele erikujusid, mis on saanud mõjutusi ümbritsevatest keeltest ning esitab seega mitmesugustest keelekeskkondadest tingituna huvitavat variatiivsust.

Kogumik on autorite ühislooming, mis on sündinud PhD Kristiina Praakli (Tartu ülikool) ning prof Jüri Viikbergi (Tallinna ülikool) tarmukal eestvedamisel ja toimetamisel. Artiklite 21 autorit 8 riigist on oma ala asjatundjad, nad pakuvad nõudlikule lugejale vajalikku intellektuaalset pinget, aga ka põnevat materjali eestlastest laias maailmas. Konkreetsete riikide eestlaskonna kujunemist ja nende keelekasutuse analüüse on autorid esitanud Ameerika Ühendriikide, Argentina, Austraalia, Brasiilia, Inglismaa, Kanada, Läti, Rootsi, Saksamaa, Soome, Taani ja Venemaa kohta, hõlmates seega nii suuri ja pika ajalooga eesti pagulaskondi (näiteks Rootsis) kui ka väikseid kogukondi (näiteks Brasiilias). Riikide loend, kus eestlasi elab, sellega muidugi ei ammendu.

Igal välismaale sattunud eestlasel on kindlasti rääkida oma lugu, põnev ja kordumatu, mõjutatud ajastu poliitilistest teguritest, isiklikest valikutest ja valimata jätmistest, surmast, sõjast ja armastusest, aga ka lihtsalt parema elu otsimisest. Tänapäeva Euroopas, kus riikidevahelised piirid on Eesti ja eestlaste jaoks paiguti vaid sümboolsed, on välismaale siirdumise põhjused sageli needsamad, mille pärast kolitakse peale ülikooli lõpetamist Tartust Tallinnasse – tööd ja karjääri ei planeerita ainuüksi oma riigi piires. Tänapäeva eesti noor vaatab otsivalt ringi ning tööd ja elukaaslast ei leita ammu enam ainult kodukohast. Ja nii ongi viimase 10–15 aasta jooksul

välismaal elavate eestlaste arv suurenenud, välismaale tööle ja õppima on siirdunud rohkem inimesi, kui neid on Eestisse tagasi tulnud. Mis hetkest alates peaks (ajutiselt?) tööle ja elama siirdunud eestlast väliseestlaseks arvama, on muidugi keeruline küsimus. Minu isiklik kogemus – neli aastat tööd Helsingi ülikoolis ja seega elamist Soomes – ei muutnud mu "kodueestlase" identiteeti küll väliseestlase omaks.

Eri riikide eestlaskonda ja nende keelt esitlevate peatükkide kõrval leiame raamatust ka ülevaateartiklid väliseesti keele uurimisest, diasporaa kujunemisest, väliseesti kogukonna jätkusuutlikkusest, keelepoliitika ja migratsiooni seostest, keele ja identiteedi seostest, keelekontaktidest ja neist johtuvatest keelemuutustest, pagulaslaste eesti keele omandamisest. Need teemad on eri riikide eestlaskonna ja nende keele kirjelduse teoreetiliseks raamistikuks ning taustaks. Usutavasti leiavad käesolevast koguteosest lugemisväärset nii eestlased Eestis kui ka eestlased välismaal, nii keeleuurijad kui ka kõik huvilised.

Birute Klaas

Tartu ülikooli eesti keele võõrkeelena professor,
Eesti keelenõukogu esimees

Tartus 30. juunil 2010

FOREWORD

The Estonian diaspora and the varieties of the Estonian language that are used outside Estonia have been studied for decades, but mostly by individual researchers. In 1997, the Estonian Department at the University of Tartu held a seminar on the Estonian language outside Estonia and subsequently published a collection of articles. Ten years later, the issues associated with the topic were discussed at the conference "Mother Tongue and Other Languages VI", which was held at the University of Tartu. It was proposed at this conference to compile a book about the Estonian language and Estonians abroad.

The collection that resulted: "Estonians and the Estonian language abroad", is undoubtedly the most comprehensive book to date; it includes historical and statistical surveys of Estonians across different continents and in diverse countries. In addition to the history of the Estonian diaspora, it provides in-depth information about their language use. The Estonian language outside Estonia is a variety of Estonian that has been influenced by the languages of the new countries of residence. Because of the different language environments, it therefore exhibits interesting variations.

The collection of articles is a collaborative effort of many authors. It was inspired by the unflagging energy and editorial expertise of Kristiina Praakli, PhD (University of Tartu) and Prof. Jüri Viikberg (Tallinn University). The twenty-one authors representing seven countries are acknowledged experts in their fields. They provide intellectual stimulation for the demanding reader and compelling information about Estonians worldwide. The articles present the histories and language analyses of Estonian communities in Argentina, Australia, Brazil, Canada, Denmark, Finland, Germany, Great Britain, Latvia, Russia, Sweden, and the United States. This is not, of course, an exhaustive list of countries where Estonians now reside. The book covers large Estonian communities with a long history such as those in Sweden and small communities in countries such as Brazil.

Each Estonian who left Estonia has his or her unique and remarkable story to tell, which is often coloured by the political events of the time. The stories describe the personal choices they made or which were made for them; they speak of death, war, love, or the quest for a better life. In

contemporary Europe, where the borders between countries have become largely symbolic, the reasons Estonians migrate are often similar to those motivating a move from Tartu to Tallinn after graduation – jobs and careers are no longer limited to the domestic market. Young Estonians are eager to look around, and finding a job or partner at home is a thing of the past. The number of Estonians living abroad has increased over the past 10–15 years, and more people have left Estonia for work and study than returned. It is difficult to judge when an Estonian who has left Estonia for work should be regarded as an Estonian living abroad. My personal experience – four years of residence in Finland teaching at the University of Helsinki – did not transform me into an Estonian living abroad.

In addition to chapters devoted to Estonian communities and their language in specific countries, the book also includes overviews of the study of the Estonian language outside Estonia, a history of the diaspora, a discussion of the sustainability of the Estonian community outside Estonia, the links between language policy and migration and between language and identity, language contacts and contact-induced language changes, as well as the acquisition of the Estonian language by children living outside Estonia. The topics provide a theoretical framework and a background for the study of Estonian communities and their language in specific countries. We hope that this book will be meaningful and thought-provoking for Estonians living in Estonia, Estonians living abroad, linguists, and everyone else who takes an interest in this topic.

Birute Klaas

Professor of Estonian as a Foreign Language at the University of Tartu, Chair of the Estonian Language Board

Tartu, 30 June 2010

VÄLISEESTI KEELE UURIMISEST

Kristiina Praakli, Jüri Viikberg

Eestlased ja eesti keel väljaspool Eestit

Tänapäeva Euroopa ja kogu maailma kultuurilise ning keelelise mitmekesisuse põhjusi tuleb otsida majanduslikest, poliitilistest ning sotsiaalsetest faktoritest. Teise maailmasõja järgse majanduselu elavdamine võõrtööjõu sissetoomise abil (Türgist, Lähis-Idast, Lõuna-Euroopa riikidest) pani 1950. aastail aluse Lääne-Euroopa paljukultuurilistele ühiskondadele, eeskätt Saksamaal. Hiljem on isikute sisse- ja väljarännu kasvu väga oluliselt mõjutanud ühiskondlik-poliitilised arengud nii endise Nõukogude Liidu aladel (nt Baltikumis) kui ka tema satelliitriikides Ida- ja Kesk-Euroopas. Mitmed pöördelised sündmused – riikide (taas)iseseisvumine, piiride avanemine, ühinemine Euroopa Liidu ja NATO-ga – on mõjutanud sealseid demograafilisi arenguid, suurendanud hüppeliselt väljarännet peamiselt Lääne-Euroopa riikidesse ning võimaldanud sihtriikides vastavate etniliste kogukondade teket. Rännet soosivatest tõmbeteguritest mainitagu veel kõrghariduse omandamise võimalusi välisriikides, inglise keele laienevat levikut ja staatust *lingua franca*'na ning infotehnoloogilisi vahendeid kommunikeerumisel muu maailmaga. Mainitud tegurid on mõjutanud ka eestlaste emigreerumist Eestist.

Väljaspool Eesti geograafilist ruumi elavate eestlaste arv on 1990. aastaist alates märgatavalt suurenenud. Paraku saab välismaal elavate eestlaste koguarvu välja selgitada vaid umbkaudselt, sest rahvastikustatistika koostamise põhimõtted ning välispäritolu elanikkonna määratlemise alused on riigiti erinevad. Elanikkonna rühmade defineerimisel ja identifitseerimisel lähtutakse sellistest kriteeriumidest, nagu kodakondsus (*citizenship*), sünniriik (*birth-country*), enesemääratlemine (*self-identification*) ja emakeel (*mother tongue*). Eesti diasporaa-uurijate esitatud ametlike andmete alusel elab tänapäeval võõrsil vähemalt 130 000 eestlast, neist idas 40 000 ja läänes 90 000 (vt Kask, Tammaru 2006: 193, 209). Tõenäoliselt on välismaal elavate-töötavate-õppivate eestlaste tegelik (kogu)arv ametlikest arvandmetest suurem.

Eestlasi on siirdunud välismaale juba ammustest aegadest. Kõige arvukam ja pikimate traditsioonidega eesti kogukond elab Vene Föderatsioonis

(2002. aastal 28 113 inimest[1]). Venemaa eesti asundused moodustati 18.-19. sajandil tsaari nimel väljasaadetuist ning 19. saj teisel poolel ja 20. saj algul eeskätt majanduslikel põhjustel väljarännanuist (Rosenberg 1998; Korb, Kõiva 2006: 3). 1918. aastal loendati Venemaal juba 318 eesti asundust (Nigol 1918: 10). Poliitilised põhjused lisasid eestlaste väljarännu sihtriikide hulka Põhja-Ameerika ning Austraalia, 20. sajandi alguses elas USA-s u 3000 eestlast (Pennar *et al*. 1975: 12; Kulu 1992: 82), vähemal määral Kanadas, Austraalias, Soomes ja Lätis. Eesti Vabariigi tekke ajaks 1918 elas eestlasi väljaspool kodumaad juba 200 000–250 000 (Kulu 1992: 22; Raag 1999: 51), neist lõviosa Venemaal, aga ka mujal – 3000 USA-s, 2000 Soomes, 200 Austraalias (Nigol 1918: 9).

Mitmeid kunagi Tsaari-Venemaa koosseisu kuulunud alasid on sealse eestlaskonnaga seoses käsitletud viimastel aasta(kümne)tel omaette publikatsioonides. 1878–1921 Venemaale kuulunud Karsi provintsi Uus-Estonia asunduse käekäiku aastail 1886–1974, asunike elu-olu Türgis ja nende keelt kirjeldab Aarand Roosi teos "Jumalaga, Kars ja Erzurum" (1975). Ülevaade valmis viimasel hetkel, sest omaaegsest 455 eestlasest (1897) oli Karsi ümbrusse jäänud 60 eestlast (1969), eesti keelt kõneles neist paarkümmend. Nüüdseks on see eesti asundus hääbunud. Kunagise Bakuu Eesti Seltsi liikmeskonnale ja tegevusele (1910–1920) on keskendunud Cəfər Məmmədovi ajaloodokumentidel põhinev ülevaade "Eestlased Aserbaidžaanis XIX sajandi lõpul ja XX sajandi algul" (2007; vene keeles 2005). Ka eestlaste 1906. a Soome rannikule rajatud Kabböle asundusest annab juubelikogumik "Kabböle 100" (2006) minevikulise ülevaate, kuna eesti keel hääbus seal 1990ndate lõpuks. Teistest mahukamad on hiljutised Läti eestlaste ülevaateteosed: Marjo Mela "Läti eestlased" (2007; soome keeles 2001), Leili Utno ja Karl Kruusi koostatud kaheköiteline "Eestlased Lätis" (2007, 2008) ning Livia Viitoli ja Karl Kello koostatud koguteos "Sinu, minu ja meie Riia" (2008). Naabermaal Lätis on eestlaskond ja eesti keel kauaste traditsioonidega.

NSV Liidu 1926. a rahvaloenduse andmeist ilmneb, et enamik eestlasi elas föderatiivsel Venemaal (150 378, sh Kasahstanis 2192, Krimmis 2084, Baškiirias 1190), teistest liiduvabariikidest elas Ukrainas 2011, Valgevenes 967, Gruusias 871, Usbekistanis 216, Aserbaidžaanis 168 ja Armeenias 4 eestlast (Kulu 1992: 45). Hiidriigi lagunemisel ajaks oli arvude suurusjärk

[1] Andmed pärinevad Eesti Vabariigi Venemaa saatkonna kodulehelt: http://www.estemb.ru/est/eesti_ja_venemaa#eestlased

laias laastus sama. Eestit arvestamata elas 1989. a rahvaloenduse andmeil kõige rohkem eestlasi Venemaal (46 390), järgnesid Ukraina (4208), Kasahstan (3397), Läti (3312), Gruusia (2316) jne. Kõige vähem, 89 eestlast, elas Armeenias (Kulu 1992: 133). Nendel aladel näitavad rahvaloenduste andmed eestlaste arvu jätkuvat kahanemist: 2002. aastal elas Venemaal veel 28 113 eestlast, Ukrainas 2001. aastal 2868 (sh 674 Krimmis), Lätis 2000. aastal 2677, Leedus 2001. aastal 419 eestlast.

Eestlaste rahvuslikku ja keelelist identiteeti toetavaid institutsioone on Venemaal, Ukrainas jm olnud võimalik hakata (taas)looma 1990. aastaist. Veebilehe Rahvuskaaslased välismaal andmeil (http://www.eesti.ee/rahvuskaaslased/) tegutsevad EELK kogudused Moskvas, Peterburis ja Petseris, Venemaa Eesti Seltside Liit (1998) ühendab kümmetkonda kultuuriseltsi (Arhangelskis, Krasnojarskis, Moskvas, Peterburis, Petroskois, Tšerepovetsis, Tveris), kelle tegevuse põhirõhk on kultuuri ja keele säilitamisel. Eestlaste tegevust üle kogu Venemaa kajastab ajaleht Peterburi Teataja (1909–1918 ja alates 1999).

Eesti Vabariigi ebastabiilse poliitilise ja majandusliku olukorra tõttu lahkus palju eestlasi välismaale ka 1920. aastate teisel poolel. Ajavahemikul 1925–1927 siirdus eesti väljarändajaid peaaegu igasse ilmakaarde, enamasti küll Ameerikasse ja NSV Liitu, uued eesti kogukonnad tekkisid Argentinas, Brasiilias ja Austraalias. 1930. aastail siirduti suuremalt jaolt Euroopasse. (Kulu 1992: 75; Ainsaar 1997: 35)

Teine maailmasõda tõi kaasa suurima emigratsioonilaine eesti rahva ajaloos. Aastatel 1939–1944 lahkus Saksamaale ja Rootsi vähemalt 70 000 eestlast. Paljud eestlased, kes olid sattunud sõjapakku Saksamaale, aga ka Austriasse, Taani vm, said Rahvusvahelise Põgenike Organisatsiooni (IRO) egiidi all võimaluse leida endale uus kodumaa. Saksamaa ja Rootsi kõrval moodustusid aastail 1948–1952 toimunud ümberasustamistega seoses suuremad väliseesti kogukonnad veel Suurbritannias, Austraalias, Kanadas ja Ameerika Ühendriikides. Neis kuues riigis paiknes lõviosa läänediasporaa väliseestlastest, umbes 65 000–67 000 isikut. (Kulu 1992: 79-80) 1950. aastail, kui püüti saada ülevaadet eestlastest vabas maailmas, leidus neid vähemal arvul teisteski riikides, 1951. aastal näiteks Belgias 270, Hollandis 110, Prantsusmaal 179, Šveitsis 32, Uus-Meremaal 189, Venetsueelas 192 inimest jne. Saksamaale oli 1954. aastaks jäänud 4167 eestlast. (Kulu 1992: 81, 120) Ajakirjal Meie Tee (1957) oli andmeid sajakonnast eestlasest isegi Lõuna-Aafrika Vabariigis. 1948. aastal rajatud Kaplinna Eesti Seltsi juures tegutsesid rahvatantsurühm ja segakoor (EK 1957: 172). 1984. aastal leidus väliseesti

organisatsioone 15 riigis, sh Kanadas 191, Rootsis 104, USA-s 91, Austraalias 10 jne (EPL 1985: 8). Nii nagu paljudes NSV Liidu osades, näitas aga eestlaste arv nendeski riikides selgesti vähenemistendentsi, kuni iseseisvuse taastanud Eestist hakkas saabuma uusi ümberasujaid.

Omaette rühma moodustavad juba need eestlased, kes on välisriikidesse siirdunud pärast Eesti ühinemist Euroopa Liiduga (2004) ning kelle elukohariigi vahetus kas pikemaks või lühemaks perioodiks on tingitud kohapealsest tööturust ning parematest palgatingimustest.[2] Uue migratsiooniliigina võib rääkida pendelliikumisest, mis tähendab seda, et tööl käiakse näiteks Soomes, Lätis või Iirimaal, kuid kodu on endiselt Eestis. Isegi kui jätta kõrvale need eestlased, kes peavad välismaal elamist ja töötamist ajutiseks ning kavandavad tulevikus Eestisse tagasipöördumist, võib ilmselt juba praegu rääkida uute eesti kogukondade tekkest mitmes Euroopa Liidu liikmesriigis (nt Soomes, Iirimaal, Portugalis, Belgias, Saksamaal, Taanis), kes varem või hiljem puutuvad kokku nii keele- kui integratsiooniküsimustega.

Kontaktimõjulised keelekujud

Kontaktlingvistikas eristatakse nelja põhilist kontaktsituatsioonitüüpi (Winford 2003: 101-102; vt ka Loveday 1996): 1) keeltevahelised pikaajalised ja stabiilsed kontaktid (nt Šveits, Belgia, Luksemburg, Soome rootsikeelne osa); 2) koloniaaltekkelised keelekontaktid (paljud Aafrika, Kagu-Aasia, Lõuna-Ameerika ning Kariibi mere piirkonna riigid), mis on kujunenud Euroopa riikide (Hispaania, Prantsusmaa, Inglismaa, Portugal, Holland) koloniaalvallutuste tulemusel; 3) immigrant- ja enamuskeele kontaktid Euroopa Liidu tööstusriikides (Prantsusmaa, Itaalia, Saksamaa, Inglismaa), nn heaoluriikides (Soome, Rootsi, Taani, Norra) ja traditsioonilistes immigratsiooniriikides (Ameerika Ühendriigid, Kanada, Austraalia) ning 4) enamusrühma ja põlisväikekeelte kontaktid (nt baski, bretooni, katalaani keel Prantsusmaal, baski ja katalaani keel Hispaanias, gaeli keel Šotimaal, kõmri keel Walesis). See pole kindlasti ainuvõimalik liigitus ega hõlma kõiki kontaktsituatsioone, ka pole loetletud rühmade kontaktsituatsioonid võrdväärsed, erinedes nii ajalooliste tegurite kui ka sotsiolingvistiliste situatsioonide poolest.

---

[2] Mõningase ülevaate välismaal töötavate eestlaste kohta leiab siseministeeriumi rahvastikuregistri büroo koduleheküljelt (www.eures.ee), kuid need andmed muutuvad ajas.

Enamik tänapäeva väliseesti keelekujudest liigitub kolmandasse rühma ehk immigrant- ja enamuskeele kontaktidest johtuvate kontaktsituatsioonide hulka. Nii võib väliseesti keelekujusid nimetada ka kontaktimõjulisteks keelekujudeks, mis tekivad väikerühmade või üksikisikute emigreerumisel teise riiki ning nende liitumisel kohaliku rahvaga (lähemalt vt Praakli 2009: 12–14). Immigrantkeelekuju ei ole normeeritud keel, vaid asukohariigi mõjutusi sisaldav paikkondlik, üldjuhul suuline keelevariant, mida iseloomustavad asümmeetria (st keeltevahelised ebavõrdsed suhted), dünaamilisus ja ajas muutumine ning varieeruv kasutus põlvkondadevahelises suhtluses.

Eesti keeleteaduses on väliseesti keelekujusid defineeritud erinevalt. Tiit Hennoste (1998: 30–33; 2003: 235) nimetab väliseesti allkeeli territoriaalseteks dialektideks (sest iga keelevariant on seotud kindla ala või riigiga, kus inimesed elavad, saades mõjutusi selle riigi põhikeelest); teisalt on tegu sotsiolektidega (sest keeles toimunud muutused on seotud kogukonna sotsiaalse struktuuriga); kolmandaks on tavaliselt tegemist mitte kogu keele, vaid kindlate registrite ja stiilidega (sest eesti keelt kasutatakse muukeelses keskkonnas elades kindlates situatsioonides ning kindlates valdkondades).

Raimo Raag on nimetanud väliseesti keelt eesti keele paikkondlikuks keelekujuks, regiolektiks (Raag 2008). Iga regiolekt kujuneb välja oma keelekeskkonnas, vastava asukohariigi põhikeele mõjul, ning rääkija keelepruugist ilmneb seegi, millises keelekeskkonnas ta elab. Riigist ehk keelekeskkonnast lähtuvalt võibki eristada Inglismaa eesti, Hispaania eesti, Taani eesti jne keelekuju. R. Raag rõhutab, et omaette keelekujust, nagu näiteks rootsieesti ja siberieesti keelest, saab rääkida üksnes juhul, kui keel on kandunud edasi vähemalt IV põlvkonda, st seda õigustab kontaktide ajaline pikkus ning keelekuju pikaajaline iseseisev areng. Eesti keelenõukogu mõistab (Jüri Viikbergi sõnastuses) väliseestlaste eesti keele all väljaspool Eestit elavate eesti emakeelega ja eestikeelseist esivanemaist põlvnevate inimeste eesti keelt (keelekuju), mis on seotud selle ala või riigiga, kus väliseestlased elavad (EKAS 2004: 35).

Need keelekujud ei kujuta endast homogeenset keelekasutust, vaid tegu on enamal või vähemal määral asukohamaa keelest mõjustatud idiolektidega (Viikberg 2009: 50; samal teemal vt Pajusalu 1998; Viikberg 2001; Hennoste 2003). Samas geograafilises ruumis eksisteerib mitu üksteisest erinevat (piirkondlikku) keelekuju ehk keelekujude kimpu ehk klastrit (*cluster of varieties*), mille moodustusaluseks on kontaktkeelte kõnelejate idiolektid. Jagades Raimo Raagi seisukohta, et rootsieesti keelt saab nimetada omaette keeleks, tuleb silmas pidada, et Teise maailmasõja järgne Rootsi

eestlaskonna eesti keel ehk rootsieesti keel erineb Eestist 1990.-2000. aastail Rootsi emigreerunud eestlaste keelekujust. Sellega on kooskõlas ka hilisemigrantide ajaloolis-ühiskondlik-keeleline Eesti-kogemus ja nende hoopis teistsugune Rootsi-kogemus, kui võrrelda nende ja rootsieestlaste kokkupuuteid Rootsi ühiskonnaga. Eesti hilisemigrantide kontaktsituatsioonidega Rootsis võib tõmmata paralleele pigem Soome hilistekkeliste rühmade suulise keelekasutuse ja keelekujudega, kuigi need situatsioonid ei ole omavahel tervikuna võrreldavad, juba kas või seetõttu, et Soome eestlaskonda toetab geograafiline lähedus emamaaga ning eesti ja soome keele lähisugulus.

Seega pole väljaspool emamaa geograafilist ruumi räägitavaid keelekujusid võimalik defineerida ühtsetelt alustelt. Rääkides vähemusrühmadest ja nende keeltest tuleb lähtuda eraldi igast üksikjuhtumist (st rühmast ja keelest), arvestades rühma suurust, emigratsiooni jätkuvust ja järjepidevust, ajamõõdet, kontaktsituatsiooni tüüpi ja rühma sotsiolingvistilist situatsiooni. On selge, et mõiste *väliseesti keel*, mille kasutus on õigustatud ehk rootsieesti või siberieesti keele puhul, ei ole samadel alustel rakendatav näiteks Belgia või Soome eesti keele puhul, kus on tegemist hilistekkeliste, heterogeensete ning teadliku emigratsiooni tulemusel tekkinud rühmadega.

Mõnda väliseesti keelekujude uurimisest

Eesti keeleteaduses võib rääkida juba mõningasest väliseesti keele uurimise traditsioonist. Kesksemate uurijatena olgu varasemast nimetatud Els Oksaar, Ilse Lehiste, Aarand Roos, Raimo Raag ja Jüri Viikberg. Kui läänediasporaas tegelesid keeleküsimustega väliseestlased ise, siis idadiasporaa asundustest, peamiselt Kaukaasias ja Siberis, kogusid keeleainest kodueestlased. Selleni jõudmiseks pidi enne kummalgi juhul Teisest maailmasõjast mööduma põlvkonna jagu aega – et väheneks hirm ja vastumeelsus idasuunal pärast ränki 1940.-1950. aastaid, aga mujal jõuaks eesti keel asukohariigi mõjutustest piisavalt osa saada. Et mainitud teadlaste uurimusi väliseesti keele vallas on ammendavalt kirjeldatud (Hennoste 1998, 2003), keskendutakse siinkohal peamiselt viimasel kümnendil tehtule.

Alates 1990. aastate lõpust võib väliseesti keelekujude uurimises täheldada uut lainet. Tiit Hennoste liigitust (1998: 12-13) jätkates võiks seda nimetada väliseesti keele uurimise neljandaks perioodiks, mida iseloomustab nii huvi tõus eesti keelekujude vastu uutes asukohariikides (Taani, Soo-

me, Saksamaa, Inglismaa jm) kui ka uute uurimissuundade (nt pragmaatiliskonversatsiooniline) rakendamine. Samas tuleb nõustuda seisukohaga, et väliseesti keelekujude uurimine on siiani olnud valdavalt üksikuurijate pärusmaa ja nende endi uurimishuvide rahuldamine (Hennoste 2003: 236).

Suurematest lõpuleviidud uurimisprojektidest oleks nimetada Lundi ülikooli ja Tartu ülikooli ühisprojekti "Lõuna-Rootsi eestlased, nende keel ja kultuur" (1996–2000), mille eesmärgiks oli koguda Lundi eesti kogukonna suulist keeleainestikku ning kirjeldada nende keelekasutuse erijooni. Suulise kõne lindistusi kogunes 68 tundi. Projekti raames valmis Mari Alliku magistritöö (Allik 2002) ja ilmus intervjuukogumik (Laagus, Klaas, Allik 2004). Rootsi eestlaste identiteediküsimusi on käsitlenud Aune Valk ja Kristel Karu-Kletter (2002, 2005, 2006).

Olulistest teadusteemadest tuleks veel kindlasti nimetada 2004. aastal Uppsala ülikoolis käivitunud uurimust *Estonian in Sweden*: *grammar and lexicon of a language variety under changing circumstances* (uurijad Raimo Raag, Virve Raag, Leelo Keevallik, Kirsi Höglund). Teadustöö eesmärgiks on kirjeldada rootsieesti keele morfoloogilisi, süntaktilisi, leksikaalseid ning pragmaatilisi arenguid ja võrrelda rootsieesti keelt eesti kirjakeelega. Selleks on suulist kõnet kogutud umbes 240 tundi. Rootsi eestlaste tähtsaima uurijana tuleb esile tõsta Raimo Raagi. Tema peamisteks uurimisteemadeks on rootsi-eesti keelesuhted, rootsi laensõnad eesti keeles (doktoritöö 1982 ja arvukad publikatsioonid), Rootsi eestlaste keel ja identiteet, kuid keeleküsimuste kõrval on ta tegelnud ka väliseesti kogukondade ajalooga (Raag 1999). Uudse teemana on rootsieesti keele uurimisse lisandunud pragmaatika (Leelo Keevallik 2006a, 2006b).

Soome eestlaste keelekasutust on kõige tulemuslikumalt uurinud Kristiina Praakli, keskendudes nii soome mõjudele Tampere eestlaste keeles (magistritöö 2002) kui ka nende keelekasutusele keelekontaktide ja koodikopeerimise avaramas kontekstis (doktoriväitekiri 2009). Laste keeleomandamist soomekeelses keskkonnas ning eesti-soome kakskeelsuse simultaanset väljakujunemist on käsitlenud Sirje Hassinen (doktoritöö 2002) ja Kristiina Teiss (2005). Taani eestlaste eesti keelt on uurinud Maarika Teral (magistritöö 2007). Üksikuid käsitlusi on ilmunud veel Austraalia (Kõiva 2007) ja USA (Kivik 2010) eestlaste eesti keele kohta, osa ilmumata artikleid – näiteks Kanada (Harry Mürk), Argentina (Aivar Jürgenson), Brasiilia (Aivar Jürgenson, Sander Jürisson), Saksamaa (Tiina Kälissaar), Inglismaa (Katrin Hiietam), Läti (Lembit Vaba) kohta – on aga valminud käesolevat kogumikku silmas pidades.

Peamiselt idadiasporaa eesti keelekujudega on Eesti Keele Instituudis tegelnud Jüri Viikberg (kandidaadiväitekiri 1989). Viimase kümnendi jooksul on ta avaldanud nii eesti- kui ka võõrkeelseid publikatsioone, käsitledes Siberi, Kaug-Ida ja Krimmi eestlaste keeleküsimusi mitmest vaatevinklist: keele säilitamine ja keelevahetus, keel ja identiteet ning keelekontaktid. TLÜ Ajaloo Instituudi etnoloogi Aivar Jürgensoni doktoritöö (2002) käsitleb Siberi eestlaste identiteediküsimusi, hiljem on ta uurinud Kaukaasia, Brasiilia ja Argentina eesti kogukondi. Ruslan Haarala magistritöö eesti ja soome keele kontaktidest Siberis valmis 2005. aastal Helsingi ülikoolis.

Eesti Kirjandusmuuseumi põhitegevus diasporaa- ja migratsiooniuuringute vallas on olnud Venemaa eesti kogukondade kultuuripärandi jäädvustamine. Projektide "Rahvakultuur eesti asundustes" (1991–2000) raames on Eesti Rahvaluule Arhiivi fondidesse kogunenud 5000 lk käsikirjalist materjali, 470 tundi helisalvestusi, 100 tundi videosalvestusi, 2500 fotot ning 11 400 rahvaluulepala (Korb, Kõiva 2006: 2; vt ka Viikberg 2008: 108). Siberi eestlaste suulist pärimust on enim kogunud ja publitseerinud Anu Korb (tekstiantoloogia "Eesti asundused I–IV" 1995–1999; doktoritöö 2007). Vähemal määral on EKM-is tegeldud läänepoolse diasporaa ainestiku kogumise ning uurimisega. Anu Korbi ja Mare Kõiva (2006: 6) andmetel on Rootsi eestlastelt salvestatud 57 tundi, USA Seattle'i eestlastelt 4 tundi ja Austraalia eestlastelt 31 tundi keelematerjali.

1996. aastast alates tegutseb Tartu Ülikooli geograafia instituudi juures Välis-Eesti uuringute keskus. Keskuse eesmärgiks on eestlaste rände, väliseestlaste ajaloo, identiteedi, keele ja kirjanduse uurimine ning väliseestlastega seotud teadusinformatsiooni kogumine ja säilitamine. Suurt tähelepanu ning vastukaja äratasid VEUK-i korraldatud rahvusvahelised konverentsid "Suur põgenemine 1944" (Tartu, 2006) ja "Diasporaa roll Eesti iseseisvuse taastamisel" (Jõhvi, 2008). Hulgaliselt väärtuslikku arhiiviandmestikku on Tartu ajaloolased toonud kaasa Aadu Musta korraldatud Venemaa-ekspeditsioonidelt Siberist ja Kaug-Idast (2007–2009).

Nagu mainitud, on väliseesti keelekujude uurimine üldjuhul olnud üksikuurijate tegevusväli. Üldpildi visandamiseks korraldas Tartu ülikooli eesti keele õppetool 1997. aastal esimese väliseesti keelekujusid käsitleva seminari ning andis välja temaatilise artiklikogumiku (Lindström 1998). Selles kogumikus leidub ühtlasi põhjalik ülevaade (uurijad, uurimisreisid, keeleainestiku kogumine, tulemused jne) väliseesti keele uurimise kohta ajavahemikus 1950–1995 (Hennoste 1998). Väliseesti keeleküsimusi käsitleti uuesti 2007. a sügisel Tartu ülikoolis toimunud konverentsil "Emakeel ja teised

keeled VI". Väliseestlaste ja nende keelekasutuse üldülevaadet täiendasid ettekanded Soome, Taani ja Rootsi eesti keelekogukonnast ning Riia eesti koolist. Mainitud konverentsil tärkas ühtlasi idee koostada uus ülevaatlik kogumik "Eestlased ja eesti keel välismaal".

Võrreldes 2000. aastate väliseesti keelt käsitlevaid uurimistöid läinud sajandi omadega, võib välja tuua mitmeid silmatorkavaid edasiminekuid. Veel 1990. aastail käsitleti väliseestlastega seoses eeskätt eesti asundusi ja keelesaari, kus on elatud pidevalt mitme sugupõlve vältel, peeti silmas väljarändajate aja jooksul toimunud kultuurilist kohastumist (*akulturatsiooni*) ja nende muutunud keelekasutust. Eesti keelesaare diakroonilise keelekirjelduse hulgas olid vaatluse all asukohamaa keelemõju nii interferentsi kui laenude tasandil, pearõhuga sõnavaral. Viimasel kümmekonnal aastal on uurimuste põhirõhk nihkunud eesti hilismigrantide kogukondadele, kes on oma uues asukohariigis (Saksamaal, Soomes, Taanis vm) elanud, harilikult linlasena, vähemalt viis aastat. Jälgitakse nende sobitumist uude keskkonda (*infiltratsiooni*) ja nende mitmekeelset keelekasutust, sh koodivahetust. Diakroonilise keelekirjelduse asemele on ilmunud sünkrooniline kirjeldus, millega seoses on üha aktuaalsemaks muutunud väliseesti keelekujude korpuste loomine. Suulise kõne uuringute kõrval tuleks rõhutada kindlasti ka identiteediuuringute tähtsust ning võrdlev- ja korduvuuringute vajalikkust (Viikberg 2007).

Uurimismetoodika nii märgatavalt muutunud ei ole (Praakli 2009: 23-24, 68–70). Aastail 1995–2005 valminud töödes on keeleainestik kogutud peamiselt helilindistuste teel, kuid kasutatud on ka muid materjale, näiteks kodukirjandeid (Mari Allik), kirjalikke tekste ning harjutusi (Reeli Torn) või päevikumärkmeid (Sirje Hassinen, Kristiina Teiss). Ainestiku kogumismeetodite, keelejuhtide valiku ja kogutud ainestiku kirjeldamise osas on aga autorid olnud paraku üsna napisõnalised. Üldjuhul mainitakse keelejuhtide arvu, nende vanust ja rühmitamispõhimõtteid, kuid puuduvad põhjalikud ülevaated keeleainestiku kogumise protsessi kohta. Uurimuste näol on tegu valdavalt kakskeelse keelekasutuse grammatiliste analüüsidega, milles kirjeldatakse keelejuhtide suulises kõnes ilmnevaid erinevusi Eesti geograafilises ruumis räägitavast eesti keelest. Sotsiolingvistilised ning pragmaatilis-konversatsioonilised uurimused väliseesti keele kohta veel puuduvad. Ka keelekujude tekkele ning keelekollektiivide sotsiolingvistilisele situatsioonile tuleks edasistes uurimustes rohkem tähelepanu pöörata.

Kirjandus / Literature

Ainsaar, Mare 1997. Eesti rahvastik Taani hindamisraamatust tänapäevani. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Allik, Mari 2002. Lõuna-Rootsi noored eestlased: nende keel ja identiteet. Magistritöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele (võõrkeelena) õppetoolis.

EK 1957 = Eestlased vabas maailmas. – Eesti kroonika 1957. Esimene aastakäik. Stockholm: Kirjastus EMP, 1956, 17–172.

EKAS 2004 = Eesti keele arendamise strateegia 2004–2010. Haridus- ja Teadusministeerium, Eesti keelenõukogu. Tartu: Atlex.

EPL 1985 = Eestlasi esineb kõikjal maailmas. – Eesti Päevaleht. Estniska Dagbladet nr 20, 13. märts 1985, lk 8.

Eures 2006 = Eures Eesti. http://www.eures.ee/ (23.11.2009)

Hassinen, Sirje 2002. Simultaaninen kaksikielisyys. Läheiset sukukielet viro ja suomi rinnakkain.(= Acta Universitatis Ouluensis B. Humaniora 43). Oulu: Oulun yliopisto.

Hennoste, Tiit 1998. Väliseesti keelest. – Väliseestlaste keelest. Toim L. Lindström. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 9.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 11–36.

Hennoste, Tiit 2003. Keelekasutuse uurimine. – Emakeele Seltsi aastaraamat 48. 2002. Eesti keele uurimise analüüs. Koost M. Erelt. Tallinn, 217–262.

Jaakkola, Magdalena 1999. Maahanmuutto ja etniset asenteet. Suomalaisten suhtautuminen maahanmuuttajiin 1987–1999. Helsinki: Edita.

Jürgenson, Aivar 2002. Siberi eestlaste territoriaalsus ja identiteet. (= Tallinna Pedagoogikaülikool. Humanitaarteaduste dissertatsioonid 7). Tallinn: TPÜ Kirjastus.

Jürgenson, Aivar 2006. Siberiga seotud. Eestlased teisel pool Uuraleid. Tallinn: Argo.

Kabböle 100 = Kabböle 100. Toim. Tapio Mäkeläinen. Tuglas-seura. Helsinki, 2006.

Karu-Kletter, Kristel, Aune Valk 2005. Eestlaste identiteet Rootsis. Erinevate kontekstide ja põlvkondade võrdlus. – Akadeemia 9, 1972–2008.

Kask, Inga, Tiit Tammaru 2006. Eestlased maailmas ja tagasiränne kodumaale. – Suur põgenemine 1944. Eestlaste lahkumine läände ning selle

mõjud. Toim K. Kumer-Haukanõmm, T. Rosenberg, T. Tammaru. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 191–212.

Keevallik, Leelo 2006a. Pragmaatiliste partiklite laenutüübid rootsieesti keeles. – Mitmõkeelisüs ja keelivaihtus õdagumeresoomõ maiõ pääl. Toim H. Koks, J. Rahman. (= Võro Instituudi toimõndusõq 18.) Võro: Võro Instituut, 116–133.

Keevallik, Leelo 2006b. Keelekontakt ja pragmaatika. – Teoreetiline keeleteadus Eestis II. Toim I. Tragel, H. Õim. (= Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 7.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 85–96.

Kivik, **Piibi-Kai 2010**. Personal pronoun variation in language contact: Estonian in the United States. – Language Contact. Eds. M. Norde, B. de Jonge, C. Hasselblatt. Amsterdam: John Benjamins.

Korb, Anu 2007. Rõžkovo virulased pärimuskultuuri kandjaina. Toim M. Hiiemäe, K. Tamm. (= Eesti Rahvaluule Arhiivi toimetused 24.) Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.

Korb, Anu, Mare Kõiva 2006. Migratsioon ja Eesti diasporaa. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.

Kulu, Hill 1992. Eestlased maailmas. Ülevaade arvukusest ja paiknemisest. Tartu: Tartu Ülikool.

Kõiva, Mare 2007. Austraaliaeestlased: migratsioon, kohesioon ja ruumimudelid. – Paar sammukest XXIII. Eesti Kirjandusmuuseumi aastaraamat. Tartu, 33–70.

Laagus, Aino, Birute Klaas, Mari Allik 2004. Lõuna-Rootsi eestlased ja nende keel. Valimik intervjuusid. (= Tartu Ülikooli eesti keele (võõrkeelena) õppetooli toimetised 4). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Liebkind, Karmela, Simo Mannila, Inga Jasinskaja-Lahti, Magdalena Jaakkola, Eve Kyntäjä, Anni Reuter 2004. Venäläinen, virolainen, suomalainen. Kolmen maahanmuuttajaryhmän kotoutuminen Suomeen. Helsinki: Gaudeamus.

Lindström, Liina (toim) 1998. Väliseestlaste keelest. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 9.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Loveday, Leo J. 1996. Language Contact in Japan. A Sociolinguistic History. Oxford: Oxford University Press.

Мамедов, Джафар. Эстонцы в Азербайджане в конце XIX – начале XX веков. Баку.

Mela, Marjo 2007. Läti eestlased. Ajalugu, keel ja kultuur. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Nigol, August 1918. Eesti asundused ja asupaigad Venemaal. Eesti Kirjanduse Seltsi Kodumaa Tundmaõppimise Toimkonna toimetised 1. Tartu: Postimees.

Pajusalu, Karl 1998. Kas väliseesti keel on olemas? – Keel ja Kirjandus 4, 286–287.

Pennar *et al*. 1975 = Pennar, Jaan, P. Peter Rebane, Tönu Parming 1975. The Estonians in America 1627–1975: A chronology and fact book. New York: Oceana Publications.

Pohjanpää, Kirsi, Seppo Paananen, Mauri Nieminen 2003. Maahanmuuttajien elinolot. Venäläisten, virolaisten, somalialaisten ja vietnamilaisten elämää Suomessa 2002. Helsinki: Tilastokeskus.

Praakli, Kristiina 2002. Kui kontaktis on eesti ja soome keel. Soome keele mõjud Tampere eestlaste keeles. Magistritöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele (võõrkeelena) osakonnas.

Praakli, Kristiina 2009. Esimese põlvkonna Soome eestlaste kakskeelne keelekasutus ja koodikopeerimine. (= Dissertationes Philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 24.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Raag, Raimo 1982. Lexical Characterisrics in Swedish Estonian. (= Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Uralica et Altaica Upsaliensia 13.) Uppsala.

Raag, Raimo 1999. Eestlane väljaspool Eestit. Ajalooline ülevaade. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Raag, Raimo 2008. Väliseesti keelest. Ettekanne "Eesti keel ja kultuur maailmas" III konverentsi tööpajas Tartus 27. juunil 2008.

Roos, Aarand 1975. Jumalaga, Kars ja Erzurum. (= Maarjamaa taskuraamat 10.) Rooma-Lund: Maarjamaa.

Rosenberg, Tiit 1998. Eestlaste väljaränne 19. sajandil – 20. sajandi algul: taust ja võrdlusjooni naabritega. – *Eesti kultuur võõrsil*. Loode-Venemaa ja Siberi asundused. Toim A. Tuisk. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 34–59.

Riionheimo, Helka 2007. Muutoksen monet juuret: oman ja vieraan risteytyminen Viron inkerinsuomalaisten imperfektinmuodostuksessa. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Teiss, Kristiina 2005. Kristian virolais-suomalaista kaksikielisyyttä omaksumassa: koodien yhdistyminen ja keskustelustrategiat. Pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto, kieli ja käännöstieteiden laitos.

Teral, Maarika 2007. Taani eestlaste keelest. Magistritöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keel (võõrkeelena) osakonnas.

Valk, Aune, Kristel Karu 2002. Eesti identiteet Eestis ja Rootsis. – Eesti ja eestlased võrdlevas perspektiivis: kultuuridevahelisi uurimusi 20. sajandi lõpust. Toim A. Valk. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 125–142.

Valk, Aune, Kristel Karu-Kletter 2006. Rootsi eestlaste eesti-identiteet. – Suur põgenemine 1944. Eestlaste lahkumine läände ning selle mõjud. Toim K. Kumer-Haukanõmm, T. Rosenberg, T. Tammaru. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 147–170.

Viikberg, Jüri 1989 = Вийкберг, Юрий. Эстонские языковые островки в Сибири. Возникновение, развитие, контакты. Автореферат на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Тарту.

Viikberg, Jüri 2001. Väliseesti keeleprobleemid (eriti seoses tagasirändega Eestisse). Aruanne. Eesti Keele Instituut.

Viikberg, Jüri 2007. Eestlastest välismaal ja nende keelest. Ettekanne konverentsil "Emakeel ja teised keeled VI" Tartus 22. XI 2007.

Viikberg, Jüri 2008. Keelekogud. – Eesti humanitaar- ja loodusteaduslikud kogud. Seisund, kasutamine, andmebaasid. Toim E. Parmasto, J. Viikberg. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 95–112.

Viikberg, Jüri 2009. Väliseesti keelest. – Eesti keel ja kultuur maailmas III. Toim M. Meri, K. Maiste, R. Reiljan. Tallinn: Eesti Instituut, 49–53.

Winford, Donald 2003. An Introduction to Contact Linguistics. Blackwell Publishing.

THE ESTONIAN LANGUAGE ABROAD: A STUDY OF THE ESTONIAN LANGUAGE IN DIASPORA

Estonians and the use of the Estonian language outside Estonia

The cultural and linguistic diversity of contemporary Europe and the world can be explained by economic, political, and social factors. The post-war stimulation of economic growth by importing foreign labour (from Turkey, the Middle East, and southern Europe) in the 1950s laid the foundations for multicultural societies, especially in Germany. More recently, sociopolitical developments have greatly increased immigration and emigration in the countries of the former Soviet Union (e.g. the Baltic countries) and its satellites in Eastern and Central Europe. A number of pivotal events – regained independence, the eradication of borders, EU and NATO membership – have affected the demographic developments in these countries. They abruptly increased migration, mostly to Western Europe, and led to the emergence of their respective ethnic communities in the target countries. Other factors contributing to migration include opportunities for a higher education abroad, the ubiquity of English and its status as the lingua franca, and information technology, which enables communication with the rest of the world. These factors have also influenced the migration of Estonians from Estonia.

The number of Estonians living outside Estonia has increased considerably since the 1990s. Unfortunately, one can only roughly estimate the total number of Estonians living abroad because the means of collecting population statistics and the methods of calculating the foreign population vary in different countries. The definition and identification of population groups are based on such criteria as citizenship, country of birth, self-identification, and mother tongue. According to the official data provided by researchers of the Estonian diaspora, at least 130,000 Estonians currently live abroad: 40,000 of them in the East and 90,000 in the West (see Kask, Tammaru 2006: 193, 209). It is likely that the actual number of Estonians who live, work or study abroad is higher than the official statistics.

Estonians have a long tradition of emigration. The largest and oldest expatriate Estonian community lives in the Russian Federation (28,113 people in 2002[3]). The Estonian settlements in Russia were foundedby people who had been deported by the tsar during the 18th and 19th centuries and by the migrants who left Estonia in the second half of the 19th century and at the beginning of the 20th century, mainly for economic reasons (Rosenberg 1998; Korb, Kõiva 2006: 3). In 1918, there were as many as 318 Estonian settlements in Russia (Nigol 1918: 10). Political factors added North America and Australia to the destination countries of Estonian migrants; at the beginning of the 20th century, approximately 3,000 Estonians resided in the US (Pennar *et al*. 1975: 12; Kulu 1992: 82), and a somewhat smaller number in Canada, Australia, Finland and Latvia. By the time the Republic of Estonia was established in 1918, as many as 200,000–250,000 Estonians were living outside Estonia (Kulu 1992: 22; Raag 1999: 51), the majority of them in Russia, but also elsewhere – 3,000 in the US, 2,000 in Canada and 200 in Australia (Nigol 1918: 9).

In recent decades, articles about Estonian communities in several regions of the former Tsarist Russia have appeared in various publications. *Jumalaga*, *Kars ja Erzurum* 'Goodbye to Kars and Erzurum' (1975) by Aarand Roos, describes the community of Uus-Estonia 'New Estonia' in the province of Kars, which belonged to Russia from 1878 to 1921, and the life and language of settlers in Turkey from 1886 to 1974. The survey was an eleventh-hour undertaking, because, of an original population of 455 Estonians in 1897, only 60 still lived in the vicinity of Kars by 1969, and only a few dozen of them were still able to speak Estonian. This Estonian settlement has now ceased to exist. Cəfər Məmmədov's survey *Eestlased Aserbaidžaanis XIX sajandi lõpul ja XX sajandi algul* 'Estonians in Azerbaijan at the end of the 19th century and beginning of the 20th century' (2007; Russian edition 2005) is based on historical documents and focuses on the membership and activities of the former Baku Estonian Society (1910–1920). The anniversary publication *Kabböle 100* (2006) is a historical overview of the Kabböle settlement, which was founded by Estonians on the Finnish coast in 1906, where the Estonian language became extinct by the end of the 1990s. Recent overviews of Estonians in

[3] The data provided by the Russian embassy in the Republic of Estonia can be accessed at http://www.estemb.ru/est/eesti_ja_venemaa#eestlased

Latvia are more substantive: *Läti eestlased* 'Latvian Estonians' (2007; Finnish edition 2001) by Marjo Mela, the two-volume *Eestlased Lätis* 'Estonians in Latvia) (2007, 2008) compiled by Leili Utno and Karl Kruus, and the collection *Sinu*, *minu ja meie Riia* 'Your, my, and our Riga' (2008) compiled by Livia Viitol and Karl Kello. The Estonian community and language have a long history in Latvia.

The 1926 census of the Soviet Union shows that the majority of expatriate Estonians lived in the Russian Federation (150,378, including 2,192 in Kazakhstan, 2,084 in the Crimea and 1,190 in Bashkortostan); in the other republics, there were 2,011 Estonians in Ukraine, 967 in Belarus, 871 in Georgia, 216 in Uzbekistan, 168 in Azerbaijan, and 4 in Armenia (Kulu 1992: 45). When the mammoth state disintegrated, the figures were roughly the same. The 1989 census showed that, outside of Estonia, the largest Estonian communities were in Russia (46,390), followed by Ukraine (4,208), Kazakhstan (3,397), Latvia (3,312) and Georgia (2,316). The smallest number of Estonians (89) lived in Armenia (Kulu 1992: 133). In these areas, the censuses display a continuing downward trend – there were 28,113 Estonians in Russia in 2002, 2,868 in Ukraine in 2001 (*incl*. 674 in the Crimea), 2,677 in Latvia in 2000, and 419 in Lithuania in 2001.

In Russia, Ukraine and elsewhere, it has been possible since the 1990s to re-establish institutions supporting the Estonian national and linguistic identity. According to the web page *Estonians Abroad* (http://www.eesti.ee/rahvuskaaslased/), there are congregations of the Estonian Evangelical Lutheran Church in Moscow, St Petersburg and Pechory. The Association of Estonian Societies in Russia (1998) acts as an umbrella organization for a dozen cultural societies (in Arkhangelsk, Krasnoyarsk, Moscow, St Petersburg, Petrozavodsk, Cherepovets and Tver), the main purpose of which is to preserve the culture and language. The newspaper *Peterburi Teataja* 'St Petersburg Gazette' (1909–1918 and since 1999) publishes information on the activities of Estonians all over Russia.

Many Estonians emigrated during the second half of the 1920s due to the unstable political and economic situation in the Republic of Estonia. Between 1925 and 1927, Estonians migrated to the four corners of the world; most went to America and the Soviet Union, but new Estonian communities also emerged in Argentina, Brazil and Australia. In the 1930s, Estonians migrated mostly to Europe (Kulu 1992: 75; Ainsaar 1997: 35).

The Second World War brought about the largest wave of migration in the history of the Estonian people. From 1939 to 1944, at least 70,000 Estonians left for Germany and Sweden. Many Estonians who had fled to Germany, as well as to Austria, Denmark, etc., were able to find a new country of residence under the auspices of the International Refugee Organization (IRO). Apart from Germany and Sweden, the resettlement of 1948–1952 gave rise to major Estonian communities in the UK, Australia, Canada and the US. The majority of the western diaspora – some 65,000–67,000 Estonian emigrés – were located in these six countries (Kulu 1992: 79–80). In the 1950s, when attempts were made to conduct a survey of Estonians in the free world, Estonians were also found in smaller numbers in other countries. For example, in 1951, there were 270 Estonians in Belgium, 110 in the Netherlands, 179 in France, 32 in Switzerland, 189 in New Zealand, 192 in Venezuela, etc. As of 1954, 4,167 Estonians had remained in Germany (Kulu 1992: 81, 120). According to the journal *Meie Tee* 'Our Way' (1957), approximately one hundred Estonians had even settled in the Republic of South Africa. The Cape Town Estonian Society, which was founded in 1948, had a folk dance group and a mixed choir (EK 1957: 172). In 1984, there were Estonian organizations in 15 countries, including 191 in Canada, 104 in Sweden, 91 in the US and 10 in Australia (EPL 1985: 8). Similarly to many regions of the Soviet Union, the number of Estonians in these countries displayed a clear downward trend until new settlers began to arrive after Estonia regained independence.

Estonians who migrated to foreign countries after Estonia joined the European Union (2004) and whose country of residence for a longer or shorter period of time was selected because of the labour market or better wages constitute a group in its own right.[4] Shuttle migration is a new phenomenon that implies that one's job is in Finland, Latvia, or Ireland, for example, but one's home is in Estonia. But apart from these Estonians who regard living and working abroad as temporary and intend to return to Estonia in future, new Estonian communities are emerging in several member countries of the European Union (e.g. Finland, Ireland, Portugal, Belgium, Germany, and Denmark), who sooner or later are faced with problems of language and integration.

[4] An overview of Estonians working abroad can be accessed via the home page of the population registry office of the Ministry of the Interior (www.eures.ee), but these data are in constant flux.

Contact-induced language varieties

Contact linguistics differentiates between four main types of contact situations (Winford 2003: 101–102; see also Loveday 1996): 1) long-term and stable contacts between languages (e.g. Switzerland, Belgium, Luxembourg, Swedish-speaking region of Finland); 2) colonial language contacts (many countries of Africa, South-East Asia, South America, and the Caribbean), which resulted from European colonisation (Spain, France, the United Kingdom, Portugal, the Netherlands); 3) contacts between the dominant and immigrant languages in the industrial countries of the EU (France, Italy, Germany, the UK), in the so-called welfare states (Finland, Sweden, Denmark, and Norway) and the traditional migration destinations (the United States, Canada, and Australia), and 4) contacts between the dominant language and an indigenous less prevalent language (e.g. Basque, Breton, and Catalan in France; Basque and Catalan in Spain; Gaelic in Scotland, and Welsh in Wales). This is not the only possible classification system, nor does it cover all contact situations. Neither are the above contact situations equal; they differ with regard to historical factors and sociolinguistic situations.

The majority of contemporary varieties of Estonian abroad belong to the third group – situations arising from contact between immigrant and dominant languages. The varieties of Estonian abroad could therefore be regarded as contact-induced, resulting from the migration of small groups or individuals to another country and their assimilation (for a more detailed discussion see Praakli 2009: 12–14). An immigrant variety is not a standard language but a regional and mainly oral variety that is influenced by the country of residence. It is characterized by asymmetry (i.e. unequal relations between the languages), dynamism and change over time, and variability in intergenerational communication.

Varieties of Estonian abroad have been defined differently in Estonian linguistics. Tiit Hennoste (1998: 30–33; 2003: 235) regarded the sublanguages outside Estonia as regional dialects (because each variety is related to a specific area or country where Estonians live, and is influenced by the dominant language). On the other hand, they can also be regarded as sociolects (because the changes are related to the social structure of the community). Third, one is usually dealing not with the entire language but with certain registers and styles (because, in a foreign-language environment, the Estonian language is used in specific situations and domains).

Raimo Raag considers the Estonian language outside Estonia to be a regional variety of Estonian – a regiolect (Raag 2008). Each regiolect develops in its own linguistic environment, is influenced by the dominant language of the respective country of residence, and reveals the speaker's linguistic environment. One can differentiate between British Estonian, Spanish Estonian, Danish Estonian and other varieties, according to the country or linguistic environment. Raag has emphasized that a variety such as Swedish Estonian or Siberian Estonian can be regarded as distinct only if it has reached the fourth generation; in other words, if it has a long history of contact and has developed independently over a long time. The Estonian Language Board regards the Estonian language abroad (as defined by Jüri Viikberg) as a variety of Estonian used by native speakers of Estonian and descendants of Estonian-speaking ancestors, which is influenced by the region or country where they live (EKAS 2004: 35).

These varieties do not imply homogeneous usage; rather, they are idiolects that are influenced to a greater or lesser extent by the language of the country of residence (Viikberg 2009: 50; see also Pajusalu 1998; Viikberg 2001; Hennoste 2003). In the same geographic area, there can be a number of distinct regional varieties or a cluster of varieties that are based on idiolects of the contact languages. While one can agree with Raimo Raag that Swedish Estonian can be considered a separate language, it should be borne in mind that Swedish Estonian, the post-war Estonian of the Estonian community in Sweden, differs from the variety spoken by Estonians who migrated to Sweden between 1990 and 2000. It is consistent with the historical, social, and linguistic experience of recent Estonian migrants that their experience of Sweden is totally different from that of Swedish Estonians. Parallels could be drawn between the contact situations of recent Estonian migrants to Sweden and the spoken usage and varieties of recent Estonian migrants to Finland, despite the fact that the situations are not identical, partly because the Estonian community in Finland is supported by geographic proximity with Estonia and the close genetic affinity between the Finnish and Estonian languages.

It is therefore impossible to define the varieties spoken outside Estonia on the basis of the same criteria. Each minority group and its language must be considered individually, taking into account the size of the group, continuation and continuity of migration, time frame, type of contact situation, and sociolinguistic situation. It is clear that the concept of *väliseesti keel* 'Estonian language outside Estonia' is valid in the case of Swedish

Estonian and Siberian Estonian, but is not similarly applicable to Belgian Estonian or Finnish Estonian, which is spoken by recent and heterogeneous groups of voluntary migrants.

The study of varieties of Estonian outside Estonia

There is an established tradition in Estonian linguistics of studying the Estonian language abroad. Major previous researchers include Els Oksaar, Ilse Lehiste, Aarand Roos, Raimo Raag, and Jüri Viikberg. Whereas the language issues of the western diaspora were studied by Estonians living abroad, information about the settlements of the eastern diaspora, mainly in the Caucasus and Siberia, was collected by Estonians living in Estonia. In both cases, it has taken a generation since the Second World War to overcome fear and reluctance in the East and elsewhere after the extremely difficult 1940s and 1950s, and to wait until the language of the country of residence makes a sufficient impact on the Estonian language. The studies about the Estonian language abroad by the previously mentioned researchers have been described in detail by Tiit Hennoste (1998, 2003); therefore, this article focuses on studies from the previous decade.

Since the late 1990s, the study of the varieties of Estonian used outside Estonia has taken a new direction. In accordance with Tiit Hennoste's system of classification (1998: 12–13), this can be regarded as the fourth period of study of the Estonian language outside Estonia, and it is characterized by increased interest in the varieties of Estonian in various new countries of residence (Denmark, Finland, Germany, Great Britain, etc.) and the application of new research methods (e.g. pragmatics and conversation analysis). At the same time, it is true that the study of the varieties of Estonian outside Estonia has been mainly the preserve of individual researchers pursuing their research interests (Hennoste 2003: 236).

Noteworthy among the major completed research projects is "Estonians, their Language and Culture in Southern Sweden" (1996–2000), a joint project of the universities of Lund and Tartu, the purpose of which was to collect information on spoken language among the Estonian community in Lund and to describe the specific features of their language use (i.e. description of a community's language content and use). The study yielded 68 hours of recorded spoken language. The project served as Mari Allik's Master's thesis (Allik 2002), and a collection of interviews was published (Laagus,

Klaas, Allik 2004). Aune Valk and Kristel Karu-Kletter (2002, 2005, 2006) studied identity issues of Swedish Estonians.

Among the major research themes, the study that was launched at the University of Uppsala in 2004, *Estonian in Sweden*: *grammar and lexicon of a language variety under changing circumstances* (researchers Raimo Raag, Virve Raag, Leelo Keevallik and Kirsi Höglund), is also worthy of mention. The goal of the project was to describe the morphological, syntactic, lexical, and pragmatic developments in Swedish Estonian and to compare Swedish Estonian with Standard Estonian. Approximately 240 hours of spoken language was recorded for this purpose. Raimo Raag is the most important researcher of Swedish Estonian. His main research topics include Swedish-Estonian language contacts, Swedish loanwords in Estonian (PhD 1982 and numerous publications) and the language and identity of Swedish Estonians. In addition, he is interested in the history of Estonian communities living abroad (Raag 1999). Pragmatics is also a recent topic in the study of Swedish Estonian (Leelo Keevallik 2006a, 2006b).

Kristiina Praakli has focused on the study of Finnish Estonians. She has studied both the Finnish influences on the language of Estonians living in Tampere (Master's thesis, 2002), as well as their usage in the broader context of language contacts and code copying (Doctoral thesis, 2009). The language acquisition of children in the Finnish-language environment and the simultaneous emergence of Estonian-Finnish bilingualism were studied by Sirje Hassinen (Doctoral thesis, 2002) and Kristiina Teiss (Master's thesis, 2005). Maarika Teral studied the language of Danish Estonians (Master's thesis, 2007). There have also been studies of the language of Australian (Kõiva 2007) and US Estonians (Kivik 2010). Some previously unpublished studies – for example, about Canada (Harry Mürk), Argentina (Aivar Jürgenson), Brazil (Aivar Jürgenson, Sander Jürisson), Germany (Tiina Kälissaar), Great Britain (Katrin Hiietam), and Latvia (Lembit Vaba) – were undertaken for this collection.

Jüri Viikberg of the Institute of the Estonian Language has mainly studied the varieties of Estonian resulting from the eastern diaspora (Doctoral thesis, 1989). During the past decade, he has published studies, both in Estonian and other languages, dealing with the linguistic issues in Siberia, the Far East, and the Crimea from various perspectives: language preservation and alteration, language and identity, and language contacts. The topic of the Doctoral thesis of Aivar Jürgenson (2002), an ethnologist at the Institute of History at Tallinn University, was identity issues among Siberian Estonians.

More recently, he studied Estonian communities in the Caucasus, Brazil and Argentina. Ruslan Haarala's Master's thesis about Estonian and Finnish contacts in Siberia was completed at the University of Helsinki in 2005.

The main focus of the Estonian Literary Museum in the field of diaspora and migration studies has been on the preservation of the cultural heritage of Estonian communities in Russia. Within the framework of the project "Folk Culture in Estonian Settlements" (1991–2000), the Archives of Estonian Folklore were provided with 5,000 pages of manuscripts, 470 hours of sound recordings, 100 hours of video recordings, 2,500 photos and 11,400 items of folklore (Korb, Kõiva 2006: 2; see also Viikberg 2008: 108). Anu Korb has been the most prolific collector and publisher of the oral heritage of the Siberian Estonians (anthology of texts "Estonian Settlements I–IV" 1995–1999; Doctoral thesis, 2007). The Estonian Literary Museum has devoted less attention to the collection and study of material from the western diaspora. According to Anu Korb and Mare Kõiva (2006: 6), the museum has 57 hours of sound recordings of Swedish Estonians, 4 hours of sound recordings from Estonians living in Seattle in the US, and 31 hours of language material from Australian Estonians.

The Centre for Migration and Diaspora studies of the Institute of Geography at the University of Tartu was set up in 1996. Its purpose is to study the migration of Estonians and the history, identity, language and literature of Estonians outside Estonia, and to collect and preserve scientific information related to Estonians outside Estonia. The international conferences organized by the Centre: "The Great Escape of 1944" (Tartu, 2006) and "The Role of the Diaspora in the Restoration of Estonian Independence" (Jõhvi, 2008) generated considerable international interest. Expeditions to Siberia and the Far East (2007–2009), which were organized by Aadu Must, yielded a great deal of valuable archival evidence.

As already mentioned, the study of the varieties of Estonian outside Estonia has usually been the preserve of individual researchers. In 1997, in order to gain a broader perspective, the Department of Estonian Language at the University of Tartu organized the first seminar on the varieties of Estonian outside Estonia and published a thematic collection of articles (Lindström 1998). The publication includes a comprehensive overview of the study of the Estonian language outside Estonia (researchers, research trips, collection of language material, research findings, etc.) over the period 1950–1995 (Hennoste 1998). Issues pertaining to the Estonian language outside Estonia were recently discussed at the conference: "Mother Tongue

and Other Languages VI", which was held at the University of Tartu in the autumn of 2007. The general overview of Estonians living abroad and their language use was supplemented by presentations made by representatives of Estonian communities in Finland, Denmark and Sweden, and the Estonian School in Riga. The conference also spawned the idea of compiling another general collection: "Estonians and the Estonian Language Abroad".

A comparison of the studies of the 2000s with those of the previous century reveals several important developments. As recently as the 1990s, researchers were focusing on Estonian settlements and linguistic enclaves where Estonians had lived continuously for several generations; they studied acculturation and altered language use among the migrants, which had taken place over the course of time. The diachronic description of Estonian enclaves dealt with the impact of the country of residence from the perspective of interference and loanwords, with an emphasis on vocabulary. During the past decade, the emphasis of the studies has shifted to communities of recent migrants who have lived in their new country of residence (Germany, Finland, Denmark, etc.), usually in urban areas, for at least five years. Researchers study their assimilation into the new society and their multilingualism, including code switching. Diachronic description has been replaced by synchronic description, which necessitates the creation of Estonian language corpora outside Estonia. In addition to studies of spoken language, the importance of identity studies, as well as comparative and repeated studies (Viikberg 2007), should be stressed.

The research methods have not changed appreciably (Praakli 2009: 23–24, 68–70). In most studies carried out between 1995 and 2005, the language material was collected in the form of sound recordings. However, some other materials, such as home compositions (Mari Allik), written texts and exercises (Reeli Torn), and diary entries (Sirje Hassinen and Kristiina Teiss), have been used as well. Unfortunately, the authors have provided little information about their collection methods, selection of respondents, and the collected materials. They usually mention the number of respondents, their ages, and principles of grouping, but in-depth information on the process of material collection is missing. The studies are usually grammatical analyses of bilingual language use, which describe differences in the spoken language from the Estonian used in Estonia. There are no sociolinguistic and pragmatic-conversational studies of the Estonian language outside Estonia as yet. Further research should also be devoted to the emergence of language varieties and the sociolinguistic situation of language communities.

EESTI DIASPORAA KUJUNEMISE KOLM LAINET

Tiit Tammaru, Kaja Kumer-Haukanõmm, Kristi Anniste

Sissejuhatus*

Eesti diasporaa on kujunenud kahe suurema, praeguseks lõppenud ja kolmanda, veel käimasoleva väljarändelaine käigus. Esimese massilise väljarände tulemusena, mis suundus Venemaale, algas 19. sajandi keskel ja kestis Esimese maailmasõjani, tekkis idadiasporaa. Teine massiline väljaränne, mis oli ajendatud Teisest maailmasõjast, toimus läände. Selle tulemusena tekkisid uued või said arvukat lisa varem tekkinud eestlaste kogukonnad läänes. Ka kolmas, praegu käimasolev laine on suunatud läände.

Käesoleva artikli eesmärk on heita valgust eesti diasporaa kujunemisele ja selgitada selle ajalisi ning ruumilisi muutusi alates 19. sajandi keskpaigast. Esmalt keskendume muutustele ida- ja läänediasporaas, seejärel esitame andmed peamiste asukohamaade kaupa. Ida- ja läänediasporaa eristamine on oluline analüütilisest seisukohast, sest nende kujunemine ja areng on toimunud väga erinevalt. Idadiasporaa hõlmab endise Nõukogude Liidu alad (v.a Läti ja Leedu), läänediasporaa katab kõik ülejäänud riigid. Kui idadiasporaa kujunemist on uuritud suhteliselt palju, siis läänediasporaa kujunemise kohta teame vähem. Käesolev artikkel katab selle lünga, esitades uusi arhiivitõendeid eestlaste väljarändest läände. Käsitlemist leiab ka seni vähe uuritud Eesti taasiseseisvuse järel alanud uusväljaränne.

Andmed

Andmed eesti diasporaa muutustest pärinevad asukohariikidest ning need erinevad mõnevõrra nii andmekogumise põhimõtete kui ka kasutatavate andmeallikate osas, mis omakorda avaldab mõju mõiste *diasporaaeestlane* sisule. Põhijoontes rakendavad riigid oma statistikas kolme definitsioo-

* Uurimistööd on rahastanud Haridus- ja Teadusministeerium (sihtfinantseeritav teadusteema SF0180052s07), Eesti Teadusfond (grandid 6506 ja 7335) ja Rahvuskaaslaste programm.

ni, mida võib kasutada eesti diasporaa suuruse määratlemiseks (vrd Herm 2007: 60–67). Esimese rühma moodustavad riigid, kus andmeid kogutakse rahvuse kohta ja selle aluseks on inimeste enesemääratlus. Need, kõige täpsemad andmed on kättesaadavad endise Nõukogude Liidu aladel. Teine rühm riike, sh Põhja-Ameerika ja Austraalia, kasutab põhilise tunnusena indiviidi päritolu (k.a vanemate päritolu). Kolmas riikide rühm (sh Lääne-Euroopa) kogub ja avaldab andmeid kodakondsuse ning sünniriigi kohta. Kahe viimati nimetatud definitsiooni kasutamisel esineb selgeid puudusi: 1) kõigil eesti diasporaa liikmetel ei ole Eesti kodakondsust ja 2) indiviidi päritolu/sünniriik ei kattu alati rahvusega.

Niisiis ei ole võimalik kasutada välismaal elavate eestlaste määratlemiseks ühtainust definitsiooni. Eesti diasporaa uurimist raskendab veel asjaolu, et riigid kasutavad erinevaid andmeallikaid: andmeid on võimalik saada kas rahvastikuregistrist või rahvaloendustelt. Enamik Lääne-Euroopa riike kasutab põhilise andmeallikana (pidevalt uuenevat) rahvastikuregistrit, samas kui endistes Nõukogude Liidu riikides ja Põhja-Ameerikas on põhiliseks rahvastikustatistika allikaks (harva toimuv) rahvaloendus. Vaatamata riikide andmekogumise ja allikate erinevustele, on probleemid ajas väiksemad, sest iga riigi definitsioonid on säilinud suhteliselt muutumatutena. Seega ei saa teha rangeid võrdlusi eesti diasporaa suuruse kohta riikide vahel, küll aga riigiti ning ajas.

Idadiasporaa kujunemine

Enne 19. sajandi keskpaika moodustas eesti diasporaa vaid 3-4% kogurahvastikust ja enamik väljarännanutest elas Venemaal (Maamägi 1980: 9–11; Kulu 1992: 16; Rosenberg 1998: 34). Väljarännanuid elas veel Soomes ja Rootsis. Eestist lahkusid enamasti noored mehed, kes otsisid pelgupaika 25-aastase kroonuteenistuse eest, mis neid sel ajal Vene impeeriumis ootas (Tannberg 2006: 131–134). 1850. aastal elas Eestis umbes 660 000 eestlast, lisaks 30 000 välismaal. Demograafilised muutused algasid Eestis varem kui mujal Vene impeeriumis: keskmise eluea stabiilne kasv Eestis andis märku demograafilise ülemineku algusest 19. sajandi keskpaigas. Selle tagajärjel hakkas märkimisväärselt kasvama maarahvastik (Katus 1989: 6-7). Eesti oli tollases Vene impeeriumis ka oluline tööstuskeskus (Renter 1958). Tööstuse kiire areng ja sellega paralleelselt toimunud venestamispoliitika tõid kaasa venelaste sisserände suurematesse linnadesse. Vaatamata lisandunud

töökohtadele tööstuses, maal süvenenud ülerahvastatusele ning väljarändepotentsiaalile, oli osa linnu eestlastele suletud. Seetõttu polnud 19. sajandi tööstuse kiire areng ja maalt linna ränne Eestis omavahel nii tihedalt seotud kui teistes Euroopa riikides. Asjaolu, et demograafiline üleminek ja industrialiseerimine toimusid Eestis lahus, jättis väga olulise jälje eesti identiteedi kujunemisele – väga tugev maaline identiteet säilis veel pikka aega.

Kui ka Eesti maarahvastiku linnasuunaline ränne oli piiratud, suurendas talupoegade väljarändepotentsiaali rahvastiku mobiilsust mõjutavate seaduste vastuvõtmine Vene impeeriumis. Esiteks kaotati 1816. ja 1819. aasta talurahvaseadustega pärisorjus Eesti- ja Liivimaal. See ei avaldanud rändele esiti kuigi suurt mõju, kuna maa jäi suuresti baltisaksa mõisnike omandisse, mõisad säilisid põhiliste tootmisüksustena ja talupojad olid sunnitud maad rentima (Jansen 2007: 133-134). Sellest tekkinud talupoegade ja mõisnike konfliktid viisid uute maade otsinguteni väljaspool Eestit (Maamägi 1980: 7–9; Rosenberg 1998: 35). 19. saj keskpaigast hakkas Vene keskvõim aktiviseerima oma lõunapoolsete alade koloniseerimist ja uudised sellest levisid ka Eesti maapiirkondadesse (Viikberg 2002: 21-22; Must 2007). Teiseks kõrvaldas passiseaduse jõustumine 1863. aastal rändelt mitmed seaduslikud takistused (Raag 1999: 38). Nende kahe olulise asjaolu koosmõju – väljarände potentsiaali tekkimine maapiirkondades ja rändepiirangute kaotamine Venemaal – vallandas eestlaste massilise väljarände Venemaale.

Keskvalitsuse otsus toetada eestlaste laialdast rännet Venemaa maapiirkondadesse oli kooskõlas üldisema poliitikaga koloniseerida impeeriumi väheasustatud alad (Jansen 2007: 167-168). Seda poliitikat toetasid omakorda mitmed tegurid:

1) deporteeritute (enamasti vangide) kasvav hulk, kes saadeti Siberisse Vene impeeriumi Euroopa regioonidest, k.a Eestist, alates 19. saj keskpaigast (Kulu 1997a: 84-85; Must 2007);

2) ebasoodsad looduslikud tingimused ja sellega seotud näljahädad 19. sajandi keskpaiku (Rosenberg 1998: 42; Raag 1999: 38; Jansen 2007: 134);

3) usuvahetuse propageerimine ümberasumiseks viljakatele maadele – talupoegadele teatati, et Vene tsaariga samausulistele on tagatud tasuta maa Venemaal; väljarändamine Krimmi poolsaarele oli seotud prohvet Maltsveti liikumisega (Kask 2006: 23);

4) eestlaste pürgimine kõrghariduse poole alates 19. sajandi keskpaigast – kui talurahvas ei saanud õppida Tartu ülikoolis, oli lähimaks ülikooliks Peterburi ülikool (Jansen 2007: 190).

Väljarändeks oli niisiis mitmeid põhjuseid ning soodustavaid asjaolusid, kuid üheks oluliseks teguriks, mis võimaldas väljarände potentsiaali realiseerida, sai Eesti sidumine Venemaa raudteevõrguga. 1870. aastal alustas tegutsemist Tallinn-Peterburi raudtee ja sellele järgnes 1894. aastal kuni Omskini jõudnud Trans-Siberi raudtee (Karma 1952: 23; Paida 1962: 140; Kulu 1997a: 91; Raag 1999: 38). Trans-Siberi raudtee rajamine oligi Venemaa rände- ja ümberasustamispoliitika väga oluline osa. See ehitati ränkades loodustingimustes, kasutades põhiliselt deporteeritute tööjõudu. Raudtee valmimine lihtsustas edasisi deporteerimisi Siberisse ning meelitas kaugetesse regioonidesse ka vabatahtlikke väljarändajaid (Kulu 1997a: 91). 1890. aastatel hakkas Vene keskvõim maksma ümberasumistoetusi, pärast 1905. aasta revolutsiooni aktiveerus talupoegade ümberasustamispoliitika veelgi.

Esimese maailmasõja alguseks oli Eesti kaotanud väljarände tulemusena Venemaale u 200 000 inimest ehk 20% oma rahvastikust (Kulu 1992: 22). Enamik väljarännanutest leidis uue kodu Venemaa maapiirkondades, kuid paljud asusid ka linnadesse. Loodi rohkem kui 300 eesti asundust üle kogu Venemaa, kaasa arvatud Siberis ja Kaug-Idas, kuid 90% eestlastest elas siiski Venemaa Euroopa-osas (Kask 2006: 24). Suurim eesti kogukond tekkis Peterburis, kus Esimese maailmasõja alguses elas u 50 000–60 000 eestlast ehk 25% Eesti diasporaast (BARA MVA 1). Linnapiirkondades elas ligi kolmandik Eesti diasporaast, mis on võrreldav tolleaegse linnastumise tasemega Eestis (Tammaru 2001: 584 jj), maal tekkisid suurimad eesti kogukonnad Venemaa loodeosas Peterburi, Pihkva ja Novgorodi regioonis, piki Volga jõge Samaara ja Saraatovi regioonis ning Krimmis, Kaukaasias ja Siberis (Rosenberg 1998: 43; Jansen 2007: 190).

Sageli koondusid samast Eesti piirkonnast pärit eestlased samadesse asundustesse Venemaal, mis tähendab, et igapäevase suhtluskeelena säilis eesti keel (Kulu 1992: 43–45) ning säilisid eesti keele murded (Viikberg 1998: 36–38; Korb 2007: 31–38). Etnilistel vähemustel oli õigus rajada ka omakeelsed koolid (Maamägi 1980: 110–115) ja neid loodi igas suuremas eesti asunduses (Valmis 1997: 9–12). Enamik Eestist väljarännanutest jäi talupoegadeks ja nad elatusid endistviisi, kuid nende sotsiaalne seisund paranes märkimisväärselt: rentnikud said Venemaal maaomanikeks (Laas 1987: 86). Ka enda ehitatud majad olid parema kvaliteediga ja see sidus eestlased tugevasti oma asundustega, kahandades nii tõenäosust asuda Venemaal mujale elama või pöörduda tagasi Eestisse. 19. sajandi teisel poolel tekkis arvukas Peterburi eestlaskond ja ülikoolilinn Peterburi etendas väga olulist rolli Eesti Vabariigi haritlaskonna tekkimisel osa Eesti tolle-

aegsest eliidist elas ja omandas hariduse enne Eesti iseseisvumist Peterburis (vt Pullat 2004).

Välismaal elavaid eestlasi oli 1917. aastal kokku 215 000: idas 200 000 ja läänes 15 000 inimest. See moodustas eestlaste koguarvust 19%, mis on jäänud ühtlasi nii ida- kui ka kogudiasporaa ajaloo maksimumsuuruseks, nii absoluut- kui ka suhtarvudes.

Läänediasporaa kujunemine

Eesti iseseisvumine 1918. aastal lõpetas massilise väljarände Venemaale. Ka väljarände potentsiaal oli selleks ajaks oluliselt vähenenud, seoses demograafilise ülemineku lõpulejõudmisega Eestis (Katus 1989: 8). Nagu mainitud, oli eesti diasporaa suurus väljaspool Venemaad iseseisvusaja eel suhteliselt väike, ulatudes vaid 15 000 inimeseni. Läänediasporaa asus peamiselt Põhja-Ameerikas ja see oli Euroopast pärit väljarändajate põhiline sihtkoht (Rosenberg 1998: 42; Raag 1999: 47). Põhja-Ameerikasse rännanute seas oli kõige enam Eesti rannikualadelt pärit inimesi, meremehi, kes põgenesid Vene sõjaväe- ja kaubalaevadelt, poliitilisi väljarändajaid, kes põgenesid 1905. a revolutsiooni eest ning edasirändajad Venemaalt (Pennar, Parming, Rebane 1975: viii; 8; Katus 1989: 11; Kulu 1992: 82; Raag 1999: 47-48). 19. sajandil Ameerika Ühendriikidesse rännanud eestlasi motiveerisid eelkõige laialdaselt reklaamitud *Homestead Act*[1] ja California kullapalavik (Raag 1999: 47).

Iseseisvusaastatel jätkus tagasihoidlik ränne lääneriikidesse. Eestist lahkus aastatel 1924–1938 umbes 16 000 inimest (neist 75% eestlased): 41% Euroopasse, 30% Ameerikasse, 19% Venemaale, 8% Austraaliasse ja 2% mujale (Kulu 1992: 75). Kõige enam suurenes väljaränne seega Euroopa riikidesse (eelkõige Rootsi[2] ning Suurbritanniasse), ent paljud väljarändajad pöördusid enne Teist maailmasõda Eestisse tagasi (Laas 1987: 89; Raag 1999: 56–59; Kumer-Haukanõmm 2005: 33). Kõige olulisemaks uueks sihtkohaks sai Lõuna-Ameerika, eriti Argentina ja Brasiilia, kus 1920.-1930.

---

[1] 1862. a vastu võetud *Homestead Act* pidi soodustama kasutamata maade ülesharimist Kesk- ja Lääne-Ameerika osariikides. Igale perekonnapeale anti tasuta 65 ha uudismaad, kui ta kohustus seda harima vähemalt viis aastat.

[2] 1930. aasta rahvaloenduse andmete järgi elas Rootsis 492 Eestis sündinut ning 184 Eesti kodanikku. Paljud neist olid eestirootslased (Raag 1999: 58).

aastail tekkisid suhteliselt suured eesti kogukonnad (Kulu 1997b: 12; vt ka Aivar Jürgensoni artikkel käesolevas kogumikus). Seoses piirangute kehtestamisega Ida- ja Kesk-Euroopa sisserändajatele 1924. aastal, peatus ränne USA-sse. Eesti diasporaa koguarvu lääneriikides võib 1939. aastal hinnata kõige rohkem 30 000 inimesele (Kulu 1992: 77). Ometi näitab see arv, et sõdadevahelisel perioodil suurenes läänediasporaa peaaegu kaks korda.

Eesti diasporaa lääneriikides sai arvukat lisa Teise maailmasõja sündmuste tulemusena (Kangeris 2006; Kumer-Haukanõmm 2006; Saldukas 2006). Väljaränne Eestist algas 1939. aastal, kui ümberasumise korras Saksamaale lahkuvate baltisakslastega läks kaasa ligi 4000 eestlast (Tiit 1993: 1662; Raag 1999: 61; Kumer-Haukanõmm 2006: 14). Esimese Nõukogude okupatsiooni ajal 1940-1941 lahkus Eestist umbes 7000–8000 eestlast (Kumer-Haukanõmm 2006: 14), kuid palju suurem väljaränne leidis aset järgneva Saksa okupatsiooni ajal 1941–1944. Esmalt lahkus Eestist u 10 000 Saksamaale tööle värvatud eestlast (Kangeris 1988: 181-182); lisaks neile põgenes ligi 5000 Saksa armeesse mobiliseerimisele kuulunud noort eestlast Soome (Uustalu, Moora 1992: 7; Raag 1999: 61; vt ka Kristiina Praakli artikkel käesolevas kogumikus). 1943. ja 1944. aastal organiseerisid nii Rootsi riik kui ka Ameerika Ühendriigid inimeste evakueerimise Rootsi. Rootsi valitsus toetas eestirootslaste põgenemist, kellega koos lahkus ka u 2000 eestlast (Kumer-Haukanõmm 2006: 15). USA valitsus toetas – peamiselt oma Stockholmi saatkonna kaudu – u 1000 eliidi hulka kuuluva baltlase, sealhulgas 275 eestlase väljarännet (NARA RG 59). Väljaränne läände saavutas kõrgpunkti 1944. aasta hilissuvel ja sügisel, mil Punaarmee jõudis Eestisse.

Hinnanguliselt lahkus Teise maailmasõja käigus lääneriikidesse u 70 000–80 000 inimest, neist 6–9% suri teel (Tiit 1993: 1668; Kumer-Haukanõmm 2006: 18). Enam kui 40 000 väljarännanut jõudis Saksamaale (Kumer-Haukanõmm 2006: 18) ja 27 000 Rootsi (Reinans 2006: 126). Väike arv põgenikke jõudis teistesse riikidesse, näiteks Austriasse ja Taani. Kõik läände jõudnud eestlased sinna ei jäänud, osa repatrieerus eri põhjustel. Need arvandmed vajavad veel aga selgitamist: kui lääne arhiivimaterjalide kohaselt oli tagasirännanuid ligi 1000 eestlast (NARA RG 278; ERA 1608), siis Nõukogude arhiiviandmete põhjal u 11 000 tsiviilisikut ja 10 000 sõjaväelast (ERA R-1789).

Seni on vähe uuritud ka läände põgenenud eestlaste sotsiaaldemograafilist koosseisu, kuid levinud arvamuse kohaselt põgenes läände peamiselt eliit, ennekõike 1944. aastal. Ilmselt võimendab sellist arvamust asjaolu, et

erinevates ühiskondades elades kujunes diasporaaeestlaste elustandard kõrgemaks kui kodueestlastel. Kuid esmasedki andmeanalüüsid näitavad, et tegelikult ei moodustanud eliit põgenike põhiosa. Esiteks olid põgenike seas esindatud kõik sotsiaalsed kihid, kusjuures ligikaudu pooled täisealistest lahkujatest olid alghariduse ga ja vaid 10% kõrgharidusega (Reinans 2006: 141). Teiseks olid põgenikud väga noored, valdavalt kuni 30-aastased ehk tüüpilises kõrge mobiilsusega eas inimesed. Kolmandaks olid lahkujate seas üleesindatud rannikualade elanikud. Seega võib väita, et lisaks eliidi lahkumisele oli põgenike seas neid, kes olid kas altimad lahkuma (noored) või kellel olid selleks lihtsalt paremad võimalused tolleaegses kiiresti muutunud olukorras (rannikuelanikud).

Koos varasemate väljarännanutega oli läänediasporaa ligikaudne suurus 1945. aastal vähemalt 90 000 inimest (Kulu 1992: 80; Kask, Tammaru 2006: 196). Eesti diasporaa koguarv maailmas oli sel ajal umbes 200 000 inimest (vt tabel 1).

Tabel 1. Muutused eestlaste arvus kodumaal ja võõrsil 1850–2000

	Eestlased Eestis	Ida-diasporaa	Lääne-diasporaa	Kogu diasporaa	Eestlaste koguarv
1850	660 000	30 000		30 000	690 000
1897	880 000	125 000		125 000	1 005 000
1917	900 000	200 000	15 000	215 000	1 115 000
1926	970 000	155 000	25 000	180 000	1 150 000
1939	1 000 000	145 000	30 000	175 000	1 175 000
1945	830 000	110 000	90 000	200 000	1 030 000
1959	890 000	95 000	85 000	180 000	1 070 000
1970	925 000	80 000	85 000	165 000	1 090 000
1979	950 000	70 000	85 000	155 000	1 105 000
1989	965 000	65 000	85 000	150 000	1 115 000
2000	930 000	40 000	85 000	125 000	1 055 000

Absoluutarvudes on see küll mõnevõrra vähem kui 1917. aastal, kuid kuna eestlaste arv Teise maailmasõja tulemusel kahanes oluliselt ka Eestis, oli väljaspool kodumaad elavate eestlaste osakaal (19%) võrdne nii 1917. kui 1945. aastal (vt joonis 1).

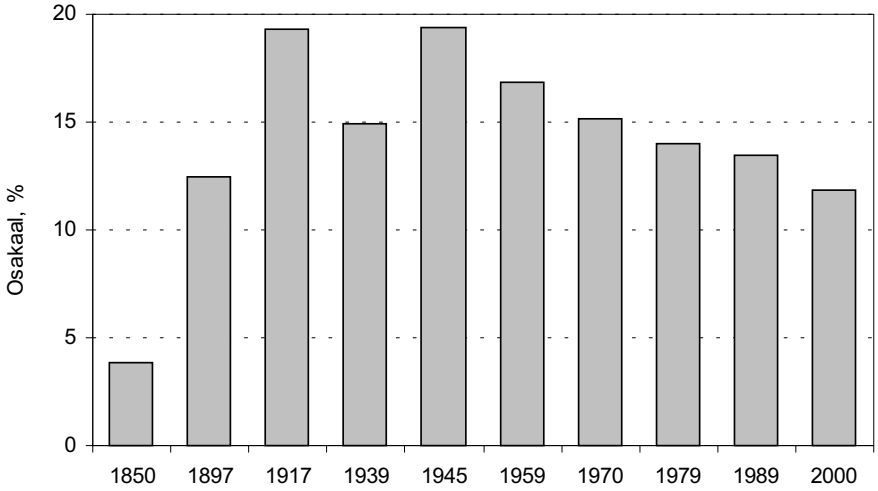

Joonis 1. Diasporaa osakaal eestlaste koguarvust 1850–2000

Kui 1917. aastal elas idas umbes 93% väljaspool kodumaad elavatest eestlastest, siis 1945. aastaks, pärast 1944. aasta suurt põgenemist läände, langes ida-eestlaste osakaal 55%-le (vt joonis 2).

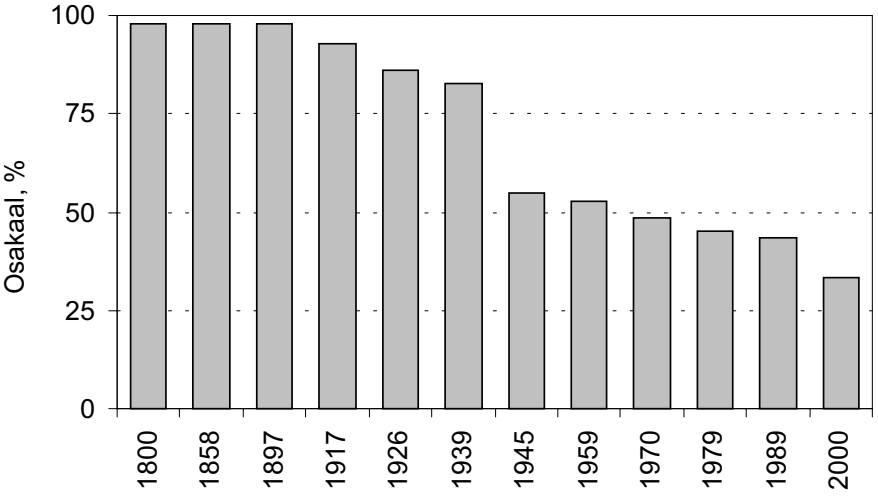

Joonis 2. Idadiasporaa osakaal kogu eesti diasporaast 1850–2000

Muutused idadiasporaas

Idadiasporaa kujunemine lõppes Esimese, läänediasporaa kujunemine Teise maailmasõjaga. Sellest ajast peale on väljaränne Eestist olnud oluliselt väiksem, võrreldes kahe varasema massilise väljarändelainega. Lisaks erinevustele idadiasporaa (demograafiline üleminek) ja läänediasporaa (suur põgenemine) tekkes, erines teineteisest oluliselt ka nende edasine areng – kui idadiasporaad iseloomustas tagasiränne, oli läänediasporaale omane edasiränne algsetest rändesihtkohtadest. Seetõttu käsitleme neid ka käesolevas artiklis eraldi, alustades varem tekkinud idadiasporaast.

Eesti iseseisvumine mõjutas idadiasporaa suurust ja arengut märkimisväärselt. Venemaal ja Ukrainas elavad eestlased said valida Eesti kodakondsuse ning opteeruda Eestisse (Kulu 1997a: 104; Kask 2006: 25). Kuna opteeruda soovis oodatust rohkem – umbes 52 000 inimest – ei rahuldatud kõigi soovi kodumaale naasta. Ühtekokku saabus Eestisse 37 500 optanti. Eestisse tagasipöördumiseks oli mitmeid põhjuseid. Esiteks kaotati Eestis mõisasüsteem ja mõisamaa jagati rahvale (Raag 1999: 52), mis võis saada oluliseks tõmbeteguriks. Kuid esile tuleb tõsta ka Venemaa-poolseid tõuketegureid. Esimese maailmasõja ja sellele järgnenud Vene kodusõja käigus värvati suur hulk Venemaal elavaid eestlasi sõjaväkke, kust paljud ei naasnud. Aastatel 1917–1921 rüüstasid eesti asundusi punane ja valge terror ning hobused, vilja- ja toidutagavara konfiskeeriti sõjakommunismi poliitika nime all. Eesti koole kui asunduste rahvusliku identiteedi nurgakive mõjutas negatiivselt Eesti iseseisvumise järel kehtestatud korraldus lõpetada kooliõpikute tellimine Eestist (Kulu 1997a: 117).

Kõik need tegurid mõjutasid soovi Venemaalt lahkuda. Opteeruda soovijate arvu limiteerimiseks seadis Eesti valitsus sisse vanuse- ja muud piirangud, Eestisse naasta keelati näiteks vanematel kui 50-aastastel, teovõimetutel ja mõnedel teistel rahvastikurühmadel (Kulu 1997a: 107-108). Tagasirännet mõjutas ka kaugus Eestist: opteerunute hulk oli kõige suurem naabruses asuvast Venemaa loodeosast, k.a Peterburist, väga tagasihoidlik aga Venemaa kaugematest maapiirkondadest (Kulu 1997a: 109). Venemaa linnapiirkondades elavate eestlaste osakaal langes pärast 1926. aasta rahvaloendust 23%-le (Kulu, Tammaru 2000: 135 jj), mis viitab sellele, et linnaelanikud olid innukamad tagasi pöörduma. Võttes arvesse enne Eesti iseseisvumist Peterburis elanud eestlaste sotsiaalset koosseisu ja arvukust, võib öelda, et Venemaa loodeosas ning linnapiirkondades elanud eestlaste arvukuse vähenemisele on avaldanud mõju Peterburis elanud eestlaste pöördumine kodumaale.

1920. aastate alguse raskele ajale Venemaa eesti asundustes järgnes lühiajaline jõukam periood (Kulu 1997a: 114). Uuesti halvenes olukord oluliselt 1930ndatel kogu Nõukogude Liidus toimunud sundkollektiviseerimise, jõukate talupojaperekondade Siberisse saatmise, teiste asundustes toimunud repressioonide ning eesti keele kõrvaldamise tõttu kultuuri- ja hariduselust. Enne suurt segaduste aega 1937. aastal jäi 143 000-st Nõukogude Liidus elanud eestlasest 1945. aastaks alles 110 000. Kokkuvõtteks võib öelda, et Eesti kaotas ajavahemikul 1917–1945 peaaegu poole oma idadiasporaast.

Vaatamata uutele ja arvukatele, peamiselt sunniviisiliselt (küüditamised) saabunud eestlastele jätkus pärast Teist maailmasõda idadiasporaa kahanemine. Nõukogude Liitu jõudis Punaarmeesse mobiliseerimise tagajärjel, 1941. ja 1949. aasta küüditamiste, 1940.-1941. aasta Nõukogude okupatsiooni ajal ning sõjajärgsetel aastatel toimunud arreteerimiste käigus kokku umbes 50 000 eestlast. Vastavalt Nõukogude Liidu esimese sõjajärgse rahvaloenduse andmetele 1959. aastal, oli eesti diasporaa kahanenud 143 000 inimeselt (1937) 95 000 inimeseni (1959).

Eestlaste arvu tähelepanuväärsel vähenemisel oli mitmeid põhjusi. Esiteks toimus nii sõja ajal kui ka pärast sõda eestlaste tagasiränne. Hinnanguliselt saabus 1940ndatel ehk tagasirände kõrgajal Nõukogude Liidust Eestisse umbes 50 000 varasemate väljarännanute järeltulijat. 1940. aastate teisel poolel Eestisse pöördunute seas vajab edaspidist täpsustamist mobiliseeritute ja arreteeritute osakaal, sest välja- ja sisserände (tagasirände) vood olid enamvähem tasakaalus. Nõukogude korrale lojaalsete eestlaste tagasitulek mängis olulist rolli uute võimustruktuuride loomisel Nõukogude Eestis. Aastatel 1940-1941 kolis Eestisse umbes 1000 kommunistliku partei liiget, enamasti eestlased; 1945. aastal oli 30% Eesti kommunistliku partei liidritest Venemaalt saabunud eestlased (Kulu 1997a: 134). Kuigi ideoloogilised tagasirändajad moodustasid vaid väikese vähemuse kõigist 50 000-st Nõukogude Liidust saabunud rändajast, tekitasid nad Eestis mitmeks kümnendiks idadiasporaast negatiivse mulje. Idadiasporaa tagasiränne jätkus kogu Nõukogude perioodi vältel, kuid võrreldes 1940. aastatega palju aeglasemalt. 1950. aastatel oli tagasirändajaid 9000, neist osa endised väljasaadetud, kel avanes pärast Stalini surma 1953. aastal võimalus tagasi koju pöörduda. Samas tuleb mainida, et sageli ei saanud Eestisse saabunud naasta oma varasemasse ehk siis küüditamise eelsesse elukohta. Tagasiränne jätkus Eestisse ka hiljem, kuigi saabujate arv aja jooksul vähenes: 1960ndatel oli tagasirännanuid 11 000, 1970ndatel 7000 ja 1980ndatel 1000 inimest. Andmed näitavad, et tagasirännanute seas

olid ülekaalus 1910.-1920. aastail sündinud põlvkonnad (Kulu 1997a: 159). Need inimesed elasid eesti asundustes, kuid olid oma esmase hariduse saanud Eestis. Vaid väike hulk tagasirännanutest kuulus noorematesse põlvkondadesse, kes olid sündinud Venemaa maapiirkondade muutunud sotsiaalsetes oludes.

Teise tegurina vähendasid eestlaste arvu endise Nõukogude Liidu aladel suured sõjakaotused. On väga raske hinnata, kui paljud 50 000-st Nõukogude Liitu sundrännanust tegelikult ellu jäi.

Kolmanda põhjusena vähenes idadiasporaa sulandumise tõttu venelastega. Üheks peamiseks massilisi küüditamisi põhjustanud poliitiliseks ideeks oli sotsiaalsete, usuliste ja etniliste struktuuride kaotamine endises Nõukogude Liidus. Selline poliitiline taust suurendas oluliselt rännet nii maalt linnadesse kui ka segaabielude arvu; need mõlemad aitasid kaasa eestlaste sulandumisele venelaste hulka.

Nii nagu tagasiränne Eestisse jätkus ka eestlaste linnastumine ja segaabielude sõlmimine Nõukogude Liidus kuni nõukogude aja lõpuni. Vastavalt viimasele Nõukogude Liidus läbi viidud rahvaloendusele 1989. aastal, elas 65% idadiasporaast linnades (Kulu, Tammaru 2000: 135 jj). See arv on võrreldav eestlaste linnastumise tasemega Eestis. Mis puutub segaabieludesse, siis näitavad Siberis elavate eestlaste andmed, et 1936. aastal sõlmiti 54% abieludest eestlaste vahel, kuid aastatel 1992–1994 sündinud lastest oli vaid 6%-l kaks eesti vanemat (Kulu 1997a: 219). Seega on eesti asundused, mis olid eesti identiteedi keskused Venemaal, hakanud seoses noorte väljarände, segaabielude leviku ja küladesse jäänud inimeste vananemisega tasapisi kaduma.

Niisiis iseloomustas idadiasporaad nõukogude perioodi lõpul vananev rahvastik. Kolmandik sealsetest eestlastest oli pensionieas ning vaid üks inimene kümnest alla 20 eluaasta. Rahvastiku vananemine ongi alates Nõukogude Liidu lagunemisest olnud kõige olulisem idadiasporaa kahanemist mõjutanud tegur, sest tagasiränne Eestisse on jäänud tagasihoidlikuks. 1989. ja 2000. a rahvaloenduste vahel saabus idast kõigest 1500 tagasirännanut ja edaspidi on seegi arv kahanenud. Võrreldes 1980. aastatega, on tagasirännanute arv küll mõnevõrra suurem, kuid palju väiksem võrreldes sõdadevahelise perioodiga, mil märkimisväärne osa eesti diasporaast pöördus opteerudes Eestisse tagasi. Kokkuvõtvalt saab öelda, et idadiasporaa kahanes 65 000 eestlaselt 1989. aastal 40 000 inimeseni 2000. aastal. Võttes arvesse rahvastiku väga vana vanuskoostist, on tõenäoline, et pikemas perspektiivis ei ole eesti diasporaa idas elujõuline.

Eestlaste arvu idas ei ole suurendanud ka Eesti iseseisvuse taastamisega alguse saanud kolmas väljarändelaine, mis kestab tänaseni. Kuigi kolmanda väljarändelaine peamisteks sihtmaadeks on teised Euroopa Liidu liikmesmaad, on Eesti jaoks oluline väljarändesuund ka Sõltumatute Riikide Ühendus. Enamik nendesse riikidesse siirdunutest on venelased, ukrainlased ja valgevenelased, näiteks aastatel 2000–2007 moodustasid need rahvused itta lahkunutest tervelt 91%. Idasuunaline väljaränne on viimase seitsme aasta jooksul oluliselt aeglustunud ja vähenenud 2000. aastast alates ligi kolm korda (vt lk 47 joonis 3) (Anniste 2009: 56).

Muutused läänediasporaas

Vastupidiselt idadiasporaale on läänediasporaa suurus säilinud viimase 60 aasta jooksul peaaegu muutumatuna. Sellest tulenevalt on ka läänes elava diasporaa osakaal aja jooksul suurenenud, moodustades kaks kolmandikku 125 000-st tänapäeval väljaspool kodumaad elavast eestlasest. Kuigi läänediasporaa suurus on püsinud stabiilne, on selle paiknemises ja koostises toimunud aja jooksul märgatavaid muutusi. Kaks esimest Eesti sõjapõgenike sihtkohta olid Saksamaa (40 000 inimest) ja Rootsi (27 000 inimest) (Kumer-Haukanõmm 2006: 18). Enamik Rootsi jõudnud põgenikest jäid sinna, kuid toimus ka edasirännet, enamasti Kanadasse, aga ka USA-sse (Reinans 2006: 130).

Suurem osa Saksamaale jõudnud põgenikest oli koondatud põgenikelaagritesse ja esialgu käsitleti neid potentsiaalsete tagasirändajatena. Siiski sai kiiresti selgeks, et enamik Ida-Euroopa, k.a Eesti põgenikke ei tahtnud oma päritolumaale seal toimunud poliitiliste muutuste tõttu tagasi pöörduda. Vastuvõtvates riikides olid samas sisserännet reguleerivad seadused vahetult pärast sõda ranged: eelistati terveid, vallalisi, oskustega nooremaid põgenikke. Mitmed riigid lõdvendasid oluliselt varem kehtestatud piiranguid 1948. aastal (Holborn 1956: 394-395). Suurbritannia võttis vastu u 5500–6000 enamasti Saksamaalt saabunud Eesti põgenikku, 6000 eestlast asus Austraaliasse, 11 000 Kanadasse, 12 000 USA-sse ja umbes 2000–3000 eestlast jäi Saksamaale (Aun 1985: 29; Pennar, Parming, Rebane 1975: 129; Kool 1999: 696; Kumer-Haukanõmm 2006: 35). Kuna suur osa läänediasporaa liikmetest elas Põhja-Ameerikas ka juba enne Teist maailmasõda, kujunesid väljaspool Nõukogude Liitu suurimateks eestlaste asukohariikideks lisaks Rootsile veel USA ja Kanada.

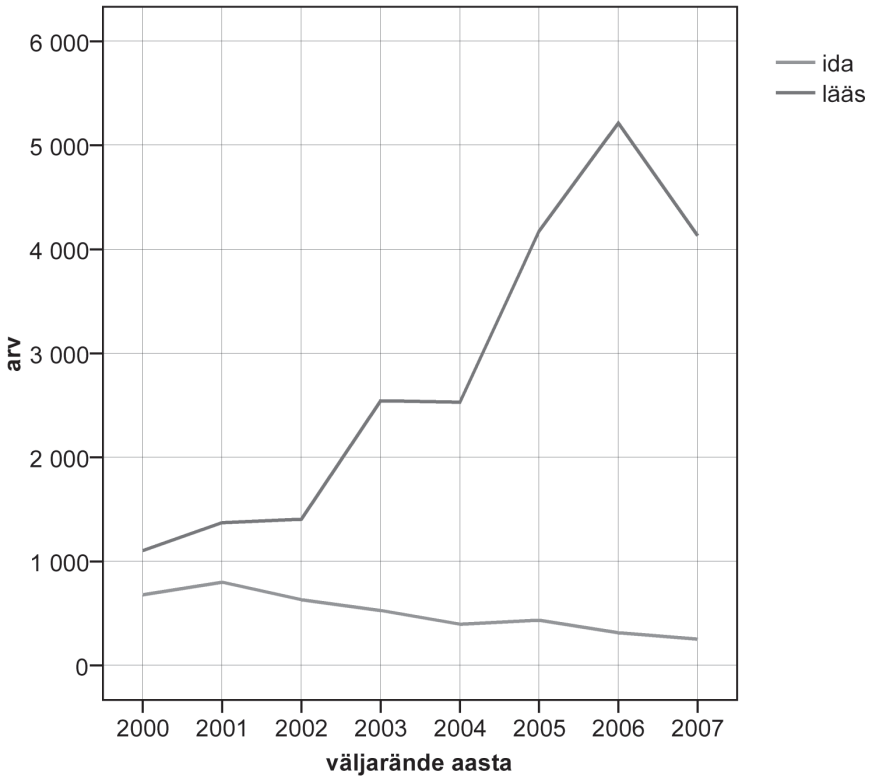

Joonis 3. Väljaränne itta ja läände aastatel 2000–2007

Eesti iseseisvuse taastamise ajal (1991) asus suurim eesti kogukond (46 000 inimest) endiselt Venemaal. Aastaks 2000 oli Venemaal elavate eestlaste arv langenud 28 000-le, mis oli samaväärne eesti kogukondadega USA-s ja Kanadas (vt tabel 2). Kuid Põhja-Ameerikas ja teistes riikides, kus eesti diasporaa tekkis valdavalt pärast suurt põgenemist, muutub eestlaste rahvastikukoostis kiiresti. Neid muutusi illustreerivad Kanada andmed. Esiteks langes kahe eesti vanemaga eestlaste arv Kanadas 65%-lt 1980. aastal 45%-le 2000. aastal, seda enamasti nooremate põlvkondade arvel, kel on üha suurem tõenäosus segaabielude kaudu sulanduda (vt tabel 3). Teiseks vananeb Kanada eestlaskond kiiresti. Kuigi kolm peamist vanuserühma on veel võrdse suurusega, on vanemates vanuserühmades ülekaalus kahe eesti vanemaga eestlased, samal ajal kui nooremate seas on ülekaalus segaabieludest sündinud inimesed. Lisaks on oodata sündimuse edasist langust,

kui pereloome ikka jõuavad praegused väikesed 15–24-aastaste vanuserühmad. See tähendab, et ka Teise maailmasõja ajal lääneriikides suure põgenemise tulemusena tekkinud eesti diasporaa on kahanemas, kuigi aeglasema tempoga kui vanem, idadiasporaa.

Läänediasporaa erinevus seisneb aga selles, et diasporaa kahanemine on seotud vaid rahvastiku vananemise ja eestlaste sulandumisega, mitte tagasirändega kodumaale. 2000. aasta rahvaloenduse andmed näitavad, et kahe viimase rahvaloenduse vahel, s.t 1989–2000 pöördus Eestisse tagasi umbes tuhat 1989. aastal lääneriikides elanud eestlast. See tähendab ühtlasi, et tagasirännanute koguarv – u 2500 – on tunduvalt väiksem kui sõdadevahelisel perioodil, mil märkimisväärne osa eesti diasporaast pöördus tagasi kodumaale.

Tabel 2. Eestlaste arv suuremate sihtriikide kaupa 1990 ja 2000

	1990	2000	Määratlus	Allikas
Venemaa	46 000	28 000	Rahvus	Rahvaloendus 2002
USA	27 000	25 000	Päritolu	Rahvaloendus 2000
Kanada	20 000	22 000	Päritolu	Rahvaloendus 2001
Soome	1 000	13 000	Kodakondsus	Rahvastikuregister 2002
Rootsi	12 000	10 000	Sünnikoht	Rahvastikuregister 2002

Tabel 3. Eestlaste arv päritolu järgi USA-s ja Kanadas 1980 ja 2000

	1980		2000	
	Arv	Osakaal, %	Arv	Osakaal, %
USA				
Eesti perekond	17 000	65	20 000	80
Segaperekond	9 000	35	5 000	20
Kokku	26 000	100	25 000	100
Kanada				
Eesti perekond	13 000	65	10 000	45
Segaperekond	7 000	35	12 000	55
Kokku	20 000	100	22 000	100

1944. aasta põgenike põlvkonna ning nende järeltulijate sulandumise ja vananemise kontekstis on läänediasporaa üldine stabiilsus tagatud uue, kolmanda väljarände lainega, mis sai alguse pärast Eesti taasiseseisvumist. Kahjuks on väljarändestatistika ajavahemiku 1991–2000 kohta puudulik ning enamikus sihtriikides pole eestlaste koguarvust võimalik eristada uusi väljarännanuid. Siiski saab heita mõningast valgust väljarändele sellelgi perioodil.

Alates iseseisvuse taastamisest kuni aastani 2000 on väljarände kohta tervikuna võimalik anda kaudne hinnang, analüüsides eestlaste arvu muutumist 1989. ja 2000. aasta rahvaloenduste vahel. Kõrvutades eestlaste arvu 1989. ja 2000. aastal, loomulikku iivet ja Eestisse sisserännet rahvaloenduste vahel, jääb arvutuste tulemusel jäägina üle 17 000 inimest. See arv sisaldab ligikaudset eestlaste väljarände mahtu, mis jääb tinglikult suurusjärku 15 000–20 000 inimest. Suurem ei saa see arv kindlasti olla, aga ka mitte väiksem, arvestades seda, et samal ajal lahkus eestlaste kõige olulisemasse uude sihtriiki Soome 13 500 inimest ehk umbes kaks kolmandikku väljarännanutest.

Eesti Statistikaametil on andmed väljarände kohta alates 2000. aastast. Nende andmete kohaselt lahkus Eestist ajavahemikul 2000–2007 lääneriikidesse elama 22 481 inimest (Anniste 2009: 51, 52). Seega on Eestist aastatel 1991–2007 lahkunud hinnanguliselt 37 000–42 000 inimest.

Väljarände kolmas laine on suunatud eeskätt Eestist majanduslikult edukamatesse riikidesse. Ka aastatel 2000–2007 oli peamiseks väljarände sihtriigiks Soome, kuhu kaheksa aasta jooksul siirdus üle 17 000 inimese. Vähemal määral on lahkutud Saksamaale (üle 1200 inimese), USA-sse, Rootsi ja Suurbritanniasse (igasse alla 1000 inimese). Soome suurt osakaalu võib osaliselt seletada Soome andmete parema kvaliteediga (Kask 2006: 31). Tööealiste inimeste välismaal töötamise soovide uuring näitab Soome kasvavat tähtsust peamise väljarände riigina. Kui 2000. a eelistas Soomet 30% välismaale tööle minna soovinuist, siis 2006. a oli see näitaja 46% (Järv 2007: 14). Väljaränne Euroopa Liidu riikidesse suurenes hüppeliselt pärast 2004. aastat. See on igati ootuspärane, sest Euroopa Liidu üks põhiprintsiipe on tööjõu vaba liikumine, mida Eesti elanikud hakkasid pärast Liiduga liitumist aktiivselt rakendama. Väljarände senine kõrghetk jääb 2006. aastasse, mil Eestist siirdus lääneriikidesse üle 5200 inimese (vt joonis 3). Teistest enam on väljaränne suurenenud Suurbritanniasse ja Soome, samas kui ränne USA-sse on iga aastaga kahanenud (Kask 2006: 32).

Arvestades, et uusväljarännet iseloomustab suhteliselt suur nooremas tööeas inimeste osakaal – väljarändajate keskmine vanus on 34 aastat –,

võib eeldada, et Eestist lahkumise peamisteks põhjusteks on töö, õppimine ja pereloomine (vt joonis 4). Uusväljarännanute vanuskoostist iseloomustab hästi ka Soomes elav eestlaskond, mis on oluliselt noorem kui vanemates väliseestlaste kogukondades idas või läänes.

Huvitav on seegi, et Eestist teistesse riikidesse rännanute soojaotuses ei esine suuri erinevusi (mehi 47%, naisi 53% – vt joonis 4) (Kask 2006: 31), samas kui näiteks ajavahemikul 1991–2006 Soomest Eestisse tagasi pöördunute seas on ülekaalus mehed (63%). Seega on (noortel) naistel tõenäosus välismaale elama jääda suurem kui meestel ning võib arvata, et nende seas on olulisem välismaal pereloomisega seotud ränne. Noorte naiste suur ülekaal ilmneb veel selgemalt teistes uusväljaränderiikides, kus vastavad andmed on kättesaadavad, näiteks Rootsis, Norras, Taanis, Hollandis ja Belgias.

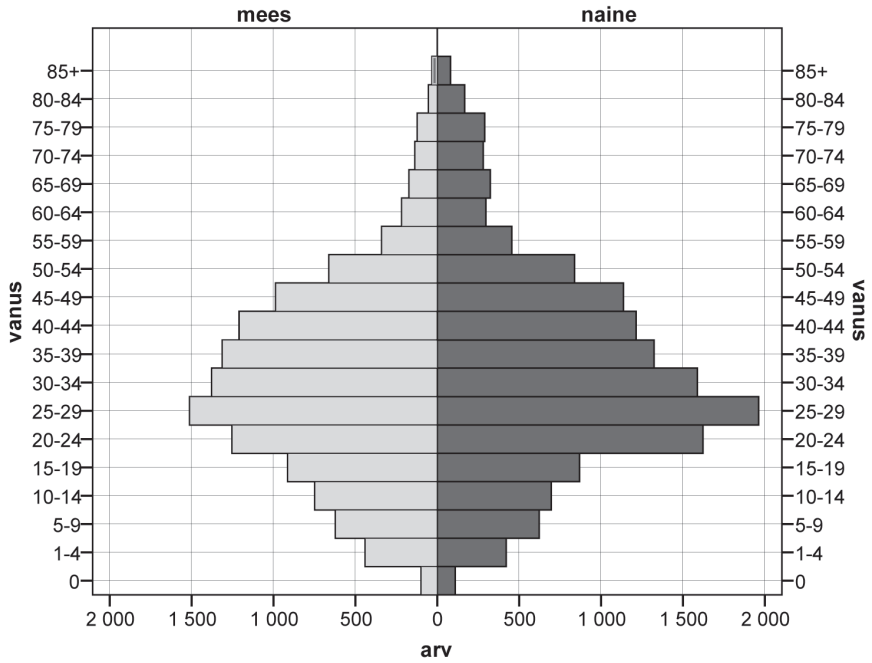

Joonis 4. Aastatel 2000–2007 väljarännanute vanuseline ja sooline jaotus

Uusväljarändajate arv ei peegelda eesti diasporaa kasvu lääneriikides siiski üksüheselt ja seda kahel põhjusel. Esiteks on uusväljarändajad suhteliselt noored, nende rändepõhjused on enamasti seotud teises riigis töötamise

või õppimisega ning nende välismaal viibimine on sageli ajutine – mõne aja pärast naastakse Eestisse, st toimub tagasiränne. Teiseks on ligi kolmandik Eestist lääneriikidesse siirdunuist mitte-eestlased, enamasti venelased, ukrainlased ja valgevenelased, kes ei pruugi end uues elukohariigis seostada eesti diasporaaga.

Kokkuvõte

Käesolev artikkel esitas ülevaate eesti diasporaa kujunemisest ja arengust alates 19. sajandist. Uuringu tulemusena saame eristada kolme põhilist väljarändelainet Eestist. Esimene neist leidis aset 19. sajandi ja Esimese maailmasõja vahelisel perioodil, mil Eesti oli Vene impeeriumi osa. Sel perioodil rändas Venemaale ligikaudu 200 000 eestlast. Väljarännet toetas ühelt poolt demograafilisest üleminekust tingitud kiire rahvaarvu kasv maapiirkondades, teisalt aga mitmed sotsiaalsed, majanduslikud ja poliitilised tegurid, mis aitasid kaasa massilisele väljarändele Venemaa suunal. Eesti diasporaa koguarv küündis oma ajaloolisel kõrghetkel 1917. aastal 215 000 inimeseni, moodustades 19% eestlaste koguarvust. Pärast Esimest maailmasõda hakkas idadiasporaa aga märkimisväärselt kahanema. Selle peapõhjusteks olid eestlaste tagasiränne Eestisse nii iseseisvusaastatel kui ka hiljem nõukogude ajal, Venemaal elavate eestlaste sulandumine venelaste hulka linnastumise ja segaabielude tõttu ning idadiasporaa üha kiirenev vananemine. Viimase teguri tõttu on idadiasporaa elujõulisus tulevikus kahtluse all.

Teine suurem väljarändelaine – suur põgenemine läände – leidis aset Teise maailmasõja ajal. Arvatavalt elas 1945. aastaks lääneriikides ligikaudu 90 000 eestlast. Väljaspool kodumaad elavate eestlaste koguarv oli sel perioodil 200 000 inimest, mis moodustas 19% kõigist eestlastest. Eesti rahva koguarvu taustal oli see diasporaa osakaalu teine kõrghetk, sest eestlaste arv oli Teise maailmasõja keerises märkimisväärselt vähenenud ka Eestis. Kõige suuremad eestlaste kogukonnad tekkisid USA-s, Kanadas, Rootsis ja Austraalias. Alates sellest ajast on eestlaste arv lääneriikides jäänud stabiilseks ja sellel on kaks peapõhjust. Esiteks mõjutas nii ida- kui ka läänediasporaad rahvastiku vananemine ja uute põlvkondade sulandumine asukohamaade rahvastikku, kuid läänediasporaa stabiilsuse on taganud olematu tagasiränne Eestisse ning 1991. aastal alanud kolmas väljarändelaine. Võrreldes kahe esimese väljarändelainega, on kolmanda, veel käimasoleva laine maht väiksem: alates 1991. aastast on läände rännanud hin-

nanguliselt 37 000–42 000 inimest. Kuid alates 2004. aastast, mil Eesti sai Euroopa Liidu liikmeks, on väljaränne suurenenud. Alalisest rändest rohkem esineb siiski ajutist tööränet, eriti meeste hulgas.

Uusväljarände peamised sihtriigid on Soome, Saksamaa ja teised Euroopa Liidu liikmesriigid. Eesti kogukond on neis riikides tänu nooremale vanuskoostisele väga elujõuline. Hetkel on eesti diasporaa koguarv 125 000 inimest, mis moodustab 12% kõigist eestlastest. Kui Esimese maailmasõja alguses elas enamik väliseestlastest idas, siis tänaseks on nende osakaal langenud 33%-le ning võib arvata, et selliste arengute jätkudes asendab suurima eestlaste asukohamaana Soome peagi Venemaad.

Arhiivimaterjalid

BARA MVA 1 = Lerchenbaum, Emma 1945. Eestlaste elust Peterburis 1879–1919. – Balti Arhiiv Rootsi Riigiarhiivis (BARA). Mitmesugused väiksemad arhiivid. Kartong 1.

ERA 1608 = Eesti Riigiarhiiv (ERA), f 1608 (Eesti Peakonsulaat New Yorgis), n 2, s 496, l. 124.

ERA R-1789 = Eesti Riigiarhiiv (ERA), f R-1789 (Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuv Repatrieerimise Osakond), n 1, s 100, l. 24.

NARA RG 59 = U.S. National Archives and Records Administration (NARA), Rg 59, M 1284 (Refugees and DPs), Roll 49-50.

NARA RG 278 = U.S. National Archives and Records Administration (NARA), Rg 278 (Records of Displaced Persons Commission), Box 47.

Kirjandus

Anniste, Kristi 2009. Eestlaste välisränne aastatel 2000–2007. – Ränne. 2000–2007. Migration. Toim T. Tammaru, A. Tammur. Tallinn: Eesti Statistikaamet, 50–59.

Aun, Karl 1985. The Political Refugees: A History of Estonians in Canada. Toronto: McClelland and Stewart.

Herm, Anne 2007. Estonians abroad. – Population 2005-2006. Ed. by L. Haugas. Tallinn: Estonian Statistical Office, 60–67.

Holborn Louise W. 1956. The International Refugee Organization. It's History and Work 1946–1952. Oxford: Oxford University Press.

Jansen, Ea 2007. Eestlane muutuvas ajas. Seisusühiskonnast kodanikuühiskonda. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv.

Järv, Kaili 2007. Migration intentions of working-age population in Estonia. Policy Analysis. (= Series of the Ministry of Social Affairs 8.) Tallinn.

Kangeris, Kārlis 1988. Die baltischen Völker und die deutschen Pläne für die Räumung des Baltikums 1944. – Baltisches Jahrbuch. Jahrgang 5. Bonn: Baltischer Christlicher Studentenbund, 177–197.

Kangeris, Kārlis 2006. German plans for retreat from the Baltics. The Latvian case. – Suur põgenemine 1944. Eestlaste põgenemine läände ja selle mõjud. 22. oktoobril 2004 Tartus toimunud rahvusvahelise teaduskonverentsi artiklite kogumik. Toim K. Kumer-Haukanõmm, T. Rosenberg, T. Tammaru. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 39–49.

Karma, Otto 1952. Jooni suurtööstuse arenemisest Eestis monopolistliku kapitalismi ajajärgul (kuni kapitalismi üldkriisi tekkimiseni). – ENSV Teaduste Akadeemia toimetised 4, 19–41.

Kask, Inga 2006. Eestlaste tagasiränne Eestisse aastatel 1989–2000. Magistritöö. Tartu. Käsikiri Tartu Ülikooli geograafia instituudis. e-variant: http://www.utlib.ee/ekollekt/diss/mag/2006/b18359450/kaskinga.pdf

Kask, Inga, Tiit Tammaru 2006. Eestlased maailmas ja tagasiränne kodumaale. – Suur põgenemine 1944. Eestlaste põgenemine läände ja selle mõjud. 22. oktoobril 2004 Tartus toimunud rahvusvahelise teaduskonverentsi artiklite kogumik. Toim K. Kumer-Haukanõmm, T. Rosenberg, T. Tammaru. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 191–211.

Katus, Kalev 1989. Eesti demograafiline areng läbi sajandite. Eesti Kõrgkoolidevaheline Demouuringute Keskus. (= Rahvastiku-uuringud. Seeria B9.) Tallinn.

Kool, Ferdinand 1999. DP kroonika. Eesti pagulased Saksamaal 1944–1951. Lakewood, New Jersey.

Korb, Anu 2007. Rõžkovo virulased pärimuskultuuri kandjaina. (= Eesti Rahvaluule Arhiivi toimetused 24.) Toim M. Hiiemäe, K. Tamm. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.

Kulu, Hill 1992. Eestlased maailmas. Ülevaade arvukusest ja paiknemisest. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Kulu, Hill 1997a. Eestlaste tagasiränne 1940–1989. Lääne-Siberist pärit eestlaste näitel. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus

Kulu, Hill 1997b. Väliseestlased. – *Eestlane olla*... Eesti keele ja kultuuri perspektiivid. Toim H. Kulu, K. Metsis, T. Tammaru. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 11–19.

Kulu, Hill, Tiit Tammaru 2000. Policy towards the diaspora and ethnic (return) migration: An Estonian case. – GeoJournal. Vol. 51, 135–143.

Kumer-Haukanõmm, Kaja 2005. USA välispoliitika Balti küsimustes 1945–1952 läbi Balti põgenike temaatika. Magistritöö. Tartu. Käsikiri Tartu Ülikooli ökoloogia ja maateaduse instituudis. e-variant: http://www.utlib.ee/ekollekt/diss/mag/2005/b17806598/kumer.pdf

Kumer-Haukanõmm, Kaja 2006. Eestlaste Teisest maailmasõjast tingitud ränne lääne. – Suur põgenemine 1944. Eestlaste põgenemine lääne ja selle mõjud. 22. oktoobril 2004 Tartus toimunud rahvusvahelise teaduskonverentsi artiklite kogumik. Toim K. Kumer-Haukanõmm, T. Rosenberg, T. Tammaru. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 13–38.

Laas, Kaljo 1987. Rahvastiku ränded Eestis. – Eesti Geograafia Seltsi aastaraamat 22. Tallinn: Valgus, 81–97.

Maamägi, Viktor 1980. Uut elu ehitamas. Eesti vähemusrahvus NSV Liidus (1917–1940). Tallinn: Eesti Raamat.

Must, Aadu. Venemaa eestlased. Avalik loeng Tartu Ülikoolis 5. mail 2007.

Paida, H. 1963. Transpordi areng Eestis kapitalismi tingimustes. – Eesti Geograafia Seltsi aastaraamat 1962. Tallinn: Valgus, 140–154.

Pennar, Jaan, Tönu Parming, Peter P. Rebane 1975. The Estonians in America 1627–1975. A Chronology and Fact Book. (= Ethnic Chronology Series 17.) Dobbs Ferry, New York: Oceana Publications.

Pullat, Raimo 2004. Lootuste linn Peterburi ja eesti haritlaskonna kujunemine kuni 1917. Tallinn: Estopol.

Raag, Raimo 1999. Eestlane väljaspool Eestit. Ajalooline ülevaade. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Reinans, Sven-Alur 2006. Eesti põgenikud Rootsi statistikas. – Suur põgenemine 1944. Eestlaste põgenemine lääne ja selle mõjud. 22. oktoobril 2004 Tartus toimunud rahvusvahelise teaduskonverentsi artiklite kogumik. Toim K. Kumer-Haukanõmm, T. Rosenberg, T. Tammaru. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 122–146.

Renter, Raul 1958. Suurtööstuse tekkimine ja arenemine Eestis XIX ja XX sajandil (Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsioonini). Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

Rosenberg, Tiit 1998. Eestlaste väljaränne 19. sajandil – 20. sajandi algul: taust ja võrdlusjooni naabritega. – Eesti kultuur võõrsil. Loode-Venemaa ja Siberi asundused. Toim A. Tuisk. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 34–59.

Saldukas, Linas 2006. Lithuanians in DP camps in Germany (after the mass emigration in 1944). – Suur põgenemine 1944. Eestlaste põgenemine läände ja selle mõjud. 22. oktoobril 2004 Tartus toimunud rahvusvahelise teaduskonverentsi artiklite kogumik. Toim K. Kumer-Haukanõmm, T. Rosenberg, T. Tammaru. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 52–68.

Tammaru, Tiit 2001. The Soviet Union as a deviant case? Underurbanization in Soviet Estonia. – Urban Geography. Vol. 22(6), 584–603.

Tannberg, Tõnu-Andrus 2006. Numerus clausus in der russischen Armee. Über die religösen und nationalen Beschränkungen bei der Komplettierung der Truppen in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts. – Forschungen zur baltischen Geschichte, 1(1), 125–135.

Tiit, Ene 1993. Eesti rahvastik ja selle probleemid. – Akadeemia 8–10, 1654–1679, 1847–1866, 2112–2132.

Uustalu, Evald, Rein Moora 1992. Soomepoisid. Teine trükk. Tallinn: Olion.

Valmis, Aavo 1997. Emakeeleõpetus Venemaa eesti koolides. Tallinn: Virgela.

Viikberg, Jüri 1997. Eesti külad Venemaal: keel ja identiteet. – *Eestlane olla*... Eesti keele ja kultuuri perspektiivid. Toim H. Kulu, K. Metsis, T. Tammaru. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 28–52.

Viikberg, Jüri 2002. Eestlaste väljarändamine Krimmi. – Krimmi kogumik. Konverentsi "140 aastat eestlust Krimmis" ettekanded (09.-10.09.2001). Koost ja toim J. Viikberg. Tallinn, 21–48.

THE ORIGINS AND DEVELOPMENT OF THE ESTONIAN DIASPORA

Summary

This paper provides an analysis of the origins and development of the Estonian diaspora since the 19th century. There are several studies of Estonian emigration to the East from the 1850s to 1989, when the last census was held in the former Soviet Union, but we have less knowledge about the origins, size and development of the Western diaspora. Furthermore, there are virtually no studies of the changes in both the Eastern and Western diasporas since the collapse of the Soviet Union in 1991. Three main waves of emigration from Estonia can be distinguished. The first wave took place between the mid-19th century and World War I, when Estonia was part of the Russian Empire, and approximately 200 000 Estonians migrated to Russia. The emigration potential of Estonia was high due to an earlier demographic transition than occurred in most of the other areas of the Russian Empire. This related to rapid population growth in rural areas on the one hand, and several social, economic and political factors that motivated immigration to Russia on the other. The total size of the Estonian diaspora was 215 000 at its historical peak in 1917 and represented 19 per cent of the total number of Estonians. But the Eastern diaspora quickly decreased after World War I. The main reasons for this contraction include return migration of Estonians to an independent Estonia during the inter-War period, and later to Soviet Estonia, assimilation of Estonians living in Russia during the Soviet era, and currently, high mortality as a result of the rapid ageing of the Eastern diaspora population. Considering the swift progress of the above-cited factors in recent times, the continued existence of an Eastern diaspora is somewhat dubious.

The second major wave of emigration from Estonia took place during World War II, in the form of a great exodus of refugees. Only gross estimates can be provided of the number of Estonian refugees, but approximately 70 – 80 000 Estonians left for Western countries during the war, and as many as 6-9 percent of them died on the journey. In 1945, approximately 90 000 Estonians lived in Western countries. The total size

of the diaspora was 200 000 people and it represented 19 per cent of all Estonians. This was the second peak of the diaspora. Major Estonian communities emerged in the United States, Canada, Sweden and Australia, and the number of Estonians in Western countries has remained stable since then. There are two main reasons for this: first, return migration from the West was almost non-existent during the Soviet period. Second, although the population of the Western diaspora is ageing and assimilating like that of the Eastern, new generations increasingly affect the Western diaspora, and its stability is assured by a third wave of emigration to Western countries since Estonia regained its independence in 1991. Compared with the first two waves of emigration, the scale of the third and ongoing one is smaller. No more than 35 000 people have emigrated to the West since 1991; emigration has increased since 2004 when Estonia became a member of the European Union, but labour mobility is a much larger factor than permanent change of residence. Finland, Germany and other member states of the European Union are the main destination countries for the new wave of emigration. Estonian communities are also very viable in those countries due to their young age structure. The current total size of the Estonian diaspora is 125 000 people and represents 12 per cent of the total number of Estonians. While most diaspora Estonians lived in the East at the beginning of World War I, their percentage has now decreased to 33, and Finland will soon replace Russia as the host of the largest community of Estonians.

KEEL JA ÜHISKOND. VÄLISEESTI KOGUKONDADE JÄTKUSUUTLIKKUSEST

Martin Ehala

1. Sissejuhatus

Ühiskonna all mõistetakse tavaliselt inimkooslust, mis elab samade reeglite ja seaduste järgi, kasutab samu institutsioone ja jagab sama elukohta. Mõnikord jagab ühiskond ka sama kultuuri ja keelt, kuid mitte alati. Tänapäeval koosneb enamik ühiskondi mitmest keele- ja kultuurikogukonnast, mille hulgast üks on tavaliselt teistest oluliselt arvukam ja mõjukam. Suur osa keelelisest ja kultuurilisest mitmekesisusest on tekkinud tänu suhteliselt hiljutistele migratsioonivoogudele, kuid mingil määral on seda olnud alati tänu põlisvähemustele, kes on ühiskonna enamuse kõrval või sees elanud niiöelda aegade algusest peale. Väliseesti kogukonnad on rände tulemus, ja kuigi nad on väikesed, on nad paljude ühiskondade keelelisele ja kultuurilisele kirevusele andnud oma panuse.

Loomulikult ei puudu mitmekesisus ka keelte sees. Kuigi kõik väliseesti kogukonnad kõnelevad eesti keelt nii nagu Eesti eestlaskondki, ei ole tegu päris sama keelega. Sõltuvalt asukohamaast, kogukonna vanusest, arvukusest ja ajaloolisest kujunemisteest on eesti keel eri väliseesti kogukondade kasutuses arenenud erinevaks. Et see pole vastastikust arusaamist võimatuks muutnud, siis on põhjendatud pidada neid kõiki eesti keeleks. Erinevused on aga piisavalt suured, et nende järgi eristada kodu- ja väliseestlasi, samuti eri väliseestlaste kogukondi üksteisest. Selles mõttes on iga väliseesti kogukonna keel ainukordne.

Keele ja ühiskonna seost muudab keerukamaks seegi, et üks ja sama keelekogukond võib kasutada üheaegselt mitut keelt. Tavaliselt käib see küll vähemuste kohta, kuid on olemas ühiskondi, mille enamik liikmeid kasutab igapäevaselt rohkem kui üht keelt. Eestitki võib pidada selliseks ühiskonnaks, kus suur osa inimesi oskab ja kasutab eesti keele kõrval ka vene, inglise või soome keelt. Keelte ja ühiskonna keerukas koostoime on aluseks mitmesugustele etnilistele protsessidele, mille käigus võib osa kee-

lekollektiive kaduda, aga pole välistatud ka võimalus, kus keelekogukonnad püsivad ning lagunevad hoopiski ühiskonnad, nagu on juhtunud näiteks Jugoslaavia ja Tšehhoslovakkiaga. Võimalikud on ka pikaajalised tasakaaluseisundid nagu Šveitsis või Luksemburgis.

Käesolev artikkel vaatlebki neid mõjutegureid, mis keelte ja ühiskonna suhteid mõjutavad, eeskätt aga neid, millest sõltub väikeste keelekogukondade jätkusuutlikkus. On ju see väliseesti keelekujude püsimise võtmeküsimus.

2. Keeleökoloogia

Keeleökoloogia mõiste võttis kasutusele Einar Haugen (1972). Enamasti on seda mõistet sotsiolingvistikas kasutatud metafoorina, kuid on ka teadlasi, kes on püüdnud keeleökoloogia valdkonda põhjalikumalt välja arendada (Mackey 2001; Haarmann 1986; Mühlhäuser 1996, 2000; Garner 2004). Samas on kriitikud (nt Edwards 1995, 2001) väitnud, et keeleökoloogia teooria pole keelesuhete ega keelekeskkondade uurimisele kuigivõrd kaasa aidanud. Selles kriitikas on tublisti tõtt, sest keeleökoloogia sildi all on tehtud väga eripalgelist ja erineva tasemega teadust ning mingit ühtset uurimisvaldkonda pole kujunenud.

Fakt, et keeleökoloogia ei ole end suutnud tõsiseltvõetava uurimisharuna kehtestada, ei tähenda, nagu oleks *keeleökoloogia* mõiste iseenesest halb. Ökoloogia on teadus organismi seostest teda ümbritseva keskkonnaga, teadus sellest, kuidas säilitada keskkonna loomulikku mitmekesisust ja tasakaaluseisundit laieneva tsivilisatsiooni tingimustes. Keeleökoloogia oleks seega teadus keele ja tema keskkonna vastasmõjust, samuti sellest, kuidas säilitada maailma keelelist paljusust. Selliste uuringutega tegeldakse niihästi keelepoliitika, keelehoiu kui ka keelesotsioloogia, keeleideoloogia ja kontaktlingvistika raamides. Mingil põhjusel ei ole neid olnud lihtsalt kombeks ühendatult keeleökoloogiaks kutsuda.

Käesolev artikkel kasutab teadlikult ökoloogilist lähenemist, üritades välja tuua põhilisi seoseid keele ja keskkonna vahelisest vastasmõjust, võttes fookusesse keele jätkusuutlikkuse, st tema võime toimida etnilise rühma põhilise suhtlusvahendi ja identiteedimarkerina.

2.1. Keele sotsiaalsed funktsioonid

Jätkusuutlik on selline keel, mis vaatamata olude ja (sotsiaalse) keskkonna muutustele ikka kasutust leiab. Jätkusuutlikkuse kõige otsesem tagatis on keele edasikandumine põlvkonnalt põlvkonnale. Seni, kuni keelt antakse edasi põlvkonnalt põlvkonnale ja kasutatakse igapäevaselt vähemalt koduses ringis, on keel jätkusuutlik. Keele põlvkondlik edasikestmine sõltub sellest, kas lapsevanematel on motivatsiooni seda keelt oma lastele edasi anda, st lastega selles keeles sünnist alates suhelda.

Motivatsioon keele väärtustamiseks tuleneb selle keele sotsiaalsest funktsionaalsusest. Põhimõtteliselt täidab keel ühiskonnas kaht funktsiooni – võimaldab ühiskonnaliikmetel vahetada informatsiooni ning väljendab kollektiivset identiteeti, st kuulumist antud keele kõnelejaskonna hulka. Keele funktsionaalsusest lähtuvalt eristas Wallace E. Lambert (1963: 114) kaht tüüpi keele omandamise motivatsiooni: instrumentaalne ja integratiivne motivatsioon. Instrumentaalne motivatsioon tuleneb võimalustest, mida antud keele oskus annab infovahetuse valdkonnas – kuidas avarduvad infohankimis-, õppimis- ja karjäärivõimalused. Integratiivne motivatsioon tekib võimalusest, mida antud keele oskus annab kollektiivse identiteedi vallas – kas selle keele kõnelejaskonna hulka kuuluda *on uhke ja hää* või mitte nii väga. Põhimõtteliselt on need kaks motivatsioonitegurit aluseks ka keele põlvkondlikule edasikandumisele – kuni selle keele oskusest on kasu kas instrumentaalses või integratiivses mõttes, antakse keelt vanematelt lastele edasi. Mida väiksemana aga lapsevanemad seda kasu tajuvad, seda väiksem on nende motivatsioon keele edasiandmiseks.

Siit saab teha olulise järelduse, et keeleökoloogia seisukohalt on keelte omavahelise dünaamika aluseks kaks põhilist funktsiooni – instrumentaalne ja integratiivne. On selge, et kõik keeled ei täida neid funktsioone võrdselt hästi kõikides valdkondades. Väiksema kõnelejaskonnaga keeltel on inimressursi vähesuse tõttu raskem üles ehitada kõiki sotsiaalseid institutsioone ja samas pakkuda ka ihaldatavat kollektiivset identiteeti.

Samas oleks ekslik arvata, et väikestel keeltel pole üldse võimalusi suurematega konkureerida. Hea näide on fääri keel, mida kõneleb u 50 000 inimest Fääri saartel. Keel on kaua olnud tugeva taani keele surve all, kuid on sellest hoolimata suutnud kujuneda Fääri saarte ametlikuks keeleks, k.a üldhariduskooli ja ainsa ülikooli kolme teaduskonna õppekeel ning jumalateenistuse keel kirikus. Samas on saareelanikud kakskeelsed, sest neil lihtsalt ei ole ressursse, et tõlkida kõiki filme, teleprogramme, koomikseid,

kaubapakendeid, kodumasinate manuaale jms fääri keelde (Benati 2009). Eesti keelekogukond on u 20 korda suurem ja vastavalt sellele on suuremad eesti keele võimalused. Ometi on eestlase teadvusse millegipärast kinnistunud arvamine, et eesti keel on väike ja konkurentsivõimetu.

Instrumentaalse funktsiooni kõrval on sama oluline ka keele integratiivne funktsioon. Kuigi leidub erandeid nagu näiteks juudid (Myhill 2003) või Maroko araablased Euroopas, on väga paljude etniliste rühmade jaoks keel üks nende kultuuri tuumväärtusi (Smolics 1981) ja teistest rahvastest eristajaid (Barth 1969). Selliste etniliste rühmade jaoks (türgi diasporaad Euroopas, kõmrid, eestlased jpt) on keel sageli identiteeti organiseerivaks teljeks, mis hoiab rühma liikmete vahel solidaarsust ja mille ohustatus mobiliseerib kogukonna tegudele.

Nii nagu keeled ei täida instrumentaalset funktsiooni võrdselt, ei täida nad võrdselt ka integratiivset funktsiooni. Ühest küljest on suurtel rahvastel alati rohkem saavutusi, millele ehitada positiivset kollektiivset identiteeti. Selliseid keeli kõneldakse palju ka teise keelena, sest majanduslik ja kultuuriline võimsus tõmbab ligi immigrante. Palju on ka emakeelena kõnelejaid, kes erinevad elukoha, sotsiaalse staatuse või muude tunnuste poolest. Et keele oskajaskond on arvukas ja piirid hägused, ei anna keele kui sellise omandamine inimesele kuigi suurt integratiivset kasu. Suure kõnelejaskonnaga keelte puhult täidavad integratiivset funktsiooni pigem mitmesugused regionaalsed ja sotsiaalsed variandid, samuti etnolektid.

Et väikeste keelte omandamiseks on raske leida instrumentaalset motivatsiooni, ei õpita neid võõrkeelena ega kõnelda teise keelena kuigi laialdaselt. See aga tähendab, et kõik keeleoskajad kuuluvad siseringi ja neid koheldakse teiste poolt omadena. See tekitab väikese keele kõnelejaskonnas üldjuhul tugevama kokkukuulumistunde kui suure keele kõnelejatel.

2.2. Keele funktsioonide dialektika

Keele instrumentaalne ja integratiivne funktsioon on oma olemuselt mõnevõrra vastandlikud. Nii on instrumentaalsest vaatenurgast parim selline asjade kord, kus oleks ainult üks universaalne keel, mida kasutaksid kõik. Sellisel juhul oleks infovahetus võimalik kõigi vahel ilma tõlkimisega kaasnevate kadude ja energiakuluta, paraneks vastastikune mõistmine jne. Ühe üleilmse inimkeele idee on inimkonda paelunud juba piibli aegadest peale, siiski on kõik universaalkeele loomise katsed läbi kukkunud, nagu ei ole ka

ükski keel maailmas saavutanud sellist staatust, et oleks suutnud kõik teised kõrvale tõrjuda.

Vaevalt et selline olukord kunagi saabubki, sest keele integratiivne funktsioon töötab selle nimel, et keelelised erisused ei kaoks. Enamik jätkusuutlikke etnilisi rühmi väärtustab oma keelt identiteedi olulise osana ja nii nagu ei soovi inimesed üldiselt oma identiteeti vahetada, nii ei soovita vahetada ka keelt. Seni on saavutatud edu vaid seoses rahvuskeelte loomisega murdeliselt kirevate ja killustunud kogukondade põhjal. Rahvuste tekkimise protsess, millel Euroopas on umbes paarisaja aastane ajalugu ja mis on levinud ka väljapoole selle piire, on suutnud nivelleerida murdeerinevusi ja neelata alla rahvuste territooriumidel asuvaid väiksemaid etnilisi rühmi, kuid rahvuse tasandi erinevused on selle protsessi käigus pigem suurenenud kui vähenenud.

Seega võib öelda, et rahvuste loomise protsess on teataval määral universaalse keeleideaali saavutamine piiratud territooriumil. Ideaaljuhul on sellega saavutatud keele integratiivse ja instrumentaalse funktsiooni tasakaal ühe ühiskonna piires – keel toimib kõigile ühise suhtluskeelena ning defineerib kõiki kõnelejaid ühe rühmana. Paraku jääbki selline tasakaal vaid ideaaliks. Tänapäeva mobiilses maailmas on rahvusriikides migratsiooni tagajärjel tekkinud ja tekkimas suuremaid või väiksemaid sisserännanute kogukondi, kes väärtustavad oma päritolumaa keelt integratiivsetel põhjustel, kasutades sihtmaa keelt vaid põhiliselt instrumentaalses funktsioonis. Sedavõrd, kuidas inimrühmi kisub ühelt poolt üldisema ja universaalse infovahetuse poole ning teisalt oma identiteedi hoidmise ja säilitamise poole, ei ole keele instrumentaalse ja integratiivse funktsiooni dialektikas nende kahe täielikku kattumist ette näha. Samas on ilmselt vältimatu, et osa keeli selle protsessi käigus kaob. Järgnevalt vaatlemegi, millistest teguritest keelte jätkusuutlikkus sõltub.

2.3. Keelekogukond kui autopoeetiline süsteem

Autopoeetiliseks nimetatakse sellist süsteemi, mis oma toimimise kaudu end taastoodab. Autopoeetiliste süsteemide mõiste võeti kasutusele esmalt bioloogias, et kirjeldada elussüsteeme (Maturana, Varela 1973), hiljem on mõistet laiendatud niihästi ühiskonnale (Luhmann 1990; Capra 1997), keelele (Ehala 1996) kui ka kultuurile (Livingston 2006). Mingis mõttes ei ole autopoeetilisel süsteemil muud eesmärki kui vaid iseenese taastootmine, st enda jätkusuutlikkuse tagamine. Kuivõrd süsteemid ei eksisteeri vaa-

kumis, vaid pidevalt muutuvas keskkonnas, kus on teisigi autopoeetilisi süsteeme, siis pole jätkusuutlikkuse tagamine mitte lihtsalt mingi igav vegeteerimine, vaid pidev ja pingestatud vastastoime keskkonnaga.

Ka keele- ja kultuurikogukond taastoodavad ennast pidevalt oma igapäevase tegevuse tulemusena. Rangelt võttes ei ole neilgi muud eesmärki peale oma jätkusuutlikkuse tagamise (mõnel sellisel süsteemil, nagu Eesti Vabariik, on autopoeesis isegi põhiseadusse kirjutatud), seega võib keele- ja kultuurikogukondi vaadelda autopoeetiliste süsteemidena. Vaatamata sellele, et autopoeetiliste süsteemide eesmärk on kindlustada oma kestmine läbi aegade, pole mitte kõik keeled, keelekogukonnad ega etnilised rühmad jätkusuutlikud: rahvaste kadumine keele- ja identiteedivahetuse läbi, mõnikord ka füüsilise hävimise teel on iseäranis kaasajal muutunud lausa epideemiliseks.

Nagu algul öeldud, on jätkusuutlik selline keel, mida kasutatakse igapäevaselt ja antakse edasi põlvkonnalt põlvkonnale, teiste sõnadega on jätkusuutlikul keelel olemas oma kasutajaskond. Isegi kui kõne all on keele jätkusuutlikkus, on tegelikult juttu siiski mingi keele kasutuse kui kultuurilise praktika püsimisest. Mõnes mõttes on keele püsimine või hääbumine võrreldav mis tahes muu praktika püsimise või hääbumisega. Vahe on selles, et kui mõni kultuuritava võib täiesti unarusse jääda, nii et selle asemele midagi ei tule, siis keele puhul tuleb kõne alla vaid keelevahetus, mitte keelest täielik loobumine. Ühtlasi tähendab see, et keele säilitamist või selle vahetust võib vaadata osana mingi kultuurikogukonna võimest säilitada oma kultuurilist identiteeti ning järjepidevust. Leidub küllalt näiteid, kus väikese kultuurilise kapitaliga keelekogukonnad teevad koos keelevahetusega või vahetult pärast seda läbi ka identiteedivahetuse, nii et kogu endine kultuuripraktikate varamu jääb unarusse. Nii on juhtunud näiteks Peipsitaguste eesti keelesaartega, aga ka väikeste põliskogukondadega, nagu liivlased või preislased.

Et aga keel on vaid osa – kuigi väga oluline osa – kultuurilisest identiteedist, siis ei pruugi keelevahetus alati tähendada vastava kultuurikogukonna assimileerumist. Ameerika soomlaste väga pikaajalise traditsiooniga kogukond eksisteerib näiteks siiani omaette kultuurikogukonnana, mille praktikates on soome elementidel (saun, rahvatants, sümboolika) oluline roll, olgugi soome keele oskus praktiliselt kadunud (Virtaranta *et al*. 1993). On seega täiesti võimalik, et kogukond teeb hädа sunnil läbi keelevahetuse, kuid säilitab ikkagi oma identiteedi, st jätkusuutlikkuse kultuurikogukonnana. Heaks näiteks on siin iirlased, aga ka ugri ja samojeedi rahvad, kelle

puhul on võimalikuks peetud venekeelset rahvuslust. Seega, kui rääkida keelte jätkusuutlikkusest, tuleks teemat vaadelda laiemalt ja keskenduda pigem neid keeli kõnelevate kogukondade jätkusuutlikkusele.

Kultuurikogukonna kui autopoeetilise süsteemi kujutamisel on hea lähtuda Sue A. Harris Russelli väljatöötatud keelekogukonna mudelist (Harris Russell 2001: 142), mille järgi on keelekogukonnal kaks olulist mõõdet: ideoloogiline (ideed, uskumused, hoiakud, väärtused, maailmavaade, identiteet jm) ning sotsiaalne (poliitiline süsteem, tootmine, kirik, perekond jm). Ideoloogiline süsteem toodab solidaarsust, sotsiaalne süsteem kehtestab võimu. Harris Russelli keelekogukonna mudel on kujutatud joonisel 1.

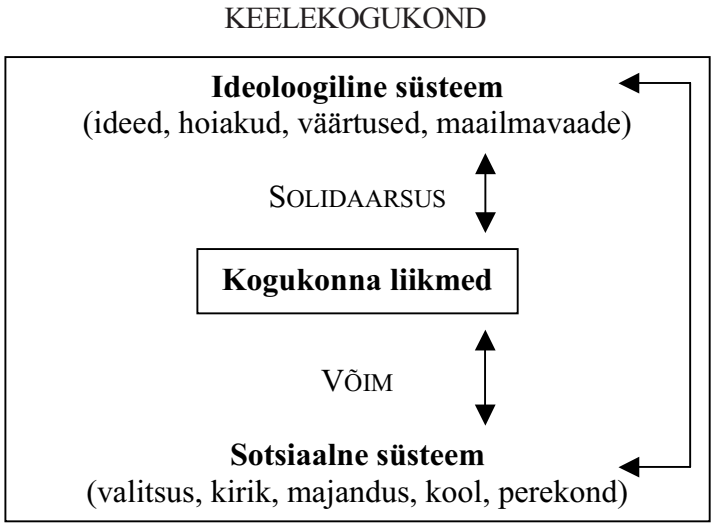

Joonis 1. Keelekogukonna mudel (Harris Russell 2001)

Et Harris Russell vaatles keelevahetust, keskendus ta keelekogukondade modelleerimisele. Samas sobiks ta mudel kirjeldama millist tahes autopoeetilist kogukonda, mis jagab üht kollektiivset identiteeti, olgu selle aluseks keel või mõni muu kultuuritunnuste kogum. Kokkuvõtvalt – joonisel 1 on kujutatud keele- või kultuurikogukonna, etnilise rühma või millise tahes sotsiaalse rühma (nt subkultuuri) kui autopoeetilise süsteemi sisestruktuur.

Keeleökoloogia vaatenurgast peaks uurimisobjektiks olema ülaltoodud keelekogukond oma sotsiaalses ja looduslikus keskkonnas. Uurimise ees-

märgiks oleks välja selgitada need põhitegurid, millest sõltub uurimisobjekti jätkusuutlikkus, võime säilitada oma terviklikkus ja identiteet ning needki tegurid, mis põhjustavad kogukonna lagunemise ja protsessid, mis viivad uute keelekogukondade tekkimiseni.

2.4. Keelekogukonna jätkusuutlikkust mõjutavad tegurid

Keelekogukonna jätkusuutlikkust mõjutavad tegurid võib liigitada kolme suurde klassi: 1) väliskeskkonna tegurid, 2) sisekeskkonna tegurid ja 3) kogukonna etnolingvistiline vitaalsus. Vaadelgem neid mõjutegurite tüüpe lähemalt.

Ohustatud keelte uurimustest ilmneb, et enamikul juhtudel on nende keelte ajalugu väga pikk. See tähendab, et pikka aega on need keelekogukonnad olnud jätkusuutlikud, praegu aga enam mitte. Kui analüüsida, mis on neid ohuolukorda viinud, siis paljude mõjutegurite hulgast tõusevad kõige selgema algpõhjusena esile muutused väliskeskkonnas. Need muutused võivad olla niihästi looduslikud kui sotsiaalsed. Looduslikud muutused näiteks võivad halvendada kogukonna majanduslikku toimetulekut, millega kaasnevad sisekonfliktid, migratsioon või muud süsteemi destabiliseerivad ühiskonnanähtused. Selle parimaid näiteid on 19. sajandi keskel toimunud suur näljahäda Iirimaal, mille tagajärjeks oli niihästi näljasurm kui ka massiline väljaränne linnadesse ja Ameerikasse. Selline sündmuste käik mõjus laastavalt ka iiri keelekogukonna jätkusuutlikkusele – kogukonnale omase traditsioonilise majandussüsteemi kokkuvarisemine sundis inimesi liituma ingliskeelse ühiskonnaga (kas linnades või väljaännanuil Ameerikas). Et vähenes oluliselt nii iiri keele instrumentaalne kui ka integratiivne väärtus, oli tagajärjeks keelevahetus.

Palju sagedamini on aga väliskeskkonna muutused sotsiaalsed. Ameerika indiaanlastele said saatuslikuks tehnoloogiliselt arenenuma kultuuriga sisserändajad Euroopast. Ka tänapäeval on kontakti tekkimine majanduslikult enam arenenud kultuurikogukondadega peamine väliskeskkonna muutus, mis viib seni jätkusuutlikud keelekogukonnad tasakaalust välja. Siberi väikerahvaste traditsiooniline elukeskkond näiteks on industrialiseeritud ja saastatud, mis on nende jätkusuutlikkuse tõsisesse ohtu seadnud. Sedalaadi kontaktid ei pruugi olla alati otsese immigratsiooni tagajärg. Sageli piisab efektiivse teedevõrgu rajamisest seni isoleeritud piirkonda, et kohaliku elanikkonna noorem põlvkond traditsioonilistest elupaikadest ise lahkuks, hüljates ühtlasi oma põlise keele ja kultuuritavad.

Seega, nii nagu sureb maailmas välja bioloogilisi liike, mis ei suuda kohaneda muutuva keskkonna tingimustega, hääbub ka keeli ja kultuure selle tõttu, et nad ei suuda muutunud keskkonnatingimustes enam funktsioneerida. Salikoko Mufwene (2004) väidabki, et kui keel kaotab keskkonnamuutuste tagajärjel oma jätkusuutlikkuse, siis ei ole tema taaselavdamiseks muud võimalust kui keskkonna taastamine endisel kujul, just nagu ohustatud loomaliikidegagi. Et see on enamasti võimatu, siis tuleb keele- ja identiteedivahetust vaadata kui paratamatust, väidab S. Mufwene (2004). Samas ei võta ta arvesse, et bioloogiline evolutsioon ja kultuurievolutsioon ei ole siiski üks ja seesama. Kui bioloogilised liigid saavad muutuvate tingimustega vaid kohaneda, siis kultuurid ja etnilised rühmad on võimelised oma tegevusega keskkonda mõjutama ja sellega oma jätkusuutlikkusele aktiivselt kaasa aitama. Ühtlasi oleneb sellise mõju tõhusus eeskätt kogukonna sisemisest organiseeritusest.

Väliskeskkonna muutustele reageerimise seisukohalt ja oma terviklikkuse säilimise nimel püüdlevad autopoeetilised süsteemid selle poole, et arendada võimalikult täielikult välja oma sisekeskkond. Keelekogukonna sisekeskkonna moodustavad sotsiaalsed institutsioonid. Traditsiooniliselt eristatakse viit keskset sotsiaalset institutsiooni, mis on eksisteerinud ja eksisteerivad kõigis ühiskondades: majandus-, valitsus- ja haridussüsteem, perekond ning religioon. Et väikesed keelekogukonnad ei moodusta tänapäeval enam alati omaette ühiskonda, vaid funktsioneerivad mõne suurema ühiskonna osana, siis ei pruugi neil olla välja arendatud kõik viis nimetatud sotsiaalsüsteemi – nad kasutavad, vähemalt osaliselt, domineeriva etnose sotsiaalseid süsteeme. Kui aga väike keelekogukond moodustab omaette tervikliku ühiskonna, siis on tal need institutsioonid olemas, ehk küll mitte nii keerukad nagu suurtel ühiskondadel.

Keele- ja identiteedivahetuse tüüpstsenaariumi järgi toimub ohustatud keelekogukonna lagunemine nii, et domineeriv etnos võtab üle tema sotsiaalsed institutsioonid. Enamasti alatakse haridusest ja majandusest, kuid pole harvad juhtumid, kus protsessi katalüsaatoriks on religioon. Ohustatud keelekogukonna viimasena säilinud sotsiaalne institutsioon on tavaliselt perekond. Niisiis võib väita, et keelte jätkusuutlikkuse seisukohalt on oluline just oma algupäraste sotsiaalsete institutsioonide olemasolu ja nende konkurentsivõime. Kui võtta taas näiteks fääri keelekogukond, siis see on endale välja kujundanud kõik olulised sotsiaalsed institutsioonid, mille abil tagab oma instrumentaalse funktsiooni, samas kui efektiivsed institutsioonid võimaldavad reageerida ka keskkonna muutustele.

Rände tagajärjel tekkinud kogukonnadki üritavad sageli luua sihtmaal oma sotsiaalseid institutsioone. Hea näite pakuvad peaaegu kõik pagulaseesti kogukonnad, mis hakkasid juba esimestel aastatel looma oma institutsioone, nagu eesti kool, kirik ja Eesti Maja, mis olid paralleelstruktuurid vastuvõtjamaa institutsioonidele. Nende eesmärk oli aidata tekkival keelekogukonnal tagada oma jätkusuutlikkus uutes tingimustes. Võib seega väita, et väliskeskkonna muutustele vastupidamiseks vajab keelekogukond oma sotsiaalseid institutsioone, kuid need peavad olema ühtlasi konkurentsivõimelised paralleelsete ühiskonnastruktuuridega, mis on rühma liikmeile kättesaadavad. Nii peavad väliseesti kogukondade institutsioonid pakkuma sihtmaa omadele konkurentsi vähemalt osaliselt. Väliseesti ajalugu ongi näidanud, et iga kogukond on suutnud olla sedavõrd jätkusuutlik, kuivõrd ta on suutnud luua ja efektiivsena hoida vastuvõtjamaa sotsiaalsetele institutsioonidega paralleelseid omastruktuure. Loomulikult sõltub edu siin olulisel määral kogukonna suurusest ja hajutatusest, kuid suurus pole kaugeltki määravaim tegur.

Maailmas on isegi mitmemiljonilisi keelekogukondi, mis on tõsiselt ohustatud. Näiteks ketšua kõnelejaid on Lõuna-Ameerikas u 8–12 mln (enamik Peruus, Boliivias, Kolumbias ja Ecuadoris). Neist on omas keeles kirjaoskajaid vaid 1%, samas kui hispaania keeles ulatub kirjaoskus üle 60%. Ketšua keelt õpetatakse algkoolis küll õppeainena, kuid linnades ja asulates eelistavad lapsevanemad, et lapsed räägiksid hispaania keelt (Gordon 2005). Ketšua monolingvaalide arv on aastail 1940–1982 kahanenud 31%-lt 11%-le, kakskeelsete arv on püsinud sama, ent hispaania keelele siirdunute osakaal kasvanud 50%-lt 72%-ni (Hornberger, King 2001). Seega on ketšua keele jätkusuutlikkus kõnelejaskonna suurusest hoolimata üsna probleemaatiline. Samas võib nimetada väikesi keele ja kultuurikogukondi, mis on täiesti jätkusuutlikud. Näiteks amišite etno-religioossed kogukonnad USA-s on igaüks väiksem kui 50 000 liiget (Kraybill 2000), mida ümbritseb maailma üks võimsamaid etnolingvistilisi rühmi – ameeriklased. Amišeid üldse kokku on paarsada tuhat, väiksele hulgale vaatamata on nad püsinud jätkusuutlikuna üle 200 aasta ja nende arv kasvab viimastel kümnenditel umbes 4% aastas (Ericksen *et al*. 1979). Nii on nad maailma üks kõige kiiremini kasvavaid kogukondi.

Nii nagu alati pole määrav suurus, ei välista ka nõrgalt arenenud sisekeskkond iseenesest veel keelekogukonna jätkusuutlikkust. Kogu eestluse areng on hea näide sellest, kuidas rühma tahe käituda kollektiivse tegurina on olnud alati paar sammu ees sellest, milliseid sotsiaalseid institutsioone

on saadud kasutada. Süsteemi siseökoloogia on seega püsimiseks küll oluline, kuid mitte vältimatu ega piisav tegur. Lühidalt kokku võttes tähendab see seda, et mitte ühegi kogukonna jätkusuutlikkus ei sõltu täielikult ja lõplikult üksnes väliskeskkonna või sisekeskkonna teguritest. Võtmeküsimuseks on hoopis kogukonna kollektiivne tahe eksisteerida selle keeleliskultuurilise kogukonnana.

Võimet "toimida ühtse kollektiivse tegurina" nimetakse etnolingvistiliseks vitaalsuseks (Giles, Bourhis, Taylor 1977: 307). See on sotsiaalpsühholoogiline fenomen, mis põhineb jagatud uskumustel oma rühma tugevusest ja jätkusuutlikkusest. Sellised jagatud uskumused luuakse enam-vähem teadlikult avalikus diskursuses ning juhtidel on võimalik kaasahaarava retoorika ja visiooniga oma kogukonna vitaalsust tõsta. Samas tuleb arvestada, et etnolingvistiline vitaalsus sõltub suuresti rühma välis- ja sisekeskkonna tingimustest. On üsna selge, et suurte ja mõjuvõimsate gruppide mõjuväljas oleva ja väljaarendamata sisekeskkonnaga väikesearvulise keelekogukonna etnolingvistiline vitaalsus ei saa iseenesest olla kuigi kõrge, sest oma rühma nõrkuse tunnetamine ei soodusta inimeste soovi käituda kollektiivselt. Sellises olukorras on sageli raske leida realistlikke eesmärke, mille nimel suudaks kogukond end mobiliseerida. Samas on keelehoiu praktika näidanud, et ilma etnolingvistilise vitaalsuseta jäävad välised katsed tõsta kogukonna jätkusuutlikkust tagajärjetuks. Seega on keelekogukonna jätkusuutlikkuse ainus vältimatu eeldus selle rühma etnolingvistiline vitaalsus – võime tegutseda ühtse kollektiivse toimijana.

Ent ka kõrge etnolingvistiline vitaalsus iseenesest ei taga veel kogukonna püsimist läbi aegade. Kõige ilmekam näide sellest oleks ehk meloslaste hävitamine ateenlaste poolt Peloponnesose sõjas 416. aastal e.m.a. Melose saare väike kogukond oli vaieldamatult etnolingvistiliselt vitaalne, kui otsustas ateenlaste ülekaalukatele jõududele vastu astuda, mitte alistuda. Kuid jumalad paraku piiramisse ei sekkunud, ateenlased vallutasid lõpuks linna, tapsid kõik mehed, kelle kätte said, viisid naised ja lapsed orjusesse ning asustasid saarele 500 lojaalset kolonisti (Shelton, Cengage 2005). Selle genotsiidi tagajärjel lakkas meloslaste kogukond eksisteerimast, vaatamata nende kõrgele etnolingvistilisele vitaalsusele.

Lühike kokkuvõte eelnenust oleks, et keelekogukonna jätkusuutlikkus sõltub ühtviisi kõigist kolme tüüpi teguritest – väliskeskkonna mõjudest, sisekeskkonna tugevusest ja etnolingvistilisest vitaalsusest. Jätkusuutlikkuse tuumaks on kõrge etnolingvistiline vitaalsus, kuid ülekaalukalt ebasoodsad väliskeskkonnategurid võivad ohustada ka kõige vitaalsemaid ja arene-

nuima sisekeskkonnaga etnilisi rühmi. Tinglikult võiks nende kolme teguri seost jätkusuutlikkusega väljendada järgmise valemi abil:

jätkusuutlikkus =
(sisekeskkonna tugevus + vitaalsus) – väliskeskkonna ohud.

Teiste sõnadega – kui vitaalsus ja sisekeskkonna tugevus ületavad väliskeskkonnast tulevad ohud, siis on tegemist jätkusuutliku rühmaga, kui aga väliskeskkonna tegurid osutuvad tugevamaks, siis lakkab kogukond olemast. Järgnevalt vaatlemegi väliseesti kogukondi nende kolme mõjuteguri suhtes.

3. Väliseesti kogukondade jätkusuutlikkus

Riikide lõikes on suured eestlaste kogukonnad Venemaal (üle 28 000), USA-s ja Rootsis (kummaski riigis üle 25 000), Kanadas (üle 20 000) ja Soomes (üle 20 000). Veel kümmekonnal maal on eestlasi tuhat või rohkem. Tuhandest väiksemaid, kuid siiski arvestatavaid eestlaskondi on veel vähemalt paarikümnes riigis (Kulu 1997; vt ka siinse kogumiku peatükki "Eesti diasporaa kujunemise kolm lainet"). Kõigi nende jätkusuutlikkust selle artikli raames analüüsida ei ole mõeldav, seetõttu tulevad vaatluse alla need suuremad kogukonnad, mis erinevad üksteisest mõningate oluliste parameetrite poolest. Analüüsitud näidete alusel on võimalik esile tuua eri tüüpi väliseesti kogukonnad ja tegurid, mis on nende jätkusuutlikkust mõjutanud.

3.1. Väliskeskkonna tegurid

Rühma väliskeskkonna moodustavad looduslikud ja sotsiaalsed tegurid, neist kolm on rühma jätkusuutlikkusele määrava tähtsusega: geograafiline asend, ligipääs ressurssidele ja naabrid.

Geograafilise asendi puhul on jätkusuutlikkust toetavaks teguriks looduslikult isoleeritud asuala. Johanna Nicholsi (1992) keelegeograafia uuringud on näidanud, et väikesed keelekogukonnad on elujõulisemad saartel ja poolsaartel (näiteks islandi keel, mitmed gaeli keele variandid, kõmri ja bretooni keelekogukond), mäestikes (olulise keelelise mitmekesisusega piirkond on näiteks Kaukasus) ja teistest raskesti ligipääsetavates kohtades, nagu troopilistes vihmametsades (kus keeleline mitmekesisus on suurim Uus-Guineas). Ka eesti keele asuala on geograafiliselt suhteliselt hästi piiritletud – kahes

küljes on meri, ühes küljes suur järv ning sood. Looduslikud piirielemendid puuduvad üksnes Eesti lõunapiiril. Geograafiliselt markeerimata piiridega asuala on jätkusuutlikkusele üldiselt ebasoodsam, ja kõige ebasoodsam on olukord, kus rühmal oma kindel territoorium täiesti puudub.

Ressursside olemasolu on määrav iga kogukonna jätkusuutlikkuse seisukohast. Tüüpilised jätkusuutlikkust mõjutavad ressursid on elatumiseks vajaliku jahi-, kalastus- ja/või põllumaa olemasolu, vesi, mets ning maavarad, mille ekspluateerimine nõuab vastavat tehnoloogiat. Ka geopoliitiline asend võib olla ressurss, kui seda kasutada näiteks transiidivoogude haldamiseks ja selle kaudu elatumiseks. Seejuures on oluline, et kättesaadavad ressursid oleks sellised, mida kogukond on võimeline kasutama. Handi ja mansi asualad on nafta- ja gaasirikkad, kuid see ei ole nende jätkusuutlikkust tõstnud, sest hantidel ja mansidel on puudunud tehnoloogia nafta ja gaasi kasutamiseks.

Niisama oluline on ka sotsiaalne keskkond, st võistlevate kogukondade olemasolu piirkonnas. Määrav on seejuures naabrite suurus, meelestatus ja majanduslik arengutase. Kõige pärssivam on olla ümbritsetud ühest suurest, vaenulikult meelestatud kogukonnast, olgu selle majandusseis siis milline tahes. Veidi parem on olukord suure, neutraalse ja jõuka rahva naabruses või sellest ümbritsetult. Mida väiksemad on aga naabrid suuruselt ja jõukuselt oma rühmaga võrreldes, seda soodsama sotsiaalse väliskeskkonna nad moodustavad. Otsese kontakti puudumine naabritega (nagu islandlastel jt saarerahvastel) on jätkusuutlikkuse seisukohalt ilmselt kõige soodsam.

Nimetatud kolme teguri koosmõjul tekib väliskeskkonna tüüpe, mille mõju kogukonna jätkusuutlikkusele on erinev. Andes iga kolme keskkonnateguri puhul +1 kõige soodsamale olukorrale, –1 kõige ebasoodsamale ja 0 neutraalsele või keskmisele olukorrale, on võimalik arvutada iga kombinatsiooni mõju rühma jätkusuutlikkusele. Mida suurem on summaarne jätkusuutlikkusindeks, seda soodsama keskkonnaga on tegu, suur negatiivne indeks viitab aga ebasoodsatele keskkonnatingimustele (vt tabel 1). Loomulikult tuleb silmas pidada, et kõigi kolme teguri puhul on tegemist pidevmuutujate, mitte selgete kategooriatega. Seetõttu on ka nende kombineerumisest tekkivate tüüpide piirid hägusad.

Kui analüüsida väliseesti kogukondade jätkusuutlikkust keskkonnamõjurite seisukohalt, siis tuleb arvestada, et kõik väliseesti keelekogukonnad on tekkinud rände tulemusel ja nad on väikesed. Selline tekkeajalugu seab neid paratamatult asukoha suhtes ebasoodsatesse tingimustesse. Idadias-

Tabel 1. Jätkusuutlikkuse väliskeskkonna mõjutegurid

Jätkusuutlikkusindeks	**Asuala**	**Ressursid**	**Naabrid**
+1	Täielikult isoleeritud või raskesti ligipääsetav asuala.	Keskkond on rikas tehnoloogiale vastavate ressursside poolest ja võimaldab kogukonna kasvu.	Naabrid puuduvad või on arvukuselt väiksemad ja/või tehnoloogiliselt arengult madalamal tasemel.
0	Oma väljakujunenud asuala.	Keskkond pakub kogukonnale piisavalt ressursse.	Naabrid on suuruselt ja arengult kogukonnaga võrdsed.
–1	Oma asuala puudub.	Keskkonnas on ressursse vähe või peab nende pärast võistlema teiste kogukondadega.	Kogukond on ümbritsetud ühest suurest ja vaenulikust naabrist.

poraa (Siberi, Venemaa, Krimmi) kogukonnad on keskkonna osas paremas olukorras kui läänediasporaa (st kogukonnad, mis tekkisid pärast 1944. aasta Suurt põgenemist Lääne-Euroopas, Ameerikas, Austraalias jm). Alljärgnev kirjeldab põgusalt eri väliseesti kogukondade jätkusuutlikkust mõjutanud tegureid, põhjalikum ülevaade leidub käesoleva kogumiku peatükis "Eesti diasporaa kujunemise kolm lainet" (lk 35–55).

Idadiasporaa tekkis demograafilisel üleminekul talupidamismaa puudusest ajendatud migratsiooni tulemusel 100–150 aastat tagasi (vt Tammaru, Kumer-Haukanõmm, Anniste 2008: 17–20). Et idadiasporaa tekke motiiviks oli talupidamismaa Venemaa asustamata või tühjaks küüditatud aladel, siis omandas diasporaa kohe ka oma territooriumi, mis aja jooksul kinnistus (kui muud tingimused olid soodsad). Seega võib öelda, et idadiasporaa külade jätkusuutlikkus on territoriaalses mõttes vähemalt neutraalses olukorras (indeks 0), Siberis aga tänu isoleeritusele kõrgemgi. Suure põgenemise tagajärjel tekkinud läänediasporaa kogukonnad kujunesid mitme teguri koosmõjul suuremates linnades, kus päris oma territooriumi ei tekkinud ja kontakt enamusrahvaga oli tihe. Oma selgelt piiritletud territooriumi

puudumine on jätkusuutlikkuse seisukohalt kõige ebasoodsam paiknemine (indeks –1).

Ka ressurssidega varustatuse poolest olid põllumajandusliku tootmisega idadiasporaa kogukonnad paremas seisus kui pagulaskogukonnad läänes. Idadiasporaa algusaastakümnetel lõi põllumajandustootmine tugeva aluse nende kogukondade kasvuks ja tugevnemiseks, mis ilma nõukogude võimu hävitava poliitikata oleks kestnud tõenäoliselt oluliselt kauem. Suuremate Siberi ja Kaukaasia eesti külade üllatavalt hea püsimine kuni viimase ajani (vt Kulu 1992) on tingitud kindlasti osalt kogukonna elulaadile sobivate ressursside olemasolust (indeks 0). Linliku elulaadiga läänediasporaa kogukonnad olid ressurssidele ligipääsu osas tunduvalt halvemas seisukorras, sest nende hankimisel tuli lõimuda sihtmaa struktuuridega ja konkureerida sihtmaa kogukonnaga (indeks –1).

Mis puudutab sotsiaalset keskkonda, siis kõik väliseesti kogukonnad on väikesed ja paratamatult ümbritsetud sihtkohamaa kogukonnast. Ometi on ka selles osas kogukondade olukord erinev. Kõige keerukam olukord on olnud monokultuurilisest ja vaenulikust naabrist ümbritsetud kogukondadel – Loode- ja Kesk-Venemaa eesti kogukonnad võiks liigitada sellesse kategooriasse. Ümbritsetud ükskeelsest kogukonnast, mis stalinismi tingimustes muutus otseselt vaenulikuks, hääbusid need kõigi aegade suurimad väliseesti kogukonnad 20. sajandi keskel eeskätt repressioonide, vaenuliku hariduspoliitika, assimileerumise, aga ka kodumaale tagasirände tõttu (Kulu 1992). Samalaadselt ebasoodus on olnud Türgi eestlaste olukord (Roos 1975/1992). Veidi parem on olnud lääne kogukondade seisund, mida ümbritsevad küll arvuliselt, tehnoloogiliselt ja keeleliselt suured põhirahvused, kuid läänes on need olnud siiski neutraalsed või isegi vähemusi toetavad.

Kõige parem naabruskond on Siberi ja Kaukaasia eesti kogukondadel: mõlemas piirkonnas on palju väikesi etnilisi kogukondi. Siberis kujunesid need välja suuresti kolonisatsiooni tõttu, Kaukaasia on aga läbi aegade olnud etniliselt väga killustunud. Ühtse monokultuurse ja domineeriva naabruse puudumine on mõjunud Siberi ja Kaukaasia eesti külakogukondade jätkusuutlikkusele positiivselt: need on praegu kõige pikaealisemad osaliselt jätkusuutlikud kogukonnad (Kulu 1992).

Kui võrrelda eri väliseesti kogukondade keskkondi üheskoos, siis kõige kõrgema jätkusuutlikkusindeksiga on Siberi ja Kaukaasia eestlaste väliskeskkond, mis suure osa nende eksistentsi kestel on olnud 0 lähedal. Pikka aega võis Loode- ja Kesk-Venemaa eestlaste keskkonda pidada suhteliselt

heaks (oma territoorium, piisavalt ressursse, emamaa lähedus), kuid ümbritsetus tugevast ükskeelsest ja -kultuurilisest naabrist paigutaks summaarse indeksi siingi 0 lähedale. Paraku viis sotsiaalse keskkonna vaenulikkuse järsk tõus stalinismi ja Teise maailmasõja tõttu nende kogukondade kiire hääbumiseni. Läänes asuvate eesti kogukondade keskkonnatingimused on kõigist eesti diasporaaeestlastest kõige ebasoodsamad – summaarne indeks on ligi –2. On selge, et sellises keskkonnas on püsiva jätkusuutlikkuse saavutamine väga keerukas.

3.2. Sisekeskkonna tegurid

Etnilise rühma sisekeskkonna moodustavad viis põhilist sotsiaalset institutsiooni: majandus, valitsus, haridus, perekond ja religioon. Iga keeleliskultuuriline kogukond vajab oma jätkusuutlikkuse tagamiseks võimalikult terviklikku sotsiaalsete institutsioonide süsteemi. Kogukonnad, kes seda luua ei suuda, on sunnitud integreeruma teiste, suuremate või tugevamate rühmade sotsiaalsete institutsioonidega. Et institutsioonide eesmärk on tagada neid loonud rühmade jätkusuutlikkus, siis tähendab mõne teise rühma sisekeskkonnaga integreerumine paratamatult oma jätkusuutlikkuse nõrgendamist.

Majandussüsteemis mõjutab jätkusuutlikkust kõige enam selle võime toota väärtusi, aga ka rikkuse jagunemine rühma liikmete vahel. Kõige nõrgemad majandussüsteemid suudavad tagada vaid äraelamiseks vajaliku, majanduslikku ülejääki ei teki. Mida rohkem suudetakse toota ülejääki, seda kasulikum kogukonnale, isegi kui rikkus jaguneb väga ebaühtlaselt. Majandusliku ülejääki tootvates ühiskondades saab tekkida nn loomemajandus, mis on äärmiselt oluline kogukonna kollektiivse identiteedi ja eneseteadvuse kujunemisel. Teisalt on rikkuse ebavõrdse jaotusega majandussüsteemid kogukonna jätkusuutlikkuse seisukohalt halvemad kui ühtlasema jaotusega süsteemid, sest murendavad rühmasisest solidaarsust.

Valitsussüsteemi puhul on jätkusuutlikkuse seisukohalt oluline selle tsentraliseerituse aste ja suveräänsus. Valitsemine külakogukonna tasemel eksisteerib ilmselt kõigil etnilistel rühmadel, maksimaalne tsentraliseerituse tase oleks see, kui eksisteerib tervet kogukonda ühendav valitsus. Ka suveräänsus on astmeline. Kõige ebasoodsam on olukord, kus ei ole mitte mingit kultuurilist omavalitsusvormi, rahvuslik autonoomia on juba keskmiselt soodne seisund ning oma riiklik korraldus maksimaalselt soodne seisukord.

Hariduse halvim võimalik olukord oleks formaalse haridussüsteemi puudumine, parim võimalik omakeelne ja -kultuuriline haridussüsteem kõige madalamast kuni kõige kõrgema astmeni välja, kaasa arvatud täiemahuline kõrgharidus ja teadus.

Perekonna puhul on oluline keskmine laste arv ja eksogaamia määr, samuti rühma suurus. Mida suurem on täisikka jõudvate laste keskmine arv perekonnas ja mida väiksem on eksogaamia määr, seda parem rühma jätkusuutlikkusele. Väga väikeste kogukondade puhul, kus eksogaamia on bioloogiliselt õigustatud ja tasakaalustatud, tuleb viimast tunnust vaadelda siiski tinglikult.

Tabel 2. Jätkusuutlikkuse sisekeskkonna mõjutegurid

JSI	Majandus	Valitsus	Haridus	Perekond	Religioon
+1	Majandussüsteem suudab ülal pidada mitmekesist ja arenenud loomemajandust.	Tsentraliseeritud suveräänse keskvalitsuse olemasolu.	Täielik haridussüsteem.	Perekonda iseloomustab endogaamsus ja laterikkus.	Tugev algupärane messianistlik religioon, suur religioossus.
0	Majandus suudab tagada kogukonna eluks vajaliku, loomemajandus puudub või on nõrk.	Tsentraliseerimata omavalitsus ja/või kultuuriautonoomia.	Osaline formaalne haridussüsteem olemas.	Endogaamne perekond, mis tagab kogukonna demograafilise taastootmise.	Rahvusliku kiriku olemasolu ja kultuuriline religioossus.
–1	Majandussüsteem ei suuda tagada kogukonnale eluks vajalikku.	Kogukondlikud (oma)valitsusstruktuure pole üldse.	Formaalne haridussüsteem puudub.	Madal sündivus ja/või kõrge eksogaamia määr.	Oma kiriku puudumine, kuid suur religioossus.

Religiooni ülesanne on luua sotsiaalset sidusust ja jagatud maailmapilti kogukonna liikmete vahel. Rühma jätkusuutlikkuse seisukohalt on parim tugev algupärane messianistlik religioon, mis esitab nägemuse kogukonna ajaloolisest missioonist ja väljavalitusest. Mõnel suurreligioonil põhinev omanäoline rahvuslik kirik on keskmise jätkusuutlikkusega, isegi kui tegu on kultuuritava, mitte sisulise religioossusega. Olla mõne teise etnilise rühma kiriku osa on kõige halvem variant, halvem kui lihtsalt leige religioossus, nagu eestlastel.

Majanduses on lääne- ja idadiasporaa olukord ja võimalused olnud üsna erinevad. Kui idadiasporaa külakogukonnad arendasid välja oma kogukondliku majandussüsteemi, mis põhines põllumajandusel, ja selle tulubaasilt peaaegu kõik eluks vajalikud funktsioonid (apteekrid, poodnikud, kooliõpetajad jne) (Viikberg 2002: 139), siis lääne pagulaskogukonnad otsisid elatist suuresti individuaalselt ja arendasid oma kultuurielu selle baasilt loodud tulude alusel. Omanäoline oli ka läänediasporaa loomemajandus. Et väga paljud pagulased kuulusid Eestis haritlaste ja loomeinimeste hulka, siis jätkasid nad oma erialast tegevust, kuid enamasti palgatöö kõrvalt. Eriti vilgas oli see Stockholmis, kuhu oli kogunenud suurem osa kultuuriloojaist (Raag 1999: 92–99). Idadiasporaa kogukondades oli loovisikuid vähem, kuid nende kogukondade kõrgperioodil oli kultuurielu vägagi aktiivne laulu- ja pasunakooride ning näiteringide näol, ilmus eesti ajalehti ja ajakirju. Seega lõi mõlema diasporaa suuremate kogukondade majandusbaas piisavalt ressursse mõningase loomemajanduse olemasoluks.

Kui vaadata valitsussüsteemi, siis läänediasporaa väliseestlaste loodud valitsussüsteem on oluliselt tsentraliseeritum kui idadiasporaa kogukondadel. Ilmselt on põhjus selles, et Suure põgenemise käigus lahkus Eestist suur osa rahvuslikust eliidist, kellel olid niihästi head omavahelised sidemed kui ka võimekus kollektiivselt organiseeruda. Igatahes loodi juba pagulaste ajutistes asukohariikides üsna kiiresti kolme liiki organisatsioone – Kodu-Eesti organisatsioonide pagulasvariante, vajalikke organisatsioone pagulaseluks ning asukohamaa organisatsioonide eesti osakondi (Luksep 2006: 212). 1950. aastate keskel loodi asukohamaades juba eestlaste keskorganisatsioonid, mis hõlmasid seltse, ringe ja Eesti Kodusid. Kuus suuremat keskorganisatsiooni (Austraalia Eesti Seltside Liit, Eestlaste Kesknõukogu Kanadas, Inglismaa Eestlaste Ühing, Rootsi Eestlaste Liit, Eesti Ühiskond Saksa Liitvabariigis ja Eesti Rahvuskomitee Ühendriikides) moodustasid 1982. aastal Ülemaailmse Eesti Kesknõukogu (Saar 2009). Arvestades läänediasporaa suurt hajutatust on sellise tasemega organisatsiooni olemasolu märkimisväärne. Tegemist on

kolmel tasandil (kohalikul, regionaalsel ja rahvusvahelisel) organiseerunud kultuuromavalitsusega, mis on suutnud arendada elavat seltsilist, kultuurilist ja poliitilist tegevust (Raag 1999: 76–102). See annab jätkusuutlikkusindeksile selgelt 0-ist kõrgema väärtuse.

Kuigi suuremate eestlaskondadega maades on kultuurielu enamasti hästi organiseeritud, ei ole see nii sugugi kõikjal. Ülemaailmsesse Eesti Kesknõukokku ei kuulu näiteks Soome eestlaste ühendusi, olgugi et eestlasi on Soomes ametlikel andmetel u 25 000 (www.stat.fi), tegelikkuses ilmselt rohkemgi (vt ka artikkel "Eesti diasporaa kujunemise kolm lainet" siinses kogumikus). See tähendab, et Soome eestlaskond on Rootsi, USA ja Kanada kõrval läänediasporaa kogukondade esimese nelja hulgas. Ka Soome eestlaste kogukondlik organiseeritus on suhteliselt väike, ilmselt seetõttu, et eesti kogukond on Soomes hilistekkeline, tekkinud põhiliselt majandusliku väljarände tulemusel ja paikneb Eestile väga lähedal (lähemalt vt Kristiina Praakli artikkel käesolevas kogumikus). Etteruttavalt võib öelda, et eesti kogukonna vitaalsus Soomes on veel nii väike, et kogukond ei ole olnud võimeline organiseeruma (indeks ligi –1).

Idadiasporaa kogukondlik organiseeritus on olnud teist tüüpi kui läänediasporaas. Kuigi Ülemaailmsesse Eesti Kesknõukokku kuulub praegu ka Venemaa Eestlaste Seltside Liit, ei saavutanud idadiasporaa oma toimimise kõrgperioodil sellist rahvuslikku organiseerituse taset isegi Vene riigi piirides, valitsemine jäi külakogukonna tasemele. Samas kirjeldab Viikberg (2002: 139), kuidas sellel külakogukonna tasemel olid Siberi eestlaste suuremates külades peaaegu kõik ametiisikud etnilised eestlased ja nende kollektiivsed otsustuskogud nii eestimeelsed kui ka -keelsed. Veel 1930. aastal töötas 66 külanõukogu tervikuna ja 24 külanõukogu osaliselt eesti keeles (Raag 1999: 53). Esindatus sellistes funktsionaalsetes organites võimaldas luua kogukonnale jätkusuutlikkuse jaoks olulisi tingimusi – tellida raamatukokku eestikeelseid raamatuid, näidata aeg-ajalt Eesti filme (seega võib paremate aegade organiseeritust hinnata 0-ga). Sedavõrd, kuidas eesti külade etniline koosseis ajapikku kirjumaks muutus ja osa haldusfunktsioone läks mitte-eestlaste kätte, lakkasid need ametid eestluse kultuurilist jätkusuutlikkust toetamast (ei tellitud enam eesti raamatuid, filme jne). Praegu võib Siberi külade kogukondlikku valitsust hinnata hindega ligi –1.

Hariduselu korraldamisel võib näha poliitilise ja administratiivse organiseerumise paralleelarenguid kõigis kolmes vaadeldud tüübis. Üldiselt võib öelda, et omakeelse hariduse korraldamine oli kõigi väliseesti kogukondade üks esmaseid ülesandeid. Idadiasporaa lõi külades oma koolid, mis

toimisid eesti kultuuri jätkusuutlikkuse tagamisel efektiivselt esimestel aastakümnetel. Muutus toimus 1930. aastatel, kui stalinismi tingimustes eestikeelne kooliharidus lõpetati (Viikberg 2002: 130). Seevastu lääne pagulaskogukonnad hakkasid asutama eestikeelseid koole kohe oma ajutistes asukohamaades. Suurim oli Geislingeni gümnaasium, mis töötas aastatel 1945–1949 ja mille lõpetas üle 160 noore (Grabbi 2008: 2025). Edasirände tõttu rajati uusi koole kõikjal, kus väliseestlasi oli rohkem (vt Tiiu Salasoo artikkel siinses kogumikus). Praegu on Eesti Instituudi andmetel eesti koole välismaal 32, neist suurem osa pühapäevakoolid (http://ekkm.einst.ee/keskused/koolid/). Algkooli tasemel õpe on olnud Stockholmi Eesti Kooli kaudu kättesaadav juba üle 50 aasta ja see on praegu ainus eestikeelne üldhariduskool Rootsis. Üldhariduse osana on võimalik eesti keelt õppida veel Austraalias Sidney laupäevakoolis (Raag 1999: 84).

Nii nagu poliitilise organiseerituse osas võib eristada kolme malli – pagulaseesti, põllumajandusliku idadiasporaa ja hilisväljarände malli (mille tüüpilisim näide on Soome eestlaskond) – ilmneb kolm eri mudelit ka perekonna kui institutsiooni arengus. Kõige paremates tingimustes on selles osas olnud idadiasporaa. Kompaktne paiknemine suurtes ja rahvuslikult homogeensetes väljarändajate külades, millest mõnes elas üle 500 inimese, soodustasid elukaaslase leidmist niihästi oma rühma seest kui ka väljastpoolt. Jüri Viikbergi (2002: 131) andmetel eelistati väljapoolt kogukonda abiellumisel sama etnilise ja/või usulise taustaga partnerit, kuid teada on seegi, et soome mehed abiellusid meelsasti eesti naistega ja sulandusid seeläbi eesti külakogukonda. Enamasti ületas sündivus sellistes kogukondades ka taastootmise määra, mistõttu idakogukonnad kasvasid esimestel aastakümnetel hoogsasti. Viimastel aastakümnetel on külade koosseis muutunud mitmerahvuselisemaks ja eestikeelne keskkond taandumas. Lõdvenema on hakanud tõrjuv hoiak eksogaamse abielu suhtes, mille tagajärg on peaaegu vältimatult keele- ja identiteedivahetus.

Tunduvalt keerulisem on perekonnainstitutsiooni väljaarendamine olnud lääne pagulaseestlastel. Hajutatus suurel territooriumil ja linlik paiknemine läbisegi teiste rahvusrühmadega on muutnud endogaamse perekonna loomise keerukaks, seda juba sobivate partnerite puudumise tõttu. Sellele sekundeerib lääne ühiskondi üldiselt iseloomustav madal sündimus ja väliseesti kogukonnad pole siin erandiks. Eestis üles kasvanud põlvkonnad leidsid paguluses veel reeglina abikaasa oma rahvusrühma seest, mõnikord ka juba nn vanade olijate hulgast, näiteks läks pagulusse siirdunud Tamara Becki tantsutrupp Argentinas peaaegu täies koosseisus mehele sealsetele

eesti poissmeestele (vt artikkel Argentina eestlastest siinses kogumikus). Paguluses sündinud põlvkonnad on sõlminud aga valdavalt rahvusrühmavälised abielud. Tüüpiline näide on selles suhtes Kanada kogukond, kus alates 1960. aastate sünnikohortidest on ainupäritoluga (st mõlema eesti vanemaga) vaid kolmandik. See on vähenenud iga järgmise sünnikohordiga ja langenud eelmise sajandi lõpuks alla kümnendiku sündidest (Kulu 1997: 282). Samalaadne areng iseloomustab üldiselt ka teisi lääne kogukondi. Kogukonna hajutatuse tingimustes tähendab segapäritolu peaaegu vältimatut keele- ja identiteedivahetust järgmises põlvkonnas. Seega ei ole pagulaseesti kogukonnad vaatamata tugevale organiseeritusele jätkusuutlikud, sest – ülekaalukalt ebasoodsates keskkonnatingimustes – pole nad suutnud välja arendada jätkusuutlikkust toetavat perekonnainstitutsiooni.

Veel halvemas olukorras on hilistekkelised kogukonnad. Neis on ülekaal noortel vallalistel naistel, kes on välismaale läinud tööle (lapsehoidjana) või õppima. Hea näide on Saksamaa eestlaskond, millest suure osa moodustavad 30–40-aastased naised, kes on jäänud paikseks seoses pere loomise või töökoha leidmisega. Nad on abielus enamasti sakslase või muust rahvusest partneriga. Nende peredes kasvavad lapsed on kakskeelsed (vt artikkel "Eestlased ja eesti keel Saksamaal" siinses kogumikus). Kuigi ka Saksamaa eestlaskond organiseerub, et võimaldada lastele eestikeelset haridust, on seal domineeriva perekondliku struktuuri tõttu jätkusuutliku kogukonna kujunemine ebatõenäoline. Mõneti sarnane on olukord Soomes, kus eestlaskonnas on ülekaalus noored, taasiseseisvumise järel emigreerunud inimesed, kelle suhtlusvõrgustikes on puhuti soomlasi rohkemgi kui kaasmaalasi (vt artikkel "Eestlased ja eesti keel Soomes" siinses kogumikus).

Kui kodueestlased üldiselt eriti religioosne rahvas ei ole ja kirikul pole eesti identiteedi hoidmisel erilist rolli, siis väliseesti kogukondade puhul näikse asi olnud teisiti. Iseäranis suurt rolli mängis religioon eestlaste esimese väljarände puhul. Krimmi eestlaste asundused rajati näiteks prohvet Maltsveti ja tema järgijate poolt, kelle religioosses kuulutuses oli väljaränne otsekui pääsemine Egiptuse vangipõlvest Kaananisse ja Krimm seega väljarändajate tõotatud maa (Viikberg, Kurs 2003: 174). Ka Siberi eestlaste hulgas oli religioonil kultuurilise järjepidevuse säilitamisel oluline roll. Seda tugevdas asjaolu, et luteri usk eristus selgelt ümbritsevast vene õigeusust ja islamist, nii et seda kutsuti lausa eesti usuks. Pastor oli sageli ka küla vaimne juht (Viikberg 2002: 130). Läänediasporaa kiriku aluseks on Eesti Evangeeliumi Luteriusu Kirik, mis loodi 1919. aastal ja oli 1944. aastani Eesti

suurim usuorganisatsioon. Suure põgenemise käigus läks eksiili kümneid tuhandeid kiriku liikmeid, nende hulgas ka piiskop Johan Kõpp ja vikaarpiiskop Johannes Oskar Lauri, 72 kirikuõpetajat ja mõned konsistooriumi liikmed. 1957. aastaks oli pagulaskirikul juba 62 kogudust (Petersoo 2006). Kirikul on olnud väga oluline roll pagulasidentiteedi kujundamisel ning välisvõitlusel kodumaa vabastamise nimel.

Kui nüüd teha kokkuvõte eri väliseesti kogukondade edukusest oma sisekeskkonna ülesehitamisel, võib öelda, et Siberi eesti kogukonnad suutsid oma keskkonnatingimusi arvestades luua kõige efektiivsema sisekeskkonna, mis on taganud eestluse püsimise üle saja aasta. Lääne pagulaskogukonnad lõid kiiresti küll väga efektiivse organisatsioonivõrgu ja hariduselu, kuid nende asustuse hajasuse tõttu ei suudetud rajada efektiivset endogaamset perekonnainstitutsiooni. Selle tulemusel on pagulaseesti kogukonnad jõudnud kaks ja pool põlvkonda hiljem keelevahetuse pöördepunkti. Üks võimalusi olnuks ilmselt abikaasade aktiivne otsimine Eestist pärast raudse eesriide langemist, kuid miskipärast seda ei juhtunud. Samas on emamaalt abikaasade leidmine efektiivne viis, millega nii mõnigi diasporaa oma jätkusuutlikkust kindlustab (näiteks türklased Saksamaal, puertoriikolased New Yorgis, tatarlased Eestis). On kahetsusväärne, et Eesti ja väliseesti kogukond ei ole suutnud siin kujundada samasugust tava, seda enam, et eesti noorte naiste hulgas on Lääne-Euroopa "abieluturg" üsna populaarne. Viimase 15 aasta väljarändes domineerivad noored vallalised naised (Kask, Tammaru 2006: 201-202), kelle ajutisena planeeritud rände lõpetab sageli eksogaamne abielu asukohamaalt pärit partneriga. Mõnes riigis on sellise taustaga tekkinud juba päris suured kogukonnad, mis varasemate pagulaskogukondadega eriti ei lõimu. Selle üks põhjusi on hilisväljarändajate madal etnolingvistiline vitaalsus, mis kollektiivset käitumist ei soodusta.

3.3. Etnolingvistiline vitaalsus

Nagu öeldud, on etnolingvistiline vitaalsus kogukonna võime käituda interetnilises suhtluses ühtse kollektiivse jõuna. Et kogukond võiks käituda kollektiivselt, on põhimõtteliselt vaja kaht komponenti: rühmaliikmete valmisolekut tegutseda kollektiivselt ja juhtide olemasolu, kelle seatud eesmärke kollektiivselt saavutada. Võrdselt vajalikud on mõlemad komponendid, sest juhtideta kogukond on võimeline küll stiihiliseks massiväljaastumiseks, kuid mitte organiseeritud tegevuseks; samas pole kasu headest juhtidest, kui

inertne rahvas neile ei järgne. Loomulikult saavad juhid vitaalsust mõnevõrra tõsta retoorika ja isikliku vaprusega, samuti võib arvata, et alati leidub kedagi, kes on valmis stiihiliselt liikvele läinud massi etteotsa astuma. Seega, etnolingvistiline vitaalsus kujuneb suures osas kollektiivi ja tema juhtide retoorilises dialoogis.

Vaatame järgnevalt, millised komponendid mõjutavad kollektiivi valmisolekut ühiselt tegutseda. Sotsiaalpsühholoogilised uuringud on näidanud, et kollektiivsel identiteedil on kolm komponenti – tunnetuslik, hinnanguline ja emotsionaalne –, kuid ainult emotsionaalne aspekt, ustavus rühmale ja selle ideaalidele, on tegur, mis rühma eesmärkide nimel käituma paneb (Ellemers, Kortekaas, Ouwerkerk 1999: 386). Emotsionaalsel seotusel rühmaga on mitu tahku, millest üks olulisemaid on traditsiooniliste väärtuste ja tavade hindamine. Liikmed, kes peavad kogukonna kultuuritavadest ja väärtustest lugu, on rühmaga tihedamas emotsionaalses seoses kui liikmed, kellele need korda ei lähe ja kes eelistavad käituda n-ö utilitaarsetest motiividest (kasu, isiklik heaolu jne) lähtuvalt.

Loomulikult ei ole emotsionaalne seotus rühmaga ainus tegur, mis kogukonna vitaalsust mõjutab. Oluline on ka oma rühma tugevuse tunnetamine naaberrühmadega võrreldes. Seda võiks nimetada võitjaefektiks. Kui rühm on väike, nõrk ja teiste poolt alla surutud, võib liikmete valmisolek kollektiivseks tegutsemiseks kergesti väheneda, kuid elu on näidanud, et sellest pole kunagi midagi välja tulnud. Varasem kollektiivse edu kogemus mõjub aga vitaalsusele positiivselt.

Mainitud tegur on omakorda tihedalt seotud sellega, kui tõenäoline on kollektiivsest tegevusest tulenev positiivne efekt nii kogukonnale tervikuna kui ka selle liikmetele. Henry Tajfel ja John C. Turner (1979) väidavad, et rühma käitumist võib kujutada teljel, mille ühes otsas on sotsiaalne mobiilsus ja teises sotsiaalne muutus. Kui inimesed tajuvad, et neid ümbritsev keskkond on selline, kus neil on head võimalused individuaalselt oma elujärge parandada ja eesmärke saavutada, siis valivad nad sotsiaalse mobiilsuse strateegia – st nad üritavad teha karjääri ja ronida ühiskondlikus hierarhias kõrgemale, millega sageli kaasneb sulandumine domineerivasse rühma. Kui aga ühiskond on selline, et sotsiaalne mobiilsus on pärsitud jäikade klassi-, kasti-, rassi-, etniliste või keelepiiride tõttu, siis jääb kollektiivne tegutsemine ainsaks lootuseks oma elujärge parandada. Interetnilise kontakti olukorras taandub see dilemma küsimusele, kas oma staatuse tõstmiseks on kasulikum vahetada identiteeti, st assimileeruda kõrgema staatusega rühma, või võidelda kollektiivselt oma rühma staatuse ja elujärje paran-

damise nimel. Valik individuaalse või kollektiivse taktika kasuks sõltub kokkuvõttes kahest tegurist: rühmadevahelisest distantsist ja ebakõlast.

Rühmadevahelise distantsi moodustab rassiliste, etniliste, keeleliste ja kultuuriliste erinevuste summa. Mida suuremad on kahe rühma liikmete erinevused, seda keerulisem on neil rakendada sotsiaalse mobiilsuse strateegiat oma elujärje parandamiseks, sest pingutustele vaatamata pole päritoluidentiteeti võimalik varjata, mis jääb identiteedivahetust paratamatult pärssima. Seega, mida suurem on distants, seda suurem on ka motivatsioon kollektiivseks tegutsemiseks. Kui erinevused on väikesed, siis on identiteedivahetus suhteliselt kerge ja isegi märkamatu ning inimesed eelistavad siis pigem sotsiaalse mobiilsuse strateegiat.

Kuid viimaselgi juhul võib mobiilsuse strateegia valik osutuda raskendatuks, kui rühmadevaheline ebakõla on suur. Ebakõla põhjused on tingitud enamasti ajaloolisest ebaõiglusest, gruppidevahelisest konfliktist või lihtsalt banaalsest ksenofoobiast. Igal juhul võib suur ebakõla muuta sotsiaalse mobiilsuse strateegia kasutamise rühmade vahel võimatuks ka siis, kui kultuuriline distants on väike. Näiteks serblaste ja horvaatide vaheline ebakõla on nii suur, et rühma liikmelisuse vahetamine ei ole mõeldav isegi vaatamata sellele, et etnilised, keelelised ja kultuurilised erinevused kummagi rühma liikmete vahel on väiksed. Vitaalsust mõjutavate faktorite mõju jätkusuutlikkusele võtab kokku tabel 3 (lk 83).

Kui võrrelda kolme eri tüüpi väliseesti kogukondi vitaalsuse seisukohast, siis niihästi idadiasporaad kui ka lääne pagulaskogukondi on iseloomustanud suhteliselt kõrge, hiliseid kogukondi aga tunduvalt madalam vitaalsus.

Esiteks, niihästi ida- kui ka läänediasporaa on väärtustanud eesti keelt, kultuuri ja identiteeti kõrgelt, selle püsimisele on kaasa aidanud tihe ja aktiivne kultuurielu. Mõlema kogukonna ajaloos on olnud ilmne pöördepunkt, mis on mõjutanud utilitaarsuse mõningast kasvu. Idadiasporaal oli selleks stalinismiga kaasnenud eesti kultuuri- ja hariduselu keelustamine, lääne pagulaskogukondadel Eesti iseseisvuse taastamine, mis justkui kaotas väliseestlaskonna eksistentsi mõtte – võidelda läänes Eesti vabaduse eest. Võrreldes vanade kogukondadega, puudub hilistekkelistel tihe emotsionaalne side eesti kultuuriga. Ilmselt sel põhjusel erineb hilistekkeliste kogukondade mentaliteet pagulaseestlaste mentaliteedist, mistõttu pole toimunud nende kokkusulamist. Selline erinevus võib olla osaliselt tingitud rühma tugevuse tajumisest – taasiseseisvumisjärgset üleminekuühiskonnaga Eestit on iseloomustanud eesti keele ja kultuuri nõrkuse tajumine globaliseeruvas

Tabel 3. Etnolingvistilise vitaalsuse mõjutegurid

JSI	Utilitaarsus	Tugevus	Distants	Ebakõla	Juhid
+1	Emotsionaalne seotus rühma traditsioonide ja väärtustega väga kõrge.	Rühma tajutakse tugevamana kui naaberrühmi, staatus kõrge.	Väga suur rassiline, keeleline, kultuuriline distants naaberrühmadest.	Otsene rühmadevaheline vaenulikkus ja/või välisrühma kõrge stigmatiseerimine.	Ühe vaieldamatu autoriteediga juhi olemasolu.
0	Traditsioonide väärtustamine ja utilitaarsed motiivid on tasakaalus.	Rühma tugevust ja staatust tajutakse naaberrühmadega võrdsena.	Rassiline distants puudub, keeleline ja kultuuriline distants on märgatav.	Tavaline üleolekutunne välisrühmast ilma sisulise vaenuta.	Paljude heade juhtide olemasolu ja rivaliteet.
–1	Käitumine on mõjutatud pragmaatilise kasusaamise eesmärgist, emotsionaalne side traditsioonidega puudub.	Rühma tugevust ja staatust tajutakse naaberrühmadest madalamana.	Keeleline, kultuuriline ja rassiline distants naaberrühmadest on väike.	Ebakõla puudub, rühmade vastastikune suhtumine on sõbralik.	Võimekate juhtide puudumine.

maailmas (vt Ehala, Niglas 2006), mis on ilmselt emotsionaalset sidet Eesti ja eestlusega oluliselt murendanud. Vanad väliseesti kogukonnad seda vaadet arvatavasti ei jaga, Eesti ja eestlus paistab väljast (iseäranis idast) ilmselt võimsam kui Eesti seest.

Rühmadevaheline distants põhirahvusega on eestlastel suhteliselt väike peaaegu kõigil nende asualadel – rassilised erinevused puuduvad, kultuurilised erinevused on väikesed ja vaid keeleline erisus on see, mis väliseestlast ümbritsevast keskkonnast eristab. See tähendab, et väliseestlasele on sotsiaalse mobiilsusega oma eesmärke saavutada suhteliselt kerge. Seda ei ole kahandanud ka ebakõla võimalikkus asukohamaa kogukonnaga, sest

üldjuhul ei ole väliseesti kogukonnad ümbritseva enamusrahvaga konfliktis. Et põhirahvusega lõimumist pärssivaid sotsiaalpsühholoogilisi tegureid pole või on nad nõrgad, siis on eestlus välismaal säilinud ikkagi eeskätt emotsionaalse seotuse tõttu. Kui see on hakanud nõrgenema, siis on kadunud ka keeleoskus ja kultuurist osasaamine.

Seda emotsionaalset sidet on aidanud ülal hoida kogukonna juhid, kellest pole puudu olnud ei ida- ega läänediasporaas. Nagu on väitnud üks väliseesti silmapaistvaid tegelasi Aho Rebas: *Meid pole palju*, *aga meid on tihti* (Luksep 2006: 212). See viitab pagulaseesti kogukondade väga kõrgele organiseeritusele, mis poleks olnud võimalik ilma võimekate juhtideta. Viikbergi (2002: 131) andmetel on tõhusaid juhte olnud ka Siberi eesti külades, kus seda rolli on täitnud enamasti kirikuõpetaja. Kui võrrelda vanu väliseesti kogukondi uutega, siis jääb mulje tugevate ja motiveeritud juhtide puudumisest uutes kogukondades. Või on kogukonna vitaalsus sedavõrd madal, et potentsiaalsed juhid ei ole leidnud oma pingutustele erilist toetust. Kummalgi juhul ei ennusta see hilistekkelistele väliseesti kogukondadele eriti kõrget jätkusuutlikust, välja arvatud juhul, kui neid jääb toitma kestev väljarändevoog Eestist. Samas leidub näiteid, et etnolingvistiline vitaalsus võib mingil põhjusel ootamatult tõusta ja kannustada kogukonna rahvuslikule ärkamisele. Niisiis oleks ennatlik vähegi arvukamat kogukonda ette hääbuvaks kuulutada.

4. Kokkuvõte

Kui anda hinnang väliseesti kogukondade jätkusuutlikkusele kõiki käsitletud tegureid arvesse võttes, siis näivad praegusel ajal kõik kolm väliseesti kogukonnatüüpi olevat võrdselt nõrga jätkusuutlikkusega – kõigil kolmel juhul on kogukonnad sulandumas eksogaamse abielu kaudu. Selle tagajärjel kahaneb etnolingvistiline vitaalsus, sest perekonnad, asudes kahe kultuuri piiril, ei leia enam endist motivatsiooni eesti identiteedi ja keele arendamiseks. Nii halveneb kogukondade sisekeskkond ja ühtlasi nende võime pakkuda kogukonna liikmetele täisväärtuslikku sotsiaalset keskkonda, mis omakorda kiirendab sulandumist põhirahvusse. See protsess on paratamatult kiirem (või juba lõppenud) seal, kus eestlaskond on väike ja hajutatud. Suured pagulaseesti kogukonnad, niivõrd kui nad suudavad oma tegevusse kaasa tõmmata uusi väljarändajaid, suudaksid oma jätkusuutlikkust selle arvel hoida. Uutest väliseesti kogukondadest on võimalus kuju-

neda tõeliselt jätkusuutlikuks kogukonnaks ehk ainult Soome eestlastel, kuid sedagi juhul, kui kerkib esile võimekaid organisaatoreid, kellel õnnestuks kogukonna vitaalsust tõsta ja asuda kogukonna sisekeskkonda üles ehitama. Väliskeskkonna tingimused jätkusuutlikkuseks on Soomes üldiselt head, sest toetus vähemusrühmadele nende kultuurilistes püüetes on märkimisväärne. Samas on Soome ühiskonda ilmselt ka kerge sulanduda väikese etnilise distantsi ja ebakõla tõttu.

Kirjandus

Barth, Fredrik 1969. Ethnic Groups and Boundaries. – Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organisation of Culture Difference. Ed. by Fredrik Barth. London: George Allen and Unwin, 9–37.

Benati, Chiara 2009. Faroese: a National Language under Siege? – Rights, Promotion and Integration Issues for Minority Languages in Europe. Eds. S. Pertot, C. Williams, T. Priestly. Palgrave Macmillan, 189–196.

Capra, Fritjof 1997. The Web of Life. New York: Random House.

Edwards, John 1995. Multilingualism. London: Penguin.

Edwards, John 2001. The Ecology of Language Revival. – Current Issues in Language Planning 2-3, 231–241.

Ehala, Martin 1996. Self-organization and language change. – Diachronica 13 (1), 1–28.

Ehala, Martin, Katrin Niglas 2006. Language attitudes of Estonian secondary school students. – Journal of Language, Identity and Education 5(3), 209–227.

Ellemers, Naomi, Paulien Kortekaas, Jaap W. Ouwerkerk 1999. Self-categorisation, commitment to the group and group self-esteem as related but distinct aspects of social identity. – European Journal of Social Psychology 29, 371–389.

Ericksen *et al*. 1979 = Ericksen, Julia A., Eugene P. Ericksen, John A. Hostetler, Gertrude E. Huntington 1979. Fertility Patterns and Trends among the Old Order Amish. – Population Studies 33, 255–276.

Garner, Mark 2004. Language: An Ecological View. Oxford: Peter Lang.

Giles, Howard, Richard Y. Bourhis, Donald M. Taylor 1977. Towards a theory language in ethnic group relations. – Language, Ethnicity and Intergroup relations. Ed. by H. Giles. London: Academic Press, 307–348.

Gordon, Raymond J. 2005. Ethnologue. Languages of the World. Dallas, Tex.: SIL International. http://www.ethnologue.com/ (03.04.2009)

Grabbi, Hellar 2008. Geislingeni Eesti Gümnaasiumis. – Akadeemia 9, 2018–2061.

Haarmann, Harald 1986. Language in Ethnicity. A View of Basic Ecological Relations. Berlin: Mouton de Gruyter.

Harris Russell, Sue A. 2001. Towards predicting ethnolinguistic vitality: A sociocultural approach. – Sociolinguistic and psycholinguistic perspectives on maintenance and loss of minority languages. Eds. T. Ammerlaam, M. Hulsen, H. Strating, K. Yagmur. Münster: Waxmann, 139–152.

Haugen, Einar 1972. The Ecology of Language. – The Ecology of Language: Essays by Einar Haugen. Ed. by A. S. Dil. Stanford: Stanford University Press.

Hornberger, Nancy H., Kenneth A. King 2001. Reversing Quechua language shift in South America. – Can threatened languages be saved? Ed. by J. A. Fishman. Clevedon: Multilingual Matters, 166–194.

Kask, Inga, Tiit Tammaru 2006. Eestlased maailmas ja tagasiränne kodumaale. – Suur põgenemine 1944. Eestlaste lahkumine läände ja selle mõjud. Toim K. Kumer- Haukanõmm, T. Rosenberg, T. Tammaru. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 191–211.

Kraybill, Donald B. 2000. Anabaptist World USA. Scottdale, PA: Herald Press.

Kulu, Hill 1992. Eestlased maailmas. Ülevaade arvukusest ja paiknemisest. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Kulu, Hill 1997. The Estonian diaspora. – Trames 3, 277–286.

Lambert, Wallace E. 1963. Psychological approaches to the study of language Part II: On second language learning and bilingualism. – Modern Language Journal 14, 51-62.

Livingston, Ira 2006. Between Science and Literature: An Introduction to Autopoetics. Urbana: University of Illinois Press.

Luhmann, Niklas 1990. Essays on Self-Reference. New York: Columbia University Press.

Luksep, Peeter 2006. Väliseestluse tulevik. – Suur põgenemine 1944. Eestlaste lahkumine läände ja selle mõjud. Toim K. Kumer- Haukanõmm, T. Rosenberg, T. Tammaru. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 212–225.

Mackey, William F. 2001. The Ecology of Language Shift – The Ecolinguistics Reader. Eds. A. Fill, P. Mühlhäusler. London: Continuum, 67–74.

Maturana, Humberto, Francisco Varela 1973. Autopoiesis and Cognition: the Realization of the Living. – Boston Studies in the Philosophy of Science 42. Eds. R. S. Cohen, M. W. Wartofsky. Dordrecht: D. Reidel Publishing Co.

Mufwene, Salikoko 2004. Language birth and death. – Annual Review of Anthropology 3, 201–22.

Mühlhäusler, Peter 1996. Linguistic Ecology. Linguistic Change and Language Imperialism in the Pacific Region. London: Routledge.

Mühlhäusler, Peter 2000. Language planning and language ecology. – Current Issues in Language Planning 1 (3), 306–67.

Myhill, John 2003. The native speaker, identity, and the authenticity hierarchy. – Language Sciences 25, 77–97.

Nichols, Johanna 1992. Linguistic Diversity in Space and Time. Chicago: University of Chicago Press.

Petersoo, Udo 2006. E.E.L.K. Ajalugu. – http://eelk.org/index.php?Itemid=29&id= 19&option=com_content&task=view&lang=et (14.04.2009).

Raag, Raimo 1999. Eestlane väljaspool Eestit. Ajalooline ülevaade. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Roos, Aarand 1975/1992. Jumalaga, Kars ja Erzurum. – Maarjamaa taskuraamat 10. Rooma: Maarjamaa. [2. tr Tallinn, 1992.]

Saar, Merit 2009. Ülemaailmne Eesti Kesknõukogu. – http://www.uekn.org/ (12.01.2009).

Shelton, Dinah L., Gale Cengage (eds.) 2005. Athens and Melos. Genocide and Crimes Against Humanity. – http://www.enotes.com/genocide-encyclopedia/athens-melos (02.01.2009).

Smolicz, Jerzy J. 1981. The Three Types of Multiculturalism. – Community Languages. Their Role in Education. Ed. by M. Garner. Melbourne, Sydney: River Seine Publications, 1-12.

Tajfel, Henri, John C. Turner 1979. An integrative theory of intergroup conflict. – The Social Psychology of Intergroup Relations. Eds. W. G. Austin, S. Worchel. Monterey, CA: Brooks/Cole, 33–47.

Tammaru, Tiit, Kaja Kumer-Haukanõmm, Kristi Anniste 2008. Eesti diasporaa kujunemine ja areng. – Sõna jõul. Diasporaa roll Eesti iseseisvuse taastamisel. Toim K. Anniste, K. Kumer-Haukanõmm, T. Tammaru. Tartu: Tartu Ülikool, 15–35.

Viikberg, Jüri 2002. Language shift amongst Siberian Estonians. – Opportunities and Challenges of Bilingualism. Eds. Li Wei, Jean-Marc Dewaele, Alex Housen. Berlin: Mouton de Gruyter, 125–144.

Viikberg, Jüri, Ott Kurs 2003. Estonians in Crimea. – Yearbook of Population Research in Finland 39, 171–180.

Virtaranta *et al*. 1993 = Virtaranta, Pertti, Hannele Jönsson-Korhola, Maisa Martin, Maija Kainulainen 1993. Amerikansuomi. (= Tietolipas 125.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

LANGUAGE AND SOCIETY

Summary

The world's ethno-linguistic diversity has developed over tens of thousand of years, and although the age of any particular group might not be traceable over that time span, there is no doubt that most of the existing ethnic groups have been sustainable for a very long period of time. On this basis, it could be argued that ethno-linguistic groups are autopoietic in their nature, i.e. they have an inherent tendency towards sustainability. If they did not, the existence of ethnic diversity would be rather exceptional, and not the common human condition it is.

If one assumes that ethno-linguistic groups have an inherent tendency towards sustainability, it is necessary to determine how this is achieved. Obviously, the strength of the group is an important factor that supports sustainability: the larger the group and the more resources it controls, the better its chances of survival. On the other hand, there is strong reason to believe that the loss of sustainability is caused mainly by changes in the external environment of a group (Mufwene, 2000). However, this does not mean that a group's sustainability is solely at the mercy of its environment. To some extent, ethno-linguistic communities are able to affect their environment and their own strength in order to protect themselves from harmful changes in the environment. Whether a group is able to mobilize itself for this purpose depends on its ability to act as a collective entity, i.e. its ethno-linguistic vitality. Thus, the requirements for sustainability could be expressed by the following formula:

$$(1) \qquad Su = (S + V) - E$$

where Su is sustainability, S is strength of the group, V is vitality and E represents the challenges posed by the environmental setting in a particular period of time. A group remains sustainable, therefore, if its combined strength and vitality are sufficient to cope with the challenges posed by its environment.

In general, three major environmental factors that affect the sustainability of groups can be identified: geographic location, availability of resources and the presence of out-groups.

In terms of location, Nichols (1992) has found that the areas most conducive to developing linguistic diversity (i.e. for sustainability) are mountains and tropical forests. Both these locations limit mobility. It could therefore be argued that sustainability is enhanced by relative isolation. Also, the location needs to possess enough resources for the community to maintain itself, and the resources must be such that the community is able to use them. There is no benefit in having oil and gas if one does not have the technology to exploit them. The presence of out-groups can pose a direct threat to a group or it can have an indirect influence by causing the members of the weaker group to alter their language and identity.

The strength of a community can be assessed by whether it has established these institutions and to what extent they have been developed. One needs to evaluate whether the group has developed a steady economy that enables it to produce a surplus for social security, culture and other generators of symbolic capital. One of the main criteria of the system of government should be the level of centralization and development of its administration. The strength of the educational system is relatively easy to assess by comparison with global standards. The family is an important institution. Groups who are able to develop an endogamous family system with a tradition of having many children are obviously stronger than groups who have a low birth rate and accept exogamous families without a compensatory mechanism to integrate the spouses. In terms of religion, groups that follow an original messianic religion are in arguably the strongest position in this regard, while groups who have no established system of belief have the weakest standing.

Vitality expresses a group's ability to act as a collective identity. This ability is affected by three factors: first, by a group's perception of its strength relative to its out-groups, i.e. its status; second, by its perception of its environmental challenges, and third, by the availability of leaders who can mobilize the group to act as a collective entity.

The stronger a group perceives itself to be, and the more manageable the environmental challenges, the more disposed it will be to act collectively to overcome these challenges and secure its sustainability. However, capable leaders who can articulate the goals are needed for successful collective action. A particularly important attribute of vitality is that it is based on the perception of reality. No one is able to perceive reality in its totality, and even its individual aspects require consensus to ensure that others understand it similarly; therefore, the perception of reality is intrin-

sically subjective and capable of manipulation. This means that leaders who are able to mobilize the group must also have the ability to craft a perception of reality that is most conducive to collective action.

Ethno-linguistic vitality is the foremost factor in sustainability because it is the only force at a community's disposal for responding to changes in the environment in order to maintain its existence. Three factors influence vitality: 1) the perception of the external environment, i.e the challenges and opportunities it provides; 2) the perception of the group's internal characteristics, i.e. its strength; and 3) the efforts of the leaders of the community who try to create a vision of the situation and a plan of action to address it. This action plan, or multiple plans, can lead to collective action if the community believes that the action can be accomplished and that collective action is likely to produce better results than any individual strategy.

Collective action can be directed towards modifying the external environment – in the case of minority groups, this might mean striving to change legislation and augment their rights. More autonomous groups may try to limit immigration, increase their defense capabilities and secure energy resources. Collective action can also be directed towards developing social institutions in order to strengthen the community – for minority groups this might mean establishing self-governing bodies and societies, e.g. setting up schools and churches. Collective action can also be used to establish social norms – discouraging emigration, encouraging large families or having a strong sense of community solidarity.

Based on this theory, this paper gives an overview of the sustainability of the three main Estonian diasporas: the old Eastern, the post-WW2 Western, and the post-Soviet. The evidence indicates that all three types of communities are losing their sustainability, mainly through exogamic marriage. This reduces ethnolinguistic vitality because bicultural families are not motivated to maintain their inherited language and traditions. This in turn limits the effectiveness of diaspora institutions by reducing their ability to support the communities. This process occurs more rapidly where Estonian communities are small and/or sparsely distributed. Among the new communities, only the Finnish Estonian community appears to have the potential to become a truly sustainable Estonian diaspora community.

KEEL, MIGRATSIOON JA POLIITIKA

Mart Rannut

Ränne ehk migratsioon mõjutab kolme rühma keelt: ennekõike sisserändajate oma, arusaadavalt ka vastuvõtva rahva keelt, kuid ka selle rühma keelt, kelle hulgast välja rännatakse. See toimub ennekõike demograafilise tasakaalu rikkumise, kuid ka madalama haridustaseme ja majandusliku passiivsuse suurenemise kaudu kohalejääjate seas, mis vähendab keelekasutust eri registrites ning vähendab selle staatust (väljarändajad ise on üldiselt nooremad ja aktiivsemad). Käesolev artikkel vaatleb nende rühmade keeleküsimustest ainult sisserändajate omi, keskendudes keelevahetuse, s.o teise keele omandamise ja esimese keele taandumise nähtustele. Arutlusest jäävad kõrvale ka pidžiniseerumise, kreolisatsiooni ja dialektidega seonduvad nähtused. Kuigi rahvusvahelises statistikas kajastatakse ennekõike riigipiire ületavaid rahvastikuliikumisi, eeldades seega sisse- ja väljaränet, on keeleliselt oluline ka siseränne, kui rände tulemusena asutakse teiskeelsesse keskkonda elama. On veel kolmaski võimalus, kui rändama asub keel, nihutades keeleõppe (või mitteformaalse keeleomandamise) ja selle tekitatud kõnelejaskonna kaudu oma piire ja suurendades (või keeleõppe muutuste tõttu ka vähendades) oma leviala.

Keelekeskkonda mõjutavad muutused kultuuri- ning sotsiaalses keskkonnas. Inimesed satuvad rände kaudu tihti uude keelekeskkonda, mis kajastub ka nende esimese keele (emakeele) auditiivses (kuuldelises), graafilises ja virtuaalses kasutuses. Uue keele(keskkonna) mõju emakeelele võib olla otsene, st keelekontaktide kaudu, kuid ka staatuslik, seotuna sotsiaalpoliitiliste ja majanduslike motiividega. Lisaks emakeele sõnavarale võivad muutuda ka muud keeletasandid, nt grammatika, kus uute sõnade mõju võib muuta seniseid arusaamu ja kokkuleppeid keelesüsteemist, muutuda võib keeleline käitumine ja häälдus.

Rändest ja sisserändest

Kuigi ränne ehk migratsioon on iseloomustanud maailma rahvastiku arengut kogu ajaloo vältel, on rändevood muutunud massiliseks just pärast Teist maailmasõda. See on olnud tingitud ennekõike transpordi arengust,

globaliseeruvast majandusest, millesse on kaasatud enamik maailma riike, ning mitmete poliitiliste tõkete kadumisest (Nõukogude Liidu ja kogu sotsialismileeri lagunemine) või madaldumisest (inimeste vaba liikumine Euroopa Liidus, lihtsustatud sisseränne emamaale endiste koloniaalmaade elanikel). Rändevood praeguses postmodernses ajas aina suurenevad, hõlmates ennekõike arenenud riike: esikohal on Euroopa riigid 70 miljoni immigrandiga, järgnevad USA ja Kanada (45 miljonit) jt. Euroopa elanikkond suureneb igal aastal üle ühe protsendi, kokku on aga teise riiki rännanuid (nn välissündinuid) maailmas u 200 mln inimest. Rännet põhjustavad töö, õpingud ja põgenemine raskete (poliitiliste jm elu)tingimuste eest. Väljarännanute hulka ei loeta rändureid, meremehi ega turiste, kes uuel asukohamaal tööd ei otsi, küll kuuluvad aga siia näiteks vanaduspõlve pidavad pensionärid, kes soojale maale kodu soetavad, ning teisest riigist pärit abikaasad, kes ei pruugi uues kohas tööle minna.

Erinevalt dokumenteerimata ja illegaalsest tööjõust on immigrantidel õiguslik alus – elamisluba ja hiljem kodakondsus – vastaval maal viibida, töötada ning õppida. Oma kodumaad maha jättes jätavad nad maha üldjuhul ka pere, sõbrad ja muu sotsiaalse võrgustiku, tuttava kultuurilis-keelelise keskkonna ja oma töö, uues asukohariigis tuleb aga sotsiaalsete ja majanduslike sidemete loomisega tihtipeale nullist alustada. Seda võivad raskendada ebakindlus, uus õiguskeskkond ja kultuurinormid, keeleprobleemid ning vastuvõtva ühiskonna sallimatus.

Suurem rändevoog ühelt maalt teisele võib tekitada sihtriigis diasporaa. Diasporaa tähistab "populatsiooni, mis on kaugel kodumaast, millest juhtide väitel lahti ei öelda ja kuhu loodetakse kunagi tagasi minna" (Laitin 1998: 31). Nende väljarännanute nimetamiseks, kes otsustavad uude asukohariiki jäädagi (nt tagasiminekuvõimalus puudub), pakub David Laitin välja mõiste "randunud diasporaa" (Laitin 1998: 29). Õiguslikus mõttes on tegemist sisserännanutega, kellel puuduvad põliselanikega võrdsed õigused oma keele ja kultuuri säilitamiseks (Rannut *et al*. 2003: 222–225). Samas ei võeta riikide statistikas üldjuhul arvesse teise ja kolmanda põlvkonna immigrante, kes on on sündinud juba sihtmaal ja omavad selle kodanikena võrdseid õigusi, kuid kes pole uues keeleruumis veel igati konkurentsivõimelised ning vajavad toetust lähtemaa kultuurilise kapitali säilitamiseks. Selle kriteeriumi järgi on immigrant Euroopas keskmiselt iga kümnes inimene (jättes kõrvale Luksemburgi ja Liechtensteini kui erijuhtumid), kellest iga kolmas mõtleb viie esimese aasta jooksul ümber ja sõidab kas koju tagasi või mujale edasi.

Traditsiooniliselt jaotub ühiskond kihtideks ja immigrandid alustavad üldjuhul kõige madalamalt elatustaseme astmelt, täites vastuvõtva ühiskonna vähepopulaarsed töökohad. Üldiselt puututakse sellistel tööaladel (nt ehitus, töö konveieri ääres) kokku omasuguste immigrantidest saatusekaaslastega, erandiks on *au-pair*'i ja muud teenindava personali kohad, kus suheldakse kohalikega. Kokkupuude kohaliku elanikkonnaga suureneb paremate (ja suhtlust nõudvate) töökohtade saamisel. Kuigi enamik immigrante alustab uues ühiskonnas madalalt sotsiaalselt astmelt, on eranditeks diplomaadid ja rahvusvaheliste organisatsioonide ametnikud, rahvusvaheliste korporatsioonide töötajad (nt Skype), välisklubiga lepinguni jõudnud jalg- ja korvpallurid, filminäitlejad (nt praegune USA kuberner Arnold Schwarzenegger) ja paljud teised.

Sisserände mootoriks on tööjõupuudus ehk vabad töökohad sihtmaal, pagulasvood või sihtmaa kõrgem elatustase. Samas ei saa sihtmaa rohkem immigrante vastu võtta, kui seda nende ühiskonda integreerumise tase võimaldab. Seda on võimalik mõõta järgmiste kriteeriumide abil (Soysal 1994: 30): immigrantide rahulolu oma eluga sihtmaal, nendepoolne sihtmaa väärtushinnangute omaksvõtt, ametialane edu ja sissetulekute suurenemine, nende laste haridusalased saavutused, segaabielude osatähtsus, diskrimineerimise suhteline puudumine. Riigid on oma immigratsioonipoliitikas sisserände reguleerimiseks võtnud tarvitusele mitmesuguseid juriidilisi skeeme (Rannut *et al*. 2003: 62), mis annavad eri tasemel õigusi elu sisseseadmiseks uuel asukohamaal:

- Sotsiaalne omaksvõtt ja kodakondsuse välistamine. Sellisel juhul antakse immigrantidele kergesti sotsiaalsed õigused, kuid kodakondsuse saamine koos sellest tulenevate poliitiliste õigustega eeldab olulist lõimumist. Levinud kodakondsuspiiranguteks on *ius sanguinis*-põhimõte ning immigrandi järglaste riigis sündimisega automaatse kodakondsuse saamise välistamine. Reeglina soodustavad need maad ka immigrantide kodumaale naasmist (nt Saksamaa, Šveits, Austria).
- Juriidiline integratsioon naturalisatsiooni kaudu. Kodakondsuse saamist vaadeldakse kui immigratsiooniprotsessi loomulikku lõpplahendust. Seda võimaldatakse küllaltki lühikese paiksustsensuse täitmise järel küllaltki väheste piirangutega. Sihtmaal sündinud lapsed saavad kodakondsuse kas sünnist või täisea saavutamisest alates (nt Prantsusmaa, USA, Kanada, Austraalia).
- Normatiivne lähenemine hõlmab mõlema skeemi elemente. Asumine ühel maal ei välista tänapäeval samaaegset sidemete jätkamist teise maaga,

lisaks aktsepteerivad mitmed maad topeltkodakondsust. Sellesse rühma kuulub ka Eesti, kus lisaks kodakondsuse vanematelt "pärimisele" antakse see ka kodakondsuseta vanemate siin sündinud lastele.

Riigid reguleerivad sisserännet aktiivselt (Eesti kohta vt Ülle Rannut 2010). Elamisluba võimaldab sisserännanuil end uuel maal sisse seada. Harilikult on esimeseks elukohaks suurlinn, kus on piisavalt töökohti. Seetõttu tekivad neis aja jooksul mitmed suuremate immigrantrühmade elurajoonid (nt nn hiinalinn, kreeka, türgi, vene linnaosad). Immigrandid moodustavad neis tihti suure osa või isegi enamuse kohalikust elanikkonnast, eri etniliste rühmade arv võib ulatuda sadadesse (nt Rotterdamis 250, Londonis 350 ringis). Ka Eesti muukeelsetest elanikest elab linnades üle 90%.

Sisserändaja keeleliste ja kultuuriliste tunnuste arengut alates sihtmaale saabumisest kuni põhielanikkonnaga võrreldavate kultuuriliste oskuste saavutamiseni iseloomustab **sotsialisatsiooni skaala**, mis jaotab immigrantide sotsialisatsiooni eri faasideks (Rannut *et al*. 2003: 69–71; ka Skutnabb-Kangas 2000: 116–132; vt tabel 1). **Kultuuripädevus** tähendab vastava keele ja kultuuri interaktsiooninormide tundmist ning oskust käituda neile vastavalt (Oksaar 1998: 69-70). Kultuuripädevus koosneb kognitiivsest, afektiivsest, käitumuslikust ja teadlikkuse komponendist. Kognitiivne komponent puudutab meie kultuurilisi teadmisi, kus keskne koht on keelel, lisaks teadmised ajaloo, traditsioonide, institutsioonide toimimise, inimeste käitumise, söömise ja riietumise, perekonna ja ühiskonnaelu kohta. Afektiivne komponent käsitleb meie suhtumisi ja tundeid kultuuri kohta, selle omaksvõttu või sellega samastumist koos selle kõikide normide ja väärtushinnangutega. Samaaegselt kaasneb sellega rühmasisene solidaarsus ja julgeolek. Käitumuslik komponent tähendab kultuuriliselt sobivat suhtlemist vastava kultuurirühma liikmetega. Neljas komponent tähendab metakultuurilist ja metalingvistilist teadlikkust, mis võimaldab suhestada oma kultuuri teiste kultuuridega ja seda teistest eristada. Normaalseks kultuuriliselt aktsepteeritavaks käitumiseks on ükskeelses keskkonnas vajalik indiviidi pädevus esimeses kolmes komponendis, mitmekeelne keskkond eeldab ka viimase, metakultuurilise komponendi olemasolu.

Selgitagu kultuuripädevust järgmine näide. Kui põhirahvuse seltskonnas räägitava anekdoodi peale ei hakka sisserännanu koos teistega naerma, võib sellel olla mitu põhjust. Ta ei pruugi, esiteks, vähese keeleoskuse tõttu naljast aru saada (kognitiivne komponent). Põhjuseks võivad olla ka tema teistsugused suhtumised ja väärtushinnangud (afektiivne

komponent), mille tõttu tal lihtsalt ei ole naljakas. Lõpuks võib erineda tema käitumuslik komponent, mille kohaselt tal näiteks ei sobi vanemate inimeste seltskonnas naerda. Seega on kultuuripädevuse puhul vajalikud kõik komponendid.

Sotsialisatsiooni esimeseks etapiks on alati **segregatsioon**. Segregatsioon, olgu vabatahtlik või pealesunnitud, tähistab immigrantide akulturatsiooni lähtepunkti. Kui immigrant saabub võõrale maale, siis on tal lähtemaa kultuuriline pädevus, kuid sihtmaa keelt ja käitumisnorme ta enamasti ei tunne. Kuna ta tunneb end kodus ainult oma kultuurikontekstis, siis pole tal välja kujunenud metakultuurilist pädevust, eriti algul võõra kultuuriga vahetult kokku puutudes. Kui aga sisserändaja satub oma kompaktselt asuvate kaasmaalaste moodustatud linnaossa, siis võib edasine sotsialisatsioon olla takistatud, sest elu- ja töökoht kaasmaalaste hulgas ei võimalda piisavalt kontakte sihtmaa põhielanikkonnaga. Segregatiivsetes getodes, kus muukeelse elanikkonna osakaal on suur, võib immigrantide hulgas tekkida integratiivne vastandumine – sihtkeele ja -kultuuri põlgamine ning soovimatus kohalike elanikega suhelda. John Schumann näitab oma akulturatsioonimudelis (*acculturation model*, Schumann 1978: 80-81), et immigrandid, kes ei suuda integreeruda ega tule toime kontaktide loomisel emakeelekõnelejatega, rahulduvad kohaliku keele õppimisel väga madala tasemega, mis aegamööda fossiliseerub ehk kivistub antud segregatiivses ringkonnas või klassis kõneldavaks pidžiniks. Bolette Moldenhawer (1995: 282) ja John Ogbu (1987: 327) on jaotanud vähemusrühmad lähtuvalt nende integratsioonimotivatsioonist kas vabatahtlikeks (*voluntary*) või siis mittevabatahtlikeks ehk sundimmigrantideks (*non-voluntary immigrants*).

- **Vabatahtlikud immigrandid** ei vastandu integratiivselt kohalikule keelele ja kultuurile, nad suhtlevad meelsasti kohalike elanikega ning suudavad omandada sihtkeele ja -kultuuri pädevuse, säilitades samaaegselt suure osa lähtemaa kultuurist.
- **Sundimmigrandid** lähenevad integratsioonile nii, nagu oleks neil võimalik valida üksnes assimilatsiooni ja opositsiooni vahel (Moldenhawer 1995: 282), mistõttu on nendegi eesmärgiks opositsioonilise kultuuri loomine (*oppositional culture*, Foley 1991: 66) ning etniline vastandumine kohalikule elanikkonnale või teises põlvkonnas sihtkeelt emakeelena kõnelevatele õpilastele (*meie – nemad*, Sjögren 1995: 318). Just sundimmigrandid võivad pikaks ajaks jääda kinni segregatsiooni

kui sisserännu nullpunkti, valides kohanemise asemel vastandumise, millega omakorda kaasneb stress.

Esimeses, **funktsionaalse kohanemise faasis** hakkab sisserännanu omandama esmaseid toimetulekuoskusi ja teadmisi uuest kultuurist. Et mingilgi määral hakkama saada ja ilma konfliktideta uues kultuuris suhelda, on ta osaliselt omandanud keelelise, kognitiivse, käitumusliku ja kultuurilise pädevuse. Seejuures on tal säilinud pädevus oma lähtemaa kultuuris, millega ta end ka samastab. Üldjuhul võtab selle faasi läbimine aega paarist kuust paari aastani, kuid segregatiivsetes getokeskkondades võivad immigrandid sellesse faasi jäädagi. Tugevad ja suured immigrantide getod takistavad sotsialisatsiooni ja lõimumist, põhjustades sellest tuleneva madala sihtkeeleoskuse ja kõrge segregatsiooni (nt olukord mõningates Tallinna asumites ja Kirde-Eesti linnades).

Uude kultuurikeskkonda sattudes tuleb suhtlemise õppimist lapse kombel otsast alustada, mis põhjustab sageli akulturatiivset stressi (*acculturative stress*, Liebkind 1995: 261-262). Sihtmaal kasutatavatest sõnadest arusaamine on sellel perioodil vähene (100–800 sõna). Reageeritakse üksikutele signaalsõnadele, mida üldisest kõnevoolust eristada suudetakse, otsitakse abi žestidest ja miimikast, telefonisuhtlus käib üle jõu. Keeleoskustase selles faasis on vastavalt Euroopa Keeleõppe Raamdokumendile tasemel A1: *Mõistab ja kasutab igapäevaseid väljendeid ja lihtsamaid fraase*, *et oma vajadusi rahuldada*. *Oskab ennast ja teisi tutvustada ning pärida elukoha*, *tuttavate inimeste ja asjade järele ning vastata sama ringi küsimustele*. *Suudab suhelda lihtsas keeles*, *kui vestluspartner räägib aeglaselt ja selgelt ning on valmis aitama*.

Mitmes riigis pakutakse sisserännanutele võimalust või neilt lausa nõutakse riigikeele omandamist vastaval tasemel, et nad ei jääks pelgalt sotsiaalsete toetuste ja abirahade najale. Seega on esimese faasi eesmärgiks kommunikatiivse integratiivsuse saavutamine, mis on aluseks kõigile järgnevatele faasidele. See sisaldab kahte põhikomponenti: 1) sihtkeele oskus ja 2) sihtkeelse meedia tarbimine. Kommunikatiivne integratiivsus eeldab, et integreerujal on olemas lähtemaa keele oskus ning et ta seda ka väärtustab (Diaz 1995: 208–210). Kui üks komponent puudub, siis sihtriigi keele omandamine pidurdub.

Mitmed sisserändajate etnilised rühmad erinevad kohalikust põhielanikkonnast füüsiliste tunnuste poolest (nahavärv, krussis juuksed, paksud huuled, pilusilmad jne). Sellised füüsilised erinevused, mida vastuvõttev ühis-

kond peab etniliselt oluliseks, tekitavad rassilist eraldumist, sellega seonduvaid stereotüüpe ning eelarvamusi. Need omakorda võivad tekitada pingeid, diskrimineerimist ja konflikte immigrantide suhtlemisel põhielanikkonnaga ning takistada lõimumist. Samas ei ole mitte kõik erisused olulised (nt punapäisus seda ei ole) ega sega sotsialisatsiooni.

Teiseks faasiks on **strukturaalne faas** (Diaz 1995: 208–210), mis iseloomustab sisserändaja valmisolekut osaleda sihtmaa tööhõives. Mida paremini on sisserännanu kohaliku elanikkonnaga lõimunud, seda parema töökoha võib ta saada. Seega on lõimumine ja keeleoskus ka sotsiaalse mobiilsuse näitaja, sest hea keeleoskuse ja haridusega töötaja ei pea elama segregatiivses getos, vaid võib töö- ja elukohta valida. Seda faasi iseloomustab **akulturatsioon**, mis tähendab edasist funktsionaalset kohanemist ning samaaegselt ka uue kultuuri väärtuste ja integratsiooninormide aktsepteerimist. Selles faasis omandatakse sihtkeele kasutamise pädevus eri funktsioonides, kuid see jääb diglossaalseks. Sisserännanu omandab pädevuse kasutada sihtkeelt ja tulla toime sihtkultuuris, suheldes igapäevaelu olulistes valdkondades ning mõnel lihtsamal töökohal. Selle faasi keeleoskustase vastab enamjaolt Euroopa A2-keeleoskustasemele: *Mõistab lauseid ja sageli kasutatavaid väljendeid*, *mis seostuvad talle oluliste valdkondadega*, *nagu info enda ja pere kohta*, *sisseostude tegemine*, *kodukoht ja töö*. *Tuleb toime igapäevastes suhtlusolukordades*, *mis nõuavad otsest ja lihtsat infovahetust tuttavatel teemadel*. *Oskab lihtsate fraaside ja lausete abil kirjeldada oma perekonda*, *teisi inimesi ja elutingimusi ning väljendada oma vajadusi*.

Olles juba teatud määral kakskeelne ja kahekultuuriline, on inimene selles faasis omandanud ka osalise metakultuurilise pädevuse. Vähesed riigid võimaldavad sisserännanutel vastava tasemeni jõudmiseks õppida kohalikku keelt tasuta, harilikult piirdub riigi toetus A1-tasemega.

Akulturatsioonifaasi ei jõua mitte kõik immigrandid, kuid nende jaoks, kes sinna jõuavad, hargneb edasi juba mitu teed: integratsioon, assimilatsioon või marginalisatsioon. William S. Bernardi järgi (Bernard 1973: 87) on **integratsioon** ehk lõimumine protsess (või selle tulemus), kus migrandid muutuvad uue ühiskonna integraalseks osaks, võttes omaks selle suhtumised ja käitumisnormid, nad osalevad ühiskonnaelus ning säilitavad samaaegselt osa oma kultuurilisest ja etnilisest identiteedist. Seega omandab immigrant integratsiooni korral uue kultuuri väärtused ja normid, lisades need oma lähtemaa kultuuri väärtuste ja normide kõrvale.

Kuigi integratsioon toob paratamatult kaasa muudatusi kakskeelsete ja kahekultuuriliste inimeste uskumustes ja vaadetes ning mingil määral taandub ka esimese keele oskus (ennekõike nendes funktsioonides, kus lähtekeelt enam ei kasutata), ei saa kakskeelsust ja kahekultuurilisust segi ajada assimilatsiooniga. **Assimilatsiooni** puhul samastub sisserändaja kohaliku elanikkonnaga niivõrd, et teda pole võimalik enam eristada ülejäänud elanikkonnast. Assimilatsiooni korral ei väärtusta inimene enam oma emakeelt ja -kultuuri ega kasuta emakeelt isegi kodus perekonnaringis suheldes. Assimilatsiooni korral leiab aset emakeele ja kultuuri stigmatiseerimine ehk allasurumine (koos staatusekaoga), kusjuures ühiskonna eesmärgiks on sel juhul harilikult monokultuursus. Seevastu integratsiooni eesmärk ei ole mitte monokultuursus, vaid kultuurilise mitmekesisuse säilitamine.

Mõlema, nii integratsiooni kui ka assimilatsiooni puhul toimub kohaliku sotsiaalse keskkonna omaksvõtt nii poliitiliselt – osavõtt valimistest, sotsiaalne organiseeritus ning ennekõike asukohamaa kodakondsuse saamine – kui ka sotsiaalselt, mitteformaalne suhtluse näol põhielanikkonnaga. See eeldab, et naabrid, sõbrad ja tuttavad on sihtkeele kõnelejad ning ise eelistatakse elada põhirahvuse keskel, mitte immigrantide getos. Ühtlasi tähendab see segaabielu ning seltsielu immigrantide getodest väljaspool. Mõlemad protsessid rajanevad motiveeritud integratsioonil, mis on kas integratiivne või instrumentaalne. Täiskasvanutel on see harilikult instrumentaalne ja seotud parema töökoha ning ühiskondliku positsiooniga. Lastel domineerib integratiivne motivatsioon ehk soov samastuda ja suhelda eakaaslastega. Howard Gilesi kohanemisteooria (*accommodation theory*, Beebe, Giles 1984: 5–32) näitab, et soov samastuda mingi sotsiaalse rühmaga mõjutab inimeste keelekasutust. Kui immigrant soovib samastuda põhirahvusega, siis omandab ta emakeelekõnelejaga võrreldava keeletaseme, kui ta soovib aga erineda või samastuda mingisugust madalatasemelist vahekeelt kõneleva rühmaga, siis omandab ta vastava alternatiivrühma keelekasutuse või kohaliku pidžini (Rannut *et al*. 2003: 72, 106–109). Nii integratsiooni kui ka assimilatsiooni puhul hakkab immigrantide erinevus ülejäänud elanikkonnast kohanemise käigus vähenema ja viib pinge- ning konfliktivabale suhtlemisele.

Samas on võimalik, et uus ühiskond ei võta sisserännanut omaks (nt rassiliste, kultuuriliste või käitumiserinevuste tõttu) ning lähtemaalt ega kaasmaalastelt tuge ei leita. Sellisel juhul jäädakse kahe kultuuri vahele: üks ununeb, teises aga ei saavutata pädevust. Sellisel juhul on tegemist **marginalisatsiooniga**, mida üldjuhul esineb õnneks harva.

Keelevahetus

Lisaks õiguste omandamisele uuel maal omandab sisserännanu ümbritseva sotsiaalse keskkonna mõjul ka kohaliku keele ja kultuuri, kusjuures senine keel ja kultuur, mis rakendust ei leia, võivad unarusse jääda ja ununeda.

Keelevahetus on protsess, mille käigus üksikisik või rühm vahetab keelt, s.t senise esimese keele asemele asub mõni muu keel. Keelevahetus inimrännet otseselt ei eelda, sest "rännata" võib ka keel. Sobiv näide rühma ja kogukonna keelevahetusest võiks olla Brüsseli muutumine flaamikeelsest linnast valdavalt prantsuskeelseks, kuigi ametlikult on sel üha kakskeelse linna staatus. Samamoodi on keelt vahetanud Elsassi/*Alsace*'i regioon, mis veel enne Teist maailmasõda oli saksa (allemanni) murdekeelne, kuid on karmide seaduste toel nüüdseks prantsuskeelne. Ka iiri keel oli veel paar sajandit tagasi enamiku iirlaste emakeel ja selle kõnelejate arv ületas eesti keele oma. Samasse ritta sobib ka Narva või mõni teine linn Ida-Virumaal, kus kohalikud eestlased on okupatsiooni ajal olude sunnil läinud üle vene keelele. Kui muu keel asendab eelnevat mitmekeelsust, on tegemist assimilatsiooniga. Kui eelnevat keelt enam keegi ei kõnele, on tegemist keelesurmaga.

Keelevahetusega kaasneb mitmeid riske. Tegemist on keerulise ja tihti ka pikaajalise protsessiga, mis hõlmab mitmeid põlvkondi ja mida kõik ei läbi edukalt. Negatiivsetest nähtustest on kõige ilmsem oma senise esimese keele ja kultuuri põlgamine ning oma etniliste ja ajalooliste juurte häbenemine (nt Venemaal tatarlaste ja mitme soome-ugri rahva puhul). Oma kultuuri väärtuse allahindamise ja kultuuris osalemisest loobumisega kaasneb väljakujunenud staatusliku kultuurihierarhia lagunemine ning enda identifitseerimine teise kultuuriga, mille suhtes ollakse perifeerias. Lisaks kultuurikaole kipub reeglina langema ka majanduslik konkurentsivõime, väheneb heaolu, suurenevad töötus, kuritegevus ning sotsiaalsed pahed, nagu alkoholism ja uimastite tarbimine, aga ka lõhutud pered ning eluea lühenemine.

Immigrantide hulgas on keelevahetus toimunud järjest kiiremini. Kui veel sajand tagasi oli USA-s lisaks inglise keelele mitmeid elujõulisi immigrantkeeli, sealhulgas prantsuse, saksa, rootsi, soome või norra keel, mis hõlmasid territoriaalselt mitmeid külasid ja ka linnu, siis nüüdsed hispaaniakeelsed immigrandid vahetavad keele järgmises põlvkonnas isegi pideva immigrantide juurdevoolu tingimustes. Samas ei piirdu immigrantide kohandumine üksnes keelega, vaid paljude tavaelu valdkondadega, alates tööturust, eluasemest ja arstiabist kuni juuksuris käimise või auto parkimiseni (Ülle Rannut 2010).

Keeletaane

Keelevahetuse keelelised osaprotsessid on kohaliku keele omandamine ning esimese keele (K1) oskuse taandumine ehk **keeletaane** (*language attrition*), mis viib järk-järgulisele keelevahetusele kasutusvaldkondade kaupa. Erinevalt keelevahetusest on keeletaanet ehk keele "unustamist" vähem uuritud, esimesed suuremad sellealased uuringud on pärit alles 1980. aastaist (Lambert 1980, vt ülevaadet van Els 1986 ja bibliograafiat http://w2.byuh.edu/academics/lang/attritionbiblio/index.htm). Üks põhjusi on informantide tundlikkus selle nähtuse uurimise suhtes. Vastav teema tekitab ebamugavust, sest emakeel on osa inimese etnilisest identiteedist, suhtumistest ja väärtushinnangutest. Seetõttu kiputakse selle taandumist varjama ning isegi endale mitte tunnistama, kehvemakeelsed hoiduvad tihti uuringus osalemisest. Nende meelest on tegu tabuteemaga, mis ajendab asuma kaitsepositsioonile ja mis muudab jutukate vestluspartnerite kõne ühesilbilisteks mõtteavaldusteks (Waas 1996: 77–80).

Keeletaande mõiste vajab paari täpsustust. Ühelt poolt eristub see **keeleajaloolisest** või **-poliitilisest keelekaost** (*language loss*), mis iseloomustab kollektiivse nähtusena keelt või keelekasutajate rühma (vrd glotokronoloogia, keelepoliitika, keelesurm ja keelemõrv) ning teisalt **patoloogilisest keelekaost**, mille puhul on tegemist individuaalse neuroloogilise või psüühilise terviserikkega, mis inimese keele- ja kõnevõimet kahjustab (vrd düslaalia, düsartria, afaasia). Viimane võib olla ka ajutine, tingituna infarktist, kasvajast, traumast või muust terviserikkest, de Bot ja Weltens (1991: 31-32; vt ka de Bot, Lintsen 1989) on siia paigutanud ka kõrgest east tingitud keelevõimete "loomuliku" languse.

Keeletaane on konkreetse kõneleja emakeele või mõne muu keele osaline või täielik järk-järguline hääbumine ning selle asendumine mõne teise keelega. Sellisel juhul ununeb keel vähese ja piiratud kasutamise tõttu (st väheneb keelepädevus). Suureneb vahe aktiivse ja passiivse keelekasutuse vahel. Teisest keelekõnelejast saadakse veel ehk aru, aga enese kõneproduktsioon on takistatud: tekivad hesitatsioonid, korduvad lausealustused, parafraseerimine kadunud komponendi asendamiseks, pidev eneseparandamine, väljendumise ebatäpsus, ulatusliku foneetilise täitematerjali (*ää*, *mm*, *jaa*..), tühisõnade, toortõlgete ning koodivahetuse kasutamine, domineeriva keele süntaksi mõju ja muud interferentsinähtused. Selline pikaajalist mälu puudutav keeleline erosioon iseloomustab ennekõike keele kvaliteedi kadu. Puuduvat keelt üritatakse kompenseerida enama kehakeele

kasutamisega, ennekõike käežestidega. Seega on keeletaande puhul tegemist põlvkonnasisese keelenähtusega, vastandatuna põlvkondadevahelisele keelekaole.

Teise keele (K2) omandamine ning pidev kasutamine (täpsemalt domineerimine – tegu on ka retseptiivsete protsessidega) vähendab emakeele kasutamise võimalusi ning põhjustab sellega keeletaanet. Reeglina on see seotud võimusuhetega ühiskonnas. Sama mehhanism iseloomustab ka õpitud võõrkeelte "unustamist".

Keeletaane saab tekkida ainult kaks- või mitmekeelsel kõnelejal. Kui teine keel domineerib, tekib kõnelejal "uinuv" kakskeelsus (Grosjean 1982: 239), st esimese keele vähenev keelepädevus avaldub keele kehvemas kvaliteedis. Seega pole nähtus patoloogiline, vaid on seotud kõneleja pikaajalise mäluga. David Crystal (1987: 312-313) seostab seda motivatsiooniga ning määratleb keelevahetust kui jäävat muutust isiku igapäevastes keelevalikutes ning keeletaanet kui järk-järgult vähenevat võimet keelt kasutada.

Margit Waas (1996) leidis Austraalia sakslaste hulgas läbi viidud uurimuses, et keeletaande üheks oluliseks mõjuriks oli pere loomine teiskeelse partneriga. Selle tulemusena kasutati kodukeelena valdavalt kohalikku keelt, emakeel võeti kasutusele ainult emotsionaalsetes olukordades, nt pahanduste või õnnetuste korral (nt haamriga näpu pihta löömisel). Kõige kauem säilis emakeelne suhtlus telefonivestlustes.

Koos keeletaandega minnakse üle ka kohalikule kultuurikäitumisele, nt sakslastele omane formaalne kõnetamine kaob Austraalias kiiresti. Isegi selline neutraalne valdkond nagu faunasõnavara võib saada uue kultuurikeskonna mõjul täiendust: emakeeles loomi loetledes satub immigrandi sõnade hulka mõnikord ka *Easter Bunny*, *pink panther*, *teddy bear* ja *Mickey Mouse* ning ka mõni *dino*, sõltuvalt kohalikust kultuurist, kusjuures populaarsemad kultuurilaenud on seotud kulinaarsete eelistustega. Kohalikus keelekeskkonnas sagedamini mainitavad liigid vahetavad nime, näiteks *sääsk* muutub *moskiitoks* (Rannut 1999: 725). Ka hinnang liigi vanusele võib uues kohas kulinaarselt muutuda, näiteks kanast võib saada *chicken* (tibu). Keelega koos vahetub ka kultuur. Sünnimaa kultuur ununeb ja uus kultuur võetakse sedavõrd omaks, et sünnimaa külastamine võib kultuurilisi raskusi valmistada (nt harjumusest vasakpoolse liiklusega kiputakse kodumaal sõitma valel teepoolel).

Keele taandumine annab endast märku järk-järgult. Aasta-paar pärast saabumist muutub märgatavaks koodivahetus, kohalikud sõnad trügivad vä-

gisi emakeelde, isegi kui nende vasted on emakeeles tegelikult olemas. Pärast kümmet aastat elu uues keelekeskkonnas on keeletaane emakeele K1 kõnelemist oluliselt pärssiv mõjur, igapäevast elu kirjeldatakse meelsamini juba K2 vahendusel. Kodu all mõistetakse üldjuhul juba elukohta kohalikus keskkonnas. 20 aasta pärast, kui intervjuu andmisel on valida K1 ja K2 vahel, valitakse harilikult K2, ka sõnatestides saadakse parem tulemus K2 vahendusel kui senises emakeeles. Väsimuse, kiirustamise ja stressi korral eelistatakse K2, küll aga säilib K1 loetlemisel ja arvutamisel. Ühe erandiga – hindu kalkuleeritakse (odav/kallis) sihtmaa rahas, isegi sünnimaal külas olles. K1 puhul on koodivahetus ulatuslik, kuigi kõneleja enda suhtumine sellisesse nähtusse võib olla negatiivne. K1 vaesestub, kaotab onomatopöad ja ekspressiivsust, samas muutub värvikaks K2, milles eelistatakse isegi nalja visata (Waas, Ryan 1993). Kõneldes K1 tegelikult "tõlgitakse" oma jutt K2-st. Mehed säilitavad üldjuhul senise emakeele paremini ja omandavad seetõttu ka uut keelt kehvemini.

Keeletaanet soodustavad teiskeelne abikaasa, vähesed kokkupuuted sama emakeelt kõnelevate sõprade-tuttavatega, muukeelne töökoht, teiskeelsed uudised ja meelelahutus, seda pidurdavad ka sünniriigi külastamised ning sealt tulnud külalised. Keele säilimist toetavad veel elamine separatsioonis või segregatsioonis, omaette piirkondades (nn hiinalinnad, getod), kogukondlik endogaamia, osavõtt kogukonna kultuuri- ja haridustegevusest, uudiste ja meelelahutuse kättesaadavus emakeeles, samuti emakeelsed töökohad, lasteasutused, koolid, vanadekodud jms.

Keele taandumisel muutuvad ka keelehoiakud ja keeltesse suhtumine. Emakeel muutub *kasutuks*, *naljakaks* ja *aegavõtvaks*, samas kui kohalikku keelt iseloomustatakse sõnadega *kasulik*, *kaasaegne*, *vajalik* (Waas 1996: 98). Toimub samastumise ja vastandumise (*meie–nemad*) ümberjagunemine, reidentifitseerumise käigus saavad sünnimaa elanikest *nemad* ja kohalikest *meie*.

Teise põlvkonna immigrantide väljakutsed

Immigrandid ning nendega seonduv probleemistik on traditsiooniliselt olnud piiritletud välissündinutega ja kõrvale on jäetud järgneva põlvkonna ehk juba asukohariigis sündinud lapsed. Ometi ulatuvad sisseränanute probleemid ja nendest tulenev mahajäämus ning madalam sotsiaalne staatus ka järgnevasse põlvkonda. Lapsed on harilikult esimesed, kes sisse-

rännanute peres keelt vahetavad, hakates omavahel kasutama oma mängukaaslaste domineerivat keelt ning vanemate emakeelsetele küsimustele vastama kohalikus keeles. Koolieas peetakse juba loomulikuks arutada koolis õpitut omavahel kohalikus keeles, isegi kui ei omandata kognitiivset akadeemilist keelepädevust (nn CALP, *cognitive academic language proficiency*), vaid omandatakse pinnapealne kõnesujuvus (BICS), mida iseloomustab hesitatsioonide puudumine ja sorav jutt. Selline tase võimaldab koolis algklassides hakkama saada. Elu muutub keeruliseks alates IV klassist, mil õpitava abstraktsuse aste oluliselt suureneb ning enam ei õpita lugema, vaid loetakse, et õppida. See paneb suurema koormuse CALP-pädevusele, mistõttu muu kodukeelega õpilased kipuvad maha jääma. Sellist nähtust nimetatakse neljanda klassi languseks (*4th grade slump*, Cummins 2004). See väljendub ennekõike lugemisoskuse paigalseisus, mida põhjustavad sõnavara erinevus igapäevakeele omast, harvem esinemus ja akadeemilisus, aga ka vajadus loetu alusel uusi mõisteid kujundada, et nende põhjal tekstist aru saada. See valmistab raskusi nendele lastele, kelle sõnavara on piiratud, sh teiskeelsetele ja kehvematest oludest pärit lastele, kelle arendamisega kodus vähem tegeldakse. Lugemisoskuse halvenemist see ei põhjusta, sest kontekstisidusa igapäevateksti lugemisel ja arusaamisel probleeme ei teki.

Kuna immigrantperedes üldjuhul vastavat (kooli)keelt ei kasutata ning lapsi ei suudeta (pahatihti isegi ei viitsita) ses osas aidata, tekib sellistel lastel koolis mahajäämus, mis võib nende haridusteed lühendada. Lapsevanemate võimalik negatiivne hoiak integratsiooni ja õpitava keele suhtes võtab lapselt motivatsiooni ja mõjutab otseselt nende õpitulemusi (Moldenhawer 1995; Sjögren 1995; Rannut 2005). Seega on hariduse omandamise peamiseks takistuseks riigikeele ebapiisav valdamine, mis kantakse esimeselt põlvkonnalt järgnevatele üle (kodu toetuse puudumine!).

Tagasihoidlike saavutuste teiseks põhjuseks on immigrantide koondumine kindlatesse linnaosadesse ja sealsetesse koolidesse, mille tase õppekeelt emakeelena kõnelejate vähesusel või puudusel alla käib. Selline põhiharidus ei taga suuri võimalusi edasi pürgida.

OECD PISA uuringud on välja toonud olulise erinevuse põliselanike ja immigrantide peredest pärit laste haridustulemustes ja seda viimaste kahjuks (Kallas 2007). Immigrantide peredest pärit lastele on iseloomulikum nende suurem väljalangevus haridussüsteemist, nõrgem konkurentsivõime hiljem tööturul ning suurem kriminogeensus (Rannut *et al*. 2003: 82). Kõige

enam valmistavad probleeme illegaalide lapsed, kes tihtipeale kooli ei jõuagi, ning riiki saabunud teismelised, kes tavakoolis ilma spetsiaalse ettevalmistuseta toime ei tule. Sellest jagusaamiseks on riigid käivitanud mitmeid suunatud haridusprogramme, koostanud spetsiaalset õppevara (nt *Zebra* Hollandis), juhendmaterjale (Ülle Rannut 2003) ning koolitanud õpetajaid. Mahajäämuse peapõhjust – kodupoolse toetuse puudumist ja mõnede afrorühmade puhul isegi koolile ning seal pakutavate väärtuste omandamisele vastutöötamist – pole siiani kompenseerida suudetud.

Immigrantide keelelisest kohandamisest Eestis

Eesti on olnud sisserändajate keelelisel kohandamisel üsna tegus. Valminud on õppekavad A2-taseme ja B1-taseme keeleõppeks – ning ühtlasi baasõppeks – kohandumiskoolituse tarvis täiskasvanud immigrantidele (lähemalt vt www.kohanemisprogramm.com). Ilmunud on vastav käsiraamat "Kohanemisprogramm kolmandate riikide kodanike lõimimiseks Eestis" ametnikule ja koolitajale (Ülle Rannut 2009).

Kui hiljuti Eestisse saabunud lapsed kohanevad siin kiiresti ja saavutavad koos eesti lastega mängides ning algklassides õppides eesti keele oskuse suurema vaevata (Ülle Rannut 2004c), siis teismelise-eas immigrandid vajavad Eesti ühiskonnas võrdsete võimaluste saavutamiseks juba toetavat keele- ja baaskoolitust (Ülle Rannut 2003, 2004, 2006; Rannut, Rannut 2006). Sel eesmärgil ongi koostatud õppekavad, õpivara "Astu sisse!" tööraamat (Rannut, Ülle *et al*. 2004), õpetajaraamat (Ülle Rannut 2004b) ja käsiraamat (Ülle Rannut 2004a).

Keeletaanet on Eestis uuritud veel vähe. Ilmunud on mõningaid uurimusi Tallinna (Rannut, Rannut 2010, 2007), Maardu ja Kohtla-Järve (Küün 2010) põhikooliõpilaste keelevahetuse ja sellega kaasneda võiva keeletaande kohta. Nende uuringute alusel võib väita, et seaduspära, mis kehtib mujal maailmas, pädeb ilmselt ka Eestis: kui sisserändajad peavad oma keelt (K1) asukohariigi keelest (K2) staatuselt kõrgemaks, omandatakse kohalikku keelt vaevaliselt (nt venekeelsed lapsed eesti keele õppimisel okupatsiooniajal); kui staatussuhted on vastupidised, toimub kiire assimileerumine ja rahvuskeele taane (nt Venemaa soomeugrilased nii kodumaal kui mujal). Kui väärtustatakse mõlemat keelt, on tulemuseks kakskeelsus (nt itaallased Eestis, vt Rannut, Rannut 2007).

Kirjandus

Beebe, Leslie, Howard Giles 1984. Accommodation theory: a discussion in terms of second language acquisition. – International Journal of the Sociology of Language, 46, 5–32.

Berg, Berit 1995. Integration: The Basic Definition and Methological Strategy. – Multiculturalism in the Nordic Societies. Ed. by J. Hjarnø. ThemaNord 1995: 516, 199–211.

Bernard, William 1973. Indices of Integration in the American Community. – International Migration. Vol. 11: 3, 87–103.

de Bot, Kees, Toke Lintsen 1989. Perception of own language proficiency by elderly adults. – ITL Review of Applied Linguistics 83-84, 51–61.

de Bot, Kees, Bert Weltens 1991. Recapitulation, Regression and Language Loss. – First Language Attrition. Eds. H. W. Seliger, R. M. Vago. Cambridge: CUP, 31–51.

Crystal, David 1987. The Cambridge encyclopedia of language. Cambridge, England: Cambridge University.

Cummins, James 2004. Bilingual education. – Introduction to early childhood education: Preschool through primary grades. Ed. by J. Brever. 5th edition. Boston: Allyn & Bacon, 294–295.

van Els, Theo 1986. An overview of European research on language attrition. – Language Attrition in Progress. (= Studies on Language Acquisition 2.) Eds. B. Weltens, K. de Bot, T. van Els. Dordrecht: Mouton de Gruyter, 3–18.

EURYDICE 2009 = Integrating Immigrant Children into Schools in Europe: Measures to foster communication with immigrant families and heritage language teaching for immigrant children: European Commission. http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/thematic_reports/101EN.pdf

Foley, Douglas E. 1991. Reconsidering Anthropological Explanations of Ethnic School Failure. – Anthropology & Education Quarterly. Vol. 22: 1, 60–86.

Grosjean, François 1982. Life with two languages. An introduction to bilingualism. Cambridge, Mass: Harward University.

Keevallik, Leelo 2006. Keelekontakt ja pragmaatika. – Teoreetiline keeleteadus Eestis II. Toim I. Tragel, H. Õim. (= Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 7.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 85–96.

Kallas, Kristina 2007. Minorities in Transition: A Force Forward Rather

than Backward. Regional workshop report. ICDT & IBS. Budapest-Tartu.

Küün, Elvira 2010. Vähemuskeelte elujõulisus ja arengusuundumused Eesti venekeelsetes keelekeskkondades. – Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat VI. Toim H. Metslang, M. Langemets, M.-M. Sepper. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 135–156.

Laitin, David 1998. Liberal Theory and the Nation. – Political Theory. Vol. 26: 2 (April, 1998), 221–236.

Lambert, Richard D. 1980. Language Skill Attrition. Conference initiates research in new subfield. – The Linguistic Reporter 21/3, 1–3.

Liebkind, Karmela 1995. Dispersal, Xenophobia and Acculturative Stress – Refugees in Finland. – Multiculturalism in the Nordic Societies. Ed. by J. Hjarnø. ThemaNord 1995: 516, 261–273.

Moldenhawer, Bolette 1995. The Ethnic Minority Group of Turkish and Kurdish Origin: Schooling Strategies and Structural Integration. – Multiculturalism in the Nordic Societies. Ed. by J. Hjarnø. ThemaNord, 1995: 516, 274–286.

Ogbu, John 1987. Variability in Minority School Performance: A Problem in Search of an Explanation. – Antropology & Education Quaterly. Vol. 18, 312–335.

Oksaar, Els 1998. Mitmekeelsus, mitmekultuurilisus ja kultuuridevaheline suhtlemine. – Mitmekultuuriline Eesti: väljakutse haridusele. Toim M. Lauristin, S. Vare, T. Pedastsaar, M. Pavelson. Projekti "Mitte-eesti noorte integratsioon Eesti ühiskonnas" väljaanne (VERA II). Tartu, 69–80.

Raag, Raimo 2003. Väliseestlaste eesti keel. – Eesti entsüklopeedia. 12. köide. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 697-698.

Rannut, Mart 1999. Emakeelest lahti. – Keel ja Kirjandus 10, 725.

Rannut, Mart, Ülle Rannut 2006. Immigrantõpilaste multikultuursest identiteedist. – Eesti keele õpetamisest muukeelses koolis. Toim K. Saarso, H. Tiisväli. Tallinn: Argo, 14–17.

Rannut, Mart, Ülle Rannut 2010. Russification of non-Estonian pupils in Tallinn. – Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat VI. Toim H. Metslang, M. Langemets, M.-M. Sepper. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 243–260.

Rannut *et al*. 2003 = Rannut, Mart, Ülle Rannut, Anna Verschik 2003. Keel, võim, ühiskond. Sotsiolingvistika ja keelepoliitika õpik. Tallinn: TPÜ Kirjastus.

Rannut, Ülle 2003. Muukeelsete õpilaste integreerimine eesti koolis. Õpik kõrgkoolile ning muukeelsete õpilastega töötavale aine- ja klassiõpetajale. Tallinn: TPÜ Kirjastus.

Rannut, Ülle 2004a. Astu sisse! Uusimmigrandid meie ühiskonnas ja haridussüsteemis. Käsiraamat eesti õppekeelega kooli õpetajatele, koolijuhtidele ja haridusametnikele. Haridus- ja Teadusministeerium. Tallinn: Ilo.

Rannut, Ülle 2004b. Astu sisse! Uusimmigrantide ettevalmistus eesti keeles õppimiseks. Õpetajaraamat. Haridus- ja Teadusministeerium. Tallinn: Ilo.

Rannut, Ülle 2004c. Muukeelsete laste integratsioon ja eesti keele omandamine lasteaias. – Eesti keel. Võõrkeelest teiseks keeleks. Toim M. Rannut, M. Kõivupuu, T. Päeva. (= Tallinna Pedagoogikaülikooli eesti filoloogia osakonna toimetised 1.) Tallinn: TPÜ Kirjastus, 59–90.

Rannut, Ülle 2005. Keelekeskkonna mõju vene õpilaste eesti keele omandamisele ja integratsioonile Eestis. (= Tallinna Ülikooli humanitaarteaduste dissertatsioonid 14.) Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.

Rannut, Ülle 2006. Uusimmigrandid. Kultuurierinevuste avaldumine ja lõimimine klassis. – Eesti keele õpetamisest muukeelses koolis. Toim K. Saarso, H. Tiisväli. Tallinn: Argo, 8–13.

Rannut, Ülle 2009. Kohanemisprogramm kolmandate riikide kodanike lõimimiseks Eestis. Käsiraamat ametnikule ja koolitajale. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus. www.kohanemisprogramm.com

Rannut, Ülle, Mart Rannut 2007. Tallinna õpilaste kodukeel . – Haridus, 3-4, 7–10.

Rannut, Ülle *et al*. 2004 = Rannut, Ülle, Mart Rannut, Hiie Asser, Maire Küppar 2004. Astu sisse! Uusimmigrantide ettevalmistus eesti keeles õppimiseks: õpilase tööraamat. Tallinn: Ilo.

Schumann, John 1978. The Pidginization Process: A Model for Second Language Acquisition. Rowley, MA: Newbury House.

Sjögren, Annick 1995. Minority Children in Majority Schools. – Multiculturalism in the Nordic Societies. Ed. by J. Hjarnø. ThemaNord 1995: 516, 314–321.

Skutnabb-Kangas, Tove 2000. Linguistic Genocide in Education – or Worldwide Diversity and Human Rights. Mahwah, New Jersey, London: Lawrence Erlbaum Associates.

Soysal, Yasemin N. 1994. Limits of Citizenship. Migrants and Postnational Membership in Europe. Chicago, London: The University of Chicago.

Waas, Margit 1996. Language Attrition Downunder: German Speakers in Australia. Frankfurt am Main, Berlin, Bern, New York, Paris, Wien: Peter Lang.

Waas, Margit, Anke Ryan 1993. Onomatopoeia in Language Attrition. – Linguistische Berichte 148, 477–482.

LANGUAGE, MIGRATION AND POLICY

Summary

This article focuses on the language characteristics of the immigrant population, especially language shift and attrition. Contemporary trends towards globalisation have fostered migration, especially to the European Union (70 million immigrants), but also to the USA and Canada (45 million). However, statistical data don't include second- and third-generation immigrants, who may still not be integrated into the mainstream population of their new countries.

As a rule, immigrants start their working lives in their new countries at a lower social level, filling job vacancies in unpopular domains. Their personal and social lives revolve around their fellow immigrants and former countrymen, which hinders their adaptation. There are some positions – *au pairs*, for example – that entail communication with the local population, and others such as diplomatic staff and highly qualified corporate personnel, sports figures and actors join the local elite; however, they constitute a fractional proportion of immigrants.

Governments actively regulate immigration (for Estonia, see Ülle Rannut 2010). Residence permits allow immigrants to start their lives in their new countries, usually in larger centres, which provide more employment opportunities and contact with their fellow countrymen. Immigrant districts (e.g. Chinatown) are created and the languages spoken in such cities may number in the hundreds (*ca* 250 in Rotterdam, 350 in London). In Estonia, more than 90 per cent of the immigrant population resides in urban areas.

Immigrants typically experience phases of socialisation. In the first phase – segregation – they encounter the foreign cultural and language environment for the first time. If they reside in a large ethnic ghetto, they may never enter the next phase – functional adaptation. Immigrants' skills in the local language usually correspond to the CEF level A, which is characterised by a limited vocabulary that requires extensive use of gestures and other extralinguistic means; telephone conversations are out of the question.

Many European states offer special adaptation courses for newcomers and some states make them a requirement to qualify for social benefits and

support. These courses provide "survival" language skills and are designed according to typical communication situations and media consumption patterns. They lay the foundation for higher levels of socialisation, enabling immigrants to find employment and escape the restrictions of linguistic ghettoes. From this level of acculturation, where metalinguistic competence is acquired (based on a comparison of the knowledge of the original and host cultures) several possibilities emerge: integration, a balanced and enriching blend of both cultures; assimilation, in which one is absorbed into the mainstream; and marginalisation, in which the host society rejects the newcomer for some reason and leaves the immigrant stranded.

The main linguistic feature of the immigrant population is language shift, in the course of which their native language is replaced by the dominant language of the host country. Although the process may take several generations to complete, the shift is already noticeable in the first 10–15 years of residence in the new country. Language shift consists of two interrelated processes: language acquisition and language attrition. Whereas local people may perceive progress in the immigrant's facility with the local language, friends from the country of origin may notice a partial or total degeneration of skills in their first language. As the usage of their former language diminishes, the speaker may lose it altogether. Although the passive skills (understanding, reading) remain more or less intact for a longer time, active skills are severely damaged and are characterised by hesitation, code-mixing, paraphrasing and other interference phenomena. Language shift is accompanied by adoption of the local culture. The impact of this process is most obvious in children (i.e. second-generation immigrants), who are usually the first to shift to the local language (the language of their education and peers). Research has shown that if the status of the language of origin is higher than the status of the local language, then the latter is harder to learn; if the reverse is true, then the language shift is easier. If both languages possess high status, then both languages are acquired swiftly.

KEEL JA IDENTITEET. KEELE ROLL EESTLASTE IDENTITEEDIS

Aune Valk

Identiteeti uuritakse paralleelselt nii rühma (kultuuri, riigi) kui ka indiviidi tasandil. Kui riigi tasandil on identiteeti loovateks nähtusteks näiteks piirilepingud ja õiguslik järjepidevus, siis emigratsioonis elava inimese jaoks võib identiteedi tähendus peituda võimaluses rääkida emakeelt oma kodumaal elava sugulasega. Käesolev artikkel käsitleb identiteeti indiviidi tasandil sotsiaalpsühholoogilises raamistikus, rääkides konkreetsemalt etnilisest identiteedist ja selle seostest keelega. Püüan anda nii üldpildi identiteedi ja keele seostest kui ka näidata täpsemalt, millist rolli mängib keel väliseestlaste identiteedis.

Artikli empiirilised andmed põhinevad kahel väliseestlaste identiteeti käsitleval uuringul. Nende tulemusi võrreldakse – kus võimalik – kodueestlaste seas läbiviidud uuringute tulemustega.

1. Eesti eestlaste ja Rootsi eestlaste identiteedi võrdlusuuringu (1997) tulemusi kajastab põhjalik artikkel ajakirja Akadeemia 2005. aasta septembrinumbris (autorid Aune Valk, Kristel Karu-Kletter), ülevaate uuringu kvalitatiivsetest andmetest leiab raamatust "Eesti ja eestlased võrdlevas perspektiivis" (Valk, Karu 2002). Uuringu põhjal on inglise keeles ilmunud kaks artiklit (Valk, Karu 2000, 2001), Kristel Karu magistritöö (1997) ja Aune Valgu doktoritöö (2001).

Uuringus küsitleti 199 Eesti päritolu isikut, neist 142 Eestist ja 57 Rootsist. Rootsi valimi moodustamise aluseks oli emigreerumise aeg – uuringus osalesid vaid 1944. aastal Eestist lahkunud inimesed ja nende järeltulijad. Naisi oli mõlemas valimis meestest veidi rohkem: Eestis 54%, Rootsis 58%. Vanus varieerus Eestis 17–80 ja Rootsis 20–84 eluaasta vahel; keskmine vanus oli mõlemas grupis 51 aastat. Osalejad jaotati vanuse põhjal vanemasse (üle 60 a), keskmisse (30–60 a) või nooremasse (alla 30 a) põlvkonda. Lisaks vanusele eristab põlvkondi ka erinev ajalooline kogemus, mis omakorda mängib olulist rolli etnilise identiteedi kujunemisel. Rootsi eestlaste vanemal põlvkonnal peaksid eeldatavasti olema mingidki mälestused sõjaeelsest Eesti Vabariigist, keskmise põlvkonna moo-

dustavad nende lapsed, kes on suurema osa oma elust elanud Rootsis. Noorema põlvkonna moodustavad Eestist 1944. aastal põgenenute lapselapsed ehk kolmas põlvkond. Seda põlvkonda peetakse emigratsioonis nn kriitiliseks põlvkonnaks, kus etniline identiteet hakkab kaduma. Uuringu Rootsi-osalejad leiti Mai Raud-Pähni ja Aino Laaguse kaasabil Stockholmi ja Lundi Eesti Majade aadressraamatute kaudu. Kõik osalejad täitsid antud uurimuse tarbeks väljatöötatud küsimustiku. Lisaks intervjueeriti 36 vabatahtlikku (18 kummastki riigist, mehi-naisi ja iga põlvkonna esindajaid oli võrdselt). Struktureeritud intervjuud kestsid 30 minutist kolme tunnini, keskmise pikkusega üks tund, suhteliselt kauem väliseestlastega. Vastaja loal intervjuud lindistati. Tulemuste osas kasutatud vastajakoodi tuleb mõista järgmiselt: R(ootsi) või E(esti) viitab asukohamaale, 1–3 põlvkonnale, kus 1 tähistab vanimat ja 3 noorimat generatsiooni, tähis M või N viitab intervjueeritu soole. Lisaks vastas iga osaleja taustaküsimustele oma hariduse, vanemate etnilise päritolu, väliseestlased ka oma eesti keele oskuse kohta. Käesolevas artiklis on kasutatud peamiselt intervjuudest pärinevaid andmeid.

2. Peamiselt noorte Kanada eestlaste hulgas viidi 2007. a suvel läbi pilootuuring, mis oli eeltöö mahukale uurimisprojektile "Muusika perspektiivid Eesti avatud identiteedi väljakujundamisel" (SF0030068s08). Uuringust on ilmunud kaks artiklit, mis keskenduvad peamiselt identiteedi ja muusika seostele (Ojamaa, Valk 2008; Ojamaa, Valk, Labi, Karu-Kletter 2008). Uuring viidi läbi vahetult pärast Tallinnas toimunud X noorte laulu- ja tantsupidu 2007. aasta juulis. Valim koosnes 30 torontolasest vanuses 9–55 aastat, neist 22 laulis Toronto Eesti Koolikooris. Peamiseks ealiseks sihtgrupiks olid noored, 23 vastajat vanuses 9–30 aastat (nn kolmas põlvkond), kuid küsimustiku täitis ka seitse vanema grupi vastajat (40–55 a). Osalejad vastasid küsimustikule, mille eesmärgiks oli saada kvalitatiivset infot järgmistes valdkondades: eestlane-olemise tähendus, suhtumine kahekultuurilisusse, eesti keele ja muusikalise ühistegevuse tähtsus. Küsimustikule oli võimalik vastata eesti või inglise keeles. 11 osalejat valis eesti keele, neist 10 nooremas grupis, üks noorema grupi küsitletu kasutas vastamisel inglise-eesti segakeelt.[1] Vanemas gru-

[1] Väärib märkimist, et sõna *laulupidu* oli ingliskeelsetes vastustes alati eestikeelne, samuti kasutati ingliskeelses tekstis sageli *Estonia* asemel sõna *Eesti*.

pis oli üks eestikeelne ja kuus ingliskeelset vastajat. Tulemuste interpreteerimisel ja vastuste täpsustamisel olid abiks 2007. a novembris kahe Toronto eestlasega läbiviidud intervjuud.

Etnilised ja rahvusgrupid ning nende identiteet

Indiviidi seisukohast on etniline identiteet üks tema sotsiaalsetest (hilisemas liigituses ka kollektiivsetest) identiteetidest. Kõige tuntum sotsiaalse identiteedi määratlus pärineb Henri Tajfeli sulest (1981: 255): "Sotsiaalne identiteet on see osa indiviidi minakontseptsioonist, mis tuleneb tema teadmisest kuulumise kohta sotsiaalse(te)sse gruppi(desse) koos sellele omistatava väärtuse ja emotsionaalse tähendusega." Seega tähendab eesti etniline identiteet – lisaks teadmisele, et ma olen eestlane – eestlane-olemise väärtust ehk tähtsust ja tähendust (uhkustunnet, mis seostub eestlane-olemisega).

Rääkides eesti identiteedist, kasutan ma mõistet etniline (*ethnic*) identiteet, mitte rahvuslik (*national*) identiteet, mis on eesti keeles selles kontekstis väga levinud. Rahvuslik identiteet, nagu seda mõistet Eestis reeglina kasutatakse, on segu etnilisest ja riigiidentiteedist, mille aluseks on eeldus rahvusriigist. Selline identiteedikäsitlus muudab keerukaks mitte üksnes kahest eri identiteedist rääkimise, vaid ka nende identiteetide olemasolu, ja jätab eesti identiteedi vaid Eestis elavate eestlaste pärisosaks. Nii võib näiteks väliseestlastel esineda eesti etniline identiteet ilma riikliku kuuluvustundeta, samas kui eestivenelased võiksid olla eestlased, pidades omaks Eesti riiklikku identiteeti ilma etnilise ühtekuuluvuseta.

Käesolevas artiklis tähistab *rahvuslik identiteet* riiklikku (ehk kodakondsusel põhinevat) identiteeti, mis võib, aga ei pruugi põhineda ühisel etnilisel päritolul. Tänapäeva mitmekultuurilistes ühiskondades on jäänud vähemusse etnilisel ühtsustundel põhinevad rahvuslikud identiteedid, mis piiravad teiste rühmade osalust ühiskonnas. Kui rääkida eesti identiteedist Eesti eestlaste või veel enam Rootsi eestlaste hulgas, siis tähistab see ennekõike etnilist identiteeti – ühtekuuluvustunnet teiste eestlastega, mitte Eesti kodakondsust omavate inimestega nende etnilisest päritolust hoolimata. Rahvuslik identiteet seondub paljude nooremate väliseestlaste puhul juba kindlasti enam asukohariigi kui Eestiga.

Etnilise identiteedi komponendid

Etniline identiteet on käsitletav mitmemõõtmelisena ja enim on uuritud selle **grupispetsiifilisi dimensioone**: keelekasutust, endogaamiat, religiooni, rühmasiseseid või -väliseid sõprussuhteid ja osalemist rahvuslike organisatsioonide tegevuses (Parham, Helms 1981; Ting-Toomey 1981; Garcia 1982; Constantinou, Harvey 1985).

1990. aastate alguses püüdis Jean Phinney (1990, 1992) leida etnilise identiteedi universaalseid komponente ja pakkus neid välja kolm: a) etniline eneseidentifikatsioon, b) positiivsed ja negatiivsed hoiakud oma etnilise grupi suhtes ning c) seotustunne. Empiirikas ei ole need mõõtmed küll üksteisest eristunud. Mitmes uurimuses (nt Hutnik 1986; Ullah 1987; Valk, Karu 1999) on püütud etnilises identiteedis eristada hoiakulist (enesemääratlus ja hoiakud) ning käitumuslikku (etnilised tegevused ja kombed) aspekti. Analoogiliselt on Wsevolod Isajiw (1990), Kwong-Liem Karl Kwan ja Gargi Roysircar Sodowsky (1997) ning Doreen Rosenthal ja Shirley Feldman (1992) eristanud etnilise identiteedi välist (keelekasutuse, kultuuriliste tegevuste ja traditsioonidega seostuv) ja sisemist (identiteedi emotsionaalsed ja hoiakulised komponendid) külge, näidates, et immigrantide hulgas püsib kauem muutumatuna identiteedi sisemine aspekt (Rosenthal, Feldman 1992). Jaapani, Havai ja Ameerika jaapanlasi võrreldes on näiteks leitud, et emigratsioonis elavad jaapanlased assimileerusid kiiresti ainult käitumuslikul tasemel, samas säilitas ka sisserändajate kolmas põlvkond kindlalt oma jaapani identiteedi ja sotsiaalse elu. Teadliku jaapani-orientatsiooni osas ületasid nad koguni oma eakaaslasi Jaapanis (Masuda, Matsumoto, Meredith 1970; Masuda, Hasegawa, Matsumoto 1973). Poola immigrantide puhul Kanadas ilmnes samasugune tendents: teadmised poola kultuurist ja nendele teadmistele omistatav olulisus vähenesid pidevalt, aga minapilt ja väärtushinnangud säilitasid poola-kesksuse kolme generatsiooni kestel (Boski 1991).

Kui keelekasutust peaks üldjuhul pidama käitumuslikuks ja identiteedi väliseks aspektiks, siis keele oskuse ja kasutamise hoiakud on sisemised aspektid. Nagu käesolevast artiklist nähtub, on näiteks Kanada eestlaste eesti keele oskus oluliselt nõrgem kui suhtumine selle olulisusesse ning soov seda osata. Sarnase järelduse teeb ka Hassan R. Abd-el-Jawad (2006: 51), analüüsides tšerkessi keele olukorda Jordaanias: “Etnilise rühma arengujärgus, kui grupp on saavutanud teatud staatuse ja prestiiži, võib keel jääda üksnes eristamise ja identiteedi sümboliks ning pärandikandjaks, mil-

lel pole enam kultuuriga otsest seost ega pragmaatilist väärtust. Rühma liikmetele meeldib oma lojaalsuse väljendamiseks küll rääkida keelest, kuid mitte ilmtingimata rääkida selles keeles."

Üldisemas, grupiidentiteetide kontekstis on omakorda eristatud kahte grupiga seostumise taset: tajutud **seost grupi kui sellisega** (*group attachment*) ning **seost selle grupi liikmetega** (*member attachment*) (Larsen *et al*. 1992; Prentice, Miller, Lightdale 1994; Cameron, Lalonde 1994). Seejuures on vähemusgrupi liikmetele iseloomulikum seos selle grupi liikmetega ehk nn privatiseeritud etnilisus (Stoller 1996). See on iga grupiliikme jaoks unikaalne ja võib sõltuda suhetest konkreetsete grupiliikmetega, kellega suheldes säilitatakse etnilist identiteeti. Ennekõike tuleneb see tugevate institutsioonide puudumisest, mis grupi kui terviku identiteeditunnet "toodaksid".

Ka keel võib olla üks aspekte enda seostamisel grupi kui tervikuga. Eestlased näiteks toovad ühe esimese asjana välja eesti keele, kui neilt küsida, mis eestlane-olemisega seostub, ja nimetavad seda kui abstraktset nähtust (integratiivne funktsioon, vt ka Martin Ehala artikkel siinses kogumikus). Kuid väliseestlastele meenub seoses eestlane-olemisega eeskätt suhtlus teiste (välis)eestlastega (ehk seos grupi liikmetega), olgu oma asukohamaal või sugulastega Eestis. Samas on eesti keele kasutamine väga konkreetne – see võib olla ainus viis suhelda Eestis elavate sugulastega. Eesti keele oskust oli jälgitud ka 1997. aastal läbiviidud intervjuudes – eriti nooremate Rootsi eestlaste hulgas – kui võimalust teha mingeid Eestiga seonduvaid töid või töötada ja elada Eestis (keele instrumentaalne funktsioon). Eelöeldu ei tähenda seda, et kodueestlaste jaoks oleks eesti keelel pigem integratiivne ja väliseestlaste jaoks instrumentaalne funktsioon. Pigem on asi selles, et instrumentaalset funktsiooni kodueestlased ei teadvusta, kuna see on nende igapäevaelu elementaarne osa. Väliseestlaste (eriti nooremate) jaoks on aga väga oluline, et peale emotsionaalse tähenduse oleks eesti keelt võimalik ka kasutada – ilmselgelt motiveerib see keelt õppima.

Üks põhilisemaid eristusi identiteedi aspektides on ühelt poolt vahetegemine **oma grupi uhkusel ja kuuluvustundel** ning teisalt **oma grupi eristamisel teistest gruppidest**. Enesehinnangu hoidmine ja tõstmine ning eristamisvajadus on ka identiteedi kaks peamist motiivi (Vignoles 2006). Rosenthal ja Hrynevich (1985: 724) on toonud välja, et "selge ja teadvustatud etnilise identiteedi jaoks on vajalik teadlikkus oma ja teiste gruppide vahelistest piiridest. Säilitades neid piire ja hoides eemal teistsuguste väär-

tushinnangute ja omadustega gruppe, tugevdatakse identiteeditunnet." Neidsamu aspekte identiteedis on rõhutanud ka Julio Garcia (1982), rääkides mehhiklaste etnilisest teadvusest. J. Garcia jagab etnilise teadvuse kultuuriliseks teadvuseks (*cultural consciousness*) ja assotsiatsioonilisteks eelistusteks (*associational preferences*). Esimene aspekt viitab kultuurilistele eelistustele ja hoiakutele, nagu näiteks tähtpäevade ja traditsioonide tähistamine ning ajaloo ja kultuuri tundmine. Assotsiatsioonilised eelistused kirjeldavad suhteid teiste gruppide liikmetega.

Samasuguse jaotuse on välja pakkunud Susan Keefe (1992: 35), kelle arvates "etniline identiteet koosneb etniliste gruppide vahelisest erinevuste tajust ja seotus- ning uhkustundest oma etnilise grupi ja kultuuripärandi üle, vastandatuna teistele".

Ka keelel on identiteedis kahetine roll – ühest küljest on see vahend suhtlemiseks oma grupi liikmetega, teisalt on see kriteerium, mille abil eristatakse omasid võõrastest. Nii on eesti keele oskus üks peamisi tunnuseid, mille alusel eestlased oma grupi piire tõmbavad.

Teadmine oma etnilisest kuuluvusest

Enese kategoriseerimine grupi liikmena – identifikatsioon – on ühest küljest esimene samm identiteedi tekkeks, samas on see paljude uuringute andmeil ka identiteedi ainus mõõde. Siinkohal ei analüüsi ma ainult seda, kuidas ennast nimetatakse, vaid ka, kes veel selle nimetuse alla kuuluvad ning mis on kategoriseerimise kriteeriumid.

Grupispetsiifiline on näiteks see, milliseid iseloomujooni peetakse oma grupi identiteedile omaseks. Uuringu käigus, milles analüüsiti ameeriklaste, ungarlaste, kreeklaste ja bulgaarlaste rahvusidentiteedi sisu, selgus, et kümne universaalse teema esinemisele vaatamata valitseb igas grupis ainulaadne "identiteedikarakter". Bulgaarlaste identiteeti iseloomustas fatalism, ungarlastel sügav pessimism, kreeklastel usk oma külalislahkusesse, ameeriklastel seevastu impersonaalsus ja politiseeritus (Larsen *et al*. 1992). Võib öelda, et see, millised sisulised komponendid esile kerkivad, sõltub paljuski grupi ajaloolisest kogemusest ning seda tausta tuleb etnilise identiteedi tõlgendamisel kindlasti arvesse võtta (Driedger 1975; Laar 1996). Näiteks demonstreeriti kahe Mehhiko päritolu grupi – tšikanode ja mehhiklaste identiteedi võrdluses, et erinevad makrosotsiaalsed tingimused (ajalooline mõju

ja sotsiaalne struktuur) tekitavad eriomaseid mikrosotsiaalseid tingimusi (grupisisesed ja -välised kontaktid), mis on omakorda viinud kahe Mehhiko alaidentiteedi kujunemiseni (Gurin, Hurtado, Peng 1994). Kodu- ja väliseestlaste identiteediuuringute tulemuste põhjal võib väita, et ehkki me räägime mõlemal juhul eesti identiteedist, ei ole tegu ühe ja sellesama nähtusega: erinevad nii grupipiiride taju, teised grupid, kellega end võrreldakse, gruppi iseloomustavad omadused, grupikuuluvuse tähtsus ja teadvustatus ning ennekõike asjaolu, et alati ei tunnustatagi seda, et kuulutakse ühte ja samasse gruppi.

Eestlaste ettekujutus teistest oma etnilise grupi liikmetest Eestis või Rootsis on üsna erinev. Selle põhjuseks on tõenäoliselt erinev võrdlusalus, mis on identiteedi seisukohast väga oluline teema (Eestis venelased; Rootsis rootslased, muud vähemusrühmad ja ka kodueestlased), erinev ettekujutus grupipiiridest ning asjaolu, et üksikud konkreetsed grupiliikmed (sõbrad, sugulased) on väliseestlaste identiteedis palju olulisemal kohal kui kodueestlastel. See kõik kujundas pilti etnilise grupi tüüpilisest liikmest, mis kodueestlastel rajanes suuresti stereotüüpsel ettekujutusel. Eestlased Eestis kirjeldasid tüüpilist eestlast kui kinnist, töökat ja egoistlikku. Väliseestlaste seas tüüpilist pilti eestlasest ei tekkinud, toodi esile palju erinevaid omadusi, nagu töökas, tubli, aus, sõbralik – kuid mitte ühtegi neist ei nimetatud rohkem kui korra.

Ehkki Eesti ja Rootsi eestlased kirjeldasid eestlasi erinevalt, olid eestlase määratlemise olulisemad kriteeriumid samad. Pooled kummaski valimis vastanutest pidasid hädavajalikuks tingimuseks eesti keele oskust. Teisena nimetati gruppi kuulumise tunnet: *Ma arvan*, *et kõige tähtsam on see*, *et inimene ikka peab ennast eestlaseks*. *Siis ta on ka*, *mis sest*, *et ta seda keelt pole õppinud*. *Oluline on see*, *et ta teaks Eesti kultuuri ja ajalugu*. *Mitte ainult juured*, *aga ta peab sellest huvituma* (EN3).

Mõned vastanutest tõid esile huvi, teadmised ja armastuse Eesti vastu: *Peab armastama oma rahvust*, *oma maad*, *sellepärast*, *et kui sa seda ei armasta*, *siis sa ikka eestlane ei ole*. *See peab olema sees*, *uhkust peab tundma oma rahvuse üle* (EM1).

Kanada eestlastele olid üsna võrdselt olulised kolm eestlane-olemise tunnust:

- eesti juured / sugulus / Eestis sündinud
- eesti keele rääkimine (või püüd seda teha)
- osalemine kultuurielus

Et Kanada eestlaste valim koosnes peamiselt noortest, oli nende eestlane-olemise definitsioon ka oluliselt avatum. Ilmneb selge soov ühildada eestluse üldine definitsioon oma konkreetse viisiga olla eestlane, nt: [eestlane on] *see*, *kes üritab eesti kultuurist õppida ja osaleda ning tahab keelt arendada ja harjutada* (KM3); [eestlane on see, kes] *speaks at least a bit Estonian and have been to Estonia* ('räägib pisutki eesti keelt ja on Eestis käinud') (KN3). Need, kelle keeleoskus oli parem, võisid eestluse piire kitsendada, rõhutades näiteks eraldi lugemis- ja kirjutamisoskust ning kultuuritegevuses osalemist: [eestlane on] *see*, *kellel on Eestist pärit vanemad või vanavanemad ja kes oskab eesti keelt lugeda*, *kirjutada* (KN3); *see*, *kes räägib eesti keelt ja kes võtab osa eesti tegevustest* (KN3).

Väga huvitav on jälgida, kui mitmesugusel moel enda eesti ja asukohamaa identiteete kokku sobitatakse. Noorema vastajaskonnaga ja enam inglise keelt kasutanud Kanada eestlastele pakuti uuringus välja üks variant iga kahe vastaja kohta (st 30 vastaja kohta 15 erinevat identiteedimääratlust, vt tabel 1), ent kõige sagedamini esines eestikeelne nimetus *Kanada eestlane*. Rootsi eestlased, kelle seas oli enam vanema põlvkonna esindajaid, olid oma vastustes veidi sarnasemad. Kõik vanema põlvkonna esindajad (v.a üks) nimetasid end eestlaseks, keskmise ja noorema põlvkonna vastajad pidasid (üksikute eranditega) end Rootsi eestlaseks või siis eestlaseks, kelles on oluline osa rootslast. Üks noorema põlvkonna naine tõi kahte gruppi kuulumise dilemma eriti selgelt esile: *Ma ei saa väita*, *et ma olen ainult eestlane või et ma olen rootslane*. *Ma pean ütlema nii*, *nagu nad ütlevad seda rootsi keeles*: "*exil-estniska*", *see on väliseestlane* (RN3). Rõhutati ka (keele)keskkonna rolli identiteedi määratlemisel. Näiteks ütles üks teise põlvkonna mees: *See sõltub*, *kus ma olen*. *Kui vaja*, *olen ma eestlane ja kui vaja*, *olen rootslane*. Ning kolmanda põlvkonna naine: *Siin*, *Rootsis*, *ütlen ma*, *et olen pool ja pool*. *Aga muidugi*, *kui keegi välismaal küsib*, *siis ma ütlen*, *et olen rootslane*.

Tabel 1. Kanada eestlaste (st eesti päritoluga Kanada elanike) enesemääratlusi

Kanada eestlane
eestlane
Estonian / Canadian
Estonian
Estonian Canadian
Estonian, Canadian
Estonian (Canadian)
Estonian-Canadian
Eesti ja Kanada
Eesti päritoluga kanadalane
Estonian born in Canada
Canadian-Estonian
Canadian / Estonian
Canadian and Estonian
Canadian

Eestlane-olemise tähtsus ja tähendus

Küsimused etnilise teadlikkuse kohta toetavad üldiselt varasematest uurimustest tuntud seisukohta, et rahvusvähemusse kuulumisel on inimese identiteet reeglina teadlikum ja esilekerkivam (*salient*) kui enamusgrupi liikmetel (Liebkind 1992; Phinney 1992), sest etnilise teadvuse teke ja areng põhineb kontrastil ja oma grupi eripära tajumisel teistsuguse kultuuriga gruppide hulgas. Etniliselt homogeenses keskkonnas – samast rahvusest vanematega perekonnas, enamusgrupi liikmena – ei pruugi küsimust oma pärit-

olu kohta üldse tekkida. 1993. aastal viis Kadri-Ann Laar läbi ulatusliku võrdluse, milles intervjueeriti Eestis ja Torontos elavaid emade-tütarde paare. Võrdlusest ilmnes, et Kanada eestlaste eestlustunne on tugevam ja motiveeritum. Muidugi teadvustavad oma etnilisust ka kodueestlased, kes aga olid eestluse subjektiivsest tähtsusest ja tähendusest kõneldes märksa tagasihoitumad ja napisõnalisemad.

Kodu- ja Rootsi eestlaste võrdlusest ilmnes, et kui Rootsi eestlastest pidas eestlane-olemist väga oluliseks kolmest kaks, siis kodueestlaste seas oskas etnilist kuuluvust tähtsustada vaid mõni üksik. Rootsi eestlased põhjendasid etnilise kuuluvuse tähtsust järgmiselt: *Jah*, *see on ju*, *kes ma olen*, *ma olen ju Eesti vanematelt ja see on tähtis* (RN2); *See on täitsa oluline*, *see on ikkagi osa minu identiteedist* (RM3); *Mul oleks päris igav elu*, *kui ma ei oleks eestlane*. *Ma ei oleks Eestis saanud olla*, *ma ei oleks teise ühiskonda pääsenud niimoodi sisse*, *nagu ma võisin olla Eestis* (RN3). Enamik kodueestlasi ütles nagu vanemad väliseestlasedki, et nad võtavad oma päritolu paratamatuse või elu loomuliku osana, kuna muuta seda ju ei saa. Eesti eestlased ei olnud eestlane-olemise tähendust nii selgelt läbi mõelnud, mistõttu küsimusele, kas ja miks on tähtis olla eestlane, vastati enamasti umbmääraselt: *Ei ma ei tea*. *Kui ma saaksin seda kuidagi valida*, *aga see ei ole ju kuidagi võimalik* (EM1); *Ma ei oska ütelda*, *kui tähtis*, *ma ei mõtle just iga päev*, *kui tähtis see on* (EN1); *Ei kujutaks ennast kellegi teisena ette*. *Ilmselt ei ole oluline*, *kui ma võrdlen ennast kellegi teisega*, *siis ma võrdlen ennast*, *mitte enda rahvust*. *Seda ma ikka teadvustan*, *et ma olen eestlane*, *aga see ei muuda mu elus midagi* (EM3).

Identiteedi tähendus ilmnes ka vastustes küsimustele seoses etnilise kuuluvuse positiivsete ja negatiivsete külgedega. Kui Eesti eestlastel oli raskusi sellele küsimusele vastamisega, siis Rootsi eestlased tõid esile nii eestluse plusse kui miinuseid. Üldjuhul tajuti eestlane-olemist ja kahte kultuuri kuulumist väga positiivsena. Mitmed inimesed tähtsustasid seejuures väliseid faktoreid, nagu näiteks asjaolu, et rootslased tunnustavad ja respekteerivad eesti sisserändajaid. Uhkust tunti peamiselt väliseesti kogukonna saavutuste üle: poliitilised väljaastumised, kultuurisündmused, väljapaistvad inimesed. See, nagu muudki vastused, viitab selgesti eraldiseisva väliseesti identiteedi tekkimisele, mis eristub Eesti eestlaste identiteedist. Lisaks ollakse kohati veendunud, et eestlased on teistest vähemustest paremad. Kolm inimest võttis selle arvamuse kokku enam-vähem ühtmoodi: *Ma ütlen alati uhkusega*, *et ma olen eestlane*, *sest me oleme siin kõige paremad*. *Seda on ju kohe näha* (RN1). Uhkuse põhjustena nimetati ka Eesti iseseisvuse

saavutamist ja Eesti riigi hilisemaid arenguid: *Ma olen väga uhke selle üle*. *Ma olen uhke oma sõprade üle ja Eesti üle ja Eesti lipu üle*. *Ma olin väga uhke*, *kui Eesti sai iseseisvaks* (RN3). Eesti eestlased olid etnilise uhkuse väljendamisel oluliselt tagasihoidlikumad.

Negatiivsete külgedena nimetas Rootsi eestlaste esimene põlvkond erinevust, võõraks olemise tunnet, emigratsiooniga kaasnevat majanduskitsikust ja mitte just täielikku aktsepteerimist rootslaste poolt. Keelega seonduvalt nimetasid nooremad inimesed kunagist narrimist lapsepõlves kas teistsuguse nime või eesti aktsendi pärast ja laupäeviti eesti koolis käimist, kus muuhulgas pidi õppima eesti keelt.

Kanada eestlased tõid küsimustele "Kas sulle meeldib olla oma rahvuse liige? Miks?" jaatavalt vastates põhjenduseks eestlaseks olemise eripära, erilise kultuuri ja ajaloo, paar inimest nimetas ka huvitavat või erilist keelt. Eestlane-olemist ja kahte kultuuri kuulumise võimalust pidasid väga positiivseks eranditult kõik vastajad.

Uuringus küsiti muuhulgas eesti muusika harrastamise kohta, mille vastustes ilmnes ka keele roll. "*Muusika meeldib*, *sest eesti keel on üks väga puhas keel*," vastas üks 43-aastane Kanada eestlanna.

Siv Kvernmo (1998) on leidnud, et positiivsed etnilised hoiakud, etniline teadlikkus ja etnilised käitumised seostuvad kõik vanemate keelekasutuse järjepidevusega (*language continuity*), kontekstiga, mis toetab päritolukultuuri väärtusi ja etnilist enesemääratlust.

Elukeskkonna mitmekultuurilisust toetava poliitika tähtsust etnilise identiteedi säilimisele on uuritud ka teistes töödes (Phinney, Horenczyk, Liebkind, Vedder 2001). Nii Kanada kui ka Rootsi riik on tuntud mitmekultuurilisust toetava hoiaku poolest.

Keel kui identiteedi keskne dimensioon

Mitmed varasemad uuringud (nt Driedger 1976; Rosenthal, Hrynevich 1985) on näidanud, et erinevates etnilistes gruppides määratlevad inimese etnilist teadvust erinevad kultuurikomponendid. Jean Phinney (1992: 157) on väitnud, et "mustanahaliste identiteedi mõõtmisel on oluline koht poliitilistel hoiakutel – Ladina-Ameerika identiteedis on kesksel kohal keel, Aasia-Ameerika identiteedis mängivad aga peamist rolli kultuurilised hoiakud". Siiski on keelel etnilise identiteedi teiste aspektidega võrreldes eriline roll, sest teatud tingimustes muutub keel etnilise identiteedi peamiseks sümbo-

liks (Giles, Johnson 1981; Liebkind 1992; Sachdev, Bourhis 1990) ehk nagu ütleb Joshua A. Fishman (1977: 26) oma klassikaks saanud artiklis: "Keel võib olla enam kui kommunikatsioonivahend, isegi enam kui etnilisuse sümbol, sellest võib saada peamine etniline väärtus." Ka Rama Agnihotri (2007: 185) rõhutab keele erilist rolli identiteedis: "Keelelised identiteedid on teistest ilmselgelt fundamentaalsemad, sest nad on paljude teiste identiteetide aluseks. Lõppude lõpuks loob inimene just keeles ja keele kaudu iseenda kui subjekti, sest minakontseptsiooni võimaldab luua üksnes keel." Mitmes sotsiaalpsühholoogilises uuringus on leitud, et keele ja identiteedi vaheline seos on vastastikune – nii nagu keelekasutus mõjutab grupiidentiteedi arengut, mõjutab identiteet keelehoiakuid ja -kasutust (Sachdev, Bourhis 1990).

Eesti eestlastele oli peamiseks eestlane-olemisega seonduvaks aspektiks maa (nii vastasid umbes pooled kodueestlased ja vaid üks väliseestlane) – kas Eesti tervikuna või maatükk nende kodukohas või nende vanemate kodukohas. Teisena mainiti keelt ja iseseisvuse eest seismist[2] ning vastandumist teistele rahvustele. Rootsi eestlased nimetasid eestlane-olemise esimeste assotsiatsioonidena sugulasi, vanemaid ja sõpru (seitse vastajat) ning eesti keelt (seitse vastajat). Mitu noorema põlvkonna vastajat esitas eestlane-olemise näiteks väliseesti noorte iganädalased kohtumised nn Eesti lokaalis (kohvikus). Omavahel räägitakse eesti keeles, samas tunnistades, et eesti keelt kasutatakse rootsi keelega läbisegi. Üks vanem Rootsi eestlane ütles, et tunneb end eestlasena siis, kui helistab oma Eestis elavatele sugulastele ja räägib nendega eesti keeles.

1997. aasta uuringust ilmnes, et Rootsi eestlaste keeleoskuse ja identiteedi tugevuse vahel on positiivne korrelatsioon ($r = .39$, $p < .01$). Need, kes hindasid enda eesti keele oskust paremaks (skaalal: ei oska üldse, keeleoskus on vähene, keeleoskus on keskmine, valdan keelt vabalt), olid ka tugevama identiteediga. Gruppide lõikes eristus teistest eesti keelt paremini valdajate rühm, kel oli oluliselt tugevam identiteet.

Kanada eestlaste uuringus oli vastajaid liiga vähe, et avalduks selge seos keelekasutuse ja identiteedimääratluse vahel. Kaks vastajat, kes nimetasid oma identiteediks *eestlane*, vastasid küsimustikule eesti keeles, kaks vastajat, kes valisid identiteediks *kanadalane*, vastasid inglise keeles. Kõigi teiste vastajate hulgas, kelle enesemääratluses esines nii Eesti kui Kanada

[2] Siinkohal on oluline rõhutada, et intervjuud olid tehtud 1997. aastal, kui Eesti iseseisvuse eest seismine oli väga värske teema.

komponent, oli nii inglise ja eesti keele kui ka inglise-eesti segakeele kasutajaid. Vastates küsimusele, mis on eestlane-olemise juures kõige tähtsam, kasutasid Kanada eestlased enim nelja märksõna: *histor*y, *heritage*, *language*, *culture* ('ajalugu, pärand, keel, kultuur'). Tsiteerides vastanuid: "Neid peab säilitama (*preserve*) ning nende üle võib uhkust (*pride*) tunda. Seega on eestluse juures olulised *keel*, *patriotism*, *knowledge and proudness over our country*" ('keel, patriotism, teadmised ja uhkustunne oma maa üle') (KN3) ning "*concern for preserving the Estonian language /culture and independence*" ('soov säilitada eesti keelt/kultuuri ja iseseisvust') (KM2). Seda laadi vastuste kõrval, mille taga võib näha alalhoiupüüdlusi, nimetati ka kultuuris osalemist, teiste eestlastega kogemuste jagamist (need on gruppi siduvad tegevused). "*Sharing experiences with other Estonians*," on 15-aastase Kanada eesti tüdruku tulevikku vaatav visioon eestlaseks olemisest.

Ehkki keelel ja identiteedil näib reeglina olevat seos, esineb sellest reeglist ka erandeid. Näiteks vanem Rootsi eesti mees, kelle mõlemad vanemad olid eestlased ja kes valdab eesti keelt vabalt, ei näinud mingit sidet enda ja Eesti vahel ega soovinud ka kunagi Eestit külastada. Ta vastas puhtas eesti keeles: *Ma olen ikka alati tundnud end rootslasena*. *Ma tunnen ennast nagu rootslane*, *aga ma tean*, *et ma olen eestlane ka* (RM2).

Kanada eestlased nimetasid võimalusi, mis lubaksid olla eestlane ka eesti keelt rääkimata. Küsimusele "Kas eestlane võib olla keegi, kes ei räägi eesti keelt, aga tahab ise olla eestlane?" vastati üldiselt jaatavalt (27 jahvastust 30-st), kuid esitades lisatingimusi: jah, kui 1) on päritolult eestlane; 2) õpib (~ püüab õppida) eesti keelt; 3) saab eesti keelest vähemalt natuke aru; 4) osaleb eesti ühistegevuses; 5) armastab oma rahvast. Seega on keel väliseestlaste arvates väga oluline identiteedi näitaja, kuid selle kadumisel identiteet veel ei kao. Keeleoskuse puudumist võivad korvata identiteedi teised dimensioonid (päritolu, osalemine ühistegevuses) või positiivsed keelehoiakud.

Kõige põhjalikumalt ja südamlikumalt on võtnud väliseestlaste keele ja identiteedi küsimuse kokku üks 43-aastane naine, kes märkis oma rahvuslikuks kuuluvuseks *Estonian Canadian* ja ankeedile vastas inglise keeles: *I strongly believe in the strenght of the language in building shared understanding*. *The culture loses much without the language*. *Laulupidu in English would not have the same emotion*, *tradition*, *spirit*. *I believe the beauty*, *nuances and history of the Estonian language ties it together and helps define Estonians*. *I don't believe you can call Yourself an*

Estonian in Your heart, *truly believeing you are*, *if you do not understand and speak the language*. *At the same time*, *simply grasping the language does not make you Estonian*. *Being Estonian means feeling the joy and pain of the nation*, *working to strenghten the culture and passing its traditions to future generations without stagnating in the past*, *but evolving to preserve in the future*. ('Ma usun kindlalt keele jõusse ühise arusaamise loomisel. Kultuur ilma keeleta kaotab palju. Ingliskeelsel laulupeol ei oleks sedasama tunnet, traditsiooni ega vaimsust. Ma usun, et selle võtavad kokku eesti keele ilu, nüansid ja ajalugu, mis aitavad defineerida eestlast. Ma ei usu, et oleks võimalik pidada end südames eestlaseks ja seda siiralt uskuda, kui ei mõisteta ega räägita eesti keelt. Samas, keeleoskus üksi ei tee veel kellestki eestlast. Eestlane olla tähendab rõõmustada ja kannatada koos oma rahvaga, töötada kultuuri tugevdamise nimel ja anda kultuuritraditsioone edasi tulevastele põlvedele, edenedes allespüsimise nimel, jäämata kinni minevikku.')

Isegi kui kõik vastanud ei esita eestlust defineeriva näitajana keeleoskust, on ilmne, et keeleoskuseta oleks Eestis raske olla eestlane. Kuulsa rahvuslusteoreetiku Ernst Gellneri (1984) rahvuse definitsiooni üheks osaks on grupikuuluvuse vastastikune tunnustamine. Kui grupp, millesse indiviid soovib kuuluda või arvab end kuuluvat, seda ei tunnusta, siis on tekkinud identiteediprobleemid. Võib juhtuda ka nii, et väljaspool Eesti geograafilist ruumi elav isik on oma eestlane-olemises veendunud, Eestisse tulles võib ta aga jõuda järeldusele, et ta polegi eestlane – seda ennekõike kas keeleoskuse puudumise või selle vähesuse tõttu: *Rootsis ma olen eestlane*, *aga kui ma Eestis olen*, *siis ma tunnen ennast rootslasena*. *Ma töötasin poolteist aastat Tallinnas Rootsi saatkonnas ja siis ma käisin väljas vaid Rootsi sõpradega ning tundsin ennast veel rohkem rootslasena* (RN2). Seega pole küsimus ainult Eestisse tulijate endi tunnetuses, vaid võõristus tuleneb paljuski ka Eesti eestlaste suhtumisest, mille üheks oluliseks tõukejõuks on väliseestlase teistsugune keelekasutus või kehv eesti keele oskus, nagu ilmneb järgmistest näidetest. Kolmanda põlve Rootsi eestlanna tõi näiteks välja kurva tõsiasja, et kõige raskem on tal end eestlasena tunda Eestis: *Nemad* (kodueestlased) *suhtuvad minusse kui rootslasesse*, *mitte kui tavalisse eestlasesse*. *Ma arvan*, *et see tuleneb sellest*, *et ma ei räägi puhast eesti keelt ega ela Eestis*. Küsimusele "Kes on eestlased?" vastas üks noorema põlvkonna Kanada eestlanna nii: *Me and my friends family* [are Estonians], *although* Eesti eestlased *seem to disagree* ('mina ja mu sõbra pere [on eestlased], ehkki Eesti eestlased ei näi sellega nõustuvat').

Identiteedi ja keelega toimuvad muutused emigratsioonis

Keel ja kahekultuuriline identiteet

On ilmne, et etnilisse vähemusse kuulumine mõjutab kogu identiteedi arengut, sest vähemusrühma (nagu ka sisserändajate rühma) noored läbivad tavaliselt kahekordse sotsialisatsiooni, st oma päritolukultuuris ja enamuse (*mainstream*) kultuuris. Vähemusrühma liikmete tegelik kahekultuurilisus viib sageli ka kahekordse etnilise identiteedi kujunemiseni. Kuigi kaksikidentiteet pole sugugi harv ega võimatu, võivad kaks eraldi arenevat identiteeti, eriti kui nad on mingil põhjusel omavahel vastuolus, tekitada kõhklusi ja identiteedikonflikte (Liebkind 1992). Identiteediprobleemid kerkivad eriti selgelt esile noorukieas. Peter Weinreichi (1986) uuritud vähemusgruppide noortest oli kuni 90%-l probleeme oma päritolugrupiga samastumisel; enamusgrupis oli identiteediga probleeme 50%-l noortest. Need arvud näitavad eelkõige seda, et vähemusgrupi noorte jaoks on etnilisus äärmiselt isiklik ja oluline teema. Samas ei viita selles eas üldiselt sagedased identiteediprobleemid veel tingimata identiteedikriisile täiskasvanueas. Aranza del Valle (del Valle *et al*. 1997) uurimus katalaani lastega näitas aga selgelt, et kui grupp omistab etnilisusele väga suurt rolli, võivad juba kuueaastased lapsed olla teadlikud oma kahest eri identiteedist (katalaani/hispaania), mille vastuolu nad kasvades järjest rohkem teadvustavad.

Emigratsioonis toimuvad etnilise ehk päritoluidentiteediga vastandlikud muutused. Ühest küljest teravdab ühiskonna kultuuriline heterogeensus inimese etnilist teadvust, seda mõjutab ka kuulumine etnilisse vähemusgruppi. Teisalt toimub aga identiteedi osaline nõrgenemine, mida Karmela Liebkind (1986) on kirjeldanud identiteedi kognitiivse struktuuri järkjärgulise "lõdvenemisena".

Akulturatsioon

Teise kultuuriga kokkupuutel toimuvaid identiteedimuutusi, aga ka muutusi keelekasutuses, kommetes jt käitumistes nimetatakse akulturatsiooniks (Berry 1997).

Laias laastus võib akulturatsioonimudelid jagada kolme rühma: ühemõõtmelised, kahemõõtmelised ja segunemismudelid (La Fromboise, Coleman, Gerton 1993). Esimene mudel vaatleb etnilist identiteeti kui ühetasandilist muutujat, mis ulatub tugevast seotustundest oma etnilisusega kuni tugeva

seotustundeni enamuskultuuriga. Eeldatakse, et inimene, kes omandab uues kultuuris uue identiteedi, kaotab paratamatult oma vana päritoluidentiteedi (Makabe 1979; Ullah 1985). Teise lähenemisviisi järgi ei sõltu vähemuste etnilise identifitseerumise tugevus nende seotusest enamuskultuuriga. Kahemõõtmelise akulturatsioonimudeli järgi võivad inimesel olla ühel ja samal ajal nii tugev etniline vähemusidentiteet kui ka enamusgrupi identiteet, näiteks rahvusidentiteet (Berry 1997; Driedger 1976; Matute-Bianchi 1986). Segunemismudelit (La Fromboise, Coleman, Gerton 1993), mis on praktikas levinuim, on kõige raskem uurida. Selle põhiseisukoht on, et kahe (või enama) kultuuri ja identiteedi baasil tekib uus, kolmas kultuur ja identiteet. Mudeli eelduseks on muidugi piisavalt suure grupi olemasolu, kelle baasil selline uus segakultuur saaks tekkida.

Ühemõõtmelise mudeliga on kooskõlas tähelepanek, et sisserändajate grupis väheneb etnilise identiteedi tugevus pidevalt iga järgneva põlvkonnaga, alates põlvkonnast, mis emigreerus (Masuda, Matsumoto, Meredith 1970; Fathi 1972; Constantinou, Harvey 1985; Liebkind 1986; Newton *et al*. 1988). Niisugune tulemus saadi ka eesti identiteedi uuringus: väliseestlastest emade põlvkonna identiteet oli märksa tugevam kui nende lastel (Laar 1996), ehkki selle seose kujundab arvatavasti ennekõike vanus – vanemate inimeste identiteet on tugevam ka ühekultuurilises keskkonnas. Ootuspäraselt on leitud sedagi, et etniline identiteet on seda nõrgem, mida noorem on inimene uuele kodumaale saabudes ja mida kauem on ta seal elanud (Garcia, Lega 1979; Rogler, Cooney, Ortiz 1980; Boski 1991; Ichiyama, McQuarrie 1996).

Young Yun Kim (1988) leiab, et harmoonilise akulturatsioonikogemuse aluseks on mõlema kultuuri keele valdamine ning sellega seotud enesekindel keelekasutus, mis ei toeta üksnes etnilise identiteedi arengut, vaid ka psühholoogilist kohanemist. Seda ja sellega seotud hüpoteese kontrollisid Kimberley Noels ja Richard Clément (1996), kes leidsid, et keeleoskusest olulisemgi on kontakt teise (enamus)kultuuri esindajaga, mis tugevdab teise kultuuri kuulumise tunnet enamuskeelt valdamatagi. Samale tulemusele jõudsid Inga Jasinskaja-Lahti ja Karmela Liebkind (1998), kes uurisid Soomes elavaid vene noorukeid. Nii vene kui ka soome identiteedi tugevust soosis kummagi keele kasutamise sagedus ja orienteeritus kontaktidele vastava kultuuri esindajatega, mitte selle keele oskuse tase. Samas toetas näiteks soome keele oskus kaude soome identiteeti, sest sellest ilmnes vene noorte soov lävida rohkem soomlastega.

Keele säili(ta)mine või kadumine

Kui üldjuhul nähakse identiteedi ja keele säilimise vahel seost, siis Eržen Hilhanova ja Dorji Hilhanov (Khilkhanova, Khilkhanov 2004) kirjeldavad burjaatide puhul teistsugust seostemustrit. Keelelisele integratsioonile (vene keele omaksvõtt burjaadi keele kõrval) on lisandunud assimilatsioon majandussfääris (moodsate elatusallikate omaksvõtt ja endistest loobumine), ent püsib separatism abiellumisel ehk endogaamia. Ka ingerisoomlastel on vaatamata keeleoskuse kaotusele ning segaabieludele oma identiteet säilinud, seega on keelel nende identiteedis sümboolne roll (Laari 1997).

Keele säili(ta)misel või kao(tamise)l on mitmekultuurilises keskkonnas kaks trendi. Lühiajalises, ühe inimelu perspektiivis järgib keelekasutus emigratsioonis reeglina kahemõõtmelise mudeli seaduspära – inimene võib vallata mitut keelt ning uue keele omandamine ei pea kaasa tooma varemõpitu(te) unustamist. Selles suhtes on keelekasutusel eeliseid näiteks religioosse kuuluvuse ees, mida ei ole võimalik paralleelselt praktiseerida. Samas näitavad kas või käesoleva kogumiku artiklid, et esimese põlvkonna keele säilimisega teises ja kolmandaski põlvkonnas kaasneb paratamatult selle muutumine – eesti keel saab mõjutusi kohaliku keele sõnavarast ja/või grammatikast. Vahest on siinkohal liiga julge rääkida uue keele tekkest kahe eelneva baasil, aga mingis mõttes vastab selline muutus segunemismudelile. Pikemas, põlvkondade perspektiivis on aga päritolukeele oskuse kahanemine üks neid käitumuslikke muutusi, mis toimub akulturatsiooni käigus kiiremini kui identiteedi sisemiste aspektide muutumine. Vähem on neid, kes hoiavad alal ühtviisi nii keelt kui identiteeti. Jõulisem on tendents loobuda keelest kui ebaolulise(ma)st ning üksnes sümbolväärtusega etnokultuurilisest identiteedimarkerist. Oma etnilise identiteedi säilitamist (ema)keelest loobumise hinnaga peavad näiteks Hilhanovid ainsaks võimaluseks paljude Venemaa vähemusgruppide puhul, kes viimase 200 aasta jooksul on elanud vene kultuuri domineerimise tingimustes. Kui hoiakute ja emotsioonide tasemel võib inimene tunda end ühtaegu seotuna erinevate etniliste gruppide ja kultuuridega, siis praktilisi tegevusi ja käitumist valides peab ta end paratamatult kohandama olemasoleva keskkonnaga. Seoses keelekasutusega on oluline vahet teha ka hoiakutel keeleoskuse suhtes ja tegelikul keeleoskusel. Nagu näitab käesolev artikkelgi, võib väliseestlaste teise ja kolmanda põlvkonna eesti keele oskus olla juba üsna nõrk, samas kui hoiakud eesti keele kui eestlust defineeriva nähtuse suhtes pole muutunud. Eesti keel on üks sagedasemaid teemasid, kui tuleb jutuks, mis võiks ohustada

eestluse säilimist. Vastates küsimusele "Mis on eestlane- olemise juures kõige tähtsam?", nimetas ligi kolmandik Kanada eestlastest vastanuid eesti keelt: [See on] *keel*. *Kaob keel*, *kaob rahvas*. *Teised kombed võivad palju muutuda üle aja*, *aga keel jääb põhiliselt samaks* (KM3); [on vaja] *hoida meie kultuur ja õppida eesti keelt*, *et keel ei kao ära* (KN3). Keelest enamgi mainiti vastustes kontakte eestlastega (nii Eestis kui välismaal), mille saaks kokku võtta ühe 16-aastase Kanada eestlanna sõnul: *msn*, *e-mailing*, *girl guide/scout camps*, *exchange programs* ('MSN, meilid, tüdrukute gaidi- / [poiste] skaudilaagrid, vahetusprogrammid').

Kui identiteedi (käitumuslike aspektide) nõrgenemises on lihtne "süüdistada" enamusgrupi assimileerivat mõju, siis sellele, miks võib vähemuse identiteet olla selgem ja tugevam, on pakutud eri põhjendusi. Sotsiaalse identiteedi teooria järgi (Tajfel, Turner 1979) on positiivse etnilise identiteedi saavutamine üks eeldusi positiivse enesehinnangu ja stabiilse minapildi kujunemisel. Erinevalt enamusgrupi liikmetest, kellel pole identiteediteema tavaliselt eriti tähtis, kuna nende grupi positsioon on kindel ja niigi kõigile teada, ei ole vähemuse staatus enesestmõistetav. Oma eripära ja identiteedi säilitamiseks ning positsiooni kindlustamiseks teiste gruppide seas tuleb neil oma etnilist identiteeti teadlikult "viljelda" ja esile tõsta (Garza, Herringer 1987). Äärmuslikult tugev vähemusidentiteet võib mõnikord kujuneda vastusena väljastpoolt tajutud ohule: otsestele rünnakutele, assimilatsioonisurvele, enamuse negatiivsele hoiakule vähemuse suhtes (Liebkind 1986; Weinreich 1989).

Kaksikidentiteet

Kaks kõige olulisemat aspekti, mis eristavad väliseestlaste identiteeti kodueestlaste omast, on väliseestlaste eesti identiteedi valikulisus ja sellega seonduv teadlikkus identiteedi tähtsusest. Kui Rootsis, Kanadas ja mujal on eesti identiteet üks mitmest kuuluvusest, siis Eesti eestlastele on see ainus identiteet – miski, mida pole valitud ja millest ei saa ka loobuda. Sageli eristatakse sel moel sisserändajate esimest põlvkonda teistest, sest esimese põlvkonna identiteet sarnaneb enam kodumaale jäänutega. Kui esimese põlvkonna etnilisus on "konkreetne, kaalutlemata, läbielatud kogemus, siis järgnevatel põlvkondadel muutub see abstraktsemaks, idealiseerituks, reflektiivseks ja kindlasti valitavaks" (Kivisto 1989: 67).

Kahte kultuuri ja rahvusesse kuulumist (nt eesti ja rootsi või eesti ja kanada) pidasid võimalikuks kõik vastajad. Eestlane-olemise plussiks Ka-

nada kontekstis nimetati seda kui etnilise kuuluvuse omapära, mis pakub võimalust teistest eristuda. Paar vastajat tõid selles kontekstis esile ka keele huvitavuse või omapära: *Jah*, [meeldib, sest eesti] *kultuur ja keel on huvitavad* (KN3). Rootsi eestlased rõhutasid kahekultuurilisuse puhul ennekõike võimalust vaadata asju mitmest vaatenurgast, omada rohkem kontakte ja rikkamat sotsiaalset elu, tugevamat grupikuuluvuse tunnet ning võimalust liikuda eri ühiskondades (mida võimaldab ennekõike keelteoskus). Nii vastasid paljud väliseesti nooremad vastajad, et neile on nende rahvus tähtis: *Ma usun küll*, *et ma oleksin teist sorti inimene*, *kui ma oleksin ainult rootslane*, *see annab nagu teise perspektiivi mulle*, *siin Rootsis*. *Saab nagu rohkem aru inimestest*, *kes tulevad teistest maadest ja et sul ei ole ainult see Rootsi vaade*, *nagu rootslased võivad olla kitsarinnalised*. *Kuna mina olen mõlemad*, *siis mul on võimalus vaadata asju mitmest seisukohast* (RN3).

Võimalus mitme identiteedi vahel valida, mida väliseestlased ise väga hindavad, võib tekitada probleeme, eriti kui vanemad selle valiku raskeks teevad, nagu kirjeldas üks 23-aastane Rootsi eestlanna, kelle ema on rootslanna ja isa eestlane: *Isa tegi mulle juba väga varakult selgeks*, *et ma olen eestlane*. *Just isa*, *sest see oli tema jaoks nii oluline*! *Kui ma noorem olin*, *siis ma ütlesin alati*, *kui keegi küsis*, *et ma olen eestlane*. *Kuna isa ütles*, *et sa ei ole üldse rootslane*, *et sa oled eestlane*, *siis ma tundsin*, *et ma pean valima*, *aga seda mul ei ole ju tarvis teha*. *Nooremana ma tundsin*, *et see oli nagu mingi identiteedikriis*, *et kas ma olen rootslane või eestlane*. *Kui ma olin 15*, *siis ma sain aru*, *et see on OK*, *ma võin olla mõlemad*.

Kahte kultuuri kuulumise valikutesse kuulus ka keeleteema: *Ta* (isa) *ei sallinud*, *kui me rääkisime õega rootsi keelt*, *ta keelas selle ära*, *samas kui ema oli meie poolel siis*. *Jah*, *vanemad otsustasid*, *et me peame minema eesti gaidide rühma koos õega* (RN2).

Eesti ja vene rahvuse ühendamine ühes inimeses on Kanada eestlaste arvates problemaatilisem. Mitmest vastusest ilmnes, et põhimõtteliselt peetakse võimalikuks olukorda, kus venelane on samaaegselt ka eestlane – kuulub ju mitmekultuurilisus vastajate endi igapäevaellu. Emotsionaalsel tasandil peetakse sellist ühendust siiski pigem võimatuks: *Meile õpetati*, *et venelased ei ole eestlased ja et nad on pahad inimesed*, *nii et päriselt nad ei ole eestlased*. *Nad tegelikult rikkusid meie maa ära*. *Kui venelane elab Eestis ja õpib meie keelt ja ei räägi vene keeles publikus* [avalikult], *siis see on teine asi ja nad võivad siis eestlastena elada* (KN3). Pooled

(16 vastajat) pidasid siiski võimalikuks, et venelane võib olla ka eestlane, tingimustel, et ta elab Eestis, valdab mõlemat keelt, osaleb eesti kultuurielus ning soovib end eestlaseks nimetada.

Kokkuvõte

Millised on eesti keele ja identiteedi seosed väljaspool Eestit?

Esiteks – kas selleks, et mõelda endast kui eestlasest, on vaja osata eesti keelt? Ehkki see on ilmselgelt abiks, ei ole eesti keele oskus siiski hädavajalik selleks, et end eestlasena defineerida: piisab ka püüust seda osata ning positiivsest hoiakust eesti keele suhtes. Keeleoskus on vajalik pigem selleks, et ka teised – ennekõike kodueestlased – isikut eestlaseks peaksid. Grupi tunnustamine on määrav omakorda identiteedi seisukohast – ei saa kuuluda gruppi, mille liikmed isikut omaks ei pea. Siit kerkib ühtlasi küsimus, kas väliseestlased ja nende eesti identiteet on osa Eesti eestlaste identiteedist või on see eraldi rühm, kelle eestlane-olemise alused võivadki olla teised kui Eestis elavatel eestlastel? Kas ja kuivõrd on Eesti eestlased valmis tunnustama väliseestlasi eestlastena, kui küsimus ei ole üksnes eesti keele oskuses?

Teine teema, mis väliseestlaste identiteedi ja keele puhul esile kerkib, on eestlane-olemine kui üks mitmest identiteedist ning eesti keel kui üks mitmest keelest. Eestlased on oma vähese arvukuse, kuid arvatavasti ka muude omaduste (nt sarnane välimus ja suhteliselt sarnane kultuur) tõttu Rootsis ja Kanadas (ja mujalgi) väga hästi integreerunud – võtnud eesti kultuuri kõrval omaks kohaliku kultuuri ja keele. Kui esimeses põlvkonnas esines veel hoiakut, et pärast 50 aastat Rootsis elamist *ei ole minus mitte üks mõhk rootslast*, siis teise ja kolmanda põlvkonna Rootsi ja Kanada eestlased on pidanud end reeglina kahekultuuriliseks ja seda ka väga väärtustanud. Kahekultuuriline identiteet on paremini teadvustatud ja seega hoiakulisel tasemel kohati tugevam ja silmapaistvam kui kodueestlaste ühekultuuriline eesti identiteet, sest Eestis pole oma identiteedi üle nii palju mõtelda tulnud. Kuid käitumuslikul, sh keeleoskuse tasemel on väliseestlaste identiteet nõrgem. Erinevusi identiteedi eri osade säilimisel või kadumisel on leitud paljudes varasemateski uuringutes. Sellest johtuvalt võib väita, et tõenäoliselt säilib väliseestlaste hulgas eesti identiteet kauem kui eesti keel.

Kolmandaks, identiteedi seisukohast on keeleoskusega võrreldes niisama tähtsad – kui mitte tähtsamadki – hoiakud keele ja kontaktide suhtes teiste selle keele kõnelejatega. Artiklis analüüsitud kahest uuringust ilmnes väga positiivne suhtumine keelde ja suhtlemisse teiste eestlastega, kaasa arvatud nendega, kes rääkisid eesti keelt halvasti või ei rääkinud üldse. Küsimusele "Mis on eestlaseks olemise juures kõige tähtsam?", vastas üks 13-aastane Kanada eesti tüdruk: "*Participating*, *keep the culture going*" ('kultuuris osalemine, selle elus hoidmine'). Kõiki eestlasi ühendavaks, nii Eestis kui ka väljaspool Eestit, luges ta *Laulupidu*, *family*, *e-mail*, *airplanes* ('laulupidu, perekond, meilid, lennukid'), rõhutades seega pigem kontakte ja osalust, mitte niivõrd keelepuhtust suhtlemisel.

Kirjandus

Abd-el-Jawad, Hassan R. 2006. Why Do Minority Languages Persist? The Case of Circassian in Jordan. – The International Journal of Bilingual Education and Bilingualism. Vol. 9 (1), 52–74.

Agnihotri, Rama K. 2007. Identity and Multilinguality: The Case of India. – Language policy, culture, and identity in Asian contexts. Eds. A. B. M. Tsui, J. W. Tollefson. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates Publishers, 185–204.

Berry, John W. 1997. Immigration, acculturation and adaptation. – Applied Psychology: An International Review. Vol. 46 (1), 5–68.

Boski, Pavel 1991. Remaining a Pole or becoming a Canadian: National self-identity among Polish immigrants to Canada. – Journal of Applied Social Psychology. Vol. 21, 41–77.

Cameron, James. E., Richard N. Lalonde 1994. Self, ethnicity, and social group membership in two generations of Italian Canadians. – Personality and Social Psychology Bulletin. Vol. 20, 514–520.

Constantinou, Stavros, Milton Harvey 1985. Dimensional structure and intergenerational differences in ethnicity: The Greek Americans. – Sociology and Social Research. Vol. 69, 234–254.

del Valle *et al*. 1997 = del Valle, Aranza, Santiago Perera, Pilar Monreal, Ignasi Vila 1997. Developmental Research into National Identity in Catalonia. Unpublished paper presented on the 8th European Congress of Developmental Psychology, in Rennes, France, September 3.–7., 1997.

Driedger, Leo 1975. In search of cultural identity factors: A comparison of ethnic students. – Canadian Review of Sociology and Anthropology. Vol. 12, 150–161.

Driedger, Leo 1976. Ethnic self-identity: A comparison of in-group evaluations. – Sociometry. Vol. 39, 131–141.

Fathi, Asghar 1972. Some aspects of changing ethnic identity of Canadian Jewish youth. – Jewish Social Studies. Vol. 34, 23–30.

Fishman, Joshua A. 1977. Language and Ethnicity. – Language, Ethnicity and Intergroup Relations. Ed. by H. Giles. London: Academic Press, 15–57.

Garcia, John 1982. Ethnicity and Chicanos: Measurement of ethnic identification, identity, and consciousness. – Hispanic Journal of Behavioural Studies 4, 295–314.

Garcia, John, Leonor Lega 1979. Development of Cuban ethnic identity questionnaire. – Hispanic Journal of Behavioural Sciences 1, 247–261.

Garza, Raymond T., Lawrence G. Herringer 1987. Social identity: A multidimensional approach. – Journal of Social Psychology. Vol. 127, 299–308.

Gellner, Ernest 1984. Nations and Nationalism. Oxford: Basil Blackwell.

Giles, Howard, Patricia Johnson 1981. The role of language in ethnic group. – Intergroup behavior. Eds. J. C. Turner, H. Giles. Oxford: Basil Blackwell, 199–272.

Gurin, Patricia, Aida Hurtado, Timothy Peng 1994. Group contacts and ethnicity in the social identities of Mexicanos and Chicanos. – Personality and Social Psychology Bulletin. Vol. 20, 521–532.

Hutnik, Nimmi 1986. Patterns of ethnic minority identification and modes of social adaptation. – Ethnic and Racial Studies 9, 150–167.

Ichiyama, Michael A., Edward F. McQuarrie, Kristine L. Ching 1996. Contextual influences on ethnic identity among Hawaiian students in the mainland United States. – Journal of Cross-Cultural Psychology. Vol. 27, 458–475.

Isajiw, Wsevolod W. 1990. Ethnic-identity retention. – Ethnic Identity and Equality: Varieties of Experience in a Canadian City. Eds. R. Breton *et al*. Toronto: University of Toronto Press, 34–91.

Jasinskaja, Inga, Karmela Liebkind 1998. Content and predictors of the ethnic identity of Russian-speaking immigrant adolescents in Finland. – Scandinavian Journal of Psychology. Vol. 39, 209–219.

Karu, Kristel 1997. Ethnic identity in different contexts and generations: The case of Estonian in Estonia and Sweden. Magistritöö. Käsikiri Tartu Ülikooli sotsiaalteaduskonna psühholoogia osakonnas.

Karu-Kletter, Kristel, Aune Valk 2005. Eestlaste identiteet Eestis ja Rootsis. Eri kontekstide ja põlvkondade võrdlus. – Akadeemia 9, 1972–2008.

Keefe, Susan E. 1992. Ethnic identity: The domain of perceptions of and attachment to ethnic groups and cultures. – Human Organization. Vol. 51, 35–43.

Khilkhanova, Erzhen, Dorji Khilkhanov 2004. Language and Ethnic Identity of Minorities in Post-Soviet Russia: The Buryat Case Study. – Journal of Language, Identity and Education. Vol. 3 (2), 85–100.

Kim, Young Yun 1988. Communication and Cross-Cultural Adaptation. Clevedon: Multilingual Matters.

Kivisto, Peter 1989. The Ethnic Enigma: The Salience of Ethnicity for European-Origin Groups. Philadelphia: The Balch Institute Press.

Kvernmo, Siv 1998. Language and ethnic identity in indigenous adolescents. – Personality development in adolescence: A cross national and life span perspective. Eds. E. E. Aspaas Skoe, A. L. von der Lippe, K. Y. Florence. New York: Routledge, 123–140.

Kwan, Kwong-Liem Karl, Gargi Roysircar Sodowsky 1997. Internal and external ethnic identity and their correlates: A study of Chinese American immigrants. – Journal of Multicultural Counselling and Development. Vol. 25 (1), 51–67.

Laar, Kadri-Ann 1996. Ethnic identity: Estonian mothers and daughters in two different contexts, Estonia and Canada. Unpublished Doctoral thesis. University of Toronto, Canada.

Laari, Outi 1997. Suomi ja inkerinsuomalaiset. Etnisyys velvoittaa. (Finland and Ingrian Finns: The ethnicity obligates). – Tiede & edistys 4, 302–316.

La Fromboise Teresa D., Hardin L. K. Coleman, Jennifer Gerton 1993. Psychological impact of biculturalism: Evidence and theory. – Psychological Bulletin. Vol. 114, 395–412.

Larsen *et al*. 1992 = Larsen, Knud S., Carolyn Killifer, Gyorgy Csepeli, Krum Krumov, L. Andrejeva, N. Kashlakeva, Z. Russinova, L. Pordany 1992. National Identity: A new look at an old issue. – Journal of Social Behaviour and Personality. Vol. 7, 309–322.

Liebkind, Karmela 1986. A sociopsychological perspective on immigrant identity. – Ethnic Minorities and Immigrants in a Cross-Cultural

Perspective: Selected Papers from the Regional IACCP Conference, Ethnic Minority and Immigrant Research, held in Malmö, Sweden, June 25–28, 1985. Ed. by L. H. Ekstrand. Berwyn: Swets North America; Lisse: Swets & Zeitlinger.

Liebkind, Karmela 1992. Ethnic identity – challenging the boundaries of social psychology. – Social Psychology of Identity and Self-Concept. Ed. by G. Breakwell. London: Surrey University Press, 147–185.

Makabe, Tomoko 1979. Ethnic identity scale and social mobility: The case of Nisei in Toronto. – The Canadian Review of Sociology and Anthropology. Vol. 16, 136–145.

Marcia, James E. 1966. Development and validation of ego identity status. – Journal of Personality and Social Psychology 3, 551–558.

Masuda, Minoru, Gary H. Matsumoto, Gerald M. Meredith 1970. Ethnic identity in three generations of Japanese Americans. – The Journal of Social Psychology. Vol. 81, 199–207.

Masuda, Minoru, R. Shin Hasegawa, Gary H. Matsumoto 1973. The ethnic identity questionnaire: A comparison of three Japanese age groups in Tachikawa, Japan, Honolulu, and Seattle. – Journal of Cross-cultural Psychology 4, 229–244.

Matute-Bianchi, Maria E. 1986. Ethnic identities and pattern of school success and failure among Mexican-descent and Japanese-American students in a California high school. An ethnographic analysis. – American Journal of Education. Vol. 95, 233–255.

Newton *et al*. 1988 = Newton, Barbara J., Elizabeth B. Buck, Don T. Kunimura, Carol P. Colfer, D. Scholsberg 1988. Ethnic identity among Japanese-Americans in Hawaii. A critique of Hansen's third-generation return hypothesis. – International Journal of Intercultural Relations. Vol. 12, 305–315.

Noels, Kimberly A., Richard Clement 1996. Communicating Across Cultures: Social Determinants and Acculturative Consequences. – Canadian Journal of Behavioural Science. Vol. 28, 214–228.

Ojamaa, Triinu, Aune Valk 2008. Pilootuurimus kanadaeestlaste etnilise identiteedi ja muusika seostest. – Paar sammukest XXIV. Eesti Kirjandusmuuseumi aastaraamat 2007. Toim K. Labi. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 59–86.

Ojamaa, Triinu, Aune Valk, Kanni Labi, Kristel Karu-Kletter 2008. Muusika osast diasporaaeestlaste identiteedis. – Sõna jõul. Diasporaa roll Eesti iseseisvumise taastamisel. 6. ja 7. augustil 2008 Jõhvis toimu-

nud konverensti raames ilmunud kogumik. Toim K. Anniste, K. Kumer-Haukanõmm, T. Tammaru. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 137–155.

Parham, Thomas, Janet Helms 1981. The influence of black student's racial identity attitudes on preference for counsellor's race. – Journal of Counselling Psychology. Vol. 28, 250–257.

Phinney, Jean S. 1990. Ethnic identity in adolescents and adults: Review of research. – Psychological Bulletin. Vol. 108, 499–514.

Phinney Jean S. 1992. The multigroup ethnic identity measure: A new scale for use with diverse groups. – Journal of Adolescent Research 7, 156–176.

Phinney, Jean S., Gabriel Horenczyk, Karmela Liebkind, Paul Vedder 2001. Ethnic Identity, Immigration and Well-Being: An Interactional Perspective. – Journal of Social Issues. Fall 2001. Vol. 57 (3), 493–511.

Prentice, Deborah A., Dale T. Miller, Jenifer R. Lightdale 1994. Asymmetries in attachment to groups and to their members: Distinguishing between common-identity and common-bond groups. – Personality and Social Psychology Bulletin. Vol. 20, 484–493.

Rogler, Lloyd, Rosemary S. Cooney, Vilma Ortiz 1980. Intergenerational change in ethnic identity in the Puerto Rican family. – International Migration Review. Vol. 14, 193–214.

Rosenthal, Doreen A., Christine Hrynevich 1985. Ethnicity and ethnic identity: A comparative study of Greek-, Italian-, and Anglo-Australian adolescents. – International Journal of Psychology. Vol. 20, 723–742.

Rosenthal, Doreen A., Shirley S. Feldman 1992. The relationship between parenting behavior and ethnic identity in Chinese-American and Chinese-Australian adolescents. – International Journal of Psychology. Vol. 27, 19–31.

Sachdev, Itesh, Richard Y. Bourhis 1990. Language and social identification. Social identity theory. Constructive and critical advances. Eds. D. Abrams, M. A. Hogg. New York: Western Wheatsheat, 211–229.

Stoller, Eleanor P. 1996. Sauna, sisu and Sibelius: Ethnic Identity among Finnish Americans. – Sociological Quarterly 1, 145–177.

Tajfel, Henry 1981. Human groups and Social Categories. Cambridge [Cambridgeshire] – New York: Cambridge University Press.

Tajfel, Henry, John C. Turner 1979. An integrative theory of intergroup conflict. – The Social Psychology of Intergroup Relations. Eds. W. G. Austin, S. Worchel. Monterey, Calif.: Brooks/Cole Pub. Co, 33–47.

Ting-Toomey, Stella 1981. Ethnic identity and close friendship in Chinese-American college students. – International Journal of Intercultural Relations 5, 383–406.

Ullah, Philip 1985. Second generation Irish youth: Identity and ethnicity. – New Community. Vol. 12, 310–320.

Ullah, Philip 1987. Self-definition and psychological group formation in an ethnic minority. – British Journal of Social Psychology. Vol. 26, 17–23.

Valk, Aune 2001. Two Facets of Ethnic Identity: Pride and Differentiation. (= Dissertationes psychologicae Universitatis Tartuensis 9.) Tartu: Tartu University Press.

Valk, Aune, Kristel Karu 1999. Attitudinal and behavioural attachment to the group: Symbolic and concrete ethnic identity. – Intercultural Communication and Changing National Identities: Selected Papers Presented at Nordic Network for Intercultural Communication IV Annual Symposium, 6–9, November, 1997. Eds. M. Lauristin, L. Rahnu. Tartu: Tartu University Press, 72–86.

Valk, Aune, Kristel Karu 2000. About the importance of the meaning of ethnic identity: strength and meaning of ethnic identity among resident and emigrant Estonians. – Trames 2, 169–185.

Valk, Aune, Kristel Karu 2001. Ethnic attitudes in relation to ethnic pride and ethnic differentiation. – Journal of Social Psychology 5, 583–603.

Valk, Aune, Kristel Karu 2002. Eesti identiteet Eestis ja Rootsis. – Eesti ja eestlased võrdlevas perspektiivis: kultuuridevahelisi uurimusi 20. sajandi lõpust. Toim A. Valk. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 125–142.

Vignoles, Vivian L., Colledge Jen, Camillo Regalia, Claudia Manzi, Eugenia Scabini 2006. Beyond Self-Esteem: Influence of Multiple motives on Identity Construction. – Journal of Personality and Social Psychology. Vol. 90 (2), 308–333.

Weinreich, Peter 1986. Identity development in migrant offspring: Theory and practice. – Ethnic Minorities and Immigrants in a Cross-Cultural Perspective: Selected Papers from the Regional IACCP Conference, Ethnic Minority and Immigrant Research, held in Malmö, Sweden, June 25–28, 1985. Ed. by L. H. Ekstrand. Berwyn: Swets North America; Lisse: Swets & Zeitlinger, 230–239.

Weinreich, Peter 1989. Variations in ethnic identity: Identity structure analysis. – New Identities in Europe: Immigrant Ancestry and the Ethnic Identity of Youth. Ed. by K. Liebkind. Aldershot: Gower Press, 19–89.

LANGUAGE AND IDENTITY: THE ROLE OF LANGUAGE IN ESTONIAN IDENTITY

Summary

This paper discusses the role of language in identity, with a specific focus on ethnic identity. The empirical data is from two earlier studies that compare Estonian identity in Estonia, Sweden and Canada. The first study (Valk, Karu 2000 & 2001) collected both qualitative and quantitative data, and was conducted among 57 Estonians living in Sweden and 142 Estonians living in Estonia in 1997; a second set of qualitative data (Ojamaa, Valk, Labi, Karu-Kletter 2008) was collected in 2007 from 30 Estonians (mainly teenagers) living in Canada.

Ethnic identity is defined in this paper as knowledge of oneself as an Estonian, including the value and emotional significance attached to that knowledge, in accord with Social Identity Theory (Tajfel 1981). This paper discusses various ways of classifying identity dimensions: behaviour and attitude, group and member attachment, ethnic pride and differentiation, etc. Language is one of the most common dimensions of ethnic identity; however, its importance varies among different groups: it can be essential for some and irrelevant for others. It can be a behavioural (speaking the language) or attitudinal (attitudes towards language learning) aspect of an identity (Ullah 1987, Boski 1991); it can refer to group (language as a symbol) or member attachment (ability to speak in the language of one's ethnic group to other group members) (Prentice, Miller, Lightdale 1994). Language may be a source of ethnic pride or the main criterion for differentiating oneself from other groups (Rosenthal and Hrynevich 1985; Valk, Karu 2001).

The most critical identity questions are self-identification and defining the group to which one belongs. Approximately half of both resident and emigrant respondents consider language an essential condition for defining Estonians. In Sweden, there was also a correlation ($r = .39$, $p < .01$) between self-assessed command of the language and strength of identity. Among the Canadian sample, (who were younger and spoke Estonian less

fluently), the definition was much broader: [An Estonian is someone who] *speaks at least a bit of Estonian and has been to Estonia*, is one of the typical answers to the question "Who, in your definition, are Estonians?" 27 of the 30 respondents agreed that someone who does not speak Estonian but wants to be one, can define himself as an Estonian under one of the following conditions: 1) he/she has Estonian heritage; 2) he/she is learning or trying to learn the language; 3) he/she understands at least a little Estonian; 4) he/she participates in Estonian activities; 5) he/she loves Estonians. In reality, however, differences in language usage create boundaries between resident and emigrant Estonians. "*In Estonia I felt myself to be even more Swedish. ...They* [resident Estonians] *consider me a Swede and not an ordinary Estonian. I think it is due to the fact that I do not speak fluent Estonian and do not live in Estonia*," said one young Swedish Estonian respondent. A young Canadian Estonian responded to the question "Who are Estonians?" with the answer: "*I and my friends' families* [are Estonians], *although* Eesti eestlased (Estonian Estonians) *seem to disagree*."

There were both positive and negative associations with regard to language and the emotional significance of identity. Name-calling and bullying in childhood because of their Estonian accent was cited by a few respondents as a negative aspect of being Estonian in Sweden. Some Canadian respondents, however, mentioned that having an interesting and special language was something positive about being an Estonian. Estonian music – an important aspect of identity for several respondents – was also often associated with Estonian lyrics. Earlier studies (Kvernmo, 1998) have shown that, in general, positive attitudes towards one's ethnic group are related, among other things, to parents' native language retention.

Studies (Noels & Clément 1996; Jasinskaja-Lahti & Liebkind 1998) of the relationship between acculturation and language indicate that although speaking one's mother tongue in addition to the dominant language is important for successful integration and adaptation (Kim, 1988), it is even more significant to have contacts with both cultures. Language skills are relevant insofar as these help to establish contacts.

Although language has been found to be closely related to identity, there are also findings (Laari 1997, Khilkhanova, Khilkhanov 2004) that show that several groups have given up their language but preserved their identity after emigrating or while living as an ethnic minority. In this case, language might retain its symbolic value, as postulated by Hassan R. Abd-el-Jawad

(2006: 51) in analysing the position of the Circassian language in Jordan: "At a certain stage in the life of an ethnic group that has acquired some status and prestige, language may become only a symbol of distinction, identification and a carrier of heritage, without having a culture of its own or any pragmatic value; hence members like to talk about it expressing loyalty, but not necessarily to have it." A similar situation characterises Estonian Canadians, who often expressed, in English, their concerns about the extinction of the Estonian language.

In summary, this paper focuses on three topics: (1) Language may not be necessary for defining oneself as an Estonian, but it may be a critical condition for being recognized by others as an Estonian; (2) Language skills, as one of the behavioural aspects of identity, will probably disappear more quickly than emigrants' Estonian identity. (3) Finally, in addition to language skills, it is important to consider attitudes towards the language and towards contacts with speakers of the language as a component of identity. Emigrant Estonians who did not speak the language expressed very positive attitudes towards language learning, the relevance of language in the culture and contacts with speakers of the Estonian language.

KEELEKONTAKTID JA KONTAKTIDEST JOHTUVAD KEELEMUUTUSED

Anna Verschik

1. Sissejuhatus

Kakskeelsuse ja keelekontaktide tunnustatud uurija Suzanne Romaine on tõdenud, et keeleteaduslikes teooriates lähtutakse ükskeelsusest kui n-ö markeerimata juhtumist, millestki niisugusest, mis on nii iseenesestmõistetav, et "Ükskeelsus" hüpoteetilise raamatu pealkirjana tunduks eriskummaline (Romaine 1995/2000: 1). Analoogiat jätkates võib öelda, et keelekontakte eirav uurimine justkui ei nõuakski teoreetilist ja metodoloogilist põhjendamist ning seetõttu tuleks keelekontakte käsitleda eri juhtumina, kuna "kontaktitus" tundub samasuguse loomuliku olekuna nagu ükskeelsus. Tõesti, peavoolu keeleteaduslikud teooriad kujutavadki keelt enamasti homogeense ja selgepiirilise süsteemina, mis oleks teistest keelesüsteemidest justkui isoleeritud, kuid sellise vaatevinkli õigustatuse võib seada kahtluse alla (Auer, ilmumas; Cook 1997; Ellis 2006).

Selgepiirilisuse ja homogeensuse illusiooni tekitab normeeritud, kodifitseeritud kirjakeel, mida ühiskond või selle eliit peab ideaaliks, kuid mis on abstraktsioon (olgugi et tihtilugu vajalik). Tegelikkuses ei räägi ega kirjuta igas olukorras standardit järgides mitte keegi. Pealegi on keelekogukondi, kus standard või koguni kirjaviis puudub ja piirid naaberkeelte vahel ei tundu nii iseenesestmõistetavad. Lisaks sellele pole just õige kujutada ükskeelsust ja ükskeelset kõnelejat kõige tavalisema, seletusi mitte nõudva, markeerimata juhtumina, kui suurem osa maailma rahvastikust on vähemalt kakskeelne (Grosjean 1982: vii; Romaine 1995/2000: 8-9). Pole põhjust oletada, justkui oleksid minevikus kontaktid eri keelte kõnelejate vahel olnud oluliselt haruldasemad või mitmekeelsus nähtusena erandlikum kui nüüd. Seega pole keelekontaktidest johtuva keelemuutuse (*contact-induced language change*) eiramine ega teiste keelte mõjudeta keelesüsteemi käsitlemine iseenesestmõistetava juhtumina õigustatud. Iga keele puhul on nõnda, et mõned morfosüntaktilised mallid, tähendused jms, sõnavarast rääkimata, võivad nüüdiskõnelejale tunduda keelde loomulikult kuuluvaina, kuid see näilikkus ei tee olematuks kõnealuste joonte/elementide n-ö võõrast,

kontaktidest johtuvat päritolu. Pole keeli, mis oleksid täiesti isoleeritud, "puhtad" ja vabad teiste keelte mõjust.

Tuleb arvesse võtta, et termin *keelekontaktid* ei ole sajaprotsendiliselt täpne, kuna kontaktis on eri keelte kõnelejad, mitte keeled ise. Nagu Uriel Weinreich (1953: 71) on nentinud, on keelekontaktide toimumise koht kakskeelse inimese aju, rõhutades sellega kakskeelsuse ja selle tagajärgede kognitiivset dimensiooni. Vaatamata sellele olulisele – juba küllaltki ammusele – tähelepanekule, kiputakse üksikisiku rolli (ka kontaktidest johtuvas) keelemuutuses alahindama (üksikkõneleja tähtsusest sotsiolingvistikas vt Johnstone 2000). Formaallingvistiline traditsioon, eriti Noam Chomsky generatiivne grammatika, üksikkõnelejat ei eira, kuid absolutiseerib vahet esituse (*performance*) ja pädevuse (*competence*) vahel sedavõrd, et üksikisiku kõnes (st esituses) esinevat varieerumist, muutusi jms peetakse keeleteadusliku uurimuse jaoks ebaoluliseks või isegi segavaks. Seega eeldab formaallingvistiline traditsioon seda, et 1) varieerumine ja muutused üksikisiku kõnes ei ole olulised, kuna 2) seesama üksikisik on emakeelne kõneleja, keda ümbritseb homogeenne keelekeskkond (st kõigi antud keelekogukonda kuuluvate isikute keelesüsteem on sama, vaatamata erinevustele kõnetasandil).

Tänapäeva kontaktlingvistika ja kakskeelsuse uurimise lähtekoht on teistsugune. Esiteks, muutuste (sh keelekontaktidest tulenevate muutuste) teke, levik ja konventsionaliseerumine (või hoopis hääbumine) on oluline uurimisobjekt; veel enam, varieerumine ja kõikvõimalikud muutused esindavad keelearengu olemust, mitte marginaalset joont. Teiseks, tuleb endale aru anda, et keele homogeensus on tegelikult abstraktsioon ning et igal kõnelejal oma idiolekt ja individuaalne grammatika; niipea, kui tegu on mitmekeelsusega, pole selge, kes ja missugune on emakeelne kõneleja, mis on eeldatav "mõõdupuu" (emakeele määratlemise raskustest vt Skutnabb-Kangas 1984: 12–39; Piller 2002). Kakskeelse kõneleja keeleline intuitsioon ja grammatilisuse taju (st mis on vastuvõetav, mis mitte) erineb ükskeelse kõneleja omast. Iga kõneleja on vaid oma idiolekti emakeelne kasutaja, kuigi paljud idiolektid kattuvad olulisel määral ja tekib illusioon homogeensest keelest. Seega on kakskeelsus ja teise keele mõjud normaalne nähtus, kui elatakse teises keelekeskkonnas.

Küsimus, kas kontaktidest johtuvad muutused on keelearengus esmatähtsad või kõrvalised, pole uus. 19. saj lõpus puhkenud selleteemalist vaidlust tuntakse Schuchardti ja Mülleri poleemika nime all (*Schuchardt-Müller controvercy*, vt Thomason, Kaufman 1988/1991: 1-2).

Hugo Schuchardt (1884, tsiteeritud Thomason, Kaufman 1988/1991 järgi) oli oma ajast ees, kui väitis: "Es gibt keine völlig ungemischte Sprache" (pole olemas täiesti puhtaid keeli). Keeleteadlaste reageeringuid sellele väitele võib jagada kolme kategooriasse. Ühed eelistasid väidet ignoreerida. Teised aktsepteerisid seda teatud reservatsioonidega, arvates, et põhisõnavara ja/või morfoloogia võõrmõjule ei allu ja on seetõttu usaldusväärne kriteerium keelesuguluse tuvastamiseks. Teisisõnu, arvati, et üheski keeles pole nii palju võõrmõjusid (kindlasti mitte morfoloogias), et tekiks probleem selle keele päritolu määratlemisega. Kolmandad läksid kaugemale ja väitsid, et kõik keeled on tegelikult kreoolkeeled ning et igal keelel on vähemalt kaks vanemat (Thomason, Kaufman 1988/1991: 2). See tundub küll liialdusena, kuigi võib teatud keelte puhul olla õigustatud.

Kindlasti oleneb palju konkreetse keeleteadlase uurimishuvidest ja sellest, kuidas ta keelt kui sellist[1] mõistab, kuid nüüdisaja kontaktlingvistika vaatevinklist on Schuchardtil kahtlemata paljuski õigus. Sellest järeldub, et kontaktidest johtuvad muutused pole kõrvalised ega teisejärgulised, vaid niisama tähtsad kui n-ö keelesisesed muutused. Pealegi on nn keelesiseste ja kontaktidest johtuvate muutuste vahel tihtilugu raske vahet teha, sest kontakt teise keelega võib juba alanud muutust kiirendada. William Croft (2000: 8) näitab, et ei ole põhimõttelist vahet sisemiselt ja "väliselt" põhjustatud muutuste vahel. Traditsiooniline lähenemine keelemuutustele eeldab, et nende seletamisel tuleb otsida eelkõige keelesiseseid põhjusi ja alles siis, kui neid ei õnnestu leida, otsida seletust mujalt (Thomason, Kaufman 1988/1991: 1-2, 57-58). Miks nii, pole kuigi põhjendatud, sest niisugune käsitlus seab esikohale ja absolutiseerib juba mainitud "kontaktituse". Veel enam: mõnes keelekogukonnas polegi ükskeelseid kõnelejaid, kuid selline olukord võib olla üllatavalt stabiilne ja kesta mitu põlve. Pealegi pole keelekogukonnad oma keelelise repertuaari poolest ühtlased – mõni keelekogukonna osa võib suhelda teiste keelte kõnelejatega tihedamalt ja intensiivsemalt kui lähedaste sugulaskeelte või naabermurrete kõnelejatega. Sageli tuleb rääkida mitme muutuse koosmõjust, n-ö

[1] Vivian Cook (2008) esitab vähemalt viis erinevat mõistmisvõimalust: 1) inimesele teadaolev ja omane märgisüsteem; 2) midagi abstraktset, mis on objektiivselt olemas (nt grammatikas, käsiraamatus, sõnaraamatus siltide all "inglise", "eesti" jne), on kodifitseeritud ja institutsionaliseeritud; 3) ütluste kogum; 4) midagi, mis kuulub antud kogukonnale (rahvuse, riigi jms sümbol) ehk keel sotsiaalses tähenduses; 5) üksikisiku teadvuses eksisteeriv pädevus (ehk keel kui kognitiivne omadus).

mitmikpõhjusest (*multiple causation*), kui kontakt teise keelega kiirendab juba toimuvat muutust või hakkab mingis keeles eksisteeriv, aga piiratud kasutuskontekstiga sõna, tunnus või konstruktsioon vohama teise keele eeskujul (rohkeid näiteid vt Heine, Kuteva 2005: 44 jj).

Võetagu näiteks vene keeles eksisteerivad nn relatiivadjektiivid (nimisõnatüvedest moodustatud omadussõnad, nt *металл* 'metall' > *металлический* 'metall-, metalli-'), mille tähenduse maht ja kasutuskontekst on kitsam kui eesti S_{nom} + S_{nom} või S_{gen} + S_{gen} liitsõnade esikomponendil (laiendil). Relatiivadjektiivide produktiivsuse tõus vene keeles on olnud iseloomulik 20. saj lõpukümnenditele (Kitajgorodskaja 1996). Eestis kõneldavas vene keeles on produktiivsed relatiivadjektiividega konstruktsioonid aga just eesti liitsõnade vastetena (pealtnäha "ükskeelses" tekstis/kõnes), lisateguriks kindlasti kontaktid eesti keelega. Nende adjektiivide tähendusmaht on laienenud eesti malli järgi ja sellised liitsõnad võivad ükskeelsetele Venemaa venelastele jääda kas arusaamatuks või tunduda lausa võimatud, nt *банкротный управляющий* < *pankrotihaldur*, vrd vene *антикризисный управляющий* (relatiivadjektiivi *банкротный* pole olemas); *настольный телефон* < *lauatelefon*, vrd *стационарный телефон* jms. (Adjektiiv *настольный* 'laua-', 'lauapealne' on vene keeles kitsama tähenduse ja piiratud kasutuskontekstiga.)

Siiani vaieldakse, mis on keelekontaktidest johtuvate muutuste puhul määrav, kas kontaktis olevate keelte struktuur, tüpoloogilised jooned, grammatiliste süsteemide sarnasus/erinevus või hoopis sotsiolingvistilised tegurid. Empiirilistele andmetele toetudes on püütud modelleerida laenatavuse hierarhiaid ja kontaktidest tulenevate keelemuutuste piiranguid, kuid nende universaalses kehtivuses võib kahelda, sest alati leidub hulk vastupidiseid näiteid (varaseid tähelepanekuid vt Clyne 1987; ka Johanson 2002a). Tegemist on pigem tendentsidega, mitte üldkehtivate seaduspärasustega. Sellega ei väideta, et kontaktis olevate keelte struktuurid ei mängi mingit rolli või et muutus oleks kaootiline, vaid seda, et struktuur ei määra kõike ja et ükski keele alasüsteem pole kontaktidest tulenevate muutuste suhtes immuunne. Oluline on seejuures puhtkeeleliste, sotsiolingvistiliste ja individuaalsete tegurite koosmõju.

Toetudes eelöeldule, sõnastame selles artiklis käsitletavad küsimused.

- Mis rolli mängivad keelekontaktide puhul sotsiolingvistilised tegurid, kuidas võivad sotsiolingvistilised ja individuaalsed (s.o üksikkõnelejast johtuvad) tegurid muuta asjade tavapärast kulgu?

- Millised muutused ilmnevad keele säilitamise ja keelevahetuse puhul? Millises keele alasüsteemis nad algavad, kuidas levivad, kuhu välja jõuavad?
- Kas keelekontaktid tähendavad keelekadu ja -surma?
- Millised on kontaktidest johtuvate muutuste tähtsamad mehhanismid ja nende mõju?

Enne kui neile küsimustele vastata, tuleb teha oluline terminoloogiline täpsustus. Tänapäeva kontaktlingvistika areng algas tinglikult Uriel Weinreichi teosest "Languages in Contact" (1953), kus ta võttis kasutusele termini *interferents*. Laiemalt võib interferentsi defineerida kui keelemuutust, mille põhjuseks on rohkem kui ühe keele valdamine (selles tähenduses kasutavad seda ka Thomason ja Kaufman 1988/1991). Weinreichil oli see termin defineeritud aga normatiivselt, lähtudes sellest, et on olemas "õige" keel (loe: kirjakeel) ja "ideaalne kakskeelne" (loe: võrdkeelne) inimene, kes valdab mõlemat keelt võrdsel tasemel ja suudab oma keeli lahus hoida, seega on interferents "kõrvalekalle". Hinnangulisuse pärast on paljud kontaktlingvistid sellest terminist loobunud või rõhutavad, et kasutavad seda neutraalses tähenduses. Samuti on kakskeelsuse uued uurimisparadigmad loobunud ideaalse ja ideaalilähedase kakskeelse kõneleja eristamisest (Skutnabb-Kangas 1984: 82–90; Romaine 1995/2000: 5; Blackledge, Pavlenko 2003). Neutraalne termin on näiteks "kontaktidest johtuv keelemuutus", mida kasutatakse siinses artiklis.

Täpsustamist nõuavad ka mõisted "laenamine" ja "laen", mis pole täpselt defineeritud ja mida uurijad kasutavad eri tähendustes. Sageli räägitakse laenust ainult juhul, kui kõne all on nii laenatud vorm kui ka funktsioon (nt leksikaalne laen ehk sõna selle kõigis tähendustes, grammatiline tunnus koos oma funktsioonidega). Selline arusaam tundub liiga kitsas, sest on võimalik laenata struktuuri, malli või tähendust, mida laenav keel olemasolevate vahenditega juba väljendab, näiteks väljendab vene genitiivi vorm teatud kontekstis ka partitiivi tähendust (Thomason, Kaufman 1988/1991: 245). Sõnavara laenamise ja muu laenamise vahel polegi nii selget piiri (allpool näeme, kuidas sõnalaenud soodustavad muud laenamist), seetõttu pole põhjendatud eri terminite kasutamine eri keeletasanditel toimuva, kuid sisuliselt sama protsessi kohta. Parem oleks kõnelda laenamisest laiemas mõttes ning vajadusel täpsustada, kas tegu on sõnavara, morfosüntaktilise malli, tähenduse vms laenamisega.

2. Kontaktidest johtuvate muutuste põhjused, kronoloogia ja tulemused

2.1. Kas struktuur, sotsiaalsed tegurid või kõik korraga?

Juhtivad strukturalistid, kes tundsid huvi keelekontaktide vastu, püstitasid strukturalismi algajastul põhimõtteliselt uudse küsimuse: kas on midagi, mida laenata ei saa? Ehk teisisõnu: kas kontaktidest johtuvad muutused alluvad piirangutele? Roman Jakobson (1938) arvas, et võimalikud on vaid sellised kontaktidest johtuvad muutused, mis on kooskõlas antud keele arengutendentsidega. Seda väidet pole võimalik falsifitseerida, sest toimunud muutust võib tagantjärele seletada keele "sisemiste arengutendentsidega". Empiirilistele andmetele vaatamata[2] usuti pikka aega, et morfoloogiat (kategooriaid, tunnuseid, paradigmasid) ei saa laenata. Antoine Meillet' (1921) arvates on võimalik teisest keelest laenata vaid seda, mis pole konfliktis laenava keele struktuuriga. Empiirilised andmed kõnelevad siiski muud: näiteks liivi keel on laenanud kõik läti eesliited, kuigi algselt pole eesliited olnud läänemeresoome keeltele omased (Sievers 1971); turgi ja pärsia kontaktide tulemusel tekkisid mõnes turgi keelekujus pre- ja mõnes pärsia keelekujus postpositsioonid (Johanson 1998); paljudes keeltes on saanud võimalikuks varem mõeldamatud häälikukombinatsioonid (nt konsonantühendid sõna algul eesti keeles) või on tekkinud uued foneemid (nt *ž* jidišis slaavi keelte mõjul). Üllataval kombel püütakse muutusi ennustada tänapäevalgi, olgugi diferentseeritumalt ja peenemalt kui varased strukturalistid, lähtudes ainuüksi kontaktis olevate keelte struktuurijoontest (sellise lähenemise üht näidet vt Field 2002).

Ei saa eitada, et keeleüksuste struktuuriline ja väline sarnasus laenamist soodustab (ent see pole siiski kohustuslik). Tõestuseks on kontaktid lähedaste sugulaskeelte vahel (nt ingerisoome-eesti kontaktidest vt Riionheimo 2002; lähedaste keelte kõnelejate suhtlusest üldisemalt vt ten Thije, Zeevaert 2007). Ka nn kakskeelsed homofoonid, olgu või sugulaskeelte ühine sõnavara, nagu prepositsioon *in* inglise, saksa, hollandi ja jidiši keeles, määratud artikkel *the* inglise ja *de* hollandi keeles (Clyne 2003: 123-124), ühised internatsionalismid, nagu Eesti vene keelde laenatud eesti liitsõnad, mille

[2] Mainitagu, et keelevahetuse või mõjusuuna puhul K1 > K2 on see väide vale, sest siis algab "laenamine" just grammatikast, morfosüntaksist, foneetikast jms, mitte sõnavarast. Sellest tehakse juttu allpool.

üks komponent on ühine internatsionalism, nt *viitenumber* > *виӣтеномер* (Verschik 2004: 102-103), soodustavad koodivahetust ehk mitme keele leksikaalsete üksuste kasutamist ühes vestluses ja hilisemat põlistamist ehk laenamist. Nõnda juurutas Michael Clyne (1967) termini *päästiksõna* (*trigger word*) ja täiendas hiljem, arendades hõlbustamise mõistet (*facilitation*, vt Clyne 2003: 162–179), mis ei hõlma mitte ainult materiaalselt sarnaseid elemente, vaid ka sarnaseid morfosüntaktilisi malle. Toodagu näide saksa-inglise koodivahetusest (Clyne 2003: 178; saksa keel kursiivis, inglise keel poolpaksus kirjas, kakskeelne homofoon allajoonitud):

(1) *Das ist ein Foto gemacht an der* ***Beach*** (***A***)
could be *kann* ***be*** *kann sein* *<u>in</u>* ***Mount Martha***.

'see foto on tehtud (A) rannas, võib olla võib olla võib olla Mount Marthas'

Näites (1) hõlbustab sõna *beach* 'rand' järgnevat koodivahetust (*could be* jne), kuid peale selle esineb siin ka morfosüntaktilist konvergentsi, nimelt sõnajärjemuutus: *gemacht an der Beach*, vrd saksa *an der Beach gemacht ist* ja inglise *is made on the beach*.

Kontaktidest johtuvad muutused võivad tekitada sarnasusi kahe keelesüsteemi vahel seal, kus neid enne ei olnud; sarnasus omakorda soodustab edasisi struktuurimuutusi ja nii tekib lumepalliefekt. Piltlikult öeldes tekib üks morfosüntaktiline raamistik, mis võib olla kompromiss kahe morfosüntaksi vahel ja mida võib täita ühe, teise või mõlema keele sõnavaraga, st tihe koodivahetus, Pieter Muyskeni terminoloogias *ühilduv leksikaliseerumine* (*congruent lexicalisation*, Muysken 1995: 5. peatükk, iseäranis 128–134; eesti keeles vt Zabrodskaja 2005). Eelnenud saksa-inglise koodivahetuse näide on ühtlasi näide ühilduvast leksikaliseerumisest. Üldistavalt võiks öelda nii: struktuuriline ja väline sarnasus soodustab laenamist, kuid pole laenamiseks ilmtingimata vajalik ega selle ainupiisav eeldus.

Juba 1930. aastatel pandi tähele, et keelekeskkond, ühiskondlikud olud, kultuur, kõnelejate hoiak jne on keelekontaktide suuna, iseloomu ja tulemuste seisukohalt olulised. Valentin Kiparsky (1938) oli ilmselt esimene keeleteadlane, kes arvamust sotsiolingvistiliste tegurite esmatähtsuse kohta selgelt väljendas (Thomason, Kaufman 1998/1991: 35-36). Et tegu oli kommentaariga ühe lehekülje pikkuses retsensioonis, jäigi see möödaminnes poetatud märkuseks, mis ei mänginud teooria arengus kahjuks mingit rolli. Mõnevõrra hiljem tõdes Uriel Weinreich (1958), et erinevad sotsio-

kultuurilised olud võivad viia väga erinevate tulemusteni isegi lähedaste, geneetilises suguluses olevate keelte kontaktide puhul. Slaavi keelte mõju jidišile (nii kvantitatiivses kui kvalitatiivses mõttes) erineb oluliselt samade keelte mõjust Venemaale asunud saksa kolonistide saksa keelele. Sellest kaasusest ei tulenenud aga mingeid keelekontaktide teooriat edendavaid järeldusi (ehk sellepärast, et Weinreichi artikli vastu tundsid huvi eeskätt jidišistid ja slavistid).

Tõsi küll, radikaalsed muutused morfosüntaksis ja morfoloogias nõuavad rohkem aega ja intensiivsemat kakskeelsust (või radikaalset keelekorraldust/soodsat sotsiolingvistilist olukorda, mis ajendaks uue identiteedi kujunemist ning keelesüsteemi ümbermõtestamist), kuid kontaktidest johtuvate muutuste suhtes ei ole immuunne ükski keele alasüsteem. Teatud asjaoludel võivad struktuurimuutused olla nii ulatuslikud, et flekteeriv keel muutub aglutineerivaks, nagu näiteks mõned kreeka keelevariandid türgi keele mõju all (Brendemoen 1999); tekivad uued grammatilised kategooriad, mida markeeritakse laenatud tunnusega, nagu türgi evidentsiaalsuse näitaja *-mIš* pärsia keelekujudes (Aikhenvald 2007: 22) jne. Sellised struktuurimuutused on tõepoolest võimalikud ja kontaktide mõjul toimub keelesüsteemis radikaalne ümberkorraldus, kuna sotsiaalsed suhted, keelepoliitiline kliima, keelte staatus, kogukondade hoiakud teineteise keelte suhtes jms määravad mõjusuuna, kakskeelsuse laadi ja ulatuse. Turgi-iraani keelekontaktid on hea näide sellest, kuidas ühes olukorras domineerib mõni turgi keel (sel on kõrgem staatus; keeleoskus annab majanduslikke eeliseid; on eliidi keel jms), kord iraani. Nii on usbeki keel muutunud tadžiki ja pärsia ümbruses prepositsiooniliseks, tadžiki keel Usbekistanis aga praktiliselt aglutineerivaks keeleks (Johanson 1998).

Kontaktidest johtuvate muutuste põhjused on seega eelkõige kognitiivsed ja sotsiaalsed. Kognitiivsed sellepärast, et kakskeelsus (isegi kui teise keele oskus on tagasihoidlik) on kognitiivselt keerukam kui ükskeelsus ja pole teada, kas kaht keelesüsteemi lahus hoida on kogu aeg ja igas olukorras võimalik. Kõik kontaktidest johtuvad muutused – nii need, mis on muutunud üldkasutatavaks ja mille võõrast päritolu enam ei tajuta, kui ka kõige värskemad, mille edasine "saatus" pole teada, on kaks- või mitmekeelsuse tulemus.

Sotsiolingvistiliste tegurite olulisust näitlikustavad kõige paremini juhtumid, kus samad keeled on kontaktis eri aegadel ja asjaoludel (nagu mainitud turgi-iraani näites) või kui uurijal on võimalik jälgida kontaktsituatsiooni enne

ja pärast sotsiaalset ümberkorraldust. Enne Eesti taasiseseisvumist ei olnud näiteks Eestis kõneldavas vene keeles tegelikult mingit eesti keele mõju, v.a üksikud leksikaalsed laenud (nt *kohvik*, *kaubamaja*) – mõistagi pole siin kõne all n-ö põlisvene keelevariandid, mille kontaktid eesti keelega on vanemad ja ulatuslikumad (Mürkhein 1969; Heiter 1970; Külmoja 1999). 1991. aastast on aga eesti keele mõju üsna märgatav (ka morfosüntaksis), kuna on tekkinud hulk kakskeelseid venelasi, kes ühel või teisel põhjusel suhtlevad peamiselt eesti keeles. (Siinkirjutaja on sattunud jälgima situatsioone, kus venelased alustavad omavahelist vestlust või isegi räägivad kogu jutu peamiselt eesti keeles.) Järelikult pole asi eesti ja vene keele tüpoloogilistes sarnasustes või erinevustes, morfosüntaktilise konflikti vältimises vms, vaid sotsiolingvistilise olukorra ja kõnelejate hoiakute muutumises ning levivas kakskeelsuses (ükskeelsete venelaste arv kahaneb).

Küsimus pole niisiis selles, kas sotsiaalsed tegurid on olulised, vaid pigem selles, kuidas nad määravad ja kujundavad kontaktidest johtuvaid keelemuutusi. Vastamiseks pöördugem Sarah Thomasoni ja Terence Kaufmani uurimuse poole. Nüüdseks juba klassikaks saanud raamatus "Language Contact, Creolization, and Genetic Linguistics" on tehtud esimene katse võtta süstemaatiliselt kokku empiirilised uurimused ning selgitada sotsiolingvistiliste tegurite rolli kontaktidest johtuvates muutustes. Thomason ja Kaufman näitavad veenvalt (1988/1991: 13–34), et kirjanduses arutatud piiranguid (tüpoloogilisi, implikatiivseid ja markeeritusel põhinevaid, nt Johanson 2002a: 35–37) ei saa absolutiseerida.

Millised kontaktidest johtuvad keelemuutused ilmnevad kõigepealt või millises keele alasüsteemis nad algavad, sõltub paljus sellest, kas kõnelejad jätkavad oma keele kasutamist (isegi kui keel oluliselt või päris põhjalikult muutub) või vahetavad keelt, sest vahe keele säilitamise (*language maintenance*) ja keelevahetuse (*language shift*) vahel on fundamentaalne. Esimesel juhul ei loobu kõnelejad oma keelest, isegi kui keeles toimuvad kontaktidest johtuvad muutused (mõjusuund K2 > K1). Teine variant tähendab oma keelest loobumist ning ühe keele võimalikku mõju teisele uue keele omandamise protsessis (K1 > K2). Konkreetset kontaktsituatsiooni analüüsides tuleb niisiis selgeks teha, kumma olukorraga on tegemist. (Värskes kontaktsituatsioonis pole see alati kerge, kui veel arvestada, et keelekogukonnas võib toimuda mitu protsessi korraga, sellest allpool.) Sagedamini tuuakse esile järgmisi sotsiolingvistilisi tegureid, mis määravad muuhulgas muutuse mõjusuuna ja -ulatuse.

- Keelte prestiiž ja staatus (mainitagu, et tegemist võib olla ka nn varjatud prestiižiga, sest ühiskonnas võib valitseda korraga mitu konkureerivat keelehierarhiat; nt Eesti kohta 19. saj lõpul vt Hennoste 1997).
- Kakskeelsuse iseloom: a) sümmeetriline (kas kõnelejaskonnad oskavad mingil määral teineteise keelt või ei); b) intensiivne (kas leidub inimesi, kes oskavad mõlemat keelt arvestataval tasemel); c) ekstensiivne (kas kakskeelsus on keelekogukonnas ühtlaselt levinud); d) stabiilne või ebastabiilne jne.
- Sotsiaalmajanduslikud olud (ühiskonna sotsiaalne struktuur, võim, majandusliku jõukuse jaotumine; kas keele- ja etnilised piirid langevad kokku sotsiaalmajanduslike, klassi- jt piiridega või mitte).
- Kõnelejate arv (ainuüksi see pole siiski määrav; teatud asjaoludel võib enamus minna üle vähemuse keelele, kui see on kõrge prestiižiga ja selle kõnelejate käes on poliitiline ning majanduslik võim).

Lähtudes ainuüksi väga üldistest sotsiaalsetest teguritest (keelte staatus, prestiiž, kõnelejate arv jm ülalmainitu), ei ole võimalik väga täpselt ennustada, kas, kuidas või mil määral keelesüsteem muutuma hakkab. Põhjalikuks analüüsiks ei piisa ka üldtegurite tundmisest, sest iga muutus algab üksikisikust, teisisõnu suhtlussituatsioonist (Auer, ilmumas). Tegemist võib olla kakskeelse vestlusega (*bilingual conversation*, vt Auer 1998 ja sealsed artiklid), kus ilmselt kasutatakse mitme keele elemente, ehk koodivahetusega, või millegi niisugusega, mida võib tinglikult nimetada "näiliselt ükskeelseks vestluseks" (*bilingual conversation in monolingual disguise*), kus sõnavara on pärit küll ühest, kuid pragmaatilised mallid, morfosüntaks, konstruktsioonid ja idiomaatika teisest keelest. Seega tuleb mängu ka kommunikatiivseid ja konkreetse kõnelejaga seonduvaid tegureid (vestluse eesmärgid ja strateegiad, kõnelejate taust, omavahelised suhted, keeleoskus, isiklikud eelistused jms).

2.2. Keele säilitamine ja keelevahetus

Kontaktidest johtuvaid keelemuutusi on parem kujutada skaalana, millel on küll teatud etapid või staadiumid, kuid üleminekud eri staadiumide vahel pole järsud. See kehtib nii keele säilitamise kui keelevahetuse kohta, kuigi võimalik oleks ka selline keelevahetuse situatsioon, kus kõnelejate esimese keele mõju omandatavale keelele on olematu või marginaalne.

Et iga keel võib olla ühiskonna mingi osa esimene keel, aga teistele sama ühiskonna liikmetele teine, kolmas jne keel, tähistame keeli selguse mõttes järgnevalt: madalama prestiiži või staatusega (nt vähemuste, immigrantide) keel = A, kõrgema prestiižiga, sotsiolingvistiliselt domineeriv, ametlik keel = B. Seega tähendab nt B2, et sotsiolingvistiliselt domineerivat keelt kõneldakse teise keelena, B1 aga tähendab, et seda keelt kõneldakse esimese keelena.

Keele säilitamine (Thomason, Kaufman 1988/1991: 74–76):

1. staadium: põgus kontakt, kakskeelseid kõnelejaid on suhteliselt vähe, kultuurisurvet ei ole. Laenatakse mittepõhisõnavara, B2 mõjusid morfosüntaksis pole või on nad pinnapealsed. Kui läheneda situatsioonile sotsiolingvistiliselt, domineeriva keele esimese keelena kõnelejate poolt, siis on võimalik mõningane sõnavara laenamine A2 > B1, nagu näiteks mõned türgi leksikaalsed laenud saksa kõnekeeles (Androutsopoulos 2001).

2. staadium: tihedam kontakt kahe keelekogukonna vahel, ilmnevad kontaktidest johtuvad muutused keelestruktuuris. Kakskeelsus on suhteliselt levinud *resp*. on teatud hulk kõnelejaid, kes oskavad B2 arvestataval tasemel, on mõningane kultuurisurve, sest B2 on prestiižne. Leksikaalne laenamine on ulatuslikum, on võimalik sidesõnade ja partiklite laenamine, esineb mõõdukaid muutusi morfosüntaksis (vanad tunnused saavad uusi funktsioone). Umbes niisuguses staadiumis on praegu mitmesugused vene keelekujud Eestis (Verschik 2007).

3. staadium: kontakt on veelgi intensiivsem, muutused struktuuris põhjalikumad. Laenatakse pre- ja postpositsioone, mis omakorda mõjutab sõnajärge (sõnajärjemallide täielikku asendamist SVO > SOV siiski ei toimu) ja sõnamoodustusliiteid; on võimalik uute foneemide või foneemikombinatsioonide teke, prosoodiliste mallide laenamine; muutused morfosüntaksis on ulatuslikumad, tekivad rektsioonimallid, konstruktsioonid ja idioomid B2 eeskujul.

4. staadium: tugev kultuurisurve, mõõdukad struktuurimuutused. Ilmnevad uued allofoonid, uued morfofonoloogilised reeglid, mis toimivad ka omasõnavaras (nt lõpukonsonantide helituks muutumine), ulatuslikud sõnajärje muutused, uued muutelõpud ja isegi kategooriad (nt uued käänded).

5. staadium: väga tugev kultuurisurve, ulatuslikud struktuurimuutused. Kaasnevad uued morfofonoloogilised reeglid, tüpoloogilised muutused (nt flekteeriv keel aglutineerivaks) ja morfoloogiliste kategooriate laenamine; võimalik on tervete paradigmade ülevõtmine.

Keelevahetus

Keelevahetus on mingil määral võrreldav uue keele õppimisega selles mõttes, et mõlemal juhul omandatakse teatud hulk K2/B2 sõnavara ja et K1/A1 mõju ei avaldu sõnavaras, vaid foneetikas *resp*. prosoodias (nn aktsent) ja morfosüntaksis. Selge see, et üht keelt ei püüta kõnelda teise sõnadega, seetõttu pole K2-s oodata K1 sõnavara (eranditest vt allpool). Kahe nimetatud juhtumi vahe on aga selles, et keele õppimisega ei kaasne oma keelest loobumist õpitava keele kasuks. Pandagu tähele, et tähistus K1 ja K2 ei peegelda keelte sotsiolingvistilist staatust (st keelte staatus on enam-vähem võrdne või ei puutu asjasse, kui keelt õpitakse huvi, mitte praktilise kasutamisvajaduse pärast).

Keelevahetusega kaasnevat keelemuutust on raske tuvastada ja analüüsida juhul, kui kogukond on keele täielikult vahetanud ja A-keelt enam ei räägi (kusjuures A-keelt ei räägita ka mujal, sellest pole talletatud keelenäiteid ega ole säilinud keelemälestisi selle varasemate staadiumide kohta). Võimatu on tuvastada A1 mõju B2-le ka siis, kui pole infot kontaktieelse B-keelekuju kohta. Keelt vahetav vähemus võib olla hoopiski eliit, kelle käes on majanduslik ja kultuuriline võim, nagu näiteks germaani vallutajad keskajal Lõuna-Prantsusmaal ja Hispaanias (Thomason, Kaufman 1988/1991: 121), ja mõeldavaks situatsiooniks B1 > A2. Oluline on veel teada, kas keelevahetus on jätnud omandatud keelde mõne jälje või mitte. Seega saab eristada mitut juhtumit: 1) keelevahetus ilma mõjuta A1 > B2/B1 > A2 (st väikest keelevahetajate rühma *resp*. aeglast keelevahetust mitme põlvkonna vältel) ning 2) keelevahetus, millega kaasneb A1 > B2 mõju.

1. staadium: mõju A1 > B2/B1 > A2 puudub. Selliseid juhtumeid võib esineda nii immigrantidel kui ka põlisvähemustel. Teine keel on omandatud täielikult, keelevahetajate rühm on arvuliselt väike ja/või pole sotsiokultuuriliselt mõjukas. Võimalik, et keelevahetus ei toimu järsku, vaid mitme põlvkonna vältel, nii et keelevahetajate järglaste keel ei erine enamuse keelest mitte millegi poolest.

2. staadium: kerge kuni keskmine mõju A1 > B2/B1 > A2 (fonoloogias ja morfosüntaksis).

3. staadium: keskmine kuni tugev mõju A1 > B2/B1 > A2 (muutelõpud jms).

Thomasoni ja Kaufmani (1988/1991: 121) järgi puudub kahe viimase staadiumi vahel selge eraldusjoon. Esimese keele mõju on ootuspärane siis, kui keelevahetajate rühm on suhteliselt suur ja/või säilitab kogukondlikud suhted ning vahetu kontakt enamusega on piiratud (kas rühma omaenda hoiakute või enamuse tõrjuva suhtumise tõttu). Säilida võib näiteks aktsent (prosoodilised mallid, allofoonid, rõhusüsteem jne), aga ka esimese keele morfosüntaktilised mallid. Keelemuutus K1 > K2 ei tähenda sugugi "lihtsustumist" ega "allakäiku", nt peetakse võimalikuks, et läänemeresoome substraadi alusel tekkis leedu keelde kolm uut käänet: illatiiv, allatiiv ja adessiiv. Need olid kasutusel veel 16.-17. saj, kuid on praeguseks hääbunud ja esinevad vaid mõnes üksikus väljendis (Thomason, Kaufman 1988/1991: 242-243 ja viited).

Kui keelevahetajate hulk pole kuigi suur või sotsiaalmajanduslikult ega kultuuriliselt mõjukas ja kui n-ö mittetäieliku keeleomandamise (*incomplete language acquisition*) juhtumeid pole palju, siis see õppijate keelekuju ei avalda mõju enamuse keelekujule kui tervikule. Oluline on seegi, kas A1 sugemetega (ehk substraadiga) keelevariant järgmises põlves kaob või jääb mingil põhjusel püsima. Viimasel juhul võib juhtuda, et see A1 sugemetega keelekuju B2 muutub antud keelekogukonna identiteedi markeriks või registriks ja seostub kindlalt antud kõnelejaskonna etnilise taustaga (*à la*: räägib vene keelt nagu ukrainlane). Sellist keelekuju nimetatakse etnolektiks (Clyne 2000).[3] Edaspidi on võimalik, et etnolekt mõjutab mingil määral enamuse keelt B1 ja võib tekkida koguni uus norm (tinglikult B1 + B2; näiteks läänemeresoome keelte mõju läti prosoodias, fonoloogias, morfosüntaksis).

Milline stsenaarium käivitub, ei sõltu üksnes keelevahetajate arvust. Etnolekti üksikelemendid – intonatsioonimallid, pragmaatilised partiklid, idioomid ja konstruktsioonid – võivad muutuda ühiskeele osaks, ilma et tavakasutaja nende päritolust midagi teaks (Verschik 2005: 169–172). Etnolektaalne värving kulub ära ja kõnealused keelendid on kasutusel argiregistris, iroonia väljendamiseks jms (Androutsopoulos 2001). Tavakõne-

[3] Mõistagi pole kõik etnolektaalsed jooned taandatavad esimese keele mõjule (vt Jaspers 2008). Tegu võib olla ka nn sotsiaalse konstruktsiooniga, mis põhineb stereotüüpidel: nt teatud rahvusliku taustaga kõnelejad räägivad "meie keelt" nii- ja naasugusel moel, kusjuures see pilt ei tarvitse tegelikkusele kuigi täpselt vastata (vt Lippi-Green 1997 aktsendist kui sotsiaalselt konstrueeritud, mitte tingimata objektiivselt olemasolevast nähtusest).

lejale jäävad suhteliselt märkamatuks eriti need muutused, mis ei puuduta sõnavara. On võimalik, et kõik alljärgnevad protsessid toimuvad samal ajal:

- osa kõnelejaid vahetab keelt suhteliselt ruttu, olles omandanud B-keele enam-vähem normile vastavalt (nende kõnelejate võrra lihtsalt täieneb B1 kõnelejaskond);
- teine osa kasutab veel A1, millel on B2 mõjusid, samas ilmneb B2-s A1 sugemeid; tuleb arvestada võimaliku kahesuunalise mõjuga, sest teise keele passiivnegi oskus võib esimesele keelele mõju avaldada ja olla kontaktidest johtuva muutuse üheks mehhanismiks (Thomason 1997, 2001, 2003; samal teemal, aga individuaalse kakskeelsuse seisukohalt Pavlenko, Jarvis 2002);
- mingi osa A1 kõnelejaskonnast võib kiiresti keelt vahetada selles mõttes, et nad A1 enam ei kasuta, kuid nende B-keel ei ole konventsionaalne *resp*. enamuse (ükskeelsete emakeelekõnelejate) B1, vaid see on tinglikult öeldes A1-mõjuline B-keelekuju.

Nagu öeldud, pole "substraatsõnavara" (A1 > B2 või B1 > A2) keelevahetuse puhul tõenäoline, kuid välistatud pole teatud tüüpi A1 sõnavara "ületoomine". Kui vahetatakse keelt, aga mitte kultuuri, siis võib materiaalse või vaimse kultuuri, usundi ja kombestikuga seotud spetsiifiline sõnavara pärineda A1-st. Mitmest uurimusest ilmneb, et diskursuse seisukohalt olulised sõnad, nt pragmaatilised partiklid, modaalsõnad, interjektsioonid, pragmaatilised mallid – kõik see, mis ei muuda ütluse sisu, vaid seda modifitseerib ja annab edasi kõneleja suhtumist või arvamust – võib pärineda A1-st ja säilida suhteliselt kaua (Jacobs 2005: 305; jidiši pragmaatilistest mallidest USA juudi-inglise etnolektis Matissof 2000).[4] Seega pole sõnavara oma funktsioonidelt ega omadustelt ühtne ning pragmaatilised partiklid kipuvad käituma muust sõnavarast erinevalt.

[4] K2 diskursuspragmaatilised sõnad (terminite kohta vt Wertheim 2003: 160) on head kandidaadid laenamiseks (erinevatest juhtumistest vt Keevallik 2006; Maschler 1998; Matras 1998, 2005; Wertheim 2003 ja sealne bibliograafia; Zabrodskaja 2006). K2 diskursuspragmaatiliste sõnade atraktiivsus ja K1 diskursuspragmaatiliste sõnade stabiilsus pole vastuolus. Kumb võidab, sõltub ilmselt sellest, mis on kõnelejale pragmaatiliselt domineeriv keel. See võib, aga ei pruugi olla sotsiolingvistiliselt kõrgema staatusega keel (eesti keeles vt Verschik 2007). Pigem on pragmaatiliselt domineeriva keele mõiste sotsiokognitiivne või funktsionaalkognitiivne (vt Matras 2005).

2.3. Tulemustest üldisemalt

Väga üldiselt võib öelda, et kontaktidest johtuvad muutused jagunevad kolme, omavahel tihedalt seotud kategooriasse: lisandumine (*addition*), kadu (*loss*) ja asendumine (*replacement*) (Thomason 2001: 81; Backus 2005: 320). Nii keele säilitamise kui ka keelevahetuse üldpildi, eriti ajaloolises perspektiivis, teeb keeruliseks see, et teise ja sellele järgnevate põlvkondade mitmekeelsete kõnelejate sisend on keerukam ja mitmekesisem kui lihtsalt nende emakeel A1, enamuse keel B1 ja sellele lisaks õppijakeel B2. On väga tõenäoline, et A1 ei ole enam ükskeelsete kõnelejate A1, vaid B-keelevariantidest mõjutatud A-keelekuju, nn alfalekt (Johanson 1999). Selliseid alfalekte võib olla mitu, sest iga kogukonna homogeensus on tegelikult näiline: ühes alfalektis on rohkem kontaktidest johtuvaid muutusi, teises vähem. Osa kontaktidest johtuvaid muutusi võib konventsionaliseeruda, st saada kirjutamata normiks või vähemalt tavapäraseks, markeerimata keelekasutuse osaks. Kui tegemist on kestva immigratsiooniga ja ükskeelseid kõnelejaid tuleb kogu aeg juurde (nt türklased Hollandis, kes hangivad abikaasa Türgist), siis kõigele muule lisandub n-ö normipärane, ükskeelsete kõnelejate A1-keelekuju. Olenevalt kõnelejate sotsiodemograafilisest profiilist, taustast, hoiakutest, suhtlusringkonnast, elukohast vms, on B-keelekujude ehk beetalektide hulk ja kvaliteet erinev. Nn segregatsioon (kas isetekkeline, kogukonna enda soovil või võimude poolt pealesunnitud) võib tähendada seda, et B-keelekujudest on sisendiks üksnes B2, sest B1 kõnelejatega praktiliselt ei suhelda.

See ei tähenda, nagu omandaks vähemus alati enamuse keele – isegi kui ühiskonnas seda ei eeldata, pole sotsiolingvistiliselt madalama staatusega keele omandamise juhtumid tundmatud. Mõnes suuremas Saksamaa linnas näiteks on noori sakslasi, kes oskavad erineval tasemel türgi keelt (Auer, Dirim 2003). Tegemist on noorte linlaste subkultuuriga, mis end teatud määral põhivoolule vastandab. On ameteid (arst, sotsiaaltöötaja, politseinik), mis eeldavad klientide või alluvate keele mõningast oskust. Seega on võimalikud ka mitmesugused A2 keelekujud.

Toimuvat võivad rohkem või vähem mõjutada keelekasutajate hoiakud (nt võõrsõnade teadlik vältimine või hoopis uue identiteedi teadlik konstrueerimine keeleliste vahenditega), radikaalne keelekorraldus (nt heebrea keele "taaselustamine", vt Zuckermann 2003), keelepoliitilised otsused jms. Et Eestis puudub arvestatav ühiskondlik jõud või tõsiselt võetav diskursus, mis oleks suunatud vene keele "puhtuse" säilitamisele, siis muutusi ei ta-

kistata ja pahatihti ei märgatagi. Muutuste levikut soodustab mõningate venekeelsete noorte eestivene identiteedi teadlik konstrueerimine (Fein 2005; Verschik 2008: 2. peatükk ja sealsed viited). Sageli viidatud näide kontaktlingvistilises kirjanduses on konvergentsist kolme keele vahel Kupwari külas Indias: kaks indoeuroopa keelt (marathi ja urdu) ja üks draviidi keel (kannada) on muutunud struktuurilt üpris sarnasteks, kuid on säilitanud sõnavara (Gumperz, Wilson 1972). Ilmselt võrdub oma põlissõnavara säilitamine tavakõnelejate silmis keele säilitamisega, kuid muutusi struktuuris on raskem tabada, suunata või reguleerida.

3. Kas keelekontakt viib keele lihtsustumise, allakäigu ja surmani?

Keelekontaktide tulemus ei ole tingimata süsteemi lihtsustumine ega, nagu emotsionaalselt nimetatud, keelesüsteemi lagunemine. Keele lihtsustumist ei olegi nii kerge defineerida. Teatud grammatilise tunnuse kadu näiteks võib tõlgendada lihtsustumisena (üks tunnus jääb vähemaks), et aga antud grammatilise tähenduse väljendamise funktsioon võib siirduda teisele tunnusele, tähendab see ühtlasi funktsionaalse ja semantilise keerukuse lisandumist. Ei ole identsed ka produtseerimise, omandamise ega mõistmise lihtsus. Aglutineeriva keele tunnuseid näiteks on ehk raskem omandada, aga kergem mõista (üks tunnus = üks funktsioon), samas kui ühe tunnuse taha koondunud grammatiliste tähenduste rohkus (nt flekteerivates keeltes) võib valmistada mõistmisraskusi.

Keelekontaktidest johtuvad muutused võivad olla nii ulatuslikud, et olulisel määral teiseneb ühe või mõlema keele struktuur (nt tekivad/kaovad tunnused, grammatilised kategooriad, tunnuste funktsioonid, muutub sõnajärg, rektsioonimallid) ehk teisisõnu, toimub morfosüntaktiline restruktureerimine. Kuid olgu restruktureerimine kuitahes põhjalik (nt uute kategooriate teke), ei tähenda see iseenesest keelesurma (*language death*), s.o olukorda, kus antud keele kõnelejate arv üha kahaneb, kuni ühel hetkel neid enam polegi, või keelekadu (*language attrition*), s.o keeleressursside hääbumist. Keelesurma ja -kao põhjused on keelevälised: a) sotsiaalpsühholoogilised (antud keele oskus pole kõnelejale tähtis; kujuneb välja uus identiteet, mille väljendamiseks on uus keel; keelel ja/või selle kõnelejatel on negatiivne maine, nt kolkalik, mahajäänud), b) poliitilised (küüditamine, genotsiid) ning c) emotsionaalsed (antud keelest tahetakse distantseeruda, sest see on seotud traumaatiliste mälestustega jms). Keel

ei sure mitte kontaktidest johtuvate muutuste tõttu, vaid sellepärast, et mingil põhjusel kasutab keelekogukond või selle osa seda keelt üha vähem ega õpeta oma lastele. Oma tavakeelest järk-järguline või järsk loobumine võib olla teadlik otsus (põhjuseks nt keele näiline "otstarbetus", madal prestiiž kõnelejaskonna sees, väljaspool kogukonda tekkinud ja omaksvõetud keele ja selle kõnelejaskonna negatiivne stereotüüp) või teadvustamata käitumine (teiste, nt varasemate immigrantide eeskuju järgimine). Sellise käitumise põhjusi pole veel lõpuni selgitatud. Põhjalik ülevaade mitmesuguste näidetega on ilmunud Venemaa põhjaalade põlisrahvaste kohta (Vahtin 2001).

Keelekadu on aga nähtus, mida võib tinglikult nimetada keelesüsteemi üleüldiseks lihtsustumiseks (Thomason 2003: 704), kusjuures lihtsustumist tuleb mõista keeleressursside (paradigmade, muutetüüpide, sõnavara, konstruktsioonide, registrite jms) kahanemisena. Keeleressursside kahanemise põhjuseks pole keelekontaktid kui selline ega ulatuslik individuaalne või ühiskondlik kakskeelsus. Nagu Monika Schmid (2002, 2004) on veenvalt näidanud, on keelekao põhjused psühholoogilised, sotsiaalsed ja emotsionaalsed, seda tõestab tema uurimus Saksamaalt 1930. aastail ja pärast Teist maailmasõda emigreerunud juutide keelelisest käitumisest. Keelekadu ajendasid traumaatilised üleelamised: (inim)õigustest ilmajätmine, ühiskonnast väljatõrjumine, juutide kui etnilise rühma kriminaliseerimine, repressioonid ning identiteedikonflikt (nt puudus osal juutidest igasugune juudi identiteet, kuid režiim sundis selle jõhkralt peale).

See, mis kehtib üksikkõneleja puhul, ei pruugi kehtida kogu kõnelejaskonna kohta. Keelekadu tähendab enamasti küll seda, et järgmisele põlvkonnale keelt edasi ei anta (kui see hõlmab terve keelekogukonna, siis on keelekao tagajärjeks keelesurm), kuid väita vastupidist ei ole õige: keelevahetusele või keelesurmale ei pruugi järgneda keelekadu keeleressursside kahanemise mõttes (Thomason 2003: 704). Keelekaost tuleb lahus hoida esimese keele mittetäielik omandamine, kui selle areng jääb mingil põhjusel pooleli (nt immigrantide lastel) või toimub see piiratud sisendi tingimustes (ainult olmekeele või esimestel eluaastatel kuuldud keelena) (Schmid 2004: 44; esimese keele mittetäielikust omandamisest Levin 2000). Lisaks sellele tuleb eristada esimese ja teise keele kadu; viimasel juhul on tegemist õpitud keele unustamisega.

Keelekaoga seoses olgu rõhutatud, et – piltlikult öeldes – keeled ei laena end surnuks. Olgu laenatud tüvesid või süntaktilisi malle kuitahes palju, see ei ole keelesurma põhjus ega indikaator. Keeleressursid ei kahane mitte

kontaktidest johtuvate keelemuutuste, vaid vähenenud kasutuse *resp*. piiratud sisendi tõttu. Vaatamata laenamise kui keelesurma universaalseletuse näilisele atraktiivsusele (eriti puristlikes ringkondades), pole täheldatud ühtki juhtumit, et keel A oleks laenanud keelest B üha rohkem ja rohkem, kuni oleks ühel hetkel saanud identseks B-keelega ja ise muutunud olematuks. Hoopis tõenäolisemalt võib juhtuda see, et katkeb keele normaalne taastootmine järgmises põlvkonnas, kuid selle põhjused on, nagu öeldud, keelevälised, mitte muutunud sõnavara või struktuur. "Surnuks laenamise" võimatusele osutab Lars Johanson artiklis "Do languages die of 'structuritis'?" (2002b), mille pealkirjas figureerib teravmeelselt moodustatud sõna *strukturiit* (analoog ägedate põletike nimetustele, nagu *apenditsiit*, *otiit*, *meningiit* jt). Võib isegi öelda, et mõned keeled laenavad suhteliselt vähe, ometi on nende tulevik ohus(tatud). Sarah Thomason, kes on kaua uurinud Montana sališi keelt USA-s (*Montana Salish*), osutab, et väheste allesjäänud kõnelejate suhtumine ilmselt blokeerib ulatuslikku inglise keelest laenamist, kuid sellegipoolest on 70 kõnelejaga keel tõsiselt ohustatud (Thomason 2003: 704).

Miks ei tähenda siis ulatuslik restruktureerimine tingimata keelesurma, -kadu või "allakäiku"? Allakäigu ja lagunemise metafoorid on hinnangulised, aga ka ekslikud, sest iga norm on n-ö ühiskondlik kokkulepe, mida võidakse muuta. Teiseks, keelearengut tuleb korrakski vaadata diakrooniliselt. Pisut liialdades, kuid tabavalt võib öelda, et tänapäeva vead (ka teise keele omandamisel tekkinud või teise keele oskusest tingitud) moodustavad homse päeva grammatika. Näiteid ei pea tooma kaugelt – ühend- ja väljendverbid on tänapäeva eesti kirjakeele lahutamatu osa (vaatamata mõne 20. saj algupoole keelekorraldaja soovile eesti keelt degermaniseerida), diakroonilises vaates on see aga konstruktsiooni import saksa keelest (Hasselblatt 1990 ja sealsed viited). Teine kõnekas näide on *habeo*-konstruktsiooni puudumine läti keeles, mis on seletatav keelevahetuse ehk läänemeresoome substraadiga: vrd eesti *mul on vend*, läti *man ir bralis* [mina: DAT on vend] 'idem' ja leedu *aš turiu brol-į* [mina oman vend-AKK] (Mattiasen 1996; Thomason, Kaufman 1988/1991: 246). Teisisõnu, nagu nendivad Barbara Bullock ja Almeida Jaqueline Torribio, pole põhjust pidada kontaktidest johtuvat sünkroonilist restruktureerimist vähem "tõsiseks", kui juba toimunud ja "aktsepteeritud" restruktureerimist (Bullock, Torribio 2004: 91).

4. Kontaktidest johtuvate keelemuutuste mehhanisme: koodivahetus

Kuigi keelekontaktidest johtuvate muutuste mehhanisme on rohkem kui üks (Thomason 1997, 2001), piirdugem siinkohal koodivahetuse kui põhilise ja kõige markantsemaga. Koodivahetuse ja leksikaalse laenamise vahelist seost on täheldatud juba ammu. Seetõttu on püütud eristada ühesõnalist koodivahetust laenust (Poplack 1980), võttes kriteeriumiks morfosüntaktilise ja/või foneetilise integratsiooni või selle puudumise. Esimesel juhul olevat tegu leksikaalse laenuga, teisel ühesõnalise koodivahetusega. Kui teisest keelest pärinev sõna on igati integreeritud, kuid pole teada, kas antud keelekogukonnas ka põlistunud, siis räägivad mõned uurijad juhulaenudest (*nonce-borrowing*). Nende kahe eristamise püüd tundub olevat pseudoprobleem, sest nagu uurimused on näidanud, pole põlistumise näitaja ei morfosüntaktiline ega muu integratsioon. Põhjusi on mitu.

Esiteks, Carol Myers-Scotton näitab oma maatrikskeele raamistiku mudeliga (MRK- mudel, ingl *matrix language frame model* ehk *MLF model*), et kahe keele n-ö tööjaotus mitmekeelses vestluses võib olla suhteliselt ebavõrdne, eriti siis, kui vestluse põhikeel on selge: vestluse põhikeel ehk maatrikskeel (MK, *matrix language*) seab morfosüntaktilise raamistiku ja tüved pärinevad sisestuskeelest (SK, *embedded language*) (Myers-Scotton 1993, 2002; Zabrodskaja 2005).

MK-st pärinevad morfeemid, mis võivad liituda SK-st pärinevatele tüvedele:

(2) inglise-saksa-eesti:
Close-in ***Fenster****-i*
sulgema-1Sg aken-G[5]
'sulen akna'

On võimalikud ka nn SK-saarekesed, st et lühem või pikem lõik on selgelt SK-s, k.a juhtumid nagu SK-tüvi + SK-tunnused:

(3) vene-eesti:
он был ***valimisliidu-s***
'ta oli valimisliidus'

[5] Siin ja edaspidi on glossimisel järgitud akadeemilise "Eesti keele grammatika I-II" (1995, 1993) lühendeid.

Võib esineda ka SK-tüvesid ilma igasuguste tunnusteta ehk integreerimata tüved (nn *bare forms*), mida antud mudeli järgi juhtub suhteliselt harva ja vaid teatud tingimustel:

(4) *Хорошую поддержку получили от* ***Integratsioonifond***
'saime hea toetuse Integratsioonifondilt'
(oodatav oleks genitiivi lõpp *-a*: *integratsioonifond-a*).

MKR-mudeli järgi on tavapärasem emma-kumma keele muutelõppude esinemine, integreerimata tüved on aga haruldasemad ja nõuavad põhjendamist. Et keelte "tööjaotus" on tihtilugu ebavõrdne ning tavalisem on morfosüntaktiline integreerimine kui selle puudumine, oleks väär väita, et iga MK-tunnustega SK-tüvi on kõigile kõnelejatele hästi teada ja esineb pidevalt nende kõnes. Juhulaenude kategooria on ebatäpne, sest pole teada, kui suur kasutussagedus muudab juhulaenu n-ö pärislaenuks (Eliasson 1990). Sageli esineb sama koodivahetuslik sõna mitmes variandis, kord integreerituna, kord mitte. Kuigi MKR- mudelit on õigusega kritiseeritud[6] , on see deskriptiivsel tasemel piisavalt täpne ja näitlikustab koodivahetuse ning laenu vahelist nn halli tsooni. Oleks mõistlik oletada, et nende kahe vahel on kontiinum.

Teiseks, pole selge, mida sellisel juhul teha liitsõnade või laiemalt öeldes konstruktsioonidega. Elementidest koosnevad semantilised ja kollokatsioonilised tervikud pakuvad rohkem varieerimisvõimalusi: tegemist võib olla a) tõlkelaenuga (komponendid on B-keelest tõlgitud A-keelde, kuid kollokatsioon ja selle tähendus on pärit B-keelest), b) tavapärase koodivahetusega (kõik komponendid on B-keelsed) või c) sellega, mida Johanson nimetab segakoopiaks (*mixed copy*, 1999). Nõnda tekivad eesti liitnimisõnadele ning ühend- ja väljendverbidele järgmised vasted Eesti vene keeles: *kirsi-помидоры* 'kirsstomatid', *kliendi-карта* 'kliendikaart', *получить eksmat* 'eksmatti saama', *учила pähe* 'õppis pähe' jms. Ilmselt pole metodoloogiliselt otstarbekas väita, et *kirsi-*, *kliendi-*, *eksmat* ja *pähe* on antud juhul koodivahetused (või vastupidi, laenud), sest tegemist on tervikuga, mille tähendus ei võrdu komponentide tähenduste summaga.

---

[6] Pelga tüve (ilma igasuguste muutelõppudeta) esinemine ei sõltu ainuüksi grammatilistest teguritest. Seda näitavad juhtumid, kui antud tüve morfosüntaktiline integreerimine osutub täiesti võimalikuks, kuid jääb siiski ära (Verschik 2002). On juhtumeid, kus MK määramine on võimatu, s.o koodivahetus on väga tihe. Tuleb tunnistada, et MK on empiiriline mõiste. See on otstarbekas deskriptiivsel tasemel, mitte aga abstraktselt eksisteeriv ja tegelikkuses olematu keelekuju, alati olemas ja tuvastatav, nagu Myers-Scotton väidab. MK pole sugugi alati keel, mida kõneleja kõige paremini oskab. Mudeli kriitikat vt Boussofara-Omar (2003), Rusakov (2003).

Kolmandaks tekib küsimus, mida teha siis, kui süntaktiline positsioon morfosüntaktilist integratsiooni ei nõua. Sel juhul puuduvad muutelõpud ja morfosüntaktilisest integratsioonist rääkida ei saa:

(5) eesti-inglise:
Eile oli näiteks ***success***.
(*success* 'edu, õnnestumine' on alus ja seega nimetavas käändes)
'eile oli näiteks edu'

Neljandaks ja kõige olulisemaks argumendiks on asjaolu, et kakskeelsete inimeste keeletaju on teistsugune. See, mis on ükskeelsele kõnelejale vastuvõetamatu või pentsik, võib olla kakskeelsetele kõnelejatele norm. Larisa Leisiö (2001) näitab Soome põlisvenelastelt kogutud keelematerjali põhjal, et kakskeelsetel kõnelejatel toimub soome nimisõnade sobitamine vene sookategooriatesse (*gender assignment*) pisut teistsugustel põhimõtetel ja et täielik morfoloogiline integratsioon pole kõne sujuvuse saavutamiseks tingimata vajalik. Tema sõnul on see kaalukas argument Shana Poplacki ja tema kaasautorite pakutud jaotuse (koodivahetus vs. laen) vastu.

Kokkuvõtteks võib öelda, et formaalsed kriteeriumid ei luba ühesõnalist koodivahetust eristada laenust (näiteid ja viiteid vt Sarhimaa 1999: 123–148). Pigem on nende vahel lai üleminekuala. Laenust võib rääkida siis, kui see on muutunud juba harjumuspäraseks, kuid ka konventsionaliseerumine ei pruugi kulgeda terves keelekogukonnas ühtmoodi.

Üleminekuala näitab, et koodivahetus ja selle "põlistamine" ehk laenamine on omavahel seotud. Iga koodivahetuslik sõna või konstruktsioon võib potentsiaalselt levida ja olemasoleva vaste välja tõrjuda. Sellepärast on koodivahetus leksikaalse laenamise (mis nähtusena kuulub kontaktidest johtuvate keelemuutuste hulka) üks mehhanisme.

Kuid koodivahetus ei ole ainuüksi leksikaalsete laenude vahendaja. Liitsõnades ja analüütilistes konstruktsioonides võib üks element olla ühes, teine teises keeles (kollokatsioon ja selle tähendus on emmast-kummast keelest), nt *выучить pähe* 'pähe õppima', *kirsi-помидоры* 'kirsstomatid'. See on hea näide, kuidas leksikaalne materjal toob B-keelest kaasa muutusi A-keele struktuuri: sõnajärjes ($S_{gen} + S_{nom}$, mitte $S_{nom} + S_{gen}$), üksikelementide kombineeritavuses, rektsioonis jms. Süntaktiline konflikt kahe (ükskeelse) keelekuju vahel siiski koodivahetust ei välista. Tulemuseks on midagi, mis võib olla vastuolus ükskeelse normiga, kuid ei takista koodivahetajat ega koodivahetust, nagu näha käsitletud saksa-inglise koodivahetuse näitest (Clyne 2003: 178), kus saksa sõnajärg on muutunud.

Morfosüntaksit võib mõjutada ka kompromiss, mis väljendub nn kahekordses markeerimises, nt pre- ja postpositsioon korraga või prepositsioon ja käändelõpp korraga. Mõni näide vene-soome koodivahetuse materjalist (Leinonen 1994: 230):

(6) vene-soome

На	**hylly-llä**	стоит
peal	riiul-Ad	seisab

'seisab riiulil'

vrd vene *на полк-е стоит* (peal riiul-Lok seisab) 'idem',
soome ***seisoo hylly-llä*** (seisab riiul-Ad)

Seega on koodivahetuse tagajärjeks ka morfosüntaktiline konvergents, st kas ühe- või mõlemasuunaline morfosüntaktiliste mallide lähenemine (Clyne 2003: 79-80). Nagu näha, võib koodivahetuslik sõna, fraas, osalause vms "kaasa tõmmata" muutusi struktuuris. Seetõttu nimetab Ad Backus (2005: 309) seda leksikast johtuvaks struktuurimuutuseks (*lexically induced structural change*). Nõnda mõjub vene lause sõnajärjele koodivahetuslik soome nimisõna, mis on omastavas käändes (Leinonen, ilmumas):

(7a) soome-vene (murre)

после	***Uuden-kaupungi-n***	*мир-а*
pärast	Uusi:G-kaupunki-G	rahu-G

'pärast Uusikaupunki rahu(lepingut)'

vrd vene:

(7b)

после	*мир-а*	*Уусикаупунки*
pärast	rahu-G	Uusikaupunki:G (käändumatu)

'*idem*'

vrd soome:

(7c)

Uudenkaupungin	rauha-n jälkeen
Uusi:G-kaupunki-G	rahu-G pärast

'*idem*'

Üksikutel koodivahetuslikel elementidel, nagu nt nimisõna tüvi – vt näide (2), tavaliselt struktuurile mõju pole, kuid sisestatud tüve integreerimismallid näiteks võivad panna vohama teatud sõnamoodustusmehhanisme, muutetüüpe jne. Nõnda integreeritakse Euroopas mitmetes türgi keelekujudes võõra päritoluga verbitüve *yap-* 'tegema' tugiverbi abil: *anmelden yap-*

'registreeruma' (Johanson 1993; Backus 2005: 335). Tulemuseks on *yap*-tugiverbiga konstruktsioonide sagedasem kasutamine. Näites (7a) tingib soome genitiivi kasutamine soomepärase genitiivse konstruktsiooni sõnajärje.

Konstruktsioonid, püsiühendid, idioomid jms on oma loomult kompleksed: nad koosnevad mitmest elemendist ja üpris tihti ei võrdu nende terviklik tähendus komponentide tähenduste summaga (tugiverbide, nende klassifikatsiooni ning tugiverbikonstruktsioonide tähenduse kohta vt Muischnek 2006). Nii koodivahetuslikud konstruktsioonid kui ka nende sõnasõnaline tõlge (tõlkelaenud) võivad avaldada struktuurile suuremat mõju. Nii on Texase tšehhide kõnes instrumentaali asemel kasutusel prepositsioonifraasid inglise keele eeskujul (Dutkova-Cope 2001, viidatud Backus 2005: 335 järgi). Eesti vene keeles on näiteid rektsiooni muutusest verbifraasides verbidega *оставлять* 'jätma', *забывать* 'unustama', *покупать* 'ostma', *находить* 'leidma', kus tavapärase staatilise käände akusatiivi asemel (vastab küsimusele *kus*?) kasutatakse latiivset (*kuhu*?) või separatiivset (*kust*?) käänet (Verschik 2006):

(8a) *Это* *можно купить только* *из* *аптек-и*.
see võib osta ainult väljast apteek-G
'seda võib osta ainult apteegist'

vrd Venemaa vene:

(8b) *Это* *можно купить только* *в* *аптек-е*.
see võib osta ainult sees apteek-AKK
'*idem*'

Erinevalt leksikaalsest laenamisest võivad koodivahetusest põhjustatud struktuurimuutused jääda kõnelejale märkamatuks. Tavainimene võib öelda: "me kasutame palju X-keele sõnu", kuid vaevalt ütleks ta, et "me kasutame palju X-keele grammatilisi konstruktsioone ja tähendusi". Koodivahetuse selline kaugeleulatav mõju tõestab, et piirid keeletasandite (sõnavara, morfoloogia, süntaks) vahel on tegelikult tinglikud ja hägusad. Koodivahetuslikel konstruktsioonidel, analüütilistel vormidel (ühendverbidel, liitsõnadel jne), pre- ja postpositsioonidel on struktuurile suurem mõju kui üksikutel leksikaalsetel morfeemidel.

5. Kokkuvõtteks

Üldistades võib öelda järgmist. Kontaktidest johtuvad keelemuutused on sama tähtsad ja "loomulikud" nagu keelesisesed muutused. Sageli pole võimalik neid muutusi eristada, kuna kontaktid teiste keeltega võivad kiirendada antud keeles olemasolevat, aga marginaalset muutust. Sel juhul on tegemist mitmikpõhjusega (*multiple causation*). Struktuurilised ja tüpoloogilised omadused ei määra keelekontaktidest johtuvate muutuste tulemusi, kuigi igasugune sarnasus (geneetiline, juhuslik või kontaktidest tingitud) suurendab laenamise tõenäosust. Ükski keele alasüsteem pole kontaktidest johtuvate muutuste suhtes immuunne. Sotsiolingvistilised tegurid ise ei põhjusta muutusi, kuid tekitavad tingimusi, milles kontaktid eri keelte kõnelejate vahel on võimalikud (nt kakskeelsete kõnelejate arvu kasv). Mõjusuund sõltub sotsiolingvistilistest teguritest, nagu kontaktide intensiivsus, kakskeelsuse levik, keelte prestiiž ja staatus, võimusuhted, keelekorralduslik kliima jne. Keele säilitamine ja keelevahetus annavad erinevaid tulemusi; need protsessid algavad eri keeletasanditel. Keelesurm ja keelekadu (*attrition*) pole taandatavad kontaktidest johtuvatele muutustele, ükski keel ei laena end surnuks. Kontaktidest johtuv keelemuutus ei tähenda "allakäiku" ega "lihtsustumist". Laenamist tuleb mõista laiemas mõttes, s.o nii sõnavara kui semantika, morfosüntaksi, reeglite jms impordina. Koodivahetuse ja leksikaalse laenu vahel pole selget piiri, puuduvad kriteeriumid nende kahe eristamiseks. Koodivahetus võib pikapeale saada harjumuspäraseks ja tavaliseks (muutuda laenuks) või jääda sporaadiliseks. Peale leksikaalse laenamise ajendab koodivahetus ka morfosüntaktilisi muutusi, nt rektsioonis, sõnajärjes jne.

Skemaatiliselt võib kujutada seost keeleliste, sotsiolingvistiliste jm tegurite vahel järgmiselt (Backus 2005: 320; Backus, Verschik 2008):

kaugpõhjused:	sotsiaalsed tegurid (keelte staatus, kakskeelsuse intensiivsus);
lähipõhjused:	kommunikatiivsed tegurid (vestluse eesmärgid, kõnelejate taust jne);
valik/filter:	sarnasus, hõlbustamine, struktuurilised ja tüpoloogilised omadused jms;
mehhanismid:	sünkroonilised (koodivahetus, laenamine); diakroonilised (muutused kasutuses, sageduses);
tulemused:	keelemuutus (kadu, asendumine, lisandumine, tõlkelaen jne).

Kirjandus

Aikhenvald, Alexandra 2007. Grammars in Contact. – Grammars in Contact. A Cross-Linguistic Typology. Eds. A. Y. Aikhenvald, R. M. W. Dixon. Oxford: Oxford University Press, 1–66.

Androutsopoulos, Jannis 2001. From the streets to the screen and back again: on the mediated diffusion of ethnolectal patterns in contemporary German. – LAUD Linguistic Agency. Series A, No. 522. Essen: Universität Essen. http://www.archetype.de/texte/2001/ICLaVE_2001_LAUD.pdf

Auer, Peter 1998. Introduction: Bilingual conversation' revisited. – Code-switching in Conversation. Ed. by P. Auer. London: Routledge, 1–24.

Auer, Peter (ilmumas). Monolingual bias in bilingualism research – or: Why bilingual talk is (still) a challenge for linguistics. e-variant: http://www.germanistik.uni-freiburg.de/auer/?Personal:Prof._Dr._Peter_Auer:Publikationen#Online (14.09.2008).

Auer, Peter, İnci Dirim 2003. Socio-cultural orientation, urban youth styles and the spontaneous acquisition of Turkish by non-Turkish adolescents in Germany. – Discourse Constructions of Youth Identities. Eds. J. K. Androutsopoulos, A. Georgakopoulou. Amsterdam: Benjamins, 223–246.

Backus, Ad 2005. Codeswitching and language change: One thing leads to another? – International Journal of Bilingualism 9 (3/4), 307–340.

Backus, Ad, Anna Verschik 2008. Introducing code-copying model. Tööpaja "Attractiveness: Empirical and Theoretical Perspectives" avaettekanne. 17. sotsiolingvistika sümpoosion, 3.–5. aprill 2008, Amsterdam.

Blackledge, Adrian, Aneta Pavlenko 2001. Negotiation of identities in multilingual contexts. – International Journal of Bilingualism 5 (3), 243–257.

Boussofara-Omar, Naima 2003. Revisiting Arabic diglossic switching in light of the MLF model and its sub-models: the 4-M model and the Abstract Level Model. – Bilingualism: Language and Cognition 6 (1), 33–46.

Brendemoen, Bernt 1999. Greek and Turkish Language Encounters in Anatolia. – Language encounters across time and space. Eds. B. Brendemoen, E. Lanza, E. Ryen. Oslo: Novus, 353–378.

Bullock, Barbara E., Almeida J. Torribio 2004. Introduction: Convergence as an emergent property in bilingual speech. – Bilingualism: Language and Cognition 7 (2), 91–93.

Clyne, Michael 1967. Transference and Triggering. The Hague: Nijhoff.

Clyne, Michael 1987. Constraints on codeswitching: How universal are they? – Linguistics 25, 739–764.

Clyne, Michael 2000. Lingua franca and ethnolects in Europe and beyond. – Sociolinguistica 14, 83–89.

Clyne, Michael 2003. Dynamics of Language Contacts. Cambridge: Cambridge University Press.

Cook, Vivian 1997. Monolingual bias in second language acquisition research. – Revista Canaria de Estudios Ingleses 34, 35–50.

Cook, Vivian 2008. Global English: Central or atypical for SLA? Ettekanne AILA konverentsil The 15th World Congress of Applied Linguistics. 24.–29. august 2008, Essen.

Croft, William 2000. Explaining language change: an evolutionary approach. Harlow, Essex: Longman.

Dutkova-Cope, Lida 2001. The language of Czech Moravians in Texas: Do you know what *Párknu Káru u Hauza* means? – Southwest Journal of Linguistics 20, 51–84.

Ellis, Elizabeth 2006. Monolingualism: the unmarked case. – Estudios de Sociolingüística 7 (2), 173–196.

Fein, Lisa 2005. Symbolic boundaries and national borders: The construction of an Estonian Russian identity. – Nationalities Papers 33 (3), 333–344.

Field, Fredric 2002. Linguistic borrowing in bilingual contexts. Amsterdam: Benjamins.

Grosejean, François 1982. Life with two languages. Cambridge, Mass.: Harward University Press.

Gumperz, John, Robert Wilson 1971. Convergence and creolization: a case from the Indo-Aryan/Dravidian border. – Pidginization and Creolization of Languages. Ed. by D. Hymes. Cambridge: Cambridge University Press, 151–168.

Hasselblatt, Cornelius 1990. Das estnische Partikelverb als Lehnübersetzung aus dem Deutschen. (= Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 31.) Wiesbaden: Otto Harrasowitz.

Heine, Bernd, Tania Kuteva 2005. Language Contact and Grammatical Change. Cambridge: Cambridge University Press.

Heiter, Helle 1970 = Хейтер, Х. Особенности развития одного русского говора в иноязычном окружении на территории ЭССР. – Труды

прибалтийской диалектологической конференции 1968 г. Тарту: ТГУ, 217–226.

Hennoste, Tiit 1997. Eesti keele sotsioperioodid. Üldpilt. – Pühendusteos Huno Rätsepale 28.12.1997. Toim M. Erelt, M. Sedrik, E. Uuspõld. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 7.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 45–66.

Jacobs, Neil 2005. Yiddish. A Linguistic Introduction. Cambridge: Cambridge University Press.

Jakobson, Roman 1962. Sur la théorie des affinities phonologiques antre des langue. – Selected writings. Vol. 1. The Hague Mouton, 234–246. [Reprinted from *Actes du Quatrième Congrès International de Linguistes*. Copenhagen: Einar Munksgaard, 1938, 48–59.]

Jaspers, Jürgen 2008. Problematizing ethnolects: Naming linguistic practices in an Antwerp secondary school. – International Journal of Bilingualism 12 (1-2), 85–103.

Johanson, Lars 1993. Code-copying in immigrant Turkish. – Immigrant Languages in Europe. Eds. G. Extra, L. Verhoeven. Clevedon, Philadelphia, Adelaide: Multilingual Matters, 197–221.

Johanson, Lars 1998. Code-copying in Irano-Turkic. – Language Sciences 20, 325–337.

Johanson, Lars 1999. The dynamics of code-copying in language encounters. – Language encounters across time and space. Eds. B. Brendemoen, E. Lanza, E. Ryen. Oslo: Novus, 37–62.

Johanson, Lars 2002a. Structural Factors in Turkic Language Contacts [With an introduction by Bernard Comrie]. London: Curzon.

Johanson, Lars 2002b. Do languages die of 'structuritis'? The role of code-copying in language endangerment. – Italian Journal of Linguistics 14, 249–270.

Johnstone, Barbara 2000. The individual voice in language. – Annual Review of Anthropology 29, 405–424.

Keevallik, Leelo 2006. Keelekontakt ja pragmaatika. – Teoreetiline keeleteadus Eestis II. Toim I. Tragel, H. Õim. (= Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 7.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 85–96.

Kiparsky, Valentin 1938. Comment on Vočadlo, 'Some observations on mixed languages'. – Actes du Quatrième Congrès International de Linguistes. Copenhagen: Einar Munksgaard, 176.

Kitajgorodskaja, M. V. 1996 = Китайгородская, М. В. Современная экономическая терминология. – Ред. Е. А. Земская. Русский язык

конца XX столетия (1985–1995). Москва: Институт русского языка Российской Академии Наук, 162–236.

Külmoja, Irina 1999. Vene keel Eestis. – Eesti rahvaste raamat. Rahvusvähemused, -rühmad ja -killud. Toim J. Viikberg. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 516–524.

Leinonen, Marja 1994. Bilingual speech in Russian and Finnish: a case study. – Gothenburg Papers in Theoretical Linguistics 72. Proceedings of the 15th Scandinavian Conference of Linguistics and the 8th Conference of Nordic and General Linguistics, August 15–21 1993, 219–237.

Leinonen, Marja (ilmumas) = Лейнонен, М. Письменная диалектная речь. – Ред. Т. Лённгрен. Способы сбора диалекнтого материала и проблемы его представления. Санкт-Петербург: Российская Национальная Библиотека, Норвежский Университетский Центр, 18–29.

Leisiö, Larisa 2001. Integration and gender assignment in Finland Russian. – SKY Journal of Linguistics 14, 87–119.

Levin, G. 2000. Incomplete First-Language Acquisition in Bilingual Situations: Yiddish in the United States. (= Linguistische Arbeiten 426.) Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

Lippi-Green, Rosina 1997. English with an Accent. London: Routledge.

Maschler, Yael 1998. What can bilingual conversation tell us about discourse markers? Introduction. – International Journal of Bilingualism 4 (4), 437–445.

Matissof, James 2000. Blessings, Curses, Hopes, and Fears: Psycho-Ostensive Expressions in Yiddish. Stanford: Stanford University Press.

Matras, Yaron 1998. Utterance modifiers and universals of grammatical borrowing. – Linguistics 36, 281–331.

Matras, Yaron 2005. The full extent of 'fusion': A test case for connectivity and language contact. – Eds. W. Bisang, T. Bierschenk, D. Kreikenbom, U. Verhoeven. Kulturelle und sprachliche Kontakte: Prozesse des Wandels in historischen Spannungsfeldern Nordostafrikas/ Westasiens. Akten zum 2. Symposium des SFB 295. Würzburg: Ergon Verlag, 241–255.

Mathiassen, Terje 1996. Some aspects of language contacts and convergency phenomena in the Baltic Area. Evidence from Lithuanian, Latvian, Livonian, Estonian, Russian and Polish. – Eds. M. M. Joselyne Fernandez, R. Raag. Contact de langue et de culture dans l'aire baltique. Contacts of Languages and Cultures in the Baltic Area. Mélanges offerts

à Fanny de Sivers. (= Uppsala Multiethnic Papers 39). Uppsala: Centre fot Multiethnic Research, Uppsala University, 171–179.

Meillet, Antoine 1921. Le problème de la parenté des langue. – A. Meillet. Linguistique historique et linguistique générale. Paris: Champion, 76–101.

Muischnek, Kadri 2006. Verbi ja noomeni püsiühendid eesti keeles. (= Dissertationes philologiae estonicae Universitatis Tartuensis 17.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Mürkhein, Veera 1969 = Мюркхейн, В. О влиянии эстонского языка на один из русских говоров на территории Эстонской ССР. – Советское финно-угроведение 5 (4), 256–264.

Muysken, Pieter 2000. Bilingual Speech: a Typology of Code-mixing. Cambridge: Cambridge University Press.

Myers-Scotton, Carol 1993. Duelling Languages: Grammatical Structure in Code-switching. New York: Oxford University Press.

Myers-Scotton, Carol 2002. Contact linguistics: Bilingual encounters and grammatical outcomes. Oxford: Oxford University Press.

Pavlenko, Aneta, Scott Jarvis 2002. Bidirectional transfer. – Applied Linguistics 23 (2), 190–214.

Piller, Ingrid 2002. Passing for a native speaker: identity and success in second language learning. – Journal of Sociolinguistics 6 (2), 179–206.

Poplack, Shana 1980. Sometimes I'll start a sentence in Spanish y termino en español: toward a typology of codeswitching. – Linguistics 18, 581–618.

Riionheimo, Helka 2002. How to borrow a bound morpheme? The status of structural crosslinguistic influence in a contact situation between closely-related languages. – SKY Journal of Linguistics 15, 187–217.

Romaine, Suzanne 1995/2000. Bilingualism. Oxford: Blackwell.

Rusakov, A. 2003. [Review on Myers-Scotton's *Contact linguistics*: *Bilingual encounters and grammatical outcomes*] at http://linguistlist.org/issues/14/14-2501.html (14.09.2008).

Sarhimaa, Anneli 1999. Syntactic transfer, contact-induced change, and the evolution of bilingual mixed codes. Helsinki: Finnish Literature Society.

Schmid, Monika 2002. First Language Attrition, Use and Maintenance: The Case of German Jews in Anglophone Countries. Amsterdam: John Benjamins.

Schmid, Monika 2004. Identity and first language attrition: A historical approach. – Estudios de sociolingüística 5 (1), 41–58.

Schuchardt, Hugo 1884. Slawo-deutsches und Slawo-italienisches. Graz: Leuschner&Lubensky.

Sivers, Fanny de 1971. Die lettischen Präfixe des livischen Verbs. Wörterverzeichnis. Les préfixes lettons du verbe live: vocabulaire. Paris, Nancy: Fanny de Sivers.

Skutnabb-Kangas, Tove 1984. Bilingualism or Not: The Education of Minorities. (= Multilingual Matters 7.) Clevedon: Multilingual Matters.

ten Thije, Jan D., Ludger Zeevaert (toim) 2007. Receptive Multilingualism. Linguistic analyses, language policies and didactic concepts. Amsterdam: Benjamins.

Thomason, Sarah G. 1997. On mechanisms of interference. – Eds. S. Eliasson, E. H. Jahr. Language and its Ecology. Essays in Memory of Einar Haugen. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 181–207.

Thomason, Sarah G. 2001. Language contact: an introduction. Washington: Georgetown University Press.

Thomason, Sarah G. 2003. Contact as a source of language change. – Eds. R. D. Janda, B. D. Joseph. A Handbook of Historical Linguistics. Oxford: Blackwell, 687–712.

Thomason, Sarah G., Terence Kaufman 1988/1991. Language contact, creolization, and genetic linguistics. Berkeley, Los Angeles: University of California.

Vahtin, Nikolai 2001 = Вахтин, Н. Языки народов Севера в XX веке: очерки языкового сдвига. Петербург: Буланин.

Verschik, Anna 2002. Russian-Estonian contacts and mechanisms of interference. – Trames 6, 245–265.

Verschik, Anna 2004. Estonian compound nouns and their equivalents in the local variety of Russian. – Scando-Slavica 50, 93–109.

Verschik, Anna 2005. Balti jidiš ja selle piirid. – Piirikultuuriq ja -keeleq. Piirikultuurid ja -keeled. Konvõrents´ Kurgjärvel, 21.–23 rehekuu 2004. Toim K. Pajusalu, J. Rahman. (= Võro Instituudi toimõndusõq 17.) Võro, 164–176.

Verschik, Anna 2006. Convergence in Estonia's Russian: directional vs. static vs. separative verb. – International Journal of Bilingualism 4, 383–404.

Verschik, Anna 2007. Multiple contact situation in Tallinn: transfer B2 > A1 or B1 > A2? – International Journal of Bilingual Education and Bilingualism 1, 80–103.

Verschik, Anna 2008. Emergent Bilingualism: from Monolingualism to Code-Copying. London: Continuum Publishers.

Weinreich, Uriel 1953. Languages in contacts. Findings and problems. The Hague: Mouton.

Weinreich, Uriel 1958. Yiddish and colonial German in Eastern Europe: the differential impact of Slavic. – American Contributions to the 4th International Congress of Slavists, Moscow, September, 1958. The Hague: Mouton, 369–421.

Wertheim, Suzanne 2003. Linguistic purism, language shift and contact-induced change in Tatar. University of California, Berkeley (Ph.D. dissertation). http://suzannewertheim.com/ (14.09.2008).

Zabrodskaja, Anastassia 2005. Vene-eesti koodivahetus Kohtla-Järve vene emakeelega algkoolilastel. (= Tallinna Ülikooli eesti filoloogia osakonna toimetised 6.) Tallinn: Tallinna Ülikool.

Zabrodskaja, Anastassia 2006. Eestivene keel(evariant): kas samm segakoodi poole? – Keel ja Kirjandus 9, 736–750.

Zuckermann, Gilad 2003. Language Contact and Lexical Enrichment in Israeli Hebrew. London: Palgrave Macmillan.

LANGUAGE CONTACTS AND CONTACT-INDUCED LANGUAGE CHANGE

Summary

This article discusses some relevant issues in contact linguistics: the role of language contacts in language change, code switching as a mechanism of contact-induced language change, the relationship between language change, attrition and extinction, etc. It is noteworthy that monolingualism is still perceived as an unremarkable phenomenon that requires no explanation, as demonstrated by Romain's (1995/2000: 1) comment that a book entitled "Monolingualism" would seem extremely strange). To continue with this analogy, approaches to language that ignore language contacts are viewed as normal and not in need of any theoretical or methodological explanation. Disregarding the effects of contacts on language might be called "language 'contactlessness'". Linguistic theory tends to consider languages as homogenous and clear-cut entities. However, there is no language that is not affected by contacts to a greater or lesser degree.

The term "language contacts" is somewhat imprecise because it is the speakers of various languages rather than the language systems who communicate. In this respect, Weinreich (1953: 71) was correct in claiming that the bilingual brain is the locus of language contacts. He thereby stressed the cognitive dimensions of bilingualism and language contacts. Although this observation was made many years ago, the monolingual native speaker is still the de facto yardstick in many theories, and contact-induced language change is considered to be less relevant. From a contact linguistics point of view, however, the uniformity of linguistic systems among all members of a given language community is an illusion. As soon as we encounter a multilingual speaker, is the concept of mother tongue becomes unclear (see Skutnabb-Kangas 1984: 12–39; Piller 2002). The cognition and linguistic intuition (i.e., judgement with regard to what is acceptable or unacceptable) of bilingual individuals are different from those of monolingual individuals.

The relevance of contact-induced language change is not a new topic. In a salvo launched during the so-called Schuchardt-Müller controversy

in the second half of the 19th century, Hugo Schuchardt asserted that: "Es gibt keine völlig ungemischte Sprache" (1884, quoted from Thomason, Kaufman 1988/1991: 1). Some scholars rejected this notion outright, and others believed that no language has been influenced by another language to such an extent that it would make genetic classification difficult (or even impossible). Some went further and claimed that all languages are creoles. While this allegation is not absolutely true, certain languages do exist that cannot be traced back to a particular proto-language because their grammatical systems and lexicons originate from genetically different sources.

To a great extent, Schuchardt was right. Contact-induced language change is as important as internal change. Moreover, in some situations it is difficult to distinguish between the two (multiple causation). According to Croft (2000: 8), there is no fundamental difference between internally and externally caused changes. We have no reason to believe that this was different in the past.

Another debate concerns the relevance of structural and typological factors on the one hand and sociolinguistic factors on the other. Based on empirical data, various predictions about borrowability have been made and constraints on contact-induced language change formulated. However, in light of abundant counter-evidence, the universality of constraints is dubious (Clyne 1987).

The following points are also discussed:

- What role do sociolinguistic factors play in language contacts and how can sociolinguistic and individual factors shape the outcome?
- Language maintenance and language shift (based on Thomason and Kaufman 1988).
- Do language contacts lead to language attrition and extinction?
- What are important mechanisms of contact-induced language change?

Although sociolinguistic factors alone do not directly cause changes in languages, it is postulated that they are the ultimate causes of contact-induced language change: for instance, certain sociolinguistic situations enhance the bilingualisation of a previously monolingual community; bilingualism in turn affects the language systems that are in contact with each other.

Contact-induced language change cannot automatically be equated with language attrition and/or extinction. The reasons for language extinction

are of a socio-psychological nature – individuals abandon their language (L1) and switch to another language (L2). In that case, the system of L1 is not necessarily affected by L2 to a significant degree. Even extensive structural borrowing is not an inevitable cause of language extinction. According to Johanson (1998), languages do not die of structuritis (i.e., extensive grammatical borrowing). If individuals continue to speak L1, even if it is substantially affected by L2, there is no reason to consider it language extinction. Attrition is not always clear-cut; L1 and L2 attrition are different matters, and L1 attrition is not identical to L1 incomplete acquisition.

Code switching is not the only mechanism of contact-induced language change, but it is one of best known and most widely researched. This article discusses code switching as a mechanism of change not only on a lexical but also on a morphosyntactical level (Backus 2005).

PAGULASPÕLVKONNA LASTE EESTI KEELE OMANDAMINE

Tiiu Salasoo

Taust

Kui eestlased 1944. aastal Eestist suuremal hulgal põgenesid, siis ei mõelnud vist keegi, et jäädakse välismaale terveks eluks. Loodeti, et Ameerika ja Briti võimud peatavad Nõukogude Liidu vallutused Euroopas, nii ka meie kodumaal.

Rootsi põgenenud eestlased pidasid endi viibimist nii ajutiseks, et sinna saabunud 2600 kooliõpilasele organiseeriti improviseeritud koolid juba läbikäigulaagrites (Kangro 1976: 50-51, 93–113), et laste õpingud ei katkeks. Niipea kui lahkuti laagritest, alustati läbirääkimisi Rootsi ametivõimudega eesti koolide avamiseks, toetudes Eesti Vabariigi poolt rootslastele antud kultuurautonoomia eeskujule. Üks läbirääkijatest, inspektor Herman Rajamaa (Rajamaa 1985), kellest sai esimene Stockholmi Eesti Algkooli juhataja, ning Stockholmi Eesti Gümnaasiumi esimene juhataja Henno Jänes (Jänes 1974) on kirjeldanud ametivõimude vastumeelsust koolide tegutsemise ametlikuks lubamiseks. Vaatamata sellele asutati 1945. a siiski eesti algkoolid Stockholmis, Göteborgis ja Helsingborgis, internaatkool Sigtunas sajale vanemale gümnaasiumiõpilasele ning õhtugümnaasium Stockholmis. 1946. a töötas Rootsis 8 eesti päevakooli, millest enamik tuli küll majandusraskuste tõttu peatselt asendada täienduskoolidega. Sigtuna gümnaasium lõpetas tegevuse kahe lennu järel, kuid Stockholmi gümnaasium töötas peaaegu 1980. aastate lõpuni. Stockholmi Eesti Algkooli tegevus on jätkunud tänapäevani.

Kui pärast sõja lõppu 1945. a koondas ÜRO Põgenikeorganisatsioon (alul UNRRA, hiljem IRO) eestlased Saksamaal laagritesse (*Displaced Persons Camps* ehk *DP-Camps*), siis muu ühiskondliku elu organiseerimise kõrval avati neis kohe ka koolid. Ajavahemikul 1945–1952 töötas Saksamaal eesti õpetajate ja õppekavadega 48 algkooli ja 16 gümnaasiumi, millest suurimad olid Geislingenis – algkool 500 ja gümnaasium 270 õpilasega (Hintzer 1954: 25). Niisiis elati põgenikelaagreis eesti elu eesti keeles. Laps kasvas täielikult eesti keskkonnas, käis eestikeelses lasteaias, koolis,

gaidide-skautide organisatsioonis, rahvatantsutundides, vaatas eestikeelseid näidendeid jne.

Olukord hakkas muutuma seoses väljarändamisega teistesse riikidesse 1940. aastate lõpul. Kui uuel asukohamaal leidus mõnes keskuses juba eesti selts, siis võis seal toimuda ka eestikeelseid ühiskondlikke tegevusi, mis lastele huvi pakkusid. Igal juhul asutati eestlaste keskustesse, kas eesti seltside või koguduste juurde, olgu inertsist või rahvuslikust tundest, peatselt täienduskoolid, kuhu toodi põhiliselt algkooliealisi lapsi kas kord nädalas või kord kahe nädala tagant. Personaliks olid peamiselt kodumaal väljaõppe saanud õpetajad, kes töötasid ilma palgata või nn sõiduraha eest. Selliseid täienduskoole töötas Rootsis 60 (Kangro 1976: 96), Ameerika Ühendriikides 25, pluss seitse nn kodukooli (Randvee 1988), Kanadas 13 (Lupp 1975: 340–349), Austraalias 10 (Meiusi 1959), Inglismaal 3 (Pruuden 1985) ja Saksamaal 22 (Lepik 1963). See teeb kokku aukartust äratava arvu – 140 täienduskooli! Lisaks tegutsesid veel lasteaiad Torontos, Stockholmis ja Göteborgis, keskkooli tasemel õpetust anti Torontos (Marten 1989), New Yorgis (Vanderer 1985) ja Sydneys (Salasoo 1988). Austraalia oli ainus riik, kus eesti keelt tunnustati ka kohalikus riiklikus koolisüsteemis, võimaldades eesti keele eksami sooritamist gümnaasiumi lõpueksamina aastatel 1979–2000. Seda võimalust kasutas üle 50 õpilase (Salasoo 2002: 90–93).

Keskustes, kus täienduskoole polnud, oli asi keerulisem. Üksikõpilaste õppimise toetamiseks anti Ameerika Ühendriikides aastatel 1953–1959 välja ajakirja Kiri-Kool (Leinjärv 1969), mõnda aega tegutsesid korrespondentsikursused Sydneys Austraalias (Meiusi 1959) ning New Yorgis (Juks 1976). Mitme eesti ajalehe juures asutati nn noorte nurk.

Eesti organisatsioonid ostsid nii Kanadas, Ameerikas kui ka Rootsis maa-alad, kuhu ehitati suvekodud ja kus korraldati lastele ja noortele regulaarseid suvelaagreid. Austraalias, Inglismaal ja Saksamaal üüriti laagrikohti samal otstarbel. Märgates laste eesti keele taseme langust, alustati laagrites regulaarset keeleõpet.

Nii peab ütlema, et ühiskondlikul tasandil on eesti pagulaste esimene põlvkond ja võib-olla ka osaliselt teine põlvkond teinud kõik, mis vähegi võimalik, et eesti keele oskus järeltulijatel säiliks. Kuidas on olukord olnud aga üksikisiku tasandil? Enne kui asume vaatlema seda, meenutagem veidi üldteadmisi keele õppimise kohta.

Eeldused lapse keeleomandamiseks: võimed, võimalused ja motiiv

Kuigi keele omandamine on arvatavasti kõige tähelepanuväärivam üksikisiku intellektuaalne saavutus, õpib iga erivajadusteta laps tema ümber kõneldavat keelt ilma mingi vaeva ja õpetuseta. Keele omandamine algab kuuldava keele prosoodiliste iseärasuste eristamisega kohe pärast sündi (Mehler *et al*. 1988), kui mitte juba emaihus. Hiljem eristab laps sõnu ja omistab neile tähenduse, veel hiljem loob reeglid, mille kohaselt sõnu kasutada. Juba Aristotelese ja Platoni ajast on vaieldud selle üle, kuidas keele omandamine täpselt toimub. Olgugi et palju detaile on juba teada, pole selles suhtes ühest otsust veel tänaseni. Laps õpib kõnelema, kui tal on selleks võimed, võimalused ja motiiv (Kohnert 2008). See kehtib nii ta emakeele kui ka mõne teise keele omandamise kohta.

Võimete all mõeldakse õppija siseseid ressursse: nii kognitiivseid kui ka aistingulisi, sotsiaalseid, tundelisi ja neurobioloogilisi. Öeldakse, et keele omandamisel ja kasutusel võib tekkida raskusi, kui kas või üks nendest on häiritud.

Võimaluste all mõeldakse väliseid ühiskondlikke tingimusi: rikkalikku keelekeskkonda ja mitmelaadseid võimalusi keele arenemiseks ja kasutuseks täisväärtuslikul suhtlemisel. Lapse potentsiaalsed keelekasutuse keskkonnad on kodu ja lasteaed või kool ning külastatavad paigad. Jutupartneriteks nendes keskkondades on perekonnaliikmed, klassikaaslased, sõbrad, naabrid, igasugused ametikandjad ühiskonnas (nt müüja, bussijuht), kellega laps võib iga päev kokku puutuda. Arvukad võimalused kasutada keelt tähendusrikkal suhtlemisel hõlbustavad keelelisi võimeid ja vastupidi – mingi keele piiratud võimalused või kogemused pärsivad keelelisi võimeid selles. Keelelist taandumist võimaluste puudumise tõttu ei peeta patoloogiliseks, vaid tekkinud olukordade loomulikuks tulemuseks (Jia, Aaronson 2003; Schmid 2003; Kohnert 2008).

Motiiv peegeldab sise- ja välistegurite vastastikust mõju – nii keskkondlike vajaduste ja võimaluste kui ka ühiskondliku väljaga tihedalt seotud isiklike eelistuste vahel. Inimesel on vajadus teiste inimestega suhelda – et suhtlemisel väljendada end arusaadavalt, et anda ja võtta vastu informatsiooni, on vaja osata keelt. Robert Gardner on 1968. aastast peale seostanud teise keele õppimise tulemusi motivatsiooniga (kokkuvõtlikult Masgoret, Gardner 2003).

Laste eesti keele omandamine väljaspool Eestit

Suhestades ülaltoodud eeldusi laste eesti keele õppimisega väljaspool Eestit, kasutan üldiselt Austraalias tehtud tähelepanekuid, mis aga võivad väga hästi kehtida ka teiste maade kohta.

Mida kaugemal elati eestlaste keskustest, seda enam langes laste eesti keele õppimise raskuspunkt nende vanemate õlgadele. Vanematest sai määrav tegur oma laste keeleoskuse arendamisel, luues neile võimalused keeleõppeks.

Kuidas on eesti keelde suhtunud eesti lastevanemad välismaal? Suurem osa, kui mitte iga vanem, soovib oma lapsele parimat. Ta soovib, et ta lapsest saaks tubli inimene, kes elus hästi hakkama saab. Selleks peab laps kindlasti oskama keelt, milles suhelda oma ümbruskonnaga. Alul piirdub väikelapse ümbruskond tema vanemate ja teiste pereliikmetega. Kui tegemist on läbinisti eesti perega, kus peresiseselt kasutatakse vaid eesti keelt, omandab laps eesti keele kui esimese keele kerge vaevaga. Sellised pered olid pagulasaastate alguses enamuses.

Kui üks lapsevanematest on teiskeelne, pole asi enam nii lihtne. Kõige soodsam lahendus on see, et teiskeelne vanem omandab eesti keele niisugusel tasemel, et seda keelt on võimalik kasutada koduse suhtlusvahendina. Lapse peamiseks vestluskaaslaseks on kodus ema. Kui ema on eestlane ja kodune, siis kuuleb laps iga päev eesti keelt, mille ta omandab vaevata. Tean ka mitte-eestlannadest emasid, kes on õppinud ära eesti keele ja kelle lapsed on omandanud korraliku eesti keele oskuse. On teada ka muukeelseid isasid, kes ei ole küll ise õppinud eesti keelt, kuid on leppinud sellega, et nende laste ema räägib lastega oma keelt. Kuigi perekonna suhtluskeeleks on olnud mõni teine keel, on siiski paljudel sellistel emadel olnud võimalik laste eesti keele oskust mingil määral arendada ja säilitada. Samas on leidunud muukeelseid isasid, kes on suhtunud vaenulikult sellesse, et nende lastega kõneldakse keelt, millest nemad aru ei saa. Kui siis ema on kodurahu huvides hakanud lapsega teist keelt rääkima, on lapse eesti keele oskus taandunud. Välismaal elatud aastatega on segaabielude protsent kasvanud ja sellega käsikäes vähenenud ka laste üldine eesti keele oskus.

Kõige kurvem olukord on siis, kui eestikeelsed vanemad – kas omavahel või isegi pere ringis – ei viitsi, ei jõua või ei soovi enam eesti keelt kasutada. Selliste perede arv on praegu juba päris suur, eriti kolmanda pagulaspõlvkonna hulgas.

Keeleõppimise võimaluste hulka saab lugeda ka teiste pereliikmete olemasolu. Pagulusse tuli vähe vanavanemaid, kuid teise põlvkonna lastel olid juba eesti päritolu vanavanemad. Need Eestis kasvanud ja koolis käinud inimesed olid suur keeleõppe ressurss, kui neil juba aega rahateenimisest ja tasuta eesti ühiskondliku töö tegemisest üle jäi. Suureks abiks olid ka teised eesti keelt kasutavad perekonnad, kellega suheldi. Mitmed lastevanemad otsisid teadlikult teisi eestikeelsete lastega peresid, et nendega sõprust luua ja oma lastele näidata, et on ka teisi lapsi, kes eesti keelt kõnelevad. Muidugi, väga raske on öelda, kuidas ja millises keeles lapsed omavahel olles suhtlesid. Kindel on aga see, et mida aeg edasi läks ning mida vanemad lapsed olid, seda suurem oli võimalus, et laste suhtlemine läks üle asukohamaa keelele.

See toobki meid laste eesti keele õppimisel esile kerkiva kolmanda takistuse juurde, s.o lapse eestikeelse maailma täienemine muukeelse keskkonnaga. Kui perekond oligi suutnud laste kooliminekuni säilitada puhteestikeelse keskkonna, kus lapse keeleoskus oli arenenud juba päris heaks, siis asukohamaa kooli minekul tekkisid kohe probleemid. Austraalias algab koolikohustus juba viieaastaselt, kui paljud lapsed pole veel esimest keelt täielikult omandanud. Mõned eesti esimese pagulaspõlvkonna lapsevanemad seadsid sihiks, et laps peaks oskama eesti keeles lugeda-kirjutada veel enne Austraalias kooliminekut, kus seda ei nõuta. Selliseid vanemaid polnud palju. Kui nad jätkasid aga sihikindlalt oma laste eesti keele edasiarendamist ka hiljem, siis said nende lastest päris hästi eesti keelt oskavad täiskasvanud. Oli selliseidki vanemaid, kes hakkasid lastele alles vahetult enne nende kooliminekut hädavajalikku ingliskeelset sõnavara õpetama. Arvatavasti olid kakskeelsetest kodudest pärit lapsed kooli minnes lihtsamas olukorras, kuid ka inglise keelt mitteoskavatel lastel ei pruukinud koolis erilisi raskusi ette tulla, kuna ka viieaastastel inglise keelt kõnelevatel lastel esines tihti nii keele- kui ka kohanemisprobleeme ning lugemist ja kirjutamist hakkasid nemadki õppima alles koolis.

Koolis kohanemine olenes paljuski lapse iseloomust. Mõne eesti lapse kohta räägiti, et teda tema välispäritolu tõttu koolis kiusati. Mõni laps häbenes eesti keelt kõnelevat vanemat ning keelas tal endaga teiste ees eesti keele rääkimise ära. Sealjuures ei olnudki Austraalia eriti võõravaenulik maa, kuigi pahaseks saades võidi välismaalastele anda selliseid nimetusi nagu *bloody foreigners* (‘neetud välismaalased’) või *wogs* (‘kilid, pilusilmad’)

ja mõni purjus mees võis trammis käratada teist keelt rääkivatele inimestele: "Speak English!". Ametlikult nimetati välismaalasi *new Australians*, kellest loodeti peatselt n-ö päris-austraallasteks saamist. Sellist hoiakut peegeldab juhtum, kus 6-aastase poisi kogelemist põhjendas kooli psühholoog "eesti keele pealesundimisega". Hiljem selgus, et lapse kogelemise põhjuseks olid väga jutukad täiskasvanud, kes ei jätnud lapsele aega vastamiseks.

Suurimat ohtu laste eesti keele oskusele põhjustas koolieelikul aga lapse ees avanev uus ja huvitav maailm, mille põhisõnavara ei olnud enam eesti-, vaid muukeelne. Selleks, et avada see maailm ka eesti keeles, pidi lapsevanem teadlikult palju vaeva nägema ning alles siis algas tegelik töö lapse kakskeelseks kasvatamisel. Ühes eestikeelses kodus kasutati selleks ühiseid õhtusööke, kus igaühel, ka lastel, oli tavaks rääkida oma päevasündmustest. Kui laps eestikeelses vestluses mõne sõna juures takerduma jäi, julgustati teda ütlema seda inglise keeles. Selle peale ütles eesti keelt oskav täiskasvanu: "Ah, sa mõtled nii-ja-nii!", ning kordas sama mõistet eesti keeles. Selline aeganõudev sõnavara laiendamine toimus aastaid, millele lisandus eestikeelsete lasteraamatute ettelugemine ja hiljem omaette lugemine. (Esimese põlvkonna lastel polnud õnneks veel võistlevat televisiooni ega ammugi mitte veebi! Nüüd tuleks neid ingliskeelseid teabevahendeid püüda muidugi eestikeelsetega asendada.)

Kohalikust koolist sai laps kindlasti ka uued sõbrad, kes üldiselt eesti keelt ei osanud. Eesti keele oskust säilitada ja edasi arendada püüdev lapsevanem hoolitses selle eest, et ka eesti sõbrad alles jääksid. Sõpruse loomiseks ja eestikeelse ühiskonna tajumiseks saadeti lapsi laste- ja noortelaagritesse, tehti pingutusi selleks, et lapsed saaksid osa võtta eesti täienduskoolist ning skautlusest-gaidlusest, astuda rahvatantsurühma ja laulukoori. Mõned lapsed, kelle vanemad soodustasid teadlikult eesti keele oskuse säilitamist ning arendamist, kõike seda tegidki. Skaala teises otsas olid lapsed, kel puudus vanemate toetus ning kes kasvasid täiesti ükskeelseteks, inglise keelt kõnelevateks eesti päritolu täiskasvanuteks.

Kui pagulaste teise, juba välismaal sündinud põlvkonna lapsed kooliikka jõudsid, olid eesti keele õppimise võimalused väljaspool Eestit muutumas. Õpilaste arv täienduskoolides vähenes pidevalt, samuti hakati koole üksteise järel sulgema. Kuigi mõnes nn sisserännuriigis oli 1970. aastatel hakatud lugu pidama mitmekultuurilisusest ja sellega seoses hakati ka riiklikul tasandil toetama võõrpäritolu isikute emakeelte õppimist – Kanadas nn

päritolukeelte (*heritage languages*) (Marten 1989) ja Austraalias multikultuurilise hariduse (Salasoo 1988) programmi raames –, ei peatanud see eesti keele õppimise üldist tagasiminekut.

Kolmanda põlve koolimineku ajaks – st 1980. aastateks – oli Välis-Eesti kunagisest 140 täienduskoolist jäänud alles vaid 25 organiseeritud eesti keele õppimisvõimalust 907 õpilase jaoks (Salasoo 1991: 8). Õpilaste arv püsis enam-vähem stabiilne vaid kahes koolis: suurima eestlaste keskuse Toronto (kunagi 15 000 eestlast) täienduskoolis ja päevakoolina töötavas Stockholmi Eesti Algkoolis. Tabelist 1 võib näha täienduskoolide õpetajate hinnanguid oma õpilaste keeleoskuse (languse) kohta kolme aasta jooksul, 1985. ja 1988. a kogutud andmetel (Salasoo 1987; Randvee 1988; Marten 1989; Paljak 1989).

Tabel 1. Õpetajate hinnangud laste eesti keele oskuse kohta eesti täienduskoolides

Riik	1985	1988
Ameerika Ühendriigid	9 kooli 106 õpilasest õppis eesti keelt võõrkeelena 21%	122 õpilasest keeletase algeline või olematu 24%
Kanada	3 kooli 96 õpilasest õppis eesti keelt võõrkeelena 18%; keeletase algeline või olematu 7–32% (eri koolide) õpilastest	eesti keelt ei osanud 15% suure keskuse Toronto ja 67% väikese keskuse Londoni täienduskooli õpilastest

Kaksteist aastat hiljem (2000) oli andmete saamisega juba raskusi (Salasoo 2002). Üheksast tol ajal teadaolevast lääneriikides tegutsevast eesti koolist (Albany-Schenectadys, Baltimore'is, New Yorgis, Connecticutis, Torontos, Ottawas, Vancouveris, Stockholmis ja Göteborgis) ning kaheksast arvatavast täienduskoolist (Malmös, Lundis, Montrealis, Seattle'is, Portlandis, Los Angelesis, San Franciscos ja Indianapolises), saadi küsitlusele vastused vaid neljast koolist. Kahjuks ei olnud nende hulgas tolleaegseid suurimaid täienduskoole Kanadas (Toronto) ja Ameerika Ühendriikides (Baltimore). Ühtekokku tuli andmeid kuuest koolist, sh Petseri ja Riia kool. Kuna koolid olid väga erinevad, siis on tabelis 2 esitatud nende kõigi (mitte päris täielikud) andmed ükshaaval, k.a õpilaste eesti keele oskus.

Tabel 2. Eesti keelt õppivad kooliõpilased 1999/2000. õppeaastal (mittetäielik ülevaade)

Kool	Petseri 2. keskkool	Riia Eesti kool	Stockholmi Eesti Kool	Vancouveri Eesti Seltsi Täiendus-kool	Ottawa Eesti Kool	Albany-Schenectady Eesti Kool
Õppetunde aastas	700–1275	700–1400	?	36	80–112	36
Õpilaste arv	31	114	167	7	10 + 2 täis-kasvanut	10
Eestis sündinuid	19%	3%	30%	–	–	–
Eestlasi	55%	?				
Mitte-eestlasi	45%	84%	18%		17% (sh 2 täis-kasvanut)	
Üks vanem eestlane		16%		71%		
Väliseesti peredest			42%	29%	83%	100%
Enese-väljendus eesti keeles						
– vaba	42%	3%, Eestist	47%	–	80%	–
– vigadega	23%	?	12%	29%	10%	60%
– segakeel	35%	?	38%	57%	–	20%
– ei valda eesti keelt sugugi	–	84%	3%	43%	10%	20%
Kooli I eesmärk	eesti keele oskus	eesti keele oskus	seotus Eestiga	eesti keele oskus	eesti keele oskus	teadmised Eestist
I eesmärgi saavutus	?	?	?	20%	?	80-90%

Nagu tabelist näha, leidus viies koolis kas vaevaliselt-vigadega või eesti keelt üldse mitte valdavaid õpilasi 53–100%, st kahtlematult enam kui aastal 1988. Ainsa erandi moodustas Ottawa, kus lapsevanemad olid saavutanud häid tulemusi ilmselt enne laste kooli minekut.

Laste eesti keele oskuse vähenemise põhjused

Millest siis on tekkinud laste eesti keele oskuse ja õppimise vähenemine? Ühiskondlikult oli loodud mitmesuguseid võimalusi eesti keele õppimiseks ja paljud esimese pagulaspõlvkonna lapsed neid ka kasutasid. Seega olid paljud neist omandanud hea või vähemalt rahuldava eesti keele oskuse. Tundub, et täiskasvanuks saades oli nende motivatsioon vähenenud. Miks?

Üheks põhjuseks võisid olla sagenenud segaabielud, sest väikeses eesti ühiskonnas oli raske leida sobivat partnerit. Lapsepõlvest tuttavad noored olid nagu sugulased ega pakkunud partnerikandidaadina huvi. Segaabielude mõju laste keeleoskusele illustreerib ka tabel 2, mille andmetest nähtub, et Vancouveris oli ühe eesti vanemaga tervelt 71% õpilastest, seevastu Ottawas oli 83% neid, kelle mõlemad vanemad olid väliseestlased. Selles võiski peituda põhjus, miks 80% Ottava kooli õpilasi oskas eesti keelt vabalt, samas kui kõigil Vancouveri õpilastel (100%) oli eesti keele oskus kas vaevaline või olematu.

Segaabielus olev paar jäi aga sageli eesti ühiskonnast eemale, kuna eestlased ei olnud oma üritustel nende vastu, kes eesti keelt ei kõnelnud, eriti viisakad. Omavahel kõneldes kasutati eesti keelt vaatamata sellele, et muulased neist aru ei saanud. Eesti keele mitteoskajal sai sellest varsti villand, ta ei tulnud enam eestlaste hulka ning sageli jäi seetõttu eemale ka eestlasest abielupool. Tegelikult oligi see võimatu seisund, sest kui eesti seltskond oleks ühe umbkeelse isiku pärast hakanud kõnelema tema keelt, siis oleks pikapeale langenud kogu seltskonna eesti keele oskus.

Samalaadset muukeelsete isikute (tausta)mõju võib näha ka 2000. aastal tehtud koolide ülevaates (vt tabel 2). Suurema õpilaste arvuga päevakoolides, mis olid asutatud eesti päritolu lastele eesti keele ja kultuuri õpetamiseks, oli üllatavalt suur osakaal mitte-eestlastest õpilastel: Petseris 45%, Riias 84% ja Stockholmis 18%. Ja kuigi nendes koolides oli 700–1400 eesti keele õppetundi aastas, mis peaks võimaldama küllaltki head keeleõpetust, oli õppetöö Riias ja Stockholmis suurelt jaolt muukeelne – võimalik, et rahastava riigi nõudel, kuid Riias arvatavasti ka väga paljude eesti keelt mittevaldavate õpilaste vajaduste rahuldamiseks.

Motivatsiooni vähenemise lisapõhjuseks oli tõenäoliselt ka teises pagulaspõlvkonnas esinev ja arenev kakskeelsus. Täiskasvanu eale lähemale jõudes jäi eesti keele kasutamine ja arenemine inglise keele omast paratamatult väiksemaks. Noored asusid vanematest, kes olid seni teadlikult nende keelt arendanud, eraldi elama ja veetsid vähem aega eestikeelses kesk-

konnas. Nende töö, ajaviide ja kultuurielu toimusid suurelt osalt teiskeelses keskkonnas. Varsti oligi paljudel end kergem väljendada inglise keeles ja mitmed hakkasid teiste eesti noortega ja isegi eesti päritolu partneriga abielus olles kasutama inglise keelt. Keelekasutuse muutumisega oli märkamatult toimunud keele staatuse muutus.

Motivatsiooni vähenemist illustreerib seegi, et 1999/2000. õppeaastaks oli Albany-Schenectady Eesti Kool n-ö latti madalamale lasknud. Selle kooli esimeseks eesmärgiks polnud enam õpilaste eesti keele oskuse saavutamine, vaid neile Eestist teadmiste andmine (tabel 2). Võib-olla demonstreerib see selle kooli õpetajate realistlikkust, kui nad arvasid, et on 80–90% oma esimesest eesmärgist saavutanud, samas kui Vancouveri Eesti Seltsi Täienduskooli õpetajad leidsid, et nad on oma õpilaste eesti keele oskuse eesmärgist saavutanud ainult 20%.

Keelevaliku muutust elu eri perioodidel on täheldanud ka Kathryn Kohnert (2008: 10–13), nimetades seda järjestikuliseks kakskeelsuseks (*sequential bilingualism*). Tema arvates on valikute puhul üheks oluliseks motivatsiooniks keelte ühiskondlik staatus või prestiiž. Ameerika Ühendriikidesse jõudnud noored immigrandid näiteks õpivad inglise keele ära ühe põlvkonna jooksul ning paljud kolmanda põlvkonna immigrandid räägivad ainult inglise keelt, sugugi oskamata oma vanavanemate keelt. On paratamatu, et inglise keele domineerimine ning keele prestiiž mõjutavad mõne väiksema kõnelejaskonnaga keele esimese keelena kõnelemist. Seda juhtub sageli noortel, kes nihutavad esiplaanile oma peamise sotsiaalse suhtlussfääri, eelistades eakaaslasi ja ühiskonda laiemalt oma perekonnale. Selle tulemuseks on mõningatel juhtudel ükskeelsus inglise keeles, selmet osata nii kodu- kui ühiskonnakeelt (Kohnert 2008).

Nüüd selgub ka põhjus, miks on viimasel ajal Austraalias olnud lapsevanemate huvi eesti keele õpetuse vastu vähene, kuigi seda võimalust on korduvalt välja kuulutatud. Eesti keel on liikunud esimese keele kohalt teise keele kohale. Ja kuigi lapsed oleksid võimelised, kuigi pakutakse võimalust eesti keelt õppida – ja võib-olla leidub lastel isegi motiivi –, ei jätku motivatsiooni nende vanematel. Oma lastele teise keele õpetamiseks oleks vanemail vaja pühendada neile pool päeva nädalas, et lapsi regulaarselt tundi tuua, olla huvitatud neile õpetatavast, kas või koos oma lapsega õppida ja aidata nende edasijõudmist, kasutades eesti keelt kodus.

Et väliseestlaste keeleline olukord pole ainulaadne, näitab uurimus arvukate mehhiko immigrantide hispaania keele oskusest Lõuna-Kalifornias. Kolmanda põlvkonna mehhiklastest, kelle vanemad on sündinud juba Ameerika

Ühendriikides, kuid kellel elab veel 4-5 hispaania keelt kõnelevat vanavanemat, arvas 17%, et nad räägivad hispaania keelt vabalt. Neljandast generatsioonist arvas seda ainult 5%. Need näitajad olevat mehhiklastel paremad kui teistel ladinaameeriklastel või aasialastel (Rumbaut *et al*. 2006). See võib tuleneda sellest, et Californias õpetatakse koolides hispaania keelt ja et mehhiklastel on oma päritolumaa keele õppimiseks piisavalt motivatsiooni.

Mis saab edasi?

Kas keele hääbumine välismaal on järgnevate põlvkondade jooksul meiegi saatus? Või on veel rohtu, mis avitaks?

Kõige tulemusrikkam ja kergem on keelt õppida lapsel loomulikul viisil, kuulatest enda ümber räägitavat keelt. Miks mitte seda kasutada, kuigi eesti keelt võib ja saab formaalselt õppida ka hiljem. Kordan veel, mida Kathryn Kohnert hiljuti (2008: 10–13) nii tabavalt väljendas – laps õpib kõnelema, kui tal on selleks võimed, võimalused ja motiiv. Oleme aru saanud, et tänapäeval on motiiv see, millest nendel eestlastel puudu jääb, kelle enda keel jääb kängu ja kaob ning kelle lapsed oma päritolukeelt ei oska. Võimeid on, lugematuid õppimisvõimalusi on, alates kuuldavast keelest ja koolitundidest ning lõpetades interaktiivse veebikursusega – oleks vaid tahet neid kasutada! Psühholoogid ja reklaamieksperdid peaksid kiiresti tööle hakkama, et lahendada küsimus: kuidas teha eesti keel nii väärtuslikuks, et ei kaoks motivatsioon selle õppimiseks ja edasiandmiseks? Kakskeelsus on lihtsalt saavutatav, mitmekeelsuski pole võimatu, nagu propageerib Euroopa Liit. Peaasi, et üheks nendest keeltest on meie armas eesti keel.

Kirjandus

Hintzer, Karl 1954. Eesti noorte rahvuslikust kasvatusest Saksamaal. – Bülletään nr 4. Eesti Õpetajate Keskühingu Häälekandja. Stockholm, 25–29.

Jia, Gisela, Doris Aaronson 2003. A longitudinal study of Chinese children and adolescents learning English in the United States. – Applied Psycholinguistics 24, 131–161.

Juks, Leida 1976. Eesti keele õpetamisest kirja teel. – Bülletään nr 24. Eesti Õpetajate Keskühingu Häälekandja. Stockholm, 32-33.

Jänes, Henno 1974. Eesti kool Rootsis. – Eesti kool 1974. Eesti Gümnaasiumiõpetajate Ühingu aastaraamat. Sockholm, 90–93.

Kangro, Bernard 1976. Eesti Rootsis. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv.

Kohnert, Kathryn 2008. Second language acquisition: Success factors in sequential bilingualism. – The ASHA Leader, 13 (2), 10–13.

Leinjärv, Aleksander 1969. Andmeid eesti õppeasutuste kohta 1968/69 õppeaastal Austraalias, USA-s ja Kanadas. – Bülletään nr 18. Eesti Õpetajate Keskühingu Häälekandja. Stockholm, 15–44.

Lepik, Jaan 1963. Mõni sõna täienduskoolide tööst Saksamaal. – Bülletään nr 12. Eesti Õpetajate Keskühingu Häälekandja. Stockholm, 51–54.

Lupp, Hans 1975. Täienduskoolid. – Eestlased Kanadas. Ajalooline koguteos. Toimetanud A. Kurlents, R. Antik, J. Olvet. Toronto: Kanada Eestlaste Ajaloo Komisjon, 338–360.

Masgoret, Anne-Marie, Robert C. Gardner 2003. Attitudes, Motivation, and Second Language Learning: A Meta-Analysis of Studies Conducted by Gardner and Associates. – Attitudes, Orientations, Motivations in Language Learning: Advances in Theory, Research, and Applications. Ed. by Z. Dornyei. The Best of Language Learning Series. Vol. 52. Wiley-Blackwell Publishing, 167–210.

Marten, Edgar 1989. Eesti täienduskoolid Kanada idarannikul. – Bülletään nr 37. Eesti Õpetajate Keskühingu Häälekandja. Stockholm, 16–20.

Mehler *et al*. 1988 = Mehler, J., P. W. Jusczyk, G. Lambertz, N. Halsted, J. Bertoncini, C. Amiel-Tison 1988. A precursor of language acquisition in young infants. – Cognition 29, 143–178.

Meiusi, Mart 1959. Eesti täienduskoolid Austraalias. – Bülletään nr 7. Eesti Õpetajate Keskühingu Häälekandja. Stockholm, 32–45.

Paljak, Ivar 1989. Eesti keele õpetus Rootsis 1988/89. õppeaastal. – Bülletään nr 37. Eesti Õpetajate Keskühingu Häälekandja. Stockholm, 21

Pruuden, Salme 1985. Isiklik teade autorile endiselt kooliinspektrissilt, kes alustas eesti keele õpetust Londonis.

Rajamaa, Herman 1985. Kui Stockholm 40 a. tagasi sai eesti kooli. – Eesti Päevaleht. Estniska Dagbladet, 13.03.1985, 6-7.

Randvee, Gaston O. 1988. Eesti koolide tööpõllult. – Ettekanne V Ülemaailmsel Eesti Õpetajate Konverentsil. Melbourne, 29.12.1988. ESTO 88.

Rumbaut *et al*. 2006 = Rumbaut, Ruben G., Douglas Massey, Frank Bean 2006. Linguistic Life Expectancies: Immigrant Language Retention in Southern California. – Population and Development Review 32, 447–460.

Salasoo, Tiiu 1987. Towards a Comparative Perspective of Teaching Estonian Language Outside Estonia. University of Sydney, Faculty of Education.

Salasoo, Tiiu 1988. Eesti keel Austraalia koolisüsteemis. – Eestlased Austraalias I. Toim Õ. Haas, V. Siska. Adelaide: Austraalia Eesti Seltside Liit, 125–132.

Salasoo, Tiiu 1990. Opportunities for the Study of the Estonian Language Abroad. – Journal of Baltic Studies. Vol. XXV, 4, 347–358.

Salasoo, Tiiu 1991. Eesti keele õpetamine ja õppimine välismaal. – Bülletään nr 39. Eesti Õpetajate Keskühingu Häälekandja. Stockholm, 3–13.

Salasoo, Tiiu 2000. Keeleõpetusest väliseesti lastele aastal 2000. – Ettekanne konverentsil "Eesti keel ja kultuur maailmas". Tartu, 13.–15. august 2000.

Salasoo, Tiiu 2002. Ajalooline ülevaade eesti keele õpetusest Austraalias. – Eesti keel ja kultuur maailmas. 13.–15. august 2000, Tartu. Ettekanded. Tartu, 82–94.

Schmid, Carol L. 2001. The Politics of Language: Conflict, Identity and Cultural Pluralism. – Comparative Perspective. Oxford University Press. The Acquisition of Estonian by Children of Refugees.

THE ACQUISITION OF ESTONIAN BY CHILDREN OF REFUGEES

Summary

The Estonians who fled from Estonia in 1944 to escape the advancing Soviet forces did not think that they would remain abroad for the rest of their lives. It was generally expected that the Western armies would eventually stop the Soviet advance in Europe, and that Estonia would again be free from foreign occupation.

Because those who had reached the Swedish shores in small boats over stormy autumn seas believed that their absence from home would be short, immediately upon their arrival they began to organize schools for children to continue their studies in Estonian in the temporary refugee camps. Discussions began with Swedish authorities to open Estonian schools, similar to the cultural autonomy granted people of Swedish extraction by the Republic of Estonia. In 1945, primary schools were opened in Stockholm, Goteborg and Helsingborg, a boarding school was established in Sigtuna for senior high school students, and an evening high school was set up in Stockholm. By 1946, there were 8 Estonian day schools operating in Sweden.

In Germany, after the end of the war, the United Nations Refugee Organisation placed those who could not return to their homes into Displaced Persons' camps. In these camps Estonians organized themselves into functioning communities, which included schools. Between 1945 and 1952 there were 48 Estonian primary schools and 16 high schools in Germany, in which Estonian teachers followed the curricula used in Estonia. The children were being raised in an entirely Estonian environment.

This changed at the end of the 1940s when families began to migrate to countries such as Great Britain, Canada, Australia, and the USA. The recent migrants sought each other's company and support, and soon Estonian societies were formed in larger centres, where an active social life began and supplementary schools were established. The teachers were volunteers, most of them trained in Estonia. There were 60 such schools in Sweden, 25 in the USA (plus 7 home schools), 22 in Germany, 13 in Canada, 10 in Australia, 3 in Great Britain, for a total of 140 schools in the West!

Estonian organizations in Canada, the USA and Sweden bought land for holding regular youth summer camps, where Estonian was also taught. In Australia, England and Germany, camp facilities were rented for similar purposes.

At the community level, it is apparent that the first generation of Estonian refugees, and also the second generation to some extent, have done all they could to preserve their heritage and language and to teach it to their children. What has been the situation, however, at the individual level?

Even though language acquisition is the most taxing intellectual activity for an individual, every normal child will learn without much effort the language used in his environment. Language acquisition begins soon after birth, if not in the womb, by distinguishing the prosodic characteristics of the language. Later the child recognizes words and associates them with meaning, and eventually he develops rules for using these words.

A child will learn to speak any language, provided he has the means, opportunities, and motive (Kohnert 2008). The means denotes the cognitive, sensory, social, emotional, and neurobiological internal resources of the learner - all need to be functioning for successful language acquisition. Opportunities refer to external social factors such as the availability of a rich language environment and possibilities to develop and use a particular language for meaningful communicative interactions. Motive is the end result of interactions between internal and external factors - personal ability and needs on the one hand, and social opportunities and demands on the other. Motivation has long been associated with success in learning a language, especially a second language (Masgoret, Gardner 2003).

The above prerequisites also apply to children learning Estonian outside Estonia; this process has been described according to observations made mainly in Australia, but it is probably relevant to other countries as well.

The farther a family lived from Estonian communities, the more important the parents' role in the children's learning the Estonian language became. Parents are the deciding factor in their children's acquisition of language skills; it is they who provide them with the opportunities for language learning.

Most parents want the best for their children – to develop into capable adults who can manage well in life. This requires that the child know the language he needs to communicate within his environment. The environment of a small child is at first limited to his parents and other family members. In the initial refugee years, the family members were mainly Estonians who

spoke Estonian at home, where the child effortlessly acquired Estonian as his first language.

If one of the parents did not speak Estonian, the situation was more complicated. The best solution required that parent to learn Estonian, in order to enable its use at home where the child spoke mainly with his mother, as the father was usually at work. If the mother was Estonian, the child acquired Estonian easily because he heard it every day. The children of non-Estonian mothers who learned Estonian also acquired Estonian. Some non-Estonian fathers accepted the use of the mother tongue, even if they themselves did not learn the language. However, there were non-Estonian-speaking fathers who forbade their wives to speak to the children in a language they did not understand. When the mother began to use the language of the father, the child's knowledge of Estonian regressed. The most unfortunate outcome resulted from Estonian-speaking parents who did not use Estonian at home, because they were simply too tired or did not consider it important. The number of such families is quite high, especially among the third generation of refugees.

Other family members also provide language-learning opportunities. There were not many grandparents among the refugees, but the children of the second generation were fortunate to have grandparents schooled in Estonia who were great resources for language acquisition, whenever they had the time and energy after work and voluntary service to the community. Opportunities to use the language were deliberately sought by forming ties with other Estonian-speaking families with children.

Some first-generation refugees believed that literacy in Estonian would preserve their children's mother tongue. They taught their children to read and write Estonian prior to starting Australian school at the age of five. With continued consistent use of Estonian at home and deliberate vocabulary development, the children of such families eventually became quite expert in the Estonian language.

Because many children still have indistinct speech at age five, most monolingual Estonian children were not greatly disadvantaged when starting Australian school. However, entering school posed a real danger to the further development of a child's Estonian by suddenly opening up a different and interesting world, with new terms that were not Estonian, but English. This presented a great challenge to parents: assisting the development of a bilingual individual. In one Estonian-speaking home this was done mainly at dinner, when everyone told the others about his day. When the child

hesitated, trying to find an Estonian word, the parent would provide it by saying in Estonian: "Oh, you mean so-and-so?" This deliberate expansion of vocabulary took place for years, complemented by reading stories to the children and eventually by the children reading books themselves. In addition to reading books, electronic communication is now possible in Estonian.

At school the child also made new friends, who did not speak Estonian. Parents who wanted to preserve and extend a child's knowledge of the Estonian language and culture made efforts to retain former Estonian-speaking friends. They provided opportunities to make new friends by sending their children to distant Estonian youth camps, taking the children to supplementary classes, and encouraging them to join Estonian scouts or guides, folk-dancing troupes and choirs. Determined parents enriched their children with these activities. On the other side of the scale were children whose parents did not provide such support, and who became monolingual English-speaking adults with Estonian roots.

When the second generation of the refugees – born abroad – began to send their children to school, the opportunities for learning Estonian were radically different. The number of pupils in the supplementary schools became progressively smaller, and one by one, the schools began to close. Of the original 140 supplementary schools in the Western world, by 1988 there were only 25 institutions teaching Estonian to 907 students (Salasoo 1991).

The level of Estonian used by the third generation was steadily declining, and in 1988 a quarter of the pupils in the supplementary schools in the USA were reported by their teachers to have a very limited or nonexistent knowledge of Estonian, and at five schools in the year 2000, 53–100% of pupils spoke Estonian very poorly or not at all.

The first generation of refugees liberally availed themselves of the many opportunities the community provided for learning Estonian, and many of their children attained a reasonably satisfactory level of Estonian. As adults, their motivation for their children to learn Estonian seems to have decreased. One possible reason could be mixed marriages. This can be illustrated by comparing Vancouver children in 2000, 71% of whom were from mixed marriages, and all of whom spoke very little or no Estonian, with those from Ottawa, where 83% of pupils had two Estonian parents and 80% spoke Estonian well.

Motivation was probably also reduced by the increasing bilingualism of the second generation. With the approach of adulthood, parents' influence

decreased and the use and development of Estonian inevitably fell behind that of English. Many young people soon found it easier to express themselves in English than in Estonian, and they began to use English among themselves and at home, even when married to another Estonian. The change in the use of Estonian also brought about a change in its status.

Kathryn Kohnert (2008) has noted among several ethnic groups in the USA a change in the choice of language used at different periods of life; she calls this phenomenon "sequential bilingualism". She describes how the power and prestige of English has removed the value of and motivation for speaking one's first language. This is now a common tendency among young people, whose main social sphere of influence shifts from the family to their peer group and the wider community.

This may also explain why recent offers to start Estonian classes for children in Australia have received hardly any response. Estonian in Australia seems to have lost its prestige and is being demoted from first language to second. And even though the present generation of children have the means and opportunities to learn Estonian – and may even have some interest - their parents are not sufficiently motivated.

The advice of psychologists and marketing experts is urgently needed for increasing the perceived value of the Estonian language so that the motivation for learning and transmitting it does not disappear.

EESTLASED JA EESTI KEEL AMEERIKA ÜHENDRIIKIDES. TÄHELEPANEKUID KOLMEST KOGUKONNAST

Piibi-Kai Kivik

Sissejuhatus

Ameerika Ühendriigid on maailma tähtsamaid immigratsiooniriike ja seal paiknevad ka ühed suurimad väliseesti kogukonnad (Kumer-Haukanõmm 2005: 42). Samas on USA tuntud oma assimileeriva rahvastikupoliitika poolest ja suur hulk keelekontaktide uurimusi käsitleb sealsete sisserändajate keeli kokkupuutes inglise keelega (nt Heine, Kuteva 2005; Verschik 2004). Riigi suuruse, kunagise immigratsioonipoliitika ja eestlaste väidetava rahvusliku omapära tõttu (Kumer-Haukanõmm 2005, edaspidi KH) eraldavad eesti kogukondi Ameerikas küllalt suured vahemaad. Keelekontaktidest rääkides on võimalik üldistades käsitleda Ameerika inglise keelt tervikuna ja eeldada, et teiste riikide taustal kujutab Ameerika eesti keel endast üht väliseesti keelekuju, mis on kujunenud ingliskeelses keskkonnas.

Käesolev artikkel on esimene ulatuslikum katse anda teavet Ameerika Ühendriikides räägitava eesti keele kohta. Vaatluse alla tulevad kolmes linnas kogutud keeleandmed[*], põhiliselt esimese põlvkonna pagulastelt, kes saabusid USA-sse 1940.-1950. aastatel. Nende hulgas eristub kaks alagruppi: hilised kakskeelsed, st täiskasvanuna immigreerunud ning varased kakskeelsed, lastena kodumaalt lahkunud.[1] Lisaks küsitleti ka nn uusi tulijaid ehk hilisimmigrante, kes on asunud USA-sse pärast 1991. aastat. Artikkel annab põgusa ülevaate Ameerika eestlaskonna kujunemisloost ja vaadeldud kogukondadest, esitab tähelepanekuid Ameerika eestlaste eesti kõnekeelest ning arutlusi suulise kõne kontaktilmingutest.

---

[*] Autor tänab Ain Haasi Indianapolisest, perekond Sööti ja Toomsalu Chicagost ja Tiina Oviiri Seattle'ist abi eest keeleandmete kogumisel ning kõiki uurimuses osalenuid.

[1] Siin ja edaspidi on põlvkonna mõistet kasutatud immigratsiooni kontekstis: kõik antud uurimuse keelejuhid on esimese põlve immigrandid, st nad ei ole sündinud Ameerikas.

Ameerika eestlaskonna kujunemisest

Esimesed andmed Ameerikasse väljarännanud eestlaste kohta pärinevad 17. sajandist, eesti kogukonnad tekkisid Ameerikas 19. sajandil (Pennar *et al*. 1975: vii; KH 2005: 48). Täpsemaid andmeid eestlaste kohta USA-s leidub alles pärast 1922. aastat, sest varem registreeriti eestlaste päritolumaana Venemaa (KH 2005: 49). 19. saj teisel poolel saabus eesti päritolu ümberasujaid Ameerikasse Venemaalt, kuhu nad olid varem välja rännanud. Eestlasi on 1890. aastatel USA-s arvatud olevat 5100 (Pennar *et al*. 1975: vii; vt ka Raag 1999: 48; KH 2005: 49), neid lisandus Ameerika Ühendriikidesse pärast 1905. a revolutsiooni, kui sinna jõudsid poliitilisetel põhjustel Eestist lahkunud. 1909. aastal on ajalehe Uus Ilm andmeil elanud USA-s 3000 eestlast (Pennar *et al*. 1975: 12; Kulu 1992: 82) ja 3000 on eestlaste arvuks hinnatud ka 1917. aasta kohta (Nigol 1918: 9). Hill Kulu (1992: 82) arvates võis neid olla pisut rohkemgi, u 5000–10 000 inimest. Täpsemad arvandmed pärinevad 1920. aastatest. Aastail 1921–1930 saabus USA-sse 1576 ning 1930. aasta rahvaloenduse andmeil elas seal 5317 eesti päritolu inimest (Kulu 1992: 83).[2] Erinevalt lätlastest-leedulastest või soomlastest ei koondunud eestlased teatud linnadesse või piirkondadesse, vaid paiknesid hajali, peamiselt Vaikse ja Atlandi ookeani rannikul.

Varased asundused, näiteks 1894. a Lõuna-Dakotas ja Montanas, Michiganis, Illinoisis, Minnesotas (Wolkovich-Valkavičius 1983, edaspidi VW), ei kujunenud hilisema ümberasumise aluseks. Enamik eesti sisserändajaid olid lihttöölised ja neist asus elama maapiirkonda 16% (vrd soomlaste 44% ja lätlaste 9%).[3] Eestlaste tegevusaladena 1930. aastail on nimetatud talupidamist (nt Irma ja Gleason Wisconsini osariigis, Dundee ja Rose Lodge Oregonis, Moorcroft Wyomingis ja Snohomish Washingtoni osariigis), puuviljakasvatust Washingtoni osariigis, saeveskitööd Eurekas ja Fort Bragis Californias, viinamarjakasvatust Reedley's Californias ja graniidiraiumist Quincy kivimurdudes Massachussetsis, tööd sadamatöölise või

[2] USA-s elavate eestlaste arvuks pakutud 44 900 (1910. a) ja 69 200 (1920. a) on hinnangulised (Pennar *et al*. 1975: vii) ja näikse tublisti ülehinnatud. 1930. a rahvaloenduse andmeil elas Eestist pärit inimesi USA-s 3500 (Wolkovich-Valkavičius 1983: 2), koos järglastega oli eesti päritolu inimesi 5317 (Kulu 1992: 83). Arvandmete suurte erinevuste üle arutlevad nii Wolkovich-Valkavičius kui ka Kumer-Haukanõmm (2005: 50).

[3] Soomlastest ja eestlastest USA kodanikke oli rohkem maal kui linnas, lätlaste-leedulastega oli vastupidi. Wolkovich-Valkavičius oletab, et haritumad ja kirjaoskajad soomlased ning eestlased, kes said kodakondsuse hõlpsamini, asusid elama maapiirkonda, rajamaks oma talu.

kalurina Vaikse ookeani rannikul ja Columbia jõe piirkonnas (VW 1983). Väikesed linnakogukonnad olid 20. saj algul Bostonis, Detroidis, Philadelphias, Seattle-Tacoma piirkonnas, San Franciscos ja New York City's (Maegi 2008: 448). Eestlaste arvu poolest oli esikohal New Yorgi osariik, kus 1930. a rahvaloenduse andmeil elas 1505 eestlast, järgnes California 436 inimesega (WV 1983: 6). Sisserändajad olid peamiselt talupojad, aga leidus ka haritlasi (KH 2005: 51).

Seltsielu ja kultuuritegevust organiseeriti 19. saj lõpul ja 20. saj algul, sh loodi Eesti Majad ja ajaleht. Kui alguses oli kultuuriline tegevus tähtsam, siis pärast 1905. a põgenike saabumist tõusid esile poliitilised eesmärgid. Kahe maailmasõja vahelisel iseseisvusperioodil hoogustus organiseerumine, keskusena kerkis esile Chicago. 1933. aastaks olid Ameerika eestlaste-lätlaste-leedulaste kogukonnad välja kujunenud (WV 1983: 2–4; KH 2005: 52).

Varasemad eesti kogukonnad ja organisatsioonid olid abiks Teise maailmasõja järel Nõukogude okupatsiooni eest põgenenutele, kes koos järglastega moodustavad praeguse Ameerika eestlaskonna enamiku. Seega erineb eesti kogukondade ajalugu tunduvalt kas või Skandinaavia sisserändajate omast, kes tulid põhiliselt 19. sajandil.

Kõik käesolevas uurimuses osalenud pagulased tulid Ameerika Ühendriikidesse nn sundsiirdlaste seaduse ehk *Displaced Persons Act*'i (1948) kaudu Saksamaa DP-laagritest (lähemalt vt Raag 1999: 67; KH 2005: 15-16, 74). Ümberasumiseks oli vajalik sponsori olemasolu USA-s, selleks olid sageli rahvuskaaslased ja USA kirikud (KH 2005: 75). 1950. a rahvaloenduse andmeil oli Ameerika Ühendriikide elanikest 10 085 sündinud Eestis (Pennar *et al*. 1975: 33), 1960. a elas seal 19 938 esimese ja teise põlvkonna eestlast, neist peaaegu pooled Idarannikul Washington D.C. ja Bostoniga piirneval alal, 19% Ohiost Wisconsinini ja 17% Lääneranniku (Pennar *et al*. 1975: 45). Ajavahemikus 1940. a juulist kuni 1965. a juunini saabus riiki 14 017 eestlast – ligi viis korda rohkem kui aastail 1923–1939 (Pennar *et al*. 1975: 51).

Pagulastel oli kindel püüe, eriti vahetult pärast saabumist, amerikaniseerumisele vastu seista (Raun 2004), säilitada eesti kultuur, identiteet ja keel ning tegutseda Eesti vabastamise nimel, kasutades selleks kõiki poliitilisi vahendeid (Raun 2004). Siinkohal tuleb arvestada, et neid eesmärke on väljendanud pagulaskogukondade aktiivsed liikmed, kelle hulka kuulub ka enamik käesolevas uurimuses osalenud keelejuhte. Vabatahtlike osalejate puhul ei ole tagatud valimi representatiivsus. Kindlasti oli ka neid eestlasi,

kes püüdsid Ameerikasse jõudes teadlikult assimileeruda. Mitmed küsitletud on maininud eesti peresid, kus vanemad rääkisid lastega inglise keelt, et aidata neil paremini sulanduda ameerika ühiskonda. Selline suhtumine oli seltsidesse koondunud ühiskondlikult aktiivsete eestlaste hulgas enamasti taunitav.

Aga oli inimesi kes tulid siia ja akkasid ise lastega inglise keelt rääkima, *kuigi nende oma inglise keel oli nii lonkas mõlemal jalal aga noh et peab laps peab õppima*. (naine, 77)

Mis puudutab keele ja kultuuri säilitamist, siis Saksamaa põgenikelaagrite ja uue kodumaa olud erinesid märgatavalt (Raun 2004). Saksamaa laagrites elasid eestlased koos ja suhtlesid tihedalt omavahel, rajasid oma koolid ja kultuuriasutused. Ameerikas olid aga need (ingliskeelsed) struktuurid juba paigas ning elama asuti hajali üle riigi. Uutel immigrantidel oli elukoha suhtes vähe valida, nende liikumise määrasid sponsororganisatsioonid ja piirkondlik tööjõuvajadus. Juhus mängis suurt rolli asupaiga valikul, olgu näiteks toodud mehe meenutus, kes saabus 17-aastaselt New Yorki ja pidi otsustama pere tulevase elukoha.

Siis et -- lõuna karolainas ja indiana osariigis, *et kumba te tahate minna*. *Ja ma tõlkisin selle siis ümber emale*, *et -- ja siis ema ütles et*, *mis sa arvad*, *kumb on parem*. *Ma ütlesin*, *et kuule*, *et mul on meeles et indiana on vist põhja pool*, *et ma arvan et see kliima on voibolla parem*, *ja sis ema ütles*, *et hea küll*, *ja no sis ma ütlesin sellele naisele ära kohe*, *et jah*, *ma arvan me lähme indianasse*. (mees, 70)

Elu Ameerikas erines Euroopas kogetust tunduvalt ning esmamuljed ei olnud alati positiivsed. Uut elukeskkonda tajuti mõnigi kord vähemkultuursena (vrd keelejuhtide muljeid Ameerika kommete kohta New Yorki saabudes pärast mitmeaastast Rootsis viibimist).

Tolliametis, *niisugune laut oli*, *laudadest kokku löödud*. *Seal siis tehti kohvrid lahti – mul olid voodilinad ilusasti ära triigitud ja – võttis ja raputas kõik sinna sodidesse*, *pühkimata põrandad olid*, *hirmus räpane*. *Läksime sealt tolliameti hoonest välja ja -- läksime*.. *Greyhoundsi jaama*. *Tuuline ilm oli ka ja siis -- ajalehti tuli vastu nägu*, *kahe käega pühime neid eemale ja*.. (naine, 75)
Söömisel.. *kombed*.. *keeravad selle hamburgeri kokku ja siis hammustavad seda*, *nii et lõualuud ragisevad*.. (naine, 75)

Nagu pagulaste puhul tavaline, oli eestlaste põgenemine kodumaalt ettekavatsemata, pääsemine ja ellujääminegi sõltus tihti juhusest.[4] Enamik oli saanud kodumaal hea hariduse, neil oli töökoht ning karjäär, kuid Ühendriikides kaotasid nad oma ühiskondliku positsiooni vähese inglise keele oskuse tõttu (Haas 1992; Raun 2004). See võis süvendada eestlaste kultuurilise üleoleku tunnet uues keskkonnas. Kui sõjajärgselt Kesk-Lääne *talunikkude linna* (naine, 67) Indianapolisse sattunud Euroopa kunstikeskuste haridusega eesti maalikunstnik (intervjueeritu isa) sai tööd kaubamaja vaateakende dekoraatorina, võib ette kujutada, et ümbritsev keskkond polnud tema jaoks kuigi atraktiivne ega seal kõneldav keel prestiižne. Sellised kogemused võisid põhjustada isiklikke kibestumisi ja pettumusi, kuid rühma keelehoiu seisukohalt mõjusid soodsalt: suheldi rahvuskaaslastega või kogukonna puudumisel oma perega, keelendite ulatuslikku laenamist ja koodivahetust välditi. Pagulaste tollast suhtumist enamuskeelde ja oma emakeelde väljendab kõnekalt anekdoot, mille rääkis 75-aastane naine:

> *See oli Kanaadas. Kaks eestlast läinud trammiga tööle ja.. rääkinud eesti keelt omavahel ja.. üks mees seisnud juures, et -- öelnud et, kui te siin maal elada tahate, siis õppige inglise keel, peate inglise keelt rääkima.. vanem mees oli mõtelnud natuke aega ja siis ütelnud, et – meie räägime, mida me tahame, sina räägid, mis sa oskad.*

Kogukondade olukorrast, rahvuslikust seltsielust

Ameerika eesti kogukondade etnolingvistiline vitaalsus sõltub teatud määral nende suurusest, ent mitte ainult. Kui suuremates linnades nagu New York, Los Angeles või Chicago on Eesti Maja ümber kogunenud aktiivne eestlaskond, toimuvad emakeelsed jumalateenistused ja töötab eesti kool, siis näiteks Indianapolises on pagulaspõlvkond ja ühtlasi eesti seltsielu hääbumas (Haas 1992). Sellises olukorras ei ole määrav niivõrd inimeste arv, kui kogukonna järjepidevus ja suutlikkus liita endaga uusi põlvkondi.

[4] USA-sse siirduti Lääne-Euroopast, mitte otse Eestist, kuid see oli kodumaalt lahkumise järgmine etapp. Kumer-Haukanõmm (2005:14–17) käsitleb mõisteid *põgenik*, *pagulane* ja *emigreeruma sunnitu* (DP) ning leiab, et Teise maailmasõja järel Eestist lahkunute puhul on raske vahet teha, kes lahkus vabatahtlikult, kes sunnitult, ning neid mõisteid võib kasutada sünonüümselt.

Pagulaspõlvkonna aktiivsed kultuuri- ja seltsielu vedajad ei saa vananedes alati piisavalt tuge järeltulijailt. Positiivse näitena tõid intervjueeritud välja Portlandi (Oregonis) väikese, kuid aktiivse eestlaskonna, mille aluseks on lasterikkad eesti pered, kelle ühiseid tegemisi jätkavad täiskasvanud lapsed. Mõnikord on segaabielus eestlasi ja nende ameeriklastest elukaaslasi eemale tõrjunud vanema põlve jäik suhtumine, näiteks üksnes eesti keele kasutamise nõue. Noorema põlve esindajad või uued ümberasujad on seltside etteotsa sattudes avatumad ja panevad rohkem rõhku Eesti ja eestlaste tutvustamisele. Seetõttu oleks oluline arvestada ka hilisemate, iseseisvast Eestist ümberasunute liitumist eesti kogukondadega. Erinevalt pagulaste asumisest üle maa, koonduvad hilisemad tulijad ida- ja lääneranniku suurlinnadesse ning Chicagosse (v.a ameeriklasega abiellunud, kes asuvad abikaasa elukohta).

Eesti taasiseseisvus on tähendanud pööret ka tegevussuundades, sest pagulaste peamised poliitilised eesmärgid on saavutatud. Mõnikord suhtutakse tõrjuvalt uutesse ümberasujatesse, kes oleksid pagulaste arvates vajalikumad kodumaal. Samas on liikmeskonna vananemine ja kahanemine tõsine probleem seltside püsimajäämisel ka majanduslikus mõttes. Viimase aja arengute järgi on suuremates linnades uustulnukaid piisavalt, et koostöös teise ja kolmanda põlve eestlastega hoida käigus seltse ja keskusi, tõenäoliselt küll nende muutunud funktsioonides.

Traditsiooniks on saanud suuremad kokkutulekud nagu KLENKi päevad[5] Kesk-Läänes või Lääneranniku Eesti Päevad, mille organiseerimine pakub ühistegevuse võimalusi. Laste ja noorte suvelaagritest, näiteks Lakewoodis New Jerseys, on saanud positiivseid kogemusi just paljud nooremad väliseestlased (1B-rühm).

Kontaktid kodumaaga on intensiivistunud pärast Eesti iseseisvuse taastamist. Kui enne 1991. aastat olid Eestis käinud üksikud küsitletud keelejuhid ja sedagi põgusalt, siis intervjuude toimumise ajaks olid Eestit külastanud kõik peale ühe segaabielus oleva naise. Mitmed intervjueeritavad käisid Eestis sageli nii töö- kui puhkusereisil. Enamik suhtles kodumaal elavate sugulastega Interneti teel ja luges eesti võrguväljaandeid.

[5] Kesk-Lääne Eesti Noorte Koondise (KLENK) päevad on konverentsi vormis üritus, kus Eesti-teemaliste ettekannetega esinevad külalised Eestist, Ameerika eesti kogukonna liikmed ja ameeriklased, kel sidemeid Eestiga. Kavasse kuuluvad ka seltskondlikud üritused.

Varasemad uurimused Ameerika eesti keelest

Kõnelejate arvu ja kogukondade mitmekesisust arvestades on Ameerika eesti keele kohta ilmunud väga vähe uurimusi. Põhjuseks on kaugus Eesti uurimiskeskustest ning (ka siinkirjutaja kogetud) logistilised probleemid keelematerjali kogumisel: suur territoorium, hajaasustus. Varasemates uurimustes on kirjeldatud interferentsi tekstides (Jõgi 1989, 1991), testitud sihitiskäänete kasutust eri põlvkondades (Lehiste, Kitching 1998), kirjeldatud sõnavara ja koodivahetust (Oksaar 1972, 1979; Roos 1987; Ševeljova 2009). Els Oksaar (1972) ja Aarand Roos (1987) on kirjeldanud Ameerika eestlaste suulise kõne ja kirjaliku keelekasutuse iseloomulikke jooni ja võrrelnud neid Rootsi eestlaste keelega. Laiemalt on Põhja-Ameerika (Kanada) eestlaste suulist keelt käsitlenud Leelo Kingisepp (1998), kes on lindistanud kolme eesti peret New Brunswickis 1996-1997. Peep Nemvalts (1998) on esitanud tähelepanekuid väliseesti süntaksi kohta USA-s ilmunud väliseesti meediatekstide põhjal.

Suuremaks suulise kõne lindistuste põhjal tehtud uurimuseks on Anna-Liisa Ševeljova (2009) seminaritöö USA eestlaste koodivahetusest. Tema keelematerjal pärines Mati Talviku 1992. aastal Eesti Televisioonile salvestatud intervjuudest Minnesota, Illinoisi ja California eestlastega. Kui enamik mainitud uurimusi kirjeldab pagulaspõlvkonna ja nende järeltulijate keelt, siis varasemate immigrantide keelekasutusest annab ettekujutuse Els Oksaare väliseesti keele projekt, mille raames ta lindistas eestlasi Long Islandi Middle Islandi asulas, kus suhteliselt lähestikku elas u 40 eesti peret (Oksaar 1972: 439). Mitmed olid USA-s juba 1918. aastast, paljud 1930ndatest. Võrdluses noorematega (pärast 1945. a saabunute, lindistuse ajal 40-50 aastastega) oli selle põlvkonna eestlaste keelekasutuses palju enam toorlaene inglise keelest (Oksaarel *integreeritud morfosemantiline ülekanne*, vt Oksaar 1972: 443, 446–448) ja vähem tõlkelaene.

Varasemates kirjeldustes välja toodud Ameerika eesti keele iseloomulikel joontel peatun pikemalt allpool, keeleanalüüsi osas.

Keeleaines

Käesoleva artikli keelematerjal pärineb esimese põlvkonna Ameerika eestlastelt. Andmed on kogutud aastatel 2003–2005 kolmes linnas: Indianapo-

lises, Chicagos ja Seattle'is.[6] Chicagos ja Indianapolises intervjueeritud eestlased olid peamiselt esimese põlvkonna pagulased, Seattle'is hiljutised ümberasujad, nn uustulnukad, kes olid emigreerunud pärast 1991. aastat.

Esialgse andmeanalüüsi käigus (Kivik 2010) selgus, et intervjueeritud pagulased jagunesid vähemalt ühe keelelise näitaja (aluse väljendamisviisi) poolest kahte rühma vastavalt kakskeelsuse tüübile. Ilse Lehiste ja Juta Kitching (1998) ning Leelo Kingissepp (1998) on jaganud keelejuhid vanemasse ja nooremasse rühma peamiselt kooliharidusse omandamise koha järgi (kas Eestis või võõrsil).

Esimesse rühma kuulujad (68 a ja vanemad, snd 1927–1934, tähistatud 1A) lahkusid Eestist hilisteismeliste või täiskasvanutena. Nemad olid eestikeelse keskhariduse juba omandanud või oli see omandamisel. Enamik jätkas haridusteed inglise keeles. Saabujate inglise keele oskus varieerus, paljud olid koolis inglise keelt õppinud, kuid nad polnud kindlasti mitte kakskeelsed. Teise rühma pagulasi (55 a ja vanemad, snd 1935–1947, tähistatud 1B) on vahel nimetatud ka 1,5-põlvkonnaks. Nemad on sündinud Eestis või põgenikelaagris ning saabunud Ameerikasse lapseeas. Need pagulased on omandanud kas kogu hariduse või enamiku sellest inglise keeles. Kuigi kõigi küsitletute esimene (kodu)keel oli eesti keel, omandasid nad juba lapseeas teise keelena inglise keele, seega võib neid nimetada varasteks kakskeelseteks. Kolmas rühm (nn uued tulijad, 25–40 a, tähistus 2), kelle esindajaid on praeguses töös napilt, kuid kes pakuvad põnevat uurimismaterjali edaspidiseks, on hiljutised ümberasujad või praegu pikemaajaliselt USA-s elavad eestlased. Nemad on emigreerunud USA-sse pärast 1991. aastat, seoses töö või õpingutega või perekondlikel põhjustel. Kolmanda rühma liikmed erinevad üksteisest nii USA-s veedetud aja kui ka nende ümberasumise lõplikkuse suhtes. Kui kolmanda rühma küsitletuid, kes on Ameerika Ühendriikidesse emigreerunud koos perega ja kellel on stabiilne töökoht, võib ilmselt nimetada uue põlvkonna Ameerika eestlasteks, siis praegu riigis õppivad üliõpilased määratleksid end pigem ajutiselt Ameerikas elavate eestlastena. Nii nagu esimese rühma esindajadki, kuuluvad ka kolmanda rühma liikmed hiliste kakskeelsete hulka – kuigi nad saabusid Ameerikasse väga hea inglise keele oskusega, on kõik omandanud eesti keeles vähemalt keskhariduse, enamik ka kõrghariduse.

---

[6] Uurimisteema, milleks keelematerjal oli algselt kogutud, oli asesõna vormide varieerumine Ameerika eesti keeles (vt Kivik 2010). Kogumispaikade valiku tingisid autori võimalused eesti kogukondadega kokku puutuda.

Sotsiaalsed võrgustikud. Kui vanemad esimese põlvkonna pagulased suhtlevad peamiselt eestlastega, eriti pensionieas, siis 1,5-põlvkonna esindajate suhtlusringkond on peamiselt ingliskeelne, kuid oluliseks peetakse ka eesti sõpru. Keelejuhid nimetasid eestlastega läbikäimise võluks seda, et kokku saavad eri elualade ja sotsiaalsete rühmade esindajad, mis ei ole Ameerika ühiskonnas kuigi tavaline.

> *Ja -- meil oli üks*, *oli pidu ja ühed ameeriklased*, *nad ütlesidki mulle*, *et* ***How do you know all of these people***? *..nii et erinevatest mailmadest ja see asi mis meid seob*, *on see et me oleme eestlased*. (naine, 1B)

Mainiti ka, et Ameerikas üles kasvanud eestlased leiavad sageli ühise keele teiste hiljuti Euroopast saabunutega: *tihtipeale välismaalased on meil kõige lähedasem*, *euroopalikum mõtteviis*. (naine, 1B)

Uute tulijate vahelised erinevused kajastuvad ka sotsiaalsetes võrgustikes (Milroy 1987). Suhtlemine kohalike eestlastega ja kohaliku eesti seltsielu edendamine on tähtsam nende jaoks, kes on otsustanud pikemaks või alatiseks ümber asuda, eriti kui peres on lapsed. Need, kes näevad Ameerikas viibimist ajutise kogemusena, püüavad pigem kasutada võimalusi tundma õppida kohalikku elu ja osaleda ingliskeelsetes suhtlusvõrgustikes. Rohkem suheldakse nende eestlastega, kellel on samasugune taust – näiteks omavanused üliõpilased Eestist. Pagulaspõlvkonnale omane suhtlemine eri elualade ja huvidega eestlaste vahel neile ei laiene. Olgugi suhted varasemate ümberasunutega head, kohtutakse nendega enamasti vaid tähtpäevadel ja üritustel või ka näiteks rahvatantsuringis, kuhu noored satuvad soovist hoida eesti kogukonnaga sidemeid. Erandiks on juhud, kui pagulaspõlvkonna esindaja töötab samal erialal ning on Eestist saabunule mentoriks, sel juhul on omavaheline läbikäimine tihedam.

Uued ümberasujad on väitnud, et tunnetavad oma erinevust nii ameerika eakaaslastest kui ka vanemast eestlaste põlvkonnast. Nende puhul, kes on elanud USA-s juba pikemalt, loonud pere ja hästi kohanenud, võib kohata ka võõrdumist Eesti elust ja sealsetest sõpradest.

Kodukeel. Kõigi kolme rühma hulgas oli nii inglise kui eesti kodukeelega inimesi, nii eestlase kui ameeriklasega abiellunuid. Küsitletud vanema põlvkonna abielupaarid suhtlesid omavahel ning oma lastega eesti keeles, segaabielude korral oskas abikaasa pisut eesti keelt ja eestlasest vanem suhtles lapse või lastega eesti keeles. Kui oli võimalus käia Eesti Majas, oli see ühtlasi koht, kus rääkida lastega eesti keelt. Suhtluskeele valikut Eesti Majas oma tütre lapsepõlves kommenteerib üks keelejuht:

Siin eesti majas ka keegi ei rääkind taga midagi muud, *kui kui põnevaks läks*.. *kui poliitikast või*.. *no siis läks mõne teise keele pääle*. (naine, 1A)

Nooremate pagulaste hulgas olid perede vahelised erinevused keeleküsimustes suuremad. Mõnes segaperes õpetas eestlasest lapsevanem (ja eriti vanavanemad) eesti keelt nii abikaasale kui ka lastele, mõnes mitte. Abikaasade vahelises igapäevasuhtluses ning suhtluses täiskasvanud lastega on inglise keel tavaline ka eesti peredes, isegi kui nooremate lastega räägitakse eesti keelt (keelejuhi kommentaar kodukeele valikutest Ameerika eestlasest abikaasa ja lastega):

Ja me [*abikaasa*]*ga omavahel rääkisime*, *ma ütleks*, *99 protsenti aega ingliskeelt*, *sest see on muidugi meil mõlemil palju tuttavam keel*, *ja mul on täitsa ainult köögikeel*, *nii palju kui ma ema käest õppisin* /.../ *Nii et me rääkisime omavahel inglis keelt ja siis me otsustasime et lastele peame hakkama eesti keelt õpetama*, *sis nagu päevapealt kui* [tütar] *sündis mul*, *ma räägin taga ainult eesti keelt ja see oli mul kaunis raske*, *aga siis aga jah omavahel me ikka* [*abikaasa*]ga *räägime ingliskeelt*, *aga* [*tütre*]*ga oli ainult eesti keel hh – ja lõpuks see harjub nii ära*, *et ma peaaegu ei saanud temaga ingliskeelt rääkida*. (naine, 1B)

Teise ja kolmanda põlve eestlaste etnosesisesed abielud on haruldased. Ent võrreldes perioodiga, mil esimene pagulaspõlvkond lapsi kasvatas, on tänapäeva USA-s segaabielude puhul kakskeelsus muutunud palju tavalisemaks ja lastele teise keele õpetamisesse suhtutakse positiivselt, eeskätt haritud peredes. Sel juhul on vanavanemad kolmandale või neljandale põlvele (praegu väikelapsed) abiks eesti keele õpetamisel:

Ja praegust mul on. *Tütrelaps*, *kes räägib vabalt eesti keelt*. *Nelja ja poole aastane*. *Ja tähendab see*.. *abikaasa tal on väga*.. *nii ütelda arusaaja*, *ütles niimoodi et on* ***proud***, *et* ***she speaks Estonian***. (naine, 1A)

Ka inglise kodukeelega küsitletud otsisid võimalusi eestikeelseks suhtluseks. Intervjueeritud mainisid Indianapolise vanemate meeste "klubi", kes kohtusid kord kuus, et koos väljas süüa ja eesti keeles vestelda, osalejaiks nii eesti kui inglise kodukeelega mehed.

Intervjueeritud uustulnukatest oli segaabielus vaid üks, seal kasutas eesti päritolu vanem oma teismeliste lastega eesti keelt.[7] Kui palju ja kuidas kasutatakse eesti keelt perede igapäevasuhtluses tegelikult, vääriks eraldi uurimist teistsuguste meetoditega.

Intervjuudes osalenuil oli eesti kõnekeel hästi säilinud. Kui vanema rühma esindajad olid väga teadlikud oma keelekasutuse (arvatavast) arhailisusest ja sõnavara puudulikkusest, ei tekkinud neil eneseväljendamisega probleeme. Küll tuli see jutuks noorema rühma inimestega, kellest eesti keele aktiivsemad kasutajad tajusid registrite ja sõnavara piiratust, eriti Eesti eestlastega suhtlemisel:

> *Kõige hullem on mul see kui ma räägin kellegiga*, *kes on eestlane ja inglis keelt ei räägi*, *ja siis me katsume millestki nagu intelli- nagu inteligentset juttu ajada ja siis kui ma väljendan ennast mitte väga*, *kuidas öelda*, ***in a very sophisticated way***, *siis nad mõtlevad et mu mõtted on ka sama lollid kui mu keel ja siis see on mulle raske moment*. (naine, 1B)

Ka keele osaoskused erinevad põlvkonniti. Kui enamik vanema rühma pagulasi loeb eesti keeles vabalt, siis noorema rühma küsitletud tunnistasid, et nad kas ei loe eesti keeles mitte üldse või loevad suurte raskustega (Kanada eestlaste kohta vt Kingisepp 1998):

> *Nagu meil on siin jälle üks nooremast generatsioonist noormees*, *kes räägib väga head eesti keelt*, *aga kui ta lugema hakkab*.. *Siis ku ma ütlen talle* "*mine*", *siis ta läheb*, *aga kui ta loeb* "*mine*", *siis ta loeb* "*main*" *ja ta ei tea misse tähendab*. (naine, 1A; kommentaar teise põlvkonna eesti keele oskuse kohta)

Mõnel kõnelejal oli ka oma nn rahvalik teooria kakskeelsuse kohta. Järgmine vestluskatke kirjeldab kõneleja arusaama kakskeelsusest u 50 aasta pikkuse viibimise järel Ameerikas:

> *Palju asju me mõtleme ingliskeeles nüüd*. *Kui me siia tulime*, *kui me tahtsime ingliskeeles rääkida*, *siis me mõtlesime eesti keeles*, *ja tõlkisi-*

[7] Autor on kohanud nii ingliskeelseid kui kakskeelseid peresid. Huvitav oli tähele panna, et ühes peres suhtlesid eesti vanema teismelistena emigreerunud lapsed omavahel inglise keeles, kuid lapsevanem kasutas noorema korralekutsumiseks või õpetamiseks eesti keelt – emakeel toimis peres "ema keelena".

me ümber, *nüüd on vastupidi*. *Sest eriti ingliskeel on kergem keel*, *palju laiema vaatega*, *et sa võid mõtelda ja siis ennast -- täiendada end eesti keeles*. (naine, 1A)

Keeleainestiku kogumise kohad

Indianapolis. Eestlasi elab Indianapolises vähe. Ain Haasi (1992) uurimuse kohaselt saabus aastatel 1947–1959 Indianapolisse 114 põgenikku Eestist, kellest 36 elas seal veel 1992. aastal. Need inimesed olid saabudes enamasti 30–40-aastased. Enamik inimesi on elus hästi edasi jõudnud ja Ameerika ühiskonnas kohanenud. Ain Haasi andmeil (1992: 12) sõlmisid esimese pagulaspõlvkonna nooremad esindajad Indianapolises 7 endo- ja 23 eksogaamset abielu, järgmisest põlvkonnast ei abiellunud eestlasega ükski eestlane. Pärast Teist maailmasõda kontakt okupeeritud Eestiga puudus ning eestlaste sisseränne Indianapolisse peatus kuni 1980. aastate lõpuni. 1990ndatel kolis linna paar nooremat perekonda. Indianapolise Eesti Seltsis toimuvad regulaarsed kokkusaamised, tavaliselt Läti Maja ruumes. Küsitletud nimetasid lisaks traditsioonilisele jõulupeole ja vabariigi aastapäevale ühisüritustena ka suuremate isiklike tähtpäevade pidamist Läti Majas, jaanipäeva tähistamist väljaspool linna elavate eestlaste juures, osalemist Indianapolise paljude rahvusrühmade festivalil (*International Festival*) ning Eesti poliitikute külaskäike. Tähtsad on ka KLENK-i päevad. Indianapolises tegutseb Ain Haasi juhatusel eesti-läti rahvapilliansambel. Indiana Ülikooli lähedus on mõjunud soodsalt, seal on töötanud legendaarsed eesti päritolu professorid Felix Oinas ja Alo Raun, üliõpilasaastail Harri Mürk, praegu Toivo Raun.

Chicago. Chicago eestlaskonda on nimetatud üheks poliitiliselt ja kultuuriliselt aktiivsemaks Ameerika eesti kogukonnaks (Maegi 2005). Teise maailmasõja järgse eestlaskonna suuruseks arvati 1970. aastatel olevat u 1600 (Maegi 2005), hiljem u 3000 inimest (Toomsalu 1997). Pärast Eesti iseseisvuse taastamist on Chicagosse pikemaks või lühemaks ajaks tulnud mitmeid eestlasi, kuid enamik neist ei ole pagulaskogukonnaga püsivaid sidemeid loonud. Chicago Eesti Selts asutati 1948. aastal, seejärel loodi hulk teisi eesti ühinguid ja seltse: koorilaulu- ja teatriselts, skaudirühmad, üks õigeusu ja kolm luteriusu kogudust.

Chicagos asub ka 1967. aastal rajatud Eesti Maja. Enno Toomsalu (1997) andmetel kuulus 1997. aastal Eesti Majja 191 registreeritud liiget, kuid liikmes-

konna tegelik arv oli 500 inimese ringis. Igal pühapäeval käis Eesti Majas kokkusaamistel ja lõunatamas umbes 30–45, suurematel üritustel 130–140 inimest. Chicago Eesti Maja on perioodiliti ka praegu avatud pühapäevalõunateks[8], seal peetakse koosolekuid, tähtpäevi ja eesti pühi, esinevad külalismuusikud Eestist. Võrgulehe andmeil võttis näiteks 2008. a. jaanipäevapeost osa 230 külalist. Eesti Majas tegutses pikki aastaid ka oma teatritrupp ja eesti algkool, mis 1987. a suleti. Alates 2008. aastast tegutseb eesti kool jälle. Õpilasi on nii pagulaspõlvkonna järeltulijate kui ka uute Ameerika eestlaste hulgast.

Seattle. Seattle'is kogutud keelematerjal pärineb pärast Eesti taasiseseisvumist Ameerikasse asunud kõnelejailt.[9] Kõik ei ole tulnud Ameerikasse sisserändajatena, vaid seoses töö või õpingutega ning on elanud seal pikemat aega. Seattle on olnud haritud eesti hilisimmigrantide sihtkohaks ennekõike töökohtade tõttu Washingtoni ülikoolis ja Microsofti peakorteris.

Keelejuhid ja keeleainestiku kogumise meetod

Uurimuses osalenud eestlastega (23 keelejuhti vanuses 18–75, neist 10 meest ja 13 naist) sain kontakti igas kogukonnas keskse võtmeisiku kaudu,[10] samuti eesti seltsi üritustel. Seega peab silmas pidama, et uurimuses osalenud olid keskmisest rohkem huvitatud Eestist, eesti keelest ja identiteedist, mitmed olid kohalike eesti organisatsioonide aktiivsed liikmed. Martin Ehala (vt ka tema artikkel käesolevas kogumikus) peab organiseerumist kogukonna etnolingvistilise vitaalsuse seisukohalt oluliseks, samas on organisatsiooniline tegevus oluline üksikisiku keelehoiu jaoks. Intervjueeritavatega uurimistööst vesteldes oli rõhk Ameerika eesti kogukondadel, mitte niivõrd keelel, eesmärgiga vähendada kõnelejate tähelepanu oma keelekasutusele ja lindistada loomulikumat kõnet. Ülevaade osalejatest ja nende haridusest on toodud tabelites 1 ja 2.

---

[8] Lõuna valmistavad perenaiste juhatusel Eesti Maja liikmete "köögitoimkonnad", sh mehed.
[9] Valik oli teadlik, et täiendada materjalikogu selle rühma esindajatega.
[10] See on metoodiliselt taunitav (vt nt Tagliamonte 2006), kuna sellise kontaktisiku kaudu leitud kõnelejad kasutavad prestiižset varianti ja mitte loomulikku kõnekeelt. Eesti kogukondade väiksuse tõttu ei saanud ma seda põhimõtet arvestada.

Tabel 1. Osalejad

Rühm	Arv	Vanus	Vanus USA-sse asumisel	USA-s elatud aastaid
1A, vanem	10	68–75	16–31	44–55
1B, noorem	6	55–67	3–15	50–53
2, uus	7	18–37	14–29	3–8

Tabel 2. Osalejate haridustase

Rühm	Lõpetamata keskharidus	Kesk- või kutseharidus	Bakalaureus	Magistri- või doktorikraad
1A, vanem	2	1	4	3
1B, noorem	–	–	1	5
2, uus	1 (õpilane)	1	–	5

Vanema rühma keelejuhid olid kõik juba pensionil, samuti osa nooremast grupist. Mitmed olid töötanud äriettevõttes (nt ettevõtja, raamatupidaja või audiitorina) või tehnilistel aladel, kuid esindatud olid ka lihttöölised, meditsiiniõed ja koduperenaised. Noorema rühma intervjueeritud olid kõik kõrgharidusega ja tööelus edukad, sh ülikooli õppejõud. Uustulnukatest enamikul oli teaduskraad (meditsiinis, sotsiaalteadustes, infotehnoloogias), kuid kõik ei tööta õpitud erialal.

Intervjuud kestsid 45 minutist ühe tunnini, ja kauemgi. Intervjuud viidi läbi keelejuhtide kodudes, Eesti Maja ja ülikooli ruumides ja ühe keelejuhi puhul tema töökohal. Neljal eesti abielupaaril viiest osalesid vestluses mõlemad abikaasad. Intervjuud viidi läbi vaba vestluse vormis, suunavate küsimustega. Sarnaselt Karin Maandi (1989) intervjuuküsimusele jõulude tähistamisest Rootsi eesti peredes, küsiti siin USA eesti kogukondade elu ja pühadepidamise kohta ning saadi vastuseks keelejuhtide võrreldavad jutustused. Ka pagulaste meenutused Ameerikasse tulekust sisaldasid sarna-

seid elemente.[11] Intervjuude teemavalikul oli rõhk Ameerika eesti kogukondade eluolul, mitte niivõrd keelekasutusel, vähendamaks kõnelejate tähelepanu oma keelekasutusele ja saamaks lindistada loomulikumat kõnet.

Intervjuu toon muutus ametlikumaks, kui kõneleja osutus väliseesti poliitilise elu aktivistiks ja ilmselt "taaskasutas" intervjuus oma tegevusest rääkides oma avalike esinemiste kõnestiili ja väljendeid. Tendents kõnelda ametlikus situatsioonis kirjakeelt oli valitsev juba 1930. aastatel (Hennoste *et al*. 1999: 9), seega ajal, kui vanema põlvkonna pagulased haridust omandasid. Teisalt on eestikeelne suhtlemine kakskeelsuse tingimustes iseenesest mitteformaalne ja grupikuuluvust rõhutav. Seda iseloomustab ka registrite segu, kirjakeelse terminoloogia segunemine argikeele joontega.

> *Organisatsioon asutati 1950 midagi. Just sellel ajal kui me siia emigreerusime. Nii et ta on funktsioneerind võrdlemisi kaua. Tegevus organisatsiooniga.. Eesti* [ebaselge] *ütleme nii.. viljelemine*, *eesti kultuuri toetamine.. viljelemine. Eesti rahvus fondi haldamine ja toetus Eesti Vabariigi ülesehitamisel. See on meie praegune peapunkt*.. (naine, 1A)

Noorematel pagulastel piirdub register kodus kasutatava informaalse stiiliga, tähendusvarjundeid ei eristata: *keegi ei tea ju neid* ***pahandusi*** *mis Stalin Eestis tegi* (naine, 1B).

Kõige selgemini avaldus kõnelejate keelealane enesekontroll siiski püüdes vältida inglise keele kasutamist, kuna koodivahetus, eriti ingliskeelse leksika kasutamine on "korruptiivne element", millest ollakse kõige enam teadlikud.

Ameerika eesti keele iseloomulikke jooni

Hääldus. Käesoleva artikli keelejuhtide hulgas ei olnud teise või kolmanda põlve esindajaid, kelle eesti kõnes oleks olnud ameerikapäraseid häälikuid (vrd Roos 1987). 1B-pagulasgrupi kõnelejad hääldasid lausesisese koodivahetuse puhul inglise keelest pärit ühikuid Ameerika inglise reeglitele vas-

[11] Osalejad olid väga motiveeritud neil teemadel rääkima, kuna pidasid oluliseks jäädvustada oma elukogemusi, mida ajaloolised ja poliitilised sündmused olid dramaatiliselt mõjutanud, ja nägid intervjuus võimalust oma kogemuste kaudu Eestile kasulik olla. Läbielamised, millest jutustati, olid tihti olnud traagilised ja mälestused tõid rääkijaile pisarad silma. Sellistel puhkudel võib olla kindel, et rääkija tähelepanu ei lasunud keelekasutusel.

tavalt. Ka oli märgata Ameerika inglise keele mõju prosoodias. Sellest on teadlikud ka kõnelejad ise.

(1) *Ja meil oli huvitav kui me olime maeitea kus me olime*, *Rootsis või kuskohas ja kuulasime eesti raadiot ja keelel on hoopis teine kõla kui siin ja ma usun et nagu inimesed ütlevad et ma räägin aktsen- aktsendiga eesti keelt ja ma usun et nagu üüd ja ööd ja asjad ma ütlen õieti välja*, *aga se* ***cadence*** *on teine*, *mul on ingliskeele* ***cadence***. (naine, 1B)

Pagulasrühmade vahelist erinevust võib täheldada ka inglise laenude hääldamisel, kus noorema rühma keelekasutust iseloomustab kohaliku häälduse tuntav mõju (vt ka Hennoste 1998: 22, põlvkondade erinevus). Näiteks esines sõna *computer* kõigi kolme grupi esindajate kasutuses eriastmeliselt integreerituna eesti hääldussüsteemi. Vanem põlvkond on laenanud sõna eesti keelde kui vestluste põhikeelde Ameerikas, kuna omasõna keelekontakti eelses sõnavaras puudus, kuid osaliselt on säilinud ameerikapärane hääldus – *kompjuuterisi tarvitama* (mees, 1A); *kompjuuterite peal* (naine, 1A). Nooremad keelejuhid on arvutitega kokku puutunud ingliskeelses keskkonnas ja kasutavad sõna inglispäraselt – *computer* (naine, 1B). Uusemigrantide leksikas oli *kompuuter* arvuti sünonüümina fonoloogiliselt integreeritud laenuna kasutusel juba Eestis, kasutaja võis antud kontekstis (oma töökohal) eelistada laensõna inglise keele mõjul – *aitab kompuuterit sättida* (naine, 2). Vanema rühma (1A) puhul on laenud üldjuhul foneetiliselt integreeritud (sulandunud eesti keele fonoloogilisse süsteemi). Seda on võinud soodustada eesti keele tugev mõju nende inglise keele fonoloogiasüsteemile. Michael Clyne (2003: 144) on nimetanud kontaktkeele omandamise taset fonoloogilise integratsiooni oluliseks faktoriks.

Just laenudes ja nimedes esineb inglispärane klusiilide aspiratsioon sõna algul ja heliline /s/ vokaalide vahel, nt *dizain* (mees, 1A). Tänapäeva eesti ühiskeelest erinevad võõrsõnade hääldus ja rõhud, nt *protseDUUR*, *restorAAn*, *penssionär* (mees, 1B), prosoodias tõusev intonatsioon küsilauses, murdeline sõnaalgulise /h/ häälda mata jätmine (vt ka varasemad uurimused Roos 1987; Kingisepp 1998).

Leksika. Intervjueeritute väikese arvu tõttu ei ole alati võimalik eristada laenatud või kopeeritud[12] sõnavara hulgas üldlevinut ja idiosünkraatilist. Varem avaldatud tööde (Roos 1987) ja rohkem kui ühe keelejuhi suulise

[12] Kuigi kasutatud on nii termineid *laen* kui *koopia*, tuleb enamikku näiteid pidada pigem koopiateks uurimuses osalenute individuaalses kõnes kui laenudeks kontaktvariandis tervikuna.

keelekasutuse põhjal võib nimetada mitmeid Eesti ühiskeelest erineva tähendusega sõnu, mis on iseloomulikud Ameerika eesti keelele: *droog* (ingl[13] *drug* 'uimasti', toorlaen), *gaas* (ingl *gas* 'bensiin', toorlaen), *kann* (ingl *can* 'konserv', toorlaen), *vannituba* (ingl *bathroom* 'tualett', tõlkelaen). Tavalised ingliskeelsed nimisõnad on *high-school* 'keskkool', *business* 'äri', etnonüümidest on Eestis kasutatavaist erinevad nt *mehhikaanlane* ja *meksikaanlane* (ingl *Mexican* 'mehhiklane'). Sageli kasutatav morfeem kantakse üle teise grammatilisse konteksti, eriti kui inglise keeles eristust ei ole: *nad olid teretulemast* (vrd ingl *were welcome* 'olid teretulnud' ja ingl *welcome* 'tere tulemast'), ning kasutatakse ühendverbide tõlkelaene: *pilti võtma* (ingl *take a picture* 'pilti tegema').

Kõigi rühmade suulises keelekasutuses esineb tähendusnihkeid võrreldes eesti ühiskeelega (semantilist ülekannet), mis on toimunud inglise keele häälikuliselt sarnase sõnakuju mõjul.

(2) 1. *ta ei läinud läbi sinna*, *tähendab sinna* ***kantselisse*** (< *council* 'nõukogu') (naine, 1A)
2. *Raekojaplatsis*, ***trellid*** *olid igal pool üleval*, *kus nad ehitasid sääl* (täh 'tellingud' ingl *scaffolding* < ingl *trellis* 'tugivõrestik ronitaimedele') (mees, 1B)
3. ***modernsed*** *asjad olid seal akende peal* (< *modern* 'moodsad, kaasaegsed') (naine, 1A)
4. *ja seda* (*ajalehte*) *hakkasin* ***kirjutama*** *viis aastat tagasi* (< *subscribe* 'tellima') (naine, 1B)
5. *sellises* ***professionaalses*** *situatsioonis* (< *professional* 'tööalane') (mees, 2)

Nii vanema pagulasrühma kui ka uusemigrantide kõnes esines toorlaene. Viimaste puhul võisid toorlaenud olla kasutusel juba Eestis. Toorlaenu ja koodivahetuse eristamine on problemaatiline, lähtun siinkohal peamiselt eestipärasest häältdusest (vt ka Ševeljova 2009). Näidet 3.5 pean pigem laenuks kui Ameerika eesti keelde sisestatud ingliskeelseks sõnaks, kuna sõna on levinud ka Eestis:

(3) 1. *mu isa oli oli* ***inžiner*** (< *engineer* 'insener') (mees, 1A)
2. *readers digest on* ***kondenseeritud*** *sõnavaraga* (< *condensed* 'tihendatud') (mees, 1A)
3. *ameerika lehtedest ja* ***magasiinidest*** (< *magazine* 'ajakiri') (mees, 1A)

[13] Lühend *ingl* tähistab käesolevas artiklis Ameerika inglise keelt.

4. *mida ma peaksin täpsustama oma **resümee** suhtes* (< *resumé* 'elulookirjeldus') (mees, 1A)
5. *see on huvitav **point** et* (*point* 'asi') (< mees, 2)

Tõlkelaene esineb peamiselt pagulasrühma keelekasutuses, kuid ka uustulnukail:

(4) 1. *üks väga **kahju punkt*** (< *unfortunate point* 'kahetsusväärne asi') (naine, 1A)
2. *kui ta kõige väiksema **vabanduse leiab*** (< *find an excuse* 'ettekäänet leidma') (naine, 1B)
3. ***tegi** ilmatu palju **raha*** (< *make money* 'raha teenima') (mees, 1B)
4. *mu **esimene nimi*** (< *first name* 'eesnimi') (naine, 1B)
5. *kui sa midagi **käsitööd** või midagi taolist teed* (< *manual labor* 'füüsiline töö') (naine, 2)

Suur osa tõlkelaene olid analüütilised verbid, tihti mõjutatud sarnase väljendi olemasolust eesti keeles (nt *trükkis üles* < ingl *typed up*; vrd ee *kirjutas üles*).

(5) 1. *ja siis hakkasid **otsima ringi*** (< *look / search around* 'otsima'; vrd *ringi vaatama*) (mees, 1A)
2. *lapsed olid juba **üles kasvanud*** (< *grow up* 'suureks kasvama'; vrd *üles kasvatama*) (mees, 1A)
3. *päike hakkas **alla minema*** (< *go down* 'loojuma') (naine, 1A)
4. *ja neil on ka raskusi oma klubi **üleval hoidmisega*** (< *keep up* 'ülal pidama') (mees, 1A)
5. *mul meeldib sõnaraamatus **ülesse vaadata*** (< *look up* 'järele vaatama') (naine, 1B)

Esineb ka mõlema keele normidest erinevaid verbiühendeid, nt *siis nad **lahkusid ära*** (pro läksid ära/lahkusid) (naine, 2), *ma nagu **läksin** väga **pahaseks** selle peale* (pro sain pahaseks) (naine, 2), ja liitsõnu, nt ***arstiravimid*** (pro arstirohud, ravimid) (naine, 1A), ***töögraafika*** (pro töögraafik) (naine, 1B).

Kui 1 A-rühma keelekasutuses esines idioomide komponentide segunemist (mitme eestikeelse või eesti- ja ingliskeelse idioomi alusel), siis nooremas pagulasrühmas (1B) ja ka uute tulijate puhul esines idioomide tõlkelaene (vt näited 6.4, 6.5).

(6) 1. *siis ta nii ütelda **määris nina peale*** (vrd *nina peale viskama*, *kaela määrima*) (mees, 1A);
2. *sai lühidalt kerget asja **ümber põõsa läbi rääkida*** (< ingl *beat around the bush*, ee *ümber nurga*) (mees, 1A);
3. *sõimasin ta **pea** lehes täis* (< ingl *gave him a headful*, ee *sõimasin ta näo täis*) (naine, 1A);
4. ***juuksed seisavad pea peal püsti*** (< ingl *hair stands up on my head*, ee *ihukarvad tõusevad püsti*) (naine, 1B);
5. *mis pagana **rõngastest** sa pead **läbi hüppama*** (< ingl *jump through the hoops* 'bürokraatlikke takistusi läbima') (mees, 2).

Süntaks. Keelekontaktide puhul on süntaks võõrmõjude suhtes märksa stabiilsem, võrreldes sõnavara ja foneetilise süsteemiga (Sankoff 2002; Toribio 2002), samas on levinud väide, et muutused süntaksis toimuvad keelte vastastikuste leksikaalsete ja pragmaatiliste mõjutuste tagajärjel (Sankoff 2002: 651). Süntaksimallide lihtsustumist ja SVO-sõnajärjele üleminekut kokkupuutes inglise keelega on kirjeldatud nt järgmistes olukordades: esimese põlve saksa immigrandid USA-s (Hutz 2002), rootslased USA-s (Karstadt 1998, 1999), soome kogukond Minnesotas (Maher 1991). Kui võõra päritoluga sõnavara kasutamist saavad kõnelejad teadlikult vältida, siis struktuurimuutused reeglina enesekontrollile ei allu.

Käesoleva uurimuse keelejuhtide kõnes olid esindatud mitmed ingliskeelse keskkonna mõjust johtuvad tüüpilised eesti süntaksis avalduvad jooned, mida on mitmes artiklis varemgi kirjeldatud (nt Hennoste 1998; Kingisepp 1998; Nemvalts 1998): vale rektsiooni ja/või inglispärase rektsiooni kasutamine, sisekohakäänete kasutamine väliskohakäänete asemel (näited allpool), ühildumise puudumine (varastel kakskeelsetel, vt näide 7.1), verbifraasi nihkumine tahapoole inglise keele fraasijärje mõjul, fraasisisene indoeuroopa keeltele iseloomulik sõnajärg, *poolt*-tarindi (vt näide 7.2) ning mitmuse ohtram kasutus:

(7) 1. *hotellid olid kallis* (mees, 1B), *niisuguse tore iseloomuga* (naine, 1B), *vana kirikus* (naine, 1B)
2. *vankrid*, ***veetud kahe hobuse poolt*** (mees, 1B)

Rektsioon. Sihitisekäänetega ei olnud enamikul kõnelejaist probleeme, erinevused kirjakeelega võrreldes viitavad pigem murdetaustale, kuid näide 8.1 võib olla ka keelelise lihtsustumise tagajärg, konteksti laiendamine jaatavast lausemallist (*sain selle selgeks*), mille kasutus on ilmselt sagedasem.

(8) 1. *muidugi ma ei saand kaugeltki **selle** selgeks õpikust, vaid kui juba saabusin sinna* (mees, 1B)
2. *ma pidin vahetama **aeg*** (naine, 1B)

Sihitis nimetavas käändes osastava asemel esines mitmel korral seoses verbiga *vaja olema/vajama*. Järgnevad näited pärinevad kolmelt 1B-rühma kõnelejalt: *meil on nende **aadress** vaja*; *mul ei olnd vaja **tõlk***; *ma vajasin oma **paberid***.

Inglise keele kaudsihitist antakse edasi alaleütleva käändega, sõltumata eesti verbi rektsiooninõudest: *ja et see üldse **neile** pidi juhtuma* (< ingl *happen to them*) (naine, 1B); *räägi vene keelt **mulle*** (< ingl *speak Russian to me*) (mees, 2). Võimalik, et alaleütleva käände kasutus inglise eessõna *to/for* ainsa vastena on Anderseni (1984) sõnastatud "üks tähendus, üks vorm" printsiibi[14] rakendus: *ja vähemalt **minule** küll ei vahet ei teinud* (mees, 1B); *klient*, *kes **mulle** töötab* (mees, 1A); *tule **minule** tööle* (mees, 1A); *see oli **mulle** huvitav* (naine, 1B).

Rektsiooniprobleemide üks alaliike on sisekohakäänete kasutamine väliskohakäänete asemel: *see oli **viiekümnendates aastates*** (mees, 1B); *need kes on **juhtivates kohtades*** (mees, 1B).

Rektsioonimuutused idioomides iseloomustasid vaid hiliste kakskeelsete keelekasutust: *tema inglise keel oli nii lonkas **mõlemal jalal*** (ingl *limp on both feet*; ee *lonkas mõlemat jalga*) (naine, 1A); *on küll nüüd nagu **lainetes** juba käinud* (ingl *in waves*; ee *lainetena*) (naine, 2).

Lisaks esines autori ainestikus järgmisi inglise keelele omaseid konstruktsioone:

- tingivas kõneviisis järgneb pealausele kõrvallause kindlas kõneviisis: *mina tahaks et neid on* (pro *oleks*) *rohkem* (mees, 1B)
- nn inglise *cleft*-konstruktsiooni kasutamine (vrd Kingisepp 1998): *ja me kuulume **mis on** /../ klubisse* (ingl *we belong to what is /../ club*) (mees, 1B)

[14] *One-to-One Principle* väidab, et vahekeele (ka kontaktvariandi) kõneleja eelistab olukorda, kus ühele tähendusele vastab üks vorm (järgnevais näiteis on "(kasu) saaja" alati väljendatud alaleütleva käändega).

et ***mida nemad arvavad on et*** *ma olen nii ära amerikaniseerunud* (ingl *what they think is that*, eesti keeles on kohustuslik korrelaat: *mida nemad arvavad on* ***see***, *et*) (naine, 2)

- mittereferentsiaalse null-aluse vältimine (”*it*-lausete ülevõtmine”, Hennoste 1998: 28):
  see on *nii odav praegu siit lennata* (mees, 1B)
- progressiivi kasutamine: *need organisatsioonid paistavad nii* ***väljasuremas*** (mees, 1A)
- nominalisatsioon: ***tšehhide kohtlemine nende eestlaste suhtes*** *oli õige varieeruv* (mees, 1B)
- umbisikulise tegumoe asendamine inglispäraste impersonaali väljendamise vahenditega, näiteks mitmuse 3. isiku asesõna umbisikulise referendi tähenduses:
  ja siis ***nemad*** *annavad sulle lehe*, *siis selle järgi* ***nemad*** *arvestavad kui palju pensioni sa hakkad saama* (jutt pensioni määramise korrast, referent on umbisikuline < *sulle antakse leht ja selle järgi arvestatakse* (mees, 1A)
- saama-tulevik: *ja* ***see saab huvitav olema*** (mees, 1B)
- tarindi üksühene tõlge: *ma võtsin pool aastat töö juurest vabaks*, ***et ma ringi rändaks*** (ingl *so that I would travel* ‘et ringi rännata’ (naine, 2)

Võib oletada, et kuna inglise keeles on ainult üks mineviku kesksõna vorm, siis kasutab kõneleja *nud*-kesksõna eeldavas kontekstis *tud*-kesksõna: *ja ma olin natuke üllatatud* (pro üllatunud) (mees 1B); *nemad on teravalt jaotatud* (pro jaotunud) (mees 1A); *ei ma ei olnud mitte solvatud* (pro solvunud) (naine,1B).

Arvsõna- ja hulgafraasi puhul põhjustab kõrvalekaldeid eesti keele normist erinev mitmuse kasutus 1B-rühmas:

(9) 1. *oli umbes tuhat eestlast*, ***viis tuhat lätlasi*** *ja* ***sada tuhat leedulasi*** (mees, 1B)
    2. *ja olid* ***palju eestlased*** *selles grupis* (mees, 1B)

Peep Nemvalts (1998: 60, viide Raagile 1983) ja Aarand Roos (1987) nimetavad mitmuse rohket kasutamist indoeuroopa mõjuks. Võib oletada, et näites (9.1) on tegu ka fraasisageduse mõjuga: kõneleja on ilmselt rääkinud rohkem eestlastest ja seetõttu on ainsuse kasutus arvsõnafraasis säilinud, võimalik, et konstruktsioonina õpitult, samas kui uudsete (harvem esineva-

te) fraaside puhul läheb kõneleja üle mitmusele (võimalik inglise keele mõju või *palju*-konstruktsiooni üldistamine). Samas on näiteid, kus arvsõnale järgnev nimisõna ainsuse osastav on omandatud (kivinenud) fraasina, mida ei muudeta isegi siis, kui eessõnakonstruktsioon seda nõuaks: ***üle viiskümmend kilomeetrit*** *põhja lääne suunas* (mees, 1B); ***alla kümme aastat*** *vanad* (mees, 1B).

Keele kulumise (*language attrition*) korral on analüütilised konstruktsioonid sünteetilistest atraktiivsemad ja ka esilduvamad (vt nt Verschik 2007: 367). Keelejuhtide kõnes esineb analüütilise keskvõrde kasutamist morfoloogilise asemel (täheldanud ka Roos 1987: 29): *rohkem* ***huvitav***, *palju* ***ettevaatlik***.

Kaassõna *peal* tarvitamine käändevormi asemel iseloomustab vanema rühma keelekasutust:

(10) 1. *vaatame ikka* ***televiisori pealt*** (mees, 1A)
2. *üks politsei oli oli* ***hobuse peal*** *Michigan****i avenue peal*** (mees, 1B)
3. *mitmed on käinud* ***ökonoomia peal*** (mees, 1A)
4. *ta kõigepealt töötas* ***radio free europi peal*** (mees, 1A)
5. *ta on* ***pensioni peal*** (naine, 1A)

Tiit Hennoste (1998: 25) on toonud sarnaseid näiteid Kaukaasia eestlastelt (*agaroodi pial*; *sain esimese kurssi peale*), nimetades kaassõnaühendite kasutamist vene mõjuks. Kõik näited *peal*-sõnaga ei ole Ameerika eestlaste keeles otsetõlked, vrd ingl *see on TV*, ee *televiisorist nägema* > *televiisori pealt*. Siin on eesti väliskohakääne kombineerunud inglise kaassõnaga. Ka näidetel 10.3, 10.4, ja 10.5 pole otsest *on*-eesõnalist inglise vastet, seega võib kontaktkeele mõju olla kaudne või tegu muude põhjustega.

Konstruktsiooni *nimisõna omastavas + kaassõna* eeskuju (st eesti keskse malli laienemine) ilmneb arvatavasti järgmises näites:

(11) *ja* ***tema vastu*** *tuli üks karkudel kõndiv venelane* (mees, 1B)

Sõnatuletuses eksitakse näiteks rahvusnimetustest tuletatud omadussõnade puhul, mis inglise keeles langevad kokku rahvuse nimetusega: *mängisid eesti ja* ***taanlast*** *muusikat* (< ingl *Danish* ‘taani, taanlane’ (mees, 1B). Näide viitab sellele, et vigadeta kasutatakse sagedasi (kinnistunud) sõnu, kuid eksitakse uute vormide tuletamisel, kus võib toimuda ülekanne inglise

keelest. Uudsed tuletised olid näiteks *poisiklik* (pro poisikeselik) *tegu*, *sooduslik* (pro soodne), *telgitasime* (pro telkisime).

minema-käima verbifraaside kasutus pakub näiteid eristuste kulumisest kontaktsituatsioonis: need kaks liikumisverbi esinevad eesti, kuid mitte inglise keeles, kus mõlema tähendust antakse edasi verbifraasiga *go* (*to*), mille otsetõlkes vasteks oleks *minema* + sisseütlev.

Vanema pagulasgrupi mehe kasutuses (näide 12.1) on säilinud verb *käima*, ent fraas on moodustatud *minema*-verbi (või *go to*) eeskujul. Noorema pagulasgrupi naine kasutas mitmel korral *minema* verbifraasi kontekstis, kus *käima* oleks olnud eelistatum (näide 12.2, 12.3).

(12) 1. *käisin Koreasse sõjaväkke* (mees, 1A)
2. *ma lähen teda vaatama üks kord nädalas* (pro käin vaatamas) (naine, 1B)
3. *ükskord ma läksin Ungarisse* (pro käisin Ungaris) (naine, 1B)

Refleksiivpronoomenite kasutust iseloomustab vormide varieerumine: *Kõik töötasid* ***iseendid*** *ülesse*; *igaüks on* ***oma*** *eest*. Morfoloogia lihtsustumist esines näiteis ***veel****päästes* (pro vetelpäästes); tuli ***laulupidule*** (pro -peole); *ema saatis mulle* ***kaarti*** (II välde) (pro kaardi); *läksin* ***emat*** *vaatama* (pro ema).

Asesõnad ja sõnajärg. Käesoleva artikli aluseks olnud keelematerjali statistiline analüüs (Kivik 2010) tõi välja olulise erinevuse 1A- ja 1B-rühma süntaksis. Nimelt vältisid varased kakskeelsed (1B) subjektiellipsit ja kasutasid rohkem asesõna referentsiaalse null-aluse asemel. Muutused (isikuliste) asesõnade kasutuses võivad viidata süntaktilistele muutustele. Scott Jarvise (2003) juhtumiuuringus "parandas" soome-inglise kakskeelne kõneleja, kes oli USA-sse asunud täiskasvanuna, soomekeelsete lausete sõnajärje kanooniliseks SVO-järjeks. Jarvis järeldas sellest kontaktkeele süsteemset mõju.

Käesoleva uurimuse noorema pagulasrühma kõnelejad kasutasid 1. ja 2. isikus rohkem asesõnu (ja vähem subjektiellipsit) kui vanem rühm, uusimmigrandid ja Eesti kõnelejad, võrreldes Eesti korpuseuuringu tulemustega (Duvallon, Chalvin 2004). Ainult liitemorfeemiga märgitud grammatikaliseerunud eristused (nt verbi pöördelõpp isiku ainsa markeerijana aluseta lauses) ei ole keelelise stressi olukorras (kakskeelne suhtlus) eelistatud, kuna nende semantiline läbipaistvus on madal (Carmen Silva-Corvalán 1991).

Seega võib olla tegu pigem kognitiivsete tegurite kui teise keele struktuuride ülekandega: kakskeelsuse tulemusena on kadunud või vähenenud referendi identifitseerimise automaatsed süntaktilised operatsioonid (ühildumine), seega neid välditakse (ka Satterfield 2003). Bernard Heine ja Tanya Kuteva (2005) järeldasid oma ülevaates USA immigrantide keelemuutustest, et juhtudel, kus teine keel, inglise keel, pakub selleks sobiva mudeli, aktiveeritakse esimeses keeles marginaalsed kasutusmallid ja laiendatakse neid uutele kontekstidele. Sellise olukorra näiteks on alust ära jätvad nn *pro-drop* keeled, mille kõnelejad USA-s asendavad oma marginaalse kasutusmalli, kus isikulised asesõnad täidavad pragmaatilisi funktsioone, inglise keele keskse kasutusmalliga (kohustuslik asesõna). Heine ja Kuteva (2005: 70) peavad sellist nihet tõenduseks kontaktist johtuva grammatikaliseerumise kohta (*contact-induced grammaticalization*). Noorema pagulasrühma kõrgenenud asesõnakasutus annab tunnistust sarnasest protsessist Ameerika eesti keeles.

Pragmaatika. Inglise keelest ülekantud, integreeritud diskursusepartiklid (*oo* < ingl *oh*, *oojaa* < ingl *oh yeah*) esinesid regulaarselt pagulaspõlvkonna keeles, ent mitte hilisemate ümberasujate keelekasutuses. Eriti iseloomulik oli inglise *oh* funktsioonides kasutatav *oo/o* noorema pagulasrühma naistel: *o*(*o*) *kas tõesti*? 'oh really?'. Erinevalt eesti interjektsioonist *oo*! on Ameerika eesti partikkel kleepunud järgneva sõna külge.

Inglise keelest mõjutatud diskursusemarkerid (*resp*. diskursuse- või dialoogipartiklid, tekstisõnad, vt Hennoste 2000: 1565) on ka *ma arvan*, *päriselt* (nt *mul päriselt meeldis* < *I really liked* 'mulle tõesti meeldis'). Kõikide keelejuhtide suulises kõnes esineb inglisemõjulist *ma arvan* või *ma mõtlen* (< *I think*, *I guess that*) sagedat kasutust (sama on täheldanud Roos 1987: 31).

(13) ***ma arvan***, *et ma sõidan sinna* (*I guess that* 'ma vist sõidan, ma ilmselt') (mees, 1B)
no sina käisid pikemalt, ***ma saan aru*** (*I understand* 'nagu ma aru saan') (mees, 2)

Eestikeelsed partiklid olid *kule*, *maitea*, *nii-öelda*, *suht* (ainult 2-rühmal), *tead*, *no*, eesti ja inglise keeles sarnased olid: *teadsa*, *tead* 'you know'. Palju esines ka eneseparandusi sissejuhatavaid ja kõhklust väljendavaid partikleid (*või*, *noh*). Raimo Raag (1982: 53) seostas rootsieesti keeles tavalisi rootsikeelseid tervitusi, hüüatusi, pragmaatilisi ja diskursusepartikleid nende kuulumisega automatiseeritud keelekasutusse, rutiinidesse, mis an-

navad tunnistust sellest, et rootsieestlaste igapäevaelus domineerib rootsi keele kasutamine. Ingliskeelsete diskursusemarkerite kasutamine lähendab paradoksaalsel kombel vanema põlve Ameerika eestlaste kõnet nooremate, Eestist pärit uusimmigrantide keele argikasutusele. Pagulaste keeles tavaliste murdevormide ja vanema kõnekeelega annavad need tulemuseks omapärase koosluse (näide 14).

(14) ***olrait*** *sina räägi nüüd oma jutt ise ära* (naine, 1A)
noja sis ma ütlesin ***okei***, *mulle passivad keeled ka* (naine, 1A)

Intervjuudes peatuti ka teietamisel, mida Ameerika eestlased kasutavad harva, vaid kogukonnast väljastpoolt tulnutega suhtlemiseks (näide 15).

(15) *No viisakas on ikka*, *ma tean et peab teie ütlema*, *ma tean ka aga*, *ma ei tea*.. *Me oleme ka läinud nii informaalseks siin*, *et võibolla kui on mõni selline tähtsam tegelane*. (naine, 1A)

Kõik vanema pagulasrühma kõnelejad kasutasid esmakohtumisel intervjueerija poole pöördumisel *teie*-vormi, nooremas rühmas ainult mõni. Uued tulijad olid intervjueerijaga enam-vähem sama vanad, nii et sinatamine oli loomulik. Oksaar (1979: 105) mainib USA ja Kanada eestlaste sagedast *sina*-kasutust *teie* asemel, pidades seda inglise keele pragmaatilise normi mõjuks. Põhjuseks on siiski ühelt poolt vastava pragmaatilise normi puudumine kontaktkeeles (ainsuse 2. isiku aseõna puudub, seega pole ka pragmaatilist valikut) ja teiselt poolt eesti keele peamine (või isegi ainus) kasutus olukordades, kus sinatamine on loomulik.

Murdejooned ja arhaismid. Murdejooni esineb kõikide keelejuhtide suulises kõnes. Eriti iseloomulikud olid mitmuse osastava *si*-lõpp ja imperfekti mitmuse 3. isiku *vad*-lõpp. Omadussõnalise täiendi ühildumatust põhisõnaga arvus ja käändes esines ühel 1B-rühma kõnelejal, kes on eesti keele kõnelejatega väga vähe kokku puutunud. Tema eesti keel on tõenäoliselt säilitanud ema keelevariandi kuju: *palju klaveriõpetajasi*; *kõik tegivad oma voodisid ja mida nad kõik saivad*; *õpetajasi*, *majasi*, *raamatusi*; *piltisid*, *voodisid*, *töötasin ikka ödena*.

Murdejooni esines ka teistel, nt ***büroosi*** *hakata koristama*; ***perekondiga*** *ei võetud* (naine 1A), ning mõnevõrra arhailist sõnavara, nt *halastaja õde* 'meditsiiniõde' (naine, 1B); *olin insinööri koolis sees* (mees, 1A). Nooremas, 2-rühmas, esines kõnekeelseid vorme: *kirutand*, *siuke*, *niuke*.

Koodivahetus

Koodivahetuse ja laenamise vahelise piiri hägususest on palju kirjutatud (eesti keeles nt Verschik 2004, 2007; Ševeljova 2009). Anna-Liisa Ševeljova (2009) lähtus Ameerika eesti keele analüüsis foneetilisest integratsioonist, lugedes eestipärase häälduse elemendi laenuks ja inglispärase häälduse koodivahetuseks, arvestamata elementide morfosüntaktilist integratsiooni. Anna Verschik (2007) on soovitanud Johansoni koodikopeerimise mudelit, kuna see võimaldab ühtses süsteemis kirjeldada nii semantilisi kui ka struktuurilaene (konvergents). Laenude asemel räägitakse koopiatest, mis võivad olla kas täielikud või valikulised.

Anna Verschik (2004) on rõhutanud koodivahetuse sotsiopragmaatilist olemust. Els Oksaar (1979: 106) seostas sotsiaalse distantsi ja keelekontakti ilmingud järgnevalt: lähedasemate inimestega suheldes kasutavad kakskeelsed rohkem integreeritud morfosemantilist ülekannet, võõrastega suheldes aga tõlkelaene. Esimest käitumismudelit nimetas Oksaar ratsionaalseks, teist normatiivseks. Raimo Raag (1982: 70) väitis, et viimasel juhul on tegemist pigem purismiga ja eelistas Einar Haugeni neutraalsemaid termineid – *kontrollitud* (*piiratud*) ja *kontrollimata* (*piiramata*) keeleline käitumine. Intervjuuolukorras oli märgata purismi ilminguid, seda kommenteeris üksteist täiendades 1A-rühma abielupaar (näide 16). Naine vaidleb esialgu abikaasa "ülestunnistusele" vastu, püüdes "mainet säilitada" (2. rida), ent siis nõustub, et Eesti eestlastega (sh intervjueerijaga) ollakse *ettevaatlikud*.

(16) 1 mees: *te peaks kuulma*, *kui me räägime omavahel eesti keelt*, *siis me paneme päris palju ingliskeelseid sõnu sisse*
2 naine: *ei*, *ei pane väga palju*
3 mees: *no ikka paneme ka*, *tihtipeale*
4 naine: *no aga siis me oleme palju ettevaatlikud kui me räägime eee..*
5 mees: *Eestist tulnud eestlastega*
6 naine: *Eestist tulnud eestlastega*
7 mees: *katsume mitte ütelda-*
8 naine: *ja-jah-*
9 mees: *ingliskeelset sõnad*

Ševeljova (2009) ainestikus esineb koodivahetusnäiteid vähe. Neist enamik kuulub n-ö teadliku koodivahetuse alla, kus inglise keelele üleminekuid

markeerivad metalingvistilised kommentaarid, pausid, kõhklused ning kordused. Sama nähtuse (kordused) kohta kasutan konversatsioonianalüüsi terminit *eneseparandus* (resp. *parandus*). Kuna nii Ševeljova materjali (intervjuud Eesti Televisiooni jaoks) kui ka siin käsitletud intervjuude kontekst suunas keelejuhte kasutama võimalikult korrektset eesti keelt, on kindlasti üheks paranduste motiveerijaks soov vältida koodivahetust.

Mitmed uurijad on rõhutanud keelekontakti ilmingute, sh koodivahetuse erinevat avaldumist kakskeelsetes kollektiivides, sh eri põlvkondades (nt Verschik 2004: 31). Järgnevalt esitatagu täheldusi kolme grupi erinevustest.

Vanema, 1A-rühma kõnes domineerivad tõlke- või toorlaenud (foneetiliselt integreeritud). Lausesisest koodivahetust välditakse, intervjuudes esineb koodivahetust väga vähe, peamiselt tsitaatidena. Koodivahetus on teadlik, sellele eelnevad metalingvistilised kommentaarid, kõhklusväljendid, pausid, determinaatorid: *teha see .. ee nagu .. **networkit**. Et sa räägid ühele, teine räägib teisele-kolmandale ja..* (naine, 1A). Toorlaene püütakse sageli parandada eestipärase variandiga või parafraseerida. Võõrsõnade vastu pole usaldust, sest puudub ülevaade, missugused neist on eesti keeles tänaseks kohanenud laenud ja missugused (ebasoovitavad) Ameerika eesti keeles kasutatavad toorlaenud. Võõrsõna kartuses võib tõlkelaenu tähendus laieneda: *See on Eestis **vastuvõetud** sõna nüüd* (ingl *accepted* 'vastu võetud, aktsepteeritud'). Esineb eneseparandust, mille tulemuseks on võõrsõnast arhailisem või kohmakam väljendus:

(17) *kutse et **mobilisatsiooni** järgi, tähendab et **värbamis*** (mees, 1A)
*tol ajal oli **universaalne**- või **kõik noormehed pidid registreerima*** (mees, 1A)
*on ka nüüd **pensionär**, või, **pajukil*** (naine, 1A)

Noorema, 1B-rühma kõnes esineb koodivahetust nii piiratud eesti sõnavarast kui ka harjumuspärasest kakskeelsest suhtlusmallist tingituna. Koodivahetus ei ole enamasti teadlik, seda ei markeerita ja üldjuhul jäetakse ingliskeelsed elemendid parandamata. Noorema rühma eneseparandused, sh parafraseeringud, olid motiveeritud peamiselt suhtluse hõlbustamisest, mõtte selgitamiseks, seda enam, et selle grupi kõnelejad identifitseerisid end ameeriklastena ja võtsid endale sageli Ameerika elu tutvustaja rolli: *ta on haiglas **fundraiser**, korjab raha haigla jaoks* (naine, 1B).

Selle rühma kõnelejatel, eriti kui nad pole kogukonnas aktiivsed, ei ole märgata purismi või kontrollitud keelekasutust. Koodivahetuse teel eesti

keelde sisenenud elemendid on tihti foneetiliselt ja/või morfoloogiliselt integreerunud[15] : *kui käisin ma* ***haiskuulis*** (ingl *highschool*), *mul oli matemaatikaga* ***trablit*** (ingl *trouble* 'raskus'); *ma kaa* ***pruufriidisin*** (ingl *proofread* 'korrektuuri lugema'), *ma olin selle* ***welfare sectioni*** *peal* ('sotsiaaltoetus'); *need* ***business dinnerid*** ('ärilõunad'). Samas esineb täielikke koopiaid: *nii et mul võttis aega* ***catch up***; *ma võtsin* ***international drivers licence***; *seal kirikus on kaks* ***mothers***.

Kui mõned sõnad on ilmselt laialt levinud laenud (nt *haiskuul* 'keskkool'), siis teised mitte (nt *pruufriidisin*). Samas on tõenäoline, et neid laene on kõneleja või tema pere kasutanud varemgi ja et need on osa piiratud kõnelejaskonna leksikonist. Mõni väljend võib olla suhteliselt uudne, harvaesinev ja tähistada spetsiifilisi mõisteid (nt *welfare section* 'sotsiaaltoetuste osakond').

Morfoloogiline integreeritus võib vahelduda ühe kõnevooru piireski (sama tähelepanek A.-L. Ševeljoval). Näites (18) esineb inglise verb nii morfoloogiliselt integreerimata, osana inglisekeelsest fraasist (a) kui ka integreeritud (b) kujul:

(18) *et ta kudagi* (a) ***in- internalizes them*** *ja et kunagi ta plahvatab aga ta* (b) *ei* ***internalizi*** *ka neid asju* (naine, 1B)

Els Oksaar (1972: 445) on väitnud, et ülekantud inglise predikatiivadjektiivid USA eestlaste kasutuses erinevad substantiividest ja verbidest, mis tema keelematerjalis olid reeglina morfosemantiliselt sulandunud, kuna predikatiivpositsioonis omadussõnad arvus ei ühildu. Käesoleva materjali põhjal seda hüpoteesi uurida ei saa, kuna keelejuhid kasutasid tunduvalt vähem ingliskeelset materjali kui Oksaare uuringus ning laenatud omadussõnu oli vähe.

Näites (19) on näha laenu ja koodivahetust – *civil inžinöörina* on koodivahetuse ja integreerunud võõrsõna ühinemine (vrd Verschik 2007), kuid *inžinööriks* tõenäoliselt juba varasem, keelejuhi vanemate aegne laen ja üldtuntud võõrsõna Ameerika eesti keeles.

(19) *ta õppis inžinööriks ja töötas*, *maitea*, *paar aastat* ***civil*** *inžinöörina* (naine, 1B)

Uustulnukad (rühm 2) kasutavad laenamist ja koodivahetust vähe, eneseparandus eesti sõnaga on tavaline (tõenäoliselt tingitud intervjuuolukor-

[15] Integreerituse astet on püütud edasi anda transkriptsioonis.

rast). Ei parandata kultuurispetsiifilisi sõnu, millel eesti keeles täpset vastet pole (näited 20.3–20.5).

(20) 1. *kui sa võid **high-schooli** ajal*, *teed keskkooli ajal* (naine, 2)
2. *inimesi kes on vanemad kui need **teenagerid** või no teismelised* (naine, 2)
3. *pakuvad **croissant**idega kaasa* (*croissant* ‘kohev sarvesai’) (naine, 2)
4. *latiino **neighborhood*** (‘naabruskond, piirkond’) (naine, 2)
5. *teevad mingit **road-trippi*** (*road-trip* ‘automatk’) (naine, 2)

Uute tulijate omavahelises vestluses võib märgata sujuvat koodivahetust ja integreeritud laene, nt 2-rühma naine ja ta teismeline poeg:

(21) poeg: *ja sealt tõime natuke lund alla*
ema: ***kuuleriga***? (ingl *cooler* ‘jahutuskast’)
poeg: ***kuuleriga** jah ja siis ee **I guess*** (‘ma arvan’), *vaatsime mingeid filme ja*

Kui võrrelda käesoleva kirjutise keelejuhte Oksaare (1972: 439) uuritutega, siis eneseparanduste osas sarnanevad Oksaare nooremad (st pagulastest) kõnelejad siinkirjutaja intervjueeritud vanemate kõnelejatega, kuna mõlemad parandasid palju, st kontrollisid oma keelekasutust. Samas Oksaare uuritud varasemad immigrandid ja siinkirjeldatud noorem põlvkond parandas end vähem. Seega võib eneseparanduste puudumine kontrollitud keelekasutuse olukorras (nt intervjuu ajal) kaudselt viidata keele kulumisele ja ka teistsugusele keelehoiakule.

Koodivahetuse pragmaatilist funktsiooni illustreerib näide (22).

(22) *Lihavõttete ajal on niimoodi*, *et ma teen alati **sibulakoortega** mune ja see on alati meil põnev asi ja eriti kui lapsed olid väiksed sis neil oli- lugesin seal koolis ja me tegime kõik koolis neid **onion skin** mune* (naine, 1B).

Kõneleja kasutab eestikeelset väljendit *sibulakoortega mune*, viidates eesti kombele eesti kontekstis (kodus). Väljend *neid onion skin mune* on väljendi taaskasutus, tsitaat, mis viitab ingliskeelsele kontekstile, Ameerika koolile, kus eesti kombeid tutvustati. Koodivahetuse funktsiooniks on kontrasti rõhutamine (eesti kommete ebatavalisus Ameerika Ühendriikides).

Koodivahetusega seotud eneseparandused avalduvad reeglina ingliskeelse fraasi asendamises eestikeelsega, kuid parandused võivad toimuda ka vastu-

pidises suunas, kus koodivahetuse ülesandeks on rõhutada öeldu semantilist spetsiifilisust. Anna Verschik (2007) on käsitlenud vestluse kui koodivahetuse ühiku olulisust ja toonud välja asjaolu, et leksikaalne ühik võib olla semantiliselt spetsiifiline, st asub ühikute ja elementide kopeeritavuse hierarhias kõrgel kohal oma rolli tõttu konkreetses vestluses, mitte aga näiteks kultuurispetsiifilisuse tõttu.

(23) *Töötasin tehnilisel alal kavandajana või* ***dizainerina****. See on Eestis vastuvõetud sõna nüüd,* ***dizain*** *vähemalt*. (mees, 1A)

See on näide osaliselt integreeritud laenust – *disainer* (< ingl *designer*), millega asendatakse arhailisemat omasõna *kavandaja*. Kõneleja on teadlik sama laensõna olemasolust eesti keeles (*disain*), hääldab laenu inglispärase helilise *z*-hääliku, kuid eestipärase *r*-i ja diftongiga. Näites (23) kasutab kõneleja eneseparanduses võõrsõna, kuid teavitab intervjueerijat kohe, et see on teadlik moodsa eesti keele kasutus, mitte toorlaen. Paranduse eesmärk on ühtlasi demonstreerida kõneleja kursisolekut tänapäeva eesti keelega.

Näites (24) meenutab kõneleja pagulasena Ameerikasse saabumist ning oma esimest einet. Eesti *võileib* ei ole sama tähendusega kui Ameerika *sandwich*, kuid eneseparandus viitab sellele, et kõneleja on juba harjunud *sandwich*'i võileivaks nimetama. Antud kontekstis oli aga oluline rõhutada erinevust.

(24) *saime esimest korda ameerika võilei- nii öelda* ***sandwich****, kus oli kahe saja vahel oli bolonja, no see leht se-* (naine, 1A).

Ameerika tegelikkust annab ingliskeelse sõna kasutamine edasi ka sellistes näidetes, nagu *pidime minema* ***chicken farmi*** *tööle* (mees, 1A); *nad on väga paljud* ***illegally*** *seal* (naine, 1A).

Näide *mina tegin suuremat* ***šoppamist*** *ja üks tõi kartulisalati* (naine, 1A) illustreerib inglise keelest pärit toorlaenude tähenduserinevusi Ameerika ja Eesti eestlaste kasutuses. *Šoppama* on küll levinud tänapäeva eesti kõnekeeles, kuid mitte niivõrd toiduainete ostmise tähenduses nagu siinses näites. Kui Ameerika eesti keeles on tegu koodivahetusega ja tähendus on sama mis algkeeles (ingl *shop* 'sisseoste tegema; poes käima'), siis Eestis on *šoppama* spetsiifilist tegevust tähistav laen, mis on seotud pigem meelelahutuse kui vajadusega ('poes aega veetma; poes kaupa valima').

On üldteada, et koodivahetus (laenud) ei hõlma üldjuhul argisõnavara. Nii suurenes ka intervjuudes koodivahetuse ja/või laensõnavara hulk hüppeliselt eriala ja tööd puudutavate vestlusteemade puhul (näited 25, 26).

Vanema mehe (1A) tüüpiliselt eestipärase häälduse kõnes esines eesti morfoloogilise struktuuriga sulandunud inglise sõnu:

(25) *kuberner **alla sainis*** (ingl *undersigned* 'kirjutas alla')
*et üht **stadit** teha* (ingl *study* 'uuring')
*sul on **iksperiensit** laboratooriumi peal* (ingl *experience on the laboratory* 'laboritöö kogemus').

Noorema naise (1B-rühmast) inglispärase häälduse kõnes esines tüüpilist koodivahetust, st terviklikult inglise struktuuri säilitanud ühikute, elementide või komponentide kasutamist:

(26) *õpitud või **genetic*** ('pärilik') *ja seal oli üks selline **phrase*** ('ütlemine')
*praegu ma teen **literacy tutoring*** ('kirjaoskuse õpetus'), *niukest vabatahtlikut asja*

Teine eeldatav kategooria on kultuurispetsiifiline sõnavara või juhud, kus eestikeelne sõna puudub või on kohmakam (sh idioomid):

(27) *nad alati ütlevad nagunii laste kohta*, *et enne kui sul on lapsed **you got a million theories*** ('on miljon teooriat') *laste kohta ja pärast **you got none*** ('ei ole ühtegi') (naine, 1B)
*niuke tead vaese **churchmouse**'i* ('kirikuroti') *tunne* (naine, 1B)

Metalingvistilised tähelepanekud. Kuigi Ameerika eestlased üldjuhul taunisid inglise keele mõjusid eesti keelele, leidus keelejuhtide seas ka tõlkelaenude (Oksaare "ratsionaalse mudeli") õigustamist:

(28) *Üks*, *mis meil on täielikult tõlgitud eesti ee.. ingliskeelest eesti keelde.. et.. **see töötab hästi välja***. (naine, 1A)
Nihukest asja ei ole tegelikult. Eesti keeles öeldakse lihtsalt sobiv või ee.. et see on sobiva... aga meie, *me ütleme peaaegu alati et.. **see töötab hästi välja**. Ja minu meelest on väga nii.. hästi väljendav ütelus*. (mees, 1A)

Intervjueeritavad olid teadlikud tüüpilistest inglise keele mõjudest eesti keelele ja vastupidi. Vanem naine meenutab poja eesti keele õpinguid (näide 29.1) ja noorema rühma naine räägib tütrest, kes rääkis kuni kooliminekuni ainult eesti keelt (näide 29.2).

(29) 1. *Kui ta algas siis.. käis New Yorkis koolis ja- **ma võtan see buss** ja **sõidan see sõit***. (naine, 1A)
2. *Ja ta oli just nagu vanad eestlased ja ütles inimestele, et **what you name is** ja*.. (naine, 1B)

Keele kulumine ja seda soodustavad või pidurdavad tegurid

Emakeelne haridus. Käesoleva uurimuse tulemused kinnitavad emakeelse hariduse tähtsust keele kulumisele vastuseismisel (vrd Köpke, Schmid 2002). Kuigi 1B-rühma pagulaste kodukeel oli eesti keel, ei saanud nad emakeelset kooliharidust, vähemalt mitte täies keskhariduse ulatuses. Seega on tõenäoline, et nende eesti keel ei arenenud kunagi kõrgtasemele ja nad ei valda kirjakeelt täielikult, sh ei keerukamat süntaksit ega kõnesidususe vahendeid (keele osaoskuste hilisest omandamisest vt Extra, Verhoeven 1999).

Suhtlusvõrgustikud ja kontaktid. On leitud, et teises keelekeskkonnas viibimise aeg muutub keele kulumise jaoks oluliseks teguriks siis, kui esimese keelega on kontakte vähe (de Bot *et al*. 1991). Pagulaskonna vanemad kõnelejad demonstreerisid ilmekalt, et 50 aasta tagust eesti (kõne)keelt oli säilitatud kogu selle struktuuri- ja väljendusrikkuses, tänu kohaliku eestikeelse suhtlusvõrgustiku olemasolule, muidugi diglossia tingimustes. Suhtlusvõrgustike rolli kohta on vastandlikke seisukohti. Näiteks Stoessel (1998, 2002) on leidnud, et mida rohkem on kontakte inglise keele kõnelejatega, seda tõenäolisemalt vahetasid immigrandid USA-s keelt, ja on väidetud sedagi (Hulsen *et al*. 2002), et keele säilitamiseks on oluline just esimese keele kontaktide arv. Käesolevas uurimuses pole võrreldud ei keelevahetajaid ega -säilitajaid, kuid kontaktist põhjustatud muutusi tundus olevat rohkem nendel kõnelejatel, kel oli vähe emakeele kasutusvõimalusi, st väga piiratud eestikeelse suhtlusvõrgustikuga kõnelejatel. Kuigi ingliskeelsete kontaktide rohkus koos eestikeelsete kontaktide piisavusega näis soodustavat koodivahetust, ei tundunud need ohustavat eesti keele struktuuri nii palju kui eestikeelsete kontaktide nappus. Keelekontaktide intensiivsus mängib suurt rolli. Näiteks vähem kui 5 aastat Ameerikas elanu kõnes esines nii süntaktilisi muutusi kui ka struktuurikopeerimist, samas kui 50 aastat kodumaalt eemal viibinu kõnes oli seda väga vähe.

Kõigis kolmes rühmas oli märgata nii grupile iseloomulikku malli kui ka sellest eristuvaid kõnelejaid. Uusimmigrantide rühmast eristus selgesti noorem

mees, kelle asesõnakasutus (Kivik 2010) oli lähedasem esimese põlvkonna mallile. Mehe abikaasa oli samuti uus sisserändaja, kuid teiste omavanuste eestlastega oli suhtlemine piiratud. Küll oli ta tihedas kontaktis sugulastega esimesest põgenikepõlvkonnast ja tema kõnes oli elemente Ameerika eestlaste vanema põlvkonna eesti keelest, nt ***ökonoomia*** *on väga vilets*; *selles samas* ***kompaniis*** (‘firmas’) *tööl*; *igal kompaniil on omad* ***beneviktsid*** (ingl *benefits* ‘soodustused, lisatasud’); *meil on Chicagos ka* ***sõprasid***. Kuna selle mehe töö ei nõudnud intensiivset ingliskeelset suhtlemist ning tema vähene vaba aeg kulus perele, siis polnud tal ka kindlat ingliskeelset suhtlusvõrgustikku. Tema kõnekeele puhul saabki rääkida rohkem Ameerika eesti keele mõjust kui inglise keele mõjust.

Mitmed vanemad küsitletud rõhutasid, et nende arvates on nende eesti keel viimasel ajal *paremaks läinud*. Sellel võib olla mitu põhjust. Üks on kindlasti individuaalne – pensionile jäädes on rohkem aega suhelda sõprade ja perega (eesti suhtlusvõrgustikus) ja vähem ametialaselt (inglise suhtevõrgustikus). Teiseks põhjuseks on ilmselt paremad võimalused Eestis käia ja uued sidevahendid, nt uudiste jälgimine Internetist. Keele *paremaks muutumine* on muidugi kõnelejate endi subjektiivne hinnang ja võib tähendada seda, et keele sagedasem kasutamine aktiveerib eesti sõnavara, aitab kaasa kõne sujuvusele ja sõnavara lünklikkusest tingitud koodivahetuse vähenemisele.

Keelehoiakud. Kolm uuritud rühma erinesid oma suhtumise poolest eesti keele säilitamisse. Pagulaste esimest põlvkonda iseloomustab eesti keele väga kõrge väärtustamine kultuuri ja identiteedi osana, eriti väliseesti kultuuri- ja poliitikaelus aktiivselt osalejatel. Purism on prestiižne.[16] Vanem pagulaspõlvkond (1A) on tervikuna orienteeritud keele säilitamisele. Esimesel põlvkonnal on kindlalt eesti identiteet, millele lisandub eesti keele ja kultuuri kaitsja ning säilitaja roll. Noorema põlvkonna (1B) jaoks on eesti identiteet osa nende minapildist, seotud lapsepõlve ja pereringiga, midagi, mis on unikaalne. Eestlus ja selle hoidmine sarnaneb kuulumisele mõnda allkultuuri, see on vabatahtlik ja mitte nii enesestmõistetav. Eesti identiteeti ja eesti keele oskust väärtustatakse üksikisiku, mitte rühma seisukohalt.

---

[16] Tõest pilti tegelikust keelekasutusest on üksnes intervjuude abil raske saada. Vaja oleks pikemaajalisi etnograafilisi uuringuid. Intervjueeritavatel ilmnes ka käesoleva töö autoriga vesteldes nn Labov’i *vaatleja paradoks*: koodivahetust esines küll intervjuuväliselt vesteldes, kuid intervjuu kestel vältis intervjueeritav seda teadlikult.

(30) *Ma palju eesti keelt ei oska.. aga eesti keel annab minul*, *um*, *palju juurde*, *mida ma oleks muidu kaotand*. (naine, 1B)

Mitmed nooremad pagulased tunnistasid, et laste eesti keele oskus on neile küll oluline, kuid see pole primaarne ja selle nimel häid suhteid ei ohverdata. Eesti keelel on rohkem sümboolne kui praktiline, pigem integratiivne kui instrumentaalne väärtus.

(31) *Ja me teadsime ka et ega see eriti kasulik keel neil ei ole*, *aga tead*, *eesti seltskonnas muidugi jälle*, *siis kui nad tahavad rääkida*, *siis on võimalus neil*. (naine, 1B)

Uustulnukad emakeele säilitamise pärast ei muretse, sest sidevahendid hoiavad neid kodumaaga kontaktis. Siiski, kauem USA-s elanud kolmanda rühma esindajad otsisid aktiivselt keele ja kultuuri säilitamist toetavaid tegevusi endale ja perele, saates lapsed eesti laagritesse (nt Kanadas), liitudes rahvatantsuringiga või osaledes kogu perega eesti kultuuriüritustel. Erinevalt pagulastena saabunuist, kellel puudus kodumaaga pikka aega kontakt, on uustulnukail võimalus külastada kodumaad, kutsuda külla sõpru ja sugulasi, kasutada mobiil- ja Interneti-telefone, suhelda Interneti-keskkonnas. Samas pidasid nad keelehoidu iga inimese isiklikuks asjaks ja vabaks valikuks. Erinevalt pagulastest puuduvad neil negatiivsed emotsioonid seoses ümberasumisega või teadlik vastuseis assimileerumisele.

Kui võrrelda käesoleva uurimuse ainestikku Els Oksaare 1972. aastal kirjeldatud sõjaeelsete immigrantide keelekasutusega, on selgelt näha, et sama vanuserühma, sarnase sotsiaalse tausta ja kontaktsituatsiooni enamvähem sama kestvuse korral on pagulaste eesti keeles tunduvalt vähem ingliskeelset materjali kui varasematel immigrantidel ja kontaktiilminguteks on põhiliselt tõlkelaenud. Muidugi võib oma osa olla erinevustel metoodikas: Oksaarel (1972: 439) õnnestus koguda rohkem loomulikku vestlusmaterjali ja lindistada lisaks intervjuudele USA eestlaste omavahelist, st vähem kontrollitud keelekasutust.

Uurimistulemused viitavad hoiakute olulisusele keele säilimiseks üksikisiku tasandil. Kõnelejad, kelle eesti keel oli kõige paremini säilinud, olid keelehoiuks ka väga motiveeritud. Mõnel juhul võis oluliseks kujuneda negatiivne hoiak ümbritseva, st ingliskeelse keskkonna suhtes. Kõnelejad, kelle kasutusmustrid viitasid inglise keele mõjutustele, olid segaabielus, kultuuriliselt ameerika ühiskonda assimileerunud ja neil puudus Eestiga tugev emotsionaalne side.

(32) *Ja mina*, *näiteks tunnen ennast rohkem ameeriklasena*, *kui ma eestlane olen*.. *Ja kui keegi küsib mu käest*, *et – kas mul on huvi minna Eestisse tagasi*, *siis*.. *mul ei ole üldse huvi*.. *Ma lähen hea meelega külla sinna*.. *aga* .. *ma olen*.. *mu karjäär on olnud Ameerikas ja*.. *ma olen koolis käinud Ameerikas ja*.. *ma olen*, *abiellunud olen Ameerikas*.. *mu laps on ameeriklane*.. *ja kõik on siin ja*.. (mees, 1B)

Näites (32) tsiteeritud mehega samas 1B-rühmas oli teine osaleja, temaga demograafilistelt näitajatelt sarnane, niisamuti segaabielus ja ametialaselt edukas, kuid kelle hobid olid seotud eesti rahvakultuuriga, kes külastas tihti Eestit ja luges erialakirjandust eesti keeles. Oma asesõnade kasutusmallide, minimaalse koodivahetamise ja keeleliste väljendusvahendite rikkuse poolest sarnanes ta rohkem vanema põlvkonna kõnelejatega. Seega võib esimene keel hästi säilida ka siis, kui esmased suhtlusvõrgustikud on teiskeelsed. Mainitagu siinkohal, et kui näites (32) tsiteeritud osaleja täiskasvanud laps eesti keelt ei räägi, siis võrdluseks toodud keelejuhi niisama vana järeltulija sai eesti keelega vestlustasandil hakkama. Keele õpetamine, sh oma järglastele edasiandmine, on metalingvistiline tegevus, mis aitab säilitada ka kõneleja enda keelt.

Nii nooremad pagulased kui ka hilisimmigrandid võtavad eesti keele taandumist pere igapäevasest kasutusest üsna loomuliku nähtusena, kuid on veendunud, et suhtlemine Eestis elavate sugulastega aitab keelt säilitada. Ilmselt on keele säilitamise või vahetamise küsimus kõige aktuaalsem nende eestlaste jaoks, kes on abielus ameeriklasega ja kellel on väikesed lapsed. Sellised pered vääriksid tingimata omaette uurimust.

Kolme rühma kakskeelse keelekasutuse (sh koodivahetuse) erinevused seonduvad küllalt hästi rühmade suhtumisega eestlusse ja eesti keele hoidu, nägemusega eestlaskonna ja enamuskogukonna vahelistest suhetest. Nooremad pagulased näevad kooskäimiskeskusi rohkem ajaveetmiskohana ja peavad oluliseks seltsielu, kultuuritegevust ning ürituste lastesõbralikkust. Vanemad tähtsustavad poliitilist tegevust ja "tõsisemat" kultuuriarendust, nt teater. Uute tulijate jaoks on tähtis Eesti tutvustamine. Need hoiakud peegeldusid keelekasutuses, kus vanemad eestlased kaldusid purismi ja püüdsid koodivahetust iga hinna eest vältida, samas kui nooremate jaoks oli see loomulik osa nende elust kakskeelsetena.

Kokkuvõte

Artiklis esitatud tähelepanekud on sissevaateks Ameerikas elavate eestlaste individuaalsesse keelekasutusse kakskeelsuse tingimustes. Küsitletute väikese arvu tõttu ei saa teha üldistusi kogu Ameerikas kõneldava eesti keele kohta. Eesti esimese põlve pagulaste keelekuju põhjalikuma kirjeldamisega on küll hiljaks jäädud, kuid põnevat uurimisainest pakub nii nende järglaste (2., 3. ja 4. põlve Ameerika eestlaste) kui ka uute, 1990. aastail ja hiljem ümberasunute (ja nende järeltulijate) kakskeelne keelekasutus. Eesti keel Ameerikas (ja teistes inglise enamuskeelega kontaktsituatsioonides) omandab uurimisobjektina erilise tähtsuse selleski mõttes, et inglise keel on teise keelena järjest ulatulikumalt kasutatav ka Eestis: *kõige tõenäolisem keel*, *millest eesti keele kõnelejad materjali praegusel ajal tõmbavad*, *on inglise keel*: *selle oskajaskond on eesti keelt emakeelena kõnelejate hulgas ilmselt kõige arvukam ja inglise keele staatus eesti keeleruumis kõrgeim* (Ehala 2009: 183).

Keelekontaktis toimuvate arengute varasemad ennustused ja kirjeldused, mis põhinevad teistsuguste kogukondade vaatlusel, on muutunud küsitavaks, sest suhteliselt hiljuti on saanud laialdaselt kättesaadavaks moodsad kommunikatsioonivahendid. Interneti-suhtluse eri vormid, mobiilside jms loovad varasemast võrreldamatult rohkem võimalusi keele aktiivseks kasutamiseks ka väljaspool füüsilist keeleruumi. Lisanduvad reisivõimalused, näiteks pääsevad lapsed suveks Eestisse vanavanemate juurde või tulevad vanavanemad Ameerikasse külla. Kui pagulaste kontakt kunagise Eesti NSV-ga oli äärmiselt piiratud nii poliitiliste olukorra kui ka kommunikatsioonitehnoloogia tõttu, siis nüüd on olukord hoopis teine.[17]

Ameerika eestlaskond on tervikuna muutumas. Pagulaspõlvkonna rajatud institutsioone või isegi terveid kogukondi ei ole endisel kujul ilmselt kauaks. USA kui immigratsiooniriigi olemusest tulenevalt elab aga Ameerikas edaspidigi eestlasi, kes suhtlevad rahvuskaaslastega ja rajavad võimaluse korral oma institutsioone, nii nagu 19. saj lõpu ja 20. saj alguse ümberasujad. Kuigi varasemate eesti immigrantide järeltulijad on assimileerunud ja keele vahetanud, ei pea see tingimata tähendama sama stsenaariumi kordumist. Muutunud on globaliseeruva maailma kommunikatsiooni- ja transpordivõimalused, muutunud on hoiakud kakskeelsuse ja keelehoiu suhtes.

[17] Edasised keelekontakti uurimused peaksid kontakti ulatust kirjeldades lähtuma näiteks Köpke ja Schmidti (2002) soovitatud intervjuumaatriksist, kus käsitletakse ka meili- ja telefonisuhtlust.

Kirjandus

Andersen, Roger 1984. The One to One Principle of interlanguage construction. – Language Learning, 34, 77–95.

de Bot *et al*. 1991 = de Bot, K., P. Gommand, C. Rossing. L1 loss in an L2 environment: Dutch immigrants in France. – First language attrition. Eds. H. W. Seliger, R. Vago. Cambridge: Cambridge University Press, 87–98.

Duvallon, Outi, Antoine Chalvin 2004. La realization zero du pronom sujet de premiere et de deuxieme personne du singulier en Finnois et en Estonien parles. – Linguistica Uralica, XL(4), 270–286.

Clyne, Michael 2003. Dynamics of language contact. Cambridge: Cambridge University Press.

Ehala, Martin 2009. Keelekontakti mõju eesti sihitiskäänete kasutamisele. – Keel ja Kirjandus 3, 182–204.

Extra, Guus, Ludo Verhoeven 1999. Processes of language change in a migration context: the case of the Netherlands. – Bilingualism and migration. Eds. G. Extra, L. Verhoeven. Berlin: Mouton de Gruyter, 29–60.

Heine, Bernard, Tanya Kuteva 2005. Language contact and grammatical change. Cambridge: Cambridge University Press.

Hennoste, Tiit 1998. Väliseesti keelest. – Väliseestlaste keelest. Toim L. Lindström. (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 9.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 11–35.

Hennoste, Tiit 2000. Sissejuhatus suulisesse eesti keelde III. Suulise kõne erisõnavara II. – Akadeemia 7, 1553–1582.

Hennoste *et al*. 1999 = Hennoste, Tiit, Leelo Keevallik, Karl Pajusalu 1999. Introduction. – International Journal of the Sociology of Language, 139, 1–16.

Hulsen *et al*. 2002 = Hulsen, M., K. de Bot, B. Weltens. "Between two worlds." Social networks, language shift, and language processing in three generations of Dutch migrants in New Zealand. – International Journal of the Sociology of Language, 153, 27–52.

Hutz, Matthias 2002. Is there a natural process of decay? A longitudinal study of language attrition. – First Language Attrition: Interdisciplinary perspectives on methodological issues. Eds. M. S. Schmid, B. Köpke, M. Keijzer, L. Weilemar. Amsterdam: John Benjamins, 189–206.

Jarvis, Scott 2003. Probing the Effects of the L2 on the L1: A Case Study. – Effects of the second language on the first. Ed. by V. Cook. Clevedon: Multilingual Matters, 81–103.

Karstadt, Angela 1999. Swedish-American English: A Longitudinal study of linguistic variation and identity. Unpublished PhD dissertation, University of Minnesota.

Kingisepp, Leelo 1998. Mõningaid jooni Kanada linna Frederictoni eestlaste keeles. – Väliseestlaste keelest. Toim L. Lindström. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 9.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 76-80.

Kivik, **Piibi-Kai 2010**. Personal pronoun variation in language contact: Estonian in the United States. – Language Contact: New perspectives. Eds. M. Norde, B. de Jonge, C. Hasselblatt. Amsterdam: John Benjamins, 63–86.

Kulu, Hill 1992. Eestlased maailmas. Ülevaade arvukusest ja paiknemisest. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Kumer-Haukanõmm, Kaja 2005. USA välispoliitika Balti küsimuses 1945–1952 läbi Balti põgenike problemaatika. Magistritöö. Käsikiri Tartu Ülikooli ökoloogia ja maateaduste instituudis.

Köpke, Barbara, Monika Schmid 2002. Language attrition: The next phase. – First Language Attrition: Interdisciplinary perspectives on methodological issues. Eds. M. S. Schmid, B. Köpke, M. Keijzer, L. Weilemar. Amsterdam: John Benjamins, 1–43.

Lehiste, Ilse, Juta Kitching 1998. Sihitise käänete kasutamisest väliseestlaste poolt. – Väliseestlaste keelest. Toim L. Lindström. (= Tartu ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 9.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 67–75.

Maandi, Karin 1989. Estonian among immigrants in Sweden. – Investigating obsolescence: Studies in language contraction and death. Ed. by Nancy C. Dorian. Cambridge: Cambridge University Press, 227–342.

Maegi, Bernard 2005. Estonians. – The Electronic Encyclopedia of Chicago. The Chicago Historical Society. http://www.encyclopedia.chicagohistory.org/pages/435.html (25.06.09)

Maegi, Bernard 2008. Estonian Americans. – Encyclopedia of Race, Ethnicity, and Society. Ed. by Richard Schaefer. Sage Publications Thousand Oaks, CA, 448–450.

Maher, Julia 1991. A crosslinguistic study of language contact and language attrition. – First language attrition. Eds. H. W. Seliger, R. Vago. Cambridge: Cambridge University Press, 67–86.

Milroy, Leslie 1987. Language and social networks. Oxford: Basil Blackwell.

Nemvalts, Peep 1998. Kas väliseesti keeles on märgata süntaktilist omapära? – Väliseestlaste keelest. Toim L. Lindström. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 9.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 55–66.

Nigol, August 1918. Eesti asundused ja asupaigad Venemaal. Eesti Kirjanduse Seltsi Kodumaa Tundmaõppimise Toimkonna toimetised 1. Tartu: Postimees.

Oksaar, Els 1972. Spoken Estonian in Sweden and in the USA: an analysis of bilingual behaviour. – Studies for Einar Haugen. Eds. S. E. Firchow, E. I. Haugen, K. Grimstad, N. Hasselmo, W. O'Neil. The Hague: Mouton, 437–449.

Oksaar, Els 1979. Models of competence in bilingual interaction. – Sociolinguistic studies in language contact. Eds. W. F. Mackey, J. Ornstein. The Hague: Mouton, 99–113.

Pennar *et al*. 1975 = Pennar, Jaan, P. Peter Rebane, Tönu Parming 1975. The Estonians in America 1627–1975: A chronology and fact book. New York: Oceana Publications.

Raun, Elin 2004. Estonians in exile: Continuity and challenge. Ettekanne konverentsil Association for the Advancement of Baltic Studies: Dynamics of Integration and Identity, University of Toronto, 2004. a juuni.

Roos, Aarand 1987. Kannutäis kapatoitu. Muljeid Ameerika eestlaste keelest. – Finsk-ugriska småskrifter 7. Lund, 22–31.

Sankoff, Gillian 2002. Linguistic outcomes of language contact. – Handbook of sociolinguistics. Eds. J. C. Peter Trudgill, Natalie Schilling-Estes. Oxford: Basil Blackwell, 638–668.

Satterfield, Teresa 2003. Economy of Interpretation: Patterns of Pronoun Selection on Transitional Bilinguals. – Effects of the second language on the first. Ed. by V. Cook. Clevedon: Multilingual Matters, 214–233.

Silva-Corvalán, Carmen 1991. Spanish language attrition in a contact situation with English. – First language attrition. Eds. H. Seliger, R. Vago. Cambridge: Cambridge University Press, 151–174.

Stoessel, Saskia 2002. Investigating the role of social networks in language maintenance and shift. – International Journal of the Sociology of Language, 153, 93–131.

Ševeljova, Anna-Liisa 2009. USA eestlaste koodivahetus. Seminaritöö. Käsikiri Tallinna Ülikooli eesti keele ja kultuuri instituudis.

Zabrodskaja, Anastassia 2006. Keelekontakt ja kakskeelsus nüüdisaegse kontaktlingvistika poolt vaadatuna. – Emakeele Seltsi aastaraamat 51. Tallinn, 148–169.

Tagliamonte, Sali 2006. Analysing sociolinguistic variation. Cambridge University Press.

Verschik, Anna 2004. Koodivahetus meil ja mujal. – Keel ja Kirjandus 1, 25–45.

Verschik, Anna 2007. Keelekontaktid, laenatavus ja verbi kopeerimine eestivene keelevariandis. – Keel ja Kirjandus 5, 357–377.

Wolkovich-Valkavičius, William 1983. Immigrant population patterns of Finns, Estonians, Latvians, and Lithuanians in the U.S. federal census of 1930. – Lituanus, 29 (1). http://www.lituanus.org/1983_1/83_1_02.htm (20.06.2009)

ESTONIANS AND THE ESTONIAN LANGUAGE IN THE UNITED STATES

Summary

The article discusses some of the characteristics of the spoken Estonian of first-generation American-Estonians. One of the largest populations of Estonian-speakers outside of Estonia resides in the United States, but there are very few studies of American Estonian. The reasons have to do with the distance from the mother country and the dispersed nature of American-Estonian communities. This paper supplements earlier, often casual, observations with an analysis of a small but representative sample of 23 speakers.

The first section provides a brief overview of the history and current status of American-Estonian communities. There are records of a few Estonian settlers in the United States dating back to the 17th century, but Estonian communities were formed only in the 19th century. The early settlers were mainly laborers and farmers who left their homeland in search of better living conditions. After 1905, the first politically motivated émigrés began to arrive. Historically, the center for Estonians in the U.S. has been New York City, but sizable communities also exist in other cities on both coasts. At the end of the 19th and beginning of the 20th century, cultural and political organizations were established and Estonian Houses were founded. During the interwar period, cultural organization intensified and Chicago became an important center; the Estonian communities in the United States were fully established by the mid 1930s.

These communities played an important role in helping those fleeing the Soviet occupation, and who arrived in the United States in 1948 as a result of the DP Act, mainly from refugee camps in Germany. American-Estonian communities are largely comprised of these refugees and their descendants. The refugees were strongly oriented towards maintaining the Estonian language and culture – they joined existing Estonian societies and created new ones wherever possible. The refugees had little control over where they settled in the United States. Many were not able to find employment or attain the social status commensurate with their education,

qualifications and former positions in Estonia. Estonian communities, wherever they existed, and families were often the locus of maintaining the culture and language. The former refugees (who were also the more active members of the Estonian communities) all emphasized the importance of using the Estonian language at home and transmitting at least the basic language skills to the next generation.

Communication with Soviet-occupied Estonia was minimal and there was practically no further immigration until independence was regained in 1991 and a new wave of Estonians began to arrive. These newcomers are a less homogenous group than the refugees. They come to America for a variety of reasons: work, study or personal interest. They also differ in the finality of their resettlement: while some of the participants in this study can already be considered American Estonians, others view their stay in the United States as temporary.

The data for this paper were collected in three cities: Indianapolis, Chicago and Seattle, from 2002 to 2004. The sociolinguistic interviews were originally conducted in order to obtain samples of spoken Estonian for a study on the variation of personal pronoun forms (Kivik 2010). This paper re-analyzes those recordings to capture the lexical, syntactic and pragmatic characteristics of American Estonian speech. Despite the limited sample (N=23) and opportunistic choice of sites, the study was able to detect differences between groups of speakers and to suggest areas for further research. Following a brief description and illustration of contact effects, the paper discusses instances of code switching and metalinguistic comments of the interviewees. The paper concludes with a discussion of factors that influence language maintenance and change.

The first-generation refugees can be classified into two groups according to the nature and extent of contact effects on their Estonian. The first group, who were 68 or older when interviewed, had arrived in America as young adults and had completed most of their education in Estonian. The second group, 55–67 years old, had arrived as children or teenagers and most of their schooling had been in English. The third group of participants, the so-called "new immigrants", who came to the United States after 1991, were 25 to 40 years old. The first and the third groups were therefore late bilinguals, who had completed their education in their first language, whereas the second group was comprised mostly of early bilinguals, who had obtained at least their secondary education in English.

Phonetics. The effects of contact with English were typically found in the speech of the younger refugee group (early bilinguals): a change in patterns of intonation (e.g., rising at the end of questions) and tempo of speech, the aspiration of word-initial stops and voicing of /s/ and stops. These features co-existed with the dialectal and archaic features this group of speakers had inherited from their parents. The late bilingual groups had largely preserved the phonetics of their first language, although there were instances of non-standard pronunciation of loanwords.

Lexicon. The corpus collected contained a number of loan-translations and calques that were documented earlier and can be considered part of the American-Estonian lexicon, but there were also numerous other cases that could have been idiosyncratic. A large number of loan-translations were phrasal verbs. Semantic transference was common: the meaning of Estonian words had been changed or expanded. There were cases of phonetic importation that resulted in the use of existing Estonian words in new contexts, e.g., *kantsel* (Est. 'pulpit') used to mean *council*. Phonetic transfers that resulted in a shift of meaning also occurred, e.g., *droog* (Est. 'herbal infusion') used to mean *drug*, *narcotic*. Every group of speakers had examples of loan-translated idioms; in the older group there were cases of idioms that blended components of two L1 idioms or an L1 and L2 idiom.

This study found contact-induced changes in the **syntax** of American-Estonian speakers, such as the loss of agreement in nominal phrases and changes in case governed by verbs or adpositions, either as a direct transfer from English or due to bilingual circumstances. An illustration of the latter factor is a preference for overt subjects, both referential (which can be omitted in Estonian) and non-referential (normally omitted).

As a sub-category of changes in case-government, inner locatives were expanded to serve as contexts for outer locatives. In number phrases, the plural was used instead of the Standard Estonian number + singular genitive noun. In general, analytical constructions were preferred to suffixation. Instabilities in the system were found where the contact language (English) did not have a corresponding construction, e.g., two motion verbs in Estonian, *minema* and *käima* (*Est*. 'to go') first lose their distinctive meanings and are then used interchangeably with non-standard semantics and case-government; for speakers with more pronounced contact effects, only one verb remains.

Pragmatic particles. All of the groups used Estonian and English discourse markers. The early bilinguals also used English markers, such

as *oh*, often phonetically converging with Estonian marker of surprise *oo*, but with the discourse functions of the English *oh*. Interestingly, the speech of the older refugees somewhat resembles the modern colloquial of younger speakers in Estonia with regard to the use of English discourse markers (*okay*, *all right*), which occurred side by side with this group's archaic vocabulary and dated colloquialisms from pre-War Estonian. Since the language samples were obtained in a controlled situation (interviews), the speakers frequently corrected themselves, especially the older refugee group and new immigrants, who were more conscious of avoiding direct loans and code switching.

The sociopragmatic nature of code switching was emphasized in the discussion, and examples presented in the context of their situation and discourse. Code switching was most prevalent among the younger refugee generation, and the switch was often pragmatically motivated to emphasize the contrast between Estonian and American phenomena. Code-switching also occurred when discussing work or topics specific to the culture.

This study postulates the importance of language attitudes (such as those resulting from immigration motives) in language maintenance. The first-generation refugees appear to have maintained their language exceptionally well, especially if they had extensive or strong Estonian-speaking networks. The fact that they were late bilinguals is likely significant. However, compared with a study by Oksaar (1972), there is evidence that suggests that this group maintained their (spoken) language to a greater extent than an earlier group of pre-WWII immigrants, who may have had less resistance to assimilation due to their circumstances and non-refugee status. This suggests that the pattern of non-refugees making a more rapid switch to English may be repeated among the new immigrants who have arrived since the 1990s. However, the world has changed greatly from pre-WWII times, and the means for everyday communication in Estonian (via the Internet and telephone), as well as opportunities to travel to and from Estonia, are unparalleled. First language social networks are no longer determined by the presence or lack of a local community of speakers. The extent to which these changes will affect American Estonians remains to be seen, and more importantly, studied.

EESTLASED JA EESTI KEEL ARGENTINAS

Aivar Jürgenson

Sissejuhatus[*]

Pärast Teist maailmasõda rändas suur osa sõja ajal Rootsi, Saksamaale, Taani jm sattunud eestlastest kaugematesse riikidesse edasi. Selleks andis olulise tõuke lääneliitlaste püüd leida põgenikeprobleemile lahendust nende ümberasustamisega, sealhulgas ülemeremaadesse. Tõmbeteguriks oli krooniline töökäte puudus paljudes sõjas osalenud riikides. Argentinasse meelitas eesti sõjapõgenikke minema seal juba enne sõda alustatud maa industrialiseerimise kampaania, mis vajas ohtralt töökäsi. Vastavad lepingud immigrantide vastuvõtuks sõlmis Argentina valitsus pärast sõda esmalt Itaaliaga (veebruaris 1947), seejärel mitme teise Euroopa riigiga. Ohtralt sõjapõgenikke sõitis Argentinasse ka illegaalselt (Schönwald 1998: 332).

Miks siirdus osa eesti põgenikest Argentinasse? 2007. aasta alguses Argentinas läbi viidud intervjuudes[1] toonitasid paljud artikli autorile vastanud keelejuhid, et hirm Venemaa ja uue sõja puhkemise ees peletas neid Euroopast võimalikult kaugele. Mõnel juhul mainiti sedagi, et Argentina vormistas sisserännudokumendid lihtsalt teistest riikidest kiiremini. Osa saabus ka illegaalidena.

Eesti sõjapõgenikud leidsid Argentinast eest rahvuskaaslasi, kes olid rännanud sinna Eestist 1920. aastatel peamiselt majanduslikel põhjustel. Kaks eri põhjustel ning eri ajal saabunud immigrantide gruppi eristavad üksteist tänini: *vanad eestlased* ja *uued eestlased*, eristuse ajapiiriks on Teine maailmasõda.

Kuigi suuremal arvul saabus eestlasi Argentinasse 1920. aastail, oli üksikult tuldud ka varem. Üldjuhul pole üksikult siirdunute eesti keel üle ühe põlvkonna vastu pidanud. Abiellumine kohalikega tähendas enamasti

---

[*] Artikkel on osa Kultuuriteooria Tippkeskuse tööst ja seotud projektidega ETF 7335, SF0130038s09 ning SF 010033s07.

[1] Küsitlesin 34 eestlast (20 naist, 14 meest). 24 küsitletut on sündinud enne 1944. aastat (neist neli Argentinas – nn *vanad eestlased*), ülejäänud on sündinud kas põgenikelaagris (Rootsis, Taanis) või Argentinas.

koduse keelena hispaania keelt, mistõttu järgmine põlvkond eesti keelt ei rääkinud ega teadnud tavaliselt suuremat ka oma eesti juurtest. Kuid 1920.-1930. aastail saabus eestlasi Argentinasse ka abielupaaridena. Neil juhtudel oli eestlaste kodukeel eesti keel ning neist peredest sirgunud lapsed (sündinud 1920–1940) räägivad eesti keelt ka tänapäeval. *Vanade eestlaste* enamiku moodustasid aga vallalised mehed. Osa neist leidis küll endale eesti soost abikaasa pärast sõda sõjapõgenikena saabunud *uute eestlaste* seast[2] – neist peredest sirgunud (sündinud 1950 ja hiljem) räägivad praegugi eesti keelt. Kuid nii *vanade* kui *uute eestlaste* seas oli silmatorkavalt palju segaperesid: eestlaste kogukond Argentinas pole kunagi olnud suur, mistõttu abikaasad leiti pigem argentiinlaste kui eestlaste hulgast. Segaperedest sirgunud on aga praktiliselt kõik kasvanud üles hispaaniakeelsetena. Eesti keelega koos on minetatud ka eesti etniline identiteet.

Nii moodustavad tänapäeval Argentina eesti kogukonna 1) *vanade eestlaste* eesti päritolu järeltulijad, 2) *vanade* ja *uute eestlaste* "segaperedest" sirgunud eesti päritolu järeltulijad, 3) Eestis (aga ka sõjajärgsetel aastatel Rootsis vm) sündinud eesti ainupäritolu *uued eestlased* ja nende enamasti segapäritolu järeltulijad.

Et lõviosa eestlaste järglastest pärineb segaperedest, on akulturatsioon Argentina eestlaste teises generatsioonis tugev. Ja kuna *vanad eestlased* saabusid Argentinasse uutest eestlastest umbes üks põlvkond (25 aastat) varem, on ootuspärane, et tänapäeval on eestikeelseid *vanu eestlasi* palju vähem kui *uusi eestlasi*: assimileerumise suunas arenevad etnokultuurilised protsessid, mis käivitusid *uute* puhul 1940. aastate lõpust alates, algasid *vanadel* põlvkond varem.

---

[2] Näitena olgu toodud Tamara Becki tantsutrupi lugu. Tamara Beck, vene klassikalise balleti kooliga daam, oli 1921. a asutanud Tallinnas oma tantsustuudio, mis üha kuulsust kogudes esines mitmel pool Euroopas. 1941. a õnnestus neil saada leping ühe teatriga Saksamaal ja Eestist lahkuda. Sõja ajal esineti mitmel pool Saksamaal ja Itaalias, 1945. a sõlmiti leping Avenida teatriga Buenos Aireses. Argentinas tekkisid baleriinidel kontaktid "vanade eestlastega". Nagu kõneles Becki tantsustuudio omaaegne priimabaleriin autorile 2007. aastal: "Nad juba ammu siin vanad eestlased olid kõik poissmehed." Möödus vaid mõni aasta ja peaaegu kogu trupp oli leidnud abikaasa.

Keelt säilitavad sotsiaalsed tegurid

Kollektiivset, sh etnilist identiteeti markeerivad erinevad tunnused – üks nendest on keel. Keele olulisust identiteedile on hinnatud erinevalt. Mõne autori meelest ei ole ühest seost keele ja identiteedi kujunemise vahel (Stark 1992: 67), teiste meelest on keelel identiteedis otsustav või kriitiline roll (Isajiv 1974; viidatud Stark 1992: 37 kaudu; Ryan 1979: 147; Béla 1998: 321; Rosenberg 1992; Weichhart 1990: 53). On koguni väidetud, et keel ongi identiteedi tuumik (RRV 2003: 115).

Oma hiljutises kirjutises, arutledes kollektiivse identiteedi tunnuste üle, nimetab Martin Ehala keelt kõige suurema potentsiaaliga tunnuseks. Eelkõige seetõttu, et mis tahes tunnuse esiletõus ja selle ümber kollektiivse identiteedi kujunemine eeldab kommunikatsiooni. Keele puhul langeb tunnuse kandjate hulk kokku kommunikatsioonivahendi valdajate hulgaga. Keel on ka üks paremaid tunnuseid, mis välistab rühma sisekommunikatsioonist välisrühma liikmed. Et keel on praktika vorm ja keelekasutajad moodustavad praktikakogukonna, siis tõstab see omadus keele kui identiteedi tunnuse potentsiaali veelgi (Ehala 2007: 519-520). Hajala tingimustes, kus etniline identiteet vajab pidevat kinnitamist, on ka keelel gruppi kuulumise tunnusena väga oluline kaal. Ühelt poolt eeldab edukas integreerumine sihtkeele kiiret omandamist (võõra kultuuri omandamist alustatakse tavaliselt keele omandamisest) ja kakskeelsuse saavutamist, teiselt poolt võib kakskeelsus mõjutada destruktiivselt päritolumaa keele kompetentsi.

Kui näiteks Venemaal, sealhulgas Siberis on eesti kogukonnad säilinud paljude põlvkondade jooksul eestikeelsetena, siis Argentinas leiavad aset kiired akulturatsiooniprotsessid. Miks on see nii? Küsimusele vastamiseks alustan keelt säilitavate tegurite analüüsimisest. Kasutan selleks osaliselt jaotust, mille esitas Jüri Viikberg (1997) oma artiklis "Venemaa eestlastest ja nende keelest", kus ta tõi välja erinevaid keele säilimist mõjutavaid tegureid.

Grupi suurus

Võrreldes paljude teiste eesti diasporaagruppidega on eesti hajala Argentinas olnud väikesearvuline. Täpne statistika selle kohta küll puudub. Enne Teist maailmasõda saavutas eestlaste arv Argentinas kõrgpunkti aastal 1933, mil neid elas seal 400–500 (Laurits 2003: 82). Selgust pole ka pärast sõda saabunute arvus. J. Madise annab Saksamaalt ametlikult saabunud eesti sõjapõgenike arvuks Argentinas 201 inimest (Madise 1966: 188). Pole teada, kas see hõlmab ka põgenikke Taanist ja Austriast – üks riik Saksamaa

poolt okupeeritud, teine Saksamaaga "ühinenud". Kindlasti ei puuduta see arv aga Rootsist Argentinasse ümberasunuid, keda oli arvestatav hulk. P. Poljani teatel oli 1952. aasta 1. jaanuari seisuga Argentinas 42 eestlast – see arv on kindlasti liiga väike. Hill Kulu pakub eestlaste arvuks Argentinas 1950. aastate alguses 800–900 inimest (Kulu 1992: 100). Argentina eestlaste seas ringleb legend, et 1950. aastatel oli neid seal 2000. Isegi kui see osutuks tõeks, ei saaks ka siis rääkida suurest kogukonnast. Pealegi siirdus suur osa esialgu Argentinasse asunutest edasi Põhja-Ameerikasse, mis oluliselt harvendas Argentina eestlaste ridu. Praegu elab allakirjutanu hinnangul Argentinas 40–50 eesti keelt kõnelevat isikut.

Immigratsiooni jätkuvus ja pidevus

Nagu öeldud, sai eesti kogukond Argentinas olulist täiendust pärast Teist maailmasõda, s.o peamiselt aastatel 1947–1951. Nõukogude okupatsiooni aastatel uusi inimesi Eestist ei lisandunud, kui mitte arvestada üksikjuhtumeid, mil Argentinasse saabunud aitasid Eestist sinna ka oma vanemad. Pärast Eesti taasiseseisvumist on Argentinasse saabunud üksikuid eestlasi, kuid enamasti mitte alaliste elanikena: vabatahtliku tööd tegevad noored, vahetusõpilased ja -üliõpilased, üksikud Argentinasse abiellunud inimesed. Nende läbikäimine eesti kogukonnaga on aga kaunis loid.

Geograafiline kontsentratsioon

Enamik Argentina eestlastest on koondunud hiiglaslikku Buenos Airesesse ja selle satelliitlinnadesse. Argentinasse asumise esimestel aastatel soetas suur hulk eestlasi elamud Buenos Airese Villa Ballesteri rajooni – geograafiline lähedus võimaldas tihedat läbikäimist eesti perede vahel. Tänaseks on suur osa Villa Ballesteri eesti kogukonnast mujale asunud – seal elab vaid mõni eestlane. Kuigi lõviosa Argentina eestlastest elab Buenos Aireses, ei tähenda see iseenesest veel kompaktset asustust: linn on suur, eestlased elavad üksteisest kohati mitmekümne kilomeetri kaugusel. Vanainimestele tähendavad suured vahemaad olulist takistust omavaheliseks läbikäimiseks. Aja jooksul on osa eestlasi asunud ka väljapoole Buenos Airest, Bariloches (1800 km BA-st lõunas) ja selle ümbruses elab kuus eestlast. Üksikuid eestlasi elab ka teistes piirkondades: Mendozas, Córdobas ja San Rafaelis. Nii pole siis Argentina eesti diasporaas kuskil välja kujunenud keelesaare situatsiooni, nagu on näiteks eesti diasporaas Venemaal ja Kaukaasias. Sellest ka segaabielude sagedasem sõlmimine, kiirem keelevahetus ja akultureerumine.

Rahvuslik aktiivsus

1924. aastal asutati Buenos Aireses Eesti Selts, mis tegutses eri nimetuste all kuni 1990. aastateni. Selle kõrval koondas eesti sõjamehi EERA (Endised Eesti Rindevõitlejad Argentinas), tegutses eesti luteriusu kogudus oma allorganisatsioonidega (vt Jürgenson 2007), aktiivne oli skaudiliikumine. Praeguseks on kõik need tegevused järelkasvu puudusel vaibunud.

Seos kodumaaga

Esialgu katkesid põgenikel sidemed Eestisse jäänud omastega. Järk-järgult need taastusid 1950. aastail, enamasti kirjavahetuse näol. Olulised kodumaa asendajad oli tollal ülemaailmse väliseestlaste võrgustiku väljundid: raamatud, ajalehed, skaudilaagrid, kirik. Mõned Argentina eestlased külastasid Eestit ka Nõukogude okupatsiooni ajal, kuid see oli pigem erand kui reegel. Rohkem on Eestis käidud pärast 1991. aastat, kuid on ka neid, kes pole sünnimaal käinud pärast lahkumist 1944. aastal. Mõni üksik on pärast Eesti iseseisvuse taastamist kodumaale tagasi kolinud.

Nimetatud sotsiaalsed faktorid ei ole töötanud ega tööta Argentinas eesti etnilise identiteedi kasuks. Kogukond, mis koosneb peamiselt neist, kes on sündinud Eestis, on küll jõudumööda alal hoidnud eesti identiteeti, kuid põlvkondlikku järjepidevust pole suudetud tagada. Argentinas sündinutest räägivad eesti keelt vähesed, segaperedest sündinutest praktiliselt mitte keegi.

Kuigi keelevahetus ei tähenda tingimata identiteedivahetust ning et üksikisiku ja tervete rahvusrühmade identiteet võib püsima jääda keelevahetusele vaatamata (RRV 2003: 114), näib Argentina eestlaste identiteedi ja keelekompetentsi nõrgenemise vahel olevat seos. Olukorras, kus muud identiteedi komponendid (side kodumaaga, seltsitegevus jne) on hääbunud või hääbumas, ei toeta eesti keele minetanud inimeste eesti identiteeti miski. Välitöödel Argentinas ei puutunud artikli autor kokku ühegi segapere järeltulijaga, kelle emakeel (esimene keel) oleks eesti keel. Enamgi veel – segaperedest sirgunutest ei valda eesti keelt isegi suhtlustasandil mitte keegi.

Argentina eestlased ja kakskeelsus

Eesti keelt rääkivad isikud Argentinas on käesoleval ajal kõik bilingvaalid ehk kakskeelsed, omades nii eesti kui hispaania keele nii aktiivset kui passiivset keelekompetentsi. Bilingvismi situatsioon on Argentina eestlastel

subtraktiivne ehk asendav (*subtractive bilingualism*): kogukond on teel omaaegsest (eesti) ükskeelsusest tulevasse (hispaania) ükskeelsusse.

Eelmises alapeatükis esitatud sotsiaalsete faktorite mõjust sõltub, kas kakskeelsuse situatsioon kätkeb endas vaid lühikesi üleminekuperioode või kestab see pikemat aega. Rolli mängivad ka keelega rohkem seotud faktorid.

1) Kasutatavate keelte funktsioonide jaotus. Kõrge integratsioonimotivatsiooniga immigrandid üritavad võimalikult kiiresti omandada sihtmaa keele. Täiskasvanutel on integratsioonimotivatsioon tavaliselt instrumentaalne, seostudes parema töökoha ning ühiskondliku positsiooniga. Laste integratsioonimotivatsioon on pigem integratiivne, lähtudes soovist samastuda ja suhelda eakaaslastega (RRV 2003: 72). Samas on uurimustes rõhutatud, et lapse ja täiskasvanu keeleomandamise mehhanismid on mõnevõrra erinevad. Näiteks perfektse hääldamiseni jõuab laps kergemini kui täiskasvanu (RRV 2003: 137).

Kaks kolmandikku Argentina eestlastest, kellega intervjuud läbi viidi, olid Argentinasse jõudes lapseeas. Enamasti rõhutatakse, et keele õppimine sujus lastel kiiremini kui täiskasvanutel. Kuigi nad said kodus eestikeelse kasvatuse, toimus järsk keelekompetentsi muutus hispaaniakeelsesse lasteaeda või kooli minnes. Üldjuhul meenutavad eestlastest keelejuhid seda kui probleemitut kohanemist, kohati vürtsitatakse lugusid koomiliste vahejuhtumitega, mis toovad esile keeleõppe "kasvuraskused", kuid üldist kiire keelekompetentsi omandamise muljet see ei riku. Üks keelejuht näiteks rääkis, kuidas talle koolis õpetati Argentina ajalugu ja kuidas ta koolis õpitut kodus emale seletas. Jutt käib sõjast Inglismaa ja Argentina vahel:

> *Ja mikspärast inglased siia tulid*? [küsis ema]. *Ja mina olevat talle vastanud*: *Nad tulid mulda ära viima*. *Sellepärast – argentina keeles* muld *ja* maa *on sama sõna*. *Ja kui minul keegi rääkis maast, siis mina sain aru mullast*. *Muidugi, ma olin kuueaastane*. [- -] *Argentina sõnad* tierra, tierra *on muld, noh*. *Nad tulid mulla pärast ja miks nad mulla pärast tulid*? *Nojah, nad tahtsid võibolla ära viia*. *See oli minu... ma ei mõtlend üldse, mikspärast, aga ma tundsin sellega kaasa*. *Nii et see keele arusaamine ei olnud täitsa õige*. *Aga jah, kuidagimoodi ikkagi hakkama sain*. (naine, snd 1946)

Nooremale põlvkonnale, kes omandas koolis kiiremini ametliku suhtluskeele ja sõnavara, andis parem keeleoskus selge eelise suhtluses sfääriga, mis sotsiolingvistikas kannab nime koolikeskkond (*school context*), vastandudes kodukeskkonnale (*home context*).

Ja kui isal oli väga .. tundnud .. tema autodega ikkagi läks vastu puud või midagi – no niisugused väiksed probleemid – ja ikkagi ta pidi minema politseisse. Ja iga kord, kui ta läks politseisse, ma läksin [kaasa]. *Isa oli suur – ta oli suur, ta istus niimoodi .. ja vaatas ma ei tea, mida, aga ta istus niimoodi. Ja mina pidin ütlema arhentiina keeles, mis oli juhtunud minu isaga. Ja minu isa vaatas niimoodi ja ta ei saanud aru, tal oli suur raskus rääkida* [hispaania keelt] – *tema oli eestlane*. (naine, snd 1952)

Teine näide: *Temal* [isal] *oli .. ta rääkis hispaania .. ta sai kõigist aru, aga tal ei olnd mitte kerge. Tal oli nisukene .. mõtle, ta elas ju siin nii kaua aega, neljakümne seitsmendast aastast kuni seitsekümmend kaks nad läksid siit ära Brasiiliasse. Tal oli alati see sega .. see asi läks tal alati kõik nii segamini. See, et hispaania keeles on .. Näiteks "Mina olen eestlane", "Mina olen kodus", "Mina olen .." Aga hispaania keeles on* ser *ja* estar, *eks ole. Nii et see oli temal alati kõik segamini. Ta .. see oli .. kõlas väga naljakas hispaania keeles, kui keegi ütleb, et "Yo soy en la cama"* ('Ma olen voodis'). *Tead, niisugused asjad. Kuigi ma olin väga väike, siis mind natuke nagu piinlik, et tema niimoodi rääkis*. (naine, snd 1946)

Kui kakskeelsus kujuneb välja, tekib keelte funktsioonide jaotus: kodus ja pereringis kasutatakse eesti keelt, väljaspool, st avalikus ruumis hispaania keelt. Mida avalikum ja seega ametlikum on väline suhtlusraamistik ja mida diferentseeritum teema, seda sagedamini eelistatakse üldiselt hispaania keelt. Selle tulemusel taandareneb ka eesti keele kompetents:

A ma tahaks rääkida .. näiteks mis ma .. praegu minu filosoofiakursusel, kus ma käin või, loeme Heideggeri juba üks aasta ja pool ja – tahaks sellest rääkida eesti keeles – absoluutselt [ei tule midagi välja]. (naine, snd 1946)

2) Afektiivne seotus keelega. See tähendab kakskeelsete inimeste keelelojaalsuse määra oma keelelise repertuaari suhtes. Esimese põlvkonna immigrandid, kelle lojaalsus eesti keele suhtes oli üldjuhul kõrgem, nõudsid lastelt, et kodus räägitaks eesti keelt. Migratsiooniuurimises on tehtud üldine järeldus, et mida vanem on inimene, seda tugevam on reeglina tema etniline identiteet (Valk, Karu-Kletter 2006: 152) – keel aga on oluline identiteedi tegur.

Pärast Teist maailmasõda Argentinasse jõudnud sõjapõgenike põlvkond säilitas tugeva eesti identiteedi ja keelelojaalsuse. Teine põlvkond käis hispaaniakeelses koolis ja paljud neist peavad end tänapäeval juba argentiinlasteks. Nende jaoks pole ka eesti keelel sellist tähendust kui nende vanematel. Nende laste, st immigrantide kolmanda põlvkonna eesti keele eest ei üritanud hoolt kanda mitte nad ise, vaid nende vanemad, kelle jaoks eesti keel on oluline eestlaseks jäämise tingimus[3].

Mees, kelle naine on argentiinlanna, kirjeldab taolist situatsiooni:

Ja minu ema, tähendab laste vanaema kippus natuke .. tahtis neile natuke eesti keelt õpetada, aga .. natuke nad oskavad, mõne sõna rääkida, aga ütleme siis .. kui huvi erilist ei ole, vajadust, ma .. mulle ei meeldi pressida neile peale. Minu noorem tütar ükskord ütles, et ma tahaks natuke eesti keelt õppida, ma ostsin talle ühe .. lihtsalt ühe inglise-eesti grammatika ja andsin talle ja siis ta luges ja õppis, aga tal aega ei olnud nii tal see raamat tal kodus, eks ole. Ta mõned .. "*Tere isa, kuidas käsi käib*?" *ütleb mulle niimoodi. Aga .. eks nad kunagi uurivad natuke ikka ja. Eks eesti keel on väga raske keel ka, eks ole. Ei ole kerge*. (mees, snd 1943)

Argentina eestlaste esimese ja teise põlvkonna keele-eelistuse erinevuse üle arutleb ka järgmine keelejuht, kes ühtlasi vabandab teise põlvkonna vähest eesti keele oskust sellega, et nüüdseks on esimene põlvkond suures osas juba surnud ja kultuuriline surve eesti keelt rääkida on kadunud.

Alati hispaania keeles [räägime omavahel, st 2. põlvkond]. *Kui me olime veel nooremad ja .. ainult laagrides* [eesti skaudilaagrid], *kus pidime eesti keeles rääkima, siis me rääkisime. Aga omavahel on alati kastellaanos* [hisp *castellano* 'hispaania keel'] *rääkind ja. Ma olin eelmine nädala lõpus ma olin ka saarel*[4] *ja ma olin teine eestlane sündind siin, aga me räägime kastellaanos. Sellepärast võibolla meil on nii raskem nüüd tänapäev rääkida eesti keeles, et vanemad on ära surnud ja enam ei räägi, siis .. Aga ja, alati kastellaanos. See võibol-*

[3] Ka teistes migratsiooniuurimustes on täheldatud, et olulist rolli migrantide laste emakeele õpetuses segaperedes mängib vanaema suhtluskeel (Melika 1991: 75 jj).

[4] Eestlased rajasid ühele saarele Tigre jõe deltas 1950. aastatel nädalalõppude veetmise ja suvituspaiga, kohalikus kõnepruugis *Eesti saar* või *Eestimaa*, mida nende järeltulijad kasutavad tänapäevani.

la on seda, et me elame sellel maal ja siis peab nigu .. Siit paljudele ei meeldi, kui sa räägid teist keelt. Ja nad ei saa aru, siis nad vaatavad nii natukene.. (naine, snd 1955)

Tekstikatke lõpp annab ühtlasi tunnistust eesti keele madalamast prestiižist teise põlvkonna eestlaste seas. Eesti keele kasutussfäär piirneb koduga ja nüüdseks üsna kokkukuivanud eesti kogukonnaga – siit aga vallandub lumepalliefekt, mis varem või hiljem tõrjub (või enamasti ongi juba tõrjunud) eesti keele välja ka kodusest kasutusest.

3) Keelte prestiiž. Argentina eestlaste keelesituatsiooni iseloomustab diglossia: kahe keele (eesti ja hispaania) kooseksisteerimine, kusjuures ühel, hispaania keelel on ühiskondlik prestiiž, seda kasutatakse ametliku ja avaliku keelena, teine, eesti keel on aga vähemprestiižikana tõrjutud mitteformaalsete keelekasutusväljade (perekond, sugulased, suhtlusvõrgustikud) raamidesse. Ebavõrdse prestiiži tõttu on eesti ja hispaania keel hierarhilises suhtes, eesti keelt kasutatakse n-ö domeenispetsiifiliselt, hispaania keelt mitte. Ükskeelestumise protsess on liikunud selgelt domineeriva hispaania keele suunas. Hispaania keele kasutus on Argentina eestlaste seas laienenud kõikidesse igapäevaelu valdkondadesse – eesti keel peab konkureerima hispaania keelega ka koduses kasutuses. Oluline on seegi, et eesti keelel pole paljude Argentina eestlaste jaoks väärtust kirjakeelena: Argentinas sündinud põlvkond pole seda koolis õppinud, seda pole sotsiaalseks toimetulekuks vaja läinud, mistõttu vaid vähesed valdavad eesti õigekirja. Eestikeelse kirjanduse lugemine valmistab nooremale põlvkonnale raskusi, kuigi peaaegu kõikidel on kodus eesti raamatuid, peamiselt väliseesti kirjastuste toodangut. Tänapäeval on Argentina eestlaste etnolingvistiline vitaalsus (vt Ehala 2006) madal praktiliselt kõikide näitajate osas.

Koodivahetus ja laenamine

Kakskeelsuse kujunemise sotsiaalsete aspektide kõrval vaatlen järgnevalt grammatilisi aspekte. Kakskeelsusele iseloomulikuks tunnuseks on koodivahetus – kahe keele kasutamine ühe lausungi või ühe vestluse piires. Kui keelekasutaja vahetab koodi, st toodab teksti, millest osa on ühes, osa teises keeles, siis üks neist kasutatud keeltest on põhikeel (emakeel), mis pakub grammatilise põhja, millele lisatakse keelematerjali teistest keeltest

(Ehala 2007: 534).[5] Koodivahetus on kakskeelsete indiviidide puhul loomulik keelekasutuse ilming (Praakli 2008: 164).

Koodivahetuslik situatsioon võib ulatuda ühest sõnast pikema lõiguni – see sõltub sageli vestluse piires toimuvast teemavahetusest. Argentina eestlaste puhul on teemavahetusest sõltuv koodivahetus sage, seda teadvustavad keelekasutajad ka ise.

> *See oleneb, millest me räägime. Kui me räägime tööst – üksvahe me töötasime* [koos tädiga] *samas .. samade asjadega .. siis tööasjadest me räägime hispaania keeles. Ja kui me söidame rongiga või bussidega, siis räägime eesti keeles.* [Sest ei soovi, et teised aru saaksid.] .. *No – muidu me räägime eesti keelt. Proovime eesti keeles rääkida, aga ma ütlen nii .. kui tuleb .. kui ei tule meelde sõnad eesti keeles, siis teeme .. räägime hispaania keeles. Me ei saagi aru, kunas me läheme ühest keelest teise. Hakkame ühega ja siis niimoodi ütleme, kõik üks .. popurrii. Kõik üks.* (naine, snd 1963)

Struktuuri või keeleainese laenamine või ülekandmine võib toimuda kõikidel keeletasanditel: foneetikas, morfoloogias, süntaksis ja sõnavaras. Sõnavaralaenudes on esikohal enamasti nimisõnad, haruldasem on verbide laenamine. Kirjanduses on välja pakutud erinevaid laenatavuse hierarhiaid, kus esikohal on valdavalt nimisõnad (Verschik 2007: 358-359).

Ka Argentina eestlaste leksikaalsetes laenudes domineerivad nimisõnad, kusjuures need on eesti keeles enamasti morfoloogiliselt hästi integreeritud: toorlaenulisele nimisõnale lisatakse lauses eesti käändelõpp, nt "Minul ei ole *vokabulaari*" (hisp *vocabulario* 'sõnavara') – nii vabandas üks naine (snd 1925) oma kesist eesti sõnavara.

Argentina eestlaste eesti keeles esineb hulk hispaania nimisõnu: *industria* 'tööstus', *avenida* 'avenüü, tänav', *prestigio* 'prestiiž, maine', *espíritu* 'vaim, hing', *oportunidad* 'võimalus, juhus', *lote* 'krunt', *capital* 'pealinn', *camión* 'veoauto', *cálculo* 'arvutus, arvestus', *porcentaje* 'protsent', *raíz* 'juur', *experiencia* 'kogemus'.

---

[5] Koodivahetuse ja laenamise vahel ei ole kindlat piiri. On viidatud raskustele eristada ühesõnalist koodivahetust ja laenamist – sõltuvalt uurijast nimetatakse enamuskeele (K2) mõjude esinemist leksikaalsel tasandil kas koodivahetuseks, laenamiseks või interferentsiks (Praakli 2008: 164). Küll on aga kindel, et laenude aluseks on koodivahetus (RRV 2003: 187; Verschik 2007: 360).

Hoopis vähem laenatakse verbe. On väidetud, et mida väiksem on ühe või teise keeleüksuse autonoomsus (seotud morfeemid, muutelõpud jne), seda väiksem on selle ühiku laenamise tõenäosus. Empiiriliselt on teada, et verb ei ole süntaktiliselt nii autonoomne kui nimisõna, st ta on seotum. Seotus on aga laenatavust pärssiv tegur (Verschik 2007: 358-359).

> *Liiale küsiti, kas veel siin* [Argentinas] – *Rootsis, eestlased isegi – kas siin veel inimesed neid .. kasutasid neid boleadoorad* (hisp *boleadora* 'kolm naha sisse mässitud kivi lasso otsas, vahend loomade püüdmiseks'). *Nood, mis gautšod* (hisp *gaucho* 'karjus') ***usosid***, *need .. et loomasid* [püüda]. (naine, snd 1963)

Siin figureerib hispaania verbi *usar* ('kasutama') tüvi, millele on liidetud eesti pöördelõpp. Tegemist näib olevat juhusliku individuaalse koodivahetusega, mis pole Argentina eestlaste seas kujunenud üldaktsepteeritavaks leksikaalseks laenuks.

Ka järgmises näites on hispaania verbile – *devaluar* ('devalveerima; alla hindama') – lisatud eesti sufiks: *Praegusel momendil siin sõjaväelased on absoluutselt* ***devalueeritud****, eks ole*. (mees, snd 1938)

See näide on eelnevast mõneti erinev: sõnal on eestikeelne lähedane vaste – devalveerima. Üldine reegel on, et ühisest allikast pärit leksikaalsed elemendid soodustavad laenamist ja kopeerimist. Hulgaliselt näiteid saab siin tuua nimisõnade kohta – sellise leksikaalse adaptatsiooni puhul laenatakse enamik hispaania sõnu eesti sõnavarasse ilma hääldust kohaldamata. Esinevad uued foneemid, näiteks hispaaniapärane *c*[6], eriti häälikuühendis *-ción*, mis tulevadki ette vaid sõnalaenudes *resp*. koopiates: *manifestassioon*, (palju) *manifestassioonesid* (< hisp *manifestación*), *generassioon* (< *generación*), *globalisassioon* (< *globalisación*), *tradissioon* (< *tradición*), *situassioon* (< *situación*), *kommunikassioon* (< *comunicación*).

Ühisest allikast pärit leksikaalsed laenud võivad adapteeruda ka koos hispaania liitega. Näiteks: *Mina olen* ***luteraana*** *Eestist Pühavaimu kirikust*.

Nende "võõrsõnadena" esinevate mõjude kõrval esinevad ka vähesed sõnalaenud, millest on ainuüksi kõlalise mugandamise teel saanud Argentina

[6] Eestikeelseis näiteis on *c* antud edasi *ss*-kujul.

eestlaste eesti keele elemendid, näiteks *Kakskümmend* ***kvaadert*** siit (vrd hisp *cuadro* 'kvartal'). Argentina eestlaste sõnavarasse on jõudnud *mate*[7] kohati väga eestipärase häälduse*ga* – *maatee*.

Üldise reegli järgi piirdub leksikaalne laenamine *resp*. koodivahetus üldiselt mittepõhisõnavaraga. Sisestava (lausesisese ühe- või paarisõnalise) koodivahetuse ootuspärasteks elementideks on nn kultuurispetsiifilised sõnad. Spetsiifilisus on omakorda seotud semantiliste väljadega – teatud teemal rääkimine ajendab koodivahetust sagedamini (Verschik 2007: 361; Zabrodskaja 2005: 36). Näiteks:

Ma mängin bridži ***komputadoril*** (hisp *computador* 'arvuti'). *See on ainus asi, mida ma oskan* ***komputadoriga*** *teha*. (mees, snd 1924)

Siis pärastpoole tulid ***remiised*** (hisp *remise* 'üüriauto'). (naine, snd 1963)

Arst teeb ühte ***tratamientod*** (hisp *tratamiento* 'ravi'). (naine, snd 1923)

*Minu isa töötas selles külma****industriis*** (hisp *industria* 'tööstus'), *tähendab* ***frigoriifiko*** (hisp *frigorífico* 'külmkapp, -kamber'), *tema installeeris külmaseaded, aga nende suurte külmaseadete, eks ole*. (naine, snd 1946)

Minu vanaisa oli juba siin paar aastat ennem ja sai ühe hea koha nagu ***teknik elektrisista*** (hisp *electricista* 'elektrik'). ***Elektrisista*** *ütleme* ***kompaniia*** (hisp *compañía* 'kompanii'), *mis andis* ***elektrissidaadi*** (hisp *electricidad* 'elekter') *ütleme terve Argentinasse*. (naine, snd 1932)

Muidugi, kui olid need finantskriisid siin, siis kanti raha üle nende ***paraiso finantsieerosse*** (hisp *el paraiso del financiero* 'maksuparadiis'). *Need on, mis on mitmel pool väikste saarte peal on.*. (mees, snd 1933)

Buenos Airese eestlaste Tigres asuvasse suvemajja viib ühissõidukina kurseeriv kaater. Ma ei kuulnud kordagi, et keegi oleks seda nimetanud mingi muu nimega kui *lantša* (hisp *la lancha* 'kaater'). Kultuurispetsiifiline on ka sõna *matšisto* (hisp *machista* 'meessõvinist') ühe naiskeelejuhi jutus, kui ta oma halva iseloomuga mehest rääkis:

---

[7] Traditsionaalne toniseeriv jook Argentinas. [Mateteest ja selle joomisrituaalidest vt C. Levi-Strauss, Nukker troopika. Tallinn: Varrak, 2001, lk 195–197; L. Kängsepp, Minu Argentina. Tartu: Petrone Print, 2008, lk 54–59. – Toim.]

***Matšisto** – saad aru, mis asi see sõna on? See on jaa nii et .. mees.. Aga tema oli nii .. löi mind ja.. Niisukene kuidas üteldakse – halb inimene*. (naine, snd 1955)

Laenamisele alluvad sageli ka toponüümid, mida kasutatakse eesti keele morfoloogilisele struktuurile vastavalt:

*Me olime mineva aastal **Greessias*** (< *Grecia* 'Kreekas') *ja siis temal on kaks ütleme kolleegat, mis on kah **Finlandiast*** ('Soome'), *eks ole, **kapitaanes*** (hisp *el capitán* 'kapten', siin 'lennukipiloot') *mõlemad kah*. (naine, snd 1932)

Tšiilelane** ütleb, et – need, kes siin elavad ja nende lapsed – et mina olen **tšiilelane (< *Chile* 'Tšiili'). (mees, snd 1934)

*Minu esimene mees oli **tšeeko*** (hisp *checo* 'tšehh'). (naine, snd 1925)

Oma uue kodumaa nime **Argentina** hääldatakse tavaliselt eestipäraselt, kuigi noorema põlvkonna – nende, kes on Argentinas hispaaniakeelses koolis käinud – kõnepruugis hääldub see hispaaniapäraselt: *No, mul meeldib **Arhentiinas***. (mees, snd 1959)

Täielik kopeerimine puudutab pragmaatiliselt olulisi keeleelemente, st semantiliselt spetsiifilisi nimisõnu, partikleid, adjektiive ja arvsõnu.

Adjektiivide laenamist esineb Argentina eestlaste kõnes võrreldes nimisõnadega suhteliselt harva, peamiselt teise põlvkonna keelekasutuses:

*Euroopa rikkamad riigid ei taha vastu võtta immigrante kui oma inimesi. Argentinas on sel .. ses suhtes on Argentina hirmus .. hirmus **generooso*** (hisp *generoso* 'suuremeelne'). (mees, snd 1940)

*..nemad imestasid ka, et meie nii hästi räägime eesti keelt, et on nii nigu .. et **puuro***.. (hisp *puro* 'puhas'). (naine, snd 1954)

*Sellepärast mina tunnen rohkem .. mina ikkagi olen olnud väga **orguljooso***[8] (hisp *orgulloso* 'uhke') *.. väga .. väga uhke, et mina olen eestlane*. (naine, snd 1952)

Siin on Hispaaniast, Itaaliast .. Inglis[maalt] *on väga palju. Eestlased on väga vähe. Siis ma tunnen, et me oleme vähe, aga me oleme*

[8] Eestikeelseis näiteis on *-ll-* antud edasi kujul *-lj-* (nt *orguljooso*), *-ll-* (nt *kastellaano*) või *-ž-* (nt *koožad*).

importandid (hisp *importante* 'tähtis, oluline') *sellepärast*. (mees, snd 1959)

[Argentina on] *väga* ***komplikaado*** (hisp *complicado* 'keeruline, komplitseeritud'), *nutikas maa*. (mees, snd 1918)

Ma käisin koolis küll, aga minu ***sossiaal*** (hisp *social* 'ühiskonna-; ühiskondlik') *elu oli eestlastega*. (naine, snd 1925)

Inimese keelekasutus sõltub suuresti tema mõtlemise keelest. Seda aspekti – keel mõtlemise vahendina – on rõhutatud kakskeelsusuurimustes. Kohati on emakeeltki defineeritud kui keelt, mida inimene lapsepõlvest peale vanematega ja/või teiste lähedastega suheldes õpib ja kasutab ja mida ta kasutab mõtlemiskeelena (Melika 1991: 91). Mõtlemiskeelt on bilingvaalsetel inimestel sageli endilgi raske määratleda, tihtipeale ei olegi siin maatrikskeelt võimalik välja tuua. Üldiselt nimetab Argentina eestlaste esimene põlvkond mõtlemiskeeleks eesti keelt, teine põlvkond hispaania keelt. Eriti teise põlvkonna inimesed kurdavad kohati, et eesti keeles rääkimiseks on vaja tõlkida mõtted hispaania keelest eesti keelde.

Ma arvan, ma mõtlen ***kastellaanos*** [st hispaania keeles]. *Ma mõtlen* ***kastellaanos****, jah. Ja ma tahan tõlkida ja*.. (naine, snd 1955)

Seaduspärane näib olevat, et eesti keeles mõtleval inimesel on näiteks automaatsed keelelised žestid eestikeelsed, hispaania keeles mõtleval hispaaniakeelsed.

Ma mõtlen, et ma .. ma mõtlen palju kindlasti eesti keeles. Hispaania keeles, aga ka eesti keeles. Kui ma loen midagi, ütlen **üks**, **kaks**, **kolm**, *ei ütle mitte* **uno**, **dos**, **tres**, *eks ole .. Selle keele ma õppisin muidugi algusest peale, nii et ma mõtlen – nii ta on, eks ole*. (mees, snd 1943)

Loendamine, aga ka näiteks afektiivsed reageeringud, nagu reageerimine ehmatusele vms sõltuvad mõtlemise keelest.

Täielikule kopeerimisele alluvad Argentina eestlaste keeles mitmed diskursuse markerid nagu vooru alguses ja teatud vestlusjärjendi positsioonis esinevad *sí* ('jah') ja *no* ('ei'): Näiteks küsimusele, kas keelejuht pole mõelnud Eestisse kolimisele, sain vastuseks:

Kolida? ***No!*** *Mina pidin – ma mõtlesin minna Rootsisse elama*. (naine, snd 1963)

– Kas nad lootsid tagasi minna?
– ***No, no,*** *nad arvasid, et kunagi ei saa*. (naine, snd 1955)

– Ma kuulsin, et tšiilelased olid aidanud inglasi, kui see sõda oli.
– ***Sí, sí***. *Bueno, see oli üldse üks imelik aeg*. (naine, snd 1923).

– *Ja sel ajal tõi palju* ***kabeesas neegras***, *neegritare* (hisp *cabezas negras* '(sõna-sõnalt) mustpäid')[9] *tõi provintsidest inimesi tööle Buenos Airesisse ja .. ja võttis politseisse ja*.
– Perón?
– *Perón,* ***sí***. *Ja siis riigistas kõik asjad siin ja*. (mees, snd 1918)

Sageli kopeeritavad diskursuse markerid on ka vastuseid sisse juhatavad keelendid *klaaro* (hisp *claro* 'selge; arusaadav') ja *bueno* ('hästi; nõus; nii'):

– Mailaga sa käisid ühes koolis?
– ***Klaaro***, *üks aasta olime koos*. (naine, snd 1952)

Ja siis ma võtsin ühed sõbrannadega kokku – seitse-kaheksa prouat ja ütlesin, ***bueno****, teeme nüüd luteri kiriku siin. Ja tegime kah*; ***Bueno****, ma mõtlesin, ma üks aeg ma lendan lennukitega ja siis õpin edasi, aga* ***bueno****, nii oli ja läksid kümme aastat .. kümme aastat ja siis* ***bueno*** *ei viitsind midagi õppida ja*.. (naine, snd 1954)

Samas ei kopeerita Argentina eestlaste keeles sõna *bueno* adjektiivina (hisp *buen|o, -a* 'hea').

Koodivahetusele alluvad Argentina eestlaste keeles ka mitmed täitesõnad kõnekeelsetes väljendites:

Sinuvanune ***masomenos*** (hisp *más o menos* 'enam-vähem, umbes'); *Ei teata, mille pärast* ***todaviia*** (hisp *todavía* 'siiski, veel, ikka'), *mikspärast see .. see tuleb jää. Liigub vähehaaval ja kukub järve ja nüüd ta juba sulab rohkem, sest see kliima on soe.* (naine, snd 1923)

Ja kavalus ja jõud .. kas selle kavaluse ja jõu siis mootoriks oli tema auahnus või mitte – ***no importa***! ('vahet pole') (mees, snd 1918)

[9] Tähendus 'varblased' – halvustav väljend alamklassist, hrl mestiitsidest tööliste kohta.

Täielikult on Argentina eestlaste keeles kopeeritud mõned sidesõnad. Üldlevinud, nii vanema kui noorema põlvkonna keelekasutuses on *pero* (‘aga’).

Ma nägin, Eesti mängis fuutbolli (hisp *fútbol* ‘jalgpall’). *Kaotas*! ***Pero***: *Midagi hullu,* ***pero*** *ta mängis*!; *Ja ütleme niimoodi*: *kõik venelased ei ole kommunistid, okei,* ***pero*** *mina vihkan venelasi*. (naine, snd 1952)

Vähemlevinud on sidesõna *o* (‘või’) kopeerimine – see esineb mõningatel juhtudel vaid teise põlvkonna keeles:

Ma ei ole .. ma kedagi ei ütle, kuidas teha ***o*** *midagi teha, ma teen*. (mees, snd 1959)

Ma mõtlen pool .. ***o*** *rohkem nagu – ma ei ütle, nagu eestlane, sellepärast* [et] *ma eestlane ei ole, ei ole sündinud sääl*. (mees, snd 1959)

Täielikku kopeerimist võib esineda ka siis, kui kõneleja teeb seda teadlikult kindlal pragmaatilisel eesmärgil (suhtumise demonstreerimine, iroonia vms). Sellisel juhul on kopeerimine osa suhtlusstrateegiast: teise keele elementide kasutamisest tekkinud kontrast teeb ütluse mõjuvamaks (vt Verschik 2007: 369).

..enne kui sa kodu lähed, sa lähed oma sõbranna juurest või oma sõbra juurest mööda ja sa ei helista talle ega midagi – sa lähed tema poole ja nii nagu öeldakse siin ***kaiste***, ***kaiste de la kaama*** (hisp *caiste de la cama* ‘käibeväljend, kui keegi ilmub kohale väga vara’) *– ja teine peab sind vastu võtma*. (naine, snd 1963)

Aga muidu on Argentina on ***makanuudo*** (hisp *macanudo* ‘lahe, vinge’), *nagu öeldakse siin – hea*. *See on minu maa*! *Kuule – siin sa elad üle*! (mees, snd 1940)

Mina tegin tööd ja ma ei saand ühtki sõpra endale sealt. Ja ma sain vaenlasi küll, kuna ma tahtsin teha hästi .. hästi tööd. Aga ***– akii ser amiigo primeero i dispoes el trabaho*** (hisp *aqui ser amigo primero i después el trabajo* ‘enne sõbrad ja pärast töö’). (mees, snd 1918)

Täielike koopiate kõrval eristatakse valikulisi koopiaid: semantilised koopiad, tõlkelaenud, morfosüntaktiliste mallide, sõnajärje jms kopeerimised (Verschik 2007: 366). Argentina eestlaste keeles on üpris levinud mitmesugused laentõlked. Üheks levinumaks on *vannituba* tualettruumi tähenduses (hisp *baño* ‘vannituba, tualett’).

Laentõlke näiteks on ka verbi *soñar* (‘unistama, und nägema’) eri tähenduste vahetamine eesti keeles ning *tengo .. años* (‘olen ..-aastane’) tõlkimine eesti keelde.

***Unistan** võibolla mõni asi eesti keeles* (st näen und eesti keeles). (naine, snd 1954)

*Mina hakkasin rääkima kastellaano keel, niimoodi, et ma sain aru, kui **mul oli seitse aastat*** (‘olin 7-aastane’). (naine, snd 1952)

Järgmises näites on lisaks ühendile *tengo .. años* tõlgitud ka *dejar* (üldine tähendus ‘jätma’ on siin edasi antud kitsamas tähenduses – *dejar de* ‘lõpetama’). Üldreegel ongi, et verbid laenatakse pigem laiemas kui kitsamas tähenduses.

Mina õppisin kiimika (hisp *cimica* ‘keemia’). *Ma hakkasin, kui **mul oli kaheksateist aastat** ja **jätsin ära** kahekümne ühe – kakskümmend kaks aastat, **jätsin ära**, sellepärast ma abiellusin ja töötasin Serviissio Meteoroloohikos* (hisp *Servicio Meteoroligico*). *Ja bueno*. (naine, snd 1925)

Analoogiline on näide hispaania verbi *llevar* [*ževar*] (‘kandma; viima’) tõlkimisest:

*Võibolla nad tahavad sind röövida – anna mulle raha. Mõned dollarid, mis sa saad **viia** taskus, rohkem **ära vii**. Rohkem kui sul on, ei saa sul võtta*. (naine, snd 1959)

Hispaaniakeelse tervituse *bienvenida* (‘tere tulemast’) tõlkimise kohta eesti keelde on järgmine näide: *Te olete **head tulemast** alati siin, tead*. (mees, snd 1942)

Tervituste puhul on huvitavad laenud, mis viitavad tähendusnihetele ajamäärangute vallas: Eestis öeldakse *tere hommikust* pärast ärkamist, *tere päevast*, siis kui on valge, *tere õhtust*, kui läheb pimedaks, *head ööd* – kui keegi suhtlejatest hakkab magama minema. Hispaania keele mõjul tervitavad Argentina eestlased vastavalt kohalikule toidukultuurile: *tere hommikust* öeldakse kuni lõunasöögini, *tere õhtust* – pärast lõunasööki kuni õhtusöögini. Seda esineb ka muudes ajamäärangutes, nt *kell üks õhtal* (naine, snd 1952). Praktikas küll kasutatakse sageli ka hispaaniakeelseid *buen día* ‘tere päevast’, *buenas tardes* ‘tere õhtust’, *buenas noches* ‘head ööd’.

Kohati kopeeritakse hispaania nimisõnad koos artiklitega.

Kui sa lähed noroestesse (hisp *noroeste* 'loe, loodekaar'), *seal on mäed on .. üks mägi on – nad nimetavad La Požeera de la Kooža* (hisp *La Pollera de la Colla*[10]). *Colla on need boliivi .. need, kes sääl* ***lapuunas***[11] *elavad, need on koožad* (hisp *colla*) *ja siis nendel on need riided on väga värvirikkad ja see on kõik seda tehtud telaaridega* (hisp *telar* 'kangasteljed') *jah*? (naine, snd 1943)

Kui hispaania nimisõnade täielik kopeerimine koos artikliga on suhteliselt harv, siis tõlkelaenuna esineb määramata artikkel (hisp *un*, *una*) üsna tihti, mis viitab kontaktist tulenevale grammatikaliseerumisele Argentina eestlaste keeles.

Ma mäletan, et kui mu isa .. õhtu tuli ema vend ja ütles, et lähme. Ja siis .. mis meil olli .. isa võttis ***üks*** *rukkileib ja* ***üks*** *kohver. Ja mitte millegiga* [põgenesime Eestist]. (naine, snd 1938)

Kui sa lähed töötama ***ühte*** *restorani või lähed ma ei tea supermerkaado* (hisp *supermercado* 'supermarket'), *noh, kus müüakse – siin on suured kohad, kus sa müüd* ***ühte*** *sööki*.. (naine, snd 1952)

Tal oli ***üks*** *vanaema, tal oli* ***üks*** *vanaisa, tal oli* ***üks*** *onu, tal oli* ***üks*** *tädi – tal oli perekond*. (naine, snd 1952)

Märkimisväärselt palju kasutatakse Argentina eestlaste jutus väljendit "see on see asi". Tegemist on levinud hispaaniakeelse väljendi *así es/es así* ('nii see on!') kopeerimisega eesti keelde – ilmselgelt on kopeerimist soodustanud hispaaniakeelse *así* ('nii, sedasi') kõlaline kokkulangevus eestikeelse sõnaga *asi*.

Ja ükskord läheb [inimene kirikusse], *teinekord ei lähe, võibolla vahest käib iga kuu, vahest käib iga kord neli kuud, vahest käid üks kord aastas – ja see asi hakkab ära surema.* ***See on see asi****, ütleme see on nagu vana puu hakkab ära kuivama*. (mees, snd 1942)

Tead .. ja sellepärast ongi, et keegi .. keegi eestlaste vahel ei ole abielus. ***See on see asi on****!* ***Ja see on see asi****, tead*. (mees, snd 1942)

---

[10] Tõlkes: *colla*'de (indiaani rahvas Boliivia-Argentina piirialal) seelik. Andide naised kannavad 6-7 seelikut ülestikku, mistõttu võrdlus mäega on omal kohal.

[11] *la puna* – tundravöönd Andides.

Mu ema suri kümme aastat tagasi ja mina enam kellegiga ei räägi eesti keelt – ***see on see asi***. (naine, snd 1954)

Ta ei ole elanud nagu .. nagu üks eestlane. Väga vähe eesti toidud söönud ja ei .. need eesti seltsi pidusid .. ta ei ole eland seda. ***See on see asi***. (mees, snd 1959)

Süntaksi vallas võib Argentina eestlaste keeles täheldada muutusi rektsioonis.

Et ei ole vaja, et sa ***talle küsid****, et sa palud* ***talle****, tema on kohe nii sinu juures, kui .. kui ta võib* (vrd *no es necesario que le preguntes, que le pidas*). (naine, snd 1963)

Aga rootslastel ei olnd mingit probleemi ***selle üle*** (vrd *pero los suecos no hicieron problemas sobre eso*). (mees, snd 1934)

Eesti ajalehte nad said ***Eesti Seltsi läbi***. (vrd *recibían diarios estonios de la Asociación Estonia*). (naine, snd 1932) [Argentinas telliti Rootsis ja Põhja-Ameerikas ilmuvat eesti ajakirjandust.] *Mina ikkagi olen* ***tundnud eestlane*** (‘end eestlasena’, vrd *yo me siento estonio*). (naine, snd 1952)

Väga tavaline on Argentina eestlaste keeles konstruktsioonis “sellepärast, et” sõna “et” kadu hispaania *porque* mõjul.

Nii et see, vaata, mina iga päev olen vähem kristlane, ütleme niimoodi. ***Sellepärast****, see ei ole enam usk, see on poliitika*. (mees, snd 1934)

Kõige hullem oli seal all, laeva suures lastikambris, ***sellepärast****, ei olnd isegi* ***magusat vett*** (hisp *agua dulce* ‘magevesi’) *joomiseks*. (mees, snd 1934)

Struktuuritõlkimist esineb ka järgmises näites, kus hispaania keele mõjul on vahetusse läinud eesti küsisõna *miks* ja adverb *sest* (hisp k vastavalt *por qué* ja *porque*):

Mu vanem öde, tema hakkas kastellanot õppima, kui ta kooli läks. ***Miks*** *ta oli vanem ja ei olnud teisi, siis mu öega siis ma olen ise ka öppind*. (naine, snd 1955). *Miks teised on, mis on läind .. läksid külastama* [Eestit] *ja tulid tagasi, nendel ei meeldind*. ***Miks*** *nendel oli see mulje, kuidas see maa oli, kui nemad jätsid selle ja viiskümmend aastat hiljem see oli muutund palju* (naine, snd 1955).

Järgmises näites on hispaaniapäraselt “nii .. nii” abil rakendatud väljendit “ei .. ega”:

Ütleme õigust, mina... ma ei ole olnud ***nii*** *arhentiinlane,* ***nii*** *eestlane, kuigi minu... minu majas kogu aeg räägiti eesti keeles* (vrd *no he sido ni argentino ni estonio*). (naine, snd 1952)

Järgnev dialoog näitab, kuidas vestlussituatsioonist lähtuvalt integreeritakse hispaaniapärase süntaksiga lausesse eestikeelseid sõnu, mida ei teata või ollakse unustanud.

– Seltsis tehti .. oli orkester. Nad tegivad orkestri. Orkester. Tegivad pidusid, väga palju pidusid, siis tegivad spordi .. campionatos, spordi. Ja siis olid koos ja suuremalt jaolt olid kõik ütleme .. ahedreesi mängisivad (hisp *ajedrez*). *Kuidas on ahedrees*?
– Male.
– *Malet. Mängisivad male torneod* (hisp *torneo* ‘turniir’). *Olid* ***kampionaato de male*** (‘male meistrivõistlused’ < hisp *campionato*). (naine, snd 1932)

Mõningasest variaablusest Argentina eestlaste keeles

Nagu artikli alguses öeldud, eristavad Argentina eestlased endi seas kaht gruppi, *vanad eestlased* ja *uued eestlased*. Kuigi vanad ja uued eestlased allusid sarnastele sotsiaalsetele integratsioonifaktoritele, on nende keelekasutus mõneti erinev. Uued eestlased tajusid vanade erinevat eesti keelekasutust kohe, kui nad Argentinasse jõudsid ja sealsete vanade eestlasega kokku puutusid. Sõjapõgeniku Ellen Liivi romaanis on kirjeldatud muljet kohalikust eesti seltskonnast: “*.. eesti keel kõlas siin kuidagi harjumatult. Ta* [peategelane] *pidi tahtmatult endamisi imestama selle üle, et see oli keel, mida ta kogu eluaja kuulnud ja ka ise rääkinud*. [- -] *tuttavate kõnekäändude rahvapärasuses siin olnuks nagu midagi näideldut, kunstlikku*; *oma uutes, kahtlemata esmaklassilistes ülikondades palavusega võitlevate ja sellejuures siiski peremehe kokteeliklaasidest lugupidavate meeste ladususes nagu kinnitada tahtmine, et*: *küll me oskame eestlased olla, ega me ole midagi ära unustanud*.” (Liiv 1959: 85)

Tänapäeval erineb vanade eestlaste keelekasutus uute eestlaste omast peamiselt murdejoonte esinemuse poolest – taoliste murdejoonte, mille

kasutus oli Eestis tol ajal, kui vanad eestlased Argentinasse jõudsid (1920.-30. aastail), küllalt tavaline. Uute eestlaste eesti keeles neid aga praktiliselt ei esine.

> *Kui ma veel väike olin ja minu vanemad* ***tulivad*** *Argentinasse, nad ei saanud kudagi väljendada, sellepärast, et nad ei rääkinud üks sõna argentina keelt. Aga siis nad* ***hakkasivad*** *otsima teisi eestlasi, kokku saama. Nad* ***läksivad*** *..* ***ostsivad*** *seal ühe maakese ja* ***ehitasivad*** *maja ja* ***siis hakkasivad*** *ütleme niimoodi..* (naine, snd 1932)

> *Pero kõige tähtsam on see, et minu vanemad* ***tulivad*** *Eestist,* ***tulivad*** *siia kahekümne neljandal aastal*. (naine, snd 1925)

Lisaks vanade ja uute eestlaste keelekasutuse erinevustele on veel individuaalseid idiolektilisi erinevusi. Näiteks peres, kus mees on eestlane, naine soomlane, mõjutab mehe eesti keelt lisaks hispaania keelele ka soome keel:

> *Kui Mirjam* [soomlannast abikaasa] *vahest ja minagi ütleme, et Argentina on see ja see maa. No*! *Argentina es un .. un kaleidoskoopiline muuttuva yhteiskunta, mida meillä on vaikea tuntaa, see on nii erilaisia ihmisiä eri paikoissakin. Kui me sõitsime siit kaks korda Atlandi rannalle oma autoga, olen väikestes linnades eland – see on täitsa teine maailm*! (mees, snd 1918)

Kokkuvõte

Käesolevas artiklis esitati lühike ülevaade Argentina eestlaskonna kujunemisest umbes saja aasta jooksul, samuti kirjeldati Argentina eestlaste eesti keele kasutust. Põhirõhk oli seejuures hispaania keele mõjudel.

Argentina eestlaskonna moodustavad 1920. aastail Argentinasse tulnud eestlaste järglased ja pärast Teist maailmasõda saabunud põgenikud ja nende järeltulijad. Kaks gruppi, nn *vanad* ja *uued eestlased*, eristuvad üksteisest tänapäevalgi. Iseäranis torkab erinevus silma nende eesti keele kasutuses. Argentina eestlaskond on üks kiiremini kahanenud eestlaste kogukondi välismaal, koosnedes tänapäeval vähem kui poolesajast eesti keelt kõnelevas inimesest. Kunagine vilgas seltsitegevus on vaibunud, pärast Nõukogude Liidu lagunemist pole Argentinasse kodueestlaste näol täiendust saabunud.

Artiklis kirjeldatud keeleainestiku on autor kogunud 2007. aasta alguses. Vaadeldav keeleainestik illustreerib Argentina eestlaste keelekasutuses ilm-

nevat koodivahetust *resp*. laenamist. Argentina eestlaste esimese põlvkonna omavahelise suhtlemise keeleks on valdavalt eesti keel, mis sisaldab peamiselt ühesõnalisi sisestusi hispaania keelest. Hispaania ainese kasutamist mõjutab suuresti vestlusteema. Teise põlvkonna omavahelise suhtlemise keel on juba valdavalt hispaania keel, kuigi suhtlustasandil vallatakse ka eesti keelt. Võrreldes esimese põlvkonnaga on teise põlvkonna keelekasutuses suurem hispaania keele mõju.

Kirjandus

Béla, B. 1999. Integration oder Assimilation? – Ed. by J. Brendel. Culture of the Time of Transformation. Poznan: WiS Publishers, 321–325.

Ehala, Martin 2006. Etnolingvistiline vitaalsus ja selle mõõtmine. – Teoreetiline keeleteadus Eestis II. Toim I. Tragel, Haldur Õim. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 68–84.

Ehala, Martin 2007. Etnolingvistilise arengu ökoloogia. – Akadeemia 3, 511–553.

Jürgenson, Aivar 2007. 50 aastat eesti kogudust Buenos Aireses. – Eesti Kirik, 25/26, 20.06., 5.

Kulu, Hill 1992. Eestlased maailmas. Ülevaade arvukusest ja paiknemisest. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Laurits, Kaido 2003. Eestlased Lõuna-Ameerikas 20. sajandi algusest kuni II maailmasõjani. Bakalaureusetöö. Käsikiri TÜ ajaloo ja arheoloogia instituudis.

Liiv, Ellen 1959. Ürgmets ja koolibri. Toronto: Orto

Madise, Juhan 1966. Emigratsioon Saksamaalt. – Eesti saatuseaastad IV (1945–1960). Poliitilised põgenikud. Stockholm: EMP, 179–189.

Melika, Georg 1991. Die sprachliche Verkehrsaktivität der deutschen Minderheit in Mukachevo (Ukr. SSR). – Jahrbuch für ostdeutsche Volkskunde 34, 71–102.

Poljan 2002 = Полян, П. 2002. Жертвы двух диктатур: жизнь, труд, унижение и смерть советских военнопленных и остарбайтеров на чужбине и на родине. Москва.

Praakli, Kristiina 2008. Eestlased ja eesti keel Soomes. – Toim H. Metslang, R. Grünthal. Lähivertailuja 18. (= Uralica Helsingiensia 1.) Helsinki, 159–175.

RRV 2003 = Rannut, Mart, Ülle Rannut, Anna Verschik 2003. Keel, võim, ühiskond. Sotsiolingvistika ja keelepoliitika õpik. Tallinn: TPÜ Kirjastus.

Rosenberg, Peter 1992. Neue Forschungen zum Zustand der Sprache der Deutschen in der Sowjetunion. – Hg. von H. Kugler. Kulturelle Identität der deutschsprachigen Minderheiten in Russland/UdSSR. Kassel, 44–73.

Ryan, Ellen Bouchard 1979. Why Do Low-Prestige Language Varieties Persist? – Eds. H. Giles, R. S. Clair. Language and Social Psychology. Language in Society. Oxford, 145–157.

Schönwald, Matthias 1998. Deutschland und Argentinien nach dem Zweiten Weltkrieg: politische und wirtschaftliche Beziehungen und deutsche Auswanderung 1945–55. Paderborn, München, Wien, Zürich: Schöningh.

Stark, Joachim 1992. Sprache als ethnische Grenze. – Hg. von E. Hösch, G. Seewann. Apekte ethnischer Identität. Ergebnisse des Forschungsprojekts Deutsche und Magyaren als nationale Minderheiten im Donau-raum. München, 35–67.

Zabrodskaja, Anastassia 2005. Vene-eesti koodivahetus Kohtla-Järve vene emakeelega algkoolilastel. (=Tallinna Ülikooli eesti filoloogia osakonna toimetised 6.) Tallinn: TLÜ Kirjastus.

Valk, Aune, Kristel Karu-Kletter 2006. Rootsi eestlaste eesti-identiteet. – Suur põgenemine 1944. Eestlaste lahkumine läände ning selle mõjud. Toim K. Kumer-Haukanõmm, T. Rosenberg, T. Tammaru. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 147–169.

Verschik, Anna 2007. Keelekontaktid, laenatavus ja verbi kopeerimine eestivene keelevariandis. – Keel ja Kirjandus 5, 357–377.

Viikberg, Jüri 1997. Eesti külad Venemaal: keel ja identiteet. – *Eestlane olla...* Eesti keele ja kultuuri perspektiivid. Koost H. Kulu, K. Metsis, T. Tammaru. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 28–52.

Weichhardt, Peter 1990. Raumbezogene Identität. – Bausteine zu einer Theorie räumlich-sozialer Kognition und Identifikation. Stuttgart.

ESTONIANS AND THE ESTONIAN LANGUAGE IN ARGENTINA

Summary

After WW II, a large number of Estonians who had fled to Sweden, Germany, Denmark and other countries, migrated elsewhere. This was mainly due to efforts of the Western allies to solve the refugee problem by relocation, sometimes to overseas destinations. An incentive for migration was the chronic need for labour in many of the countries that had participated in the war. Argentina was attractive because of its land industrialisation campaign, which, even before WW II, also needed workers.

In the interviews I conducted in 2007, Estonians who had settled in Argentina stated that their fear of Russia and the outbreak of a new war drove them as far from Europe as possible. In some cases, people simply said that Argentina had prepared immigration documents faster than any other country. Some Estonians also arrived as illegal immigrants.

In Argentina, Estonian war refugees found fellow Estonians who had settled there prior to WW II and had emigrated mainly in the 1920s, for economic reasons. These two immigrant groups had different motivations, and have always differentiated between themselves as *the old Estonians* and *the new Estonians*. The borderline between those two groups is WW II.

As the majority of the descendants of these Estonians come from mixed families today, acculturation is predominant among second generation Estonians. The third generation is, however, apart from some exceptions, linguistically assimilated.

The factors that have tended to preserve language (the size of the group, continuity of immigration, geographical concentration, interest in participating in Estonian national events and connection with the homeland) have not had a positive influence on the ethnic identity of Estonians in Argentina. While it is true that the community that consists mainly of those who were born in Estonia has maintained its Estonian identity to the extent possible, this phenomenon may not endure.

Although changing language does not necessarily mean changing identity – the identity of an individual and a whole ethnic community can be

maintained despite language change – there does seem to be a connection between Estonian identity and the weakening of their language competency. When other components of identity – connection with the homeland, social activity, etc. are lost, nothing supports the identity of Estonians who have lost their native language. During fieldwork in Argentina, I did not come across a single descendant of a mixed family whose mother tongue (first language) was Estonian. Furthermore, practically no one who was raised in a mixed family can speak Estonian, even at the level of basic communication.

Those who can speak Estonian at present are all bilingual. In this article, I provide an overview of the functions of the languages, linguistic loyalty and differences in the prestige of the languages. Attention is also devoted to code switching, and examples of various forms of structural and other types of linguistic borrowing are presented. The language of communication among first generation Argentinean Estonians is predominantly Estonian, with mainly single Spanish words inserted. The use of Spanish is largely dependent on the topic of discussion. The language of communication among the second generation is predominantly Spanish, although there is some competence in Estonian at the communicative level. In comparison with the first generation, the language of the second generation reveals, as expected, a stronger Spanish influence.

EESTLASED JA EESTI KEEL AUSTRAALIAS

Mare Kõiva

Artikkel annab lühiülevaate eestlaskonna migratsioonist Austraaliasse, sotsiaalkultuurilisest keelekeskkonnast, eestikeelsest meediast ja esitab iseloomulikke jooni eestlaste keelekasutuse kohta. Keelekasutuse iseloomustus põhineb peamiselt 2001. aasta juulis tehtud intervjuudel, kogutud kirjalikel allikatel (meilid, kirjalikud elulood), salvestatud raadiosaadetel ja vähemal määral Austraalia perioodikal. Intervjueeritud keelejuhtide vanus oli 40–90 eluaastat. Umbkaudu pooltel vastanutest oli kohalik kõrgharidus, väiksema osa haridus piirdus Eestis omandatud kutsehariduse või põhikooliga, osa oli läbinud kutsekoolituse või saanud kõrghariduse mõnes teises riigis. Kogu rühmast neli oli ülikoolis käinud (kaks filoloogia alal) Nõukogude Eestis. Filoloogiharidusega oli neli inimest, kellest ühel oli filoloogiline koolitus teiseks erialaks, ta on olnud eesti keele õpetaja ning keeleuurija. Ka suhteliselt madala üldharidustasemega inimestele oli omane enesekoolitamine, ennekõike ingliskeelse kirjanduse vahendusel. Paljud intervjueeritud olid loonud tarbe-, ilu- ja meediakirjandust, muusikat, harrastuskunsti – mõnikord seesmisest loomevajadusest, kuid nii mõnigi kord kogukonna tellimisel ja repertuaari vajadusel. Kirjutati näitemänge, mugandati varasemat repertuaari, kujunesid oma kostüümiloojad, lavakujundajad, koorijuhid ja heliloojad, kelle oskused rahuldasid oma kogukonna vajadusi.

Vastajad olid saabunud mitmes migratsioonilaines, enim oli Teise maailmasõja põgenikke ja nende järeltulijaid. Vastajate seas leidus ka nõukogude ajal mitmesugustel põhjustel saabunud uusasukaid, kodueestlastest külalisi ja ajutise töölepinguga seotuid – mosaiikne seltskond vastab Austraalia 1990. aastate lõpu ja 21. sajandi alguse üldisematele rahvastiku- ja rändekategooriatele (lähemalt vt Hugo 2001).

Migratsioonilained

Eestlaste rändamine Austraaliasse algas peamiselt 19. sajandi lõpus. Nende ja 20. sajandi alguses saabunud eestlaste rajatud lugemistoad ja seltsielu ning suhtlemine kodumaaga on ühtse kultuurielu alus tänaseni. 1901. aastal vastu võetud nn valge Austraalia seadus tugines briti kultuuri ja hariduse

ametlikult tunnustatud egalitaarsusele. Lähimaadest sisserännanud mitteeurooplaste suhtes kehtisid ranged maaostu-, omandi- ja elukutsepiirangud. Immigratsiooni piiramise akti alusel saadeti mandrilt välja näiteks polüneesia töölised. Valge rassi ja ennekõike briti päritolu sisserändajate radikaalne eelistamine iseloomustas ametlikku Austraalia migratsioonipoliitikat kuni 1980. aastateni. Valgete ümberasujatena olid eestlastel 20. sajandi alguses head majanduslikud võimalused ja demokraatlikud õigused. Suurem ümberasumine toimus 1920.-1930. aastatel, kui eestlaste arv tõusis tuhandeni. Austraaliasse edasi rändas eestlasi ka vahepeal Aasia maades tekkinud kogukondadest.

Teise maailmasõja ajal ja järel otsustas valitsus laiendada Austraalia elanikkonda ja arendada Inglismaast sõltumatut majandust. Immigratsioonipoliitikat iseloomustas jätkuvalt selgepiiriline orienteeritus valgele briti elanikkonnale (Vasta 2002; Intervjuud 2001). Kuna briti immigrantide arv ei rahuldanud demograafilisi ega majanduslikke vajadusi, langes valik balti ja slaavi sõjapagulastele, kes sobisid riikliku poliitikaga oma rassi ja antikommunistlike ideede poolest. Esimeste sõjajärgsete pagulaste ehk "ilusate baltlaste" saabumine oli seotud immigratsiooniminister Arthur Calwelli avaliku lubadusega, et kümne briti immigrandi kohta lubatakse maale üks muulane. Austraallaste vastuseisu massilisele sisserännule nõrgendati, otsides põgenikelaagritest sobiva välimusega kultuuriliselt ärksaid nooremaid inimesi. Sellise valiku tulemusena saabus aastatel 1947–1951 Austraalisse 180 000 idaeurooplast, mis moodustas 37% kogu tollasest immigratsioonist, lisaks sisserändajad Saksamaalt, Hollandist ja Skandinaaviamaadest (Vasta 2005: 8). Eestlasi saabus umbkaudu 6000 (Siska 1988a: ix). DP-laagritest immigratsioonikomisjonide loaga Austraaliasse rännanud inimeste hakkamasaamist on hinnatud väga heaks, kuid pakutud tingimusi piiravateks ja ebasõbralikeks (Vasta 2002: 8). Enamasti saabuti kaheaastase lepinguga kõige raskemate ja ebapopulaarsemate lihttööde jaoks. "Ilusate baltlaste" saabumine Austraaliasse oli tähtis poliitiline sündmus ja neile pöörati meedias teadlikult tähelepanu. Tänaseni on tolleaegsest vastuvõtust koduarhiivides säilinud ajaleheväljalõikeid ja fotosid, sündmust kajastab ka omakirjutatud kultuurilugu (Intervjuud 2001; Haas, Siska 1988).

Pagulasi toetas Eesti Abistamise Komitee, mis moodustati siis, kui kirjade ja ajakirjanduse vahendusel teadvustus põgenikelaagrite elanike vilets olukord. Esialgu korraldati rahvuskaaslaste heaks tuluõhtuid rõivaste ja toidu, hiljem raha saatmiseks, läkitati ka kutseid ja garantiikirju. Märkimis-

väärne on, et seda tehti mitte ainult sugulusliine, vaid ka rahvust jälgides. Varasemad ümberasunud korraldasid saabujatele vastuvõtu ja majutuse, abistasid esialgse töö- ja elukoha leidmisega – parema puudumisel isegi näiteks ajutise ööbimispaigaga Eesti Majas. Seesugused kontaktid vähendasid ümberasumise riske ning varustasid saabujaid vajalike juriidiliste ning taustateadmistega, et uutes oludes paremini hakkama saada.

Vähemal määral rännati Austraaliasse kogu Teise maailmasõja järgsel ajal: diasporaa liikmetest ümberasujad (sh lähialadelt Tasmaaniast ja Uus-Meremaalt), vähemal määral vanemad ja lähisugulased okupeeritud Eestist, meelsuspõgenikud ja parema elu otsijaid. Üldist eestlaste rännet iseloomustab siiski noorema põlvkonna siirdumine pigem Põhja-Ameerika ja Euroopa riikidesse, harva Austraaliasse.

1980. aastatel orienteerus Austraalia valitsus mitmekultuurilisuse poliitikale. Väärtustati eri rahvuste osa majanduse ja kultuuri arendamisel ning liberaliseeriti immigratsiooniseadusi. Üks uuenenud suhtumise väljendus on rahvusrühmade elu ja Austraaliasse saabumise tutvustamine näitustel, trükistes, internetis, arhiividesse kogutakse nende pärandit ja mälestusi. Riikliku poliitika muutumine on kasvatanud usaldust Austraalia vastu ja muutnud ümberasunute hoiakuid.

1990. aastate migratsioon oli seotud paremate elu- ja töökohavalikutega, elukaaslasele järgnemise kõrval on oluline turism ja elama asumine atraktiivsesse reisisihtpunkt. Viimasel kümnendil on kasvanud koolitatud spetsialistide asumine soodsatele töökohtadele, suurim oli siiski ajutiste töövõi turistiviisadega riiki sisenejate arv. Peamiselt elatatakse ennast füüsilise juhutööga. Osa selliseid rändureid on elanud Austraalias kuni kümme aastat. Väiksem osa hilismigrantidest on lõimunud kohaliku eesti seltsieluga, enamasti arendatakse alternatiivset noorte seltsielu, kus olulisel kohal on suhtlemine oma sotsiaalse võrgustikuga kodumaal ja omavaheline suhtlemine veebikeskkonnas (Orkut, You Tube, Skype).

Intervjueerimise teel kogutud ainestiku põhjal võib öelda, et eestlased on saabunud Austraaliasse mitmes migratsioonilaines. 2001. aastal intervjueeritud keelejuhid olid 40–90 aastat vanad, neid on artiklis käsitletud kolme põlvkonnana:

I põlvkond – 1920.-1930. aastail saabunud;
II põlvkond – Teise maailmasõja järel, valdavalt 1947–1951 saabunud;
III põlvkond – alates 1990. aastaist saabunud.

Eesti kogukonna kujunemine

Enda kehtestamiseks täisväärtusliku rahvusrühmana on lisaks keelele tarvilik avalik eneseesitlus ühiskonnas, kooliharidus, oma rahvuslikud keskused koos arenenud vaba aja veetmise võimalustega, ühine meedia, rahvariided, käsitöö, rahvustoidud ning rahvuslikud pühad.

Enamik loetletud tunnustest on valdavalt üksikperena paljurahvuselises naabruses elavatel eestlastel olemas. Arvukamalt elab eestlasi Sydney's, Brisbane'is, Melbourne'is, Adelaide's, Perthis ja Hobartis, samuti külades. Ainuke homogeenne keskus on 1920. aastatel rajatud Thirlmere eesti küla. Küla rajasid 25 kanafarmeri ja puuviljakasvataja perekonda ja see ühendas oma hiilgeaegadel üle 160 pere. Algusest peale iseloomustas küla tugev kultuuriline ühistegevus: näitering, laulukoor, tantsupeod ja rahvatantsurühm. Neil oli oma kauplus, kirik, klubi, baar, hiljem oma hooldekodu ja surnuaed. 1970. aastatel hakati küla riigi toetusega kujundama rahvuskaaslaste vanaduspäevade veetmise paigaks. Külas ilmub oma ajaleht. Thirlmere on tänaseni üks keskseid Eestist tulnud kunstnike, muusikute ja poliitikute võõrustamispaiku.

Olulised kultuuri- ja sotsiaalse seltsielu keskused on eesti seltsid (rajatud 1925. aastal Sydney's ja Melbourne'is). Esialgu kasutati üüriruume, kuid 1940. a valmis suuresti omal jõul ehitatuna Sydney Eesti Maja, Melbourne'i maja on ümber ehitatud kinohoonest. Ruumikad hooned võimaldavad korraldada üleaustraalialisi eestlaste kokkutulekuid ja tähtpäevi, ühiseid filmiõhtuid ja kontserte. Eesti Majades on spordisaale ja piljardiruume vaba aja täitmiseks. Lisaks on arendatud välja oma suusa- ja spordibaasid. Arvestatavad suhtlemispaigad on eesti kirikud. Sydney kiriku ruumides näiteks toimuvad eesti keele tunnid, harjutab rahvatantsurühm ja kuulatakse uuemat muusikat.

Teise maailmasõja pagulased liitusid varasema seltsitegevusega, rikastus kultuurielu ja lisandus harrastatavaid spordialasid. Märkimisväärselt kasvas lastele suunatud ürituste arv (täienduskoolid, suvelaagrid, tänaseni on menukas Sõrve Sõprade laager) ja akadeemiline elu: rajati üliõpilasorganisatsioonid, vilistlaskogud ja teaduslikud ühingud. 1972. aastal alustas oma metsaülikool (Inno Salasoo 1988: 114–124). Eestlaskonna elu ilmestavad akadeemiliste organisatsioonide peod ja pühad, ülemandriliselt tähistatakse vabariigi aastapäeva, vabaduspüha, jõulusid ja Tartu ülikooli aastapäeva. 1970. aastate lõpul asutatud käsitöö- ja kunstiringide liikmed osalevad etnilise käsitööga edukalt üleriigilistel näitustel (Metsar 1995: 77–80; Toom, Metsar 1995: 73–76).

Austraalia eestlaskond haldab ühte paremat ja süsteemsemat arhiivi. 1952. aastal rajatud Eesti Arhiiv paikneb Sydney Eesti Maja ruumides, selle korrastamisel on oluline vabatahtlike talguliste abi ja see teenindab võimaluste piires huvilisi kogu maailmast. Usaldusväärsesse arhiivi on oma kogusid hoiustanud eestlased mitmelt mandrilt. Algusaegadel oli arhiiv pikemalt hoiul arhivaar Hugo Salasoo kodus (Hugo Salasoo 1988: 147–166).

Esimestest põlvkondadest alates tagati emakeeleõpetus omaloodud vabaharidussüsteemis, lühemat aega toimus eesti keele õpe riigi toel. Eestlased olid ühiskonnas etnilise rühmana olemas ja nähtaval. Poliitiline toetus kodumaale väljendus annetustena kodumaa poliitvangide ja nende perekondade heaks, löödi kaasa Ikestatud Rahvaste Organisatsioonis ja Balti Nõukogus (Annuk 1995: 189-190). Kodumaa poliitilist olukorda ja ajalugu tutvustasid eestlased Austraalia avalikkusele näitustel ja kirjasõnas, igal võimalusel ka massimeedia (TV, raadio, ajakirjandus) kaudu ning poliitilise *lobby*töö abil.

Eestlaskonna elu 1920. aastail on iseloomustatud ühes intervjuus järgmises sõnastuses:

(1) *Paar päeva hiljem oli ta juba siin Sydney Eesti Seltsis, mis tegutses sel ajal, ja õpetas lastele rahvatantsu ja lastele jälle eesti keelt eesti koolis. Siin sel ajal ei olnud veel Eesti Maja, aga agarad eestlased üürisid ruumid ja käisid koos. Nendel oli lugemistuba, nendel oli raamatukogu. Seal oli niimoodi, et inimesed tellisid ajalehed, kellel raamatud olid – raamatukogu sai niimoodi. Nad tegid näitemängusi sel ajal. Nad õpetasid lastele eesti keelt ja tegid igasugusi muusikalisi ettekanneid. Nendel oli eesti segakoor. Nendel oli igasuguseid muusikagrupid ja nendel oli päris tihe läbikäimine. Nad üürisid ruumid ühes ja teises kohas.Nii et kui sõjaajal oli Punase Rist, oli jälle mingisugune rahakogumine, siis olid eestlased oma rahvariietega ja oma Estonia lipuga väljas ja nemad siis kah aitasid kaasa Austraalia Punast Risti, et raha koguda ühiskonna heaks.* (naine, I põlvkond)

Meedia ja kirjakultuur

Esimesed raamatukogud ja lugemistoad rajati kaasatoodud raamatutest Sydney's 1912. ja Melbourne'is 1914. aastal, umbkaudu pooled raamatutest olid venekeelsed. Eesti Vabariigi ajal telliti kodumaalt juurde nii raama-

tuid kui perioodikat. 1935. a jõuti Melbourne'is oma eestikeelse perioodika esimeste numbrite avaldamiseni. Umbes samal ajal alustasid väliseestlaste väljaanded Brasiilias ja Ameerika Ühendriikides (Salasoo, Salo 1976: 110). Väliseesti perioodika kohta aastail 1944–1975 annab ülevaate Hugo Salasoo ja Vello Salo bibliograafia (Salasoo, Salo 1976). Nähtub, et Austraalias ilmus sel ajavahemikul ligi 50 kas mõne piirkonna, organisatsiooni või huviala häälekandjat.

Tänaseni ilmuv ajaleht Meie Kodu hakkas Sydney's ilmuma juba 1949. aastal. 1954. a saavutati vabastus kohustuslikust võõrkeelsest eessõnast ja 25% ingliskeelsest tekstist (Kimmel 1995: 137–139), mis näitab soovi vabaneda riigikeele mõju alt. Alles viimasel kümnendil on ingliskeelne osa taastatud – noorema lugejate põlvkonna kaasamiseks. Märkimisväärne on väiksemate rühmituste lühemat aega ilmunud perioodiliste väljaannete rohkus. Uusi nimetusi on puhanguliselt kirjastatud igal kümnendil. 1990. aastatel hakkas seoses eestikeelse kogukonna vananemisega trükiste osa vähenema. Püsiv on aga sümboolika, kirjapaberite, kavade ja muude pisitrükiste loomine rahvuslikeks kogukonnaüritusteks, näiteks kiriku-, spordi-, noorsooliikumise ja perekondlike tähtpäevade ning Eesti Majade ürituste ja eestlaste päevade jaoks. Originaalne ilu- ja tarbekirjandus ei ole Anne Valmase andmeil kuigi arvukas (Valmas 2000: 140), kuid mitme autori loomingut on avaldatud ingliskeelsetes Austraalia kirjanduse antoloogiates. Peeter Lindsaare loomingut on tõlgitud ka teiste rahvusrühmade keeltesse. Viimastel kümnenditel on kasvanud ingliskeelse elulookirjanduse ja ilukirjanduse osa.

Ringhääling hakkas Austraalias levima 1920. aastatel, 1927. aastast teadvustus raadio kui poliitiliselt oluline meedium ja progressi märk. Austraalia mandril tegutses aastakümneid üks riigi- ja üks kommertskanal ning kontroll ringhäälingu saatekava üle oli võrdlemisi järjekindel. Raadioreformid algasid peaminister Edward Gough Whitlami valitsuse ajal (1972–1975), rohkem kui poole võrra kasvanud linnaelanikkonna huvides avati uutel lainepikkustel kommertskanalid, 1975. a hakati SBS-kanalis jagama eetriaega ka etnilistele vähemustele. SBS-i saated on eetris kahel sagedusel ja neid edastatakse üle mandri (Barr 2002: 138). Eesti raadiosaadetega alustati kohalike jaamade juures esimesel võimalusel: tunniste otse-eetri saadetega 1976. a Melbourne'is (Mõisa 1995: 46), Perthis (Reinmaa 1988: 93), Tasmaanias Hobartis ja Launcestoris (Kruup 1995: 227) ning eelsalvestatud saadetega 1981. a Adelaide'is (Siska 1988: 28). Kohati jäi see tegevus lühiajaliseks – Launcestoris olid saated 1988. ja Perthis 1989. aastaks juba katkenud. Võrdluseks mainitagu, et aborigeenide saated algasid alles 1980.

aastate keskel (Miller, Turner 2002: 140). Kohalikele saadetele on lisandunud otse-eetri ja eelsalvestiste kombinatsioonina ülemandrilise ulatusega eestikeelsed saated – ühena 68 vähemusrahvuse saadetest (vt SBS Radio), mis on interneti kaudu kuulatav kogu maailmas. Regulaarsed üleaustraalialised raadiosaated vahendavad nii Eestis toimuvat ja Austraalia kogukonna uudiseid kui ka eesti diasporaa teavet Euroopast, USA-st ja Kanadast. Emakeelse ringhäälingu algpäevadel kasutati ka Rootsis valmistatud eestikeelseid saateid, viimasel ajal on arendatud koostööd kodumaaga.

Kommunikatsiooniuurija Myria Georgiou tõstab esile asjaolu, kuidas internet on kättesaadav ja pakub võimalusi oma alternatiivse meediaruumi loomiseks uuetele väikesearvulistele immigrantkogukondadele, kellel ei jätku ressursse ega oskusi muu meedia loomiseks (Georgiou 2005). Sulanduv kollektiivne meedia tõrjub Põhja-Ameerika ja Austraalia uuemates portaalides eesti keele kõrvale – uudised on peamiselt inglise keeles, vahel ka kakskeelsed, kuid üksnes eestikeelset informatsiooni seal ei anta. Kui varem kasutati Eesti Majades püsiinformatsiooni edastamiseks eesti- ja ingliskeelseid tekstilisi autoriseeritud veebilehekülgi, siis nüüd on selleks valdavalt ingliskeelne portaal. Adelaide'i Eesti Maja lehega olid varem lingitud üksikuid isiklikke veebilehti, kus tutvustati omaniku karjääri, kutsetööd ja hobisid. Koos fotodega loovad sellised veebilehed aktiivse laulu-, tantsu- ja käsitööharrastusega kogukonna imago. Koostöös eestlastega on valminud nauditava kunstilise teostusega ingliskeelsed Austraalia muuseumide veebinäitused "Meie uus kodu" ja "Eestist Thirlmeresse".

Uusimate sisserändajate veebikeskkonda esindab portaal Eestlased Austraalias (http://www.austraalia.info/austraalia/kontaktid-eesti-ja-eestlastega-austraalias), mis on oma tegevusaja jooksul tuntavalt formaliseerunud. Omaalgatusel põhinev portaal pakub palju sõbralikku informatsiooni Austraalia, selle stereotüüpide ja kultureemide kohta. Eri stiile ja keelelisi tasemeid esindab eestikeelne blogikultuur ja keskkond Orkutis. Ehkki avalik veeb seab tunnete, faktide ja elukäigu kujutamisele rangemad piirid kui isiklik päevik, on rändurite kirjeldused austraallastest ja iseenda elust stiililt individuaalsed. Neist paljud jäävad kuhugi reisikirja ja individualiseeritud narratiividega ilmestatud tarbekirjanduse piiridesse. Esimesed blogijad on avaldanud oma veebipäevikud Eestis raamatuna (Fimberg, Hannula 2008; Illison-Cruz 2009).

Nüüdseks on e-mail kõigi põlvkondade üldlevinud suhtlusvahend. Elektrooniline postiteenus on telefonikõnede arvestatav konkurent ja alates 1990. aastatest olnud üleilmselt soosituim suhtlemisvõimalus (Vertovec 2004; Fitzgerald, Debski 2006).

Keelekasutuse tasandid ja registrid

Eestlaste igapäevane informatsioon ja meelelahutus riigis on mõistetavalt ingliskeelne nagu ka suhtlemine väljaspool perekonda ja eestlaste ühisruume. Keelekasutus nagu kogu eesti ühiskonna arenemine on olnud dünaamiline protsess, mis on alati sõltunud paljudest asjaoludest, eeskätt energilistest hakkajatest inimestest. Eelnev ühistegevuste loetelu osutab, et eesti keelt on olnud võimalik kasutada väljaspool perekonda oma kogukonnas üsna laias ulatuses ja eri registrites. Domineeriva suulise keele kõrval on olnud oluline osa kirjalik-visuaalsel informaalsel ja formaalsel keelel.

Meediakeel on sensitiivne keelekasutusala, mille autentsust ja arengut on kogukond teraselt kontrollinud. Raadiokeele puhul näiteks on hinnatud diktori keele sulavust ja aktsendi puudumist. Üldjoontes on meediakeel arenenud samas rütmis kodumaa meediaga ning sõjajärgne paiguti isiklik, informatiiv-vesteline stiil asendunud neutraalse keelekasutusega. Emotsionaalsust toovad suvelaagrite ja pidude vahetud kirjeldused ning lood Eestis käimisest. Teisisõnu on meedia loomisel püütud ületada diletantismi ja saavutada professionaalset taset.

Teise maailmasõja järgne pagulaskond tõi endaga trükiste kõrval kaasa dokumente, isiklikke päevikuid ja albumeid, jätkus emakeelne kirjavahetus sugulaste ja tuttavatega. Kirjaliku keele eriliik – ühisürituste temaatilised stendid ja seltside ajalooülevaated – on Eesti majade oluline kujunduselement. Selle paralleel isiklikus ruumis on juubelitähtpäevaks (või pidulikuks üleminekusündmuseks) koostatud seinaleht, mis vahendab inimese elukäiku fotode, joonistuste ja tõsises või humoristlikus toonis tekstide abil. Käsitsi loodud visuaalsed narratiivid on mõistetavalt koostajapoolne valik eluloosündmustest, kuid neisse on kätketud nii isiklik kui ka etnilise rühma invariantne saatus. Samasuguseid kompositsioone on koostanud Rootsi eestlased ja eriti 1960.-1970. aastail oli see levinud ka Kodu-Eestis. Austraalia seltside ja huvialaringide kroonikates jäädvustatakse ühisüritused. Melbourne'is näiteks koostatakse iga majas toimuva ürituse kirjeldus, mis lisatakse koos dokumenteerivate fotodega üldkroonikasse.

Üks kirjaliku väljendusviisi liike on kas endale, lastele või sugulastele kirjutatud elulugu ja sellised käsikirjad ringlevad sugulaste seas. Üleskutsetele vastates on elulugusid saadetud ka Eesti Kirjandusmuuseumi või Eesti Rahva Muuseumi kogudesse. Eriti hinnatav on Sydney Eesti Seltsi kunsti- ja käsitööringi elulugude kogumisaktsioon – esmalt filmiti eesti, hiljem sihtrühma arvestades ennekõike inglise keeles. Salvestused on hoiul Austraalia Eesti Arhiivis.

Eesti keel eri põlvkondades

Teise maailmasõja järel Austraaliasse saabunuid eestlasi üllatas, et 1920.-1930. aastail ümberasunute lapsed kippusid suhtlema juba inglise keeles. Esimese põlvkonna lapselapsed oskavad eesti keelt piiratud ulatuses, ka teise põlvkonna keelekasutus on üsna erineva tasemega. 1990. aastatel sai üldiseks hoiak, et põlvkondade vaheliseks sillaks ning noorte kaasamiseks ühistegevusse on inglise keele laiendamine koosviibimiste, ESTO-de ja suulise ajaloo jäädvustamise ametlikuks keeleks paratamatu. Hiljem on tihenenud suhted emamaa ja sugulastega ning internetivõimalused olukorda muutnud.

Paljude Teise maailmasõja ajal lapse või teismelisena Austraaliasse saabunute eesti keel on siiani laitmatu ja aktsendita, lubades kasutada koguni erinevaid huumori ja narratiivsuse tasemeid. Seda iseloomustab järgnev tekstinäide, milles II põlvkonna mees kirjeldab oma elamist, kuhu ootamatult saabus intervjueerija.

(2) *Naine läks suvepuhkusele. Mul siin poissmehe maiguline lesepõlv. Ise küll võtsin kojamehe, koka ja kojamehe kohustused üle. Pühin korstnad ja kraamin koridori. Ikka korralikult, ikka üks kord aastas.*

Keeleande kõrval on oluline keeleharidus, järjepidev enesetäiendamine, keele praktiseerimine talgutel jm üritustel. Spontaanne keeleõpe toimus näiteks kirjandusringis, kus loeti ja arutleti ilukirjandusteoste üle või regilaulude laulmise katsetel 1980. aastate alguses. See tähendab, et neil inimestel ei ole raskusi kirjandusteoste, ajakirjade ja teadustekstide lugemisega, erinevalt paljudest sorava suulise keelega eestlastest Austraalias või mujal hajalas. Märkimisväärseid keeleüritusi on võru keele rääkimise päevad Thirlmeres, millele pani aluse elanike Võrumaa-päritolu. 91-aastane V. Kruuspere on seda iseloomustanud nii:

(3) *Kui mina tulin juba siia, siis olid peamiselt vanad eestlased, kes on tulnud Esimese ilmasõja ja Teise ilmasõja vahel Thirlmeresse. Need olid suuremalt osalt Võrust, Võru maakonnast. Need olid nagu ahelreaktsioon – hakkasid külast tulema ja tõid sugulasi kaasa.* (mees, I põlvkond)

Murdekeeleseiku

Murdepärane hääldus on säilinud osal saarlastest, selle kujukamaid näiteid on *ö* kasutamine *õ* asemel ja n-ö laulev lauseintonatsioon. Selgesti eristatavaid murdepärasusi leidub ka lõunaeestlaste keeles, nii Tartu ja Võru mur-

de sõnavara kui ka grammatilisi jooni. Enamasti pole tegu järjekindlalt murdepärase keelega, sest murdevorme kasutatakse vaheldumisi kirjakeelevormidega. Esineb ka sellist koodivahetust, et kirjakeelsesse juttu põimitakse murdekeelseid lauseid.

(4) *Vanaisal oli neliteist last, seitse* ***poiga*** *ja seitse tütart ja minu isa oli teine* ***poig***. *..Kui mina mäletama hakkasin, siis* ***tare*** *oli* ***latsi*** *täis, nii üteldi*. /../ *Minu vanaisal oli seitse* ***poiga*** *ja siis nendest* ***Edimeses*** *ilmasõjas oli kõik, ainult erandiga minu isa ei olnd vormis*. (mees, I põlvkond)

(5) ***Tuu*** *raamat, ma andsin praegu selle vaadata* .. (Paar lauset hiljem:) ***Too om peris*** *aktuaalne kirjutus*. (naine, II põlvkond)

(6) *Pääle seda me läksime* ***mõtsa***, *meie punt, kes seal oli, ja seal oli siukene asi, et muidugi, kuidas ta oli, nad läksid kohalikku* ***mõtsatukka***.. (mees, II põlvkond)

Sõnavarast ja terminoloogiast.

Üsna arvestatavalt on püütud juurutada eestikeelset uuemat terminoloogiat ja takistada ingliskeelsete terminite juurdumist. See ei kulge alati vastuoludeta ja eeldab head kursisolekut eesti keele ning terminoloogia arengutega.

(7) *Tekkis paar kuud tagasi tõsine diskussioon ja algatasid selle osa matemaatikutest ja osa raalispetsidest, kes võitlesid selle vastu, et mõni paneb vastu ingliskeele sissetungimisele ja siis läks ikka väga tõsiseks ütlemiseks ja pärast tuli välja, et enamus tänapäeva raalispetse ei tunne eesti terminoloogiat. Nad kasutavad inglise slängi ja samal ajal kõik need mõisted on eesti keeles olemas. Eestis on välja antud no vähemalt tosin raalisõnastikku. Absoluutselt, praktiliselt kõik on olemas. Nad ei vaevugi seda endale selgeks tegema. Inimesed, kelle elukutse .. ta ei vaevugi oma elukutse terminoloogia vastu üldse huvi tundma ja siis kurdab, et eesti keeles ei saa rääkida. Ja oli ütlemine. Lõpuks ikka pandi asi paika, et ärge ajage pada, vaid tehke endale see asi selgeks ja siis räägime edasi*. (mees, III põlvkond)

Inglise keele mõju on märgatav kohaliku floora ja fauna, samuti loodusnähtuste nimetustes. Paiguti kasutatakse topeltnimetusi (ingliskeelne ja "nagu teil nimetatakse") või siis eesti nimetust austraaliapärase häälduse*g*a (*känguruu*, tavalisem *cangaroo*). Sama kehtib tööriistade ja tehniliste abivahendite kohta, ehitiste ja kogu ametnikutöö kohta (*office, stuff, project, store*). Lahknevusi tekib ka siis, kui mõiste pole eesti keelde adapteeritud

mitte inglise, vaid mõne muu keele kaudu ja on seetõttu tundmatu. Uued elukondlikud ja sotsiaalsed suhted, mida eestikeelne meedia piisavalt ei kasuta, käibivad ingliskeelsetena kõikides sugupõlvedes.

(8) (Eestikeelne 'paljundus' ei ole levinud.) *Ma ei tea, kas mul on* ***copy't****.* (Paar lauset hiljem sama isik:) *Ah nii, vaata, see on üks probleem, et inimesed teevad* ***fotokoopiaid*** *artiklitest ja ei kirjuta, kust see võetud on*. (Buldooseri kohta:) *Mul tuleb võtta see* ***flantenloader****. Teate, mis see tähendab*? *See on* see ***caterpillar****, millel on höövel ees*. ***Flantenloader****. Too kraabib kõik ära, mis ees on*.

Inglise väljendid ja nimisõnad võivad igapäevavestluses esineda ka seal, kus eestikeelset sõna teatakse.

(9) [Hollandis on] *kõige suurem kuritegevus ja* ***drug****'****ide*** *tarvitamine*. ***main road****'****id*** *tehti Sydneyst läbi, kahelt poolt majad maha*.
[Minu tööl Sydneys] *suurem osa on* ***concrete foundation****. Aga väga palju puuritakse augud maa sisse ja selle peale valatakse siis*..

Paiguti kasutavad, eriti 1940. aastail ja hiljem sündinud, tegu- ja nimisõnu inglise keele eeskujul. Just sellel, II põlvkonnal, on probleeme ka ühildumise ning (eriti sise- ja väliskoha)käänete kasutamisega, mida iseloomustavad järgmised näited.

(10) [Olin] *eelmise aastani arstiteaduse alal, aga ma vahepeal käisin ülikoolis, tegin filoloogiat, ja nüüd, et rohkem on mul keeleteaduse vastu huvi. Enam arstiteadusega ei tegele*.
Viis oma ***resume*** sisse ***Pharmacy Board****'****i***.
Ema tuli Eestist välja (pro *lahkus*) *kahe väikse lapsega*.
Kuna tütar on peaaegu oma ***Master of music*** *lõpul, olen mina ka palju targem*.

Eksitused käänetega ja lihtsad laused muudavad kõne kohmakaks.

(11) *Ma kuulun ühte organisatsiooni, mis müüb klubist raamatuid ja see hea tulu, mis sellest tuleb,* läheb ülikoolile. Ja siis ma töötan kodus ka ja mul on üks maja, mis on üle saja aasta vana ja *me oleme kakskümmend aastat seda remonteerinud*.

Arhailiste sõnade kõrval moodustavad omaette liigi sõnad ja väljendid, mida kasutatakse kitsamas või laiemas tähenduses või eesti keelele ebatüüpilises seoses.

(12) *Mida te arvate, ma **lähen erru** ja hakkan lõunasöögil käima ja ei tee midagi*? (*Erru minna* on Eestis võimalik üksnes sõjaväest, Austraalias tähendab see aga pensioneerumist.)
*..kellel ei ole, eks ole, internetiühendusi ega võimalusi Eestisse minna külastama, vaatama mis seal juhtub nende esivanemate **majades***. (Eesti mõiste *kodu* on semantiliselt laiem ega vasta täpselt inglise-keelsele sõnale *house* (‘maja’).

Popkultuuri ja moega seotud terminoloogia on Eestis kiiresti arenenud, mistõttu Austraalia eestlaste kõnepruuki on jäänud 20. sajandi alguse, tänaseks arhaiseerunud sõnavara.

(13) [Ühislaulmisel lauldi] *niisuguseid **šlaagreid** või lööklaulud rohkem. Jaa, ikka lööklaulud või isamaalised laulud. Me hoidsime ikka isamaalist aastate jooksul, vabariigi aastapäeval ja siis võidupühal, aga muidu ikka lauldi lööklaule*: “*Ma tahaksin kodus olla*”, “*Noorus on ilus aeg*”, “*Viljandi paadimees*”, “*Mulgimaa*” – *kõik niuksed vanaaegsed laulud, mis me teadsime lapsest peale*.
[Tegelase riietus näitemängus] *Ja pruudil oli siis see loor ega **šleppega** kleit ja loor oli peas ja jalas olid tal siidisukad.*

Koodivahetus. Narratiivides ja suhtlusaktides on nauditavad koodivahetuse vormid, kus kasutatakse tuntud väljendeid või terveid võõrkeelseid lauseid narratiivi pingestamiseks ja ilmestamiseks. Loomulikult eeldab selline kommunikatsioon, et mõlemad suhtluspooled valdavad sama keelt või lisavad arusaadavuse huvides kommentaare ja seletusi. Võõrkeelt kasutatakse situatiivselt ehk vastavalt jutu toimumispaigale ja tegelaste rahvusele. Järgmine näide on katke Prantsuse tsooni DP-laagris juhtunust, jutustaja, II põlvkonna mees, kasutab *kurat*-sõna täitesõnana.

(14) *Venelane pani oma komandandid ja, kurat, kõik värgid sisse hakkama. Ja siis oligi nii, et venelane ja prantslane, suured sõbrad, kurat, ajaloos juba. Katariina ajast alates*. (Naerab.)
Ja venelased tulevad: ***tovarištši**, **zavtra pojdjom domoi***! (Naer.) *Kurat, tuligi, me jõudsime niimoodi, et no kurat, nüüd me küll ei oota **zavtrat**.*

Järgmistes katketes kõneleb II põlvkonna mees laevasõidust koos itaallastega Austraaliasse ja katsetest üksluist menüüd täiendada.

(15) ***Prima turno mangare***, ***segundo turno mangare*** *ja siis, aga meil toodi see söök ära ja me rääkisime kaptenile*.
Kõige lihtsam trellide taha minek oli must äri, ***Schwarzhandlung***.
Tõstis käe üles niimoodi ja karjus mulle: ***Bist ein deutscher Junge und kennst nicht'n deutschen grüss***. ***Heil Hitler***! *Nii et ma ütlesin valesti, kui ma talle ütlesin*: *tere hommikust*!
Nii et meie tee ei ole olnud mitte täies pikkuses ***via dolorosa***. *Meil on olnud ka huumorit ja nalja ja võrdlemisi palju ka niisuguseid rõõmsaid hetki*.

Sotsiolingvistilised seigad ja hoiakud ilmnevad intervjuutekstidest niisama selgesti nagu sotsiaalne olustik Austraalia-elu algul. Suurem osa varasematest väljarändajatest alustas võõrastes oludes ja võõraste kommetega inimeste keskel, kes erinevalt valitsuse poliitilistest otsustest polnud võõraste suhtes sugugi mõistvad. Aega võttis uute olustiku- ja kultuuriseikadega kohanemine, austraallaste kultureemidest arusaamine. Intervjueeritud on nimetanud, kuidas häirisid sinatamine ja liigfamiliaarne kõnepruuk lihttöödel ümberasumise alguses, kiusakad soovitused tagasi sõita sinna, kust tuldud, kui kohalikele eestlaste olekus miskit ei meeldinud. Meenutatakse sakslaste mimikrikäitumist, nende tava kasutada avalikkuses inglise keelt, et varjata päritolu ja vältida pogromme, ja neid kui ümberasujaid, kes hoidsid emakeelest ja kommetest raudselt kinni.

Folkloorsed lood pajatavad austraallastest abikaasade katsetest eesti keelt õppida (näites on küll liitsõnamoodustamise vabadust ülehinnatud) või austraallaste vaenulikust suhtumisest neile arusaamatus keeles rääkimisse (näitetekst on üks paljudest humoorikatest juttudest).

(16) [Keeleõpingutel] *Näiteks ükskord ta ütles mulle väga uhkesti*: "*Kuule*, *vaata*, *kui palju siin on toonekurgiliha*!" *Ja mina mõtlesin*, *mis asja ta räägib*, *ja tuli välja*, *et ta tahtis mulle öelda*: "*Kuule*, *vaata*, *kui palju siin on tigusid*. (Naer.) *Toonekured söövad tigusid*. (Naer.) *Härra Kull veel ehitas*, *oli uues rajoonis ja siis seal oli võrdlemisi palju austraallasi*, *aga paar maja kaugemal olid lätlased*. *Jaa*, *ja siis see austraalia proua ütles*: "*Mõtle*, *et nad mitte ainult iseenda vahel ei räägi läti keelt*, *aga isegi koeraga räägivad läti keelt*! (Naer.) *Ja tema tõesti oli nii imestanud*, *kuidas see koer nii tark on*, *et ta läti keelest aru saab*. (Naer.)

Kuna diasporaakogukonnad suhtlevad omavahel tihedalt, siis töötatakse ümber ja levivad ka stereotüüpsed lood arusaamatustest sarnase kõla, kuid eri tähendusega sõnade kasutamisel. Rootsi eestlastel on arvukalt naljatlevaid lugusid sellistest keeleeksitustest, neid jõuab humoorikate tõsielulugudena ja maakera kuklapoolele.

(17) A: *Tütretütar tuli Rootsist koju*. *Rootsist koju külla õieti ja noh*, *ta oli harjunud ikkagi niiviisi*, *et ta oli aastaid elanud Rootsis*, *ta oli harjunud paljude asjadega ära*, *aga näiteks* ***sülti*** *ta keeldus kategooriliselt suhu võtmast*. *Siis vanaema tegi pannkooke*. *Tegi pannkooke*, *ja hakkas sööma ja küsis*, *et aga kas sülti pole*. *Ja vanaema jäi siis vaatama suu ja silmad lahti*, *et mis*. *Sa eile alles ütlesid*, *et sa sülti ei taha*. "*Ei-ei*, *no pannkooke ma olen kogu aeg süldiga söönd*." (*Naer*.)
B: *Aa*, *moos*.
A: ***Sylt*** *on moos*. (*Naer*.)

Kokkuvõtteks

Austraalia eestlaste isikliku kogemuse juttudes, elulugudes ja intervjuuvastustes peegeldub eestlaste, kuid ka teiste rahvusrühmade ja asukohariigi arenemise lugu. 20. sajandit on nimetatud pagulaste ajastuks ja eriti 1990. aastaid rännuaastateks. Vaatamata reguleerivatele seadustele ja tunnetatud paratamatusele – riigikeel tagab edu uuel kodumaal – tekkisid Austraalias itaalia, poola, kreeka jpm omakeelsed kompaktsed kogukonnad. Väike ja hajaasustusega eestlaskond suutis arendada kultuuriliselt sidusa ja mitmekesise ühiskonna oma kirja- ja meediakultuuri ning tegusa sotsiaalse võrgustikuga. Paljud tänase vanema põlvkonna eestlased on säilitanud rikka ja aktsendivaba eesti keele, kõneldakse ennekõike normkeeles. Aktsent, kõnepauside täitmine inglisepäraste täitehäälikute ja üksiksõnadega on samas omane teisele osale grammatiliselt head eesti keelt kõnelevatele eestlastele. Siiski on juba 1940. aastail või vahetult enne Teist maailmasõda sündinute seas neid, kelle eesti keel on kõnes üsna vaba, ehkki mitmete ühildumis- jm vigadega, tunnuslik on lihtsustunud ajakategooriate kasutamine. Parem (kuid mitte alati) on eestlastest abielupaari ja halvem austraallasega abiellunute keel, nagu üldiselt on paremas olukorras Thirlmere eesti küla elanikud, kes kasutavad suhtlemiseks ennekõike emakeelt. Keeleküsimus on olnud sensitiivne puuteala konservatiivsuse ja ratsionaalse praktilise käitumise vahel. Et muutused tekivad mõne inimese keeles kiiresti, sellele osutavad uusimate Austraaliasse rännanute blogid.

Kirjandus

Annuk, Eili 1995. Eesti Vangistatud Vabadusvõitlejate Abistamiskeskus. – Eestlased Austraalias II ja Uus-Meremaal. Estonians in Australia II and New Zealand. Toim G. Neeme, L. Freymuth, A. Metsar, A. Ole. Melbourne: Austraalia Eesti Seltside Liit, 189-190.

Barr, Trevor 2002. The Internet and online communication. – The Media & Communications in Australia. Eds. S. Cunningham, G. Turner. Crows Nest, N.S.W: Allen & Unwin, 244–257.

Eestlased Austraalias, vt http://www.austraalia.info/austraalia/kontaktid-eesti-ja-eestlastega-austraalias (19.10.2009).

Fimberg, Kairi, Ann Hannula 2008. Austraalia – Down Under. Tallinn: Pegasus.

Fitzgerald, Michael, Robert Debski 2006. Internet Use of Polish by Polish Melburnians: Implications for Maintenance and Teaching. – Language, Learning & Technology 10: 1, 87–109.

FET 2006 = From Estonia to Thirlmere. Stories from an unique community 2006. Wollondilly Heritage Centre: Wollondilly NSW Migration Heritage Centre. http://www.migrationheritage.nsw.gov.au/exhibitions/fromestonia/life-problems.shtml (19.03.2009).

Georgiou, Myria 2005. Diasporic Media across Europe: Multicultural Societies and the Universalism-Particularism Continuum. – Journal of Ethnic and Migration Studies 31: 3. 481–498.

Haas, Õie, Voldemar Siska (toim) 1988. Eestlased Austraalias I. Adelaide: Austraalia Eesti Seltside Liit.

Hugo, Graeme 2001. A century of population change in Australia. Year Book Australia, 2001. Australian Bureau of Statistics (http://www.abs.gov.au/Ausstats/abs@.nsf/dc057c1016e548b4ca256c470025ff88/0b82c2f2654c3694ca2569de002139d9!OpenDocument) (19.03.2009).

Illison-Cruz, Airi 2009. Minu Austraalia. Kuidas ma vahetasin raha aja vastu. Tartu: Petrone Print.

Kimmel, Helju 1995. Ajaleht "Meie Kodu". – Eestlased Austraalias II ja Uus-Meremaal. Estonians in Australia II and New Zealand. Toim G. Neeme, L. Freymuth, A. Metsar, A. Ole. Melbourne: Austraalia Eesti Seltside Liit, 136–142.

Kruup, Kalev 1995. Tasmania eestlased. (II osa – 1988–1991.) – Eestlased Austraalias II ja Uus-Meremaal. Estonians in Australia II and New

Zealand. Toim G. Neeme, L. Freymuth, A. Metsar, A. Ole. Melbourne: Austraalia Eesti Seltside Liit, 226-227.

Kõiva, Mare 2007. Austraaliaeestlased: migratsioon, kohesioon ja ruumimudelid. – Paar sammukest XXIII. Eesti Kirjandusmuuseumi aastaraamat. Toim M. Kõiva, T. Särg, V. Villandi. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 33–70.

Lindsaar, Peeter 1961. Eestlased Austraalias ja Uus-Meremaal. Estonians in Australia and New Zealand. Statistiline ja kronoloogiline ülevaade. Sydney: Luuamees.

Metsar, Aime 1995. Naiskäsitöö viljelejaid Austraalias. – Eestlased Austraalias II ja Uus-Meremaal. Estonians in Australia II and New Zealand. Toim G. Neeme, L. Freymuth, A. Metsar, A. Ole. Melbourne: Austraalia Eesti Seltside Liit, 77–80.

Miller, Toby, Turner Graeme 2002. Radio. – The Media & Communications in Australia. Eds. S. Cunningham, G. Turner. Crows Nest, N.S.W: Allen & Unwin, 133–151.

Mõisa, Juta 1995. Eestikeelsed raadiosaated Melbourne'is. – Eestlased Austraalias II ja Uus-Meremaal. Estonians in Australia II and New Zealand. Toim G. Neeme, L. Freymuth, A. Metsar, A. Ole. Melbourne: Austraalia Eesti Seltside Liit, 45–47.

Neeme *et al*. 1995 = Neeme, Gunnar, Lydia Freymuth, Aime Metsar, Asta Ole (toim) 1993. Eestlased Austraalias II ja Uus-Meremaal. Estonians in Australia II and New Zealand. Melbourne: Austraalia Eesti Seltside Liit.

ONH 2005 = Our new home. Meie uus kodu. Estonian-Australian Stories 2005. Sidney: NSW Migration Heritage Centre. http://www.migrationheritage.nsw.gov.au/exhibitions/ournewhome/intro.shtml (19.03.2009).

Reinmaa, Aino 1988. Eestlased Lääne-Austraalias. – Eestlased Austraalias I. Toim Õ. Haas, V. Siska, Adelaide: Austraalia Eesti Seltside Liit, lk 87–94.

Reinmaa, Aino 1995. Western Australia eestlased. (II osa – 1987–1991.) – Eestlased Austraalias II ja Uus-Meremaal. Estonians in Australia II and New Zealand. Toim G. Neeme, L. Freymuth, A. Metsar, A. Ole. Melbourne: Austraalia Eesti Seltside Liit, 235–237.

Salasoo, Hugo 1988. Eesti Arhiiv Austraalias. – Eestlased Austraalias I. Toim Õ. Haas, V. Siska. Adelaide: Austraalia Eesti Seltside Liit, 147–166.

Salasoo, Hugo, Vello Salo 1976. Välis-Eesti perioodika 1944–1975. Bibliography of Estonian Periodicals Abroad 1944–1975. Rooma: Maarjamaa.

Salasoo, Inno 1988. Metsaülikool Austraalias. – Eestlased Austraalias I. Toim Õ. Haas, V. Siska. Adelaide: Austraalia Eesti Seltside Liit, 114–124.

SBS Radio. Estonian Radio Program. http://www.radio.sbs.com.au/language.php?language=Estonian (19.03.2009).

Siska, Voldemar 1988a. Eessõna. – Eestlased Austraalias I. Toim Õ. Haas, V. Siska. Adelaide: Austraalia Eesti Seltside Liit, ix-x.

Siska, Voldemar 1988b. Eesti ühiskond Lõuna-Austraalias. – Eestlased Austraalias I. Toim Õ. Haas, V. Siska. Adelaide: Austraalia Eesti Seltside Liit, 18–79.

Toom, Glory, Aime Metsar 1995. MEÜ "Kodu" Etnograafia Ring. – Eestlased Austraalias II ja Uus-Meremaal. Estonians in Australia II and New Zealand. Toim G. Neeme, L. Freymuth, A. Metsar, A. Ole. Melbourne: Austraalia Eesti Seltside Liit, 73–76.

Valmas, Anne 2000. Eestlaste kirjastustegevus välismaal 1944–2000. I osa. Toim M. Luuk. Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikool.

Vasta, Ellie 2003. Australia's Post-war Immigration. – Institutional and Social Science Research. Willy Brandt Series of Working Papers in International Migration and Ethnic Relations. 3/02. Malmö: Malmö University.

Vasta, Ellie 2005. Theoretical Fashions in Australian Immigration Research. Working Papers 11 (WP-05-11). Centre on Migration, Policy and Society of University of Oxford (http://www.compas.ox.ac.uk/publications/papers/Ellie%20Vasta%20WP0511.pdf).

Vertovec, Steven 2004. Cheap Calls: The Social Glue of Migrant Transnationalism. – Global Networks 4: 2, 219–224.

Arhiivmaterjalid

Intervjuud 2001 = Mare Kõiva ja Andres Kuperjanovi intervjuud Austraalias 2001. aastal. Salvestused (31 tundi helilindistusi,12 tundi videovõtteid) on hoiul Eesti Rahvaluule Arhiivis.

ESTONIANS AND THE ESTONIAN LANGUAGE IN AUSTRALIA

Summary

The personal narratives, life stories and interview responses of Estonians in Australia reflect not only their own history and development, but also that of other national communities in their new country. The 20th century has been called the era of refugees, and the 1990s are widely acknowledged to have been a time of extensive migration. Regardless of regulatory legislation and the necessity of learning the official language, clustered communities of native-speaking Italians, Germans, Poles, Greeks and others were formed in Australia. The small and scattered Estonian community managed to build a culturally diverse and cohesive society with its own literary culture, mass media and effective social networks.

The Estonian diaspora community has relations with both its host country and homeland. The most prevalent topics in the narratives of Estonian emigrants are economic progress, the climate, their spouses, relatives, and, especially in the period following World War II, exile. The influence of Australian immigration policy on the Estonian community, their relocation models and territorial constructs will be analysed from the perspective of Steve Vertovec, who claims that diaspora is a social phenomenon, type of consciousness and mode of cultural production. Estonians have not settled homogeneously in Australia, but their concept of cultural and social capital reflects an ethnic identity, and family and kinship relations. Estonians usually form nuclear families in multi-ethnic neighbourhoods, with the exception of Thirlmere, a mono-cultural Estonian village where socio-cultural communication with compatriots occurs on a daily basis. Belonging to the same cultural and social network has led to a close relationship between Estonian associations and Estonian-language media and has supported communal activity. Ethnic symbols and design elements in public and private spaces are similar to those in the homeland and are indicative of the connection between changes occurring in the homeland and in the diaspora community. This shared ethnicity has influenced the design of private spaces, visual ethnic markers and attitudes toward innovations. The most

noteworthy similarities are an orientation towards self-sufficiency and the idealisation of the 1930s on the part of both communities.

Many older Australian Estonians have maintained a rich and unaccented Estonian language, and they generally use standard Estonian. On the other hand, there are also Estonians who speak grammatically correct Estonian, but who insert English sounds and words into their speech. Some Estonians born in 1940 or on the eve of World War II speak relatively fluent Estonian, although they often break grammatical rules of agreement and simplify tense categories. Married Estonian couples usually (but not always) speak Estonian better than Estonian-Australian couples. Also, the Thirlmere village Estonians are in a privileged situation because they communicate with each other primarily in their native language. The language issue has created some tension between conservative and rational practical attitudes. The ability of a language to change very quickly is demonstrated by the blogs maintained by Estonians who have recently settled in Australia.

The key words of this study are Australian immigration policy, Estonians in Australia, diaspora, political participation of immigrants, mediated communication space, Estonian language in Australia, multilingualism, multiculturality, ethnicity, and social and cultural capital.

BRASIILIA EESTLASTEST JA NENDE KEELEST

Aivar Jürgenson, Sander Jürisson

Sissejuhatus*

Lõuna-Ameerika suurim riik Brasiilia (8,5 mln km²), mis laiub peaaegu sama suurel territooriumil kui kogu Euroopa, oli 1870. aastatest kuni 1930. aastateni väljarändajate silmis populaarne sihtmaa. Vanast Maailmast jõudis sel perioodil Brasiiliasse umbes neli miljonit immigranti, tollase rände käigus pandi alus ka sealsele eesti hajalale. Mõningast täiendust eurooplaste, sh eestlaste näol tõid Brasiilia rahvastikku Teise maailmasõja põgenikud. Aastail 1947–1951 jõudis Rahvusvahelise Pagulasorganisatsiooni (*International Refugee Organization* – IRO) abil Brasiiliasse 28 848 sõjapõgenikku (Kumer-Haukanõmm 2005: 106).

Erinevalt naabermaast Argentinast, kuhu eestlased jõudsid peamiselt kahes laines, võib Brasiilia puhul eristada kolme emigreerumistsüklit. Eestlaste Brasiiliasse rändamise esimene laine leidis aset 20. sajandi esimesel kümnendil. Kuna Brasiilias oli orjapidamine keelustatud alles paarikümne aasta eest[1], vajas riik hädasti uusi töökäsi, et muuta ürgmetsi viljakandvaks põllumaaks. Brasiilia valitsus tasus sisserändajate laevapiletid ning andis maatüki harimiseks. Saadud maa eest tuli tasuda kümne aasta jooksul. Brasiilia osariikide propaganda Euroopas meelitas üle ookeani õnne otsima ka hulga eestlasi. Nad kõik ei lahkunud küll otse kodumaalt, vaid osa rändas Brasiiliasse edasi mõnest Venemaa eesti asundusest. Eestist väljarändajate seas oli palju baptiste, keda kiusati taga nende usu tõttu. Hinnanguliselt võis aastail 1900–1910 Brasiiliasse jõudnud eestlaste arv küündida poole tuhandeni. Raskete (elu)tingimuste tõttu siirdusid sealt aga nii mõnedki väljarännanud peagi edasi teistesse Lõuna-Ameerika riikidesse (eelkõige Argentinasse) või hoopis tagasi kodumaale[2] (vt Jürisson 2009: 8-9).

---

* Artikli keelematerjali kogumine ja läbitöötamine toimus ETF-i grandi nr 7335 toel.

[1] Brasiilia vabanes Portugali ülemvõimu alt 1822. a ja kuningas Pedro I juhtimisel loodi Brasiilia impeerium. Monarhia kukutati 1889. a ja Brasiiliast sai föderaalvabariik. Sellele eelnes orjuse kaotamine 1888. aastal.

[2] Nt 1905. a Tallinnast Brasiiliasse rännanud 60 baptistist olevat pooled pöördunud 1907. a koju tagasi.

Teiseks tsükliks võib pidada perioodi kahe maailmasõja vahel. 1920. aastate esimesel poolel vajati Brasiilias, eriti São Paulo osariigis, kohviistandustesse töölisi ning neid hakati ulatuslikult värbama Euroopast. Eestlasi emigreerus Brasiiliasse kõige rohkem aastatel 1924–1927. Ränne tipnes 1926. aastal, kui sinna jõudis 1669 eestlast. Seejärel, kuni 1940. aastani, piirdus eestlaste ränne Brasiiliasse umbkaudu paarikümne inimesega aastas (vt Jürisson 2009: 12). Kuigi Brasiilias oodati sisserändajaid pigem maapiirkondadesse, eriti kohviistandustesse, jäi enamik eestlasi elama São Paulo linna või selle ümbrusse ning Rio de Janeirosse, kuna istandustes elamine ja töötamine sarnanes pigem orjaelu kui otsima tuldud õnnemaaga. Paljud, kes ei suutnud kohaneda Brasiilia eluga, pöördusid 1938. aastal Eesti riigi toel tagasi kodumaale (vt nt Täna 1938: 9).

Brasiiliasse rännanud eestlaste kolmanda laine moodustavad Teise maailmasõja põgenikud. IRO abil jõudis sinna 158 eestlast (Kumer-Haukanõmm 2005: 105), kellele aga lisandusid omal käel Saksamaalt, Rootsist ja mujalt saabunud, kokku u 60 isikut (Aur 1959: 150).

Kõrvutades Brasiilia eestlasi Argentina omadega, saab ühe ühisjoonena välja tuua *vana-* ning *uuseestlaste* selge eristamise – sellist vahet oli tehtud ka 20. sajandi algul Brasiiliasse rännanute ja sinna 1920.-1930. aastatel jõudnute vahel. Kahel viimati nimetatud rühmal oli siiski üks oluline ühistegur – nad olid eeskätt majandusmigrandid (kui usuliselt tagakiusatud baptistid välja arvata), pärast Teist maailmasõda saabunud olid aga poliitilised põgenikud. Seega võib lugeda üheks rühmaks kuni 1940. aastani Brasiiliasse rännanud eestlased (*vanaeestlased*) ja teiseks pärast Teist maailmasõda saabunud (*uuseestlased*).

Kahe maailmasõja vahel emigreeruti Brasiiliasse enamjaolt abielupaaridena, kuigi väljarändajate seas oli ka vallalisi mehi. Paaride puhul oli koduseks keeleks eesti keel, vallalisena Brasiiliasse rännanud abiellusid aga enamasti kohalike elanike või teisest rahvusest immigrantidega.[3] Nende koduseks keeleks sai üldjuhul portugali keel ja järeltulijad on peamiselt portugalikeelsed.

[3] Terminisse *kohalik* tuleb Brasiilia puhul suhtuda mõningase reserveeritusega. Nii nagu USA ja Argentina on Brasiilia paljuski immigrantide maa ja rahvaste sulatusahi. Brasiilia on ka rassiliselt äärmiselt segunenud, sealsed eestlased ja nende järeltulijad on abiellunud nt jaapanlaste, itaallaste, afrodega.

Keelt säilitavad sotsiaalsed tegurid

Nagu rõhutatakse käesoleva kogumiku mitmes artiklis, on keelel identiteedile oluline mõju. Hajala tingimustes, kus edukas integreerumine eeldab sihtriigi keele kiiret omandamist, on keeleline identiteet tugeva assimilatsioonisurve all. See on mõjutanud eriti siirdlaste teist ja kolmandat põlvkonda ning nende keelekasutust. Kui Brasiilia eestlaste esimene põlvkond räägib eesti keelt (peaaegu) ilma aktsendita ja teine põlvkond valdab eesti keelt, kuigi aktsendi ja hulga portugali keele mõjudega, siis kolmas põlvkond, v.a üksikud erandid, enam eesti keelt ei räägi. Järgnevalt peatume mitmesugustel keele säilimist mõjutavatel teguritel. Keelenäited pärinevad salvestatud intervjuudest, mille viis 23 keelejuhiga läbi Aivar Jürgenson 2009. aasta algul São Paulos, Santoses ja Rio de Janeiros.

Rühma suurus

Kahe maailmasõja vahel Brasiilias elanud eestlaste arvu kohta puudub täpne statistika. Brasiilia ametlikel andmetel jõudis aastatel 1923–1940 riiki 2714 eestlast (Brasiilia eestlane 1951: 26), kuid neile tuleks lisada 20. saj alguse väljarändajad, kes on dokumentides märgitud venelasteks, ning illegaalselt saabunud eestlased. Seega võis 1930. aastate alguses ulatuda eestlaste diasporaa Brasiilias 3000–3500 inimeseni. Eesti hajala suuruseks on pakutud ka 5000 inimest (Laurits 2003: 34), kuid see tundub mõnevõrra liialdatud. 1930. aastate teisel poolel pöördus u 200 eestlast Eestisse tagasi ja tuhatkond siirdus teistesse Lõuna-Ameerika riikidesse. Sellele vaatamata moodustas Brasiilia eestlaskond 1939. aastal üle 10% tollasest läänediasporaast, mis ulatus hinnanguliselt 30 000 eestlaseni (Kask, Tammaru 2006: 193). Brasiilia eestlaskond täienes Teise maailmasõja järel u 200 inimese võrra. 1955. aastal elas São Paulo linnas arvestuste kohaselt 1005 ja São Paulo osariigis 709 eestlast (Sao-Paulolane 1967: 170). 1950ndate lõpus ja 1960ndate alguses rändas osa pärast sõda Brasiiliasse asunud eestlasi edasi Kanadasse ja Ameerika Ühendriikidesse (Kulu 1992: 100). Eesti Vabariigi Brasiilia aupeakonsuli Jüri Saukase sõnul on tal 400–500 Brasiilia eestlase kontaktandmed. Tema hinnangul võib seal elada kokku umbes 2000 eestlast, kellest eesti keelt räägib paarisaja ringis.

Immigratsiooni jätkuvus ja pidevus

Nagu öeldud, sai Brasiilia eestlaskond täiendust pärast Teist maailmasõda, mil sinna saabus arvestatav hulk sõjapõgenikke. Nagu rõhutavad in-

tervjuudes[4] tänased Brasiilia eestlased, seadsid paljud sõjapõgenikud uue sõja kartuses eesmärgiks jõuda Euroopast võimalikult kaugele. Mõne põgeniku otsust Brasiilia kasuks mõjutas seal elavate sugulaste olemasolu, mõned lootsid Brasiiliat kasutada hüppelauana ja rännata hiljem edasi. Paljud kasutasid lihtsalt ära soodsaid võimalusi, mida Brasiilia riik pakkus. Nõukogude okupatsiooni ajal Eestist Brasiiliasse uusi siirdlasi ei lisandunud, üksikud eestlased on saabunud pärast Eesti iseseisvuse taastamist, kuid nad ei ole aktiivselt liitunud kohaliku eesti kogukonnaga.

Geograafiline kontsentratsioon

Enamik Brasiilia eestlasi paikneb Lõuna-Ameerika suurimas linnas São Paulos, mille läbimõõt on 210 km ja kus koos eeslinnadega elab ligi 20 miljonit elanikku. Eestlased elavad hajali eri linnaosades, suured vahemaad takistavad nende tihedamat läbikäimist. Kümmekond eestlast elab Rio de Janeiros, vähem on neid Santoses, Curitibas jm. Hõre geograafiline kontsentratsioon ei ole lasknud välja kujuneda eesti keelesaari, seetõttu on keelevahetus olnud kiire.

Rahvuslik aktiivsus

Suurema eesti kogukonna kujunemisega São Paulos 1920. aastate keskel algas ka eestlaste organiseerumine. Esimene selts Estonia asutati seal 1926. aasta märtsis. 1928. aasta augustis jõuti Brasiilia Eesti Abiandmise ja Hariduse Seltsi Uus Kodu loomiseni, mis ühendas São Paulo eestlasi esmalt 1938. aastani ning seejärel 1947. aastast kuni 1985. aastani, kui omaaegse konsuli Ferdinand Saukase poja Olev Saukase andmetel toimus Uus Kodu viimane koosolek. Aadressi ja postkasti näol eksisteerib selts siiski veel tänapäevalgi (vt http://www.eesti.ee/rahvuskaaslased/index.php?id=49). Rio de Janeiros loodi eesti selts 1934. aastal ja see tegutses kuni 1950. aastate keskpaigani. Seltsides peeti koosviibimisi ning tantsuõhtuid ning regulaarselt tähistati Eesti iseseisvuspäevi. São Paulos peeti plaani ka oma seltsimaja ostmiseks, kuid selleni ei jõutud. 1969. aastal asutati São Paulos Eesti Skautlikud Noored Brasiilias, mis tegutses kümmekond aastat ning tegi koostööd Argentina eesti skautidega (Michelson 1969: 2; Lepp 2003: 461–463).

[4] Intervjuud on läbi viidud veebruarist märtsini 2009. aastal São Paulos, Rio de Janeiros ja Santoses.

1926. aastal asutati São Paulos nii eesti baptistide kui ka luterlaste kogudus. Viimane lõpetas tegevuse 1942. aastal ning avati taas 1958. aastal (Jaanus 1968: 56). Tänaseks on eesti luterlaste tegevus soikunud. Eesti baptistid käivad jätkuvalt koos ja korraldavad igal aastal Eesti Vabariigi aastapäeva tähistamist, kuhu on oodatud ka kõik teised eestlased. Eesti baptistidel oli veel mõni aeg tagasi oma kogudus ja kirik ka Minas Geraisi osariigis asunud Padre Jose Bento koloonias (Laurits 2003: 67). Brasiilia eestlaskonna organiseeritud rahvuslik tegevus on praktiliselt lakanud.

Sidemed kodumaaga

Brasiilia ei tunnustanud Balti riikide Teise maailmasõja aegset annekteerimist Nõukogude Liidu koosseisu ja lubas Eesti, Läti ning Leedu diplomaatilistel esindustel edasi tegutseda.[5] Rio de Janeiros oli Eesti konsuliks kuni 1959. aastani Karl Ast (kirjanikuna Rumor), kes seejärel rändas Ameerika Ühendriikidesse. Ferdinand Saukas tegutses São Paulos konsulina kuni surmani 1976. aastal (Eesti välisteenistus 2006: 37-38, 104). Brasiillasest aukonsul tegutses Santoses. Konsulaatide tegevust rahastas kuni 1950. aastate keskpaigani Ameerika Ühendriikide Välisministeerium New Yorgi Eesti Peakonsulaadi kaudu. Tänapäeval tegutseb Brasiilias kolm Eesti Vabariigi aukonsulaati, aukonsulitest valdab eesti keelt vaid São Paulo aupeakonsul Jüri Saukas, Ferdinand Saukase vennapoeg.

Teise maailmasõja tõttu katkenud kontaktid Eesti-omastega taastusid Brasiilia eestlastel järk-järgult 1950. aastail. Alates 1970. aastaist on paljud Brasiilia eestlased külastanud Eestit ning iseseisvuse taastamise järel on mõned oma vanale kodumaale ka elama asunud.

Esile toodud sotsiaalsed tegurid ei ole eesti identiteedi edasikandumist Brasiilias viimastel kümnenditel enam oluliselt toetanud. Vanema pagulaspõlvkonna kadumisega seoses pole rahvuslikku järjepidevust suudetud vajalikul määral alal hoida. Tänase Brasiilia eestlaskonna enamiku moodustavad siirdlaste järeltulijad, kes eesti keelt küll räägivad, kuid abielu tõttu mitteeestlastega ei ole neil võimalik seda kasutada koduses sfääris. Kohati on laste eesti keelest ja kultuurist võõrandumisele toodud põhjuseks teisest rahvusest abikaasa vastuseisu. Räägib 1940. aastal sündinud mees:

[5] 1961. aasta märtsis Brasiilia siiski tunnustas Nõukogude okupatsiooni Balti riikides, kuid mitteametlikult lasti konsulitel oma tegevust jätkata. 1961. aasta juunis anti konsulitele õigus tarviduse korral dokumente välja anda, tõlkeid kinnitada ja teostada muid konsulaartoiminguid.

– Siis pärast tulin tagasi, abiellusin.. siin ühe itaallasega. Siis muidugi, siis koguaeg ma ju hakkan rääkima Eesti kohta, tema teeb:
= [naine:] Ääh.. mis see Eestis on /../
– Kuule nüüd, kas sa.. näitame midagi Eesti kohta lastele või õpetame midagi eesti keelt
= [naine:] Ei.. see oli.. mitte millegi jaoks.. mille jaoks sa kaotad oma aega.
Nüüd alles.. tema alati oli vasta, selle vasta, et .. et nemad võtaks oma.. oma see Eesti kodakondsus siin. Siin Brasiilias see oli võimalik. See oli võimalik jah, sest mina olen eestlane. Ja siis oli.. oli nii, et siis nemad, tema alati oli vastas, ei tema kohe vasta.
– Kurrt [kurat], *miks pärast sa oled selle vasta*?
= [naine:] Ei, mõtle kui korraga hakkavad norima neid, et nemad peavad sinna Eestisse minna sõjaväkke.
Ma ütsin: *Kuule.. kas sa tõesti usud.. usud seda, mis sa räägid*?

Assimilatsioonisurve nii kodus kui ka väljaspool kodu on viinud selleni, et segaperest sündinutest räägib eesti keelt teadaolevalt vaid üks Rio de Janeiros elav eestlaste järeltulija.

Kakskeelsus

Brasiilias eesti keelt kõnelevad inimesed on kõik bilingvaalid ehk kakskeelsed, vallatakse nii eesti kui ka portugali keelt. Kahtlemata üritasid Brasiiliasse jõudnud eestlased omandada portugali keele võimalikult kiiresti. Enamik 2009. aastal intervjueeritud eestlastest kuulub immigrantide teise põlvkonda – portugali keele õppimine on neil sujunud valutumalt kui nende vanematel. Nad kõnelevad seda aktsendivabalt – erinevalt oma vanematest, kelle portugali keel jäi sageli vigaseks. Või nagu 2009. aastal toimunud intervjuus ütles 1940. aastal sündinud mees: *Minu isa portugali keel oli nii kole*!

Vanema põlvkonna eesti keelt on aidanud säilitada lai suhtlusring, mis üldjuhul koosnes valdavalt eestlastest. Nüüd, kui vanem põlvkond on siit ilmast lahkumas, on eestlaste suhtlusringid jäänud väikeseks. Räägib naine, kes 1944. aastal lahkus Eestist täiskasvanuna ja kelle eesti keel on tänaseni praktiliselt aktsendi- ja võõrsõnavaba:

Minu käest vahest ikka keegi küsib: *Kas sa ikka eesti keelt räägid*? *Ega sa ära ei unusta*? *Ma ütlesin*: *Ma unustan kõik keeled ära, ma ei räägi ühtegi keelt enam. Ainult.. uksest välja lähed, seal all liftist välja tulen, siis ütlen sellele* **Bom dia** [port 'tere'] *ja ongi* [kõik].

Kui Brasiilia eestlaste esimese põlvkonna häälдust pole portugali keele foneetika oluliselt mõjutanud, siis teisel põlvkonnal on need mõjud märkimisväärsed. Ka Argentina eestlastega võrreldes on Brasiilia eestlaste eesti keel allunud rohkem sihtmaa keele foneetilistele mõjutustele: *s* on asendunud (pool)helilise *z*-ga, *ä* asemel esineb *e*, lühikesed vokaalid on pearõhulises silbis venitatud jne. Üks näide:

Nigu se kuol.. teema aaitab paalju sial. Kutsub neit iiza ja eema, kui laps ei taaha.. õppida. Vot see on ia ka. Ja siis kuutsub eera, et reegi teemaga. Neh, et teema.. teemal on tarvis olla siin. (naine, snd 1941)

Kuigi lapsed kasvasid eestikeelses kodus, toimus neil portugalikeelsesse sotsiaalsesse keskkonda sattudes kiire keelekompetentsi muutus. Suurem osa intervjueeritavaid ütles, et kooli minnes ei osanud nad portugali keelt üldse, kuid omandasid selle kiiresti. Üldiselt meenutatakse seda valutu kohanemisena, kuigi paljudel on lapsepõlvest meeles ka äpardusi, mis portugali keelt omandades juhtusid. Räägib naine, kes sündis 1922. aastal *vana-eestlaste* lapsena:

Oli raske, aga papa viis mu ühe perele last.. lapse järgi vaatama. See perenaine näitas mulle, et see ja see /../ selle nimi on niimoodi, see on niimoodi – asjade nimed. Pidin õppima! *Ja peremees oli üks valitsuse asjamees, see ütles mulle*: *Mine too,* ***kaara meniina*** (port *cara menina* 'kallis tüdruk') *– näh, miuke plika –, mine too mulle sialt tuast* ***kaneeta asuul*** (port *caneta azul* 'sinine pliiats, sulepea') *ja ma ei tiadnud, mis asi see oli. Ja peremees käskis mul minna tooma tuast. Läksin tuppa, vaatasin igat asja, ei leidnud midagit, mis oleks sinine. Ma teadsin, et* ***asuul*** *oli sinine. Ei näind. Viimati oli üks veike raamatukene – viisin selle raamatu. Ta ütles*: ***Nau***! (port *não* 'ei') *Mees ütles kohe mul*: ***Nau***! *Ma ütlesin* ***kaneeta***! *See on* ***kaderneta*** (port *caderneta* 'märkmik'). *Ja siis läksin uuesti, vaatan, oli üks* ***kaneeta*** *– see.. kirjutamise jaoks. Viisin… kui viisin tagasi, ta ütles niimoodi*: *See on* ***kaneeta***. *Niimoodi see õppis. Oli* ***difissil*** (port *difícil* 'raske, keeruline'), *aga..*

Esimese põlvkonna eestlased on olnud oma eesti keelele üldjuhul väga lojaalsed, keeles on nähtud olulist identiteedi tegurit ja seda keelelojaalsust on antud edasi ka lastele. Nii mõnigi teise põlvkonna (vana)eestlane on abiellunud eestlasega ja kasutanud koduse keelena eesti keelt.

> *Minu abikaasa, ta oli.. sündis küll Venemaal, aga ta vanemad olid eestlased. Ja kui mina abiellusin, mina abiellusin tuhat üheksasada nelikümmend kaks. I tema oli baptisti kirikust ja mina baptisti kirikust ja meil oli.. alati laulsime ühes ja palusime ühes ja rääkisime eesti keelt. Nii et mu lapsed.. mu lapsed kõik.. viimased.. viimased, kes enam ei saand.. ei rääkind enam eesti keelt. Niikaua kui mu mees.. abikaasa oli elus, rääkisime eesti keelt kodu. Ja sellepärast on veel see.. eesti keel veel.* (naine, snd 1922)

Eesti keele kasutus Brasiilia eesti kogukonnas on olnud selgelt domeenispetsiifiline, kuid tänaseks on portugali keel tõrjunud eesti keele välja juba ka enamikest eesti kodudest. Ka kirjakeelena pole eesti keel aktiivselt kasutusel. Esimese põlvkonna eestlased on tellinud ja lugenud aastakümneid väliseesti kirjastuste toodangut, mitmed eelistavad nüüdki lugeda ilukirjandust eesti keeles, kuid enamik teise põlvkonna eestlastest, kes räägivad eesti keelt suhtlustasandil, pole eesti õigekirja õppinud ning on eesti kirjalikust inforuumist ära lõigatud. Eesti aupeakonsul São Paulos Jüri Saukas (snd 1939) rääkis, et tema eesti keel paraneb alles nüüd tänu tihedale suhtlemisele Eestiga. Ta unistab sõidust Eestisse, et elada seal pool aastat ja õppida eesti keel korralikult ära.

> *Sest mina kunagi ei õppinud seda eesti keelt, mina ei õppinud grammatikat. Õppisin kodus ära – ja muidugi see eesti keel ka on muutunud väga palju. Need sõnad, mida me tarvitame siin, ei ole needsamad. Mina saadan välisministeeriumisse alati inglise keeles, sest mul on häbi saata eesti keeles.*

Neid, kes oleksid motiveeritud õppima eesti keelt vanas eas, pole Brasiilia eestlaste seas palju. Teise põlvkonna eestlaste harvaks jäänud kokkusaamistel kasutatakse omavahel suheldes portugali keelt. Kui intervjueerija Eestist andis 2009. a põhjuse paljudel kohalikel eestlastel üle pika aja omavahel kohtuda, imestasid mitmed keelejuhid, et üks või teine tema põlvkonnakaaslane eesti keelt üldse räägib. See on ilmne märk, et omavahelise suhtlemise keelena kasutatakse portugali keelt.

Üheks oluliseks teguriks, näiteks Kanada, Austraalia või Rootsi eestlastega võrreldes, mis Brasiilia eestlaste eesti keele püsimist puudutab, on see, et Brasiilia eestlastel ei ole olnud mingit eesti keele õpet, isegi mitte pühapäevakooli tasemel.

Koodivahetus ja laenamine

Järgnevalt vaatleme kakskeelsusele üht iseloomulikku tunnust – koodivahetust, mis tähendab kahe keele kasutamist ühe lausungi või vestluse piires. Kõikide vestluste põhikeel ehk maatrikskeel on eesti keel, millele kõneleja lisab keelematerjali portugali keelest. Kuigi üleminekud eesti keelelt portugali keelele võivad ulatuda ühest sõnast pikema lõiguni, on suuremas osas kasutatud keelematerjali puhul tegu ühe- või paarisõnalise koodivahetusega. Näiteks:

> *Mina panin üks suur* ***maapa de Brasziiu*** (port *mapa de Brasil* 'Brasiilia kaart') *ja siis mina panin need numbrid ja siis oli see* ***mapa*** *juures*. (naine, snd 1941)

Enamasti johtub koodivahetus sellest, et keelejuhil ei tule sobiv eestikeelne vaste (otsekohe) meelde. See on ka arusaadav, sest nagu eespool öeldud, ei ole paljud keelejuhid eesti keelt kasutanud juba aastaid.

> ***I*** *mina töötasin kirikus, andsin.. pühapäevakoolis õpetan.* ***I*** *nüüd meie pastor, mis oli, läks ära – nüüd on üks uus pastor. Nüüd praegult ma ei ole midagi.. ei tööta siin kirikus. Aga mul on juba nüüd praegult* ***dificuldade*** ('raske') *rääkida* [eesti keelt]. *Mõni minut – ei enam ei leia sõna, mis öelda*. (naine, snd 1922)

Struktuuri või keeleainese laenamine või ülekandmine võib toimuda kõikidel keeletasanditel: foneetikas, morfoloogias, süntaksis ja sõnavaras. Sõnavaralaenudes on esikohal enamasti nimisõnad, mis on ka arusaadav: erinevates laenatavuse hierarhiates on nimisõnad valdavalt esikohal (vt Verschik 2007: 358-359).

Brasiilia eestlaste leksikaalsetes laenudes domineerivad nimisõnad on morfoloogiliselt eesti keelde hästi integreeritud: toorlaenulisele nimisõnale lisatakse lauses eesti käändelõpp.

> *Ei olnd* ***komputadori*** (port *computador* 'arvuti'), *see oli kõik käsitöö*. (naine, snd 1941)

Et koolis tema on ia ja siis sial tema võib olla üks õpilane.. see ***futeboli*** (port *futebol* ‘jalgpall’) *õpilane. Muidu on kõik niimoodi.. e.. Et temal ei olla see* ***kompromissu*** (port *compromisso* ‘kohustus’) /../ *Ja siis* ***responsabilidadi*** (port *responsabilidade* ‘kohustus, vastutus’) ka. (naine, snd 1941)

Ma tahan laulda, ma tahan ***gaitat*** (port *gaita* ‘suupill’) *mängida*. (naine, snd 1955)

Ja pärast minu vanavanaisa töötas ***kzaariga*** (port *czar* ‘tsaar’). (naine, snd 1974)

Peale Sibeeriat nad tulid ma usun Brasiiliasse ja tulid töötama siin kohvi ***plantaksioonis*** (*plantação* ‘istandus’). (naine, snd 1974)

Toodagu siinkohal näiteks veel mõningaid iseloomulikke ja intervjuudes sagedamini esinenud nimisõnalaene: ***adolessendid*** (vrd *Meie kõik olime* ***adolessendid*** (port *adolescente* ‘nooruk’), ***traficandid*** (port *traficante* ‘kaupmees, hangeldaja’; uus täh ‘narkodiiler’), ***vasemiinid*** ja ***hõbedamiinid*** (port *mina* ‘kaevandus’).

Üldreegli kohaselt soodustavad ühisest allikast pärit leksikaalsed elemendid laenamist ja kopeerimist. Leksikaalse adaptatsiooni puhul laenatakse enamik sõnu portugali keelest eesti sõnavarasse ilma hääldust kohaldamata. Esile tulevad uued foneemid (vrd eelpool toodud näide portugalipärase *z* kasutamise kohta eesti *s*-i asemel) ja häälikuühendid (nt *-são*), kusjuures need esinevadki üksnes laenudes:

Ja sellel nooremal [vennal] *on.. noorem poeg on arst, järgmine poeg on* ***inženeer*** (port *engenheiro* ‘insener’) *ja tütar on* ***arkitekt*** (port *arquitecto* ‘arhitekt’). *Ja keskmisel vennal on vanem tütar on* ***administrador*** (port *administrador* ‘administraator’), *poeg on* ***inženeer*** *ja tütar on arst*. (naine, snd 1930)

Hispaania on teine, teine ***arkitektuur*** (port *arquitectura* ‘arhitektuur’). (naine, snd 1974)

Inimene kardab muuta oma ***profissãod*** (port *profissão* ‘elukutse, amet’). (naine, snd 1941)

Selle sees olid seal riided ja see olid šokolaadid ja oli ***biskuitid*** (port *biscuit* ‘biskviit’). (mees, snd 1944)

Ei olnud kogudus, aga oli need, see ***batisti*** (port *batista* ‘baptist’) *misjoni töömees*. (naine, snd 1941)

Ühisest allikast pärit sõnalaenudest kasutatakse sagedamini veel järgmisi: ***taksi***, vrd *sõidan táxiga* (port táxi 'takso'), ***prožekt*** (port *projecto* 'projekt'), ***mulatu*** (port *mulato* 'mulatt'), ***footu*** (port *foto* 'foto').

Viimastes näidetes asendub järgsilbi *o* portugalipärase *u*-ga. Seda esineb Brasiilia eestlastel nii ühisest allikast pärit leksikaalsetes laenudes kui ka foneemilaenuna muudes sõnades: ***autu*** ('auto'), ***kuntur*** ('kontor'), ***maeestru*** (port *maestro* '(algkooli)õpetaja').

Ühisest allikast pärit leksikaalsed laenud võivad teatud seostes vahetada portugali keele mõjul sõnade tähendust: *Nemad oleks võind tulla hommiku sinna kirikusse ja oleks olnd üks* ***klass*** (port *classe* 'klass'; siin 'koolitund') .. *nigu pühapäevakooliga*. (naine, snd 1941)

Järgmine, ühisallikast pärit leksikaalsete laenude poolest rikkalik lõik pärineb eesti kooliõpetajannalt, kes koostab fotoalbumitena Brasiilia eesti baptistide ajalugu:

> *Kui meie ei ole enam siin, et need inimesed, mis vaatavad need* ***footud****, et kes on see*? *Keegi ei tunne. Ja see on üks* ***istooria****, eks ole. Ja siis mina mõtlesin, aga siin puudub ainult* ***leženda*** (port *leyenda* 'legend'), *et kes see on see ja millal oli ja. Ja siis mina hakkasin korraldama seda. See oli kaks aastat, mis mina tegin seda. Ja see tuli ilusti välja. Aga see oli ainult see Sao Paulu* ***istooria*** *– need* ***batistad*** (port *batista* 'baptist') *ja kõik*. (naine, snd 1941)

Paljudes uurimustes on kinnitust leidnud, et leksikaalne laenamine *resp*. koodivahetus piirdub tavaliselt mittepõhisõnavaraga. Lausesisese ühe- või paarisõnalise koodivahetuse ootuspärasteks kandidaatideks on aga nn kultuurispetsiifilised sõnad. Brasiilia eestlaste keelde on neid jõudnud paljud ja nende kasutus on üldine. Üks selliseid on *fazenda*, portugali keeles talumajapidamist tähistav sõna, millel aga Brasiilia kontekstis on eritähendus 'kohviistandus'. Teatavasti on Brasiilia eestlaste asustusloos olnud kohviistandustel eriline tähendus – seetõttu kasutavad nad seda sõna oma eluloost jutustades sageli.

> *Ilmselt toodi inimesi siia valega. Kõik, mis sa ostsid* ***fazenda*** *poest, kirjutati sulle üles ja kuu lõpus olid sa alati võlgu ja siis inimesed said peksa ja paljud põgenesid*. (naine, snd 1930)

Teine sageli kasutatav kultuurispetsiifiline sõna on *indiju* (port *indio* 'indiaanlane'). Teadupärast oli Brasiilia enne portugallaste saabumist asustatud paljude erinevate indiaani etniliste rühmadega. Nendega on oma reisidel mööda Brasiiliat kokku puutunud ka sealsed eestlased, paljud eesti baptistid on töötanud indiaanlaste juures misjonärina.

Aga tema on Paranas nüüd – nüüd ei, tema poiad on seal. Ja tema oli ***indjudega****, tema oli misjunaar* ***indjudega***. (naine, snd 1941)

Sageli kasutatava kultuurispetsiifilise sõnana tuleb Brasiilia eestlaste keelest mainida ka noomenit *tšurrasku* (port *churrasco* 'grill-liha; grillipidu').

Meil on see siin matsi.. tantsupidu. /../ Ja siis me panime brasiilia matside riided selga ja siis tegime ütleme ***tšurrasku****.. lõunasöögi*. (naine, snd 1930)

Nimisõnaliste laenudena tulevad arvesse ka toponüümid, mida Brasiilia eestlaste esimene põlvkond kasutab üldiselt eestipäraselt – nii nagu nad Eestis neid kohanimesid õppisid. Teise põlvkonna geograafiaalased teadmised on saadud peamiselt Brasiilia koolist, seetõttu on nende kohanimede kasutus portugalipärane.

Suissa (port *Suíça* 'Šveits'), **Londres** (port *Londres* 'London'): *Nemad, kes elavad seal* ***Londris*** (naine, snd 1941); **Estados Unidos** (port *Estados Unidos* 'Ameerika Ühendriigid'): *I pere on kõik niimoodi laiali, ühed siin.. on Minases* (= Minas Geraisi osariigis Brasiilias), *on Brasilias* (= pealinnas), *on* ***Estados Unidos*** *– kõik on niimoodi igal pool juba* (naine, snd 1922); **Alemania** (port *Alemania* 'Saksamaa'): *Ja nemad õpetavad muuzikat, instrumenti.. ja laulma kah. Ja need.. palju neid, mis on sial muuzikakoolis, juba leksid* ***Alemaaniasse****, teiste riikides tead* (naine, snd 1941); **Sibeeria** (port Sibéria 'Siber'): *Ja pärast ta läks* ***Sibeeriasse*** (naine, snd 1974); **Sant Petersburgu** (port St. Petersburg 'Peterburi'): *Aga ma usun, minu emaisa, ta sündis Eestis, ja siis ta elas, oli Sant Petersburgu*. (naine, snd 1974)

Võrreldes nimisõnadega esineb verbide laenamist Brasiilia eestlaste eesti keeles tunduvalt harvem. Kuivõrd väiksema autonoomsusega keeleühikute puhul on ka laenatavuse tõenäosus väiksem ja kuivõrd verb ei ole süntaktiliselt nii autonoomne kui nimisõna (Verschik 2007: 358-359), on verbi vähene laenatavus Brasiilia eestlaste keeles ootuspärane. Mõne näite saab siiski tuua:

Ja Jeesus muutis ta südame. Võttis Jeesuse oma südamesse ja enam ei läind ***pakunssama*** (port *bagunça* 'korratus, segadus' > *pakunssa* + *-ma* '*laaberdama*'). (naine, snd 1922)

Priscilla ema, kes käis seda last vanni andmas ja ***kuitamas*** (port *cuidar* 'hoolitsema') *seda last. /../ Ja Priscilla ema, kes käis seda last* ***kuitamas****, see naine oli laps – ta ei oskand* ***kuidata*** *last kah.* (naine, snd 1922)

Ja keegi keda ma tunnen, ütles, et tema ise teab, kes ***installeeris*** *need* (port *instalar* 'paigaldama'), *pani need sisse* (= pealtkuulamisaparaadid taksosse või hotellituppa). (naine, snd 1928)

Kui enamasti on verbid eesti keelde integreeritud eesti pöördelõppudega, siis vahel leiab erandlikult aset ka täielik kopeerimine.

Ma seda ütlesin kohe, et nii palju aastaid ja minu abikaasa juba nelikümmend viis aastat, kui suri. Ja peale selle brasiilia keel võttis.. **domino a caso, ne** ('valdas vahetevahel, eks ole'). (naine, snd 1922)

Ka adjektiivide laenamine on Brasiilia eestlaste eesti keeles vähesem, võrreldes nimisõnade laenamisega. Mõned näited, mis siinkohal esitatud, võivad niisama hästi olla eespool mainitud ühisest allikast pärit sõnade laenamise näideteks.

Siis temal olid mõned ideed ka, oli üks vanadekodu, kus tema oli teinud ***voluntaarne*** (port *voluntariamente* 'vabatahtlik') *töö.* (mees, snd 1944)

Tema oli väga ***intelližent*** (port *inteligente* 'intelligentne'). (naine, snd 1941)

Aga oli imelik, ma usun keegi, keegi.. ee.. ***interessanši*** (port *interessante* 'huvitav'). (naine, snd 1974)

Aa, ta oli.. kuidas räägida.. ***emosionado*** (port *emocionado* 'põnevil'). (naine, snd 1974)

Täielikule kopeerimisele alluvad Brasiilia eestlaste keeles mitmed diskursusmarkerid nagu kõnevooru alguses ja teatud vestlusjärjendi positsioonis esinev eitus *não*. Seda kasutatakse küllalt sageli ka Brasiilia eestlaste esimese põlvkonna muidu suhteliselt väheste portugali keele mõjudega eestikeelses kõnes.

Vene aeg.. kuna hakkas peale, neljakümne neljandamal aastal või? (mees, snd 1940)

Não! *Peale hakkas.. esimene okupatsioon oli tuhat üheksasada neli-kümmend juunis, kui võeti võim üle*. (mees, snd 1925)

Siis ma mõtlesin, ***não****, see on küll võimatu, et.. see läks ju nii kaua, et..* (naine, snd 1934)

Järgmised näited illustreerivad mõningaid täielikult kopeeritud sidesõnu Brasiilia eestlaste keeles. Esimesel kohal on siinses kontekstis sidesõna *i* kasutamine (< port *e* 'ja') eesti *ja*-sõna asemel.

Minu isa oli sõjas.. oli kaheksa aastat ühtejärgi. Ja tal oli maja.. tal oli niimoodi linnast vällas üks maja ja oli linnas maja, Tallinnas. ***I*** *kui sõda hakkas, viidi.. ta läks sõtta ja ema jäi kümne lapsega kodu* ***i*** *valitsus pani kõik need lesed-naised sinna papa majasse* ***i*** *ei makst üüri ega midagi* **non tinha que comer** *– ei olnd mida süia*. (naine, snd 1922)

Kohati kopeeritakse ka sidesõna *ou* ('või'):

Keik see, mis sa nägid täna ***ou*** *eila, on keik Rios*. (naine, snd 1974)

Järgnevas lõigus kasutab naiskeelejuht (snd 1922) eestikeelses dialoogis mitmeid portugalikeelseid diskursuse markereid ja sidesõnu:

- *Aga taevas Jeesus kirjutas mu nime puhtalt ainult.. see päev, kui ma jõuan sinna Jumala juurde, saan teada, missuguse nime ma sain*.
- Enne ei teagi?
- ***Como*** (port *como* 'kuidas')?
- Et enne ei teagi seda jah?
- ***Porque*** (port *porque* 'sest, kuna') *Piibel ütleb meile niimoodi, et Jeesus kirjutab me nimed eluraamatusse ja seal eluraamatus on mu nimi – juba Jeesus kirjutas mu nime sinna*.
- Aga seda sa ei tea, mismoodi tema kirjutas?

Não *– see päev, kui ma sinna jõuan, ma saan teada*.

Teisest intervjuulõigust sama keelejuhiga (snd 1922):

- Miks te [Eestist] ära tulite?
- [***Por***]***que*** *papa Eestimaal seal sõjas nii palju.. pea ei kannatand palju paruljut* (port *barulho* 'lärm').

- Lärmi?
- ***Issu*!** (port *isso* ‘just nii’).
- Aga mis lärm seal siis oli?
- *No niimoodi.. eriti parulju de cabeza. Tal oli pea sees see parulju. Aga pärast teadsid juba Brasiilia elu, siis kui juba ta oli abielus teise mehega, tulid siia, aga tulid* ***como*** (port *como* ‘nagu’) *immigrandid – valitsus tõi.*

Üks sagedamini kasutatavaid interjektsioone Brasiilia eestlaste keeles on *então* (‘noh, seega, niisiis’).

Ja siis üks koord, kaks koorda, kolm koorda – kui vaatab, et ei anna ja see laps on vä(*e*)*ga niimoodi.. toob probleemid seal koolis, siis tema reekis, vaat* ***intao****, mina annan see paaber ja mine vaata üks teine kool temale*. (naine, snd 1941)

Täielikest (globaalsetest) koopiatest eristatakse valikulisi koopiaid, nagu semantilised koopiad, tõlkelaenud, aga ka morfosüntaktiliste mallide, sõnajärje vms kopeerimine (vt Verschik 2007: 366). Mitmesuguseid laentõlkeid esineb ka Brasiilia eestlaste keeles, näiteks ***tenho*** .. ***anos*** (‘mul on.. aastat’) tõlkimine eesti keelde tähenduses ‘olen ..aastane’:

Minul [on] *juba rohkem kui kuuskümmend aastat, jah.* (naine, snd 1941)

Ja temal oli kolm aastat ja pool, kui tema läks Siberisse. (naine, snd 1941)

Mul puudub veel kaks kuud, et gümnaasium lõpetada. (naine, snd 1934) – (vrd port *Falto só dois meses pour finir ensino medio*.)

Portugali keele mõju on märgata ka järgmistes lausetes:

Oleneb sellest, ***kuidas sa ajad sisse*** ‘kuidas sa majandad’ (< port *depende como se leva as coisas*); *Vahest ikka kui ma* ***lähen Ritaga kokku*** (‘kohtun Ritaga, saan Ritaga kokku’), *siis ma räägin ka eesti keel mõned..* (naine, snd 1974) (< port *em vezes quando eu junto com a Rita*)

- Aga kas vanaisa abiellus uuesti ka Eestis?
- *Ei,* ***ega tema siin ega tema seal***. (naine, snd 1955) (< port *nem .. nem* ‘ei .. ega’)

See pastor siis uurib natukene midagi ***interneti läbi*** (port *pelo internet* ‘interneti kaudu, internetist). (naine, snd 1941)

Ja pärast, poolteist aastat.. ligi ***kaks aastat pärast*** (< port *dois anos depois*) *mu tädi jäi sinna – tema õde.. tuli siia temaga ja mu õetütar jäi sinna – tal oli tervis.. probleemid, ei saand sisse*. (naine, snd 1930)

Järgmises näites on portugali keele mõjul läinud vahetusse verbid *lähed* ja *tuled*, kuna vastav portugali verb võib tähendada nii üht kui teist: *Ma olin seal oma firmas ja korraga tema helistab minule, et kuule, Leiger, kas sa homme* ***lähed*** *välja lennuväljale minule järgi*? (< port *Você vai no aeroporto para me buscar*?) (mees, snd 1940)

Sarnaselt Argentina eestlaste eesti keelega (vt lk 255) esineb ka Brasiilia eestlaste eesti keeles laene, mis viitavad tähendusnihetele ajamääruste vallas:

Kuidas oli.. ***kell üks*** *nigu* ***kella kolmeni õhta poole*** *me käisime.. näe, me käisime siin ühes batisti kirikus siin.. samas ligidal.. et see oli brasiilia keele*. (naine, snd 1941)

Üldlevinud on tervituse **Tudo bem**? tõlkimine eesti keelde: *Kõik hästi*?

Tõlkelaenuna esineb Brasiilia eestlastel määramata artikkel (port ***um***, ***uma***), mis viitab kontaktist tulenevale grammatikaliseerumisele.

Et sina räägid ära, et meil on ***üks*** *tund ja on* ***üks*** *teelaud ja*.. (naine, snd 1941)

See on üks niisugune ee.. nigu ***üks*** *tablett, aga hästi magus*. (mees, snd 1944)

Peamiselt teise põlvkonna keeles esineb kohati *sellepärast*, *et*-konstruktsioonis järelosise *et* kadu portugali **porque** (*porque* – sest, sellepärast, et) mõjul.

Sellepeerast*, minul oli esperieensia* (port *experiência* 'kogemus'), *et mina tegin minu famiiliale ja siis selle kirikule sain ka rohkem selle esperieensiaga rohkem lõpetada* [albumit]. (naine, snd 1941)

Ma ei tea, kas ta [vanaisa] *sündis Eestis, ma ei tea, kas sündis Vene,* ***sellepärast****, ei ole tema dokumendit*. (naine, snd 1974)

Niisamamoodi esineb sidesõnade *mis* ja *kes* diferentseerimatust (vrd port **que** 'mis, kes'):

Tuleb palju teisi ***baptistisi****,* ***mis*** *ei ole eestlased*. (naine, snd 1930)

*Kes aitas seal veel.. oli need **eestlased**, **mis** olid pärijad teisest kirikust, selle aja sees nendel ei olnud actividad ja siis nemad võtsid seal aidata need **eestlased**, **mis** olid väga vähe seal*. (naine, snd 1941)

Kokkuvõte

Käesolev artikkel vaatles Brasiilia eestlaskonna kujunemist ja arenguid rohkem kui saja aasta jooksul ning Brasiilia eestlaste keelekasutust. Rändelaineid oli kolm: 20. sajandi esimene kümnend, kahe maailmasõja vaheline periood – neil etappidel siirduti Brasiiliasse peamiselt majanduslikel ajenditel – ja viimaks eesti põgenikud pärast Teist maailmasõda. Enne ja pärast Teist maailmasõda riiki saabunud eestlased on eristatavad n-ö *vana-* ja *uuseestlastena*, kes erinevad nii oma identiteedilt kui ka keelekasutuselt. Assimilatsioonisurve on mõlema eestlaste rühma seas olnud tugev ning eesti keel püsinud käibel peamiselt siirdlaste kahe esimese põlvkonna toimel.

Artiklis on 2009. aastal kogutud keelematerjali alusel kirjeldatud Brasiilia eestlaste keelekasutust ning koodivahetust. Kui Brasiilia eestlaste esimese põlvkonna eesti keel on grammatiliselt ja foneetiliselt üldiselt korrektne, sisaldades vaid harvu ühesõnalisi sisestusi portugali keelest, siis teise põlvkonna eesti keeles on portugali keele mõjutusi märksa enam.

Kirjandus

Aur, Aleksander 1959. Sao Paulos ja osariigis 1800 eestlast. Tagasivaade eestlaste immigratsioonile Brasiiliasse. – Meie Tee 9/10, 149–151.

Brasiilia eestlane 1951. Eestlaste emigratsioon Brasiiliasse arvudes. – Meie Tee 2, 26.

Eesti välisteenistus 2006 = Eesti välisteenistus. Biograafiline leksikon 1918–1991. Koost Triin Mulla, Peep Pillak, Jüri Trei, Heini Vilbiks. Tallinn: Välisministeerium, 2006.

Jaanus, Hugo 1968. Mälestuskilde EELK São Paulo koguduse tegevusest. – Eesti Kirik 3, 54–58.

Jürisson, Sander 2009. Organiseerunud eestlased São Paulos ja Rio de Janeiros (1925–1940). Bakalaureusetöö. Käsikiri Tallinna Ülikooli Ajaloo Instituudis.

Kask, Inga, Tiit Tammaru 2006. – Eestlased maailmas ja tagasiränne kodumaale. – Suur põgenemine 1944. Eestlaste lahkumine Läände ning selle mõjud. 22. oktoobril 2004 Tartus toimunud rahvusvahelise teaduskonverentsi artiklite kogumik. Toim K. Kumer-Haukanõmm, T. Rosenberg, T. Tammaru. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 191–211.

Kulu, Hill 1992. Eestlased maailmas. Ülevaade arvukusest ja paiknemisest. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Kumer-Haukanõmm, Kaja 2005. USA välispoliitika Balti küsimuses 1945–1952 läbi Balti põgenike problemaatika. Magistritöö. Käsikiri Tartu Ülikooli ökoloogia ja maateaduse instituudis.

Laurits, Kaido 2003. Eestlased Lõuna-Ameerikas 20. sajandi algusest kuni II maailmasõjani. Bakalaureusetöö. Käsikiri Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituudis.

Lepp, Jaan 2003. Eesti skautlus Brasiilias. – Eesti Skautlus. 50 aastat võõrsil. Peatoim Jaan Lepp. Kanada: Eesti Skautide Liit, 461–463.

Michelson, Herbert 1969. Uputus "Lõunaristi" suurlaagris. Tublid L.-Ameerika eestlased. – Eesti Päevaleht nr 44, 22.02.1969, lk 2.

Sao-Paulolane 1967. Paartuhat maarjamaalast Brasiilia Sao Paulo osariigis. – Meie Tee 11/12, 170-171.

Täna 1938 = Täna saabuvad Brasiilia eestlased. – Rahvaleht nr 113, 20. 07.1938, lk 9.

Verschik, Anna 2007. Keelekontaktid, laenatavus ja verbi kopeerimine eestivene keelevariandis. – Keel ja Kirjandus 5, 357–377.

Lõuna-Ameerika eestlaste kohta Rahvuskaaslaste programmis

[organisatsioonid] http://www.eesti.ee/rahvuskaaslased/index.php?id=49 (05.01.2010)

[kogudused] http://www.eesti.ee/rahvuskaaslased/index.php?id=56

[Eesti Majad] http://www.eesti.ee/rahvuskaaslased/index.php?id=61

BRAZILIAN ESTONIANS AND THEIR LANGUAGE

Summary

This article focuses on the establishment and development of the Estonian community in Brazil over more than one hundred years, and the use of Estonian by Brazilian Estonians. There were three waves of migration: the first decade of the 20th century, the time between the two World Wars – during these periods, people migrated to Brazil mainly for economic reasons – and finally, the migration of Estonian refugees after World War II.

The exact number of Estonians who migrated to Brazil during the first period is not known, but it is estimated to be as many as 500. Due to difficult conditions, some of those who had migrated to Brazil at the beginning of the 20th century moved on to other South-American countries (primarily Argentina) or even returned to their homeland. The height of the second wave of emigration occurred in 1926, when 1669 Estonians arrived in Brazil. By the beginning of the 1930s, there may have been 3000-3500 Estonians in Brazil. Thereafter, Estonian immigration to Brazil was limited to approximately twenty people a year until 1940. Although in Brazil one would expect immigrants to live primarily in the countryside, especially on coffee plantations, the majority of Estonians settled in the vicinity of São Paulo and Rio de Janeiro, because living in and working on the plantations was not easy. The third wave of Estonians who migrated to Brazil was composed of WW II refugees. With the help of the International Refugee Organisation (IRO), 158 Estonians reached Brazil in addition to approximately 60 who arrived independently from Germany, Sweden and elsewhere.

Estonians who migrated before and after WW II can be referred to as *the old Estonians* and *the new Estonians*. Both groups have experienced strong pressure to assimilate and, in general, the Estonian language has been used by two generations of emigrants.

This article describes code switching/borrowing, and is based on empirical data collected in 2009. Whereas the Estonian language of the first generation of Brazilian Estonians is generally correct in terms of grammar and phonetics, and single Portuguese words are rarely inserted, the language of the second generation has a noticeably stronger Portuguese influence.

EESTLASED JA EESTI KEEL PÕHJA-INGLISMAAL

Katrin Hiietam

Sissejuhatus

Käesolev artikkel esitab ülevaate Põhja-Inglismaal Bradfordi eesti kogukonnas kasutatavast eesti keelest. Bradfordi eestlaskond on Maia Madisso (2002) ja Edgar Saare (2000) sõnul *Inglismaa eestluse kandvamaid jõude* ja kultuurielu keskusi.

Kuna artikkel on esimene, mis iseloomustab nimetatud kogukonna eesti keele varianti, ei ole kirjutise peaeesmärgiks teha kaugele ulatuvaid teoreetilisi järeldusi keelemuutuse ega -kao kohta, vaid eelkõige talletada materjali, mida ei pruugi 20–30 aasta pärast enam leiduda. Artiklis esitatu põhineb originaalandmetel, mis on kogutud mais-juunis 2008 Bradfordis ja Manchesteris.[*] Kuigi intervjuud olid tehtud keelematerjali kogumise eesmärgil, ei saa mööda minna ka keelejuhtide ning kogukonna ajaloolisest ja sotsiodemograafilisest taustast, kuna see on olulise tähtsusega eesti keele muutumise mõistmisel-seletamisel.

Kõik artiklis esitatud keelelised järeldused põhinevad intervjuudel, seega ei pruugi üldistused kehtida kogu Põhja-Inglismaa eestlaskonna keelekasutuse kohta, kuid loodetavasti annavad need läbilõike Bradfordi Eesti Kodus koos käivate eri põlvkondade eesti keele kasutuse kohta.

Bradfordi eesti kogukonda on ka varem uuritud. Põhjaliku ülevaate kogukonna ajaloost annab Maia Madisso (2002), kirjeldades nii eestlaste Inglismaale sattumist, Bradfordi sisseseadmist kui ka seltsielu korraldamist. Eesti pagulaste kohanemisest Inglismaal on kirjutanud Einar Sanden (Ein 1956) ja Edgar Saar (2000). Bradfordi eestlasi käsitleb veel Tiina-Maria Väravase bakalaureusetöö "Identiteedi ja kohanemise aspekte: Inglismaal elavate eestlaste näitel" (2004). Uurimuse tähelepanu keskmes on identiteedi olemus ja võõrsil elava rahvusrühma enesemääratlus. Väravas annab lühiülevaate ka Inglismaal elavate eestlaste eesti keelest, kuid tema

[*] Autor tänab Kairi Orrot abi eest intervjuude läbiviimisel Bradfordis ajavahemikul mai – juuni 2008. Suur tänu ka kõikidele keelejuhtidele, kes leidsid aega meiega vestelda.

lähenemine on pigem sotsiaalpsühholoogiline kui keeleteaduslik. Põhja-Inglismaa eestlasi lingvistiliselt käsitlevaid kirjutisi ei ole käesoleva artikli autorile teada.

Asudes vaatlema Põhja-Inglismaa eestlaskonda ja nende eesti keelt, mainitagu, et valdav enamik küsitletuid on riiki saabunud n-ö teise migratsioonilainega (st 1940. aastail), kaks keelejuhti vastavalt kolmanda (1960. aastail) ja neljanda (1980. aastail) ning kümmekond eestlast viienda lainega (alates 1991).

1. Eestlaste emigreerumine Suurbritanniasse 20. sajandil

Enne Bradfordi teema käsitlemist antakse taustaülevaade eestlaste kohta Suurbritannias. Kokkuvõtte alusmaterjal pärineb Inglismaa Eestlaste Ühingu kodulehelt, Bradfordi Eesti Kodu 50. aastapäeva kogumikust (Alliste *et al*. 2005) ning intervjuudest. Eestist põgenemist ja eestlaste hilisemat Inglismaa-sisest rännet käsitletakse alajaotises 2.1.

Eestlasi hakkas Suurbritanniasse saabuma Eesti Vabariigi esimese iseseisvuse perioodil, st kahe maailmasõja vahepeal, kusjuures paljude riiki saabunute eesmärgiks oli inglise keele õppimine. Sisserännet hõlbustas tolleaegne brittide koostatud bilateraalne nn *Agreement A* (A-kokkulepe), mille kohaselt võisid välismaalased elada inglise peredes, saada peavarju ja ülalpidamist ning teha vastutasuks majapidamistöid.

Esimene eesti organisatsioon Suurbritannias oli 1921. a rajatud Londoni Eesti Selts, mis kogunes esialgu Eesti Vabariigi saatkonnas Londonis. Samas asutati ka teatritrupp ja raamatukogu. Kui 1921. a oli seltsi liikmeid 25, siis 1934. aastaks oli liikmeskond kasvanud kolmekordseks ja see suurenes jätkuvalt kuni Teise maailmasõjani.[1] Paljud eestlased jäid Inglismaale ka sõja vältel (nt kaubalaevastiku meremehed). 1944. a anti Suurbritannia seaduse *War Charities Act* (Sõjaaegse heategevuse seadus) alusel luba asutada Eesti Abistamise Komitee, mille eesmärk oli aidata majanduslikku või inglise keele alast abi vajavaid eestlasi.

Paar aastat pärast Teise maailmasõja lõppemist hakkas Briti valitsus värbama töölisi Saksamaalt sõjapõgenike ehk ümberpaigutatud isikute laagritest (*Displaced Persons Camp*). Et Lääne-Saksamaa oli sõjapõgenikest

[1] 1956. aastal oli Londoni Eesti Seltsil 169 liiget (Ein 1956: 64).

ülerahvastatud, hakati neid sealt välja viima. Majandusraskustes Inglismaa oli esimene riik, kes põgenikke vastu võttis.

Esimesed baltlased, kes Inglismaale saabusid, tulid nn Balti (ehk valgete) luikede programmi kaudu. Need olid enamasti noored naised, keda rakendati peamiselt haiglates koristajate ja köögitöölistena, mehi võeti söekaevandusse ja põllutööle (teemast lähemalt Saar 2000: 100; Madisso 2002: 203; Väravas 2004: 26). Paljud eestlased, sealhulgas mehed, said tööd ka tekstiilivabrikutes. Et saabunuist polnud keegi varem vabrikus või kaevanduses töötanud, tuli hakata seda tööd õppima. Oli naisi, kes leidsid juba Suurbritannia läbikäigulaagrites rakendust köögitöölise ja hiljem kokaõpilasena. Mõne aja möödudes hakkasid eestlased endale tasuvamaid töökohti otsima, naised said tööd näiteks kudujate, õmblejate või kunstõmblejatena (parandasid tehases kanga- ja valmisriiete vigu).

Eestlasi (põhiliselt mehed) tuli Inglismaale ka Euroopa vabatahtlike tööliste värbamisplaani raames (*European Voluntary Workers*), neile leiti tööd tekstiilitööstuses ja haiglates. Nooremad mehed saadeti söekaevandustesse, mõned ka põllutöödele (vt ka Saar 2000; Madisso 2002). Nigul Hindo andmetel (Hindo 1971: 5) elas nimetatud kahe programmi tulemusel 1951. aastal Suurbritannias 5317 eestlast: 2926 meest ja 2391 naist.

Ka Inglismaal said paljude eestlaste esimeseks peatuspaigaks nn läbikäigulaagrid, kus omaaegse saadiku August Torma abikaasa Alice Torma tutvustas saabunutele Inglismaa elu. Laagritest mindi edasi paikadesse, kus vajati tööjõudu. Paljud eestlased siirdusid hiljem Bradfordi, sest sinna oli juba koondunud hulgaliselt rahvuskaaslasi.

Üks esimesi aktiivseid eesti kogukondi asutati 1947. aasta novembris Leedsis, Põhja-Inglismaa tööstuslinnas, kuhu suunati tööle hulk eestlasi. Sisserändega seoses rajatud paikkondlike organisatsioonide arv hakkas hiljem vähenema, kui inimesed said vabalt liikuda ja tööd otsida, kui koonduti suurematesse linnadesse, eriti Londonisse, Leicesteri ja Bradfordi. Väiksemad eestlaste kogukonnad asuvad Boltonis, Manchesteris, Bristolis, Cardiffis, Nottinghamis, Bournemouthis ja nende lähikonnas, mõni rühmake ka Šotimaal, Inglismaa piirist põhja pool. Kõik siiatulnud ei langetanud kindlat otsust teha Inglismaast oma uut koduriiki. 1950. aastate alguses rändasid paljud eestlased edasi Kanadasse, Ameerika Ühendriikidesse, Austraaliasse ja mujale, sest nad ei leidnud kodumaal omandatud haridusele vastavat tööd, ning Suurbritanniasse jäi vähem kui 6000 eestlast. Et Kanada ja Ameerika elu kõikidele ei meeldinud, tulid nii mõnedki Inglismaale, n-ö vana kultuuri juurde, tagasi.

Lisaks 1940. aastate lõpus tulnutele on paar inimest kolinud okupeeritud Eestist Inglismaale hiljem. Neist üks, 1964. a saabunu, oli 1944. a viieaastase lapsena Eestisse maha jäänud ning sai loa vanematele järele sõita alles 20 aasta pärast. Teine hilisem tulija saabus 1984. aastal. Kumbki neist ei pea end õigeks väliseestlaseks.

Tänapäeva migratsioonis moodustavad suure osa tudengid, ent Suurbritanniasse on tuldud ka tööle – nii üksi kui ka perega. Täpseid arvandmeid nende kohta paraku pole.

Suurbritannia eestlaskonna suurus on aegade jooksul märkimisväärselt muutunud, olles kõige arvukam pärast Teist maailmasõda. 1950. aastal elas Suurbritannias 7458 eestlast (Raag 1999: 66-67; Väravas 2004: 27), seejärel vähenes nende arv u 4000 inimeseni (Ein 1956: 58; Raag 1999: 67), 1991. aastal oli eestlasi üle 2700 (Kulu 1992: 120). Uuemaid andmeid eestlaskonna suuruse kohta on raske leida. Inglismaa Eestlaste Ühingu ja Londoni Eesti Vabariigi saatkonna hinnangul elab Suurbritannias umbes paar tuhat eestlast, neist 250–300 Londonis (Väravas 2004: 28). Ka Põhja-Inglismaa eesti kogukonna praegust suurust on raske määratleda, kuna viimasel kümnendil saabunud noored ei ole varmad Bradfordi Eesti Majaga kontakti otsima. Andmeid on paari-kolme tudengi kohta Bradfordi ülikooli juures.

2. Bradfordi eesti kogukond

Pärast Teist maailmasõda kujunes Põhja-Inglismaal eestlaste keskuseks tööstuslinn Bradford, mis on alates 1950. aastate lõpust olnud üks elujõulisemaid eestlaste kogukondi Suurbritannias (vt ka Madisso 2002). Lääne-Yorkshire'is asuv Bradfordi linn on juba 14. saj algusest (1311) saadik olnud oluline villatööstuse keskus. 19. sajandil aktiveerus seal ka kaevandustööstus. 20. saj lõpupoole Bradfordi tähtsus tekstiilitööstuse keskusena vähenes ning esile kerkisid masinaehitus, paberi- ja pakketööstus ning teenindussfäär. Linn tõmbas magnetina ligi immigrante, kujunedes kosmopoliitseks paigaks. 2006. a elas Bradfordi linnas ja selle satelliitasulates kokku hinnanguliselt 493 100 inimest (http://www.britannica.com).

Pärast Teist maailmasõda toodi Suurbritannia ülesehitamiseks riiki võõrtööjõudu, sh Bradfordi vabrikutesse ja kaevandustesse. 1940. aastate lõpus ei olnud eestlased ainus sisserändajate grupp Põhja-Inglismaal: sõjapõgenikke tuli Poolast, Itaaliast, Ukrainast, Lätist ja Leedust, lisaks immig-

rante Iirimaalt. Eestlaste läbisaamine teiste rahvusrühmadega oli töökeskkonnas hea. Bradford on tänapäevalgi jäänud linnaks, kus elab vähemusrühmi maailma eri paikadest: Pakistanist, Poolast, Ukrainast, Baltimaadest, Venemaalt ja mujalt.

2.1. Eestlaste emigratsioonist Bradfordi

Intervjueerimise teel kogutud ainestiku põhjal võib öelda, et eestlased on saabunud Suurbritanniasse viies migratsioonilaines (vt ka Väravas 2004: 27): 1) Eesti Vabariigi esimese iseseisvuse perioodil, 2) Teise maailmasõja perioodil, 3) ajavahemikul 1950–1960 emigreerunud (nt perekonnaga taasühinenud), 4) ajavahemikul 1970–1990 emigreerunud (nt Suurbritannia kodanikuga abiellunud) ning 5) taasiseseisva Eesti Vabariigi periood.

Aastail 1947-1948 Bradfordi saabunud esimese põlve eestlased olid kõik sõjapõgenikud (2. laine), seejärel migratsioon katkes. Hiljem on lisandunud üksikuid emigrante, kes ühinesid oma varem riiki saabunud perekonnaga (3. laine) või abiellusid Suurbritannia kodanikuga (4. laine). Alates 1990. aastate lõpust on migratsioon mõnevõrra hoogustunud, eriti pärast Eesti ühinemist Euroopa Liiduga (2004), kui Inglismaale on tuldud kas õppima ülikooli või otsima tasuvamat tööd (5. laine). Üldjuhul uued tulijad eesti kogukonnaga esialgu kontakti ei otsi. Eesti Majja jõutakse üldiselt alles siis, kui ollakse end riigis püsivamalt sisse seadnud ja hakatakse igatsema rahvuskaaslaste seltskonna järele. Viienda migratsioonilaine ulatust on raske hinnata, sest andmeid pole – ülikoolid ja tööandjad ei avalda neil õppivate või töötavate eesti soost isikute arvu ning paljud ei ulatu eesti organisatsioonide vaatevälja. Ka Bradfordi praeguse eestlaskonna tegelikku suurust on raske hinnata. Eesti Kodu klubi tegevusest võtab osa 40–50 inimest, kuid nad kõik ei ela Põhja-Inglismaal. Käesoleva artikli seisukohast ei ole viienda laine ümberasujaid arvesse võetud, sest nad pole Suurbritannia püsiasukad ja nende keel on omandatud Eestis, st eestikeelses keskkonnas.

2.2. Bradfordi eestlaste sotsiodemograafiline struktuur

Bradfordi eesti kogukonna liikmete keskmine vanus on 65 eluaastat, kui lähtuda esimese (ligi 80-aastased) ja teise põlvkonna (ligi 50-aastased) esindajate vanusest. Kolmas põlvkond ei pea end puhastverd eestlasteks, vaid pigem brittideks, kelle soontes voolab veidi eesti verd. Põhja-Inglismaa

eestlased on koondunud enamasti suurematesse linnadesse, nagu Bradford, Leeds, Teeside, Manchester, ja nende satelliitlinnadesse.

Eestlaste hulgas, kes Bradfordis koos käivad, on naisi rohkem kui mehi. Selle põhjuseks on asjaolu, et 1940. aastate lõpus oli meestel raskusi eestlannast elukaaslaste leidmisega, muust rahvusest abikaasad ei soosinud aga meeste osavõttu Eesti Maja tegevusest. Üks põhjusi võib olla seegi, et paljud esimese põlvkonna mehed on juba surnud.

Keelejuhtide vanuse järgi intervjuuhetkel eristuvad neli põlvkonda: esimesse kuuluvad 69–85, teise 48–50 ja kolmandasse 12–23 aastased isikud. Noorimat rühma, 2–5 aastasi lapsi, keda töösse kaasatud pole, võib tinglikult lugeda neljandaks põlvkonnaks.

Kuna esimese põlvkonna eestlased said siin tööd põhiliselt tehastes ja aeg oli raske, jäädigi kuni pensionile minekuni tööle tehastesse-vabrikutesse-kaevandustesse, olenemata sellest, mis haridus oli kodumaal omandatud või mis elukutsest unistati. Maia Madisso on täheldanud, et Põhja-Inglismaa esimese põlvkonna eestlaste seas ei olnud palju haritlasi, sest enamik karjäärihimulisi ja -võimelisi noori eestlasi läks Inglismaalt Rootsi, Kanadasse või Ameerikasse õppima ja end üles töötama (Madisso 2002: 205). Käesoleva artikli jaoks läbi viidud intervjuudest selgub, et sõjast kahjustatud maal tuli end kuidagi elatada ja akadeemilisemate huvidega tegelemiseks ei olnud võimalusi. Seevastu teise põlvkonna keelejuhtide seas on juba rohkelt eri elukutsete esindajaid, sest majandusolud olid nende kooliajaks paranenud nii Inglismaal tervikuna kui ka nende vanematekodus. Keelejuhtide seas leidub nii tehasetöölisi, autojuhte, politseinikke kui ka haritlasi, nt kooliõpetajaid. Kolmas põlvkond käib veel kesk- või ülikoolis, nende noorte sihiks on üldiselt elukutsed, mis eeldavad kõrgharidust.

Mis puudutab abielusid, siis mõlema eesti abikaasaga paare leidub vaid vanemate inimeste hulgas. Põgenike põlvkonnas oligi tavaline, et abielluti rahvuskaaslasega ja et abikaasa leiti seltsielust osa võttes (näiteks käidi näiteringiga külalisetendusi andmas ja tutvuti mujal elavate eestlastega). Et saabunute seas oli naisi vähem, abiellusid paljud eesti mehed muu rahvuse esindajaga, näiteks inglase, lätlase või austerlasega.[2] Sama meeste-naiste suhet kinnitab ka Edgar Saar (2000: 98). Nüüdseks on enamik esimese põlve eestlastest lesed.

---

[2] Madisso (2002: 203) artiklist jääb mulje, et Inglismaale tulnute seas oli rohkem naisi kui mehi. Käesoleva artikli jaoks tehtud intervjuudest ja Saare (2000) artiklist selgub vastupidine suhe.

Teise põlvkonna esindajate seas on vaid mõni üksik endogaamne abielu ning enamasti ei peetagi oluliseks, et abikaasa oleks tingimata eestlane. Kolmanda põlve noored ei näe võimalust eesti soost abikaasa leidmiseks: eesti kogukond on jäänud väikeseks ja need noored, kes koos käivad, tunnevad endid pigem õdede-vendadena. Küsimusele, kas oleks mõeldav leida endale abikaasa Eestist, vastatakse enamasti eitavalt, sest ei tunta sidet Eestis elavate noortega ja arvatakse, et takistuseks võib saada erinev kultuuriline ja ajalooline taust. Kolmanda põlve esindajate abikaasad-elukaaslased on eranditult kõik mitte-eestlased.

3. Põhja-Inglismaa eesti kogukonna identiteedist

Intervjueeritud esimese põlvkonna keelejuhid peavad end vaieldamatult eestlasteks, paljudel on ka üksnes Eesti pass, millest uhkusega räägitakse. Inglismaal assimileerunud eestlastega ei õnnestunud siinse uurimuse käigus kontakti saada, Edgar Saare (2000: 105) kirjelduse järgi on nad hakanud ennast inglasteks pidama. Hiljem, 1960. aastail saabunud ei pea end väliseestlasteks, vaid ütlevad, et nad on päriseestlased ja nende kodumaa on Eesti. Esimese põlvkonna sõnul tunnevad end inglastena väga vähesed eestlased. Vähese assimileerumise põhjuseks peetakse võõrmõjudele allutamatut eesti vaimu. Selle kinnituseks nimetati intervjuudes okupatsiooniperioode Eesti ajaloos, kus eestlased on kõigest hoolimata suutnud oma etnilise identiteedi säilitada. Esimene põlvkond möönab, et kolmanda põlvkonna esindajatel on keeruline eestlaseks jääda, sest neil on palju inglise päritolu sugulasi, kellega tihedalt lävitakse.

Teise põlvkonna rahvuslik enesemääratlus ei ole nii ühene. Kahe eesti vanemaga peres üles kasvanud keelejuhid peavad end pigem eestlasteks kui inglasteks, ehkki nad on siiski britid. Neis peredes, kus isa oli eestlane ja ema muust rahvusest, elati peamiselt ema (põhiliselt inglise) kultuuritraditsioone järgides. Need järeltulijad tunnevad tihedamat ja tihtipeale ka ainsat sidet inglise (vm) kultuuriga. Erinevalt Saare (2000: 105) andmetest ei leidnud artikli autor selliseid teise põlvkonna esindajaid, kes peaksid end nii eestlasteks kui inglasteks.

Kolmandasse põlvkonda kuuluvad isikud nimetavad end pigem eurooplasteks või brittideks kui inglasteks või eestlasteks. Kolmandas põlves on ainupäritolult eestlasi vähe ja leidub suguvõsasid, kus on kokku saanud kolm-neli rahvust. Teise ning kolmanda põlvkonna esindajatel on juba Suur-

britannia kodakondsus ning erinevalt esimesest põlvkonnast peavad nad oma kodumaaks Inglismaad.

Tähelepanu väärib teise põlvkonna keelejuhtide arvamus, kelle hinnangul erinevad nad oma Eestis elavatest eakaaslastest, kuna on üles kasvanud võõrsil ning esindavad n-ö vananenud eesti kultuuri. See võib nende meelest olla üheks põhjuseks, miks ei taha viimastel aastatel Inglismaale rännanud eestlased siinsete eesti kogukondadega ühendust võtta.

Etniline enesemääratlus. Etnilise identiteedi üheks näitajaks intervjueeritute hulgas oli see, millist leiba kodus süüakse. Esimene põlvkond püüab alati süüa rukkileiba, seda tellitakse muu kauba hulgas koguni pakibussiga Tartust. Bradfordis olevat kunagi tegutsenud eesti pagar Samovarov, kelle leivaga olid kõik rahul. Kui aga pagar müüs oma retsepti hiljem ukrainlastele, "rikuti" rukkileib ära ning see polnud enam õige maitsega.

Etnilist enesemääratlust peegeldab kindlasti ka rahvuslike traditsioonide järgimine. Intervjuuküsimustest, mis puudutasid jõulude tähistamist, selgus, et esimene põlvkond on säilitanud kõik lapsepõlvekodust kaasa saadud eesti kombed. Jõule tähistatakse jõululaupäeval, 24. detsembril, süües verivorsti, seapraadi, hapukapsaid, võimaluse korral ka sülti. Hapukapsaid hangitakse Bradfordi poola poodidest, kuigi nende kapsaste maitse ei olevat "päris õige". Teise põlvkonna segarahvusest peredes tähistatakse nii jõululaupäeva kui ka esimest püha, 25. detsembrit. Nii näiteks peetakse ühes teise põlvkonna eksogaamilises peres jõule 24. detsembril, minnakse sel päeval külla vanaemale, esimese põlve eestlasele ning süüakse eestipäraseid jõulutoite. Inglise kombe kohaselt tähistatakse esimest jõulupüha kalkuniprae ja kõige selle juurde käivaga. Üks kolmanda põlve esindaja oli üllatunud, kui temalt küsiti, mis päeval nende peres jõule tähistatakse: tema teadis jõulupühana vaid 25. detsembrit ja traditsioonilistest jõulusöökidest ainult inglise toite. Selles peres oli isa pärit eesti-inglise segaperest ning abielus iirlannaga.

Kas teise ja kolmanda põlve esindajad on veel eestlased, kui nad on hakanud üle võtma asukohamaa kultuuri? Inno ja Tiiu Salasoo (1997: 54) on eestluse kriteeriumideks pakkunud järgmisi:

- rahvustunne (soov olla eestlane) – identiteedi passiivne avaldumisvorm;
- rahvusteadlikkus (osavõtt eesti ühiskonna- ja kultuurielust) – identiteedi aktiivne avaldumisvorm.

Tuginedes neile kahele identiteedi avaldumisvormile, võib nentida, et nii rahvustunne kui ka -teadlikkus iseloomustavad kõiki intervjueeritud keelejuhte, olenemata nende etnilisest päritolust või eesti keele oskusest. Kolmanda põlve rahvusteadlikkus on veidi nõrgenenud, eriti neis peredes, kus üks vanem või vanavanem on mitte-eestlane või kus kumbki vanem enam eesti keelt ei räägi. Eesti kultuuriellu on kaasatud ka noorim rühm (2–4 a), kuid nende vanus ei luba veel teha järeldusi nende identiteedi kohta.

4. Eestlaste kultuuritegevus ning organisatsioonid Põhja-Inglismaal

Eesti kogukonna tekke põhjuseks Inglismaal sai sõjapõgenike soov suhelda võõrsil elades oma rahvuskaaslastega, et asendada kõike seda, mis oli sõja tõttu kodumaale maha jäänud. Kultuurielu oli hoogne ja üliaktiivse seltsieluga püüti leevendada meeletut koduigatsust. Hea ülevaate Põhja-Inglismaa eestlaste kultuurielust annavad nii Madisso (2002) kui Saar (2000). Et seal kirjeldatut mitte korrata, tuginen artiklis eeskätt intervjuudest saadud andmetele.

4.1. Organisatsioonid

Suurbritannias asutati üle 50 eesti organisatsiooni, kuid oli palju neidki eestlasi, kes sulasid kohalikku Briti kogukonda ega lävinud kaasmaalastega. Tänu eestlaste juurdevoolule 1940. aastate lõpus asutati 1947. aastal Inglismaa Eestlaste Ühing (IEÜ), mille avakoosolek peeti 11. novembril 1947. Ühingu töö algas 29. veebruaril 1948 (Ein 1956: 59). Selle üheks juhiks sai August Torma, Eesti diplomaat, kes jätkas oma tegevust Suurbritannias ka pärast Eesti okupeerimist 1940. aastal. A. Torma asutas ka eesti luteriusu koguduse Londonis. Koguduse esimene pastor Jaak Taul valiti ühtlasi IEÜ esimeseks esimeheks. EELK Londoni kogudus saab tänapäevani kokku St. Anne'i ja St. Agnese kirikutes Londonis.

Bradfordi linnast kujunes oluline eesti kultuurikeskus. 27. juunil 1953 toimus seal esimene Suurbritannia eestlaste laulupidu, kus astusid üles ühendkoorid ning rahvatantsutrupid Bradfordist, Boltonist, Leedsist ja Londonist, kokku üle 170 inimese. Üritus kujunes menukaks, kohale oli tulnud üle 1000 pealtvaataja. Ka esimene eestlaste kultuurimaja Inglismaal avas 9. juunil 1955. aastal uksed just Bradfordis. Vähem kui aasta hiljem (1956) avati pärast kaheksa aastat kestnud rahakogumist Londoni Eesti Maja. 1960.

aastal, s.o 13 aastat pärast esimese eesti seltsi asutamist (1947) osteti Leicesteri Eesti Klubi hoone.

1972. aastal asutasid esimese põlvkonna järeltulijad, kahekümnendates eluaastates teise põlvkonna eestlased, Eesti Noorte Grupi, mis hiljem sai nimeks Inglismaa Eesti Selts Tulevik. Tuleviku esinaine on kunagise Bradfordi Eesti Kodu esimehe Albert Miilmaa tütar Karin. Rühmitusse kuulub 20–30 inimest. Selts korraldab iga aasta augustikuus nädalapikkuse laagri 5–16-aastastele lastele, üürides selleks puhuks lätlastele kuuluva mõisa Kesk-Inglismaal Catthorpis. Laagri lõpus toimuval suurel suvepeol esinetakse lapsevanematele nädala jooksul õpitud eesti laulude-tantsudega. Laager toimus esmakordselt 1949. aastal, paljud praegused Tuleviku liikmed on ka ise lapsena laagrist osa võtnud. 2008. aastal osales laagris 23 last (Sarrik 2009: 20). 2009. aastal, kui tähistati Inglismaa eestlaste lastelaagri 60. juubelit, oli kohal 39 last, sh 10 Kiviõli Kunstide kooli õpilast, kes väliseesti lastele jõudsalt eesti keelt õpetasid.[3]

Et sõjapõgenikud ei sõitnud Saksamaa jaotuslaagritest teistesse riikidesse edasi üheskoos, pole Bradfordi siirdunud eestlastel Inglismaal üldjuhul oma põlvkonnas sugulasi, küll on neid aga näiteks Ameerikas või Austraalias. See võis olla ka üks põhjus, miks hakati 1950. aastate alguses aktiivselt otsima rahvuskaaslastega kooskäimise võimalusi. Tollal ei elanud Bradfordis veel kuigi palju eestlasi. Raske töö võttis kogu aja ning energia, erilist kultuurialast ühistegevust ei esinenud. Käesoleva uurimuse intervjuudest selgub, et eestlased tahtsid endale ise elatist teenida, olles liiga uhked riigilt toetusraha taotlemiseks. Ka Saar (2000: 101) täheldab, et eestlased töötasid intensiivselt ja seetõttu jäi algul kooskäimise aeg väheseks. Kuid mõne aasta pärast, kui oldi ennast majanduslikult juba paremini kindlustatud, tegutsesid mees- ja segakoor, rahvatantsurühm, naisring jms. Saare (2000: 101) andmetel asutati eesti seltse juba läbikäigulaagrites, kuid siinse uurimuse keelejuhid seda ei maininud.

Kultuurielu edendamist takistas suuresti oma ruumide puudumine. Eestlaste läbikäimine toimus algul inglise, hiljem saksa kirikus, kus pärast jumalateenistust sai kohvi juua ja üksteist tundma õppida. Tunti enamasti neid eestlasi, kellega koos töötati või lähestikku elati. Kokkusaamisteks üüriti ka koolimaju, mis olid suveperioodil odavamad. Lisaks kultuurielu edendavatele seltsidele asutati ajapikku ka luteri- ja õigeusu kogudused (Saar 2000: 101).

[3] Isiklik teade Reet Järvikult.

1955. aastaks oli Bradfordi kogunenud juba niipalju rahvuslikult meelestatud eestlasi, et otsustati panna rahad kokku ja osta kooskäimiseks maja, kuna saalide üürimine üritusteks muutus liiga kulukaks (vt ka Saar 2000: 102). Lisaks loodi vabatahtlik mittetulunduslik ühing *Bradford Eesti Kodu Club*. Maja asus vanas villavabrikantide elamurajoonis, kuid endised omanikud olid hoone hooletusse jätnud, sõja ajal oli see peaaegu tühi ning lagunemas. Esmalt hakati maja oma jõudude ja vahenditega korda tegema. Majaostuga hakkas kultuurielu jõudsalt edenema. Intervjuudest selgub, et seal käis koos 300-400 inimest, tavaliselt pühapäeva pärastlõunal. Pühapäeva pärastlõuna on paljudele jäänudki ajaks, mis veedetakse Eesti Kodus, kas siis sõpradega vesteldes või huvialadega (nt laulmine) tegeldes.

Eesti Kodus sai ruumid ka 1949. a loodud Bradfordi Eesti Täienduskool (Saar 2000: 102). Enamik esimese põlvkonna abielupaare saatis oma lapsed laupäeviti eesti täienduskooli, teine põlvkond oli aga valdavalt segaabielus ja nõudmine eesti keele õppe järele vähenes. 1973. a lõpetas täienduskool eesti laste vähesuse tõttu tegevuse. Pärast seda on keeleõpet korraldatud Catthorpi mõisas, Suurbritannia eestlaste kokkusaamiskohas Kesk-Inglismaal.

Kuni 1993. aastani eksisteeris 1963. aastal asutatud Ikestatud Rahvaste Komitee, kuhu kuulusid Nõukogude Liidu okupeeritud rahvaste esindajad. Kui 1991. aastal said Baltimaad jälle vabaks, võeti organisatsiooni nimeks Taasiseseisvunud Rahvad (Alliste *et al*. 2005: 31). Bradfordi eestlased on tegutsenud või tegutsevad siiani mitmes seltsis, nt Eesti Pensionäride Ühing (rajatud 1968), rahvatantsurühm Kalevi naised (1985), aga ka 1993–1995 tegutsenud Eesti abistamise fond, kes saatis pakke Eestisse vaeslastele ja vanadekodudele, 1995. aastal sai fondi nimeks Naisring.

Praeguseks on kultuurilembene eestlaste esimene põlvkond jõudnud paraku ikka, kus seltsielu nii aktiivselt organiseerida ei jõuta. Seetõttu kurdetakse, et eestlasi käib koos vähe, et seltsielu on välja suremas, tantsugruppe ei ole. Laulukooridest on järel 8–10 naist, kes nimetavad end Kungla Lauljateks. Algselt kuulusid nad segakoori Kungla, nüüd ei ole igal kokkusaamisel kõik häälerühmadki esindatud. Bradfordi ülikoolis on olnud end täiendamas Tartu tudengeid, kuid regulaarseid üritustes osalejaid pole neist saanud. Eesti Kodu klubis tähistatakse jõule, jaanipäeva, emadepäeva, novembris toimub Teises maailmasõjas osalenute mälestuseks nn sõdurite õhtu. Jaanipäevaks püütakse kutsuda pidulisi lõbustama muusikuid Eestist. Kokku saadakse suuremate sünnipäevade puhul, käiakse ka lihtsalt üksteisel külas.

1950.-1960. aastail töötas eestlaste kolmes põhikeskuses (Londoni Eesti Majas, Leicesteris ja Bradfordis) laupäevakool, kus lapsed said õppida eesti keelt, neile tutvustati Eesti ajalugu, geograafiat ja kultuuri. Laste puuduse tõttu oli laupäevakoolide tegevus vahepeal pikemat aega katkenud. Täienduskooli avamine muutus taas aktuaalseks uue, n-ö viienda migratsioonilaine tekkimisel, sest paljud Inglismaale elama asunud eestlased on loonud pered ja nende lapsed on jõudnud kooliikka. 5. septembril 2009 taasavati Londonis piduliku aktusega eesti kool, kuhu kogunes 36 last vanuses 3–14 aastat.[4] Kokku saadakse kaks korda kuus laupäeviti Londoni Hounslow' linnaosas, lastele õpetatakse eesti keelt, muusikat, käsitööd ja kunsti.

4.2. Ajaleht Eesti Hääl

Eesti Hääle avanumber ilmus 1947. aasta jõuludeks (toimetaja Gert Helbemäe). Ajaleht ilmub regulaarselt kord kuus ja selle tiraaž on praegu 255 eksemplari. Alates 2009. aasta jaanuarist toimetab Eesti Häält Reet Järvik, talitaja on Toomas Ojasoo.[5] Ajalehe esimene toimetaja oli kirjanik Gert Helbemäe (1947–1974). Kuni 1951. aastani oli ta ka lehe talitaja, teda abistas abikaasa Are. Pärast Helbemäe surma (1974) asendati toimetajakoht toimetuskolleegiumiga, kuhu kuulusid Väino Pärtel, Erich Pärnsalu, Ernst Tarn ja Henri Rüütel (1974–1978) ning Elmar Maripuu (1977–1979). Alates 1951. aastast oli lehe talitaja Väino Pärtel (1980-1981 ka vastutav toimetaja), kes aga 1981. a detsembris suundus elama Saksamaale. Seejärel täitis toimetaja kohustusi Zinaide Hiiemäe. Temalt võttis 1983. a teatepulga üle August Lembra ja jäi toimetajaks kuni surmani (1993). August Lembra haigusperioodil 1992-1993 tegi toimetajatöö Aili Eistrat, kellest sai ka ajalehe järgmine ametlik toimetaja (1993–2008). Eesti Hääle talitajana on tegutsenud Are Helbemäe (1975–1988; suri 1990), Henni Posti (1988–2001) ning Aili Eistrati tütar Karin Eistrat (2001–2008).

Peale Gert Helbemäe ja August Lembra pole ükski teine Eesti Hääle toimetaja olnud hariduselt ajakirjanik. Gert Helbemäe lahkumise järel pakuti toimetajakohta Coventrys elanud Arnold Tonskale, kes oli ka Eestis töö-

---

[4] ETV digitaalarhiivi link: http://uudised.err.ee/index.php?0&popup=video&id=25315
Sündmust kajastas ka 19. septembri Eesti Hääl (nr 2283).

[5] Reet Järviku ja Toomas Ojasoo isiklik teade (aprillis 2009).
Eesti Hääle lühiülevaade saadud kirjavahetusest Toomas Ojasooga (aprillis 2009).

tanud ajakirjanikuna. Tonska oleks ajalehte jätkanud professionaalsel tasemel, kuid ei tahtnud minna Londonisse elama. Et tollal polnud arvuteid, Internetti ega muid ajalehe tegemist hõlbustavaid vahendeid, ei saanud lehte Londonist eemal elades toimetada.

Ajalehe tellijate arv (sh tasuta eksemplarid väliseesti lehtedele ja organisatsioonidele) oli 2009. aastal umbkaudu 255, neist 230 Inglismaalt, 25 muudest riikidest (nt Kanada, Rootsi, USA, Eesti, Läti, Saksamaa, Prantsusmaa, Hispaania, Holland, Austraalia). Huvitava asjaoluna tuleks mainida, et mitte ühtegi lehte ei tellita Iirimaale, kuigi seal on arvestatavaid eestlaste kogukondi. Toimetus on teadlik, et tänapäeval levib enamik infost Interneti vahendusel, kuid sellele vaatamata loodetakse tõsta tellijate arvu. Ajaleht kajastab eesti organisatsioonide tegevust Suurbritannias ning tutvustab Eestis toimuvat nii poliitika kui ka kultuuri vallas. Lisaks Suurbritannia eestlaste uudistele vahendab Eesti Hääl ka Belgia ja Prantsusmaa eestlaskonnas toimuvat.

Stiilinäiteks toodud tekstikatke ülevaateartiklist "Vabariigi aastapäeva tähistamine" on võetud ajalehest nr 2777 (21. märts 2009, 61. aastakäik).

Bradfordis

Laupäeval, 21. veebruaril 2009 kogunes Bradfordi Eesti Kodusse peaaegu 60 inimest, et pühitseda EV 91. aastapäeva. Pidu oli veidi erinev eelmistest üritustest, kuna seekord pakuti klubi liikmetele tasuta õhtusööki ja veini.

Pikad lauad olid rikkalikult kaetud igasuguste maitsvate ja isuäratavate roogadega, mida olid hoolikalt ette valmistanud Naisringi liikmed eesotsas Helle, Sirje, Lydia ja Lilliga. Naisring oli Eesti Kodule annetanud selle suurepärase einelaua.

4.3. Muu eestikeelne meedia

Ühel intervjueeritutest on Eestist tellitud Maaleht. Kuulata saab väliseesti raadiojaamu (nt Ameerika Hääl). Eesti Majas jälgiti varem ka Eesti Televisiooni saateid, kuid kuna Inglismaal minnakse üle digitaalsele meedialevile, oleks eestikeelsete saadete jälgimiseks vaja osta lisaseadmed.[*] Et Bradfordi Eesti Kodu on vabatahtlik mittetulundusühing ja enamik liikmeid pensionärid, ei ole kõiki soovitud kulutusi võimalik teha.

[*] Probleemi peaks lahendama digilevile üleminek Eestis 1.VII 2010. – Toim.

Teise ja kolmanda põlvkonna ligipääs eestikeelsele meediale on tänu arvuti kasutamise oskusele parem. Teisel põlvel on kodus ka eestikeelseid raamatuid, kuid vajaka jääb ajast nende lugemiseks.

5. Kontaktid Eestiga

Eestisse reisimine on kõigi väliseestlaste jaoks suursündmus. Eestis püütakse käia võimalikult sageli, võttes alati ühendust oma sugulastega. Lisaks sugulaste külastamisele nimetati ühe Eestis käimise eesmärgina laulupeol pealtvaatajana osalemist. Need esimese põlve eestlased, kel tervise tõttu ei ole enam võimalik reisida, tunnevad kodumaast suurt puudust. Intervjuudes mainiti, et esimesel kümnel Inglismaa-aastal oli koduigatsus ületamatu. Kui esimese põlvkonna väliseestlased üle pika aja jälle Eestisse pääsesid, valdavalt alates 1989. aastast, olid emotsioonid kodumaaga taaskohtudes väga tugevad, sest *kodumaa jääb ikka kodumaaks*.

Ehkki oma kodumaaks peavad esimese põlvkonna esindajad endiselt Eestit, ei pea nad Eestisse elama minemist kuigi realistlikuks plaaniks: tegusad aastad on möödunud Inglismaal, maksud makstud siin, nad ei saa ülesehitatud maha jätta. Jäämise põhjustena nimetati pensionikindlustust, arstiabi kättesaadavust ja tasuta arstiabi pensionäridele. Teise põlvkonna väliseestlaste hulgas on teada abielupaar (kus üks abikaasa on 65-aastane eestlane), kes on siirdunud Eestisse, et alustada seal uut elu. Intervjueeritavad on avaldanud arvamust, et vajadusel suudaks teine põlvkond tänapäeva Eesti ühiskonnas valutult kohaneda.

Teine põlvkond peab oma kodumaaks üldiselt siiski Inglismaad, kuid armastab Eestis käia puhkusel või niisama reisimas. Kolmas põlvkond on avaldanud kahtlust, kas nad Eestis täielikult kohaneksid: Eesti ühiskond ja inimesed on neile võõrad, pealegi leidub maailmas palju muid kohti, kus elataks parema meelega. Huvitavaks peetakse mõtet minna Eestisse näiteks aastaks õppima või tööle, mitte alaliselt elama.

5.1. Eestlaste ja inglaste suhted ja suhtumised

Inglased suhtusid 1940. aastate eesti sõjapõgenikesse positiivselt. Inimestel on tänini meeles head mälestused lahkest vastuvõtust ning abist, mis pani end tundma teretulnuna. Intervjuudes on näiteks mainitud vahejuhtumit, kuidas läbikäigulaagris palgati baltlastele süüa tegema läti kokk, kes

keetis sööklas hapukapsaid. Kuigi inglastest personalile kapsalõhn ei meeldinud, olevat nad öelnud, et baltlaste rõõmsad näod kaaluvad selle ebameeldivuse üles.

Teine ja kolmas põlvkond on uhked oma eesti päritolu üle ja ütlevad, et üldjuhul inglased ei tea, mis Eesti on, kus see maa asub või kes on eestlased. Eestlasi on peetud poolakateks, mitte venelasteks, arvatavasti seetõttu, et Inglismaal on arvukalt poolakaid. Et Inglismaa oli kaua muust Euroopast eraldatud, seletab see esimese põlvkonna arvates inglaste tolleaegseid väheseid geograafia alaseid teadmisi, mis piirdusid omaenda saare ja asumaadega.

Esimene väliseestlaste põlvkond pidas algusaastatel inglasi võõraks rahvaks ning alles nüüd, aastakümneid hiljem, ollakse nendega sedavõrd harjunud, et ei tehta enam vahet eestlase ja inglasega suhtlemisel. Kuigi Põhja-Inglismaa inglased olid väga sõbralikud, olid nad loomult erinevad: elanud mandri-Euroopast eraldi, tundusid nende kombed tol ajal eestlastele väga võõrad. Nüüd, kui inglased on hakanud rohkem Euroopas käima, on ka nende kombed ning kultuur muutunud ning eestlased tunnevad, et nendega on kergem suhelda. Eestlaste ja inglaste põhilise erinevusena sõjajärgsest ajast tuuakse intervjuudes esile asjaolu, et inglased ei võtnud kodus sõpru vastu. Eestlastel oli kombeks käia üksteise juures kohvi joomas ja juttu ajamas, kuid inglastel oma kodus sugulaste või sõpradega lähemat läbikäimist ei olnud. Pere sai kokku võib-olla korra aastas, jõululõunal. Eestlaste jaoks olid võõrad ka inglaste söömistavad ja rahvusköök. Inglased eelistasid näiteks valget leiba, mille kohta öelnud eestlased, et *no kas õige inimene saia sööb*? Eesti kogukond teadvustab oma erinevust inglastest ja teistest vähemusgruppidest, pidades end kommetelt siiski lääneeurooplasteks.

Mis puudutab eesti kogukonna suhtumist kodueestlastesse, näib kohati, et halvustatakse neid noori eestlasi, kes on asunud pärast Eesti liitumist Euroopa Liiduga välismaale elama-õppima, selle asemel, et oma kodumaad üles ehitada.

Esimese põlvkonna keelejuhtide hulgas oli ka neid eestlasi, enamasti inglannadega abiellunud mehi, kes sulandusid kiiresti inglise ühiskonda. Nad ei võtnud eriti osa Eesti Kodu üritustest ja arvati, et muust rahvusest abikaasa ei soosi eestlastega kooskäimist. Need pered, kus mõlemad abikaasad olid eestlased, ei sulandunud ümbritsevasse ühiskonda nii kiiresti, kuna oma rahvaga tunti suuremat ühtekuuluvust ning eesti kultuur oli omasem.

6. Bradfordi eesti keel ja selle kasutusvõimalused

6.1. Keelejuhid

Põhja-Inglismaa eestlaste keeleainese kogumise käigus lindistati materjali ligi 8 tunni ulatuses. Intervjueeritavaid oli kokku 18, kes jagunesid kolme põlvkonda:

1) vanuses 69–85 eluaastat (3 meest ja 3 naist);
2) vanuses 48–50 eluaastat (2 meest ja 3 naist);
3) vanuses 12–23 eluaastat (3 meest ja 4 naist).

On sündinud ka neljas põlvkond, kuid nende esindajaid ei intervjueeritud – nad on alles 2–5-aastased. Vanemate sõnul räägivad lapsed vaid inglise keelt, mis on ka nende ainus kodukeel.

Keelejuhtide rühma väiksuse tõttu (18 inimest) ei pea artikli autor õigustatuks esitada statistilisi andmeid ega kaugeleulatuvaid lingvistilisi analüüse keelekõnelejate või nende keelekasutuse kohta, sest rühm ei esinda representatiivselt kogu Suurbritannia eestlaskonda.

6.2. Bradfordi eestlaskonna kakskeelsusest

Käesolev alapeatükk käsitleb Bradfordi eestlaste suhtumist eesti ja inglise keelde ning nende keelte oskust. Nii esimest kui ka suuremat osa teisest põlvkonnast võib pidada kakskeelseks, kui võtta aluseks William Mackey' (1962: 52) minimalistlik definitsioon: *Kakskeelsus on indiviidi võime kasutada rohkem kui ühte keelt*. John Macnamara (1969) lisab, et kakskeelsel indiviidil peab olema neli makro-oskust – rääkimine, kirjutamine, lugemine ja keelest arusaamine – mõlemas keeles. Selle kriteeriumi alusel on kolmandas põlvkonnas mingil määral kakskeelseid vaid mõni üksik.

Esimeses põlvkonnas peeti head eesti keele oskust alati tähtsaks. Oli peresid, kus ema kordas lapsega koolis õpitu õhtuti eesti keeles üle ja kandis hoolt, et laps mängiks kodus eestikeelseid mänge. Samas leidus peresid, kus eestlasest ema arvates ei tulnud üksnes eesti keele õpetamine lapsele kasuks, arvates, et lapsel tekib hiljem koolis raskusi oma puuduliku või olematu inglise keele pärast.

Teise põlvkonna jaoks on inglise keelest saanud juba dominantne keel. Eesti keele oskus on suhteliselt piiratud, tehnilistest ja uuema aja nähtustest kõneldes lülitutakse ümber inglise keelele. Teise ja kolmanda põlve suhtluses minnakse tihti ühelt keelelt teisele üle, enamasti eesti keelelt inglise kee-

lele, sest kolmanda põlve sõnavara eesti keeles on veelgi piiratum. Leidub selliseidki peresid, kus kolmanda põlvkonna esindaja vastab oma vanema eestikeelsele kõnele ainult inglise keeles.

Hääbumas on ka kirjaliku keele oskus. Teine põlvkond oskab eesti keeles kirjutada, sest neile on seda eesti koolis õpetatud. Kolmas põlvkond jääb kirjutamisega juba hätta.

Esimese põlvkonna domineeriv keel on/oli eesti keel, teisel ja kolmandal põlvkonnal on selleks inglise keel. Täielikult kakskeelseks peavad end vaid mõned teise põlvkonna esindajad, mitte esimene ega kolmas põlvkond.

Enamiku esimese põlvkonna esindajate inglise keel on hea, k.a kirjutamisoskus, ent oli ka neid, kes ei õppinudki inglise keeles kirjutama ja kelle rääkimine oli vaevaline. Kuna esimene põlvkond on nüüd pensionieas ja enam töölkäimise kohustust ingliskeelses keskkonnas ei ole, kurdetakse, et inglise keel kipub ununema. Seltsielu elatakse vaid Eesti Kodus, lävitakse eesti sõpradega ja inglise keelt pole vaja kasutada. Riigikeele ununemist soodustab ka suurte supermarketite süsteem, kus ostude sooritamiseks pole vaja palju rääkida.

Ng Bee Chin ja Gillian Wigglesworth (2007: 20-21) eristavad kakskeelsete indiviidide seas arenevaid (*developing bilinguals*), stabiilseid (*stabile bilinguals*) ja hääbuvaid bilingvaale (*attriting bilinguals*). Stabiilsete kakskeelsete puhul on kahe keele kasutamine nende eluviisi ja igapäevategevuste lahutamatu osa. Stabiilsed kakskeelsed jagunevad omakorda kahte rühma – ühed on olukorrast tingitud kakskeelsed (*circumstantial bilinguals*), teised aga valikutest tingitud kakskeelsed (*elective bilinguals*) – vastavalt sellele, kas kahe keele kasutuse on tinginud mingi olukord või on see vabatahtlik. Hääbuvad kakskeelsed on need, kelle puhul võib täheldada ühe keele mingi aspekti hääbumise tunnusjooni. Keele hääbumine võib tuleneda keele vähesest kasutamisest või kasutamisvõimaluste puudumisest.

Selle klassifikatsiooni alusel võib esimese põlvkonna Põhja-Inglismaa eestlasi pidada stabiilseteks olukorrast tingitud kakskeelseteks. Inglise keele õppimine uues ühiskonnas oli neile eluliselt vajalik, nende eesti keele oskus on säilinud võrdlemisi heal tasemel ja keele hääbumise tunnusjooni nende kõnes esineb äärmiselt vähe. Esimese põlvkonna liigitamist stabiilseteks kakskeelseteks toetab asjaolu, et Chin ja Wigglesworthi (2007: 81) väitel esineb vanematel kakskeelsetel isikutel esimese kümne aasta jooksul mõningast emakeele hääbumist, mille järel nende keeleoskus stabiliseerub. Neid teise põlve keelejuhte, kes oskavad mõningal määral ka eesti keelt, nimetaksin stabiilseteks valikutest tingitud kakskeelseteks. Nad on eesti keele

omandanud (osaliselt) vabatahtlikult, huvist keele vastu. Nende keeleoskus ei hääbu ega arene oluliselt edasi, vaid jääb lapsepõlves õpitud tasemele. Kolmandas põlvkonnas leidub indiviide, keda võiks määratleda kui arenevaid kakskeelseid, neil on olemas suuline väljendusoskus, nad oskavad eesti keeles mõnevõrra kirjutada, saavad aru suulisest kõnest ja kirjutatud tekstist. Suurem osa kolmanda põlvkonna intervjueeritutest kuulub aga ilmselt nn hääbuvate kakskeelsete hulka, sest nad on minetanud aktiivse eesti keele oskuse, ei kasuta keelt igapäevaseks suhtluseks, ei saa aru kirjalikust tekstist ega suulisest kõnest. Kokkuvõte kakskeelsuse eri tüüpidest Bradfordi eestlaskonnas on esitatud tabelis 1.

Tabel 1. Kakskeelsuse tüübid põlvkondade lõikes

	1. põlvkond	**2. põlvkond**	**3. põlvkond**
Arenevad kakskeelsed			√
Stabiilsed, olukorrast tingitud kakskeelsed	√		
Stabiilsed, valikulised kakskeelsed		√	
Hääbuvad kakskeelsed			√

6.3. Eesti keele kasutusvõimalused Bradfordi eesti kogukonnas

Bradfordi eesti kogukonnas kasutatakse eesti keelt enamasti Eesti Kodus või tänaval teisi eestlasi kohates. Kodus räägivad eesti keelt loomulikult need esimese põlvkonna esindajad, kelle abikaasa on veel elus. Kui esimese põlve sisserännanute peres olid mõlemad abikaasad eestlased, oli pere suhtluskeeleks eranditult eesti keel. Lastega räägiti eesti keeles ning lapsed omandasid inglise keele alles kooli minnes. Intervjueerimisel kõlas selliseidki arvamusi, et see eesti keel, mida esimese põlve esindajad kodus rääkisid, *oli kohe ilus kuulata*, *see ei olnud nii*, *nagu nüüd Eestis räägitakse*.

Kui eesti mees võttis muust rahvusest naise, ei kandunud nendes peredes eesti keel lastele üldjuhul edasi. Sellistest peredest pärit teise põlvkonna liikmed on küll aktiivselt Eesti Kodu kultuurieluga seotud, kuid nad ei räägi eesti keelt ega saa sellest isegi aru. Kahe eesti vanemaga peredest pärit teise põlve liikmed räägivad oma vanematega ainult eesti keelt.

Teise põlvkonna endogaamilisi abielusid, kus mõlemad abikaasad oleksid eestlased, esineb harva. Üldjuhul on need nn immigrant+immigrant või immigrant+põliselanik tüüpi segaabielud, seetõttu kasutatakse kodudes enamasti ka inglise keelt. Neis teise põlvkonna peredes, kus ema on eestlane ja isa mõnest muust rahvusest, oskab kolmas põlvkond eesti keelt erineval tasemel. Osa noori räägib eesti keelt rahuldavalt, osa saab eesti keelest aru ja oskab kasutada vaid mõnd fraasi, osa ei saa eesti keelest isegi aru mitte. On selliseidki noori, kelle eesti keele oskus piirdub mõne arvsõna ja värvinimetuse tundmisega.

Eesti keele alalhoidjatena on kolmas põlvkond nimetanud eesti päritolu vanavanemaid. Kui need kaovad ja enam kellegagi eesti keelt rääkida pole, halveneb ka järeltulijate keeleoskus. Kolmanda põlve eestlaste aktiivne sõnavara on seotud koduste argitoimetustega ja näiteks teaduse või tehnika teemadel kõnelemiseks nende eesti keelest ei piisa. Sellest võib järeldada, et eesti keele edasikandumise oluliseks teguriks on vähemasti eesti ema olemasolu peres.

Nii tööl kui ka oma muust rahvusest sõpradega suhtlemisel kasutavad kõik põlvkonnad inglise keelt. Ka riigi asjaajamiskeel on üksnes inglise keel. Kuigi Suurbritannia poliitika arvestab vähemustega ning immigrantkeeli õpetatakse paljudes koolides (http://www.ourlanguages.org.uk/), ei ole eestlaskond piisavalt suur, et riigis tõlgitaks ametlikke dokumente eesti keelde või et oleks võimalik pöörduda ametnike poole tõlgi vahendusel eesti keeles. Eesti keele õpet ei ole ka üheski alg- ega keskkoolis.

Vastupidiselt Väravase (2004: 45) andmetele selgus 2008. aasta intervjuudest, et Põhja-Inglismaal elav eestlaste esimene põlvkond peab oma emakeeleks eesti keelt, kuid valdab hästi ka inglise keelt. Inglise keelt ei pidanud emakeeleks mitte ükski Eestis sündinud keelejuht, emakeeleks peavad inglise keelt paljud teise põlvkonna esindajad, ehkki nad ei väida, et oskavad mõlemat keelt võrdselt hästi. See tuleneb arvatavasti ümbritseva keskkonna keelest ning asjaolust, et Põhja-Inglismaal napib võimalusi eesti keeles suhelda ning keelt elavana hoida. Kolmas põlvkond peab oma emakeeleks vaieldamatult inglise keelt, ometi pole nad eranditult ükskeelsed. Kõik kolm põlvkonda suhtuvad eesti keelde austusega ning sooviksid meelsasti oma oskusi täiendada.

Olukorda iseloomustab järgmine skeem:

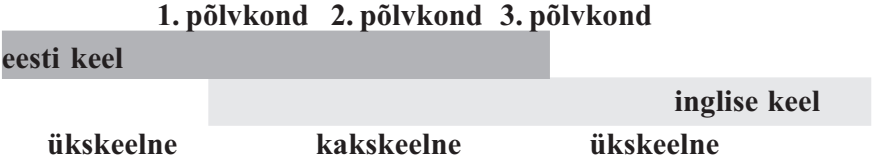

Joonis 1. Eesti ja inglise keele oskus põlvkondade lõikes

6.4. Eesti keele õpetamine ja õppimine

Paljud esimese põlvkonna eestlased ei osanud Inglismaale tulles üldse inglise keelt. Leidus neid, kes olid inglise keelt õppinud koolis, kuid Põhja-Inglismaal avastasid, et nad ei saa kohalikest aru ja olid sunnitud õppimist jätkama. Esimene põlvkond pidas inglise keele oskust elutähtsaks, seda õpiti igal võimalusel. Koolis käimist takistas töö (tehastes-vabrikutes töötati vahetustega), ühe hea õppimisvõimalusena leiti näiteks kinos käimine, sest seal aitas keele mõistmisele kaasa ka pilt. Peamiselt õpiti keelt siiski töö juures kolleegidega suheldes.

Esimene põlvkond püüdis lastele õpetada eesti keelt võimalikult palju – nii kodus kui ka laupäeviti eesti täienduskoolis. Oma lastele püüab eesti keelt edasi anda ka teine põlvkond, kuid nende eesti keel ei ole enam elav suhtluskeel ning sõnavara ei vasta enam igapäevaelu nõudmistele. Ollakse rahul sellega, kui lapsed saavad eesti keelest aru ja seda natukenegi räägivad. Kolmas põlvkond sooviks eesti keelt suure huviga õppida, kuna see on nende vanavanemate keel ja tuntakse seotust eesti kultuuriga. Need teise põlvkonna esindajad, kellel lapsepõlves ei olnud võimalust keelt õppida, kahetsevad seda väga ja sooviksid, et neile oleks kodus eesti keelt õpetatud.

Põhja-Inglismaal ei saa eesti keelt õppida akadeemilisel tasemel, kuid see on võimalik Londonis (*University College London*) ja Šotimaal Glasgow' ülikoolis. Eesti kogukonna lastele korraldatakse suviti Catthorpi mõisas nädalane laager, kus õpitakse eesti rahvalaule ja -tantse ning eesti keelt. 2008. aasta suvel toimus ühepäevane keelekursus ka täiskasvanutele.

7. Põhja-Inglismaa eesti keelest

Bradfordi eestlaste eesti keele oskuse põhjal võib põlvkondade lõikes eristada kolme rühma. Esimese põlve eestlaste keel on aktsendita ja mõne keelejuhi puhul ka täielikult võõrmõjudeta. Teise põlvkonna esindajate suulises kõnes esineb (vaevu)märgatavat aktsenti, kolmas põlvkond räägib eesti keelt kas tuntava aktsendi ja võõrmõjudega või ei kõnele eesti keelt üldse, välja arvatud üksikud sõnad-fraasid. Nimetatud võimaluste kõrval tuleks arvestada, kas teise põlvkonna esindajate vanemad on mõlemad eestlased või mitte. Juhul kui üks vanematest on eestlane, siis on eesti keele andnud edasi reeglina ema, mitte isa, ja selliste isikute eesti keel on parem kui nende muukeelse ema kasvatatud eakaaslastel.

Üks kõiki põlvkondi iseloomustav ühine suulise kõne tunnusjoon on sõnaalguselise *h* häädamata jätmine. Näide (1a) markeerib esimese põlvkonna, (1b) teise ja (1c) kolmanda põlvkonna esindaja kõnet:

(1a) *siis esimene jagu panti ainult need, kes tulevad* ***aiglatööle***
(1b) *oli selline kommunisti aeg ja see, see* ***allid*** *toad ja see, ei old* ***ea***
(1c) *ta* ***akkas*** *minuga rääkida eesti keelt*

7.1. Mõisted

Alljärgnevalt kirjeldan kolme põlvkonna esindajate suulise eesti keelekasutuse tunnusjooni. Keeleanalüüsis rakendan mõistet *koodivahetus* (*code-switching*) järgmises tähenduses: koodivahetus on kahest grammatikasüsteemist pärit lingvistiliste üksuste (morfeemide, sõnade, fraaside, osalausete ja lausete) kasutamine ühe vestluse käigus, nii lause sees kui ka lausete vahel. Kui William Ritchie ja Tej Bhatia käsitluses (2004: 337) on eristatud koodivahetust ja -segu, siis siinne definitsioon võtab need kokku katusterminiga *koodivahetus*. Ritchie-Bhatia (nagu mitmed teisedki) kasutavad terminit *koodivahetus* (*code-switching*) lausetevaheliste, ent terminit *koodisegu* (*code-mixing*) lausesiseste teisele keelele üleminekute puhul. Sedavõrd detailset keeleilmingute liigitust ei ole siinses põgusas ülevaateartiklis vajalikuks peetud (vt ka Verschik 2004: 26 ja tema artikkel käesolevas kogumikus). Koodivahetus võib toimuda nii leksika, morfoloogia, süntaksi, fonoloogia, prosoodia kui ka pragmaatika tasandil (Edwards 2004: 18-19).

Koodivahetuse kõrval eristan leksikaalsete elementide puhul ka **tõlkelaene**, st kui sõna või fraas laenatakse muust keelest sõnasõnalise või

tüvitüvelise tõlkena *verbum pro verbo*-meetodil. Sellised vormid on eesti keele foneetika, grammatika ja semantikaga kooskõlas ning ainsaks erinevuseks on kahe keele pragmaatika. Põhjus tõlkelaene esile tõsta peitub asjaolus, et nad ei tundu eesti keelesüsteemis "võõrkehadena" ja võib eeldada, et nendest saavad esimesed keelemuutuse indikaatorid. Ng Bee Chini ja Gillian Wigglesworthi (2007: 50) eeskujul kasutan terminit **koodisegu** (*code-mixing*) juhul, kui vestluse käigus toimub lausesisene ühesõnaline üleminek A-keelelt B-keelele. Mõistet **laensõnad** (*loanwords*) on käsitletud kui teisest keelest üle võetud ning oma keelesüsteemi sobitatud leksikaalüksusi.

Analüüsiosas on esitatud piiratud arv keelenäiteid, kõige rohkem viis nähtuse kohta, et vältida artikli mahu ülearust paisutamist.

7.2. Esimese põlvkonna eesti keel[6]

Esimese põlvkonna esindajate eesti keelt iseloomustavad mõningad laensõnad, inglise sõnadele eesti käändelõppude lisamine ning üksikjuhtudel ka inglispärane sõnarõhk. Valdav mõjusuund on K2 → K1 ehk inglise mõjud eesti keeles. Erinevalt teistest põlvkondadest võis paari keelejuhi puhul täheldada fonoloogias mõjusuunda K1 → K2, kus kõnelejad kandsid eesti keele häälduseegleid üle inglise keelde. Nende inglise keelt kuulates ilmnes, et keelejuhid kasutavad valdavalt eesti keele prosoodiat, millest johtus ka nende tuntav aktsent inglise keelt rääkides:

(2a) *Ma ei tea nüüd*, *inglane ütleb* ***pet änd prekfest***, *ma ei tea*, *mis moodi eestlased kutsuvad* (ingl *bed and breakfast* 'võõrastemaja, kus pakutakse ka hommikusööki')

(2b) *Võrusse ostsid ühe kõrtsu ja tegid sellest niisuguse inglise* ***pupi*** *moodi* (ingl *pub* 'pubi')

(2c) *Aga rääkimisega on niimoodi*, *et kui* ***Yorkshiresse*** [häälduatud eesti moodi *jorkširesse*, inglise hääldus *jookšje*] *tulime .. siin on niisugune tialekt*, *et ei olegi inglise keel*, *aga nüüd olen arjund ära*.

Näidetes (2a) ja (2b) on sulghäälikuid *p* ja *t* häälduatud eesti moodi aspireerimata ja pigem tugevate kui nõrkadena. Näites (2c) on inglise hääldus vastaselt kõik tähed välja häälduatud.

---

[6] Esimese põlvkonna keelenäited on pärit intervjuudest ja Eesti Kodu juubelikogumikust (Alliste *et al*. 2005).

Esimese põlvkonna keeles esineb kõige sagedamini koodivahetust leksikaalsel tasandil:

(3a) *Mul on antud nii öelda **semi**, kolme magamistoaga .. maja* (ingl *semi < a semi-detached house* 'paarismaja')

(3b) *Mina käin, inglise **õupen haus**, seenioridele* (ingl *open house* 'päevane kokkutulekukoht seenioridele')

(3c) *See üks tüdruk oli väga niisugune **tšäti**, rääkis ja oskas kõikidega läbi käia ja kõigile ta meeldis* (ingl *chatty* 'jutukas')

(3d) *Nii et ma olen **greit grändma*** (ingl *great grandma* 'vanavanaema')

Rohkesti esineb nn **segavorme**, kus inglise keelest võetud sõnad on kohaldatud eesti morfoloogiaga (näited 4a, 4b, 4c, 4d) või kasutatakse inglise sõna häälduspäraselt eesti liitsõna osana (näide 5):

(4a) ***kompjuuteri** pealt pildid kah* (ingl *computer* 'arvuti')

(4b) *nemad arvasid, et kõik on **monstrid*** (ingl *monsters* 'koletised')

(4c) *See tüdruk on nii viikingu moodi **tressitud*** (ingl dressed 'riietatud')

(4d) *Nüüd ehitatakse nii palju neid **flättisid*** (ingl *flats* 'korterid')

(5) *See eelmine maja .. **terasmaja** oli, vist ridastikku maja eesti keeles* (ingl *terrassed house* 'ridamaja')

Esimene põlvkond ei kasuta palju **tõlkelaene**, kõrva on jäänud mõni üksik:

(6a) *Kui akkavad tulema eesti **ühiskonda*** (ingl *society* 'kogukond')

(6b) *Ei mäleta enam ka, **aju läheb kohe jooksuga alla*** (ingl *my brain is going down* 'mu mälu on nii viletsaks jäänud')

(6c) *Sest siis maksud ja **seaduslikud vajadused** oleksid kaugelt ületanud igasuguse võimaliku sissetuleku* (ingl *legal requirements* 'seaduslikud nõuded')

(6d) *Siis õpetaja ei **võtnud seda vastu**, et tema ei oska poola keelt ja tema ei oska eesti keelt* (ingl *the teacher did not accept* 'õpetaja ei mõistnud')

Fonoloogilisel tasandil ilmneb eesti ühiskeelest erinevat väldete ja sõnarõhu kasutamist:

(7) *Mida meile anti*? ***Tekstili*** (II välde). *Just et sõja ajal need **tekstilvabrikud*** (liitsõna täiendosis II vältes) *olid osa kah tehtud laskemoona ja mis vabrikuks ümber, a peale sõda inglaste .. ee ..*

tekstilriid (II välde), *riie oli*, *villane riie*. (vrd ingl *textile* – sõna rõhk 1. silbil)

(8a) *küsis siis minu nime ja* ***adressi*** (rõhk 2. silbil) ja (vrd ingl *address* – sõnarõhk 2. silbil)

(8b) *Raha oli vaja* ***kapital*** *remondiks* (vrd ingl *capital* – rõhk 1. silbil)

Esimese põlvkonna kõnes esineb mingil määral ka inglise mõjusid eesti süntaksis, kui eesti keeles kasutatakse inglispärast lausekonstruktsiooni:

(9a) *Ja mina* ***saan inglise keelt kirjutada*** *ka* (ingl *I can write English as well* 'ma oskan ka inglise keeles kirjutada')

(9b) *Et me* ***ei tarvitsend rääkida*** *ingliskeelt kodus* (ingl *We did not need to talk English at home* 'me ei pidanud ~ meil polnud vaja')

7.3. Teise põlvkonna eesti keel

Teise põlvkonna eesti keelt ei ole võimalik kõikehõlmavalt üldistada, sest nende inimeste taust on väga erinev. Keeleoskuse seisukohalt paistab olevat oluline vanemate ja abikaasa rahvus ning nende emakeel. Mida vähem on pereliikmete seas eestlasi, seda puudulikum on keeleoskus. Kel on võimalik rääkida eesti keelt oma kodus ja/või vanematega, selle keel on sarnasem Eestis räägitava keelega. Teise põlvkonna keelejuhtidel esineb tunduvalt rohkem inglise mõjusid eesti grammatikas kui esimesel põlvkonnal, suur osa keelejuhte kasutab eesti sõnade muutevorme inglise keelekasutuse eeskujul (mõjusuund K2 → K1).

Teine põlvkond räägib eesti keelt aktsendiga ja nende kõnes võib fonoloogilisel tasandil täheldada ulatuslikke inglise mõjusid suunal K2 → K1. Teise põlvkonna keelejuhtide sõnul esineb koodisegu nii nende omavahelistes jutuajamistes kui ka suhtlemisel kolmanda põlvkonnaga, kuna teatud asjadest on kergem rääkida inglise keeles. Esimesest põlvest rohkem kasutatakse ka ingliskeelseid sõnu ja inglispärast lausestruktuuri. Tihti kostab ingliskeelseid tekstisidusust hõlbustavaid (täite)sõnu, pragmaatilisi partikleid (10) või suvalisi inglise sõnu, mille eesti vaste vajalikul hetkel ei meenu (11):

(10) ***õu*** *jah*, *mina olen see esinaine*

(11) *Aga nemad on mõlemad rohkem* ***support*** *ja kõik see*, *ja tahavad kaasa lüüa* (ingl *support* 'toetus')

Laensõnu leidus teise põlve keelejuhtide kõnes palju. Näites 12 on tegu laenuga inglise keelest (ingl *classical music* 'klassikaline muusika'), mis on kohandatud eesti morfoloogiaga:

(12) *ta on solist*, ***klassikali*** *oskab laulda* (ingl *he can sing classical music* ‘ta oskab klassikat laulda’)

Erinevalt esimesest põlvkonnast ei vasta teises põlves kasutatavad tõlkelaenud alati eesti keele normidele (näited 13c, d):

(13a) *tahavad* ***muusikat mängida*** *ja eesti muusikat* (ingl *want to play music* ‘tahavad pilli mängida; muusikat teha’)

(13b) *Londonis on palju eestlasi*, *Eestist tulnud noored ja nad ei taha* ***tunda*** *neid laulusid* (ingl *do not want to know* ‘nad ei taha neid kuulda’)

(13c) *Ta teab*, *et mina olen ikka eesti vaimus*, *ta saab aru ja on* ***sümpaatne*** (ingl *sympathetic* ‘kaasatundlik, arusaaja’).

(13d) *aga .. on*, ***tema on väga keelega hea***. *Neli keelt*, *mis ta räägib* (ingl *she is very good with languages* ‘tal lähevad keeled hästi’)

Inglise keele fonoloogilist mõju esines ühe keelejuhi kõnes, kes hääldas *õ*-häälikut eesti *ö* ja *õ* vahepealse vokaalina (siin antud edasi *æ*-märgiga):

(14a) *kodus olid kõik tähtpäevad eestipärased,* ***jœulud*** *jaanipäev ja* (pro jõulud)

(14b) *see minu* ***œelapse*** *on ka* (pro õelapse)

Esineb hulk häälduserinevusi (näites 15a, b) ja grammatilisi vorme (näites 15c), millel on põhjaeesti murde- *resp*. ühiskeelne taust:

(15a) *enne Eestisse minekut oli hea mulje*, *oli palju kirjutatud ja* ***loedud*** (pro *loetud*)

(15b) *annab* ***konserdi*** (rõhk 2. silbil), *kohe kaks korda* ***Talinas*** (pro *kontserdi*, *Tallinnas*)

(15c) *enne inglise keelt ei* ***oskanud***, *kui kooli läksin* (pro *osanud*)

Võimalikud K2 → K1 suunalised mõjud avalduvad ka eesti ühiskeelest erinevas süntaksis ja morfoloogias.

(16a) *aga see*, *see* ***praktika*** *on vaja* (ingl *I need practice* ‘mul on vaja praktikat’)

(16b) *minu* ***õde on abiellunud*** *umbes* ***kakskend neli aastat*** *inglasega .. ja mina* ***olen abiellunud*** *umbes .. suvel on neli aastat* (ingl *my sister has been married* ‘mu õde on abielus olnud’; ingl *I have been married* ‘mina olen abielus olnud’)

(16c) *kaksikõde on ka ja siis räägime niisugust kaksikukeelt ka*, *nisukene* ***teinemoodi keelt*** (ingl *a different language* ‘teistmoodi keel’)

Siia võib liigitada näited, kus eesti keelele rakendatakse inglise keele subjekti nõuet, st igas lauses peab olema alus nagu järgnevas näites:

(16d) *no ei tea, **see** ei juhtunud, et ma pidin eesti, eesti poisiga abiellu-ma* (ingl *It did not happen* 'seda ei juhtunud')

Teise põlvkonna kõnes on üldtendentsiks keelesüsteemi lihtsustamine, näiteks infinitiiv pro infinitiivikääne (17a), vale rektsioon (17b):

(17a) *käin teda **vaatama** suvel ja aga ikka, siin on kodu* (ingl *I go to see her* 'käin teda vaatamas, lähen teda vaatama')

(17b) *ma ei **tööta enam täisaega*** (pro *täisajaga, täiskohaga*)

Ka morfoloogias on inglise keele mõju valdav ja nagu süntaksi puhul, on ka siin printsiibiks keele lihtsustumine:

(18) *see minu **õelapse** on ka, tahavad muusikat mängida ja eesti muusikat, aga nad on ikka inglased ka* (pro *õelapsed, muusikat teha*)

Kokkuvõtteks võib öelda, et teise põlvkonna keel erineb eesti ühiskeelest rohkem kui esimesel põlvkonnal. Keele eri tasanditel esineb ulatuslik inglise keele mõju (K2 → K1).

7.4. Kolmanda põlvkonna eesti keel

Kolmas põlvkond kõneleb eesti keelt – kes seda veel üldse oskavad – veelgi tuntavama aktsendiga kui teine põlvkond. Keeleoskus piirdub üldiselt koduste teemadega, kasutatakse ohtralt inglise sõnu ja inglispärast lausestruktuuri. Raskusi valmistab ka *õ* hääldamine. See on peaaegu või enamasti sama foneetilise kvaliteediga kui *ö*, vaatamata sellele, et eesti (vana)vanemad on pärit piirkonnast, kus *õ*-d ja *ö*-d selgelt eristatakse. Kolmanda põlvkonna keelejuhtide puhul polegi enam õige rääkida inglise keelest kui K2-st. Neile on inglise keel emakeel ja eesti keelest on saanud keel, mida emakeele kõrval osatakse. Kolmanda põlvkonna esindajate eesti keele oskus on hääbumas ja rühma kui terviku puhul kehtib seaduspära, et mida nooremad kolmanda põlvkonna esindajad on, seda vähem nad eesti keelt räägivad.

Nii nagu kahe vanema põlvkonna esindajate kõnes, ei esine ka kolmanda põlvkonna keelejuhtide suulises kõnes sõnaalgulist *h*-d. Kolmanda ja teise põlve suhtluses on koodisegu tavaline, jutuajamise käigus minnakse eesti keelelt inglise keelele sujuvalt üle. Üks kolmanda põlve esindaja märkis ka,

et nad kasutavad emaga mõnikord eesti keelt siis, kui ei taha, et ümbritsevad inimesed nende jutust aru saaksid, st salakeelena.

Kolmanda põlvkonna kõnes esinevat koodivahetust iseloomustab terminite või abstraktseid nähtusi kirjeldavate sõnade kasutamine. Üldise sõnavara piiratuse tõttu esineb kolmanda põlvkonna esindajate kõnes rohkesti inglise sõnu, näiteks:

(19a) *juhendaja – praegu selle,* ***dissertation*** *see on* ('väitekiri')
(19b) *ta töötab ka seal* ***Creative Writing Center*** ('loovkirjutamise keskus')
(19c) *neil on teised, ma ei tea, mis see eesti keeles on,* ***experiences*** ('kogemused')

Segavormid järgivad sama malli nagu esimese ja teise põlvkonna esindajate puhul, kus inglise sõnad on sobitatud eesti morfoloogiaga:

(20) *ma töötan ühes, ah ma ei tea, mis on eesti keeles,* ***estate agents***'is ('kinnisvarabüroos')

Tõlkelaene esineb vähem kui inglise keele mõjusid eesti süntaksis ja need juhud ei satu vastuollu eesti grammatikaga:

(21a) *aga ma ei* ***mõtle****, et ma olen inglane* (ingl *think* 'arva')
(21b) ***tee oma ambad*** (ingl *do your teeth* 'pese oma hambad ära')
(21c) *ma elaksin seal kui nagu aastaajaks või nii, aga* ***mitte alati*** (ingl *not permanently* 'mitte alaliselt')

Fonoloogilisel tasandil võib täheldada eesti ja inglise keeles ühiste võõrsõnade puhul inglise prosoodia ülekandmist eesti keelde:

(22) *mina vaatan, kuidas see* ***modernism*** [inglise häälduse, rõhk 1. silbil] .. *kuidas see*

Lisaks esineb veel eesti kirjakeelest erinevat vältekasutust:

(23) *ja siis võib-olla lähme* ***välja*** (II välde) *sõpradega, või me lähme kinno või niisukesed* ***asjad*** (III välde).

Pragmaatiliste mõjude alla on liigitatud näited, kus lause on grammatiliselt õige, kuid eesti kirjakeelega võrreldes puudulik pragmaatilistel põhjustel, näiteks kui personaalpronoomenit on kasutatud nõutava refleksiivse omajatäiendi asemel (24a) või demonstratiivpronoomenit inimesele viitamisel (24b):

(24a) *aga päeval ma tihti teen* ***minu ülikoolitööd*** (ingl *my uni work* 'oma ülikoolitööd')

(24b) *sõpru omavanuste eestlaste seas on, aga ma leian, et kui* ***need vanemaks saad****, kui* ***need saavad vanemaks****, siis* ***need lähvad ära*** (pro *nad saavad, nad lähevad*)

Nagu teise põlvkonna puhul, esineb ka kolmandal põlvel keelesüsteemi lihtsustamist kõigil tasandeil, nt eksimused *ma-* ja *da*-infinitiivi kasutamisel (25a) või lühenenud konjunktsioon, *ki*-liitest loobumine (25b):

(25a) *ta akkas minuga* ***rääkida*** *eesti keelt, kui ma olin väga-väga väike* (pro *rääkima*)

(25b) *nii et mõnikord me räägime kasutame eesti keelt, kui räägime* ***millest****, mis ei ole nii, kui me ei taha, et inimesed saavad aru* (pro *millestki*)

Ka kolmanda põlve kõnet iseloomustavad kõrvalekalded eesti ühis- *resp*. kirjakeelest:

(26a) *ta on* ***rääginud*** *kogu aeg, kõik minu, ah ma ei tea, kuidas* ***ütleda*** (pro *rääkinud, ütelda*)

(26b) *ei ole palju inimesi minu generatsioonis, kes oskavad eesti keelt, need oskavad näiteks* ***paar sõnu*** (pro *paar sõna*)

Viimase näite olen nimetanud individuaalseks kõrvalekaldeks, sest keelejuhi selle lause süntaks ei sarnane ei inglise ega eesti keelega:

(27) *.. põhiliselt ingliskeel aga siis ka eesti keel tuleb ka vahel. Mõnikord me räägime nii, et* ***akkame eesti keeles*** *ja siis* ***läheb inglisekeeles peale*** *ja kõik läheb segamini*

Kolmanda põlvkonna keelejuhtide süntaksis esineb selgelt äratuntavaid inglise lausemalle:

(28a) *mõnikord ma tulen siia ülikooli,* ***mõnikord ma jään kodus*** *ja töötan seal* (ingl *sometimes I stay at home* 'mõnikord ma olen kodus')

(28b) *ma elaksin seal* ***kui nagu aastaajaks või*** *nii, aga mitte alati* (ingl *for a year* 'aasta; aastaks')

(28c) *inglise keelt räägime ..* ***nagu kui ma käin koju*** *ja mul on boyfriend kaasas* (ingl *when I go home* 'kui ma lähen koju')

Inglise keele mõjust johtuvalt kasutatakse ka lihtsustatud morfoloogiat:

(28d) *kui esimest korda Eestisse läksin, olin võrdlemisi noor, umbes* ***kümme aasta vana*** (pro kümme *aastat* vana)

(28e) *sest me olime alati nagu* ***pildid näinud*** *ja vanaema rääkis palju Eestis ja see on väga tore koht* (pro *pilte* näinud)

(28f) *see on sellepärast ka, et ma ei kasuta* ***eesti keel*** *iga päev* (pro eesti *keelt*)

Ülaltoodu alusel võib järeldada, et kolmanda põlvkonna esindajate eesti keel erineb Eesti keeleruumis kõneldavast eesti keelest kõige rohkem, nii fonoloogia, süntaksi kui morfoloogia osas. Esineb uudseid konstruktsioone, mida pole ei inglise ega eesti (kirja)keeles. Palju kasutatakse inglispäraseid lausemalle ja mugandatud sõnu, sest kõnelejate eesti keele oskus ei ole kõikidel teemadel vestlemiseks piisav. Näiteks polnud nii mõnegi keelejuhi eestikeelsetest fraasidest võimalik aru saada isegi intervjuusid korduvalt üle kuulates.

8. Eesti keele vitaalsus Põhja-Inglismaal. Kas keel hääbub või vahetub?

Eelnevatest alajaotistest järeldub, et võõras keelekeskkonnas elamine on jätnud jälje kõikide põlvkondade eesti keele kasutusele. Kas viitab see eesti keele hääbumisele ja täielikule kaole Põhja-Inglismaal? Autori arvates pigem mitte. Ng Bee Chini ja Gillian Wigglesworthi (2007: 71-72) järgi toimub keele hääbumine indiviidi tasandil, kui väheneb indiviidi võime selles keeles rääkida ja sellest aru saada. Keele hääbumist soodustab hulk sotsiaalseid faktoreid, näiteks vähesed võimalused keelt kasutada, negatiivne suhtumine keelde jne. Keelevahetus on aga keelekao protsess kogukonna tasandil, mis üldjuhul tuleneb keelekontaktidest dominantkeelega. Intervjuudele tuginedes võib öelda, et eesti keel on Põhja-Inglismaa eesti kogukonnas jätkuvalt elujõuline, kuigi osa kolmanda põlvkonna esindajaid kahtleb selle rahvusvahelises kasutusväärtuses. Üksikisiku keel hääbub võõras keelekeskkonnas elades paratamatult. Asjaolu, et nii eestlaste kolmas kui ka teine põlvkond kasutab eesti ja inglise keelt eri funktsioonides ja ainevaldkondades, käib kakskeelsusega kaasas (Chin, Wigglesworth 2007: 45-46) ega viita tingimata ühe keele väljasuremisele.

Põhja-Inglismaal kasutatava eesti keele elujõu hindamiseks võetagu appi Martin Ehala artiklis viidatud (2006: 21) Joshua Fishmani (1991) keele ohus-

tatuse (või vitaalsuse) skaala. Järgnevas kirjeldan skaalaastmete olemust, alates kõige ohustatumatest keeltest kaheksandal astmel ja lõpetades kõige paremas seisus olevate keeltega skaala esimesel astmel.

8. aste. Enamik ohustatud keele kõnelejaid on üksikud isoleeritud vanurid; elav keel on sisuliselt kadunud ja niihästi sõnavara kui ka grammatika tuleb taastada vanade keelejuhtide suust, et seda õpetada võõrkeelena noorematele põlvkondadele.

7. aste. Enamik ohustatud keele kõnelejaid on ühiskondlikult aktiivsed ja keel on kasutusel nende omavahelises suhtluses, kuid nad on liiga eakad, et keeleoskust loomulikul viisil oma lastele edasi anda.

6. aste. Ohustatud keel on ühiskonnas suuliselt laialdaselt kasutusel. On säilinud või taastumas keele loomulik põlvkondadevaheline edasikandumine, tugevneb ja areneb keele lokaalne suhtlusvõrgustik.

5. aste. Arenenud ja jätkusuutlikule suulisele kasutusele on lisandunud omakeelse kirjaoskuse levik kodus, kogukonnas ja koolikeskkonnas kogukonna enda materiaalsete vahenditega.

4. aste. Elavale suulisele ja kirjalikule keelekasutusele on lisandunud kohustuslik keeleõpe algkoolis vastavalt riiklikele haridusseadustele.

3. aste. Lisaks eelnevale leiab ohustatud keel kasutust ka madalama astme töökeskkonnas vestlustes domineeriva keele esindajatega.

2. aste. Lisaks eelnevale kasutatakse ohustatud keelt ka kohaliku tasandi avalike teenuste pakkumisel ja kohalikus meedias.

1. aste. Ohustatud keelt kasutatakse piiratult ka hariduse, valitsuse ja meedia kõrgemates sfäärides kultuurilise autonoomia raames.

J. Fishmani koostatud skaalale tuginedes võib öelda, et Bradfordi Eesti Kodus kooskäivate inimeste eesti keel on liikunud 5. astmelt (1970. aastaist, kui laupäeviti tegutses eesti täienduskool) nüüdseks 6. ja 7. astme vahele. Eesti keelt ei kõnelda ümbritsevas ühiskonnas kuigi laialdaselt, kuid on säilinud eesti keele edasiandmine nendes esimese ja teise põlvkonna peredes, kus eestlased on kas mõlemad vanemad või vähemalt ema. Nii esimese kui ka teise põlve eestlased on ühiskondlikult aktiivsed ja kasutavad eesti keelt oma kogukonnas. Keele edasikandumine teiselt põlvelt kolmandale on nõrgenenud, kuid mitte katkenud. Nagu mitmed kolmanda põlvkonna keelejuhid on nentinud, ei stimuleeri neid eesti keele õppimisel asjaolu, et keelt räägib vaid üks miljon inimest. Eesti keelt ei peeta perspektiivikaks ja kasulikumaks arvatakse mõne muu kaasaegse võõrkeele õppimist. On olnud juhtumeid, et teise põlvkonna esindaja loobub oma lastele

eesti keele õpetamisest laste endi vastuseisu tõttu. Nüüd kui kolmanda põlve keelejuhid on vanemaks saanud ja Eestis on taas vaba, on neil tärganud huvi eesti keele oskamise ja õppimise vastu. Eesti-reisides nähakse parimat keeleõppevõimalust, sest ollakse eesti keele loomulikus keskkonnas, pealegi kui vanemad sugulased (hästi) inglise keelt ei valdagi. Seega, kuna on tekkinud soov ja võimalus suhelda eesti keeles, ei pea enam kõik kolmanda põlve keelejuhid eesti keelt kasutuks ega hääbuvaks keeleks.

Keeleteaduse seisukohalt oleks huvipakkuv jätkata keele hääbumise uurimist Bradfordi eesti keelt kõnelejate seas, jälgides nende aktiivset ja passiivset sõnavara eri põlvkondades. Näiteks on Andrew Cohen (1986) uurinud kakskeelsete laste teise keele hääbumist asukohariigi vahetamisega seoses ning leidnud, et kõneleja aktiivne ja passiivne sõnavara ei hääbu üheaegselt, võõrkeele passiivne sõnavara hääbub visamalt kui aktiivne. Kas selline järeldus kohalduks ka Põhja-Inglismaa eestlastele (nende kõigis vanuserühmades) ja nende emakeelele, mitte võõrkeelele, võiks jääda järgmise uurimuse teemaks.

9. Kokkuvõte

Artiklis on esitatud ülevaade Põhja-Inglismaal Bradfordi eesti kogukonnas kõneldavast eesti keelest. Kogutud materjali alusel võib väita, et kõigi kolme põlvkonna esindajate suulises kõnes võib täheldada inglise mõjusid. Kõige paremini on säilinud esimese põlvkonna eesti keel, kasutatakse eesti sõnavara, grammatikat, süntaksit ja pragmaatikat. Esineb koodivahetust leksikaalsel tasandil ning segavorme, kus inglise keelest pärit sõnad on sobitatud eesti morfoloogiaga. Esimesel põlvkonnal esines ainsana ka eesti fonoloogia mõju inglise keeles.

Teise põlvkonna keelt iseloomustab keele hääbumine indiviidi tasandil, mis tuleneb vähestest keelekasutamise võimalustest. Üsna sagedaks nähtuseks on koodisegu, kus eesti keeles alustatud jutuajamine lõpetatakse inglise keeles. Mitmele teise ja kolmanda põlvkonna keelejuhile põhjustas raskusi eesti *õ* häädamine, olenemata nende (esi)vanemate sünnipärasest eesti keelemurdest.

Kolmanda põlvkonna esindajate seas leidub vähe eesti keelt kõnelejaid. Need, kellele on kodus eesti keelt õpetatud, on võimelised end väljendama kodus kasutatavate teemade raames. Teadusest, tehnikast või ühiskondlikust elust rääkides võetakse appi inglise keel, sest vastav eestikeelne sõna-

vara puudub. Neljanda põlvkonna esindajaile ei ole eesti keelt edasi antud, sest kumbki vanem eesti keelt ei räägi ega saa sellest isegi aru.

Ralp Fasoldi (1984) sõnul on keel kogukonna identiteedi tugev marker. Bradfordi Eesti Kodus kooskäivate inimeste identiteeditunne ongi suhteliselt tugev, aktiivselt võetakse osa eesti kultuurielust, isegi kui keelt ei osata/vallata, ning ollakse uhked oma eesti juurte üle. See võiks eesti keele taaselustamise katsed Põhja-Inglismaal reaalseks muuta.

Kuidas aga eesti keele säilimisele Bradfordi eesti kogukonnas konkreetselt kaasa aidata? Et seal kogunevatel inimestel on suur huvi eesti keele ja kultuuri vastu, oleks see hea lähtekoht neljandale põlvkonnale eesti keele õpetamiseks. Inglismaal on väga populaarsed väikelaste mänguringid, kuhu ema saab tulla oma koolieelikutest lastega. Koolieelne aeg on ju väga tähtis indiviidi hilisema keeleoskuse seisukohalt (nt Tannenbaum, Berkovich 2005). Inglismaa eestlaste neljas põlvkond on just eelkooliealised lapsed (2–5-aastased), kelle eesti keele omandamisel oleksid näiteks ringmängud ja laulud ideaalseks alguspunktiks. Sellest grupist võiks uuesti alguse saada eesti täienduskool, sest viimase migratsioonilainega Põhja-Inglismaale asunud eestlased on pereloomise eas noored. Üks- või kakskeelseid väikelapsi on juba nendeski peredes. Nagu mainitud mitmes teise ja kolmanda põlve keelejuhi intervjuus, oodatakse nn uute eestlaste aktiivsemat osavõttu Eesti Kodu seltsielust. Eesti laste mänguring ja täienduskool pakuksid head võimalust aidata Eestist lähiminevikus saabunud noortel hoida eesti keelt võõrsil elavana. Kolmanda põlvkonna noortele annaks aga uute eestlaste osalemine Eesti Kodu seltsielus tõuke eesti keele omandamiseks ja nii laieneksid noorte eesti keeles suhtlemise võimalused.

Kirjandus

Alliste *et al*. 2005 = Alliste, Tiiu, Virve Tootis, Albert Miilmaa, Ando Rehemaa. Eesti Kodu 50. Bradford 1955–2005. Bradford: Sovereign 2000 Ltd.

Chin, Ng Bee, Gillian Wigglesworth 2007. Bilingualism. An advanced resource book. London – New York: Routledge.

Cohen, Andrew 1986. Forgetting foreign-language vocabulary. – Language attrition in progress. Eds. B. Weltens, K. de Bot, T. van Els. Dortrecht: Foris Publications.

Edwards, John V. 2004. Foundations of Bilingualism. – The Handbook of Bilingualism. Eds. Tej K. Bhatia, William C. Ritchie. Blackwell Publishing Ltd, 7–31.

Ehala, Martin 2006. Keelevahetuse pööramisvõimalusi võru keelealal. – Mitmekeelsus ja keelevahetus läänemeresoome piirkonnas. Toim H. Koks, J. Rahman. Võro Instituudi toimõndusõq 18. Võro, 11–26.

Ein, Einar 1956. Inglismaa eestlased. – Eesti Kroonika 1957. Esimene aastakäik. Stockholm: EMP Kirjastus, 58–64.

Fasold, Ralp 1984. The sociolinguistics of society. Oxford: Basil Blackwell.

Fishman, Joshua A. 1991. Reversing language shift. Theoretical and empirical foundations of assistance to threatened languages. Clevedon: Multilingual Matters.

Hindo, Nigul 1971. Eesti organisatsioonid Inglismaal 1918–1968. London.

Kulu, Hill 1992. Eestlased maailmas. Ülevaade arvukusest ja paiknemisest. Tartu Ülikool. Majandusgeograafia kateeder. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Laagus, Aino, Birute Klaas, Mari Allik 2004. Lõuna-Rootsi eestlased ja nende keel. Valimik intervjuusid. (= Tartu Ülikooli eesti keele (võõrkeelena) õppetooli toimetised 4.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Mackey, William F. 1962. The description of bilingualism. – Canadian Journal of Linguistics 7, 51–85.

Macnamara, John 1969. How can one measure the extent of a person's bilingual proficiency? – Description and measurement of bilingualism. Ed. by L. G. Kelly. Toronto: University of Toronto Press, 80–119.

Madisso, Maia 2002. Eestlased Põhja-Inglismaal 20. sajandi keskel. – Krimmi kogumik. Konverentsi "140 aastat eestlust Krimmis" ettekanded (09.-10.09.2001). Koost ja toim J. Viikberg. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 202–215.

Raag, Raimo 1999. Eestlane väljaspool Eestit. Ajalooline ülevaade. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Ritchie, William C., Tej K. Bhatia 2004. Social and Phsychological Factors in Language Mixing. – The Handbook of Bilingualism. Eds. Tej K. Bhatia, William C. Ritchie. Blackwell Publishing Ltd, 336–352.

Saar, Edgar 2000. Eesti pagulaste kohanemine Inglismaal. – Eestlane ja tema maa. Konverentsi "Kodumaa ja kodupaik: eestlaste territoriaalne identiteet" (16.-17. november 1999) materjale. Koost ja toim A. Jürgenson. (= *Scripta ehtnologica* 4.) Tallinn: Ajaloo Instituut, 98–108.

Salasoo, Inno, Tiiu Salasoo 1997. Eestluse säilitamine Austraalias. – *Eestlane olla*... Eesti keele ja kultuuri perspektiivid. Toim H. Kulu, K. Metsis, T. Tammaru. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 53–59.

Sarrik, Kristel 2009. Väliseestluse minevikust, olevikust ja tulevikust. – Rahvuslik Kontakt 2 (2002), 16–22.

Tannenbaum, Michal, Marina Berkovish 2005. Family relations and language maintenance. Implications for language educational policies. – Language Policy 4, 287–309.

Verschik, Anna 2004. Koodivahetus meil ja mujal. – Keel ja Kirjandus 1, 25–45.

Väravas, Tiina-Maria 2004. Identiteedi ja kohanemise aspekte: Inglismaal elavate eestlaste näitel. Bakalaureusetöö. Tallinn. Käsikiri TLÜ Eesti Humanitaarinstituudis.

ÕS 1999 = Eesti keele sõnaraamat. ÕS 1999. Toim Tiiu Erelt. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Internetiallikad

Encyclopaedia Britannica 2008. Encyclopaedia Britannica Online. http://www.britannica.com/EBchecked/topic/76768/Bradford (19.10.2008).

Our Languages http://www.ourlanguages.org.uk/

Estonian Association in the UK (Inglismaa Eestlaste Ühingu veebileht) http://www.estonia.gov.uk/estonian_community_in_uk

ESTONIANS AND THE ESTONIAN LANGUAGE IN NORTHERN ENGLAND

Summary

This article gives an overview of Estonians and the Estonian language in Northern England. It provides a description of the Estonian community in the UK, starting from the first wave of migration at the beginning of the 20th century, and also discusses Estonian associations and cultural organisations in Great Britain.

The main focus of the study is on the Estonian language used in the UK, in the North-eastern part of England in particular. The main centre of the Estonian community in this part of Great Britain is Bradford, and according to some authors, it is a pillar of the Estonian community in the UK and a centre of Estonian cultural life in general (e.g. Madisso 2002, Saar 2000).

Because this article provides the first linguistic analysis of the Estonian language spoken in Northern England, its aim is not to draw any theoretical conclusions about language change or attrition, but simply to describe a version of a language that may not exist in 20 or 30 years.

The article is based on original data collected in May-June 2008 in Bradford and Manchester. Although the main interest of the author is to study the language, one cannot ignore the historic and socio-demographic background of the community, as this is a vital aspect of understanding and explaining the changes in the Estonian language.

The conclusions drawn in the article are based on interviews, and may not be valid for Northern England's entire Estonian community, but I hope they will give insight into the language use of the three generations who frequent the Bradford Eesti Maja Club. I have classified the informants into three groups: 1) the first generation, aged 69–85, 2) the second generation, 48–50, and 3) the third, 12–23 and fourth, 2–5 years of age. The interviews were conducted with the first three generations.

Based on the material collected, it is obvious that the majority language – English – has influenced the Estonian used in Great Britain. The language of the first generation is the best preserved: they use Estonian grammar and syntax that conforms relatively closely to standard common Estonian.

Direct borrowings and foreign influences are few. The influence of Estonian phonology is only perceptible on the English of the first generation.

Language attrition resulting from fewer opportunities to use the language is common among members of the second generation. Code mixing, which means that a conversation started in Estonian is finished in English, is a fairly common phenomenon. Some second and third generation individuals had difficulties pronouncing the Estonian *õ* regardless of the native Estonian dialect of their parents.

Only a few members of the third generation speak Estonian. Those who have been taught Estonian at home are able to express themselves on topics used at home. When they speak about science, technology or social life, it is common for them to use English because they lack the necessary vocabulary in Estonian. The Estonian language has not been transmitted to the fourth generation because their parents do not understand or speak it.

According to Ralph Fasold (1984), language is a strong identity marker for a community. People who frequent the Bradford Eesti Kodu club identify strongly with and participate actively in Estonian cultural life, even if they do not speak Estonian. Generally, they are proud of their Estonian roots. This could be instrumental in reviving the Estonian language and community in Northern England.

EESTI KEEL, EI!
EHK EESTI KEEL JA MEEL KANADAS[1]

Harry William Mürk

Sissejuhatus

Artikli eesmärk on anda põgus ülevaade Kanada eestlaste kui ühe suurema eesti diasporaa kogukonna keele, selle ajaloo, hetkeseisu ja tulevikuväljavaadete kohta. Teadaolevalt ei ole sel teemal ühtegi ulatuslikumat uurimust läbi viidud, mistõttu on ka siinne ülevaade pigem tutvustus, sisaldades peamiselt autori enese aastate jooksul kogunenud tähelepanekuid ja mõtteid. Teiseks soovib autor jagada mõtteid väikekeelte olemasolust, keeleökoloogiast ja keeltevahelistest suhetest laiemalt. Autor leiab, et kui ta on ehk suutnud panna nii mõnegi lugeja silmakulmu kergitama või tekitada soovi vastu vaielda, siis on artikli eesmärk täidetud paremini, kui seda oleks teinud pelk loetelu kirjeldatavatest nähtustest.

Eestlaste sisseränne Kanadasse

Kuna Eestit ja eestlasi nimetatakse juba Islandi saagades, ei tohiks olla välistatud, et mõni seiklushimuline või sõjasaagiks langenud eestlane võis juba 11. sajandil külastada koos Leifr Eiríkssoni viikingitega Kilpkonna Saare nimelist mandrit[2]. Niimoodi nimetasid põlisrahvaste hõimud maad, mis hiljem hakkas kandma Põhja-Ameerika nime. Oletatavasti võisid esimesed eesti asukad tulla Põhja-Ameerikaks ristitud mandrile ka koos Skan-

---

[1] Pealkirjas esineva *ei*-sõnaga ei ole otseselt mõeldud eitust. See on pigem teatud irooniaga kasutatud väga tüüpiliseks kanadatsismiks peetud hüüdsõna, mida inglise keele õigekirjutusreeglite kohaselt kirjutatakse *eh* ning mille hääldus eesti keele ortograafia kohaselt oleks *eei*. Inglise *eh*'d hääldatakse tavaliselt inglise keelele omase küsilause tõusva intonatsiooniga. Selle kõige lähem vaste eesti keeles oleks ehk: *tehku kuulaja häält*, *et ta jälgib seda*, *mida ma räägin*. Teisisõnu võiks seda tõlkida ka: *on ju*?! *kas on nii*?

[2] Viikingid rajasid Newfoundlandi põhjapoolsesse tippu väikese laagri, mille nimi on tänapäeval L'Anse aux Meadow. Viikingid ise panid sellele kohale nimeks Leifsbuðir. Asundus suri mõnekümne aastaga välja ega jätnud muid jälgi peale arheoloogiliselt huvitava leiukoha.

dinaavia ja Soome asundusrühmadega juba 17. sajandil. Siiski on palju tõenäolisem, et esimesed eestlased jõudsid eurooplaste jaoks uut maailma tähendavale maale 19. sajandi algupoolel koos baltisakslastest maadeuurijatega, nagu Otto von Kotzebue ja Adam Johann von Krusenstern või Ferdinand von Wrangell. Kindlad andmed siiski puuduvad.

Esimesed teadaolevad andmed Kanada eestlaste kohta pärinevad 1895. aastast, mil Vancouverisse jõudis kalastaja Alec Pink oma kaaslastega (lähemalt vt Eestlased Kanadas I: 57). Kuid ega need üksikud või pooljuhuslikud Kanadas viibijad mänginud eestlaskonna diasporaa kujunemisel mingit teedrajavat rolli ega etendanud olulist osa Kanada asustusloo üldisemaski pildis.

Esimesed eesti asukad Kanadas, kes panid aluse eesti diasporaa kujunemisele, rändasid Kanadasse majanduslikel põhjustel 1899.–1920. aastate vahel. Nad tulid kas Eestist või veelgi suuremal määral Venemaalt, kuhu nad olid omal ajal ümberasujatena läinud. Lisaks neile saabus osa eestlasi Ameerika Ühendriikidest, täpsemalt Montanast ning Põhja- ja Lõuna-Dakotast, kuhu nad olid varem läinud sooviga maad leida; hiljem olid nad suurpõua tõttu sunnitud edasi rändama paremaid põllumaid otsima. Sobivad maad leidsid nad lõpuks Kanadas Lõuna-Albertas, kus tekkis rida eesti asundusi: Livonia (1899), Medicine Valley (1902), Linda ehk Stettler (1904), Kalevi küla ehk Big Valley (1905), Estonia ehk Barons (1904) ja Walsh (1904), väike asundus Warneri linnakese lähedal. Nende asunduste kohta on piisavalt palju arhiivimaterjali, et neist kenakest pilti saada, neid on suhteliselt üksikasjaliselt kirjeldatud ka koguteose "Eestlased Kanadas" I köites (1975: 20–53). Kuid asunikke võis ka mujale rännata. Täpseid arve, kui palju eestlasi sel perioodil Kanadas olla võis, on väga raske esitada. Tollane Kanada statistikaamet oleks määratlenud kõik Venemaalt ja Eestist saabunud immigrandid venelasteks, kuulus ju Eesti sel ajal Vene impeeriumi koosseisu. Neid, kes tulid Ameerikast, võidi omakorda nimetada juba ameeriklasteks. Arvatakse, et 20. sajandi esimestel aastakümnetel võis terves Põhja-Ameerikas olla kokku u 10 000 eestlast, kellest ehk tuhatkond võis elada Kanadas. Ehkki need esimesed eesti asundused võisid olla mõnda aega elujõulised ja kiiresti organiseeritud tegevusega (seltsimajad jne), ei olnud kogukonnad oma väiksuse tõttu jätkusuutlikud. Eestlased elasid hajutatult laiadel aladel üha suureneva inglise keelt kõneleva rahvamassi keskel, mis lõpuks uputas need asundused endasse. Siiski korraldavad endiste asunike järeltulijad praegugi nende kunagistele asundustele pühendatud üritusi, mis aga toimuvad juba inglise keeles.

Järgmine eestlaste laine, keda ka ametlik statistika oleks nimetanud juba eestlasteks, saabus Kanadasse pärast Eesti riiklikku iseseisvumist (1918). Olgugi et uute sisserännanute seas oli märkimisväärne hulk põllumaade otsijaid, siirdus üks osa siiski kohe kaevandustesse ja metsatööle või linnadesse. Mõningatel andmetel võis perioodil 1900–1944 saabuda Kanadasse kuni 3000 eestlast. Kui esimese lainena saabunud eestlased olid pigem madalama haridustasemega talurahvas, siis teise lainesse kuulus nii alg- kui ka kõrgema haridusega inimesi.

Alles Teise maailmasõja järel jõudis eestlasi Kanadasse suuremal hulgal, valdavalt sõjapagulastena, kes asusid enamasti linnadesse. Enamik neist suundus Kanada südamikku, Montreali-Windsori-Ottawa-kolmnurka, kuhu jäävad Kanada suuremad ja tähtsamad linnad Toronto, Hamilton, St. Catharines, Kitchener (endine Berlin) ja London. Eestlasi suundus ka teistesse Kanada piirkondadesse ja rohkem jällegi suurematesse linnadesse, nagu Sudbury, Thunder Bay, Sault Ste. Marie, Kirkland-Lake (kõik Ontario provintsis), lisaks Vancouver, Winnipeg jm. Seekordsesse lainesse kuulus arvukalt kõrgema haridusega inimesi, kellel olid paremad võimalused Eestist Teise maailmasõja ajal põgenemiseks. Suurem osa oli põgenenud sõja ja eeskätt punase terrori eest, mis teeb selle rühma palju ühtlasemaks oma tõekspidamiste ja tausta poolest, võrreldes varem ja hiljem Kanadasse saabunutega. Arvatakse, et kodumaalt põgenes kokku üle 70 000 eestlase, alguses Rootsi või Saksamaale, kuid paljud läksid sealt edasi laia maailma – suurima rühmana Kanadasse, kus immigreerumisseadused olid tunduvalt leebemad kui Ameerikas.

Eesti taasiseseisvumise eel ning ajal on Kanadasse emigreerunud seni viimane suurem laine – seekord väga erinevatel põhjustel. Sellesse kuulub poliitilisi põgenikke, majanduspõgenikke ja neid, kes põgenesid perekondlike või ühiskondlike (nt sõjaväeteenistus) kohustuste eest. Kaudselt võiks poliitiliste pagulaste hulka lugeda needki ümberasujad. Viimase lainena saabunud eestlaste täpset arvu on ülimalt raske öelda, kuna osa neist on kas tulnud tagasi Eestisse või läinud Kanadast edasi teistesse riikidesse.

Tänapäeval elab eestlasi üle terve Kanada, kuid nende põhiosa siiski Kanada kõige suuremas ning tähtsamas linnas Torontos. Ametliku rahvaloenduse järgi elas 2006. aastal Kanadas 23 930 inimest, kes määratlesid end eestlasena, neist 50% elab Torontos või selle lähistel. Niisiis on Toronto oma rohkem kui 10 000 eestlasega kõige suurem eestlaste keskus väljaspool Eestit. Tänu eestlaskonna suhteliselt suurele arvule elatakse seal eriti aktiivset ja mitmekülgset seltsielu, kus tegutsevad klubid, rahvatantsu-

ja võimlemisrühmad, koorid, skautlus-gaidlus, suvelaagrid, vanadekodu, hooldekodu ja oma ühispank. Saadaval on eesti arstid ja advokaadid, on äriettevõtteid, kus igasugune asjaajamine käib eesti keeles (infot ja reklaami vt nt Tähtraamat 2008: 6–124). Torontoga võrreldes on eestlus Kanada teistes linnades palju tagasihoidlikum.

Vastuolud sisserännanute eri lainete vahel

Iga uue eestlaste laine tulekuga on tekkinud teatud vastuolusid. Kui esimese laine moodustas põhiliselt talurahvas, kes saabus Kanadasse juba ammu enne Eesti iseseisvumist ning kelle poliitiline hoiak oli pehmelt öeldes idealistlikult pahempoolne, isegi Venemaa-lembeline, siis teise laine eestlased olid maitsnud iseseisva Eesti vilju ning suhtusid Venemaasse umbusuga. Ka oli teise laine eestlaskond kõrgema haridustasemega ning linnastunum kui eelmine. Teise ja kolmanda rühma vastuolud tekkisid sellest, et Teise maailmasõja järgsed eestlased nimetasid end peaaegu eranditult põgenikeks, kes ei lahkunud kodumaalt vabatahtlikult, samas kui esimeste lainete eestlased olid lahkunud oma vabal tahtel. Teatud vastuolud tekkisid ka kolmanda, st kõige suurema, ja neljanda ehk seni viimase laine vahel. Varem saabunud eestlaste rühm(ad) ei ole alati tahtnud mõista uusi, hiljem saabunud eestlasi, juurdetulijad ei mõistnud aga neid, kes olid juba kohal.

Vastuolude teket seletavad mitmed tegurid. Kõige olulisem on siiski asjaolu, et nii nagu areng kodumaal on jätnud kindla pitseri sealt (hiljem) saabunud eestlastele, nii on võõras keskkond ja (vähemalt) ühe põlvkonna viibimine võõraste seas jätnud omakorda pitseri varem Kanadasse tulnutele. See kinnitab ühtlasi antropoloogide ammust tähelepanekut: etnilise kuuluvuse määrab oluliselt kontekst, milles indiviid või grupp on viibinud ja viibib. Lõppude lõpuks ei ole rahvuslik ühtekuuluvustunne mingi objektiivne kategooria, vaid see on pigem äärmiselt subjektiivne teadvustamine, kus indiviid tunnetab ühtekuuluvust teatud inimrühmaga, kõrvutades end ja oma rahvusrühma mõne teisega. Aja jooksul hakkab ühe või teise grupi ühtekuuluvustunne kalduma uue asumaa poole, mis omakorda mõjutab ka keele säilimist.

Eesti koolide tegevusest Kanadas 1949–2009

Esimestes Alberta asundustes eesti koole ei tekkinud. Emakeelset haridust võis omandada põhiliselt kodusel õppimisel. Eestlaste arv oli kooli asutamiseks liiga väike ning asunikud ise hajutatud, vahemaad pikad, puudusid ka vastavad vahendid. Vahest asunikud ise ei tundnudki vajadust emakeelse hariduse järele. Ka eestlaste teine laine ei suutnud oma kogukonna liikmetele eestikeelseid koole luua. Kõigele lisaks oli Kanada tollane ametlik ideoloogia võõra keele ja kultuuri suhtes üldiselt mittesalliv; immigrandid pidid assimileeruma võimalikult kiiresti. See ideoloogia kestis 1950.–1960. aastateni.

Esimesed eesti koolid Kanadas asutati alles 1949. aastal, mil Kanadasse saabus piisavalt suur ning piisavalt haritud eestlaste rühm (nn kolmas laine). Selle laine eestlaste poliitilised tõekspidamised mõjutasid suuresti terve kogukonna seltskondlikku tegevust. Väga sügavalt tunnetati Eesti iseseisvuse – õnneks vaid ajutist – lakkamist kodumaal. Igasugune kontakt ja side kodumaaga katkes ju peaaegu täielikult 1960. aastate alguseni, st peaaegu ühe inimpõlve võrra. Väliseestlaste missiooniks kujunes seetõttu eestluse alalhoidmine mis tahes olukorras. Trotsides Kanada ametlikku poliitikat tekkis eesti koole mingil kujul igas linnas, kus eestlasi elas piisaval arvul. Eesti koolid Kanadas on algusest peale kuni tänapäevani töötanud väljaspool Kanada tavakooli õppekava, vabatahtlikkuse alusel. Koolitunnid (seal, kus eesti koolid veel tegutsevad) toimuvad endiselt paari tunni ulatuses ühel päeval nädalas. Osavõtt on vabatahtlik ja ka enamik õpetajaid annab tunde vabatahtlikult. Algusaastatel oli võimalik kasutada endisi kooliõpetajaid, kuid tänapäeval on paljud õpetajad ilma vastava hariduseta.

Eesti keele kõrval õpetati teisigi aineid, näiteks Eesti ajalugu, kirjandust või maateadust. Kuid ükskõik mida ka ei õpetatud – ideoloogilistel kaalutlustel lõppes iga õppeaine käsitlus aastaga 1940. Kõik pärastine oli suur valge laik. Selline ühekülgne lähenemine soodustas ühest küljest keele alalhoidmist, kuid asjaolu, et õpetatav piirdus Teise maailmasõjaga, võis omakorda süvendada välis- ja kodueestluse vastuolusid (mis oleksid aga tekkinud niikuinii).

1960. aastatel tekkisid Kanadas nn eesti täienduskoolidele lisaks lasteaiad (1963) ja keskkool (1964), loodi eesti keele erakursused eestlaste teistest rahvustest abikaasade jaoks või ka nendele eestlastele, kes ei olnud eesti keelt varem õppinud. Täienduskoolide tegevuse haripunkt jääb vahemikku 1960ndate lõpp – 1970ndate algus, kui üle Kanada tuli aastas kokku

üle 750 õpilase – valdav enamik (u 600) ikkagi Torontost. Ka Kanada riigi ametlik poliitika on alates 1960. aastatest hakanud teisi keeli soosima. 1970.-1980. aastatel on Kanada valitsus ka aineliselt toetanud nn etniliste keelte, sh eesti keele õpetamist. (Praeguseks on toetus üldise majandusliku kokkuhoiu huvides lakanud.)

Ülaltoodud andmed puudutavad kohalike eesti seltside organiseeritud täienduskoolitust. Kuna pagulaskonna ametlik hoiak oli mitte tunnustada seda, mis toimus kodumaal, siis teatud ringkondades tekkis sellele vastukaaluks vajadus olla kodumaal toimuvaga kursis. Nii tekkis näiteks Metsaülikooli liikumine Kanadas, mille eesmärk oli vahendada teavet Kodu-Eesti ja pagulaskonna vahel ning ergutada huvi eestluse vastu ka nooremate seas. Metsaülikool on tegutsenud elujõuliselt kuni tänapäevani. Alates 1970. aastatest on toimunud Toronto Ülikooli juures mitteametlike kursustena ka eesti keele kursused, kui huviliste arv on olnud piisavalt suur. 1987. aastal täitus Kanada eestlaskonna kauaaegne unistus, kui loodi alaline Eesti-teemaline õppetool Toronto Ülikool juures (*Tartu College*, vt http://www.tartucollege.ca), mille õppekavasse kuulub ka eesti keel ja kirjandus. Üksikasjalikuma ülevaate Tartu kolledži tekkeloo kohta saab koguteosest "Eestlased Kanadas III" (1997: 351–370). Tartu kolledži tegevus on jätkunud ning kindlustanud, vähemalt Torontos, eesti keele suhteliselt hea säilimise sealses kogukonnas. Teistes Kanada linnades on tänaseks täienduskoolitus oluliselt vähenenud. Et Toronto on keele osas veel tänapäevalgi sedavõrd elujõuline, tuleneb sealsest suurest rahvaarvust, mis omakorda on kindlustanud mitmekülgse eesti kultuurielu. Elava eesti keelega on Torontos üsna hõlbus kokku puutuda igal pool ning eesti keelt saab kasutada peaaegu kõikides eluvaldkondades.

Üks vastuolusid, mis on otseselt seotud keelesäilitamise küsimusega, tuleneb õppematerjali nappusest – vaatamata suurele tööle, kirjanduslikule tegevusele ja kirjastamisele, mida diasporaa ja Kanada eestlaskond jõudis korraldada. Säilitades eesti kultuuri järjepidevust süngetel Stalini-aastatel, mil Nõukogude jäiga poliitika sunnil kõik kontaktid diasporaa ja kodumaa vahel täielikult lakkasid, ei suutnud diasporaa kogukond toota ega kirjastada just lastele ja noortele mõeldud kirjandust. Selleks oli kohalik eesti turg liiga väike, et see töö oleks end ära tasunud. Nii polnud ei adekvaatseid kooliõpikuid ega lastekirjandust paguluse algaastatel kuskilt võtta. Alates 1950. aastate lõpust ja 1960. aastate algusest, kui mingisugused kodumaakontaktid hakkasid normaliseeruma, võtsid diasporaa kogukonnad, eesotsas Torontoga, omapoolse jäiga hoiaku, mis keelas kodumaaga rangelt

igasuguse kontakti. Seda inetut ajajärku diasporaa ajaloos pole siiani piisavalt analüüsitud. Lõppkokkuvõttes tekkis olukord, kus – vähemalt avalikult ja seoses organiseeritud tegevusega – ei tohtinud Nõukogude Eesti õppevahendeid isegi mitte mainida, rääkimata nende kasutamisest täienduskoolituses. Nappis kvaliteetset õppematerjali ja kvaliteetset lastekirjandust. Valitses kabuhirm kommunismi ees, mis ei lubanud kasutada isegi kõige süütumaid, punasest ideoloogiast puutumata lasteraamatuid, nagu näiteks Ellen Niidu nüüdseks eesti lastekirjanduse klassikasse kuuluv teos "Rongisõit". Olgu mainitud, et trotsides diasporaa juhtkonna kategooriliselt eitavat hoiakut, liikusid "Rongisõit" ja teised teosed siiski n-ö põranda all. Vanemates klassides oleks võidud kasutada isegi mõnd punasemat teost, et lahti harutada kogu kommunismipropaganda pundart, mis oleks osutunud äärmiselt õpetlikuks.

Eestlaste olukord tänapäeval

2006. aasta rahvaloenduse järgi elas Kanadas 23 930 end eestlasena määratlenud inimest, neist u 50% Torontos ja selle ümbruskonnas. Sama loenduse alusel nimetas umbes 8 500 inimest oma emakeelena eesti keelt. Emakeele all mõistab autor keelt, mille inimene on omandanud esimesena ja mida ta veel valdab. Täpset statistikat on äärmiselt raske koostada, kuna ülalmainitud arv on määratletud vastanute endi hinnangu alusel. Ei ole mõõdupuud, mille järgi saaks kindlaks teha, mis määral eesti keele kõnelejad tegelikult keelt valdavad. Mõni võib osata eesti keelt küllaltki hästi, kuid ei tunneta kokkukuuluvust eesti kogukonnaga ning jätab sellele küsimusele vastamata. Teine jällegi, kelle keeleoskus võib olla äärmiselt napp, võib tunnetada tugevat seost eestlusega ja hinnata oma keeleoskust üle.

Keeleoskuse tase sõltub mitmest tegurist: segaabielu; lapsevanemate keeleoskus; ilmne vajadus rääkida eesti keeles (nt vanavanem on eestlane, kes ei oska inglise keelt) või selle vajaduse puudumine; järjepidev keelekasutus kodus ja igapäevaelus; võimalus kasutada oma emakeelt (mida hajadiasporaas pole ülearu palju); positiivne või negatiivne suhtumine oma kodukeelde ning ümbritseva keskkonna keelde.

Üks tugevamaid inglise keelele üleminekut soodustavaid tegureid, mis on jätnud oma pitseri ka suurele inglise keelt kõnelevale monoliidile, on olnud Põhja-Ameerikas kuni 1960. aastateni valitsenud ametlik keelepoliitika, mis ei soosinud muid keeli. Jälgides riigi ametlikku hoiakut võõraste

keelte ja kultuuride suhtes, võidi näidata ka teadusuuringutes, et lapseeas teise või kolmanda keele õppimine on kahjulik ja seda tuleb vältida. Teadlased leidsid, et lapsed, kes pidid kodus arvestama kahe keelega, hakkasid rääkima märgatavalt hiljem kui need, kes puutusid kokku ühe keelega. Seega käis tugev propaganda teiste keelte vastu lapseeas. Paljud õpetajad soovitasid tungivalt, et lapsevanemad loobuksid emakeele kasutamisest kodus ning läheksid lastega suheldes üle inglise keelele.

1960. aastatel muutus Kanadas ametlik poliitika kardinaalselt, teisi kultuure ja keeli hakati soosima. Nüüd võisid teadlased avaldada ka juba hilisemate uurimuste hoopis teistsuguseid tulemusi: kakskeelse pere laps hakkab küll keelt aktiivselt kasutama hiljem, võrreldes üht keelt omandava lapsega, ent kaht või enamat keelt korraga õppiv laps oskab edaspidi kumbagi keelt paremini ja täiuslikumalt kui see laps, kes tegeleb ainult ühe keelega.

Ameerika keeleteadlane Joshua Fishman on uurinud põhjalikult mitmeid immigrantrühmi. Ta on leidnud, et paljude muude tegurite hulgas, olgu nad kas keelt soosivad või mitte, on keel üks esimesi kultuurinähtusi, mis võõras keskkonnas identiteeti määravatest teguritest kaob. Kõige visamalt püsivad aga toit ja religioon. Seda väidet kinnitab asjaolu, et keskustes, kus eestlaskond on väga väike ja kus rahva vähesuse tõttu keerleb kogu seltskondlik tegevus luteri kiriku ümber, on mitmed õigeusku kuuluvad eestlased sidunud end pigem vene kogudustega ja jäänud eestlusest eemale.

Identiteedi aluseks võib olla mis tahes tegur, isegi seksuaalne eelistus. Immigrandi identiteedi võõras keskkonnas võib määrata tema suhtumine oma emakeelde, suhtumine uue asukohamaa keelde ja kultuuri, nagu ka teiste suhtumine temasse ja tema emakeelde. Eestlastel on keel kahtlemata kõige olulisem identiteedi määraja. J. Fishmani teooriate kohaselt peaks seega keel kui identiteedi kandja kasutusest kaduma üsna kiiresti ja Kanada eestlaste esimese ning teise migratsioonilaine puhul nii juhtuski. Kuna aga eestlaste diasporaa suurim laine oli Eestist lahkuma sunnitud ja saabus Kanadasse poliitilistel põhjustel, siis on see asjaolu keele säilitamist soodustanud. Võib täheldada, et Teise maailmasõja järgse laine kolmanda põlvkonna lapsed valdavad hämmastavalt hästi eesti keelt just Torontos ja selle lähiümbruses, kus eestlasi elab suuremal arvul. Praegu on veel vara rääkida pagulaslaine neljandast põlvkonnast, kuid on tähelepanekuid, et ka sellest kasvab keelekõnelejaid (tõik, mis räägib Fishmani üldtendentsidele vastu, kuid samas toetab tema väidet, et keele säilitamisel võivad ka muud tegurid mängida vägagi olulist rolli).

Inglise keele mõjudest eesti keeles

Selles valdkonnas pole Kanadas tehtud nii süstemaatilist tööd, nagu seda on teinud näiteks Raimo Raag Rootsis kõneldava eesti keele kohta. Alljärgnev põhineb suurel määral autori enda tähelepanekutel, millest on esile toodud tüüpilisemad nähtused. Olgu mainitud, et ühegi keelekõneleja juures ei esine kõik nimetatud keelenähtused üheskoos.

Artikli autor ei soovi avaldada vähimatki kriitikat kellegi aadressil, vastupidi – müts maha nende ees, kes on aastaid püüdnud võõra rahva keskel anda eesti keele säilimiseks endast parima. Kuid siiski tuleb nentida, et hoolimata tänuväärselt suurest tööst, on täienduskoolide keeleõpe olnud üldjoontes minimaalne. Esiteks on puudu kvalifitseeritud keeleõpetajatest. Täienduskoolide õpetajaskond koosneb vabatahtlikest, kellele võimaluse korral makstakse ka honorari. Teiseks on keele ja eriti grammatika õpetamine jäänud pinnapealseks kohalikes tavakoolideski, rääkimata eesti täienduskoolidest. Et grammatika õppimine on õpilaste jaoks tüütu ja kuna tavakoolides ei õpetata grammatikat piisavalt, puudub õpilastel isegi elementaarne arusaam sellistest asjadest nagu näiteks alus, sihitis või öeldis, mis on eesti keele õppimisel äärmiselt olulised mõisted. Täienduskoolide eesmärk on olnud anda alusteadmisi eesti keelest ja kultuurist, ilma et õpilased oleksid liiga ülekoormatud ja/või ära tüüdatud, sest siis nad lihtsalt loobuksid täienduskoolis käimast. Tuleb siiski möönda, et kui poleks olnud sellist pinnapealsetki täienduskoolitust, poleks Kanadas sündinud ja üles kasvanud eestlaste eesti keele oskus säilinud nii heana, nagu see tänapäeval on. Kindlasti on täienduskoolituse olemasolu ja sellest osavõtmine aidanud hoida elavana huvi Eestimaa vastu.

Kokkuvõtteks võib öelda, et Kanada eestlaste eesti keele oskus varieerub suuresti. Leidub teise ja kolmanda põlvkonna esindajaid, kelle keeleoskus ulatub vaid passiivselt mõne sõnani (hea, kui sedagi), samas on neid, kes valdavad eesti keelt nii hästi, et nende juures on võõrapärast aktsenti vaevalt märgata. Nende kahe äärmuse vahele mahub väga erineva tasemega keeleoskajaid. Selles osas on statistikat koostada jällegi äärmiselt raske, puuduvad tõhusad vahendid keeleoskuse mõõtmiseks ja süstemaatilise uurimuse läbiviimiseks. Pole piisavalt täielikke nimekirjugi inimestest, kelle poole selliste küsimustega pöörduda.

Nagu eelpool öeldud, ei ole alljärgnevate keelenäidete näol tegemist süstemaatilise ülevaatega, vaid pigem autori isiklike tähelepanekutega Kanada eestlaste keelekasutuse kohta.

Häälduslikud jooned

– Vanemate, veel Eestis sündinud inimeste kõnes on säilinud murdejooni; näiteks Torontos on palju hiidlasi ja saarlasi, kelle kõnes võib märgata [õ] ning peenendatud häälikute puudumist, saarte rahvas on sageli säilitanud ka saartele omase laulva intonatsiooni.
– Kõnetempo on üldiselt palju aeglasem, võrreldes kodumaal kõneldava keelega.
– Küsilauses esineb inglise keelele tüüpiline tõusev intonatsioon. Lauseintonatsioon jääb eriti kergesti külge isegi lühikese külaskäigu jooksul. Kuna selline küsilause intonatsioon on inglise keeles hakanud viimastel aegadel laienema ka muudesse lausetüüpidesse, ja seda eriti naistel, võib see isegi väga hea keeleoskusega inimesi reeta, et nad on viibinud vähemalt mõnd aega maal, kus kõneldakse inglise keelt.
– Hammashäälikud [t/d] [n] [l] on alveolaarse häälduse.
– [l] hääldus võib tugevasti velaarne olla.
– [r] võib tugeva retrofleksiivse häälduse esineda.
– [õ] asemel esineb [ö].
– Väldete ja pikkuse vahekorrad on segased, päris tagaplaanile jääb II välte hääldus.
– Klusiile [p] [t] [k] hääldatakse sõna alguses aspireeritult. Mõnikord võib kuulda ka hüperkorrektset häälddust, kus vastavad häälikud esinevad helilistena, nt *däädi* pro *tädi*.
– [b] [d] [g] esinevad helilistena. Siin võib oma mõju olla juba kirjapildil, sest inglise keeles tähistavad vastavad kirjamärgid helilisi kaashäälikuid.
– Lühikesed rõhulised vokaalid pikenevad ja rõhutute järgsilpide vokaalid võivad redutseeruda švaaks [χ].

Vormi- ja lauseõpetuse jooned

– Kohakäänded on üldiselt paigas, kui nad esinevad kõige otsesemas tähenduses.
– Laadivaheldus puudub või esineb vigasena, nt *sajas vihma* pro *sadas vihma*.
– Sõnad *see* ja *üks* esinevad artiklitena nimisõnade ees.
– Valede rektsioonide kasutamine.
– Kaasaütleva lõpuga ilmaütlev *ilma sellega* (pro *ilma selleta*) moodustatakse inglise malli järgi, kus kaasaütleva element *with* esineb ka ilmaütleva vormis *without*.
– Progressiivsed tegusõnavormid esinevad juba õige sageli, nt *mina olen täna kirjutamas* (< ingl *I am writing*).

– Ohtrasti esineb passiivseid tegusõnavorme, nt *raamat saab tema poolt kirjutatud* (< ingl *the book will be written by him/her*). Passiivsed vormid kipuvad tungima ka kodueestlaste keelde, niisamuti välismõjude sunnil.
– Sõnajärg on inglispärane.
– Aluse ja sihitise kasutamisel eksitakse üsnagi palju. Sõltuvalt keeleoskuse tasemest võib sihitis esineda kas ainult nimetavas käändes või esineb ainsuse nimetavaline sihitis omastavas käändes. Siiski leidub teise ja kolmanda põlve esindajaid, kes kasutavad sihitist korrektselt, õiges käändes.
– Alus on alati nimetavas käändes.

Sõnavara ja fraseoloogia jooned
– Vanema põlvkonna juures võib märgata vananenud keelepruuki, mis on üle kandunud ka noorematele Kanadas sündinuile, nt *jääkapp* pro moodsam *külmkapp*.
– Puuduvad uued oskussõnad. Vanem põlvkond kirub tihti kaasaegset eesti (aja)kirjandust ja kõnelejaid, et nad on keele ära rikkunud, kuna eakamad diasporaa eestlased tunnevad ainult vastavaid ingliskeelseid sõnu. Olgu mainitud, et 1970. aastatel oli teatud ringkondades moeks luua uusi oskussõnu uutele nähtustele ja mõistetele, mis olid tekkinud alles Kanadas elamise ajal. Sellised sõnad pole aga suutnud kanda kinnitada.
– Sõnavara on üldiselt vaesestunud. Põhjaameeriklaste igapäevane keelepruuk on üleüldse vaesestumas, olgugi et inglise keele sõnavara on äärmiselt rikkalik ja mitmekesine. Diasporaa eesti keele ja inglise keele sõnavaraline vaesestumine ei pruugi olla omavahel seotud.
– Noorem põlvkond on kaotanud nn tänavakeele, neil puudub emakeelne släng.
– Sagedased on tõlkelaenud inglise keelest. Öeldakse näiteks, et *inimene käib vannitoas*, kui mõeldakse *pissima*-tegusõna.
– Sagenevad laensõnad inglise keelest, nt *pesen dissid singis* (< *I'm washing the dishes in the sink* 'pesen nõud kraanikausis'). See on eriti iseloomulik asjade ja nähtuste puhul, mis 1920.-1930. aastatel, Kanadasse emigreerumise ajal, võisid Eestis olla suhteliselt tundmatud.

Sõnade tähendus
– Valesõbrad (*les faux amis*) ehk ühised sõnad kummaski keeles, mille tähendus erineb, nt *tänapäeva toitudes on liiga palju preservatiive* (pro *liiga palju säilitusaineid*). Inglise sõna *preservative* tähendab "säilitusaine", kuid selle eestikeelne tüvevariant on hoopis muu tähendusega.

Õigekirjutus
– Eksitakse häälikute pikkuse edasiandmisel ühe- või kahekordse tähega.
– Eksitakse kokku- ja lahkukirjutamisel.
– Eksitakse lühikeste (*b*, *d*, *g*) ja pikkade (*p*, *t*, *k*) sulghäälikute kirjutamisel.

Koodivahetus
esineb mitmel moel. Vanema põlvkonna esindajad võivad rääkida eestikeelse hääldusega, aga pooled sõnad on võetud inglise keelest, nt *palun kümme slaisi hämmi* (‘singilõiku’). Väga hea keeleoskusega nooremate seas on neid, kes libisevad hõlpsasti keset lauset ühelt keelelt teisele, hääldades korrektselt kumbagi keelt, nt *võta oma umbrella hall closetist ja let’s go*. Nõrgema eesti keele oskusega kõnelejad võivad kasutada inglis-keelses lauses üksikuid eesti sõnu, kuid häälduse on täiesti inglispärane, nt *Please*, *buy me some* p^h*irük*$^h\chi$*d* (‘pirukad’).

Üksikud väga hea eesti keele oskusega noored mängivad sageli sellist mängu, kus mõni fraseoloogiline väljend tõlgitakse teise keelde sõna-sõnalt ja vastaspool peab ära arvama, mis väljendit mõeldakse. Näiteks *Külm õlu päriselt lööb paika* on sõna-sõnalt tõlgitud inglise keelest (*a cold beer really hits the spot*). Vastupidine tõlge oleks *A cold beer will wear away as a berry* (< eesti *külm õlu kulub marjaks ära*).

Üldpilt on piisavalt kirju, sest keeleoskuse tase on väga varieeruv. Pärast Eesti iseseisvuse taastamist on külaliste hulk nii Kanadast Eestisse kui ka vastassuunas oluliselt kasvanud ning keelekontaktid tihenenud. Kes vähegi suudab, käib kodumaal sageli, saab sealt järjest uusi keelelisi ja kultuurilisi laenguid, mis omakorda tugevdavad keele säilimist võõrsil. Regulaarselt Eestis käijate keeleoskuse järgi oleks nende asukohamaad juba raske täpselt määratleda, eriti nende puhul, kes püüavad täiel jõul kasutada korrektset keelt. Mingid nüansid võivad ju esile tulla, kuid nende järgi pole võimalik öelda muud, kui et inimene on kustki välismaalt. Siiski, mida nõrgem on keeleoskus, seda kindlamad on Kanada päritolu tunnused, mis on ka täiesti mõistetav. Üldine tendents on küll selline, et eesti keele kõnelejate arv Kanadas kahaneb. Iseküsimus on, kui kauaks seda veel säilib. On siiski hämmastav, kui palju on neid kolmanda põlvkonna noori, kes oskavad eesti keelt ja tunnevad Eesti vastu huvi.

Suhtumine väikekeeltesse ja keele prestiiži küsimus

Joshua Fishmani uurimused on näidanud, et keel on esimesi identiteedi määratlejaid, mis võõras keskkonnas kaob, kui seda ei toeta mõned muud tegurid. Et aga keel on eestluse esmaseid määrajaid kodumaal, säilitas keel esmatähtsuse ka paguluses. Pärast sõda Kanadasse jõudnud eestlaste laine oli sinna tulnud olude sunnil ja see kindlustas eesti keele tugeva säilitamispüüde vähemalt mõneks ajaks. Võrdluseks võiks tuua Kanada soome kogukonnad, mis on eestlaste omadest palju suuremad, kuid nende oma emakeele oskus on oluliselt nõrgem. Paljud Kanada eestlaste teise ja kolmanda põlvkonna esindajad, kes on üles kasvanud kakskeelses ning kahekultuurilises keskkonnas, tunnetavad eesti keele keskset osa oma identiteedis. Selliseid inimesi võiks olla rohkemgi, kuid üks osa neid väljaspool Eestit sündinutest, kes tunnetavad end olevat eestlased, on siirdunud elama Eestisse. Enamik eestlasi on hakanud sulanduma kohalikku, st Kanada ühiskonda. Nende jaoks on eesti keel ja võib-olla ka eestlus kujunenud justkui pühapäevaseks asjaks, mis võetakse pidulikel puhkudel (mõneks tunniks) välja, kuid mis pannakse seejärel üsna peatselt kappi tagasi.

Kanada eestlaskond on üldiselt omaks võtnud asukohamaa hoiakud, eriti keele ja kultuuri küsimustes. Tänu oma suurusele ja isoleeritusele on Põhja-Ameerika juba ammu kujunenud monolingvaalseks kogukonnaks, kus võõrkeelte õppimisel ei nähta praktilist vajadust. Hoolimata ametlikust poliitikast, ei ole teiste keelte õppimine Kanadas piisavalt väärtustatud ning enamik kanadalasi ei vaevu teisi keeli õppima. Olgugi et Kanada eestlased võiksid väita vastupidist, on nende üldhoiak teiste keelte osas siiski mittemõistev. Vaatamata mõningatele eesti keele säilitamise katsetele on Kanada eestlane kujunenud tüüpiliseks põhjaameeriklaseks nii meelelt kui ka keelelt. Eredaks näiteks selle kohta on eestlaste suhtumine Quebeci küsimusse, see on valdavalt inglaslik. Eesti taasiseseisvumise aegu oli Quebeci vabadusliikumine Kanadas väga aktuaalne, kuid ingliskeelse ajakirjanduse retoorika vabaduse ja iseseisvumise küsimuses oli äravahetamiseni sarnane venekeelse meediaga. Enamiku Kanada eestlaste hoiak oli ka pigem quebeclaste vastane, nad ei saanud aru, kui habras võib olla keel ja kultuur. Nad ei püüdnudki quebeclaste vabadusihast aru saada, kuigi samas rõhutasid nad Eesti õigust iseseisvusele.

Kas ei leidu aga mingit sarnasust Kanada eestlase ja Eesti eestlase vahel, kui asi puudutab näiteks suhtumist väikerahvastesse? Eestlased pooldavad soomeugrilasi, kuid kas ei peitu selles poolehoius pigem soov seista suure

Venemaa vastu, kui et oldaks väikeste keelte ja rahvaste kaitsest tõsiselt huvitatud. Milline on näiteks (mis tahes) eestlase hoiak setu keele ja kultuuri suhtes? Need küsimused viivad meid järgmise teemani – vajaduse juurde kaitsta väikseid keeli ja kultuure.

Tähelepanu väikekeeltele

Inglise keele positsioon on maailmas kahtlemata väga tugev nii kõnelejate arvu kui ka üldise prestiiži poolest. Inimesed reisivad ja tahavad suhelda, mis iseenesest on hea, aga tuleb endale aru anda, mis keeles suhtlemine toimub. Siinkirjutaja reisis hiljuti Islandil ühe sõbraga, kes ei vaevunud islandi keeles ütlema isegi mitte "tere hommikust!", vaid hakkas inimesi kohe spontaanselt kõnetama inglise keeles. Kas oleks mõeldav näiteks Kanadas, et jaapani turist kõnetaks mõnd inimest jaapani keeles ning see inimene oleks kohe valmis jaapanlasega tegelema? Ometi ootaks seesama inimene Jaapanis viibides, et ta saaks kohe inglise keelega hakkama ja pahandaks, kui jaapanlane ei suuda temast aru saada.

Eesti eestlasele on enesestmõistetav, et kui ta reisib, peab ta keeli õppima. Kanada eestlane – nagu tavaameeriklanegi – ei leia teiste keelte õppimiseks mingit vajadust, sest ülemaailmne turism on kindlustanud olukorra, et inglise keeles saadakse hakkama igal pool. Olen kuulnud, et ka Kanada eestlane nagu tavaameeriklanegi suhtub halvustavalt sellesse, kui ta välismaal reisib ning kohalikud inglise keelt ei oska. Tavaameeriklane – ja sageli Kanada eestlanegi – väidab, et tal pole keelte peale annet. Kahtlemata on nii, et teatud inimesed õpivad keeli kiiremini ja paremini kui teised. Kuid kas ameeriklane tahab sellega öelda, et tal on vähem intelligentsi kui igal viimasel kui bussijuhil Tallinnas, kes oskab teisi keeli niipalju, et turistidega toime tulla?

Üleüldine hoiak, kus üht keelt/kultuuri peetakse oma keelest/kultuurist paremaks (prestiižsemaks), on ajalooliselt hästi tuntud nähtus. See tegur on pannud mitmed rahvused ümber rahvustuma (näiteks kunagi Loode-Venemaal elanud soomeugrilased on aastatuhande jooksul venestunud ja venestusprotsess jätkub). Kuid keele väljasuremine ei tulene ühe keele puudulikkusest ega teise, prestiižkeele paremusest. Siin mängib rolli prestiižkeele juhuslik õnn ajaloo keerdkäikudes. Juba 18. sajandil avaldas kuulus sõnaraamatukoostaja Samuel Johnson, kui ta nägi kohalike kelti keelte hääbumist inglise keele survel, arvamuse väikekeelte kohta: *I'm always sorry when any language is lost, because languages are the pedigree of nations*

[‘mul on alati kahju, kui näen mõnd keelt kadumas, sest keeles kajastub ju rahvuse minevik’].

Lingua franca’sid on alati olnud ja neid leeb alati olemas, selles ei ole midagi paha. Ilma nendeta olekski järjest globaliseeruvas maailmas päris raske toime tulla. Kuid ma ei tahaks kuidagi nõustuda sellega, et *lingua franca* peaks olema eesmärk omaette. Ameerika keeleteadlane David Ladefoged on küsinud, kas on õigust sundida inimest säilitama emakeelt vastu ta enese tahtmist, kui ta soovib sellest loobuda ja minna üle kõrgema prestiižiga keelele? Kahtlemata on Ladefogedil õigus, et inimene peab ise otsustama, kelleks ta tahab saada. Kuid kas ei võiks mõelda ka sellele, miks mõni inimene (või mõni rahvusgrupp) häbeneb oma emakeelt, oma identiteeti ja tahab kohe kellekski muuks saada. Tänapäeval räägitakse palju keskkonnakaitsest ning taime-, looma- ja linnukaitsest. Kas poleks aeg mõelda pisut rohkem keelte ja kultuuride kaitse peale, sest inimsugu rikastab iga keel ja kultuur.

Kirjandus

Bhatia, Tej K., William C. Ritchie (eds.) 2004. The Handbook of Bilingualism. Oxford: Blackwell Publishing.

Dow, James R. 1991. Language and Ethnicity. Focusschrift in Honour of Joshua A. Fishman on the Occasion of his 65th Birthday. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

Edwards, Viv 2004. Multilingualism in the English Speaking World. Oxford: Blackwell Publishers.

Eestlased Kanadas I = Eestlased Kanadas. Ajalooline koguteos. Toim Alfred Kurlents. Kanada Eestlaste Ajaloo Komisjon. Toronto, 1975.

Eestlased Kanadas II = Eestlased Kanadas II. Ajalooline koguteos. Toim Valdu Lillakas. Kanada Eestlaste Ajaloo Komisjon. Toronto, 1985.

Eestlased Kanadas III = Eestlased Kanadas III. Ajalooline koguteos. Toim Hannes Oja. Kanada Eestlaste Ajaloo Komisjon. Toronto, 1997.

Eriksen, T. H. 1993. Ethnicity and Nationalism. Definitions and Critical Reflections on Ethnicity and Nationalism. – Ethnicity and Nationalism. Formation of Identity and Dynamics of Conflict in the 1990’s. Ed. by H. Lindholm. Gothenburg: Nordenes.

Fishman, Joshua 1966. Language Loyalty in the United States: the Maintenance and Perpetuation of Non-English mother Tongues by American Ethnic and Religious Groups. Mouton: The Hague.

Fishman, Joshua A. 1977. Language and Ethnicity. – Language, Ethnicity and Intergroup Relations. Ed. by H. Giles. London: Academic Press, 15–57.

Haugen, Einar 1972. The ecology of language. Essays by Einar Haugen. Ed. by A. S. Dil. Stanford, CA: Stanford University Press.

Guimont, Alain (ed.) 1996. Language, Culture and Values in Kanada at the Dawn of the 21st Century. International Coucil for Canadian Studies. Ottawa: Carelton University Press.

James, Karl E., Adrienne Shadd (eds.) 2001. Encounters in Race, Ethnicity and Language. Between the Lines. Toronto.

Macedo, Donaldo, Bessie Dendrinos, Panayota Gounari 2003. The Hegemony of English. Boulder, Colorado: Paradigm Publishers.

Mühlhäusler, Peter 1992. Preserving Languages and Language Ecologies: a top-down approach to language survival. – Oceanic Linguistics. Vol. 21(2). Winter 1992. Honolulu: University of Hawaii Press, 163–180.

Myers-Scolton, Carol 2006. Multiple Voices: an Introduction to Bilingualism. Oxford: Blackwell Publishers.

Nettle, Daniel, Suzanne Romaine 2000. Vanishing Voices: The Extinction of the World's Languages. Oxford: Oxford University Press.

Tähtraamat 2008 = "Eesti Elu" tähtraamat 2008. Tartu College'i Kirjastuskomitee väljaanne. Toronto, 2008.

Internetiallikad

Boswell, J. 1785. The Journal of a Tour to the Hebrides with Samuel Johnson. London. The Gutenberg Project Hypertext Archive. 2004. University of North Carolina at Chapel Hill. http://www.gutenberg.org/dirs/etext04/jnthb10.txt (12.07.2008).

The Canadian Encyclopedia 2008. Estonians. Historica. Foundation of Canada. http://www.thecanadianencyclopedia.com/index.cfm?PgNm=TCE&Params=A1ARTA0002657 (12.07.2008).

Ladefoged, David. BBC Voices. Language Ecology. BBC (12.07.2008). http://www.bbc.co.uk/voices/yourvoice/language_ecology.shtml (12.07.2008).

Nathan, David 03.08.2008. Manifesto. Foundation for Endangered Languages. http://www.ogmios.org/manifesto.htm (12.07.2008).

Statistics Canada 2008. Ethnicity and Ethnic Languages. Government of Canada. http://cansim2.statcan.ca/cgi-win/cnsmcgi.pgm?Lang=E&SP_Action=Theme&SP_ID=30000 (12.07.2008).

http://www.eesti.ca

THE LANGUAGE AND MIND-SET OF ESTONIANS IN CANADA

Summary

This article gives an overview of the language, history, status, and future prospects of Estonian Canadians as members of one of the largest Estonian diaspora communities.

The first record of Estonians in Canada dates from 1895 in Vancouver. The foundations for the settlement of the Estonian diaspora were laid from 1899 to 1920, when the settlers, in search of better living conditions, arrived in Canada. Some came directly from Estonia, but the majority were from Russia, to which they had migrated earlier. Vacant land was available in southern Alberta, and a number of Estonian settlements were founded there: Livonia in 1899, Medicine Valley in 1902, Linda (Stettler) in 1904, Kalev Village (Big Valley) in 1905, etc. The number of Estonians who migrated to Canada at that time is not known. Canadian statistics counted all immigrants from Russia and Estonia as Russians, since Estonia was at that time a province of tsarist Russia. The Estonians in the next wave, who arrived after the establishment of the independent Estonian republic (1918), were counted as Estonians in official records. According to some indirect sources, approximately 3000 Estonians travelled to Canada between 1900 and 1914. Whereas the first wave of Estonians who settled in Canada was made up of rural people with basic education, the second wave included people whose level of education ranged from elementary to higher.

During and after the Second World War, more than 70,000 people fled Estonia, initially to Sweden and Germany, to escape Soviet Communist terror. From there, many migrated further abroad, the majority to Canada, where the immigration laws were more lenient than the USA's. Most of them went to the Canadian heartland, the Montreal-Windsor-Ottawa triangle. After the restoration of Estonia's independence (1991), another, larger wave has migrated to Canada for very different reasons. Today, Estonians are distributed throughout Canada. According to the 2006 census, there were 23 930 people who identified themselves as Estonians, 50 per cent of whom lived in Toronto or the surrounding area. Toronto, with more than

10,000 Estonians, is the largest Estonian centre outside Estonia. Because of the large Estonian community, there is an active and diverse social life, and various associations, folk dance troupes, athletic clubs, choirs, boy scout packs and girl guide troops, summer camps, a home for the aged, a benevolent centre and even a cooperative bank have been established.

The first Estonian schools were not founded until 1949, when there were enough and sufficiently educated (the so-called third wave) Estonians. Their political beliefs influenced the social activity of the whole community. The loss of independence of their homeland – fortunately temporary– was a painful experience, and the mission of expatriate Estonians was to maintain Estonian traditions in the face of adversity. In defiance of Canadian educational policy, which was not very tolerant of foreign languages and cultures, Estonian schools emerged in each town and city, where the size of the Estonian population warranted. The Estonian schools in Canada are supplementary institutions that have always had their own curriculum and been operated by volunteers.

In the 1960s, in addition to the supplementary schools, Estonian nursery schools (1963) and an Estonian-language high school (1964) were established as well as private Estonian language courses for adults. These were intended for spouses of other nationalities or for Estonians who had not studied the language. Canadian policy became more favourable after the 1960s and, in the 1970s and 1980s, the government supported the teaching of ethnic languages, including Estonian. (The support later ceased due to funding cuts). Beginning in the 1970s, independently run Estonian language courses have been offered at the University of Toronto, when the number of enrolments warranted. In 1987, a long-standing dream of Estonian Canadians was fulfilled when Tartu College – dedicated to Estonian studies, which include Estonian language and literature – was inaugurated at the University of Toronto (see http://www.tartucollege.ca).

In Toronto (and its vicinity), the Estonian language is still viable and the large Estonian population has a fairly active cultural life. It is quite easy to communicate in Estonian and the language can be used in almost every walk of life. It is obvious, however, that there are fewer Estonian language speakers in the third and fourth generations than there were in the earlier ones. Language proficiency depends on several factors: the fluency of the parents, a requirement to use Estonian (for example, when a grandparent does not speak English) or the lack thereof, the use of language at home and in everyday life, a positive or negative attitude towards the native

language or to the language of the surrounding environment, etc. The language policy that was in effect until the 1960s and did not support other languages had a significant impact on the large English-speaking population of North America and was one of the most important instigators of the language shift. In light of the official attitude towards other languages and cultures, Canadian researchers also attempted to prove that learning a second or third language in childhood was detrimental. In the 1960s, Canadian policy changed radically, and other languages and cultures began to be seen in a much more favourable light.

The fact that the largest wave of the Estonian diaspora was forced to leave Estonia and arrived in Canada for political reasons has contributed to the survival of the language in Canada. It is noteworthy that the children of the third-generation Estonians, who came to Canada with the wave of emigrants after the Second World War, can speak amazingly good Estonian, especially in Toronto and its vicinity, with its large Estonian population. It is too early to talk about the fourth-generation Estonian expatriates, but observations indicate that there are Estonian speakers in this group as well.

The Estonian-language proficiency of Estonian Canadians varies greatly, from representatives of the second and third generations whose passive knowledge of Estonian is limited to a few words, to those who have such a good command of the language that a foreign accent is barely noticeable. Between these two extremes are a large number of speakers with varying abilities. Because of the half century of separation from the homeland, the language of expatriate Estonians has not kept pace with developments in standard Estonian and has been operating within the sphere of influence of the English language. The following are some of the salient features of the language use of Estonian Canadians: a) the language used by the older generation has an archaic component, which is being transferred to the younger generation of Estonians born in Canada; b) the more recent terminology is lacking; c) the vocabulary is impoverished, and d) the younger generation does not use Estonian-language slang. There are calques and increasing numbers of loanwords from English, especially to denote objects and phenomena that were non-existent or unknown in Estonia when the expatriates immigrated to Canada.

Code switching occurs in different ways. The older generations speak with Estonian accents, but half of their words have been taken from English. Members of the younger generation who are proficient in Estonian quickly

switch from one language to the other in the middle of a sentence and pronounce both languages correctly. Those who are less proficient in Estonian might use single Estonian words in their English sentences, but their pronunciation is typically English.

The overall situation is quite varied, because the levels of proficiency vary. After the restoration of Estonian independence, travel between Canada and Estonia increased considerably and language contacts have intensified. Those who can afford to travel to Estonia frequently bring new linguistic and cultural experiences from their homeland, which strengthens the chances for survival of the Estonian language in Canada.

Estonians in Canada have adopted the attitudes of their host country, especially towards language and culture. Because of its size and isolation, North America has become a monolingual community where there is no practical need to study foreign languages. Despite the official policy, the study of foreign languages is insufficiently appreciated in Canada and most Canadians do not bother to study other languages. Although Estonian Canadians might disagree, their attitude to other languages is very similar. In spite of attempts to keep the Estonian language alive, Estonians in Canada have adopted the language and mind-set of North Americans.

EESTLASED JA EESTI KEEL LÄTIS

LIEPNA JA BALVI EESTI SIIRDLASKONNA TEKKE-, ARENGU- JA HÄÄBUMISLUGU ÜHE SUGUVÕSA PEREPÄRIMUSTE PÕHJAL

Lembit Vaba

Leivudest ja lutsidest Läti eestlasteni

Eestlasi ja lätlasi kui naabreid seob pikk, aastasadu kestnud ühine ajalugu, esiajaloolised kokkupuuted aga ulatuvad mitme aastatuhande taha. Arheoloogia- ja onomastikaandmed osutavad, et tänapäeva Põhja- ja Ida-Lätit asustasid kuni 7. sajandini läänemeresoome hõimud – tõenäolisimalt lõunaeestlaste ja liivlaste eelkäijad –, kes aegamisi sulanesid lõunast saabuvate balti hõimude hulka. Tegelikult polegi päris selge, kui kaugele lõunasse ja edelasse läänemeresoomeline asustus ulatus, sest läänemeresoomelise iseloomuga kohanimesid leidub mõnel määral ka tänapäeva Leedu, Valgevene, Kaliningradi oblasti ja Poola rannikualadel. Eesti-läti etniline piir oli põhijoontes välja kujunenud 13. sajandi alguseks: selleks ajaks olid latgalid, tulevase läti rahva tuumik, jõudnud eestlaste (ja liivlaste) keeleala naabrusse (Vaba 1997: 28 jj). Lõunaeestilised keelesaared püsisid balti asustuse keskel aga aastasadu. Seega on meil tegemist **autohtoonsete ehk põliste eestlastega** Läti pinnal. Nii näiteks räägiti 16. sajandil eesti keelt Burtnieki (Asti) ja Rūjiena (Ruhja) piirkonnas ning Härgmäel (Ērģeme). Need alad said Liivi sõjas (1558–1583) Vene sõjaväe rüüstetegevuse tõttu 1577. a tugevasti kannatada ja lätistusid seejärel 18. sajandil. Hoopis kauem, kuni 1970.-1980. aastateni, jäid läti asustuse keskele püsima Leivu ja Lutsi keelesaar Ida-Lätis.

Andreas Johan Sjögreni andmeil oli 1847. a leivusid üle 2500. Piirnevate alade lätistumist silmas pidades püsis väikesearvuline leivu kõnelejaskond lätikeelses ümbruses üllatavalt pikka aega. Seda soodustas vähemalt kaks asjaolu: suhteline eraldatus läti asualadest ja paiksus, sest kuni aastani 1861 kehtis Venemaal talurahva liikumiskeeld. Leivude järkjärguline lätistumine on kirjanduses suhteliselt hästi dokumenteeritud (Vaba 1997: 39 jj).

Oskar Kallas käis 1893. a lutside juures. Tema hinnangul oli neid 4387, sh emakeelena kõnelejaid u 800. Rõhutatult suulisele pärimusele toetudes on

Lutsi keelesaart käsitlevas kirjanduses hakanud domineerima arvamus, et lutsid on sisserändajad Kagu-Võrumaalt setude naabrusest. Väljarändamine olevat toimunud kas 17. või hiljemalt 18. saj algusaastail seoses laastava Põhjasõja sündmustega. Väljarännuhüpoteesi kohta on kogutud materjali ka leivudelt, mis enamasti on aga hilist kirjanduslikku algupära. Rännuhüpotees eeldab suurte inimhulkade liikvelolekut, mille kohta ajalooallikad tuge ei paku. Tähelepanuväärne on allakirjutanu arvates seegi, et keelesaarte läti keeleainesest üleküllastatud sõnavara ei sisalda läti algupära maastikusõnu, mis kõneleb ilmekalt eesti keelesaarte autohtoonsusest. Lutside puhul on tähelepanu pööratud veel sellele, et Lutsi murre polnud nii "rikutud", mis just nagu peaks tõendama lutside hilist saabumist võõrasse keele- ja kultuurikonteksti. Lutside keele suurem "puhtus" seletub pigem Latgale etnilise mosaiiksuse ja mitmekultuurilisusega ning tõsiasjaga, et Ida-Lätis polnud pikka aega ühtki dominantset keelt, mis oleks soodustanud ja kiirendanud enamuskeelde sulandumist. Asjaomases kirjanduses leidub veenvaid näiteid, kuidas antropoloogiline ja etniline heterogeensus aitab vähemustel kauem ja paremini alal hoida etnilist omapära, *incl*. keel. Selles mõttes olid leivud hoopis teiselaadses olukorras (Vaba 1997: 33 jj). Rännuteooria toetub seega pelkadele oletustele. Pole aga mingit kahtlust, et keelesaartele on aegade jooksul Eestist saabunud lisarahvast ja et keelesaarte asukatel, eriti leivudel, on olnud elavat läbikäimist emamaa Eestiga (Vaba 2005: 291 jj).

Siinkohal on ehk oluline mainida, et viimased leivu ja lutsi murde kõnelejad olid mehed ja mitte naised, keda tavapäraselt peetakse keele ja kultuuri aktiivseteks säilitajateks ning edasikandjateks. Leivudel polnud kombeks omavahel abielluda – leivu mehed võtsid läti naisi, kes tõid kodudesse läti keele, leivu naised aga läksid mehele ümberkaudsetesse valdadesse ja lätistusid läti ümbruses kiiresti (Vaba 1988: 88, viide 3). Kodukeeleks sai küll läti keel, aga kui majas tüli tõusis, käis riid ikka eesti keeli. (L. Vaba 1988. a ekspeditsioonipäevikust "Teist korda Leivumaal". Käsikiri autori valduses.)

Põlisasukate hulka tuleb arvata ka piiriäärsetes paikades, nagu Heinastes (Ainaži), Vana-Laitsnas (Veclaicene) ja Hopas (Ape) elavad eestlased, keda emamaast eraldab poliitiline piir – riigipiir. (2004. a on Maalehe ajakirjanik käinud Vana-Laitsna eestlastel külas ja kirjeldanud muuhulgas nende keeleolusid, vt Raudvere 2004.) Eesti-läti etniline ja kultuuripiir pole nähtavasti kunagi olnud väga järsk, mida võib seletada seigaga, et ligi kolme- ja poolesaja kilomeetri pikkusel ühisel maismaapiiril enamasti puuduvad selged looduslikud tõkked.

Pärisoriseid eesti talupoegi on saksa mõisnikud võinud ümber asustada oma Lätimaal asuvatesse valdustesse küll ükshaaval, küll rühmiti. Eesti talupoegi on toodud *resp*. ostetud Vecpiebalga (Briņģi, Vāckalns) ja Madona (Mārciena) mõisatesse. Näiteks Briņģi mõisa talupoegadest olid 19. sajandi algul üle poole eestlased. Need väikesearvulised, oma rahvast eraldatud eesti siirdlad lätistusid kiiresti. Sundümberasustatud eesti talupoegade saarekestest omaaegses Vidzemes on etnograafilise materjali toel püüdnud ülevaadet anda läti etnograaf Saulvedis Cimermanis (1964). Siinkohal tuleks ehk juhtida tähelepanu läti ja latgale perekonnanimedele *Igaunis*/*Igauns* ja *Ikaunieks* (‘eestlane’, vrd *Ugandi*, *ugalane*), mis võis kirjeldatud pärisoriste talupoegade lisanimena hakata hiljem käibima perekonnanimena. Lätis käibivad vahestise läänemeresoome etnilise taustaga perekonnanimed on veel *Līvs/Līvis* (‘liivlane’), *Sāmis* (vrd lt *sāmi* ‘Saaremaa eestlased’, *Sāmsala = Saaremaa*) ja *Čudars*/*Čūdars* (lähtub tõenäoliselt etnonüümist *чудь* ‘eestlane; mõnd läänemeresoome keelt kõnelev inimene’). Mõningatele siin esitletud läänemeresoome taustaga läti perekonnanimedele on juhtinud tähelepanu Läti nimeuurija Pauls Balodis (vt Balodis 2008).

Oma maa ja talukoha ihalus on viinud Lätti tõenäoliselt sadu kui mitte tuhandeid eesti maamehi. Kui 19. saj lõpukümnendeil avanes võimalus Kirde-Lätis Alūksne (Marienburgi) ümbruskonnas ja veelgi kaugemal lõuna pool soodsatel tingimustel rentida või koguni osta kroonumaad, hakkas sinna rändama massiliselt eestlasi. Nii tekkis Läti maapiirkonna üks arvukamaid ja kompaktsemaid eesti siirdlaid, kus püüti lastele anda eestikeelset haridust ja viljeldi seltsitegevust. Kui 20. saj algul elas Alūksne piirkonnas u 4000 eestlast, siis 2006. a oli neid Alūksne rajoonis veel vaid 272. Selle etnilise vähemuse hääbumise peapõhjus on Läände emigreerumise, 1941. ja 1949. a massiküüditamise, kolhooside eest pagemise jm kõrval olnud eesti noorte 1950. aastail alanud väljarändamine Riiga ja mujale Lätti, mõnel määral ka Eestisse. Alūksnesse loodi eesti kool 1906. a, see tegutses ligi pool sajandit, enne kui kooli tegevus 1947. a lõpetati. Võimalik, et Eesti kooli kadumine piirkonnast on mingil määral soodustanud siirdlaste lätistumist. Alūksnest pärit põllumajandusteadlane Karl Veber on koostanud mitu käsikirjalist uurimust sealsete eestlaste kultuuri- ja koolielust. Käsikirju säilitab Eesti Rahva Muuseum. Marjo Mela doktoriväitekirja “Läti eestlased” (2001, eesti keeles 2007) Alūksne siirdlasi käsitlev osa rajanebki peamiselt Veberi nimetatud töödel.

Peamine sihtpunkt, kuhu Eestist Lätimaale läbi aegade on tahetud tööle ja elama asuda, on lahedama elu ja parema teenistuse lootuses olnud Riia.

Eestlaste tung lõunasse algas 19. sajandi teisest poolest ja kestis kuni Esimese maailmasõjani. Eriti suur huvi Riia kui töö- ja elupaiga vastu tekkis 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi algul. Riia oli sellal Peterburi kõrval populaarsuselt teine väljarändamiskoht. Riia oli kogu Liivimaa, nii läti- kui ka eestikeelse Liivimaa pealinn. Valve Saretok on emotsionaalselt, kuid tabava täpsusega andnud edasi seda, mida kõike on Riia meie kultuurikontekstis tähendanud:

> *Ja Riia oli uhke*, *kosmopoliitne ja elegantne linn ammu enne*, *kui Tallinn jõudis ennast vabastada õnnetust* "*kilulinna*" *kuulsusest*. - - *Üle Valga tulid Riiast läänemaailma seiklejad*, *artistid*, *juudi ärimehed*, *et edasi minna Tallinna ja Helsingisse*. (Saretok 1955: 223)

Riia oli kasvanud võimsaks tööstuskeskuseks, olles Peterburi, Moskva ja Odessa järel Tsaari-Venemaa suuremaid ning rikkamaid linnu. Riia vajas nii vabrikutöölisi, käsitöölisi kui ka majateenijaid. Kuid lihtsate töömeeste ja -naiste kõrval asus sinna elama ka eestlastest suurkaupmehi ja tööstureid. Riiga läksid õppima eesti noored, kes soovisid omandada tehnilist haridust, sest Riias asus Baltimaade ainus tehnikaülikool, Riia Polütehniline Instituut. Ka Riia Vaimulikus Seminaris õppis palju eestlasi. Erinevatel hinnangutel elas 20. sajandi algusaastatel Riias kuni 28 000 eestlast.

Esimese maailmasõja ajal ja pärast seda, kui Riia minetas sõjaeelse tähtsuse ning sealsed töö- ja elutingimused halvenesid, kaotas linn oma külgetõmbejõu ja paljud eestlased siirdusid kodumaale tagasi. Läti esimese, 1920. aastal toimunud rahvaloenduse andmeil elas eestlasi Lätis 8700, neist enamik piirilähedaste Valmiera (1600 eestlast), Valka ja Alūksne ümbruses (4100) ning Riias (1600). 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi algul tekkisid paarisajaliikmelised eestlaste kogukonnad Kuramaa sadamalinnades Liepājas ja Ventspilsis. Kuramaale kui n-ö ihaldusväärsesse Eldoraadosse on sajandite vältel põgenenud hulgaliselt pärisoriseid eesti talupoegi. Saaremaalt on Kuramaale siirdutud tööd otsima ja on võidud sinna elama jäädagi. **Eestlaste sisserändest Kuramaale** on hajateateid ajaloolistes ürikutes, varasemad teated pärinevad aastaist 1582 ja 1583. Saarlaste sisseränne Kuramaale on vakuraamatute toetusel jälginud läti uurijad Irisa Priedīte ja Saulvedis Cimermanis. Paraku puudub asjast selge, kokkuvõtlik ülevaade (Vaba 2001: 737). Eesti-Läti riigipiiri fikseerimisel 1919-1920 jäid Eesti piiri taha Läti poolele **Mõisaküla – Rūjiena (Ruhja) raudteelõigust ida poole jäävad eesti talud** Ipiķi (Ööbiku) valla territooriumil. Väidetavalt jäi piiri ajamisega ja selle kehtestamisega Läti poolele ühtekokku üle 7000 eestlase.

Lõpuks tuleb nimetada veel neid Siberisse küüditatud eesti peresid, kes "sula" saabudes hakkasid kodumaale tagasi pürgima (alates 1956), kuid ei saanud sissekirjutust kodukanti, teinekord isegi mitte Eestisse. Sellised eesti pered valisid teatud puhkudel elukohaks vahetult Eestiga piirnevaid kohti Põhja-Lätimaal, kus neid elab hajali mitmel pool, nt mõned pered Rūjiena (Ruhja) linnas ja selle ümbruses (1993. a Ruhja-ekspeditsiooni andmed, vt Vaba 2001: 738). Suurema osa Rūjiena linna elanikest moodustavad lätlased (95%), kuna valgevenelased, poolakad, eestlased ja leedulased moodustavad ühtekokku 1% selle väikelinna 3565 inimesest (vt Rūjienas pilsētas teritorijas plānojuma 2007. gada grozījumi). Marjo Melal on teateid ühe analoogilisel põhjusel Ainažisse elama asunud eesti perekonna kohta (Mela 2007: 66-67). Lätimaale paratamatuse sunnil elama asunud siirdlasi pole teadaolevalt uuritud ega ole teada, kui palju selliseid on/oli ja millise keele- ja identiteedivaliku on teinud nende järeltulijad. Võib-olla pole ülearune märkida sedagi, et Vene okupatsioonivõimude ettekirjutatud piirangute tõttu pidid Siberist pääsenud lätlased omakorda valima elukohaks Eesti, ja nende hulgas oli muide ka Läti eestlasi.

Läti eestlaste kohta on olemas ulatuslik ja küllalt mitmekesine kirjandus. Sel teemal on kirjutatud lühemaid ja pikemaid hästi kättesaadavaid ülevaateid ja mõnigi teaduslik uurimus. Nende abil on võimalik saada suhteliselt hea ülevaade eesti siirdlate tekkest Lätis, Läti eestlaste seltsitegevusest, eesti koolide loomisest ja nende tegevusest, eesti koguduste tööst jpm. Seetõttu pole erilist vajadust seda kõike üle korrata. Nimetan siinkohal vaid teemaga seotud olulisemaid publitseeritud töid. Marjo Mela on kaitsnud Läti eestlaste teemal doktoritöö, mis on ilmunud nii soome kui ka eesti keeles (Mela 2001; Mela 2007; kriitikat vt Vaba 2001: 735 jj). Mela töö käsitleb väga pika ajajärgu sündmusi ja olusid. Ta on läbi töötanud suure hulga allikmaterjali, mis võimaldab anda selge ülevaate Läti eestlaste ajaloost ja tänapäevast. Eesti Vabariigi esimene taasiseseisvumisjärgne suursaadik Lätis (1992–1994) Leili Utno on üllitanud artiklikogumikud "Eestlased Lätis I-II" (2007, 2008), mille artiklites on lühikirjutisi Põhja-Läti eesti siirdlatest, Riia eestlastest, eesti koolidest Lätis, eesti päritolu teadlastest ja eestlaste ühiskondlikust aktiivsusest Lätis jpm. Olulist lisa Riias elanud eestlaste ajaloo kohta pakub rohkem kui 400-leheküljeline rikkalikult illustreeritud koguteos "Sinu, minu ja meie Riia" (2008).

Eesti-, inglis-, läti- ja venekeelne ülevaatetekst Läti eestlastest leidub Riias asuva Eesti suursaatkonna koduleheküljel (http://www.estemb.lv/est/

eesti_ja_lati/eestlased_latis). Seal seisab kirjas, et 2006. a alguse seisuga elab Läti Statistikaameti andmeil Lätis ametlikult 2540 eesti rahvusest inimest. Arvuliselt paigutuvad eestlastest ettepoole sellised Lätis elavad rahvusvähemused, nagu venelased (719 000), valgevenelased (100 000), ukrainlased (66 000), poolakad (62 000), leedulased (35 000), juudid (12 000), mustlased (8000), sakslased (4000) ja tatarlased (3500).

Liepna, Balvi ja Kuprava ümbruse eesti siirdlaskond ühe siirdlassuguvõsa näitel

Liepna (Līpna) piirkond on osa lätikeelsest Liivimaast, mis tänapäeval kuulub Alūksne rajooni koosseisu, kuna Balvi (Bolvi) ja Kuprava (Kuprova) kuuluvad Latgale maakonna piiridesse. Nimetatud kohad on väga metsarikkad, metsasus võib ulatuda kuni 60%. 17. sajandil oli kogu Latgale asustatud väga hõredalt – 7 inimest/km^2. Latgale on saanud nime muistselt latgali hõimult, sest Ida-Läti oli tulevasele läti rahvale nime andnud tuumiku ajalooline asuala. Latgalite eelajalooline asuala jäi läänemeresoomlastest itta ja ulatus Velikaja jõeni. Liepna, Balvi ja Kuprava piirkond on olnud osa muistsest Atzele (Adzele) maakonnast (*novads*). Balvi küla mainitakse aastast 1783: seal on kirik ja kuus majapidamist. Balvi mõisa keskus kujunes välja 18. ja 19. sajandi jooksul. 1881. aastal elas Balvi vallas 3703 talupoega. Balvi mõis kuulus 19. sajandi teisel poolel Otto von Transehele. Tema ajal intensiivistus tunduvalt mõisa majandustegevus, ehitati kivist majandushooneid ja meierei. Mõisa väärtus kasvas kahe miljoni kuldrublani. Samal ajal hakkas Balvi valda tulema uusasukaid Liivi- ja Kuramaalt, sh eestlasi, kellele mõis andis talukohti rendile. Sellega seoses kiirenes hajaasustuse teke ja opereerimine mõistega *küla* muutus tinglikuks. Kiirenes üleminek kolmeväljasüsteemilt viljavaheldusega mitmeväljasüsteemile. 19. saj lõpul algas Latgalest massiline väljarändamine parema teenistuse lootuses Peterburi ja oma maatüki lootuses Siberisse. Sinna rajati ligi 100 latgali küla, millest paljud eksisteerivad veel tänapäevalgi. 1902. a ehitati piirkonda läbiv Põtalovo–Sita raudteeliin. Et raudtee oli mõeldud eelkõige metsamaterjali väljaveoks, siis ei läbinud see ei mõisa- ega vallakeskust.

Vene okupatsiooni ajal, eriti 1950. ja 1960. aastail, algas Latgalest taas märkimisväärne väljaränne Riiga, aga ka mujale Läti lääneossa, Vidzemesse ja Kurzemesse. Samal ajal saabus Latgale piirialadele massiliselt uusasu-

kaid Venemaalt ja Valgevenest. Okupatsioonivõimud soosisid seda protsessi. Latgale suurimas linnas Daugavpilsis räägib tänapäeval läti keelt emakeelena vaid 13% asukaist. Ka paljudes Latgale maapiirkondades enam läti keelt ei räägita. 1941. ja eriti 1949. aasta küüditamine hõrendas tunduvalt ka Läti eestlaste ridu, mis omakorda kiirendas kunagiste maapiirkondadesse rajatud siirdlate hääbumist. Seisuga 01.01.2006 elas Alūksne rajoonis 24 746 inimest, neist lätlasi 82,2%, venelasi 13,6%, eestlasi 1,1% (s.o 272 inimest) ja muid rahvusi 3,1% (vt Alūksnes rajons). Võrreldes 20. saj algusega on sealne eestlaskond kahanenud ligi 15 korda. Seisuga 01.01.2005 elas Balvi rajoonis 28 305 inimest, neist lätlasi 74,2%, venelasi 22,5%, valgevenelasi 0,8 % ja ukrainlasi 1%. Eestlasi pole mainitud ja kui neid rajooni territooriumil veel elabki, siis kuuluvad nad 1,5% (= 425 inimest) eritlemata rahvusega elanikkonna hulka (vt Balvu rajons).

Kohalike venelaste aktiivsel osavõtul loodi 1949. a Balvi piirkonda kolhoos Pobeda (‘võit’), mille keskus oli Ploskēna külas. Naaberkolhoos kandis nime Sarkanais partizāns (‘punane partisan’). Kolhoosinimed inspireerisid rahvast tšastuškalikuks nöökeks: *Pobeda spit do obeda*, *a Partizan – do večera* (‘Pobeda põõnab lõunani, aga Partisan õhtuni välja’). 1970. aastail pandi need kiratseva majandusega kolhoosid kokku. Alguses juhtisid suurkolhoosi venelased ja lätlased (esimehed, brigadirid), nt venelane Orlov, seejärel tulid läti mehed Bušs ja Sināts. Kolhoosiajal tuli mõnel määral venelasi juurde ka Venemaalt, kuid enamik neist olid kohalikud, kes töötasid puutöökojas, põllutöödel ja garaažis. Venelaste sisseränne Latgale maapiirkondadesse oli märgatav lõunamal, kus nad hõivasid kolhoosijuhtimises keskseid positsioone ja tõrjusid kohalikke kõrvale.

August Nigoli (1918: 77) andmeil oli möödunud sajandi alguskümnendil Alūksnes (Marienburgis) 4000 eestlast. Balvi ega Liepna eestlasi pole eraldi välja toodud, nii võib ehk oletada, et Nigol on ka nemad arvanud nimetatud 4000 hulka. Nigol nimetab veel endise Vitebski kubermangu piiresse sügavale Vene poolele jäävat nelja eesti asundust – Moschina, Tschuprovo, Ulasjeva, Polna (Nigol 1918: 77), kuid nende edasise saatuse kohta andmeid pole. 1930. aastail elas Liepna kandis (vallas) ligi 30 eesti peret. Seal elasid Saared, Udrased, Sisaskid, Suijad ja Maalbergid. Tänapäeval neid suguvõsasid enam pole. Balvi piirkonnas, M-suguvõsa talukohast Vistusalast 5-6 km edasi (Silakrogsi pool) elasid sellised eesti pered nagu Sarapuud, Sõõrud, Viksid ja Markused. Ka neid pole enam. Mõne siin nimetatud pere lätistunud järeltulijad elavad Balvis.

Käesolevas mikrotasandiuurimuses on **Liepna ja Balvi eesti siirdlaskonna tekke-, arengu- ja hääbumislugu** ning sealseid keeleolusid jälgitud M-suguvõsa suulise pärimuse ja suguvõsa liikmete elulugude kaudu, toetudes tõsiasjale, et elulooline materjal võimaldab heita vägagi tõepärast valgust paikkondlikele ajaloolistele oludele ja keele- ning kultuuriseostele, kui muid allikaid ei ole. Lähtematerjali on talletatud pikema aja jooksul alates 1970. aastate lõpust Riias elavalt neljanda põlve Läti eestlaselt Kaarel M-ilt (snd 1948) ja tema Balvi kandis Vistusala talus elanud vanematelt vabas vormis vestluste ja seejärel täiendavalt suunavate küsimustega e-posti teel. Mõningast võrdlusmaterjali Alūksne eestlaste kohta olen saanud Internetis leiduvatest lätlaste elulugudest (vt Dzīvesstāsti). Selle töö seisukohalt on osutunud väga väärtuslikuks allikaks Kaarel M-i lelle Eduard M-i (1906–1986) autobiograafia *This is my life*. Autobiograafia on kirja pandud väikeseformaadilise taskumärkmiku 124 leheküljele ja kahele lisalehele. Pole teada, millal Eduard M eluloo kirjapanemist alustas. Kirjapanekud peegeldavad kirjutaja soovi talletada oma erakordselt seiklusrikka ja sõjasündmustest dramaatiliselt mõjutatud elu keerdkäigud. Kirjapanekud katkevad 1979. aastal. Eduard M on oma eluloos kirjutanud vanaisa väljarändamisest Lätimaale, lapsepõlvekodust, talutöödest, õpi- ja rännuaastatest, 1920. ja 1930. aastate eluolust Balvis ja mujal Lätimaal, 15-kuulisest sõjaväeteenistusest Läti armees, käikudest Eestisse, siirdumisest Saksa armee sõdurina Saksamaale, elust sealsetes jaotus- ja läbikäigulaagrites ning emigreerumisest Põhja-Inglismaale. Eduard M-i kirjapanekutele toetudes olen analüüsinud Eduard M-i keelekasutust. Selle analüüsi tulemused moodustavad käesoleva töö keskse osa.

Tänan siinkohal südamest Kaarel M-i, kes on andnud kasutada suguvõsa kohta käivaid kirjalikke materjale, vastanud kannatlikult kõigile küsimustele ning aidanud igati kaasa selle töö valmimisele.

Raadajate põlvkond. Kaarel (Kārlis) M teab perekonna suulisele pärimusele toetudes, et ta emapoolne vanaisa Jaan Suija tuli Lätimaale kuskilt Võrumaalt. Ta suri küllalt noorelt ja temast pole palju teada. Palju enam teab Kaarel rääkida isapoolse vanaisa Andrei (Andrejs, 1856–1942) kohta, kes ostis 1906. aasta paiku Balvi vallast 35 hektarit maad. Praeguse haldusjaotuse järgi kuulub see Bērzkalne valda. Sinna oli vanaisa Andrei tulnud naise ja lastega eelmisest elukohast Šķilbēni vallas Pugulova (Bugulova) külas, kuid enne seda oli proovitud elujärge sisse seada mitmes muus Latgale renditalus ja mõisas. Vanaisa oli pere Lätti toonud oma maa ja parema

elu lootuses, ta rajas uude elukohta Vistusala (Kanasaare) talu, ehitas *ümargustest palkidest krampnurkadega* pisikese elumaja ja muud tarvilikud hooned. Väljarändamise ja taluostu kohta on Eduard M kirjutanud järgmist (siin ja edaspidi autori kirjaviis muutmata):

> *Minu isa olla Eestist Karula vallast vanaisa välja toonud poisigesena. Oli elanud mitmes mõisas ja rendi talus. Oli tulnud kahe vankrikoormaga Liepna kandist läbi Viļaka 1905. aasta kevadel renditallu. 1907-l. a. akkanud talu ostma Vitepski maapangast, 2500 caari rubla eest, 41 1/2 aasta järel maksuga. Minu arvestuse järgi oleks läinud maksma 7500 caari rubla. Aga isa maksis lõpp summa Lätti algaastas kümne puuda rukki hinnaga* (*üks puut 16 kg*).

Talukoht oli Balvist 9 km ja teisest suuremast keskusest, Viļaka linnast umbkaudu 20 km kaugusel. Sõjaeelses Läti Vabariigis kuulus see piirkond Abrene maakonda. Andrei ja Elizabete pere oli lapserikas, kokku viis venda ja kolm õde: esikpoeg Karla (langes Esimeses maailmasõjas 1914. a Poolas), järgnesid õed Alma (1898–1976), Emili (1900–1970) ja Alvine (1908–1971), vend August (1903–1986, Kaarli isa), Eduard (kelle käsikirjalisele eluloole selles töös on suuresti toetutud) ning viimasena Aleksander (suri seitsmenädalasena ja on maetud Briedaine surnuaeda). Kanasaare oli ka Kaarli isa Augusti ja ema Marta (1914–2000) töö- ja elupaik ning Kaarli ja tema õe Olga lapsepõlvekodu.

Osa vanaisa Andrei venna Meose järeltulijaid elas Liepna, osa Kuprava lähedal samanimelises vallas (nt Meose poeg Pēteris ja selle poeg), Balvist 18 km eemal Viļaka pool. Teine vend Peeter olevat maaostmise eesmärgil rännanud millalgi Siberisse, kuid temast pole suguvõsa ühismällu mingit selgemat jälge jäänud. Vanaisa õde abiellunud Liepna valda Udrase Jassiga.

Kaarli isapoolne vanaema Elizabete (snd Keelman, surn 1944) olnud pärit kuskilt Mulgimaalt. Vanaema Keelmani-nimelisi sugulasi elanud möödunud sajandi algupoolel Riias. Kaarli ema Marta S sündis 1914. a Aizgārša külas Liepna lähedal. Kaarli emapoolne vanaisa Jaan ostis koos oma venna Nikolaiga tüki metsamaad Liepnast umbes 6 km kaugusel. Mets võeti maha ja raadati põlluks. Kaarli emale oli meelde jäänud lapsepõlveaegne aastatepikkune kändude juurimine ja uudismaa tegemine. Tööd tehti hoolega ja nähti vaeva, mistõttu oldi ehk paremal järel kui mõnigi lätlasest naaber. Kaarli ema olevat meeleldi korranud läti naabrilt kuuldud lauset: *Igauņam laikam cits Dievs*, *ka viņam i lietainā vasarā laba raža padodas*. (Vabas

tõlkes: ‘eestlasel peab küll teine Jumal olema, et ta salv isegi vihmasel suvel tühjaks ei jää’.)

Kaarli isapoolse onu Eduardi ettevõtmisel viidi Vistusala talus 1930. aastate teisel poolel sisse mitu tehnilist uuendust: ehitati tuulegeneraator ja saadi tuppa elektrivalgus, elektri jõul jahvati talus jahu ja pandi tööle treipink. Selliseid tehnikauuendusi mujal lähiümbruses ei tuntud.

Usk ja kirik. Ümbruskonna eestlased olid enamasti luterlased. Kirikus käidi harva, paar korda aastas. Kaarli lapsepõlve aegu 1950. ja 1960. aastail oli peres tavaks kuulata pühapäeviti Soome raadiost jumalateenistust. Ehkki kõigest ei saadud aru, kuulati kirikuteenistuse ülekannet meeleldi. Ümbruskonna lätlaste hulgas oli ka luterlasi, kuid enamik olid siiski katoliiklased, usutülisid nende vahel ei esinenud. Perekonnapärimuse järgi mindud vene usku alles Lätis ja peamiselt seetõttu, et venelasest maaomanik olevat maaostmise sidunud sellise nõudega. Nõnda siis ristitud Kaarli ema Marta Liepna õigeusu kirikus, kuid abielu laulatati ometi 1937. a Balvi evangeelses luteriusu kirikus.

Küüditamised. 1941. a juuniküüditamine M-ide suguvõsa ei puudutanud. Kui rinne lähenes, redutas Vistusala rahvas talukarjaga paar nädalat Viļaka pool riigimetsas 5-6 km kodunt eemal ja ootas lahingute möödumist. Aga kohe pärast venelaste sissetulekut saadeti Siberisse Kaarli tädimees Alfred Markus, kus ta 1954. aastal suri. Kaarli peres elati pidevas küüditamishirmus. Ema oli aastavanusele Kaarlile Siberi sõiduks sooja kasukagi valmis õmmelnud. Nagu õnnekombel pere siiski pääses väljasaatmisest, kuid Kaarli vanaema Maija lapsed Artur ja Olga saadeti naabrite pealekaebamise tõttu külmale maale. Pärast Siberist tagasipääsemist (1956) valisid nad elukohaks Võru ja Põlva, Kaarli vanaema järgnes lastele Eestisse 1970. aastail, kui ta enam talus üksinda hakkama ei saanud. Nii jäi Liepnas asuv talu tühjaks, maja müüdi ehitusmaterjaliks ja nüüdseks on see metsadevaheline, kunagi põlluks raadatud lagendik täis kasvanud. Nooremad Läti eestlased on pendeldanud Läti ja Eesti vahet, kuid pere loomisel jäänud püsivalt elama Lätimaale, nagu osutab näiteks Läti elulugude hulgas leiduva Aldonis Kozilānsi juhtum. Kozilāns on sündinud 1928. a Jaunalūksne vallas Melnzobi (Mustahamba) talus. 1943. a lõpetas ta Alūksnes Eesti algkooli, omandas tehnikumihariduse Eesti Valgas ja töötas seejärel lühikest aega Kanepis. Alates 1950. a elab ja töötab Lätimaal (vt Dzīvesstāsti).

Keeleolud, kooliharidus ja elukoolid. Eduard on oma eluloos kirjutanud, et tal polnud lapsepõlves naabrilastega õieti mingit kokkupuudet. Ühelt poolt oli põhjuseks kodu külge siduv karjaseamet (viieaastaselt ha-

nekarja, siis sea- ja lambakarja, lõpuks n-ö päriskarjasena veisekarja) ja teiselt poolt ka see, et ta ei osanud lapsena läti keelt.

..kodune keel oli eesti, midagi võru ja raamatu keele segu. Isa ei olnud päevagi koolis käind, ei kirjutanud oma nimegi, aga piiblid kudagi luges. Ema oli pärit Laiuse mõisast, oli kooliharitusega, nii et ema õpetas vokki taga, tähti, aabitsad ja Jakobsoni kooli raamat oli selge enne kooli minekud. Siis hakkasin lätti keelt õppima ja vene tähti. Üks mis mull veel meelde jäänd Karlast, se oli 1914 a. suvel, kui sõda lahti puhkes, oli pühapäev, Tulid kaks naabri poisi, nendel olid mobilisatsioni kutset käes, ka Karlal. Küsisid minult: Vaj Kaarlis ir maajas (*kas Karla on kodus*). *Mina ei osanud nii kiiresti vastata, kui üks ütles, et küll on loll ei oska Lätti keelt. Nii mina ei olnud suur sõber Lätlastega.*

Suure maailma sündmused jõudsid tallu tohutu hilinemisega. Ajalehti ei tellitud ega loetud. Eduard pandi kooli hilja, 1917. a sügisel, kui poiss oli juba 11-aastane. Eduard õppis neli talve, kuid rahutute aegade tõttu suurte vaheaegadega. Balvi piirkonnas puhkesid 1918. a detsembris relvastatud kokkupõrked punaste ja Läti iseseisvuse eest võitlevate vabatahtlike vahel, keda tuntakse Balvi partisanide nime all. Et võimule tõusnud punaste vägivallatsemine ja veretööd tekitasid rahva seas suurt ärevust ja viha, tekkis kohalikest meestest vabatahtlikke võitlusalku Balvis, Silakrogsis, Orlovas ja Rugājis. Ka Eduardi vend August liitus Balvi partisanidega. Partisanid varjasid end ümbruskonna suurtes soodes ja metsades. Esimesed tõsisemad kokkupõrked punastega toimusid 1919. a mai lõpus Silakrogsi ja Stampaki (Stompaki) vahel, kui Riias ja mujal Vidzemes lüüa saanud punaste väesalgad liikusid Latgalesse. Eesti sõjavägi saabus Balvisse 1919. a juunis. Balvi partisanidel olid head sidemed Eesti regulaararmeega, kellelt saadi relvi ja laskemoona (vt Latgales partizani).

Eduardi esimene kool oli kodunt kolme kilomeetri kaugusel Silakrogsi vanas kõrtsimajas. – *Vend August tuli kaasa, näitas koha kätte, ja akkas igapäevane kõndimine, kooli ja kodu.* – Silakrogsis õppis nii lätlasi kui ka venelasi. Õpetaja oli lätlanna, kes lubas jõuluni rääkida läti keelt, pärast seda läks õpetus edasi vene keeles. Teise koolitalve käis Eduard päris kodu lähedal Aabeli talus. Kolmanda aasta oleks Eduard tahtnud õppida Stampakis samas koolis, kus käis õdegi, kuid sinna ta ei pääsenud. Nii pidi Eduard kolmanda ja neljanda kooliaasta käima Balvis Pukite (Puķīte) koolis. Kooli oli 10 km, nii oli poisil *oma söögi moon kaasas nädalaks ja sääl*

[tuli ka] *ööbida*. Viimasel aastal oli kooliõpetus iseseisvunud Lätis läbinisti lätikeelne. See oli 1921. aasta kevadel.

Eduardi noorusaeg oli vaheldusrikas. 1921. a kevadel, kui algas uue elumaja ehitus, oli kätest osav ja silmapaistva tehnilise taibuga Eduard üks agaramaid ehitajaid. Aga tal oli aega ka pidudel käia, kus *lõhkus tantsu kui tükitööd*. Siis aga leidis, et tuleb selgeks õppida korralik amet ja läks Balvisse eestlasest mehaaniku Aleks Vasila (Vassil) juurde lukksepa õpipoisiks. Sõjaväeteenistus Daugavpilsi ratsarügemendis polnud vastukarva, sest oli ta ju *kogu noorus obustega koos olnd ja töötand*. 1929. a läks Eduard katlakütja abiks Läti laevale. Laevalt lahkunud läti meeste asemel võeti tööle kaks soomlast, kellelt Eduard õppis keelt. Eduardile on meelde jäänud ühe soome meremehe laul, n-ö mällu suruda soovitud omamoodi keeleproov, millest mõned read on eluraamatusse järgmisel kujul kirja pandud: *Aläska*, *kus tütu tumma*, *kui kattud neid*, *naa om nii kumma*. Olnud aasta merel, otsustas Eduard meremeheelust lahti öelda, sest *meremehe ametist eluaja leiba ei sa*[*a*]. *Enamasti kõik meremehed on jootikud ja esimesest kõrtsust kaugemale ei saa*.

Eduard läks tagasi kodutallu, kus algas *adra taga ja äkke järel kõndimine*. Saksa okupatsiooni ajal aitas Eduard kodutalus sisse sättida "viinavabrikut", sest viin oli tollal parim raha ekvivalent. 1944. a veebruaris mobiliseeriti Eduard Saksa sõjaväkke. Ta lahkus Vistusalast 14. veebruaril 1944 ega saanud sinna enam kunagi tagasi. Koos väeosaga taganes Eduard 11.10.1944 Ventspilsist Danzigisse (Gdansk). 1945. a lõpul õnnestus Eduardil saada ühendust Lübecki Läti Komiteega, kust ta sai isikutunnistuse, seejärel elas ta erinevates jaotus- ja läbikäigulaagrites, kus sai kokku kodukandi tuttavate eestlaste ja lätlastega, omasuguste sõjapõgenikega. Kõigil Saksamaale põgenenuil ei läinud aga nii hästi, nagu nt Läti elulugudest loetud Lilija Irbel ja ta perel. Irbe sündis 1927. a Alūksnes eestlasest pagari Loitsi perekonda. Ta oli neljane, kui isa suri. 1940. a, nädal pärast Nõukogude okupatsioonivõimu kehtestamist Lätis, põles suurtulekahjus maha kogu puu-Alūksne, kaasa arvatud Irbe isamaja ja paljude teistegi sealsete eestlaste eluasemed. Puupaljaks jäänud pere – ema nelja tütrega – põgenes Saksa armeega Ventspilsi. Nad pääsesid laevale Bremen-Hafen, mis võttis peale 5000 põgenikku. Laevas oli ka sõjapõgenikke Sõrvest. Bremen-Hafen sai Danzigi reidil õhurünnakus mitu täistabamust. Põlevast ja uppuvast laevast pääses elusana Irbe teada vaid 500 inimest, imekombel ka ta ise ja ta pere. Põgenike reisisiht oli Danzig, kuid nüüd viidi ellujäänud Gotenhafenisse (Gdynia). Irbe koos perega jäi

Nõukogude tsooni, nad saadeti tagasi Lätti ja neil tuli seal taluda alandust ning vägivaldset kohtlemist (vt Dzīvesstāsti).

1947. a mais asus Eduard elama Põhja-Inglismaale, kus suhtles elavalt eestlastest ja lätlastest saatusekaaslastega, sugulaste, ammuste sõprade ning kodukandi tuttavatega Liepnast, Balvist ja mujalt. Eduard on eraldi nimetanud osavõttu 1953. a Bradfordis toimunud esimesest eestlaste laulupeost ja muudest eestlaste kultuuriüritustest, nt Eesti Maja pidudest Lesteris. Niisama suurt huvi ilmutas ta sealsete läti pagulaste ühistegevuse vastu, külastades Läti Maja Newport House'is, Kesk-Inglismaal Catthorp Manoris asunud läti vanadekodu Mūsmaja jne.

Kaarli emapoolne vanaema Maija S (snd Saar, 1892–1982) rääkis *sügavat võru murrakut*. Vanaema keeleuusust iseloomustab hästi järgmine episood. 1980. aastail, kui vanaema elas juba Võrus laste juures, oli kunagisel Liepna naabril seoses sõjaeelsete aastate tööstaaži tõestamisega vaja vanaema tunnistust. Vanaema talutatud siis Võrust Alūksne kohtusaali, kus vanaema jaoks oli ka eesti tõlk valmis otsitud. Kuid tõlk ei olevat vanaema seletustest suurt aru saanud ning kommenteerinud: *Sa ei oska ju ei läti ega eesti keelt*!

Kaarli isa oli kooliharidust saanud kolm talve. Et tsaariaegses koolis käis õpetus vene keeles, sai Kaarli isa vene keeles rääkimisega enamasti kergesti hakkama. Kaarli ema oli õppinud Liepna koolis kuus talve: ta sai vene keelest küll aru, kuid eriti siiski ei rääkinud. Kaarli vanematekodus räägiti Võru murret. Võru murdes suheldi ka lähitalude eestlastest naabritega (Viksid, Sõõrud, Markused). Võruline oli suhtlus ka Eestist külla tulnud sugulastega. Läti naabritega, kelle kodukeel oli enamasti latgali murdekeel, aeti asju läti keeles. Perekonnapärimus ei pajata midagi sellest, kuidas esimene, raadajate põlvkond kohalike keeltega hakkama sai, millest võiks ehk järeldada, et mingit ületamatut keelemüüri ei olnud ei suhtlemisel ametivõimude ega mitte-eestlastest naabritega.

Kaarli kooliaeg langeb Vene okupatsiooni aega, 1950. aastaisse:

> *Kohalikus seitsmeklassilises koolis olid läti ja vene klassid*, *sest ümbruskonnas oli suur osa vene talurahvast*, *ja vene piir oli mõne 35–40 km kaugusel*. *Tuleb meelde*, *et mõnikord* (*harva*) *nimetati mind naljatades* "*tšuhhonets*" *– seda siis eesti keele ja päritolu pärast*. *Aga kuulsin ka nimetust* "*fašist*" *– eks oli ju siis sõjajärgne aeg ja laste kõneviis*. *Meie kodus oli kolhoosi puutöökoda*, *seal töötas mu isa*, *samuti mõned naabrid kolhoosist – lätlased ja venelased*. *Venekeelsete naab-*

ritega oli rääkimine nende keeles, *see keel sai mulle aegamööda selgeks tahes-tahtmata*. *Tuleb meelde kolhoosi esimees 50-te aastate keskpaiku*, *keegi Orlov*, *kes meie õuesse tulles ja mind märgates*, *alati kordas*: "*Sovetskij sojuz ņerušimij*! *Povtori*!" *Täiskasvanuna mõtlesin*, *et ta vist oli enne seda mõni politruk olnud*. *Vanemad õhtuti ikka kuulasid raadiost Ameerika häält – läti või eesti keeles*, *see aitas ajupesemisele vastu seista*.

Suhted emamaaga. Eduard on eluloos kirjutanud, et tal oli kavas *Eestid täiesti läbi matkata*, *aga ei täitunud*, *jäi unistuseks*. Eesti-innustus algas ehk külaskäikudest Lemmatsi külas elavate sugulaste juurde, Viitinas ristiisa juures, ema sünnikohas Laiusel jne. Et hõlpsamini Eestisse pääseda, registreeris ta end sisse piiri ligidal elava sugulase juurde, sest 15 km tsoonis elavad inimesed pääsesid Eestisse ilma viisata, ja hankis jalgratta. Eestimeelsete Läti eestlaste seltskonnaga käis Eduard Tallinnas, *katsus käega nutvad Lindad*, jõudis laulupeolegi, kus nägi president Pätsi, *kui tema jalutas kahe ohvitseri vahel laulu väljakuse*. Kui Tallinnast Balvis käis *kultuuriesindaja*, oli Eduard see, kes viis Eestist saabunud külalise ümbruskonna eestlaste juurde. Selle külaskäigu käegakatsutavaks tulemuseks oli, et Eduardile saadeti mitu aastat tasuta ajalehte Uus Eesti.

Kaarel kirjutab suhetest Eestiga järgmist:

Oma lapsepäevadest mäletan, *et tädi Olga Põlvast* (*ema õde*), *meile külla tulles*, *harilikult võttis kaasa mõne ajalehe paki*, *või mõne lapseraamatu*, *sest olin suur raamatuhuviline*. *Olgal oma lapsi ei olnud*, *ta siis hoolitses nii meie*, *kui ka oma venna Arturi laste eest*. *Mõnel aastal ta tellis meile kodu ajalehe* "*Rahva Hääl*". *Kodus oli leida ka õpperaamat* "*Eesti lugemik*", *see võis olla 1924*. *aastast* (*täpselt ei mäleta*), *oli vist Laakmani kulu ja kirjadega*; *samuti veel mingi teine eesti keele lugemik gooti kirjaviisis*. *Nende abil sai mul ka eesti kirjakeel selgemaks*. *Sõjaeelsest ajast kodus olid säilinud mõned üksikud lella Eduardi hangitud raamatud* (*on praegu veel alles raamat* "*Ümera jõel*"). *Oli ka mitu Eestist tollal tellitud ajalehtedest lõigatud/köidetud kriminaalromaani ja vesterni*, *ja üks piltidega komiksi jutt Fantom'ist* (*seda sai lapsena palju sirvitud*). *Mis nimetus sel Eesti ajalehel pidi olema*, *seda küll praegu ei mäleta*. .. *Kui mul koolis oli lugemine juba selgeks saanud*, *siis oli päris huvitav ka eestikeelseid raamatuid lugeda*.

Eduard M-i idiolekti iseloomustus. Eduardi autobiograafia on erakordselt põnev keeleline dokument. Eduardi kirjapanekutega tutvumisel ja tema keeleuususe analüüsil ei tohi unustada tõika, et kirjapanekud on teinud inimene, kes pole käinud päevagi eestikeelses koolis. Lugemisoskus on selgeks saanud eesti ja läti patriarhaalses luterlikus külaühiskonnas nii tüüpilise ema koduõpetusega *vokki taga*. Hiljem on seda toetanud eestikeelsete raamatute (sh ilmselt ka piibli) ja ajalehtede lugemine. Eduardi eesti ortograafia hälbib sageli traditsioonist. Raske pähkel on talle näiteks lühikeste, pikkade ja ülipikkade klusiilide eristamine kirjas, mille põhjuseks pole loomulikult vältevahelduse hämardumine *resp*. taandumine kirjutaja keeleuususest, vaid ikka ortograafiavilumuse puudumine, pidades silmas seda, et läti häälikusüsteem ega ortograafia ei toeta eesti klusiilide pikkussuhete kajastamist kirjas. Veatult on edasi antud lühi- ja pikavokaalsed ortogrammid, mida toetab muidugi ka läti vokaalide ortograafia. Tähelepandav on sõnaalgulise *h* tihti esinev ületaotlus: *haur* 'aur', *halla* 'alla', *hõmblesin*, *mere häärde*, *hääres* jne. Eduard on enda ja oma pere keelekasutust nimetanud tabavalt *viru ja raamatu keele segu*. Eduardi ema oli pärit põhjaeestilise keelega Laiuselt ja saanud ka kooliharidust. Lapsed õpetati lugema põhjaeestikeelsete raamatute järgi (Eduard: *aabitsad ja Jakobsoni kooli raamat oli selge enne kooli minekud*). Ehkki Eduardi isa oli võrumurdeline ja Võru murret rääkisid ka naabrid, pole eespool öeldu valgusel ootuspäratu, et Eduardi kirjapanekutes **pole läbivaid võrulisi foneetilisi või morfoloogilisi tunnusjooni**.

(1) Nii pole kirjapanekutes kirjakeelest lahknevaid vokaaltunnuselise pluurali vorme, kolmesilbiliste noomenite ainsuse osastav pole *t*-line jne.

(2) Eduardi kasvu- ja keelekeskkonda silmas pidades võib lõunaeestilisteks pidada järjekindlalt esinevaid kaasrõhulise silbi diftonge mitmuse osastava vormides ja mõnes liites juhtudel, nagu *raskuisi*, *kahekeisi*, *mälestuisi*, *pruutikeisi*, *hääd märjukeist*, *ees*[*t*]*laisi*, *varantuisi*; *lätlaisi*, *üm*[*b*]*er ehituisi* jt. Nähtus pole tundmatu küll ka keskmurde idaosas (sh Laiusel!) ega rannikumurde piirkonnas (Must 1965: 21; Kask 1984: 22; Pajusalu *et al*. 2002: 144-145).

(3) Lõunaeestiline joon (iseloomulik küll ka Põhja-Tartumaa lõunaosale ja läänemurdele), on *d*-line umbisikulise tegumoe tunnus kindla kõneviisi lihtminevikus: *jahvatadi*, *saatedi* (Saareste 1955: kaart 88; Must 1965: 25).

(4) Kirjapanekutes leidub pika järgsilbivokaaliga näide *püs*[*s*]*id ristamiisi*, mis peaks viitama eelkõige Võru murde lääneosale (Karula!) (vt Saareste 1955, kaart 92).

(5) Tekstis leidub rohkelt ühiskeele sõnade lõunaeesti murdekeelele iseloomulikke häälikuvariante: *suhru* ‘suhkur’, *tsõtse poeg* ‘isa õepoeg’, *oli pututand* ‘oli puudutanud’, *ei pututanud* ‘ei puudutanud’, *muialt* ‘mujalt’, *kervega* ‘kirvega’, *töö penk* (esineb ka *pingil*), *puut* ‘puud’, *tuha kaldamine* ‘tuha kallamine’, *lella tütrepoeg* (ka *lelle poega*), *pää tänaval* (ka *vilja piatest* ‘viljapeadest’, *pia talu* ‘peatalu’; *hää* ‘hea’, *edasi päseda* ‘edasi pääseda’, *minu puu töö regeteni ja rattasteni* ‘vankriteni’, *küllant* ‘küllat’, *seeni* ‘seni’.

Kirjapanekuid läbivad arvukad **põhjaeesti keskmurdele iseloomulikud foneetilised ja morfoloogilised jooned**, millest allpool on esile toodud sagedamini esinevaid.

(6) Klusiilide väljalangemine nõrgaastmeliste vormide kolme konsonandi ühendist kui väga iseloomulik keskmurdeline joon (Must 1965: 29): nt *hämrisse* ‘ämbrisse’, *ühe hämri veega*, *eeslaisi* ‘eestlasi’.

(7) Pika *üü* diftongistumine (ühis- ja kirjakeele uusust iseloomustav joon), mida on kajastatud väga järjekindalt: *küüni*, *küünist*, *nüid*, *vastu ahju müüri*, *soe müürid*, *nuttu müüri juure*, *nüitene* ‘nüüdne’ *nimi*, *süia*, *üiritud*, *küititamine* ‘küüditamine’, *püidnud*, *küinis* ‘küündis’, *üidega* ‘hüüdega’, *müürsepp*, *müürisin*; ainsa erandliku ortogrammina leidub kirjapanekutes *Tüüna* ‘Daugava’.

(8) Kõrgete vokaalide püsimine laadivahelduslike tüvede nõrgaastmelistes vormides, mis on eriti iseloomulik keskmurde lääneosale (Must 1965: 31): *talu tuas* ‘talutoas’, *piatuma* ‘peatuma’, *piab* ‘peab’, *riameheks* ‘reameheks’.

(9) Analoogilised *de*-lise sisseütleva vormid (on iseloomustanud mh Laiuse murdekeelt, vrd Saareste 1955: kaart 118): *kaldamine üle parda merde*.

(10) Kolmesilbiliste käändsõnade *d*-line ainsuse osastav (keeleajalooliselt kaasrõhulise silbi järel; vt ka Must 1965: 28): *mitu nädalad*, *seda toimingud*, *kolm veerand kanalid*, *võis .. raamatud lugeda*, *teist vahendid*, *tegi mööblid*, *et tuua tubakad*, *enne laagri väravad*, *pätsi valged leiba*, *kolm nädalad*, *poolteist aastad*, siiski ka: *padrunit .. ei ole*.

(11) Kaksikkonsonandilise lõpuga alaleütlev (levib väga ulatuslikult keskmurdes, sealjuures nõrga astme vormides peaaegu kogu murdealal; vt Saareste 1955: kaart 27; Must 1965: 28), nt *puhkuselle*.

(12) *nd*-line *nud*-kesksõna (ulatuslik levik keskmurde alal; vrd ka Saareste 1955: kaart 29, 42, 80): *ei teind*, *ei saand*, *ei näind*, *on läind*; siiski ka: *ei osanud*, *ei pututanud*, *püidnud*.

Vanemale kirjakeelele iseloomulikest keelenditest, mis vägagi tõenäoliselt pärinevad vanemast piiblikeelest *resp*. lauluraamatutest, võib nimetada järgmisi.

(13) *da*-infinitiivi kujuline kaudne kõneviis (iseloomulik Harju- ja ka Järvamaa murdekeelele, vt Saareste 1955: kaart 44; Must 1965: 16): *minu isa olla Eestist*.

(14) *mo*- ja *so*-kujulised possessiivpronoomenid: *mo .. kingi* 'minu .. kingi', *mo püssi* 'minu püssi', *soo* 'sinu'; *Ema*, *ma tulen*, *soo kadunud*, *ammu ununud poeg*; *Ma tulen soo juure*, *kui õhtu jo käes*.

Uuemale kirjakeelele iseloomulikud jooned kõnelevad sellest, et Eduard luges Eestis ilmunud kaasaegset kirjandust ja suhtles emamaa eestlastega.

(15) *nna*-liiteliste tuletiste kasutamine (liite arengu ja tuleku kohta kirjakeelde vt lähemalt Kask 1984: 313 jj): *koolitajanna*.

(16) *lik*-liiteliste tuletiste kasutamine: *isiklikud*, selle kõrval ka *-line*, nt *sõnakuuleliseks*.

(17) Muu uuema (tuletatud) sõnavara kasutamine, nt *kaasus*, *kaasusid*: [vend] *puhkab Briedaine surnuaias*, *kuhu kaasusid isa 1942*.. (EEW II: 628-629, sub *kaaskond*), *relvur*.

Kirjapanekud ei võimalda esile tuua Eduardi idiolekti vahestisi **kohaliku läti murdekeele** jälgi, kui selleks mitte pidada nt kohanime Stampaki kasutust kujul Stompaki. Eesti siirdlased kohalikku (nn tšangalite) murdekeelt aktiivselt ei osanud, kui ehk mõned veidrad laused *resp*. fraasid, n-ö keeleproovid välja arvata. Naabritega suheldi läti ühiskeeles ehk nn Riia keeles. Pole ka otseseid venepoolseid mõjutusi. Ei latgale murdekeelel ega vene keelel polnud dominantset iseloomu. Nii ei saanudki need muid piirkonna vähemuskeeli mõjustada.

On huvitav märkida, et mitmed läti perekonnanimed on Eduard kirja pannud läti vanas kirjaviisis. See on ehk ootuspäranegi, sest kuigi üleminek reformitud kirjaviisile algas Lätis juba 19. saj keskpaiku, stabiliseerus see perekonnanimede kirjutamise uususesse alles pärast 1920. a iseseisva Läti riigi tingimustes (Vaba 2002: 280 jj), kui Eduardil olid kooliõpingud juba seljataga.

Kuid mõningad **läti foneetilised, süntaktilised ja leksikaalsed mõjud** on vaieldamatud.

(18a) Läti sõnadele häälikuliselt lähedased ühised rahvusvahelised sõnad, ühised rööplaenud vms sõnad on lähendatud häälikuehituselt vasta-

vatele läti lekseemidele: *modeliks* ‘mudeliks’ (vrd lt *modelis* [-*o*-] ‘mudel’), *rekviseeritud* ‘rekvireeritud’ (lt *rekvizēt* ‘rekvireerima’), *radio* ‘raadio’ (lt *radio* ‘id.’), *kokku kruuvimas* ‘kokku kruvimas’ (lt (*sa*)*skrūvēt* ‘kruvima’), *katekombas* ‘katakombis’ (lt *katakomba* ‘katakomb’), *feninid* ‘pennid (rahaühik)’ (lt *feniņi* ‘id.’), *airutajatest* ‘aerutajatest’ (lt *airētājs* ‘aerutaja’).

(18b) Ilmneb selge tendents kajastada geminaate *ll*, *mm*, *nn* üksikkonsonandiga: *komunistid*, *komuniste* (siiski ka *kommunistid*), *mamasid* ‘mammasid’ (vrd lt murd *mama* ‘mamma’), viis *šilingid* ‘viis šillingit’ (lt *šiliņš* ‘šilling’), *tuneli* ‘tunneli’ (lt *tunelis* ‘tunnel’), samuti *tunistuse* ‘tunnistuse’.

(18c) Ilmneb selge labiaalvokaalide *ö* ja *ü* delabialisatsiooni tendents: *tinamo* ‘dünamo’ (vrd lt *dinamo* ‘id.’), *komanter* ‘komandör’ (lt *komandieris* ‘id.’).

(19) Läti keele eeskujul traditsiooniliste tagasõnade kasutamine eessõnadena: *kes elas ligi piiri* ‘piiri ligidal’ (vrd lt *pie robežas*); *sain pärast läbi panka kätte* ‘panga kaudu’ (lt *caur banku*).

(20) Esineb lätipärast kohakäänete kasutamist, sh siht- ja asukohta väljendavate kohakäänete lätipärast kattumist: *jalutas .. laulu väljakuse* ‘lauluväljakule’; *tuli seljal* ‘seljas’ *tassida*; [läks] *Eestis* ‘Eestisse’.

(21) Esineb läti tõlkelaene, nt *kartulid sai istutada* ‘maha panna’, vrd lt (*ie*)*stādīt* ‘istutama’, (*ie*)*stādīt kartupeļus* ‘kartuleid maha panema’.

(22) Esineb läti sõnalaene, nt *missa*: *missa on rukki jahust ehk kartulitest vedel pudru*; see läti laen levib kujul *miss* : *missi* küllalt ulatuslikult Lätiga piirnevatel Eesti aladel (Vaba 1997: 134-135).

(23) Inglismaa eluperioodi kirjelduses esineb mõningaid inglise sõnu, nt *monster* ‘koletis’, ja idiomaatikat – *sain kotti töökojast* ‘vallandati’ (vrd ingl *sack* ‘kott; vallandamine’).

Kokkuvõtvalt võib tõdeda, et M-ide suguvõsa Lätis elavate liikmete huvi emamaa vastu pole nõrgenenud ega sidemed Eestis elavate sugulastega katkenud. Ehkki eestikeelset kooliharidust pole nad saanud, on eesti keelt tahetud alal hoida ja kasutada, sealjuures on püütud omandada eesti ühiskeel/kirjakeel, mida väärtustatakse selgelt enam kui murdekeelt. See on selgelt esile tulnud ka Marjo Mela korraldatud vastavateemalise küsitluse andmetel (Mela 2007: 161). Samas on M-ide suguvõsa hästi lõimunud läti keele- ja kultuurikeskkonda, mida on soodustanud suhtlemine läti naabritega, lätikeelne haridus, töötamine lätikeelses keskkonnas, teenimine Läti ar-

mees jms. Võrdleva taustmaterjali toel võib öelda, et M-ide suguvõsa perekonnapärimus annab edasi kogu selle piirkonna eesti siirdlaskonna küllalt tüüpilisi arenguid.

Nenditagu lõpetuseks sedagi, et Lätis elavad eestlased pole Läti ühiskonna elus kunagi laiemalt mõjule pääsenud, selles kaasa rääkinud ega oma keelelisi ja kultuurilisi õigusi häälekalt nõudnud.

Kirjandus

Balodis, Pauls 2008. Latviešu personvārdu etimoloģiskās semantikas teorētiskais modelis un tā realizācija. Theoretical model of the etymological semantics of Latvian personal names and its realization. Promocijas darba kopsavilkums filoloģijas doktora grāda iegūšanai valodniecības zinātņu nozares baltu valodniecības apakšnozarē. Rīga.

Cimermanis, Saulvedis 1964. Mõningaid läänemeresoome ja läti kultuuri ühisjooni Vidzeme talurahva kodustes tarbeesemetes. – Etnograafiamuuseumi aastaraamat XIX. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia, 167–187.

Eestlased Lätis. I Raamat. Peatoim L. Utno, toim K. Kruus. Tallinn: Välis-Eesti, 2007.

Eestlased Lätis. II Raamat. Peatoim L. Utno, toim K. Kruus. Tallinn: Välis-Eesti, 2008.

EEW = Mägiste, Julius. Estnisches etymologisches Wörterbuch I–XII. Helsinki,1982/1983.

Kask, Arnold 1984. Eesti murded ja kirjakeel. Toim H. Rätsep. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi toimetised 16. Tallinn: Valgus.

Mela, Marjo 2001. Latvian virolaiset. Historia, kieli ja kulttuuri. (= Bibliotheca Historica 69). Helsinki.

Mela, Marjo 2007. Läti eestlased. Ajalugu, keel ja kultuur. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Must, Mari 1965. Keskmurde tekstid. Eesti murded II. Toim H. Viires. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn.

Nigol, August 1918. Eesti asundused ja asupaigad. Venemaal. Eesti Kirjanduse Seltsi Kodumaa Tundmaõppimise Toimekonna toimetused 1. Tartu: Postimees. (Vt ka http://www2.kirmus.ee/grafo/index.php?ID=143)

Pajusalu *et al*. 2002 = Pajusalu, Karl, Tiit Hennoste, Ellen Niit, Peeter Päll, Jüri Viikberg 2002. Eesti murded ja kohanimed. Toim T. Hennoste. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Raudvere, Rein 2004. Vana-Laitsna lätistub. – Maaleht 07.10.

Saareste, Andrus 1955. Petit atlas des parlers Estoniens. Väike eesti murdeatlas. (= Skriefter utgivna av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 28). Uppsala.

Saretok, Valve 1955. Läbi uduliniku. Noore vabariigi koolis. Toronto: Orto.

Sinu, minu ja meie Riia. Koost K. Kello ja L. Viitol. Tartu: Vanemuise Selts, 2008.

Vaba, Lembit 1988. Ferdinand Johann Wiedemann leivude uurijana. – Emakeele Seltsi aastaraamat 34. 1988. Sõna ja termin. Tallinn: Eesti Raamat, 74–85.

Vaba, Lembit 1997. Uurimusi läti-eesti keelesuhetest. Eesti Keele Instituut, Tampereen Yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos. Tallinn–Tampere.

Vaba, Lembit 2001. Doktoritöö Läti eestlastest. Marjo Mela. Latvian virolaiset. Historia, kieli ja kulttuuri. Bibliotheca Historica 69. – Keel ja Kirjandus 10, 735–739.

Vaba, Lembit 2002. Tähelepanekuid läti nimedest eesti perekonnanimistus. – *Nime murre*. Pühendusteos Valdek Palli 75. sünnipäevaks 30. juunil 2002. Toim M. Kallasmaa, M. Langemets. (= EKI toimetised 11.) Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 267–291.

Vaba, Lembit 2005. Latvian kieli itämerensuomalaisen suurennuslasin alla. – Latvian historiaa ja kulttuuria. Toim M. Mela ja L. Vaba. Helsinki: Rozentāls-seura, 286–306.

VMS = Väike murdesõnastik I–II. Toim V. Pall. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus, 1982, 1989.

Internetiallikad

Alūksnes rajons = http://www.aluksne.lv (09.02.2009)

Balvu rajons = http://www.balvi.gov.lv (09.02.2009)

Dzīvesstāsti = http://www.dzivesstasts.lv (09.02.2009)

Latgales partizani = http://latvietislatvija.com/Latgales_partizani.htm (09.02.2009)

Rūjienas pilsētas teritorijas plānojuma 2007. gada grozījumi = http://www.rujiena.lv/files/rujiena_pask_r1.pdf (09.02.2009)

ESTONIANS AND THE ESTIONIAN LANGUAGE IN LATVIA

Summary

Estonians and Latvians are neighbours who have shared a common history for many centuries, beginning with contacts made several millennia ago in prehistoric times. The ethnic boundary between Estonians and Latvians was more or less established by the early 13th century; by that time the Latgalians, the precursors of the future Latvian nation, had settled in the vicinity of the Estonian (and Livonian) linguistic areas. Autochthonous South-Estonian linguistic enclaves within the Baltic settlement persisted for centuries. The mass migration of Estonians to Latvian territory began in the late 19th century and lasted until the First World War. A great interest in Riga, the capital of the province of Livonia, for both work and residence, developed in the late 19th and early 20th centuries; it was the most popular emigration destination after St. Petersburg. Estimates differ, but it is likely that there were approximately 28,000 Estonians in Riga in the early 20th century. A desire for land and one's own farm attracted thousands of Estonians to Latvia. One of the most populous and compact Estonian enclaves in Latvian territory was in North-East Latvia near Alūksne (Marienburg); there and even further south it was possible to rent or buy public land on favourable terms in the late 19th century. At the beginning of the 20th century, approximately 4000 Estonians lived in the vicinity of Alūksne.

Books and articles about Estonian Latvians, as well as some scholarly publications, are readily available. They provide a good overview of the emergence of Estonian enclaves in Latvia, the activities of Estonian Latvian societies, the establishment of Estonian-language schools and their activities, and the activities of Estonian congregations, etc.

This brief paper contains an analysis of the birth and demise of the Estonian enclaves in the Liepna, Balvi and Kuprava areas of northeast Latvia, based on the experience of one immigrant family. The area of Liepna (Līpna) is part of Latvian-speaking Livonia in the present-day Alūksne district, whereas Balvi (Bolvi) and Kuprava (Kuprova) are in the Latgale

region. The economy of the Balvi area, especially that of the manor, grew considerably in the later half of the 19th century. New settlers arrived in Balvi from Livonia and Courland, including Estonians who became tenant farmers on the manorial lands. Approximately 30 Estonian families lived in the Liepna area in the 1930s.

The mass deportations of 1941 and especially 1949 greatly reduced the number of Estonian Latvians. This accelerated the demise of Estonian enclaves that had been established in rural areas. As of 1 Jan. 2006, Estonians made up 1.1 percent (272 people) of the population of Alūksne district (24,746). Since the beginning of the last century, the number of Estonians in that region has diminished by 15 times. The population of the Balvi area was 28,305 as of 1 Jan. 2005; no Estonians have been mentioned, but any in the area were probably listed under the category of unspecified nationalities, which represented 1.5 per cent (425 people).

This paper discusses in more detail the language use of Eduard M. (1906-1986) as described in his Estonian-language autobiography *This is My Life*. The autobiography was written in a small 124-page pocket diary and on two sheets of paper. It is not known when Eduard M. began to write his autobiography. The entries reflect the writer's desire to record his life and remarkable adventures, as well as the events of the war that dramatically affected his life. The diary entries end in 1979. In his autobiography, Eduard M. has described his grandfather's emigration to Latvia, his childhood home, farm work, apprenticeship and journeyman years, the conditions in Balvi and elsewhere in Latvia in the 1920s and 1930s, a 15-month period of service in the Latvian army, trips to Estonia, his departure for Germany as a soldier in the German army, life in the DP camps, and emigration to North England. It is clear from his autobiography that the writer had only superficial contact with Latvian in his childhood. The Võru dialect of South-Estonia, strongly influenced by the Standard Estonian of North Estonia, was spoken at home. Communication with neighbouring Estonian farmers and visiting relatives from Estonia was also in Võru dialect. He had closer contact with Latvian (and Russian) when he went to school. In 1921, the schools in the newly independent Latvia adopted Latvian as their main language. The family lore does not contain references to how it was possible for first-generation immigrants to cope with the local languages – Latvian, Russian and Latgale. It does not appear that there were insurmountable barriers in their communication with officials or non-Estonian neighbours.

The autobiography is an exciting linguistic document. It was written by someone who never attended an Estonian-language school. His mother

taught him to read and write at home, which was a usual practice in Estonian and Latvian Lutheran patriarchal village societies. His education was later furthered by reading books (probably including the Bible) and newspapers. North-Estonian language books were used to teach the children of immigrants to read. It is important to point out that although the writer grew up in a linguistic environment where the Võru dialect was spoken, he does not use the phonetic or morphological features characteristic of the Võru dialect in his writing. But there are a number of sounds characteristic of South-Estonian dialects used in common Standard Estonian words. Linguistic features that characterise the early Standard Estonian of North-Estonia, which probably come from biblical language or psalm books, are particularly interesting. There are also some features typical of the later standard language that attest to the writer's interest in contemporary literature published in Estonian and in communicating with native speakers of Estonian. The writings do not allow us to discern traces of a local Latvian dialect (except for some dialectal place names). This is to be expected, because Estonian immigrants did not actively use the local dialect, except for somepeculiar phrases or sentences. Standard Latvian was used to communicate with neighbours. No direct Russian influences can be detected, as neither the Latgale dialect nor Russian held a dominant position and thus did not affect other minority languages in the region. Some Latvian phonetic, syntactic and lexical influences are obvious, such as a tendency to write the double consonants *ll*, *mm*, and *nn* as single consonants or the labial vowels in foreign and loan words in a delabialized form as *e* (< ö) or *i* (< ü). Latvian influences are evident in the use of Latvian post-positions as prepositions, the manner of use of locatives, and the presence of Latvian calques. There are also Latvian loanwords in the vocabulary.

The interest of the family of Eduard M. in their motherland has not diminished and they still maintain ties with their Estonian relatives. Although they have not received any Estonian-language education, they have tried to preserve and use their language. They tend to use Standard Estonian, which they clearly prefer to the dialect. At the same time, the members of the family have been well integrated into the Latvian linguistic and cultural environment. This has been supported by communication with their Latvian neighbours, Latvian-language education, work in a Latvian environment, service in the Latvian army, etc. Based on a comparative analysis, it is possible to extrapolate the experience of the family of Eduard M. to the Estonian enclave in the region.

EESTLASED JA EESTI KEEL ROOTSIS*

Raimo Raag

1. Varased ränded Eesti alalt Rootsi

Ilmselt sattus eestlasi Läänemere vastaskaldale Rootsi elama juba mõne sajandi eest, mil inimestel oli hõlpsam liikuda mööda veeteid kui maitsi. Oletus näib seda usutavam, et vastupidine nähtus, rootsi asustus Eestis, on keskaegset päritolu (Johansen 1951) kui mitte varasemgi (Markus 2004). Eestlaste ammust sattumist rootslaste keskele näikse toetavat *est*-elemendiga kohanimed Ida-Rootsis, eriti Mälari järve ümbruses, mida seostatakse vabakslastud eesti orjade elupaikadega (Lindroth 1916: 194–214; ka R. Raag 1999: 15–20). Ajaliselt tänapäeva poole liikudes leiame kindlaid andmeid, et Eesti alalt pärit oskustöölised olid palgalistena tööl Ojamaal 15. saj lõpus ja 16. saj alguses (Schlüter 2008: 38–41). Isegi kui üksikandmed ei tarvitse muljet avaldada, võib tegu olla n-ö jäämäe veepealse osaga, sest teemat pole arveraamatute, registrite ega kirjavahetuse najal uuritud (Schlüter 2008: 44).

Üks ajaloost tuntud võõrsile siirdumise viise on pagemine, s.t sõltuvuses oleva talupoja omavoliline lahkumine kodukohast. Pageti ühiskondliku ülekohtu, näiteks mõisaorjuse, või nälja, taudide ja sõja eest. Pageda võis ka kurjategija või kuriteos süüdistatu, et pääseda karistusest. Eriti sõja- ja nälja-aastatel võttis pagemine sageli massilise ilme. Lääne-Eestist võidi minna üle mere Rootsi (ja põhjarannikult Soome, mis oli tollal Rootsi kuningriigi osa) seoses Liivi sõja ja sellele järgnenud sõjaliste konfliktide, küüditamiste, nälja, katku ja muude taudidega ajavahemikus 1558–1629. Sedagi teemat pole seni üksikasjalikumalt uuritud.

Teadaolevalt esimene ulatuslikum rändevoog Eesti aladelt Rootsi toimus Põhjasõja ajal, mil paljud rootsi ja saksa soost ametnikud, kirikuõpetajad ja sõjaväelased otsustasid põgeneda vaenuvägede eest üle mere ema-

* Artikkel on valminud Rootsi Teadusnõukogu (*Vetenskapsrådet*) rahastatud projekti "Rootsieesti keel" raames. Kasutatud lühendid: eRts = rootsieesti keel(es); eE = eesti normi- või ühiskeel(es); rts = rootsi keel(es), ingl = inglise keel(es), vn = vene keel(es). Kasutan nimetust "rootsieesti keel" Rootsis elavate eestlaste ja eestlaste järeltulijate eesti keele üldnimetusena.

maale, eeskätt Stockholmi. Säilinud nimekirjad loendavad tuhandeid põgenikke. Lisaks rootslastele-sakslastele ja nende teenijasperele, kes mõistagi olid kohalikud, s.t eestlased, leidus põgenike hulgas ka mõni talupere, kalur ja loots (R. Raag 1999: 26). Vaevalt et Rootsis sellest eesti püsiasustust tekkis, kuid nii mõnedki rootsi ja saksa soost põgenikud suutsid jätta püsivaid jälgi Rootsi kultuurilukku (R. Raag 1998; 1999: 27).

18. sajandist leidub teateid sotsiaalabi vajavate Eesti- ja Liivimaa päritolu vaeste kohta Kesk-Rootsi väikelinnades (R. Raag 1999: 27). Teada on sedagi, et süveneva mõisaorjuse eest pages eesti ja rannarootsi talupoegi Lääne-Eesti saartelt ja rannikult Rootsi kogu 18. saj teise poole vältel. Pagejate arv oli ajuti üsna suur, näiteks aastail 1781–1794 kokku 2000–3000 inimest. Tsaarivõimud nõudsid neid enamasti tagasi, kuid see saatus langes osaks vaid üksikutele (Papp 1988, 1993; Svanberg, Tydén 1992: 198–200). Näib, et eestlaste järjepidev ümberasumine Rootsi saabki alguse 18. sajandi pagejatest.

18. ja 19. sajandil pagenud pärinesid Eestimaa ning Liivimaa eesti osa rannikualadelt, alates Soome lahe idaosast kuni Saaremaa lõunatipu ja Ruhnuni välja. Suunduti peamiselt Ojamaale ehk Gotlandile, k.a Fårö ja Gotska Sandö saarele, ja mandrile Toröst (Nynäshamni linnast lõunas) kuni Singöni Roslageni põhjaosas. Mõnel väiksemal saarel, nt Gotska Sandö, olnud eestlased koguni esimesed püsiasukad. Ida-Ojamaal Katthammarsviki asulas moodustasid juurdetulijad enam kui 10% elanikest ja eesti keelt olevat kasutatud seal suhtluskeelena veel 19. saj teisel poolel (Papp 1988, 1993). Pagemine jätkus 1860. aastateni, mil Eesti- ja Liivimaal kaotati teoorjus.

Eestlaste mõningast rännet kolme krooni kuningriiki ilmnes veel 19. saj teisel poolel ja 20. saj algusaastatel. Nende 182 eestlaste hulgas, kes 1918. aastal taotlesid elamisluba (rts *uppehållsbok*, *ubok*), olid 35 saabunud aastail 1864–1903 (Hammar 1964: 318, tabel 12). Lõpuks oli Rootsi pealinna koondunud nii palju eestlasi, et jõuti eesti ühingu rajamiseni kas aastal 1904 (Luksep 2006: 218) või 1905 (Svanberg, Tydén 1992: 224). See ei saanud kronoloogilistel põhjustel olla seotud eestlaste järgmise rändevooga, mis algas 1906. aastal. Niisiis oli eestlasi juba enne 1906. aastat sedavõrd arvukalt, et nendest piisas oma seltskondliku ühenduse loomiseks. Stockholmi Eesti Ühing toimis teatud moel veel 21. sajandi lävel ja oli seega vanim eesti organisatsioon Rootsis.

Eestlaste järgmine rändevoog Rootsi toimus 1906–1914. Saabujad olid 1905. aasta rahutustega seotud poliitilised põgenikud, kes siirdusid monarhistlike mustsadalaste ja tsaarivägede karistussalkade eest Rootsi. Neist

800 kuni 1000 põgenikust moodustasid lõviosa eestlased, kellest kolmandik pöördus hiljem kodumaale tagasi. Rootsi jäänutest taotlesid mitmed Rootsi kodakondsust, kuid ametivõimud nende soovi üldiselt ei rahuldanud (Loit 1990, 2005; ka Hammar 1964: 97–100). Stockholmi südalinnas, aadressil Grev Turegatan 36A, seadsid põgenikud sisse Eesti büroo (Björkegren 1985: 332).

1910. aastal toimus Rootsi esimene rahvaloendus, kus registreeriti elanikkonna sünniriik ja kodakondsus, mitte rahvust ega emakeelt. Seda põhimõtet järgib Rootsi rahvastikustatistika siiani. Niisiis ei kajasta 1910. aasta rahvaloendus Rootsi eestlaste arvu, sest Eestit polnud veel riigina olemas. Need eestlased, kes elasid rahvaloenduse ajal Rootsis, registreeriti kas Vene kodanike, Venemaal sündinute või rootslastena. Viimasel juhul oli tegemist naturalisatsiooni korras Rootsi kodakondsuse omandanud isikutega. Esimene rahvaloendus, mille andmestik eestlasi kajastab, toimus 1920. aastal. Siis elas Rootsis 327 Eestis sündinud inimest ja 232 Eesti Vabariigi kodanikku. Järgneva, 1930. aasta rahvaloenduse järgi elas Rootsis 492 Eestis sündinut ja 184 Eesti kodanikku (FR 1945: 22, 24). Need andmed, nagu Rootsi statistika üldse, ei kajasta eestlaste tegelikku arvu. Loendatud Eesti sünnipäraga inimeste ja Eesti kodanike kõrval pole arvesse võetud eesti vanemate Rootsis sündinud lapsi, ei muu kodakondsusega eesti rahvusest ega eesti emakeelega isikuid.

Ränne jätkus 1930. aastatel. Eesti Vabariigi välisrände statistika kohaselt siirdus aastail 1930–1934 Rootsi keskmiselt 36 Eesti elanikku aastas. Hiljem see arv suurenes: 1935. aastal lahkus Rootsi 48, 1936. aastal 106 ja 1937. aastal 151 inimest. Välja rändas majateenijaid, põllutöölisi ja meremehi, valdavalt eestirootslased (Tomberg 1938: 135-136, tabel 3). Peale eestirootslaste asus Rootsi elama ka eesti naisi, kes olid rootslasega abiellunud. Niisiis oli 1920.-1930. aastate ränne Rootsi oma põhiolemuselt tööja pereränne.

Kuigi Rootsi eestlaste arv enne Teist maailmasõda polnud suur, osutasid nad rühmasisest aktiivsust – jätkuvalt tegutses Stockholmi Eesti Selts. Tõsisest Rootsi-poolsest huvist Eesti, eestlaste ja eesti keele vastu kõneleb eesti keele lektoraadi loomine Stockholmi erakõrgkoolis, hilisemas Stockholmi ülikoolis. Eesti keele lektor kutsuti Eestist ja õppetöö algas 1938. aasta sügisel (R. Raag 1996: 154; 2002: 60–64). Varem oli täispikki eesti keele kursusi loetud Uppsala ülikoolis 1901/02. õppeaastal, 1906. a sügissemestril ning 1911. a kevad- ja sügissemestril (R. Raag 1996).

2. Ränded alates Teisest maailmasõjast

Ehkki arvestatav hulk eestlasi on Rootsis elanud juba ammustest aegadest, kujunes Rootsi eestlaskond selliseks, nagu me seda praegu tunneme, eelkõige Teise maailmasõja aegse suure põgenemise tulemusena.

Esimesed Eestist lahkujad jõudsid Rootsi varsti pärast vastastikuse abistamise pakti sõlmimist Eesti Vabariigi ja Nõukogude Liidu vahel 28. septembril 1939. Hiljem põgeneti Rootsi väikeses ulatuses nii Nõukogude kui ka Saksa okupatsiooni aastail. 1943. aastal läksid omavolitsi või evakueeriti Rootsi riigi toetusel eestirootslased, nende seas paar tuhat eestlast. Eestlaste massiline põgenemine algas augustis 1944, tipnes septembris ja jätkus oktoobriski (Kangro 1976; Andræ 2004; Eelmäe 2005; R. Raag 2006). Sõja lõppedes, mais 1945, oli Rootsis arvele võetud 28 369 eestimaalast: 21 815 eestlast ja 6554 eestirootslast (Berge 1992: 33; ka Reinans 2006: 126, tabel 2)[1]. Ehkki enamik põgenikke jäi Rootsi püsivalt elama, siirdusid mõned tuhanded ülemeremaadesse, eelkõige Kanadasse, Ameerika Ühendriikidesse, Austraaliasse, Argentinasse ja Lõuna-Aafrikasse. Samas lisandus eesti põgenikke peamiselt Saksamaalt. 1950. aastal, kui sõjajärgsed edasiränded olid jõudnud vaibuda, registreeriti Rootsi rahvaloendusel 25 062 Eestis sündinud inimest (FR 1950: 74, tabel U).

Sõjajärgsetel aastatel sai Rootsi eestlaskond mõningast lisa isegi Eestist. Mõnel, enamasti pensionäridel, lubati pärast Stalini surma ühineda oma Rootsis elava lähisugulasega, mõnel õnnestus eri teid pidi Rootsi põgeneda. Omaette rühma moodustavad need Nõukogude Eesti elanikud, kes 1970.-1980. aastatel Rootsi kodanikuga abiellusid ja asusid abikaasa juurde elama. Kui palju selliseid uustulnukaid täpselt oli, pole võimalik kindlaks teha. Et Eesti polnud iseseisev riik, läksid tulijad Rootsi statistikas kirja Nõukogude Liidu kodanikena, nagu ka venelased ja paljud teised rahvused. Kas põgenikuna või pererände tulemusel võis Nõukogude ajal Rootsi jõuda hinnanguliselt tuhatkond eestlast.

Alates 1980. aastate lõpust, mil Nõukogude Liit hakkas lagunema, sai eestlaste ränne uue hoo, mis pole vaibunud seniajani. Ümberasumise põhjuseks said peamiselt pereloomine, õpingud või töö, näiteks ehitustel, lapsehoidja või teadlasena. Aastate 1991–1999 kohta pole Eesti ja Rootsi

[1] Sama aruande kohaselt oli 8. juuni 1945. aasta seisuga lisaks eestlastele ja eestirootslastele Rootsi saabunud 3479 lätlast, 429 leedulast, 1310 "Nõukogude venelast ja endist venelast" ning 1048 ingerimaalast.

vahelise rände kohta andmeid, kuid aastail 2000–2008 kolis Eestist Rootsi 3215 Eesti sünnipäraga inimest ja Rootsist välja 907 Eesti sünnipäraga inimest. Niisiis kasvas 21. sajandi esimesel üheksal aastal Eestist Rootsi asunute hulk 2308 inimese võrra. Samas ajavahemikus rändas Rootsi 3120 Eesti kodanikku (2033 naist, 1087 meest) ja Rootsist välja 778 Eesti kodanikku (444 naist, 334 meest). Rootsi kodakondsusse astus 938 Eesti kodanikku, vt http://www.ssd.scb.se/databaser/makro/Produkt.asp?produktid =BE0101 (10.05.2009). Tähelepanu väärib naiste selge ülekaal. Rändestatistikas moodustavad naised enam kui 60% ja Rootsi kodakondsusesse astunute hulgas koguni üle 70%.

Kõik Eestist Rootsi rännanud Eesti sünnipäraga inimesed pole küll rahvuselt eestlased, nende hulgas on ka venelasi ja usutavasti veel teistest rahvustest isikuid. Kui oletada, et siirdlaste rahvuslik koostis vastab Eesti elanikkonna keskmisele, tähendaks see, et eestlasi oli neist 68%. Kui üldarvust lahutada oletatav mitte-eestlaste arv, saaksime aastatel 2000–2008 Eestist Rootsi asunud eestlaste arvuks 1569.

Pole põhjust arvata, et sajandivahetusele eelnenud aastatel oleks Rootsi asunud oluliselt vähem Eesti elanikke kui pärast sajandivahetust. Niisiis võiks mõningase tõenäosusega väita, et kogu perioodil pärast Eesti taasiseseisvumist (1991–2008) on Rootsi elama asunud eestlaste arv umbes 3100.

3. Rootsi eestlaste arv, vanusrühmad ja sotsiaalne struktuur

End eestlaseks pidavate inimeste arv Rootsis on ja jääb teadmata, sest, nagu eespool märgitud, ei tehta Rootsis rahvastiku keele- ega rahvusstatistikat, statistika kajastab vaid kuningriigi elanike sünniriiki ja kodakondsust. Päris viimastel aastatel on statistikas märgitud, kui palju on Rootsis sündinud lapsi, kelle üks või mõlemad vanemad on sündinud väljaspool Rootsit.

Tabelis 1 esitatud andmetes leidub ebatäpsusi. Esiteks on Eestis sündinud isikute hulgas ka eestirootslased (juba 1920. ja 1930. a loendustel) ja ka teistest mitte-eesti rahvustest isikud. Teiseks ei kajasta tabel neid eestlasi, kes sündisid Rootsis või muudes riikides – näiteks Venemaal ning opteerusid 1920. aastail Eestisse ja põgenesid Teise maailmasõja päevil Rootsi. Nende arvu on hinnatud umbes tuhandele (Reinans 2008: 1030). Kolmandaks pole hõlmatud eestlasi, kes saabusid Nõukogude ajal – nende sünniriigiks on märgitud NSV Liit. Neljandaks sisalduvad taasiseseisvumi-

sele järgnenud arvudes ka Eestis sündinud mitte-eestlased, eelkõige venelased. Sellest tulenevalt peab tabelis toodud arvudesse suhtuma reservatsioonidega – need ei võrdu eestlaste tegeliku koguarvuga, vaid viitavad üldisele suurusjärgule.

Tabel 1. Eesti sünnipäraga isikute arv Rootsis 1920–2008

Aasta	Mehi	Naisi	Kokku
1920	179	148	327
1930	187	305	492
1945	6 822	7 502	14 324
1950	12 800	12 262	25 062
1970	9 333	9 180	18 513
1980	7 512	7 819	15 331
1990	5 665	6 308	11 973
2000	4 417	5 836	10 253
2008	3 904	5 859	9 763

Allikad: Rootsi statistika aastaraamatu "Statistisk årsbok för Sverige" aastakäigud, 1920., 1930., 1970. aasta rahvaloenduse andmed ning Statistika Keskbüroo koduleht aadressil http://www.ssd.scb.se/ (vaadatud 13.02.2009).

Praegu võib Rootsi eestlaste kogukonnas eristada viit põlvkonda. Esimesse kuuluvad need, kes on sündinud Eestis, kusjuures see põlvkond jaguneb kaheks: 1) need, kes olid põgenedes täisealised (snd kuni 1930) ning 2) need, kes lahkusid Eestist lapseeas (snd 1931–44) ja said oma hariduse osaliselt või täielikult Rootsis. Teine põlvkond (snd 1944–59) on esimene Rootsis sündinute põlvkond ja kolmas selle teise põlvkonna Rootsis sündinud järglased (snd 1960–75). Neljas põlv, s.o kolmanda põlvkonna lapsed, on sündinud alates 1976. aastast ja viies põlvkond alates 1992. aastast. Põlvkondlikku kuuluvust olen tähistanud järgmiselt:

1a – Eestis sündinud ja hariduse omandanud (snd 1930 või varem);
1b – Eestis sündinud, lapsena Rootsi saabunud (1931–44);
2 – esimene Rootsis sündinud põlvkond (1944–59);
3 – teine Rootsis sündinud põlvkond (1960–75);
4 – kolmas Rootsis sündinud põlvkond (1976–91).

Teise maailmasõja ajal Rootsi asunud eestlaste sotsiaalse struktuuri kohta annab kõige enam teavet Heino Tombachi (aastani 1962 Tarm) kogutud materjal. See jaguneb kahte ossa: 1) statistilised üldandmed kõigi vähemalt 16-aastaste Eestis sündinud isikute kohta, kes elasid 1950. aastal Rootsis ning 2) sotsioloogiline ankeetuuring, mille Tombach viis läbi ühe viiendiku Rootsis elanud eestlaste hulgas 1953. aastal. Et leivatöö kõrvalt ei jätkunud tal aega andmete läbitöötamiseks ja tulemuste doktoritööks vormistamiseks, avaldas ta kogutud materjali põhjal vaid lühikese ülevaate eestlaste kohanemisest (Tarm 1957). Pärast Tombachi surma on ta küsitlusandmeid töödelnud ja tulemusi trükis avaldanud Alur Reinans (2008).

Tombachi andmeil oli Rootsi eestlaste vanuse- ja soojaotus ebaühtlane. Meeste ülekaal valitses iseäranis noorte hulgas: palju oli 19–23-aastaseid ja 38–40-aastaseid, vähe üle 55 aasta vanuseid. Vanus võis erineda isegi tulekumaa järgi, näiteks Soome kaudu saabujad olid valdavalt noored mehed, nn soomepoisid (Reinans 2008: 1043-1044).

Vanusejaotusest johtuvalt oli Teise maailmasõja aegsete põgenike hulgas palju vallalisi. Abielulistest saabus Rootsi umbes kümnendik ilma abikaasata. Naistel võis abikaasa olla arreteeritud või mobiliseeritud, meeste puhul võib oletada põgenemist otse sõjaväest (Reinans 2008: 1045). Vallaliste suur ülekaal võrrelduna Rootsi keskmisega iseloomustab eestlasi ka hiljem (Reinans 1999).

1953. aastal oli Rootsi eestlastest 53,1% algharidusega, 13,7% keskkooli-, 23,5% gümnaasiumi- ja 9,8% ülikooliharidusega (Reinans 2008: 1329). Rootsi eestlaste keskmine haridustase oli seega kõrgem kui Eestis enne sõda ja see ületas ka Rootsi keskmise (Reinans 2008: 1328). Kõige tavalisem elukutse kodumaal enne põgenemist oli põllumees, üpris paljud olid olnud kalurid, ametnikud või teenistujad (Reinans 2008: 1336; ka R. Raag 2006: 91-92).

Tombachi küsitletud meestest olid 60,7% ja naistest 50,0% elanud lapsepõlves maal (Reinans 2008: 1333, tabel 7), kuid tema materjal ei sisalda täpsemaid andmeid alade kohta Eestis, kust põgenikud pärinesid. Muudest andmetest nähtub, et ülekaalus olid Lääne-Eesti saarte ja üldse rannikualade (Pärnu-, Lääne-, Harju-, Virumaa) ning sadamalinnade elanikud. Ka tartlasi oli palju, sest rinne jõudis Tartuni varakult ja elanikud põgenesid sõja jalust ranniku poole (Kangro 1976: 42; Põdrus 1980; R. Raag 1982: 104; V. Raag, R. Raag 1992: 39; R. Raag 2006: 91). Rannikuelanike ülekaalu oletab ka Reinans (2008: 1340-1341).

Reinans juhib tähelepanu asjaolule, et tegelikult ei iseloomusta Tombachi andmestik otse Rootsi põgenenuid. Küsitluse korraldamise ajaks 1953. a oli Rootsist juba lahkunud üle 7000 isiku peamiselt ülemeremaadesse ning tulnud lisaks 2000–3000 eestlast peamiselt Saksamaalt (Reinans 1999: 8-9; 2008: 1341). Algne põgenikkond olevat Reinansi hinnangul olnud tunduvalt noorem, suuremas ulatuses maalt pärit ja madalama haridustasemega kui 1953. aastal Rootsis elanud eestlased (Reinans 2008: 1341).

Põgenike põlvkond pärines valdavalt maalt, kuid Rootsis asuti väga suures ulatuses elama linnadesse – nagu see immigrantidega üldiselt kipub olema. Juhuslikesse kohtadesse (nt koolid või koguduste majad) korraldatud esmastest ööbimiskohtadest viidi põgenikud karantiini selleks ette valmistatud laagrites. Karantiinis tuli veeta vähemalt kaks nädalat. Laagreid oli umbes 175 ja need asusid mitmel pool Kesk- ja Lõuna-Rootsis (vt Andræ 2004: 114-115, laagrite loetelu: 166–172). Laagris elati üldjuhul lühikest aega.

1945. a kevadel olid peaaegu kõik põgenikud laagritest lahkunud ning leidnud töö- ja elukoha mitmel pool Rootsis; viimased laagrid likvideeriti augustiks 1945. Heino Tombachi andmetel elas 1953. aastal üle veerandi Rootsi eestlastest Stockholmis ja selle eeslinnades (Sundbyberg, Solna, Lidingö ja Nacka). Ligi 11% põgenikest elas Göteborgis ja selle eeslinnades (Partille ja Mölndal). Suurlinnadele järgnesid Norrköping (4,5%), Borås (4,2%), Eskilstuna (2,7%), Uppsala (2,6%), Södertälje (2,5%), Helsingborg (1,8%), Malmö (1,3%), Alingsås (1,3%), Halmstad (1,3%), Lund (1,0%), Kumla (0,9%) ja Olofström (0,8%) (Reinans 2008: 1348, tabel 19). Kõik need asulad on tööstuskeskused, kuigi Uppsala ja Lund on enam tuntud ülikoolilinnadena, kuhu koondusid ka paljud eesti teadlased ja kultuuritegelased. Olofström on väike Lõuna-Rootsi tööstusasula, kuhu värvati tööjõudu eestlaste hulgast Saksamaalt.[2] 1980. aastatel elas veidi enam kui 60% Eestis sündunud isikutest mõnes suurlinnas, s.t Stockholmis, Göteborgis või Malmös, neist omakorda 44% Stockholmis (koos eeslinnadega) (Reinans 1986: 77).

Pärast Teist maailmasõda oli Rootsis lihtne tööd leida, sest riigis valitses tööjõupuudus, eriti põllumajanduses, metsanduses ja tekstiilitööstuses. Seetõttu töötas enamik põgenikest algul talutöödel (Skåne kohta vt Olsson 1995) või metsas, hiljem tööstuses. Paljude naiste esimeseks töökohaks olid rootsi kodud, kus teeniti leiba koduabilisena. Haritlastele, kel oli Rootsi tööturul kohast tööd leida raske, seadis riik sisse nn arhiivitöö (*arkivarbete*), mis

[2] Olofströmi eestlaste ja ungarlaste hulgas tehtud etnoloogiliste välitööde tulemustest vt Karlsson, Åkesson 1970; Simonsson *et al*. 1970; Hellborg *et al*. 1970.

võimaldas neil oma erialal edasi tegutseda. Aastatel 1947–1951 lisandus üksikutele valitutele veel riikliku teadusstipendiaadi (*stipendier för assistentarbete*) võimalus. Uppsala eestlastest said 1948. aastaks selle stipendiumi õigusteadlane Richard Ränk, keeleteadlane Andrus Saareste, riigiteadlane Artur Mägi ja zooloog Johannes Lepiksaar. (Uppsala ülikoolis töötanud arhiivitöötajatest ja teadusstipendiaatidest vt Engelbertsson 1997.) Rootsi keskmise taustal paistsid eestlased silma kõrge tööhõivega. Eriti silmatorkav oli see – võrreldes rootslannadega – eesti naistel (Reinans 2008: 1348-1349).

Eestlaste kutsealane jaotus 1953. aastal näitab lihttööliste, tööliste ja oskustööliste väga suurt ülekaalu (61,9%), spetsialiste ja ametnikke oli 28,3% ning juhte ja tippspetsialiste 9,9% (Reinans 2008: 1350, tabel 20). Paarkümmend aastat hiljem toimus nihe spetsialistide ja ametnike ning juhtide ja tippspetsialistide osatähtsuse suurenemise suunas. Selleks ajaks olid tööturule hakanud ilmuma Eestist lapsena lahkunud või Rootsis sündinud eestlased, kes olid saanud üldjuhul parema hariduse kui täisealistena põgenenute põlvkond (Reinans 1986: 75; 2008: 1350; R. Raag 1989: 788).

Rootsi eestlaste teise, kolmanda, neljanda ja nüüd juba viienda põlvkonna kohta ei ole kuigi palju teada ja Heino Tombachi kombel neid küsitletud pole. Teise põlvkonna kohta on tehtud mõningaid statistilisi arvutusi. 1994. a oli Rootsis kokku 15 084 isikut, kelle vähemalt üks vanem oli sündinud Eestis. Vaid 2882 isikul olid Eestis sündinud mõlemad vanemad (Reinans 1999: 10-11). See näitab segaabielude suurt osatähtsust, mis on ootuspärane vallaliste suure ülekaalu tõttu põgenike hulgas (vt eespool). Teine põlvkond paistab silma oma kõrge haridustaseme poolest, võrreldes sama vanuserühmaga Rootsi kogurahvastikus (Reinans 1999: 13–16). Reinans märgib, et eesti põgenikud, olenemata oma haridustasemest, väärtustasid haridust ja püüdsid võimaldada oma lastele kõrgemat haridust. Rootsi töölisklassi suhtumine hariduse omandamisse on olnud seevastu eitav (Reinans 1999: 16). Kõrgema haridustasemega on kaasnenud sotsiaalmajanduslik edukus.

4. Rahvuslik ühistegevus

Põgenikud seadsid end uuel asukohamaal kohe sisse ning rajasid ulatusliku seltside, ühingute, klubide, koondiste, skaudi- ja gaidilipkondade, usuühingute, koolide ja täienduskoolide, ajalehtede-ajakirjade ja kirjastuste võrgustiku (Pae 1956; Asutusi 1956; Kangro 1976; R. Raag 1989). See võrgustik on oma põhistruktuurilt olnud püsikindel küll seitsme aastakümne

vältel, kuid selles on toimunud ja toimub pidevalt muutusi: mõned ühendused lõpetavad tegevuse (seda juhtus eriti pärast Eesti iseseisvuse taastamist), teisalt luuakse neid vajaduse korral veel juurde.

Enne Rootsi eestlaskonna seltsielu kirjeldamist peab märkima, et mitte kõik eestlased ei lülitunud uuel asukohamaal rahvuslikku ühistegevusse, osa jäi sellest ühel või teisel põhjusel kõrvale (R. Raag 2001: 187-188; Reinans 2006: 144). Sama kehtib nende Rootsis sündinud järglaste kohta. Need, kes eestlust kannavad, moodustavad tuumiku ehk *Rootsi eestlaskonna* – 1980. aastail Hain Rebase hinnangul 4000–5000 isikut (H. Rebas 1986: 198). Pole põhjust arvata, et selle suurus oleks praeguseks oluliselt muutunud. Organiseeritud eestlaskonna kõrval on ka neid eestlasi ja eestlaste järglasi, kes rahvuslikust ühistegevusest osa ei võta, kuid kes on teadlikud oma eesti sünnipärast või päritolust ja võivad selle üle uhkustki tunda. Nendest võib kõnelda kui eestlaskonna perifeeriast ehk *peite-eestlusest* (R. Raag 2001: 187–189). Mõnel elu hilisemal etapil võib peite-eestlane end siduda organiseeritud eestlaskonnaga, nii nagu tuumikusse kuuluv eestlane võib eralduda peite-eestlaseks. Leidub eesti päritolu inimesi, kes elavad väljaspool eestlust ja samastuvad rootslastega. Neid ei tule arvata Rootsi eestlaste hulka kuuluvaks.[3] Käesolevas kirjutises tähistab *Rootsi eestlaskond* organiseeritud eestlaskonda, kuid *Rootsi eestlased* ehk *eestlased Rootsis* hõlmab ka peite-eestlasi.

Paguluses loodud rahvuslikud ühendused jagunevad kolme tüüpi: a) iseseisvusaegse Eesti organisatsioonide pagulasvariandid, b) pagulaseluks vajalikud ühendused ning c) asukohamaa, antud juhul Rootsi organisatsioonide eesti osakonnad (Luksep 2006: 212).

Seltsitegevuses võib eristada kolme tasandit: kohalik, regionaalne ja rahvusvaheline. Linnades, kus eestlasi on organiseeritud ühistegevuseks piisavalt, on elu keskpunktiks tavaliselt kohalik eesti selts. Selle juures võivad kas toimkondadena või täiesti iseseisvalt tegutseda veel mitmesugused ühendused, olgu teatritegemiseks, laulmiseks, rahvatantsuks, sportimiseks, kirjanduse lugemiseks-arutamiseks või muusika kuulamiseks. Sageli on olemas ka luterlik kogudus või selle pihtkond või kohalik pensionäride ühing. Regionaaltasandi ühenduste tegevusväli ei piirdu konkreetse linna ega paikkonnaga. Praegu on sellised näiteks Kogujate Klubi, Eesti Arstide Selts Rootsis ja Eesti Ettevõtjate Klubi Rootsis. Mitmel kohalikul või regionaal-

[3] See ei kehti mõistagi ainuüksi Rootsi eestlaskonnas, vaid käib kõigi väliseesti kogukondade kohta.

sel organisatsioonil on sidemeid ja koostööd vastavate eesti ühendustega mujal maailmas. 1955. a oktoobris asutati New Yorgis Ülemaailmne Eesti Kesknõukogu (ÜEKN) asukohaga Ameerika Ühendriikides, et ühendada kõiki eesti kogukondi välismaal (väliseesti seltsitegevusest vt Eesti Kroonika 1957; R. Raag 1999: 76–79; väliseesti keskorganisatsioonidest vt H. Rebas 1986; Made 2002; tegevuse kroonikat vt Horm *et al*. 1994).

Rootsis tegutseb praegu sadakond eesti organisatsiooni (nimekiri ja kontaktandmed vt http://www.eesti.ee/rahvuskaaslased/), rõhuv enamik Kesk-Rootsi linnades (Stockholm, Uppsala, Gävle, Eskilstuna, Örebro, Norrköping, Göteborg) või piirkonnas (Värmland, Ojamaa), lisaks Lõuna-Rootsis (Lund, Malmö) ja Põhja-Rootsis (Luleå linn).[4] Neljas linnas on rahvuslik tegevus koondunud Eesti Maja (Stockholmis, Göteborgis ja Lundis) või Eesti Kodu (Uppsalas) ruumidesse, usuühinguid on 10: seitse Eesti Evangeelse Luteriusu Kiriku kogudust, mis moodustavad omaette praostkonna, kaks Eesti Apostliku Õigeusu Kiriku kogudust (Stockholmis ja Göteborgis) ning Eesti Nelipühi Kiriku Stockholmi kogudus. Rootsi eestlaskonnale kuulub kolm vabaõhupiirkonda (Metsakodu Sandhemi lähedal Västergötlandi maakonnas, Veskijärve Gnesta lähedal Södermanlandis ja Koitjärve Kungsbacka lähedal Hallandis) ning kaks suvekodu – üks Kärr-Sämstadis Bohuslänis (lähemalt A. Rebas 2004), teine Ugglarpis Hallandis. Stockholmis tegutsevad 9-klassiline eesti põhikool (alates 1945; 2007/2008. õa 182 õpilast), lasteaed (1970; praegu 23 last) ja mudilasring (alates 2006; praegu üle 100 lapse). Göteborgis töötab lastevanemate kooperatiivi kujul kakskeelne eelkool (alates 1987; praegu 17 last, neist 8 eesti päritolu), Ojamaal on tegevust alustamas mudilasring. Stockholmis Gröndali linnaosas paikneb 35 kahetoalise korteriga Eesti Seenioride Kodu (2005). Stockholmis ilmub kord nädalas 1959. a alustanud Eesti Päevaleht (enam kui 2000 tellijat) ja 1957. a asutatud poliitika ja kultuuri ajakiri Rahvuslik Kontakt (neli numbrit aastas).

Üleriigilise katusorganisatsiooni funktsiooni täidab 1993. aastal asutatud Rootsi Eestlaste Liit (REL), mille eesmärkideks on Rootsi eestlaste huvide kaitsmine, Eestit käsitleva informatsiooni levitamine ning eesti kultuuritegevuse toetamine Rootsis. Liidu kõrgemaks organiks on Rootsi Eestlaste

[4] Eri linnade eestlaskonna kohta avaldatud käsitlusi: Uppsala (Aunver, Keeleste, Mark 1955; Borevi, Svanberg 1993: 76–93), Göteborg (Bergman, Jakobsson 1984; A. Rebas 2005), Kumla (V. Raag, R. Raag 1988), Västerås (Västerås Estniska Förening 1990), Norrköping (Adamson, Pundi, Äro 2001). Põhjaliku ülevaate organiseeritud eestlaskonna paiknemisest ja seltsielust 1970. aastate keskel annab Bernard Kangro (1976: 215–272).

Esindus (REE). Enne REL-i moodustamist tegutses esindus iseseisva organisatsioonina (asutatud 1954), olles Rootsi eestlaskonna poolt üldvalimistel valitud esinduskogu. Esimesed valimised toimusid aastal 1956, praegune 40-liikmeline esinduskogu valiti 2006. a sügisel neljaks aastaks. REL on Ülemaailmse Eesti Kesknõukogu liige. REL-il on internetis oma koduleht (http://www.rel.ee/), niisamuti REL-i keelekomisjonil (http://keeleveeb.blogspot.com/).

1973. aastal oli Rootsis 204 eesti organisatsiooni (SOU 1974: 278, tabel) ehk kaks korda enam kui praegu. Vähenemisel on olnud mitu põhjust. Paguluse alguses oli mitmesuguste maailmavaateliste, isiklike või muude vastuolude tõttu loodud palju, tihti väga väikesi ühendusi ja seetõttu kannatas eestlaskond veel 1970. aastatel ilmse üleorganiseerituse all. Mitte ilma põhjuseta ei tekkinud kõnekäänd: *kus elab kaks eestlast, seal on vähemalt kolm eesti keskorganisatsiooni*. Teatud isepuhastumine toimus seoses Ülemaailmsete Eesti Päevade ehk ESTO-80 korraldamisega Stockholmis 1980. aastal, mil osa ühendusi otsustas omavahel ühineda või lõpetas juhtivate tegelaste vananedes ja liikmeskonna kokku kuivades oma tegevuse sootuks. Teine, suuremgi organisatsiooniline ümberrivistumine toimus pärast Eesti taasiseeisvumist. Siis leiti, et paguluse eesmärk – vaba Eesti – on saavutatud ja et nüüd on vaja rahvuslikku ühistegevust kohandada uue olukorraga. Praktiliselt kõik eesti poliitilised organisatsioonid olid minetanud oma tegevuseesmärgid ja lakkasid olemast.

5. Eestikeelne haridus

Eesti põgenikud olid paguluse alguses veendunud, et peagi pöördutakse vabasse Eestisse tagasi. Et kergendada laste kohanemist Eesti kooliga ja vältida nende võimalikku mahajäämist, tuli kanda hoolt selle eest, et lapsed õpiksid emakeeles. Sel põhjusel pandi suurt rõhku eestikeelsele haridustööle. Kuigi ajapikku selgus, et Eesti vabanemist pole niipea oodata, jätkus eestikeelne haridustöö, sest paljud noored olid jõudnud olukorrani, kus eesti keeles lugemine ja kirjutamine, vahel isegi rääkimine, tekitas neile raskusi.

Eesti keele püsimise vältimatu eeldus on, et keelt antakse edasi põlvest põlve ehk teisisõnu – eesti vanemad (segaabielu puhul eesti lapsevanem) õpetavad oma lastele eesti keelt. Järelikult saab eesti keele püsimine alguse keele esmasest kasutuskohast – kodust. Lapsepõlvekodus omandatud eesti

keele oskust toetavad ja arendavad Rootsis tegutsevad eesti koolid, kuid vanemate tegematajätmisi need korvata ei suuda.

Emakeelse hariduse küsimuse lahendasid põgenikud omaalgatuslikult, korraldades eesti kooliõpetust juba põgenikelaagrites. Esimene laagrikool organiseeriti Vikingshilli laagris Kummelnäsis (praeguses Nacka vallas Stockholmist kagus) veebruaris 1944 (Mark 1952: 35), seega juba enne põgenike massilist saabumist. Põgenike hulgas läbi viidud ankeetküsitlusest selgus, et Rootsi saabus umbes 2000 algkooliõpilast, 800 keskkooli- ja gümnaasiumiõpilast ja ligi 400 algkooliõpetajat (Lauri 1965: 46).

1. veebruarist 1945 hakkas laagrikoolide rajamist toetama Riiklik välismaalaste komisjon (*Statens utlänningskommission*). Kehtestati Rootsi algkoolide mõnevõrra muudetud õppekavad ning õpetajatele, kes seni olid töötanud tasuta, hakati palka maksma. Aastail 1944-1945 tegutses ühtekokku 49 laagrikooli 1029 õpilase ja 120 õpetajaga, neist 43 kooli olid rajatud välismaalaste komisjoni abil (Mark 1952: 45–47). Ametivõimud olid arvamusel, et eesti põgenike lastel tuleb laagrikoolist minna edasi õppima rootsi kooli, ent põgenikud taotlesid alalise eestikeelse kooliõpetuse sisseseadmist. Taotlust ei rahuldatud. Kui aga välismaalaste komisjon oli 15. augustiks 1945 sulgenud viimasedki laagrikoolid, olid vahepeal Stockholmi Eesti Algkooli eeskujul loodud eesti kool Norrköpingis, Ulricehamnis ja Alingsåsis. Tegevust alustanud Eesti Komitee koolitoimkond otsustas rajada eesti erakoolid Stockholmis, Göteborgis, Ulricehamnis, Alingsåsis ja Helsingborgis. Neist on senini katkematult töötanud vaid Stockholmi Eesti Kool. Mitmed kohalikud koolivalitsused keelasid põgenike lastel eesti kooli minna ja suunasid nad lapsevanemate soovi vastaselt rootsi kooli. Seetõttu suutsid teised eesti eraalgkoolid tegutseda vaid mõne aasta, v.a Göteborgi Eesti Kool, mis töötas 6-klassilise koolina esmalt 1945/46. õa ja siis veel 1960–1994, kokku 35 aastat; seal on haridust saanud 290 noort (Mark 1952: 55-56; Göteborgi Eesti Kool). Stockholmi Eesti Kool oli algul kuueklassiline, alles 1986. a saadi luba luua juurde kõrgaste, s.t 7.–9. klass. Koolis on õppinud kaugelt üle 2000 noore (Aus 2005: 7, 47).

Linnades, kuhu eestlasi oli koondunud, aga oma kooli ei tekkinud, rajati nn täienduskool, mis pakkus eestikeelset ja -ainelist haridust neile lastele, kes õppisid tavalises rootsi koolis. Õppetöö toimus kas õhtuti pärast koolipäeva või nädalalõppudel. Pikemat või lühemat aega on selliseid koole Rootsis tegutsenud 60 eri paigas (R. Raag 1989: 792). Nii mõnigi laps leidis, et täienduskoolis käimine on väsitav ja tüütu, kuid paljud leppisid olukorraga, sest said mõnevõrra eesti haridust lisaks.

Koolide tegevust rahastas eestlaskond algul ise ja selleks kutsuti ellu kooli sõprade selts. Selle tava puhul võib viidata 20. sajandi alguses tekkinud traditsioonile, mil Eestimaa Rahvahariduse Selts pidas oma kohalike haruseltside abil ülal kogu Eestimaa kubermangus eestikeelseid koole, lasteaedu ja raamatukogusid, et võimaldada noortele tolle aja venestuse tingimustes vähestki eestikeelset haridust. Nüüd rakendati sama põhimõtet paguluses. 1950. aastate keskpaiku hakati saama riigipoolset toetust Stockholmi Eesti Kooli, hiljem ka taasavatud Göteborgi Eesti Kooli õpetajate palkade maksmiseks (Jänes 1965: 50-51). Seevastu täienduskoolide õpetajad töötasid tasuta või sümboolse tasu eest (R. Raag 1999: 84). Pärast taasiseseisvumist on hakanud Stockholmi Eesti Kooli toetama ka Eesti riik.

Sigtuna Eesti Gümnaasium (1945–1947) oli vormiliselt laagrikool. Seal jätkasid haridusteed noored, kel oli Eestis jäänud gümnaasium pooleli. Lõpetajaid oli kokku 83. Pikemaajalisteks kujunesid gümnaasiumi õhtukursused, mille Eesti Komitee koolitoimkond moodustas 1945. a sügisel Stockholmi Eesti Gümnaasiumi nime all. Gümnaasium sai Koolide peavalitsuselt (*Skolöverstyrelsen*) õiguse valmistada õpilasi ette rootsi üliõpilaseksamiteks, s.t ülikooli astumiseks. Kool tegutses 1988. aasta kevadeni, mil selle õigust tunnistusi väljastada enam ei pikendatud. Stockholmi Eesti Gümnaasiumi lõpetajate koguarvu pole teada, kuid 20 esimese tegevusaasta jooksul lõpetas kooli 172 gümnaasiumi- ja 49 reaalkooliõpilast (R. Raag 1989: 793). 1940. aastatel tegutses lühemat aega õhtugümnaasium ka Norrköpingis.

Gümnaasiumiga samal ajal rajati kaugõppekoolina Eesti Korrespondentsinstituut (rts *korrespondensinstitut*), mis andis reaalkoolihariduse noortele, kes kas majanduslikel põhjustel või puuduliku keeleoskuse tõttu rootsi reaalkoolides õppida ei saanud. 1960. aastateks oli instituudi lõpetanud ligikaudu 400 noort.

Rootsi eestlaste haridusala korraldamise keskseks asutuseks kujunes Eesti Komitee juurde loodud koolitoimkond. Õppekirjanduse väljaandmiseks ja levitamiseks loodi sihtasutus Rootsi-Eesti Õpperaamatufond. Anne Valmase andmeil avaldas fond aastail 1945–1990 kokku 54 nimetust õppekirjandust (Valmas 2003: 113–116). Õppekirjandust ilmus ka teiste kirjastuste väljaandel.

1960. aastate keskel tegutses Rootsis kolm statsionaarset kooli – kuueklassiline eesti algkool Stockholmis ja Göteborgis ning Stockholmi Eesti Gümnaasium, lisaks paarkümmend täienduskooli (Jänes 1965: 52). Kui 1968. a kehtestati immigrantide lastele kohaliku omavalitsuse rahastatud nn kodukeeleõpe (*hemspråksundervisning*), hakkas seni laitmatult toiminud eesti täienduskoolide võrk kokku kuivama. 1985/1986. õa leidus Rootsis vaid kuus eesti täienduskooli (R. Raag 1989: 792), praegu enam

mitte ühtegi. 1996. a nimetati kodukeeleõpe ümber emakeeleõppeks (*modersmålsundervisning*). 2007. a oktoobris sai emakeeleõpet 202 eesti põhikooli last (Skolverket 2009). Praktilisi probleeme emakeele õppe juures on mitu: a) emakeeleõppeks peab olema vähemalt viielapseline rühm, b) pädevad eesti keele õpetajad ei ela alati seal, kus on koolilapsi, c) kõik lapsevanemad ei ole teadlikud õigusest saada emakeeleõpet. Ka laste eesti keele oskus on erinev – hiljuti Eestist saabunud laps vajab teistsugust õpet kui Teise maailmasõja aegsete põgenike järeltulija.

Akadeemilisel tasemel on eesti keelt õpetatud Uppsalas (esmakordselt 1901/1902. õa), Stockholmis (alates 1938) ja Lundis (1950. aastatest). Lundis ja Stockholmis lõpetati eesti keele õpe 21. sajandi esimestel aastatel. Tehtud õppetööd tuleb pidada tulemusrikkaks. 1956. aastast peale on eesti keele alal kaitstud üheksa doktoriväitekirja: kuus Uppsalas, kolm Lundis. (Akadeemilise eesti keele õppe kohta vt R. Raag 2002.) Praegu on Uppsala ainus Rootsi ülikool, mis võimaldab eesti keele akadeemilist õpet. Õpetus toimub endiselt kõikidel tasemetel bakalaureusest doktorikraadini, 2006. aastast suuresti internetipõhiselt.

Kui eesti koolid olid alguses päris loomulikult eestikeelsed, sest eesti keel oli nii õpilaste kui ka õpetajate ema- ja tavakeel, siis ajapikku on olukord muutunud. Peale on kasvanud põlvkonnad, kellele eesti keel on küll lapsepõlves vanematelt omandatud, kuid kes valdavad rootsi keelt kahtlemata paremini ja täielikumalt. See areng on toimunud eesti keele kitsavõitu kasutusvõimaluste, eesti koolisüsteemi ja seltsielu piiratud ulatuse ning üksikisiku isiklike valikute koosmõjul. Sellegipoolest on eesti koolid andnud väga paljudele noortele mõningast eesti haridust, arendanud nende keeleoskust ja toetanud eesti identiteeti.

6. Eesti keele seisund

Juriidilise seisundi poolest jagunevad Rootsis kõneldavad keeled kolme kategooriasse: põhikeel (vastab riigikeele mõistele), riiklikud vähemuskeeled (*nationella minoritetsspråk*) ning immigrantide (ema)keeled (*invandrarspråk*; vastab Eesti keeleseaduse võõrkeele-mõistele).

Kui 1. juulil 2009 jõustus Rootsi keeleseadus, sai kuningriigi põhikeeleks rootsi keel (§ 4). Varem seadusega sätestatud riigikeelt ei olnudki. Vähemuskeeli hakati tunnustama pärast seda, kui Rootsi ratifitseeris 2000. aastal Vähemusrahvuste kaitse raamkonventsiooni ja Euroopa regionaal- ning vähemuskeelte harta. 1. juunil 2000 said riiklikeks vähemuskeelteks soome keel, meä

keel, jidiš ehk juudi keel, romi keel ehk mustlaskeel ja saami keel. Sama kinnitab 2009. aasta keeleseadus (§ 7). Teatud eriseisundis on rootsi viipekeel, mille arengut ja kaitset peab riik soodustama (§ 9). Muude keelte kõnelejatele annab seadus *võimaluse oma emakeelt arendada ja kasutada* (§ 14, lg 4).

Kuna eesti keelel on Rootsis kõik riikliku vähemuskeele tunnused (põlisus, erinevus rootsi keelest, piisav kõnelejate arv, kõnelejate soov saada oma keelele riikliku vähemuskeele seisund), tehti 2009. a jaanuaris Rootsi Eestlaste Liidu heakskiidul Rootsi integratsiooni- ja võrdõiguslikkuse ministrile esildis, et eesti keel arvataks riiklike vähemuskeelte hulka (R. Raag 2009a). Taotlust toetas Rootsi Eestlaste Liit, saates 2. veebruaril ministrile kirja, millele olid allkirja andnud 79 Rootsis tegutseva eesti organisatsiooni esindajat. Argumentidele ja üksmeelsele toetusele vaatamata lükkas minister esildise tagasi. (Rootsi eestlaste varasematest katsetest saavutada kultuurautonoomiat vt Raud-Pähn 1997.)

Immigrantide emakeele seisund tähendab eesti keelele piiratud õigusi. Olulisim õigus keele säilitamise ja arendamise seisukohast on emakeeleõppe võimaldamine põhikoolis ja gümnaasiumis (vt eelmine peatükk). Igasugune suhtlus riigi või kohalike omavalitsuste ja ametiasutustega peab toimuma rootsi keeles. Suulisel asjaajamisel on võimalik kasutada tõlgi abi, näiteks kohtus. Eesti-rootsi üldtõlke ja -tõlkijaid ning kohtu- ja tervishoiutõlke on vähemalt 1960. aastatest peale autoriseerinud riiklik Kammerkolleegium (*Kammarkollegiet*) Stockholmis. 1990. aastate keskel korraldas Stockholmi ülikooli tõlkide ja tõlkijate instituut (*Tolk- och översättarinstitutet*) eesti-rootsi üldtõlkide koolituse, mille lõpetas kümmekond inimest.

7. Eesti keele kasutamine ja keeleoskuse tase

Piiratud keelelistest õigustest johtuvalt on eesti keelel vähe kasutusalasid. Valdavaks kasutusalaks on kodu ja perekond, järgneb tutvuskond, mida suuresti toetab kohalik eesti seltsielu. Formaalsemaid kasutusalasid, kus on võimalik eesti keelt kasutada, on vähe, kuid neid siiski leidub. Stockholmis tegutseb eesti põhikool, ilmub nädalaleht Eesti Päevaleht ja ajakiri Rahvuslik Kontakt. Usukommete täitmine eesti keeles on võimalik neil, kelle elukohas tegutseb kas Eesti Evangeelse Luteriusu Kiriku, Eesti Apostliku Õigeusu Kiriku või Eesti Nelipühi Kiriku kogudus. Töökohti, kus saaks töökaaslastega eesti keeles suhelda, on mõni üksik. Kaubandus, ühiskondlik teenindus, suhtlemine ametivõimudega, sõjavägi ja teadus on seevastu kõik rootsi keele kasutusalad.

Kodu ja perekonna tähtsust eesti keele kantsina kajastab Rootsi eestlaste seas üldlevinud iseloomustus oma keele kohta – *köögi eesti keel*. Selle all mõeldakse eelkõige keele stiililist ja sõnavaralist piiratust, mis sageli ei küüni argivestluse tasemest kaugemale. Ühtlasi viitab väljend *köögi eesti keel* ka eesti keele kõige tähtsamale kasutusalale, sest köök on sageli kodu keskpunkt.

Kuid eesti keelt ei kõnele omavahel mitte iga pere liikmed. Heino Tombachi küsitlusest selgub, et juba 1950. aastate alguses kasutas kodukeelena rootsi keelt 16% eesti meestest ja 8% naistest. Selles kajastub abiellumise muster (Reinans 2008: 1329), mis oli tingitud põgenike vanuselis-soolisest jaotumusest noorte meeste kasuks – mitmed eesti mehed abiellusid rootslannadega. Tööl suhtles 76,7% eestlastest töökaaslastega ainult rootsi keeles ja 3,3% ainult eesti keeles, ülemustega vastavalt 93,1% ja 3,1%. Alur Reinans oletab, et eesti keel oli töökeelena kasutusel peamiselt eesti omanike väikeettevõtetes (Reinans 2008: 1331).

Mõningast ettekujutust eesti ja rootsi keele "kasutusbilansist" annab aastaist 1981-1982 läbi viidud küsitlus Rootsi eestlaste hulgas. Küsitletuid oli 98, neist 26 olid sündinud ja omandanud hariduse Eestis (sünniaasta kuni 1930), 35 olid tulnud Rootsi lapsena (sünniaasta 1931–1944) ja 37 olid sündinud Rootsis. Üsna ootuspäraselt on eesti ja rootsi keele osa enamvähem tasakaalus vanimal põlvkonnal, kahel nooremal on aga tugev rootsi keele ülekaal.

Tabel 2. Rootsi eestlaste eesti ja rootsi keele tarvituse sagedus protsentides (1981/1982).

	Põlvkond					
	1a		**1b**		**2**	
Kõnelen eesti ja rootsi keelt:	**ee**	**rts**	**ee**	**rts**	**ee**	**rts**
iga päev	92	83	54	94	53	100
mõne korra nädalas	4	13	23	6	31	0
kord nädalas	4	0	11	0	5	0
mõne korra kuus	0	4	9	0	5	0
kord kuus	0	0	3	0	3	0
mõne korra aastas	0	0	0	0	3	0
	100	100	100	100	100	100

Allikad: R. Raag 1982: 38; vt ka V. Raag, R. Raag 1988: 134.

Rootsi raadios ja televisioonis võis 1970. ja 1980. aastatel kuulda-näha eestikeelseid raadio- ja televisioonisaateid, televisioonis küll tunduvalt harvem kui raadios. Üle riigi kõlas eetris raadiosaade "Silmapiir" Malmöst, mis vahendas regulaarselt uudiseid ja kultuurireportaaže. Kohalikke saatjaid oli enam. Stockholmis edastas saateid Stockholmi Eesti Ühing 3 tundi nädalas, Eesti Muusika- ja Kultuuriühing 1 tunni ja nelipühilased pool tundi nädalas. Korra nädalas edastati pooletunniseid ususaateid veel Göteborgis, Boråsis ja Eskilstunas. Mõned kuulasid kesklainelt ka Eesti raadiosaateid, kuni see saatja varsti pärast taasiseseivumist suleti. Laulva revolutsiooni ajal loodi Rootsi Raadio välissaadetesse (*Radio Sweden*) eesti toimetus, mis vahendas iga päev eestikeelseid uudiseid. Need olid suunatud Eestile demokraatia toetuseks, kuid olid kuuldavad ka Rootsis. Eesti toimetus suleti 2005. aasta lõpus. Seoses Eesti taasiseseisvumisega hakkas Rootsi TV näitama eesti filme saatesarjas "Grannland Estland" (Naabermaa Eesti), kuid seegi sari on nüüdseks lõppenud. Uued tehnilised võimalused – Eesti Rahvusringhäälingu saated internetis – on aidanud lahendada omakeelse eetrimeedia probleemi.

Põgenemine Rootsi tähendas sidemete katkemist Eestisse jäänud sugulaste ja tuttavatega. Need taastusid pikkamööda 1950. aastatel pärast Stalini surma, esialgu kirjavahetuse näol. Eestist hakati sugulastelt-sõpradelt-kolleegidelt saama eestikeelseid raamatuid, hiljem võis ka Rootsi raamatukaupluste kaudu tellida raamatuid, ajakirju ja mõnd ajalehte. 1960. aastast avanes võimalus külastada turistina Tallinna – välismaa kodanikke mujale üldjuhul ei lubatud. See võimalus tekitas Rootsi eestlaskonnas sügava lõhe. Et sõiduks Tallinna oli vaja taotleda Nõukogu Liidu saatkonnast viisat, käsitati seda ühe osa väliseestlaste seas Nõukogude Liidu okupatsiooni tunnustamisena ning samastati rahvusliku reetmisega. Alates Eesti iseseisvuse taastamisest on Eesti külastamine muutunud pigem reegliks, sest sõit naaberriiki on väga hõlbus, vähemalt neil, kes elavad Stockholmis või selle lähikonnas. Mõned Rootsi eestlased on kolinud Eestisse või, näiteks pensionärid, elavad osa aastast Eestis, osa Rootsis.

Rootsi eestlaste keeleoskuse tase on väga erinev. Üldjuhul valdab Eestis sündinud ja hariduse omandanud põlvkond eesti keelt paremini ja vabamalt kui rootsi keelt, Rootsis sündinud ja koolis käinud eestlased kõnelevad aga täpsemat ja soravamat rootsi keelt. Erandeid leidub, kuid üldpilt sellest kuigivõrd ei muutu: mida noorem kõneleja, seda piiratum on ta eesti keel grammatiliselt ja sõnavaraliselt ning vastupidi: mida vanem kõneleja, seda puudulikum rootsi keel (R. Raag 1983: 27-28, 67; eri vanuses Rootsi

eestlaste kõnekeele näiteid on lindistanud ja trükis avaldanud Aino Laagus, Birute Klaas ja Mari Allik 2004).

Eesti keele elujõu kohta ei saa vastavate keelestatistiliste andmete puudumise tõttu midagi kindlat väita. Praegu kannavad eestlust peamiselt lapseeas Rootsi saabunud põgenikud, nende lapsed ning lapselapsed ja nii Nõukogude ajal kui ka pärast Eesti taasiseseisvumist Eestist Rootsi kolinud eestlased. Oleks ennatlik kuulutada Rootsi eestlusele peatset kadu. Et eestlaskonna organiseeritud tegevus on eestikeelne, toimib eesti keele – olgu või puudulik – oskus "pääsmena" eestlaskonda. Need, kes eesti keeles ei suuda suhelda, jäävad rahvuslikust ühistegevusest paratamatult kõrvale.

8. Keeletöö

Tahe oma kultuurist kinni pidada oli põgenikel tugev paguluse algusest peale. Et keelt käsitati eesti identsuse kandjana, muutus eesti keel rahvuslikuks sümboliks ja selle eest hoolitsemine tähtsaks rahvuslikuks toiminguks. Tegevust eesti keele heaks vedasid Rootsi põgenenud keeleteadlased: Johannes Aavik (1880–1973), Andrus Saareste (1892–1964), Julius Mägiste (1900–1978) ja Valter Tauli (1907–1986). Kõik neli pühendusid teadusliku põhitöö kõrvalt ka praktilisele keeletööle. Keelehooldega tegelesid veel mitmed haridustegelased, kellest esmajoones nimetatagu eesti koolide kauaaegset inspektorit Herman Rajamaad (1902–1987) ja Stockholmi Eesti Gümnaasiumi direktorit ning Stockholmi ülikooli eesti keele lektorit Henno Jänest (1905–1970). Üldsusele märkamatu, kuid olulise panuse keelehooldesse andsid kirjastuste keelelised korrektorid, näiteks Helmut Pürkop (1905–1974), kes oli kodumaal töötanud kirjastuse Loodus korrektorina ja kes jätkas Lundis elades leivatöö kõrvalt Eesti Kirjanike Kooperatiivi keeletoimetajana. Kirjastuse Orto keelelise korrektorina töötas algul Norrköpingis, hiljem Stockholmis elanud Kristjan Meikop (ka Meikup; 1901–1987). 1980. aastatel toimetas kirjastuse Välis-Eesti & EMP väljaannete keelt Tartu ülikoolis eesti filoloogiat õppinud Virve Raag (snd 1954), kes oli kolinud Rootsi 1979. aastal.

Keeleteemade käsitlemiseks korraldavad Rootsi eesti seltsid ettekandekoosolekuid, kuhu kutsutakse esinema keeleinimesi. 1950. aastatest 1980. aastateni korraldasid eesti keskorganisatsioonid korrapäraseid paarinädalasi noortekursusi, kus lisaks tavapärastele eestiainelistele teemadele käsit-

leti alati ka eesti keelt ja püüti arendada kursuslaste praktilist keeleoskust. Juhuslikumat laadi algatusi oli teisigi. Nii toimus Uppsala Eesti Üliõpilaskonna korraldusel 1950. aastate lõpus kaks ja pool semestrit väldanud eesti õigekeelsuse kursus, mida juhatas Valter Tauli. Aastast 2008 korraldab Rootsi Eestlaste Liidu keeletoimkond 14. märtsil (või sellele eelneval või järgneval laupäeval) Stockholmi Eesti Majas emakeelepäeva puhul eesti keele ja eesti keeleõppe alase konverentsi.

Keeleteemad on pidevalt päevakorral eesti ajakirjanduses nii üksikkirjutiste kui ka kindla rubriigina, millest keelenurgad said Rootsi eestlastel üheks oluliseks keelehoolde avalduseks. Keeleuuendaja Johannes Aavik, kes elas algul Uppsalas, hiljem (ja peamiselt) Årsta linnaosas Stockholmis, hakkas kohe pagulaspõlve alguses avaldama artikleid ja lühikirjutisi, et üldsuse keeletarvitust suunata. Need ilmusid ajalehes Välis-Eesti kolme üldpealkirja all: "Vigane ja õige eesti keel" (jaanuarist 1945 maini 1951, 68 kirjutist), "Halb ja hea eesti keel" (maist 1948 novembrini 1953, 61 kirjutist) ja "Uusi sõnu" (novembrist 1946 märtsini 1953, 19 kirjutist). Seejärel tekkis Aaviku keelenurkadel ligi 10-aastane paus. 1963. aastal, 82-aastasena, alustas ta uut sarja, sedakorda Eesti Päevalehes pealkirja all "Keele alalt" (jaanuarist 1963 märtsini 1969, 97 kirjutist; vt ka R. Raag 1994). Rootsi eestlaskonnas oli Aavik väga populaarne ja autoriteetne.

Aaviku keelehoolduslike kirjutiste sarjad ei jäänud ainsateks omataolisteks. Pärast keeleuuendaja surma 1973. aasta märtsis hakkas Eesti Päevalehes "Keelenurki" avaldama kirjandusteadlane Helmi Eller (1902–1998). Ajakirjas Rahvuslik Kontakt avaldas Kristjan Meikop korrapäraselt keelekirjutisi 1970. ja 1980. aastatel, osalt rubriigis "Keelekursus". Ajalehes Välis-Eesti ilmusid keeleveerud aastail 1979–1982 üldpealkirja all "Meie keel ja mõnda, mis selle sees leida on", autoriteks Virve ja Raimo Raag (snd 1953). Keelehoolde igihaljastel või päevakajalistel teemadel on kirjutanud paljud teisedki, kuid mitte korrapäraselt ega kindla rubriigina.

1950. aastail hakkas paljusid Rootsi eestlasi vaevama "eesti sõnade puudus". Ümbritsev tegelikkus oli pidevas muutumises ja rootsi ning inglise keele vahendusel puututi kokku uute mõistetega teaduse, tehnika, majanduse, poliitika ja kultuuri vallas. Tuli ju neistki eesti keeles kõnelda-kirjutada. Keelepuhtuse nimel püüti hoiduda sõnade laenamisest rootsi ja teistest keeltest. Samas osutusid Eestis käibele läinud uudissõnad ühel või teisel põhjusel sobimatuks; eriti taheti vältida nõukogude- või venepärasusi. Uute mõistete jaoks polnud alati Eestis veel sõnu olemaski, liiati kui paljud uudsed mõisted jõudsid enne Välis-Eestisse kui Eestisse.

Sõnapuudusest kõneldi-kirjutati palju ja algatusi sõnade hankimiseks oli mitu. Näiteks tutvustati ajakirjas Vaba Eesti 1956. aasta avanumbrist alates uudissõnu ühiskonnateaduste vallas. Kõnekas on keemiaüliõpilase Reino Sepa kirjutise pealkiri "Mis on *tonåring* ja *hobby* eesti keeles?" kultuuriajakirjas Tulimuld (Sepp 1956). Autor tutvustab selles laiemale lugejaskonnale eesti skautide ja noorte ajakirjas Tulehoidja kasutusele võetud uudissõnu *teismeline* ja *Eestiste* ning eestipärastatud kirjaviisiga laensõna *hobi* 'lemmikharrastus' seni käibinud *hobby* asemel. Nimi *Eestiste* tähistab keskmist eestlast – Eestis hiljem *Jaan Tamm*, vrd ka eritähenduslikku *tädi Maali* – ja selle otseseks eeskujuks oli Rootsi tavakodaniku kohta kasutatud fiktiivne nimetus *Medelsvensson* 'keskmine Svensson' (Svensson on sagedasemaid Rootsi perekonnanimesid). Sõnakujuga *hobi* jõudis väliseesti keelehoole Eesti omast ette: esimesed sõnaraamatud, kus see sõna eestipärastatud õigekirjas esines, olid 1976. aasta "Õigekeelsussõnaraamat" ja 1978. aasta "Võõrsõnade leksikon"; samade sõnaraamatute 1960. ja 1961. aasta väljaanne esitavad sõna vaid inglispärasel kujul. Tegelikult rakendasid noored üksnes Eesti Kirjanduse Seltsi keeletoimkonna 1930. aastail vastuvõetud juhtnööre inglise laensõnade õigekirjutuse kohta (vt Muuk 1935).

Keelenõu andmise ja sõnavara arendamisega tegeles 1960. aastatel Eesti Teadusliku Seltsi Rootsis keeletoimkond, mille liikmetest on nimeliselt teada Johannes Aavik, Julius Mägiste, Andrus Saareste ja Valter Tauli. Juba varem oli Johannes Aavik pakkunud "uutele teaduslikele ja tehnilistele terminitele ning moesõnadele" eestikeelseid vasteid (Aavik 1956). Toimkonnal tuli lahendada mitmesuguseid praktilisi keeleküsimusi, alates väliskohanimede kirjutamisest ning häälduamisest ja lõpetades Rootsi sotsiaalsfääri mõistete eesti vastetega (UUA VT). Sõnavara kujunes toimkonnale üheks kesksemaks valdkonnaks üldse. Ajakirjanduses avaldamiseks koostati (teadaolevalt) seitse nimestikku uudissõnu pealkirjaga "Võõrkeelsete sõnade vasteid eesti keeles", nt *hännak* 'krevett' (rts *räka*, ingl *shrimp*), *jettlennuk* 'reaktiivlennuk' (rts *jetflygplan*, ingl *jet plane*), *kreep* 'greipfruut' (rts *grapefrukt*, ingl *grape fruit*), *kõhnama* 'dieeti pidama' (rts *banta*, ingl *to bant*), *nahkjopits* 'nahktagis mootorrattur' (rts *skinnknutte*), *päästeauto* 'tehnoabiauto' (rts *bärgningsbil*), *telkima* (rts *campa*, ingl *to camp*; vrd rts *tälta* 'telgis või telklaagris ööbima'), *ärikeskus* (rts, ingl *shopping center*). Mõned Rootsi eestlased võtsid uudissõnad omaks ja tarvitasid neid vahetevahel, kuid nagu aastavahetusel 1981-1982 läbi viidud test näitas, ei suutnud uudissõnad eestlaskonnas maksvusele pääseda (R. Raag 1982:

114–127). Lisaks ajakirjanduses avaldatud soovitustele vastas toimkond üldsuse järelepärimistele ka kirja teel.

Sõnavara arendamise tähtsusest annab tunnistust tõsiasi, et Rootsis on pärast Teist maailmasõda ilmunud üle 20 sõnastiku ja sõnaraamatu. Osalt on need sõjaeelses Eestis ilmunud suurte kakskeelsete sõnaraamatute kordustrükid, osalt täiesti uued sõnastikud (vt nimekirja lisas). Kaalukas panus eesti leksikograafiasse on Andrus Saareste rikkalik "Eesti keele mõisteline sõnaraamat". Tähelepanu väärivad oskussõnastikud, eelkõige eesti-inglise-prantsuse-saksa-rootsi terminite ning eestikeelsete määratlustega "Kunsti leksikon" (1986) ja rootsi-saksa-inglise-prantsuse-eesti filateelia sõnastik (1974), aga ka esimene sõjajärgne uudissõnade sõnastik (1979), mille struktuurist võtsid eeskuju hiljem Eestis avaldatud uudissõnastikud. Olgu veel mainitud, et esimese ulatuslikuma katse kajastada eesti üldslängi tegi keemik ja kultuuriloolane Reino Sepp (1926–1992), kes esitas sõnad mõistepiirkondade kaupa. Et ta sõnastik ei ilmunud Rootsis, vaid kultuuriajakirja Mana veergudel Põhja-Ameerikas (1965, 1966), pole seda lisas toodud sõnastike hulka arvatud. Slängisõnastiku lõpposa jäi ilmumata, oletatavasti rohkete vulgarismide tõttu.

9. Keelelisi tunnusjooni[5]

Rootsi eestlaste eesti keele aluseks on põgenike põlvkonna Eestist kaasa toodud keelekuju, s.t suuresti 1920.-1930. aastate keel, milles aga leidub varasemagi keeletarvituse sugemeid. Sellele pärandile on aastakümnete jooksul lisandunud mõndagi uut. See uus kätkeb nii Rootsis elamise jooksul omaks võetud võõrmõjusid kui ka eesti keele siseseid arengujooni. Viimased ei pruugi sugugi alati ühtida Eestis tarvitatava eesti keele arenguga.

---

[5] Keelenäited pärinevad mitmest allikast: Rootsis ilmunud eestikeelsetest trükistest ja muust kirjasõnast, heli- ja videolindistustest ning isiklikest kirjapanekutest ajavahemikus 1978–2008. Lisaks Rootsi Teadusnõukogu rahastatud projekti "Rootsieesti keel" raames tehtud heli- ja audiolindistustele on kasutatud neid helilindistusi, mida Eesti Kirjandusmuuseumi töötajad tegid Lõuna-Rootsis 1996–1999, Eesti Rahva Muuseumi töötaja Edgar Saar mitmel pool Rootsis 1999–2001 ja Tallinna Ülikooli teadur Airi Aarelaid Stockholmis 2000–2002. Neile kõigile suur tänu lahke nõusoleku eest nende materjale kasutada. Kõnekeele näited tuuakse eesti õigekirjale kohandatud kujul, ka laensõnade puhul, mille lähtekeelne kirjaviis läheb hääldusest lahku. Kui sõna pearõhk ei lange esisilbile ning kirjaviisist üheselt ei selgu, milline silp pearõhku kannab, on rootsieesti näidetes pearõhulise silbi vokaal alla kriipsutatud, näiteks *jümn<u>a</u>stika*.

Mõni nähtus on rootsieesti keeles võimendunud ning ületab oma ulatuselt sama nähtuse ulatust Eestis kõneldavas eesti keeles. Lisaks tuleb märkida, et ka kõige nooremad Rootsi eestlased tarvitavad vananenud või murdepäraseid keelendeid, mis Eestis iseloomustavad peamiselt kõige vanema põlvkonna keelt.

Eesti keel on Rootsis arenenud suuresti väljaspool normitud kirjakeele ehk normikeele nivelleerivat mõjuvälja 65 aasta vältel. See küll ei tähenda, et normikeelt pole Rootsi eestlaskonna jaoks olemas. Normikeelega puututakse kokku kodus, koolis, eesti seltsielus, kirjasõna ja interneti kaudu. Eesti seltsielus ja neis kodudes, kus pereliikmete suhtluskeeleks on eesti keel, kõneldakse normikeelt või sellele lähedast keelekuju. Normikeelt õpetatakse koolis. Kui ikka ja jälle kõneldakse eesti keele säilitamise vajadusest ning tegutsetakse selle eesmärgi heaks, siis mõeldakse eesti keele all enesestmõistetavalt normikeelt, isegi kui seda sõnades ei väljendata. Võib väita, et normikeel on Rootsi eestlastele prestiižne keelekuju, eesti keel *par excellence*. Sellele vaatamata peab nentima, et eesti keel on Rootsis arenenud ja areneb üha vaba tarvituse olukorras. See avaldub Rootsi eestlaste keelepruugis: mitte ainult kõnes, vaid ka kirjasõnas tarvitatakse keelendeid, mida Eestis peetakse eksimuseks õigekeelsusnormingute vastu.

Rootsi eestlast pole üldjuhul raske tema eestikeelse keelepruugi järgi eristada teistest eestlastest. Leidub arvukalt nähtusi, mis esinevad harjumuslikult paljude Rootsi eestlaste eesti keeles. Neid võib pidada Rootsi eesti keelele iseloomulikeks joonteks ja Rootsi eesti keelt eesti keele eripäraseks paikkondlikuks allkeeleks. Järgnevates alapeatükkides käsitlen mõningaid tavalisemaid Rootsis kõneldava eesti keele eripäraseid keelenähtusi.

9.1. Hääldus

Häälikusüsteemis võib täheldada mitmeid muutusi. Häälik /õ/ ilmutab tendentsi kaduda, langedes kokku /ö/-ga, nagu /ä/-l on kalduvus muutuda /e/-ks (täpsemalt [ɛ]-ks), vähemalt Ida-Rootsi eestlastel, ning peenendus kaob (Raag 1983: 33–35). Ka vältesüsteem lihtsustub – alati ei tehta vahet teise ja kolmanda välte vahel (Raag 1983: 36; Krull ilmumas). Nende muutuste taga pole raske näha otsest rootsi keele mõju. Rootsi keeles puudub nii /õ/ kui ka kaashäälikute peenendus, enamik idarootslasi, eriti stockholmlased, ei tee vahet /e/ ja /ä/ vahel (esineb [e] või [ɛ]) ning rootsi keele silpides on häälikud ainult lühikesed või pikad.

Kuid rootsi mõju kõrval tuleb arvestada võimalust, et nii mõnelgi kõnelejal esinevad need jooned tegelikult murdesubstraadina: muutused [õ] > [ö] ja [ä] > [ɛ] on teatavasti ilmsemaid saarte murde jooni, kirderannikumurretes puudub kohati kaashäälikute peenendus ning üldiselt teise ja kolmanda välte vaheldus. Kui saartelt põlvneva Rootsi eestlase kõnes esineb [õ] asemel [ö] ja [ä] asemel [e] või [ɛ], tundub tõenäosem pidada seda murde- või murdepärase kõne substraadiks kui rootsi keele mõjuks. Kuid rootsi keele kaasmõju selliste joonte säilimisel tohiks olla ilmne, eriti Rootsis sündinud põlvkondadel. Tasub meenutada, et paljud Eestis sündinud Rootsi eestlased on pärit saartelt (vt jaotis 3.0. Rootsi eestlaste arv, vanusrühmad ja sotsiaalne struktuur), mis kajastub küllalt tihti ka nende Rootsis sündinud järglaste keeles.

Veel võib täheldada teatud pikenemistendentsi esmavältelistel sõnadel, eriti selgelt võõrsõnade ja nimede puhul: *video*, *stereo* ja *Ivar* hääldatakse tihtipeale *viideo*, *steereo*, *Iivar*. Sama kehtib diftongiga võõrsõnade puhul: *dia* häälduson üldiselt *diia*, kahesilbilise sõnana. Ka selle nähtuse taga on rootsi keele mõju. Tänapäeva rootsi keeles on sõnadel ainult kaks silbistruktuuri: lühike vokaal + pikk konsonant või pikk vokaal + lühike konsonant. Sellise eestikeelse sõna nagu *lima* rootsipärane häälduson oleks seega (eestipäraselt kirjutatuna) kas *liima* või *limma*, muid silbistruktuuri võimalusi rootsi keeles ei ole.

Võõrsõnad on üldse sõnavara probleemne osa ja paljusid võõrsõnu hääldatakse rootsipäraselt, nt *jümnaasium*, *jümnastika* ~ *jümnastiik*, *natšuun* ‘rahvus’, *reklamašuun* ‘hüvitusnõue (kauba puuduse kõrvaldamiseks)’, *siviilne* ‘tsiviilne’.

Häälikusüsteemi muutuste hulka kuulub veel uue täishääliku [ɵ] (rootsi ortograafias <u>) tekkimine rootsi laensõnades. Artikulatoorselt on see lühike keskkõrge tagavokaal, mis vähemalt mõnes idiolektis on tähendust eristava kaaluga, nt [lɵpp] ‘luup’ ja [lõpp], [mɵst] ‘viljamahl’ ja [must], [kɵpp] ‘putš’ ja [kupp].

Lisaks eeltoodud häälikusüsteemi kvantitatiivsetele muutustele esineb üsna laialt hulk kvalitatiivseid muutusi, mis on tingitud rootsi häälduste kasutamisest eesti kõnes ehk “rootsi aktsendist”. Selle tagajärjel on häälikutel Rootsi eestlaste eestikeelses kõnes hulga rohkem allofoone kui on ühiskeele kõnelejatel Eestis.

Kõige levinumate allofoonide hulka kuuluvad aspireeritud sulghäälikud, mille tõttu selline sõna nagu *kapital* võib häälduda kolmel viisil: eesti moodi,

mõnevõrra rootsipärastatud kujul (hõngatud sulghäälikutega, aga pearõhk eestipäraselt esisilbil) või täiesti rootsipäraselt (hõngatud sulghäälikutega, rõhk viimasel silbil). Ühe ja sama Rootsi eestlase kõnes võivad kaks viimast häälduvarianti vahelduda, kuid enamasti järgib kõneleja ühte häälдust.

Helitute või poolheliliste [B], [D], [G] asemel või kõrval võidakse hääldada rootsipäraselt helilisi [b], [d], [g]-d ning konsonantühendeid <rd>, <rt>, <rl>, <rn>, <rs> supradentaalselt, nagu keskrootsi ühiskeeleski. Eriti ilmne on supradentaalne häälдus ühendi <rs> puhul, mis kõlab nagu eesti [š]: *ašt* 'arst', *vošt* 'vorst', *päšpektiiv* 'perspektiiv. /š/-hääliku häälдus vaheldub rootsi keele häälдusvariantidele vastavalt: kas supradentaalne [ʂ], predorsaalalveolaarne [ʃ], dorsaalpostpalataalne [ɧ] või dorsaalpostvelaarne frikatiiv [x].

9.2. Morfofonoloogia

Morfofonoloogias on ehk kõige huvitavamad astmevaheldusega seotud probleemid. Mitmed kõnelejad, eriti Rootsis sündinud, ei tee vahet teise ja kolmanda välte vahel. Ka siis, kui me ei arvesta võimalikku murdesubstraati (vt alljaotis 9.1. Häälдus), jääb sõelale hulk kõnelejaid, kelle kohta võib väita, et nende eesti keeles on vältevaheldus olematu. See avaldub sellistes verbivormides nagu (*h*)*akkanud* ~ (*h*)*akkand*, *kukkume*, *rikkub* pro *hakanud*, *kukume*, *rikub* või noomenivormides *juhtid*, *sõprad*, *söökid* pro *juhid*, *sõbrad*, *söögid*.

Ka laadivahelduse puhul märgatud kadu näikse ületavat sama tendentsi Eestis, nt *ladust, käsid, vale radale, mu õde nimi on* pro *laost, käed, valele rajale, mu õe nimi on*. Sellised vormid nagu *lugeb raamatut, sadab vihma* pro *loeb raamatut, sajab vihma* võiksid usutavasti esineda juhusliku keelekomistusena või kirderannikumurde joonena.

Pöördsõnavormistikus asendavad nõrga astme vormid vahel tugevaastmelisi: *kaevas Elli mehe peale* pro *kaebas*; *tõmmas, vaigitud* pro *tõmbas, vaikitud*. Üldjuhul üldistub aga hoopis tugeva astme vorm: *alganud, algagu, jooksta, oigada, ootanud, oskanud, ruttage, tõmbanud, tõmbatud, valdanud, võnkub* pro *alanud, alaku, joosta, oiata, oodanud, osanud, rutake, tõmmanud, tõmmatud, vallanud, võngub*. Nähtus ületab sama nähtuse ulatust keskmurdes, nii et tegemist võib olla võimendunud-üldistunud murdejoonega.

Rootsis sündinutele valmistab raskusi ka tugevneva astmevaheldusega käändsõnade muutmine. Nende puhul üldistuvad ainsuse obliikvakäänetes nõrgaastmelised vormid, nt *peab huvitava ettekanne* pro *ettekande*, *keskkütega majades* pro *keskküttega*, *tuli kütega kokkuhoidlik olla* pro *küttega*, *riigipöörega seoses* pro *riigipöördega*, *raudeesriie taga* pro *raudeesriide*. Niisiis on aluseks sageli genitiivi asemel nominatiiv, kuigi leidub ka mõni vastupidine näide: *põhimõttedele* pro *põhimõtetele*.

Osa eespool toodud näidetest on normikeele veakriitiliste vormidena tuntud juba enne sõda (nt Aavik 1936; Saareste 1937; Nurm 1939). Leidub siiski näiteid, et astmevaheldus on Rootsi eesti keeles taandunud suuremas ulatuses kui eesti ühiskeeles, kuid selle tendentsi üksikasjalikum vaatlus seisab alles ees. Tohiks olla ilmne, et eesti kirjakeele normingutest hälbivate sõnavormide jõudmine Rootsi eesti kirjasõnasse on tingitud sellest, et eesti keel areneb Rootsis vaba tarvituse olukorras, s.t suuresti ilma kooli keeletreeningu ja õigekeelsusliku järelevalveta.

Sama võib öelda teistegi morfoloogianähtuste kohta. Rootsi eestlaste keelepruugis on isikuti levinud kindla kõneviisi mitmuse 3. isiku *sivad*-lõpp, nt (nad) *istusivad*, *rääkisivad*, *sõitsivad* pro *istusid*, *rääkisid*, *sõitsid*. Sellised normikeele seisukohast arhailised vormid on püsinud eelkõige kauaaegse eraldatuse tõttu Eestis toimunud keelelisest arengust. Rootsis sündinud eestlaste puhul on arhaismide säilimisele kaasa aidanud koolitreeningu ja keelelise korrektsiooni puudumine.

Eesti keele puudulik valdamine, vähene keeleline stimuleeritus ja kas puuduv või napp eestikeelne kooliharidus on põhjustanud eesti keele grammatilise nivelleerumise. Tarvitatakse kõige lihtsamaid grammatilisi vorme ning välditakse keerulisemaid või vähemkasutatavaid (nt umbisikuline tegumood). Kasutatakse konstruktsioone, mis langevad mõlemas keeles kokku, teadvustamata, et nende kasutusala rootsi keeles on sageli oluliselt laiem. Parema eesti keele oskuse puhul tarvitatakse küll kõiki grammatilisi vorme, kuid eelistatakse järgida üldreeglit. Nii kaovad vähese õigekeelsusliku treeningu ja järelevalve olukorras erandlikud grammatikavormid. Näiteks *kse*-oleviku nõrgaastmeliste vormide asemel on Rootsi eestlaste teise ja kolmanda põlvkonna kõnelejatel üldistunud hoopis tugevaastmelised vormid: *mindakse*, *oldakse*, *pandakse*, *müüdakse*, *tehtakse* pro *minnakse*, *ollakse*, *pannakse*, *müüakse*, *tehakse* (V. Raag ilmumas).

9.3. Lausestus[6]

Lauseõpetuse muutustest on tähelepandavamad käändekasutuse muutused, nt objektikääende valik, rootsi keele otsesel või kaudsel mõjul (R. Raag 1985: 204–208; Maandi 1989: 236–239). Otsene rootsi mõju võib objektikäänete kasutuses tulla kõne alla vaid siis, kui nimetav kääne on asendanud ainsuse omastava, ainsuse osastava või mitmuse osastava, sest tänapäeva rootsi keeles on sihitise käändeks vaid nimetav. Eraldi objektikääne, sihitav, esineb vaid isikulistel asesõnadel. Mõned näited ainsuse omastava, ainsuse osastava ja mitmuse osastava asendamise kohta nimetavaga:

eRts *leiaks* ***mõni muu nurk*** (S2n)
eE *leiaks* ***mõne muu nurga***

eRts *Pastoriameti ja kohaliku maksuameti* ***aadress ja telefon*** *leiad sa* [..] (A1am)
eE *Kirikukantselei ja kohaliku maksuameti* ***aadressi ja telefoni*** *leiad* [..]

eRts *see annab meile* ***võimalus*** *loodust nautida* (K2n)
eE *see annab meile* ***võimaluse/võimalust*** *loodust nautida*

eRts *te nääte* ***see portaal*** (S1bm)
eE *te näete* ***seda portaali***

Mitmed eesti normikeele seisukohast väärad objektikasutused pole tingitud ilmselt mitte otsesest rootsi keele mõjust, vaid sellest, et kõneleja ei tunneta, kas öeldisverb on resultatiiv- või partitiivverb. Nii võidakse osasihitise asemel tarvitada täissihitist, ka eitava öeldisverbi ja käskiva kõneviisi puhul:

eRts ***selle töö*** *alustas* [*NN*] (A)
eE ***seda tööd*** *alustas* [*NN*]

eRts ***Jumalateenistuse*** *ilustas Eskilstuna koor* (A1am)
eE ***Jumalateenistust*** *ilustas Eskilstuna koor*

---

[6] Alapeatüki näited on sulgudes varustatud šifriga, näiteks S1bn. Esimene täht osutab, kas näide pärineb kõnekeelest (S), trükisest (T), ajakirjandusest (A) või muust kirjasõnast (K). Järgnev number näitab informandi põlvkondlikku kuuluvust (vt jaotis 3.0. Rootsi eestlaste arv, vanusrühmad ja sotsiaalne struktuur). Šifri viimane täht *n* või *m* tähistab vastavalt naist või meest.

eRts *ära unusta **selle*** (S2n)
eE *ära unusta **seda***

eRts *Palun kasuta juurdelisatut postigiro **sissemaksu kaart*** (K2n)
eE *Palun kasuta lisatud posti jooksva arve **makseblanketti***

Sama tendentsi kinnitavad need aspektverbiga juhud, mil kõneleja asendab nimetava omastavaga

eRts *vii **kirja** posti* (S2m)
eE *vii **kiri** posti*

Kolmas üldtendents näib olevat osastava käände muutumine üldiseks sihitiskäändeks, eriti Rootsis sündinud kõnelejatel. Täissihitise käände asendamine osastavaga:

eRts *laps oli teinud liivast **ühte kooki*** (K2n)
eE *laps oli teinud liivast **ühe koogi***

eRts *sa oled mulle **vale võtit** annud* (A1am)
eE *sa oled mulle **vale võtme** andnud*

eRts *Väga **suurt poolehoidu** publiku poolt said* [..] (A2m)
eE *Väga **suure** publikupoolse **poolehoiu** said* [..]

eRts *Võta **laulikut** kaasa* (K2m)
eE *Võta **laulik** kaasa*

Järgnevalt on eesti sihitut verbi kasutatud sihilisena, täpselt nagu vastavat rootsi verbi:

eRts *Maailma **söetagavarad** piisavad veel vähemalt 250 aastaks* (A1bm)
rts *Världens koltillgångar räcker i ytterligare minst 250 år*
eE *Maailma **söetagavaradest** piisab veel vähemalt 250 aastaks*

eRts [*NN-l*] *meeldib sõita **autot*** (K1bm)
rts [*NN*] *tycker om att åka bil*
eE [*NN-le*] *meeldib sõita **autoga***

eRts *sõidan **taksot*** (S1bm)
rts *jag åker taxi*
eE *töötan **taksojuhina***

Alati ei tehta vahet sise- ja väliskohakäändelistel Eesti kohanimedel ja eriti noorte keelepruugis üldistub sisekohakäänete kasutus: *Tapas*, *Türis*, *Nõmmes*. Põhjuseks on usutavasti see, et selliseid kohanimesid kasutavad Rootsi eestlased harva ja analoogia leiab kergesti kõlapinda. Nii Rootsi kohanimede kui ka väliskohanimede puhul kasutatakse üldiselt sisekohakäändeid, nt *Skoones* ~ *Skånes*, *Norrlandis*, *Brommas*, *Hangöst* 'Hankost', *Åbos* 'Turus', kuid saarte puhul ootuspäraselt väliskohakäändeid – *Gotlandil*, *Mallorcal*. Rootsi kohanimesid tõlgitakse eesti keelde väga harva, aga siis kasutatakse neid ka (eesti normikeele seisukohast) korrektses käändes: *Mälari mäel*, vrd rts *Mälarhöjden* (s.o Stockholmi eeslinn).

Fraasides määrasõna (v.a *üks*) + nimisõna on hälbed normikeele pruugist kahte liiki. Ainsuse osastava asemel kasutatakse osalt mitmuse nimetavat, nt *kakskümmend kolm aastad, kolm õded, umbes 25 minutid, mitu muusikaõpetajad,* osalt mitmuse osastavat, nt *kümme aastaid, sisaldab ligi 400 pilte, mitu õpilasi, mitu ameteid*. Mitmuse osastavat kasutatakse kahtlemata rootsi keele mõjul, vrd *tio år, innehåller närmare 400 bilder, flera elever, yrken* 'kümme aastat, sisaldab ligi 400 pilti, mitu õpilast, ametit'. Vormide *aastad, minutid, muusikaõpetajad* puhul tekib kahtlus, kas pole tegemist kogu põhjaeesti murdealale omase *raske*- ja *madal*-tüüpi sõnade ainsuse osastavaga (Rätsep 1977: 58–62). Sel juhul oleks *kakskümmend kolm aastad* jms murdesubstraadi näiteks, kui kõneleja päritolu langeb kokku põhjaeesti murdealaga, kuid seda pole alati võimalik kindlaks teha. Et nähtus ei piirdu nimetatud sõnatüüpide ega põhjaeesti murdealalt pärit kõnelejatega, tundub rootsi keele nivelleeriv mõju olevat usutavam.

Peamiselt teise ja kolmanda põlvkonna Rootsi eestlased võivad kasutada *ma*-infinitiivi asemel *da*-infinitiivi:

eRts *seda sa pead ise kaasa* ***võtta*** (K2)
eE *seda sa pead ise kaasa* ***võtma***

eRts *on sunnitud* ***majandada*** *lehte ilma toetuseta riigilt* (A1am)
eE *on sunnitud* ***majandama*** *lehte ilma riigi toetuseta*

Märksa levinum on asesõna *see* kasutamine alusena rootsi nn formaalse aluse *det* eeskujul:

eRts *see on väga raske saada teravaid piire* (S2m)
rts *det är mycket svårt att få skarpa gränser*
eE *on väga raske saada teravaid piire*

eRts *see ei ole selle ajakirja ülesandeks seisukohta võtta* (A1am)
rts *det är inte denna tidskrifts uppgift att ta ställning*
eE *pole selle ajakirja ülesanne seisukohta võtta*

Samuti kasutatakse eesti sidesõna *et* tegevusnime partiklina rootsi keele *att* eeskujul:

eRts *et olla välismaalane või sisserändaja ei ole mingisugune au* (K1bn)
rts *att vara utlänning eller invandrare är ingen ära*
eE *olla välismaalane või sisserändaja ei ole mingisugune au*

eRts *vanemast generatsioonist vaatamata on mul alati olnud igatsus et Eestisse sõita* (K2n)
rts *trots den äldre generationen har jag alltid haft en längtan att åka till Estland*
eE *vanemale generatsioonile vaatamata on mul alati olnud igatsus sõita Eestisse*

eRts *soov et põgeneda* (K2n)
rts *önskan att fly*
eE *soov põgeneda*

Seda kohtab peamiselt Rootsis sündinute kõnes, aga ka kirjas ja trükisõnas, nii nagu "liigse" *see* puhul.

Nagu eelnenud näidetest ilmneb, on iga lause, kus "liigne" *see* või *üks* esineb, otsekui sõna-sõnalt rootsi keelest tõlgitud, isegi lauseliikmete järjekord järgib rootsi lause oma üsna täpselt (v.a pöördsõnade käändelised vormid, mis asetsevad tihti lause lõpus). Eriti *see*-lausete tekkimine on muutus, mis puudutab eesti lause üldstruktuuri.

Ka lause moodustajate järjestuses võib täheldada rootsipärasusi. Sageli kasutatakse järeltäiendeid, näiteks *telefoni suunanumbrid Eestisse* (P. Nemvalts 1998: 58), mis seostub rootsi mõjuga (vrd *riktnummer i Estland*). Rootsipärast sõnajärjestust tarvitavad eriti Rootsis sündinud eestlased ja emfaatilistes konstruktsioonides, nagu Lõuna-Rootsi näites (Laagus, Klaas, Allik 2004: 30; vt ka Oksaar 1972: 440-441):

eRts *see olin ainult mina, kes ma kaotasin, kui ma oma õppimist ei klaarinud*
rts *det var bara jag som förlorade när jag inte klarade mina studier*
eE *kui ma oma õppimisega hakkama ei saanud, siis olin ainult mina see, kes kaotas*

9.4. Sõnavara

Rootsi eesti keele sõnavara aluseks on Teise maailmasõja eelse eesti ühiskeele leksika. Kuigi mitmed laenud eelkõige rootsi, aga ka soome, saksa ja inglise keelest on ajapikku tunginud rootsieesti keelde, algul enamasti vastavate eesti sõnadega konkureerides, hiljem neid asendades, on eesti sõnavara tuumik suurtes joontes püsinud eestilisena.

Rootsi eestlased on oma keelde üle võtnud täistähenduslikke sõnu peaaegu kõikidelt elualadelt, alates üldistest põhimõistetest ja arginähtustest ning lõpetades ühiskonna ja tehnika sõnavaraga (R. Raag 1982: 54–68; pragmaatiliste partiklite kohta vaata järgmist alajaotist). Mitmed laenud on sedavõrd kodunenud, eriti tähenduslaenud (R. Raag 1982: 128–132), et enamik kõnelejaid, kes pole enam teadlikud sõnade päritolust, ei erista neid tavalistest eesti sõnadest. Väidet toetab asjaolu, et rootsi laene kasutatakse ka Eestis elavate sugulaste ja tuttavatega suheldes, kes üldjuhul rootsi keelt ei oska (vt tabel 3).

Tabel 3. Laensõnu, tõlke- ja tähenduslaene Rootsi eestlaste eesti keeles

eRts	**tähendus ja rootsi lähtekeelend**
ambulan(*t*)*s*	kiirabiauto < *ambulans*
bantama	kaalus maha võtma < *banta*
eksamit võtma	gümnaasiumi või ülikooli lõpetama < *ta examen*
haigeks kirjutama end/ennast	haiguslehele jääma < *sjukskriva sig*
jasso	ah nii < *jasså*
kaasas olema	osa võtma, kaasa lööma; (mingi ühenduse) liikmeks olema < *vara med*
kaks treppi üles	kolmandal korrusel < *två trappor upp*
klaarima end/ennast	hakkama saama < *klara sig*
lokaal	ruumid < *lokal*
oido(*o*)	oi, oh, ah (väljendab üllatust) < *ojdå*
peale panema	(telerit, raadiot vms) sisse lülitama; (teevett vms) üles panema < *sätta på*
purukohv	lahustuv kohv < *pulverkaffe*
reserveerima end/ennast	eriarvamust protokollida laskma (otsuse puhul) < *reservera sig* (*mot ett beslut*)
rulltrepp	eskalaator < *rulltrappa*

siviilinšenjöör, siviilinsener	diplomeeritud insener < *civilingenjör*
spekulant	potentsiaalne ostja, asjast huvitatu < *spekulant*
stressama/stressima	stressi ajama < *stressa*
takt	tempo < *takt*
võtma maksud	tasu küsima või nõudma < *ta betalt*
üle hüppama	vahele jätma < *hoppa över*
üles lööma	teatmeteosest vm järele vaatama < *slå upp*

Rootsipärase sõnavara tarvitamist võib tõlgendada ka veidi sügavamalt, mitte üksnes asukohariigi põhikeele sugemete paratamatu ülevõtmisena. Rootsipäraseid sõnu kasutades näitab Rootsi eestlane oma kokkukuuluvust nii rootslaste kui teiste Rootsi eestlastega ning eristumist Eesti eestlastest. Seega on rootsipärasel leksikal täita ka Rootsi eestlaste identiteeti toetav funktsioon – nii rühmas eneses kui ka rühmast välja jääjate suhtes.

Rootsieesti keele sõnavara uuendamise üks allikaid on omalooming ja seda on kahte liiki: spontaanselt tekkinud, sageli argi- või isegi slängimaigulised sõnad, ja teadlikult loodud uudissõnad (Eesti Teadusliku Seltsis Rootsis eedetest vt jaotis 8.0. Keeletöö). Spontaanselt tekkinute hulka kuuluvad nt *krunts* ‘Rootsi kroon’ (< rts *krona*, häälduses *kruuna*; vrd sõjaeelne eesti slängisõna *kronts* ‘(Eesti) kroon’), *krõpsleib* ‘näkileib’ (esiosis *krõps* tohiks olla onomatopoeetilist algupära, nagu ka vastaval rootsi sõnal, vrd *knäckebröd*) ja *mutikas* ‘metroo’ (võrdlus mutiga, kes tuleb vahel maa alt välja, nii ka Stockholmi metroo tuleb eeslinnades maa alt välja ja muutub lähirongiks). Teadlikult loodud sõnade hulka kuuluvad mõned skauditerminid, nt *rajur* ‘vanemskaut; vanemgaid’, ja Johannes Aaviku pagulusaegne sõnalooming (vt Jänes 1966: 248–271).

Rootsi põgenenud eestlastel oli ilmne vajadus distantseeruda Nõukogude Eestist ja kõigest nõukogulikust, k.a nõukogude keelepruugist. Soov jääda eestlaseks oli tugev, selle keeleline väljund oli puhas ja rikkumata eesti keel. Sellega seletub Rootsi eestlaste umbusk või tõrksus Eestis pärast sõda tarvitusele tulnud keelendite vastu, mida peeti nõukogulikeks või mille kohta arvati, et need pärinevad vene keelest. Ideoloogiliselt vastuvõetamatu oli näiteks sõna *natsionalism* nõukogulikus tähenduses ‘reaktsiooniline kodanlik ideoloogia ja poliitika, mis on suunatud rahvusliku vaenu õhutamisele üksikute rahvuste vahel’ (VL 1961). Rootsi eestlastel käibis sõna endises tähenduses, s.t *rahvusluse* sünonüümina, mida omakorda Nõukogude Eestis kasutati haruharva, kui üldse. Loomulikult oli *metsa-*

venna nimetamine *bandiidiks* Rootsi eestlastel täiesti välistatud, umbusk tabas uudissõnu *tuusik* ja *raal*. Sõna *tuusik* võeti Eestis tarvitusele pärast sõda vene *путевка* eesti vastena ja pahandas Rootsi eestlasi nii oma nõukogulikkuse kui ka vene taustaga. Uudissõna *raal*, mida Eestis soovitati 1967. a *elektronarvuti* vasteks, pidasid Rootsi eestlased taunitavaks selle väidetava vene algupära tõttu: *raal* olevat esimese Nõukogude elektronarvuti *Урал* mugandus.

Mõni üksik nõukogude uudissõna – nt *pagasnik, televiisor* ja *haltuura* – Rootsi eestlaste eesti keelde ikkagi imbus, kuigi Rootsi eestlaskond püüdis oma nõukogudevastase hoiakuga sellist laenamist igati vältida. Selliseid sõnu kasutasid peamiselt need Rootsi eestlased, kes külastasid Nõukogude Eestit või kes puutusid muul moel sealse keelepruugiga kokku.

Pärast Eesti iseseisvuse taastamist, mil vahetu suhtlemine on muutunud varasemast võrratult tihedamaks, on muutunud laialdaseks ka eesti normija ühiskeelest laenamine. Et aga kõik sellised keelendid pole Rootsi eestlastele päris omaseks saanud, näitab fraasi *nagu nüüd üteldakse* sage lisamine, kui tarvitatakse hiljuti Eestis kuuldud keelendit. Samas tuleb nentida mõningast vastupidistki liikumist, s.t Rootsist Eestisse, näiteks Rootsi eestlaste sõna *telefonikataloog*. Kui nõukogudeaegses eesti keeles oli *telefoniraamat* vene laen (< *телефонная книга*), siis *telefonikataloog* pärineb rootsi keelest (< *telefonkatalog*).

Omapäraseks nähtuseks on Rootsi eestlaste sõnamängud, mis seisnevad liialdatud või isegi pisut absurdses ja seetõttu silmatorkavas laenamises. Olgu sellise sõnamängu näiteks sõna *kauss* tähenduses ‘terviseks, proosit’, mille taustaks on rootsi sõna *skål* kaks tähendust – nii hüüdsõna ‘terviseks, proosit’ kui ka nimisõna ‘kauss’. Eestlased, kes rootsi keelt ei oska, võivad seda pidada mõttetuseks, sest naljast arusaamine eeldab nii eesti kui ka rootsi keele tundmist. Et Rootsi eestlaskonnas kuulub hea tooni juurde rootsi laenude vältimine, olgugi kõik nende esinemisest teadlikud, muutub liialdatud laenamine eneseiroonia avalduseks (lähemalt R. Raag 1982: 88-89).

9.5. Pragmaatilised partiklid

Peale täistähenduslike sõnade on Rootsi eestlased võtnud rootsi keelest üle arvukalt pragmaatilisi partikleid, sh tervitusi, hüüdsõnu, tänu- ja vandesõnu ja muid verbaalseid afekti- või suhtlusvormeleid (Keevallik 2005, 2006a, 2006b, ilmumas a, ilmumas b, ilmumas c; vt ka Oksaar 1961, 1972, 1975;

R. Raag 1982: 53). Laenamise põhjuseks on toodud sellise leksika erilist tundevarjundit (Oksaar 1961: 52). Vähemalt osaliselt põhjustavad uute pragmaatiliste joonte keelde ilmumist asukohariigis kehtivad käitumistavad ja kõnelejate arvamus, et tegu on nähtustega, mis asuvad tegelikult väljaspool keelesfääri (Keevallik 2006a: 117, 120).

Pragmaatilisi laenutüüpe on kolm. Esiteks võidakse asendada sama funktsiooniga eesti partikkel rootsikeelsega. Paljude Rootsi eestlaste eesti keeles on kodunenud partikkel *asso* (< *alltså*, hääldus sageli [asso]), mis tähendab 'niisiis, seega'. Seda kasutatakse reformuleeringute ning seletuste alustuseks, nagu eesti sõna *tä*(*h*)*endab* ~ *täemb*, ja sellega *asso* rootsieesti keeles vaheldubki (Keevallik 2006a: 122). Teiseks võib mõlemas keeles olemasolevate partiklite puhul eesti partikkel laiendada oma funktsioone vastavalt rootsi keele kasutusele. Nii on juhtunud partikliga *jaa*, mis esineb nii eesti, rootsi kui ka Rootsi eestlaste eesti keeles, kuid mida rootsieesti (ja rootsi) keeles tarvitatakse kõrvalekalde alustamiseks (koos sügavale langeva intonatsiooniga) ja voorualguseliseks partikliks (Keevallik 2006a: 125-126). Kolmandaks laenatakse täiesti uusi partikleid koos nende funktsioonidega. Selline partikkel on *juu* (< *jo*), mida kasutatakse vastuseks eitavale või kahtlevale küsimusele ja mis vastab eesti fraasile *olen küll*. Niisiis on partikli *juu* ülevõtmisega rootsieesti keelde toodud seni eesti keeles puudunud vastandus küsimustevastuste vahel – *kas*-küsimuse jaatav vastus on *jaa*, kahtleva või eitava küsimuse vastus *juu* (Keevallik 2006a: 128-129).

Rootsi eestlased on rootslastelt üle võtnud mitte ainult pragmaatilisi partikleid, vaid ka suhtlusmalle ja viisakusvormeleid (Keevallik 2006b: 86–92). Et pragmaatika on tihedalt seotud kultuuriga, võib kõnelda Rootsi eestlaste erilisest pragmaatilisest identiteedist, mis seisneb mõlema keelekeskkonna – eesti ja rootsi – sugemete segamises. Rootsi eestlased ei näe eeskuju ja normi ainuüksi eesti keeles ja kultuuris, vaid nad vastandavad end – teatud mõttes üleolevana – nii rootsi kui eesti keelele ja kultuurile (Keevallik 2005; ilmumas a). Nii eristub rootsieesti identiteet selgelt eesti ja rootsi identiteedist (vt ka Valk, Karu 2002).

10. Kokkuvõte

Eestlasi on Rootsis elanud pidevalt, olgugi vähesel arvul, hiljemalt 18. sajandist alates. 1904. või 1905. a rajati Stockholmis esimene eesti selts, mis tegutses 21. saj alguseni. 1930. aasta rahvaloenduse andmeil elas Rootsis

492 Eesti sünnipäraga isikut. Teise maailmasõja lõpus põgenes Eestist Rootsi 22 000 eestlast ja ligi 6000 eestirootslast. Pärast Eesti taasiseseisvumist kolis Rootsi enam kui 3000 eestlast, kellest osa on lülitunud kohalikku rahvuslikku ühistegevusse. 2007. aasta lõpus elas Rootsis alaliselt 9800 Eesti sünnipäraga isikut, neist 3938 meest ja 5862 naist, lisaks 5192 Rootsis sündinud isikut (2630 meest ja 2562 naist), kelle mõlemad vanemad olid Eesti sünnipäraga.

Rootsi eestlaste hulgas oli algul mehi rohkem kui naisi. Praeguseks on rollid vahetunud: naisi on tunduvalt rohkem kui mehi. Enam kui pooled Teise maailmasõja aegu Rootsi põgenenutest olid alghariduse, napilt kümnendik kõrghariduse. Põgenikud väärtustasid haridust ja püüdsid võimaldada oma lastele kõrgharidust. Selle tulemusena on lapsed üldiselt kõrgema haridustasemega kui nende vanemad ning samaealine Rootsi rahvastik. Kaugelt üle poole põgenikest pärines maalt, kuid Rootsis asuti üldjuhul elama linna. Põgenikud olid ülekaalukalt pärit Lääne-Eesti saartelt, Eesti rannikualadelt ja sadamalinnadest, nende kõige levinum elukutse enne põgenemist oli põllumees. Sotsiaalmajanduslikus mõttes on põgenikud Rootsis hästi kohanenud ning Rootsi eestlasi peetakse edukalt lõimunud rahvusrühmaks.

Praegu tegutseb Rootsis sadakond eesti organisatsiooni, enamik Kesk-Rootsi suurlinnades (Stockholm, Göteborg), tööstuslinnades (Uppsala, Gävle, Eskilstuna, Örebro, Norrköping) ja piirkondades (Värmland, Ojamaa) ning Lõuna-Rootsi linnades (Lund, Malmö) ja Põhja-Rootsis (Luleå). Kord nädalas ilmub 2000 tellijaga Eesti Päevaleht ja neli korda aastas ajakiri Rahvuslik Kontakt. Stockholmis töötavad 9-klassiline eesti põhikool, eelkool ja mudilasring, Göteborgis kakskeelne eelkool.

Juriidilises mõttes peetakse eesti keelt immigrantide emakeeleks. Sellest johtuvalt õpetatakse eesti keelt mõne valla põhikoolides ja gümnaasiumides paari nädalatunni ulatuses. Eesti keelt on võimalik õppida mitmesugustel keeltekooli kursustel ja Uppsala ülikoolis.

Rootsi eestlust kannavad praegu hinnanguliselt 4000–5000 inimest: lapseeas Rootsi saabunud põgenikud, nende lapsed ja lapselapsed ning nii Nõukogude ajal kui pärast Eesti iseseisvuse taastamist Rootsi kolinud eestlased. Eesti seltsielu Rootsis on eestikeelne; eesti keele oskus, kas või puudulik, annab sellesse "pääsme".

Rootsi eestlased on üldjuhul kakskeelsed: peale eesti keele osatakse hästi rootsi keelt. Nooremad põlvkonnad oskavad rootsi keelt paremini ja täielikumalt. Peredes, kus eestlane on abiellunud kas sakslase või soomlasega

ja abikaasad on õppinud ära teise emakeele, esineb mitmekeelsust. Igapäevaseks suhtluskeeleks on üldiselt rootsi keel, eesti keel on kasutusel kõnekeelena peamiselt kodus ja seltsielus. Oma töös on võimalik eesti keelt kasutada väga vähestel. Paljudele noorematele on rootsi keel saanud kodukeeleks ja eesti keelt tarvitavad nad vaid suheldes vanemate eestlastega.

Ligi viis aastakümmet on eesti keel elanud Rootsis ja Eestis eraldi elu ja arenenud lähikontaktis eri keeltega. Peale erinevate keelekontaktide ja lahusoleku eesti normi- ja ühiskeelest on rootsieesti keele arengule olnud iseloomulik ka normikeele treeningu ja õigekeelsusliku järelevalve puudumine, on ju rootsieesti keel arenenud suuresti vaba kasutuse olukorras.

Olgugi Rootsi ja Eesti eestlaste vahetu suhtlus kahel viimasel kümnendil sagenenud, pole üldjuhul Rootsi eestlast tema keelepruugi järgi raske muudest eestlastest eristada.

Käsikirjad

Hellborg *et al*. 1970 = Hellborg, Eva, Kristiina Räikkönen, Jan Sandström, Claus Leger 1970. "Årets högtider" bland balter och ungrare i Olofström. Kursusetöö. [Käsikiri Lundi ülikoolis. Folklivsarkivet, Lund. Koopia siinkirjutaja valduses.]

Karlsson, Brita, Birgitta Åkesson 1970. Olofströmsundersökningen 1970. Den yngre baltgenerationens integrering i det svenska samhället. Kursusetöö. [Käsikiri Lundi ülikoolis. Folklivsarkivet, Lund. Koopia siinkirjutaja valduses.]

Sepp, Reino 1956. Argoo Eesti pagulastel Rootsis. 16 lk. [Koopia siinkirjutaja valduses.]

Sepp, Reino [*s. d.*]. Eesti släng, 3. Käsikirja koopia. 8 lk. [Koopia siinkirjutaja valduses.]

Simonsson *et al*. 1970 = Simonsson, Ann-Christin, Marie Louise Fredborn, Gabriella Bonis, Christina Nordström 1970. Kostvanor bland balter och ungrare i Olofström. Kursusetöö. [Käsikiri Lundi ülikoolis. Folklivsarkivet, Lund. Koopia siinkirjutaja valduses.]

UUA VT = Uppsala Universitets Arkiv, Finsk-ugriska institutionen, Korrespondens, V. Tauli, E1. [Valter Tauli kirjavahetust, nimestikke ning muid dokumente. Koopiad siinkirjutaja valduses.]

Kirjandus

Aavik, Johannes 1936. Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika. Tartu: Noor-Eesti.

Aavik, Johannes 1956. Vajalikke uusi sõnu. – Eesti Kroonika 1957. Esimene aastakäik. Stockholm: EMP Kirjastus, 228–229.

Adamson, Kusta, Arnold Pundi, Johannes Äro (toim) 2001. Eestlased Norrköpingis 1944–2000. [Norrköping: *s*. *n*.]

Andræ, Carl Göran 2004. Sverige och den stora flykten från Estland 1943–1944. (= Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi LXXXIII.) Uppsala. [Tõlge eesti keelde: Rootsi ja suur põgenemine Eestist 1943–1944. Tallinn: Olion, 2005.]

Asutusi 1956 = Asutusi ja organisatsioone Rootsis. **–** Eesti Kroonika 1957. Esimene aastakäik. Stockholm: EMP Kirjastus, 99–154.

Aunver, Jakob, Eduard Keeleste, Aksel Mark (toim) 1955. Kümme aastat Uppsala eestlaskonda. Uppsala: Uppsala Eesti Organisatsioonid.

Aus, Liisa 2005. Eesti Kool: Stockholm 1945–2005 = Estniska skolan. Stockholm: Stockholmi Eesti Kooli Sõprade Selts.

Berge, Anders 1992. Flyktingpolitik i stormakts skugga. Sverige och de sovjetryska flyktingarna under andra världskriget. (= Uppsala Multiethnic Papers 26.) Uppsala: Centrum för multietnisk forskning.

Bergman, Kjell, Berith Jakobsson 1984. Ester i Göteborg om identitetens bevekelsegrunder. En »pilotstudie» gjord vid Etnologiska institutionen för Invandrarnämnden, Göteborg. Göteborg: Göteborgs universitet, Etnologiska institutionen.

Björkegren, Hans 1985. Ryska posten. De ryska revolutionärerna i Norden 1906–1917. Stockholm: Bonniers.

Borevi, Karin, Ingvar Svanberg 1993. Uppsala som invandrarstad. (= Uppsala stads historia VI : 11.) Uppsala: Almqvist & Wiksell.

Eelmäe, Urmas 2005. Põgenemine kodumaalt 1943–1944. (= Harjumaa uurimusi 7.) Keila: Harjumaa Muuseum.

Engelbertsson, Bob 1997. Arkivarbetare vid Uppsala universitet 1934–1980: en studie av en arbetskraftsresurs ur ett systemperspektiv. Forskningsrapport 1997 : 1. Uppsala: Centrum för handikappforskning.

FR 1945 = Folkräkningen den 31 december 1945, IX. Totala räkningen. Folkmängden efter yrke, utländska undersåtar m.m. Sveriges officiella statistik. Folkmängden och dess förändringar. Stockholm: P. A. Norstedt & Söner, 1952.

FR 1950 = Folkräkningen den 31 december 1950, VI. Totala räkningen. Sveriges Officiella Statistik. Folkmängden och dess förändringar. Stockholm: Statistiska Centralbyrån, 1955.

Hammar, Tomas 1964. Sverige åt svenskarna. Invandringspolitik, utlänningskontroll och asylrätt 1900–1932. Stockholm [: Tomas Hammar].

Horm *et al*. 1994 = Horm, Arvo, Aksel Mark, Ilmar Olesk, Otto Paju, Aleksander Terras 1994. Pool sajandit eestlust paguluses. Stockholm: Teataja.

Johansen, Paul 1951. Nordische Mission, Revals Gründung und die Schwedensiedlung in Estland. (= Kungl. Vitterhets-, Historie- och Antikvitetssakademiens handlingar 74.) Stockholm.

Jänes, Henno 1965. Emakeelse kooli probleemidest paguluses. – Eesti Kool. Eesti Gümnaasiumiõpetajate Ühingu aastaraamat. Toim J. Ungerson. Stokholm: Eesti Gümnaasiumiõpetajate Ühing, 50–55.

Jänes, Henno 1966. Eesti keel. Selle ehitus, areng ja ortoloogia. (= Eesti Keele ja Kirjanduse Instituudi toimetused 2.) San Francisco: Eesti Kirjanduse Komitee.

Kangro, Bernard 1976. Eesti Rootsis. Ülevaade sõnas ja pildis. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv.

Keevallik, Leelo 2005. Estnisk invandraridentitet bland flyktingar, 60 år senare. – Vandring och förvandling. Humanistdagarna 2004, Uppsala universitet, 121–132.

Keevallik, Leelo 2006a. Pragmaatiliste partiklite laenutüübid rootsieesti keeles. – Mitmekeelsus ja keelevahetus läänemeresoome piirkonnas. Toim H. Koks, J. Rahman. (= Võro Instituudi toimõndusõq 18). Võro: Võro Instituut, 116–133.

Keevallik, Leelo 2006b. Keelekontakt ja pragmaatika. – Teoreetiline keeleteadus Eestis II. Toim I. Tragel, H. Õim. (= Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 7.) Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 85–96.

Keevallik, Leelo (ilmumas a). Construction of identity in the Estonian refugee community in Sweden. – Journal of Baltic Studies 2009 (40).

Keevallik, Leelo (ilmumas b). Variety-specific pragmatic patterns in Swedish Estonian. – Leelo Keevallik, Diana Krull, Raimo Raag, Virve Raag. The Estonian Language in Sweden. Uppsala.

Keevallik, Leelo (ilmumas c). Variety-specific pragmatic particles in Swedish Estonian. – Leelo Keevallik, Diana Krull, Raimo Raag, Virve Raag. The Estonian Language in Sweden. Uppsala.

Krull, Diana (ilmumas). Prepausal lengthening in the speech of Swedish Estonians. – Leelo Keevallik, Diana Krull, Raimo Raag, Virve Raag. The Estonian Language in Sweden. Uppsala.

Laagus, Aino, Birute Klaas, Mari Allik 2004. Lõuna-Rootsi eestlased ja nende keel. Valimik intervjuusid. (= Tartu Ülikooli eesti keele (võõrkeelena) õppetooli toimetised 4.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Lauri, Johannes Oskar 1965. Kaks aastakümnendit eestlaste teenistuses. – Tammine rahvas II. Kaks aastakümmet rahvuslikku tegevust. Toim M. Üürike. Eesti Komitee Rootsis, Eesti Abi Keskus. Stockholm: Eesti Komitee Rootsis, 7–117.

Lindroth, Hjalmar 1916. Estnisk bosättning i Sverige under äldre tid. – Ymer. Tidskrift utgifven af Svenska sällskapet för antropologi och geografi (36), 194–214.

Loit, Aleksander 1990. Baltic Refugees of the 1905 Revolution in Sweden. – The Baltic Countries 1900–1914. Proceedings from The 9th Conference on Baltic Studies in Scandinavia, Stockholm, June 3–6, 1987. Ed. by A. Loit. (= Studia Baltica Stockholmiensia 5_1.) Stockholm, 199–212.

Loit, Aleksander 2005. Balti pagulased Rootsis pärast 1905. aasta revolutsiooni. – Tuna 1 (8), 78–87.

Luksep, Peeter 2006. Väliseestluse tulevik. – Suur põgenemine 1944. Eestlaste lahkumine Läände ning selle mõjud. 22. oktoobril 2004 Tartus toimunud rahvusvahelise teaduskonverentsi artiklite kogumik. Toim K. Kumer-Haukanõmm, T. Rosenberg, T. Tammaru. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 212–225.

Maandi, Katrin 1989. Estonian among immigrants in Sweden. – Investigationg obsolescence. Studies in language contraction and death. Ed. by N. C. Dorian. Cambridge: Cambridge University Press, 227–241.

Made, Tiit 2002. Rahvusvahelised suhted. Leksikon. Tallinn: Valgus.

Mark, Heinrich 1952. Eesti kool Rootsis. – Tammine rahvas. Koguteos. Toim H. Jänes, E. Kandre, U. Juuno, H. Mark, H. Rajamaa. Stockholm: Eesti Komitee koolide toetuskapital, 35–70.

Markus, Felicia 2004. Living on Another Shore. Early Scandinavian Settlement on the North-Western Estonian Coast. (= Occasional Papers in Archeology 36.) Uppsala: Uppsala University, Department of Archeology and Ancient History.

Muuk, Elmar 1935. Inglispäraste võõrsõnade õigekirjutus. – Eesti Keel (XIV), 180–185.

Nemvalts, Peep 1998. Kas väliseesti keeles on märgata süntaktilist omapära? – Väliseestlaste keelest. Toim L. Lindström. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 9.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 55–66.

Nemvalts, Silvi 1998. Rootsi keele mõjusid Eestist pärit õpilaste keeles. – Väliseestlaste keelest. Toim L. Lindström. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 9.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 111–115.

Nurm, Ernst 1939. 1937. a. gümnaasiumi vastuvõtueksami tööde ortoloogiline külg. – Eesti Keel (18), 10–22.

Oksaar, Els 1961. Kaksikkeelsuse problemaatikast. – Tulimuld (12), 47–54.

Oksaar, Els 1972. Spoken Estonian in Sweden and the USA: An analysis of bilingual behavior. – Studies for Einar Haugen: presented by friends and colleagues. Ed. by E. Scherabon Firchow. (= Janua linguarum. Series maior, 59). The Hague: Mouton, 437–449.

Oksaar, Els 1975. A Sociolinguistic Analysis of Bilingual Behaviour in Sweden. – The Nordic Languages and Modern Linguistics 2. Proceedings of the International Conference on Nordic and General Linguistics, University of Umeå June14–19, 1973. Ed. by K.-H. Dahlstedt. Stockholm: Almqvist & Wiksell, 609–620.

Olsson, Lars 1995. På tröskeln till folkhemmet. Baltiska flyktingar och polska koncentrationslägerfångar som reservarbetskraft i skånskt jordbruk kring slutet av andra världskriget. Lund: Morgonrodnad.

Pae, Ahti 1956. Eestlased Rootsis. – Eesti Kroonika 1957. Esimene aastakäik. Stockholm: EMP Kirjastus, 87–96.

Papp, David 1988. "Livländska rymlingar." Estländsk allmoges flykt till Sverige under 1700- och 1800-talen. – Estländare i Sverige. Historia, språk och kultur. Red. R. Raag, H. Runblom. (= Uppsala Multiethnic Papers 12.) Uppsala: Centrum för multietnisk forskning, 21–36.

Papp, David 1993. Eesti talurahva põgenemine Rootsi 18.–19. sajandil. Estländsk allmoges flykt till Sverige under 1700- och 1800-talet. – Eesti ja Rootsi. Estland och Sverige. Toim T. Tamla, A.-M. Dahlberg. Tallinn: Huma, 104–110.

Põdrus, Sigrid 1980. Eesti keele kõnelemine ja lugemine ühe Rootsis töötava eesti noorteorganisatsiooni raames. Kursusetöö. Käsikiri Uppsala ülikooli nüüdiskeelte õppetoolis.

Raag, Raimo 1982. Lexical Characteristics of Swedish Estonian. (= Studia Uralica et Altaica Upsaliensia 12.) Uppsala: Uppsala University.

Raag, Raimo 1983. Estniskan i Sverige. (= FUSKIS/FIDUS 6.) Uppsala: Uppsala universitet, Finsk-ugriska institutionen.

Raag, Raimo 1985. The Direct Object in Swedish Estonian. – Eesti Teadusliku Seltsi Rootsis aastaraamat/Annales Societatis Litterarum Estonicae in Svecia, IX. Stockholm, 201–211.

Raag, Raimo 1989. Eestlased Rootsis. – Looming (77), 6, 786–802.

Raag, Raimo 1994. Johannes Aaviku keelenurgad Eesti Päevalehes. – Artikleid ja arhivaale I. Toim H. Vihma. Tallinn: Johannes Aaviku Selts, 20–23.

Raag, Raimo 1996. Bland filologer, grevar, bolsjeviker och landsflyktiga. Ur den upsaliensiska estniskundervisningens hävder. – Finsk-ugriska institutionen i Uppsala 1894–1994. URSUS. (= Skriftserie utgiven av Finsk-ugriska institutionen i Uppsala 2.) Red. R. Raag, L.-G. Larsson. Uppsala: Finsk-ugriska institutionen, 143–168.

Raag, Raimo 1998. Reinerus Reineri Broocman junior – en baltisk flykting i Sverige. – Bröd och salt. Svenska kulturkontakter med öst. Red. R. Gyllin, I. Svanberg, I. Söhrman. Uppsala: Swedish Science Press, 58–73.

Raag, Raimo 1999. Eestlane väljaspool Eestit. Ajalooline ülevaade. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Raag, Raimo 2001. Läänes elavate eestlaste rahvuslik identiteet ja kultuur 1944–1991. – Eesti identiteet ja iseseisvus. Toim A. Bertricau [= Jean-Jacques Subrenat]. Tallinn: Avita, 176–194.

Raag, Raimo 2002. Neli algust, aga ei ühtegi otsa. Eesti keele ülikooliõpe Rootsis. – Eesti keel ja kultuur maailmas. 13.–15. august 2000, Tartu. Ettekanded. Toim J. Valge. Tartu: Eesti Vabariigi Haridusministeerium, Eesti Instituut, 58–71.

Raag, Raimo 2006. Eesti sõjapõgenike saabumine Ojamaale 1944. aasta sügisel kohaliku ajakirjanduse kajastuses. – Suur põgenemine 1944. Eestlaste lahkumine Läände ning selle mõjud. 22. oktoobril 2004 Tartus toimunud rahvusvahelise teaduskonverentsi artiklite kogumik. Toim K. Kumer-Haukanõmm, T. Rosenberg, T. Tammaru. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 71–121.

Raag, Raimo 2009a. Kiri minister Nyamko Sabunile vähemuskeele staatuse andmise kohta eesti keelele. – Eesti Päevaleht (Stockholm), nr 4 (6606), 4. veebruaril 2009, lk 6. [Vt ka Rootsi Eestlaste Liidu keeletoimkonna kodulehte: http://keeleveeb.blogspot.com/2009/01/eestlased-taotlesid-vhemusrahvuse.html]

Raag, Raimo 2009b. Eestlaste põgenemine Rootsi Teise maailmasõja ajal. – Eestlaste põgenemine läände Teise maailmasõja ajal. Artiklid ja elulood. Toim T. Hallik, K. Kukk, J. Laidla. Tartu: Korp! Filiae Patriae, 55–64.

Raag, Virve (ilmumas). Impersonal passive voice forms in spoken Swedish Estonian: Incipent language death or return to traditional

patterns? – Leelo Keevallik, Diana Krull, Raimo Raag, Virve Raag. The Estonian Language in Sweden. Uppsala.

Raag, Virve, Raimo Raag 1988. Språkbevarande och språkbehärskning hos esterna i Sverige. – Estländare i Sverige. Historia, språk, kultur. Toim R. Raag, H. Runblom. (= Uppsala Multiethnic papers 12.) Uppsala, 131–147.

Raag, Virve, Raimo Raag 1992. Över stormande hav. Estländskt liv och leverne i Kumla 1944–1991. Üle tormise mere. Eesti elu-olu Rootsi väikelinnas Kumlas 1944–1991. Örebro: Örebro Läns Museum.

Raud-Pähn, Mai 1997. Eestlased ja Rootsi uus vähemusrahvaste poliitika. – Rahvuslik Kontakt 4 (156), 5–8.

Rebas, Aho 2004. ELA elab. Eesti Laste Abistamisühing Göteborgis ja Suvekodu Kärr-Sämstadis 1949–2004. Göteborg [: Aho Rebas].

Rebas, Aho 2005. Göteborgi eestlaste tegevus 1955–1995. Fotograaf Oskar Kopleri läätsa läbi. Göteborg [: Aho Rebas].

Rebas, Hain 1986. En minoritet organiserar sig – esternas arbete i Sverige för att bevara och utveckla sin kultur. – Red. L.-G. Eriksson. De första båtflyktingarna. En antologi om balterna i Sverige. Norrköping: Statens invandrarverk, 194–227.

Reinans, Alur 1986. Balterna i Sverige – några demografiska aspekter. – De första båtflyktingarna. En antologi om balterna i Sverige. Red. L.-G. Eriksson. Norrköping: Statens invandrarverk, 65–89.

Reinans, Alur 1999. Rootsieestlaste teine põlvkond. (= Rahvastiku-uuringud B : 41.) Tallinn: Eesti Kõrgkoolidevaheline Demouuringute Keskus.

Reinans, Alur 2008. Rootsi eestlased 1953. aastal. – Akadeemia 20, 5 (230), 1028–1047, 6 (231), 1327–1360.

Rätsep, Huno 1977. Eesti keele ajalooline morfoloogia I. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.

Saareste, Andrus 1937. Eesti õigekeelsuse päevaküsimustest. (= Eesti Keele Arhiivi toimetised 9.) Tartu: Eesti Keele Arhiiv.

Schlüter, Jan-Christian 2008. "En este aff Ösel" in Visby. Ösel and Estland in the Gotlandic Account Books of Ivar Axelsson Tott 1485–87 and Sören Norby 1524–25. – Ajalooline Ajakiri 123/124, 29–44.

Sepp, Reino 1956. Mis on *tonåring* ja *hobby* eesti keeles? – Tulimuld (7), 221–222.

Sepp, Reino 1965–1966. Eesti släng 1-2. – Mana 30, 70–72; 34, 85–90.

SOU 1974 = Invandrarutedningen 3. Invandrarna och minoriteterna. (= Statens offentliga utredningar 1974 : 69.) Stockholm.

Svanberg, Ingvar, Mattias Tydén 1992. Tusen år av invandring. En svensk kulturhistoria. Stockholm: Gidlunds.

Tarm [Tombach], Heino 1956. Arvusid Rootsi eestlaskonnast. – Eesti Kroonika 1957. Esimene aastakäik. Stockholm: EMP Kirjastus, 97–155.

Tarm [Tombach], Heino 1957. Estonians in Sweden in 1953. A Preliminary Report. – Migration in Sweden. A Symposium. Eds. D. Hannerberg, T. Hägerstrand, B. Odeving. (= Lund Studies in Geography. Ser. B. Human Geography 13.) Lund: The Royal University of Lund, Department of Geography, 328–330.

Tomberg, A. 1938. Väljaränd 1937. a. – Eesti Statistika (17). Tallinn: Riigi Statistika Keskbüroo, 135–138.

Valk, Aune, Kristel Karu 2002. Eesti identiteet Eestis ja Rootsis. – Eesti ja eestlased võrdlevas perspektiivis. Kultuuridevahelisi uurimusi 20. sajandi lõpust. Toim A. Valk. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 125–141.

Valmas, Anne 2003. Eestlaste kirjastustegevus välismaal 1944–2000. II osa. Raamatukataloog. Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikool.

VL 1961 = Kleis, Richard, Johannes Silvet, Eduard Vääri 1961. Võõrsõnade leksikon. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

Västerås Estniska Förening 1990. Esterna flydde över havet. – Hedfeldt, Sture, Ingvar Svanberg, Ulla Lingesjö Thilén. Detta blev vår stad. Berättelser från ett mångkulturellt samhälle – Västerås. (= Västerås kulturnämnds skriftserie 24.) Västerås: Västerås kulturnämnd, 79–91.

Internetiallikad

Göteborgi Eesti Kool: http://home.swipnet.se/eesti_kool/historik.htm (03.06.2009)

Rootsi Eestlaste Liidu keelekomisjon: http://keeleveeb.blogspot.com/

Skolverket [Kooliamet]: http://modersmal.skolutveckling.se/index.php?option=com_content&task=view&id=491&Itemid=1 (03.06.2009)

Statistiska Centralbyrån [Statistika Keskbüroo]: http://www.ssd.scb.se/databaser/makro/Produkt.asp?produktid=BE0101 (10.05.2009)

Lisa
Rootsis avaldatud eesti keele sõnaraamatud ja sõnastikud

Collinder, Björn, Joh[annes] Aavik, Oskar Loorits. Rootsi-eesti abiraamat. = Svensk-estnisk hjälpbok. Uppsala: Almqvist & Wiksell 1944. 226 lk. – 2. parandatud trükk: Uppsala: Almqvist & Wiksell 1945. 223 lk.

Filateelia oskussõnastik. = Filatelistisk ordlista. = Philatelistisches Wörterverzeichnis. = Philatelistic Vocabulary. = Dictionnaire Philatelique. Stockholm: Eesti Filatelistide Ühing Rootsis 1974. 60 lk.

Joasoo, A. Keeleline esmaabi. Eesti-rootsi. [Falun: s. n.] 1944. 32 lk.

Kõikidele eestlastele tekstiilitööstuses. Norrköping: Svenska textilarbetareförbundet 1945. 19 lk. – 2. trükk 1950. 16 lk.

Muuk, Elmar 1947. Väike õigekeelsus-sõnaraamat. 9. trükk. Järelsõna: Herman Rajamaa. Stockholm: Eesti Raamat. 459 lk.

Muuk, Elmar, Herman Rajamaa 1974. Väike õigekeelsuse sõnaraamat. 10. muudetud trükk. Stockholm: Rootsi-eesti Õpperaamatufond. 568 lk.

Oras, Ants, Edvin Lagman. Eesti-rootsi sõnaraamat. = Estnisk-svensk ordbok. Stockholm: [s. n.] 1945. 432 lk. – 2. trükk, Uppsala: Institutionen för finsk-ugriska språk, 1971. 423 lk. – 3. trükk, Stockholm: Rootsi-Eesti Õpperaamatufond 1977. 423 lk. – 4. trükk, Stockholm: Välis-Eesti & EMP 1990. 423 lk.

Paris, Rudolf, Evi End. Kunsti leksikon. Maali, skulptuuri, graafika, arhitektuuri ja tarbekunsti terminid eesti, inglise, prantsuse, saksa ja rootsi keeles eestikeelse seletusega. Stockholm: Eesti Keele Instituut 1986. 332 lk.

Purre, Helene. Inglise-eesti & eesti-inglise sõnastik I. Stockholm: Välis-Eesti 1945. 277 lk. – 2. trükk, Stockholm: Välis-Eesti 1948. 277 lk.

Purre, Helene. Inglise-eesti & eesti-inglise sõnastik II. Stockholm: Välis-Eesti 1945. 111 lk. – 2. trükk Stockholm: Välis-Eesti 1948. 111 lk.

Raag, Raimo. Uusi eesti sõnu. Uppsala: Soome-ugri keelte kateeder 1979. XV + 88 lk.

Raag, Raimo. Basic Estonian Vocabulary. Estniskt basordförråd. I. (= FU Läromedel 16.) Uppsala: Finsk-ugriska institutionen 1986. 45 lk. – 2. trükk, Uppsala: Finsk-ugriska institutionen 1987. 45 lk. – 3. trükk, Uppsala: Finsk-ugriska institutionen 1989. 45 lk. – 4. trükk, Uppsala: Finsk-ugriska institutionen 1990. 45 lk. – 5. trükk, Uppsala: Finsk-ugriska institutionen 1992. 45 lk. – 6. trükk, Uppsala: Finsk-ugriska institutionen 1994. 45 lk. – 7. trükk, Uppsala: Institutionen för moderna språk 2006. 45 lk.

Rootsi-eesti ja eesti-rootsi sõnastik põllutööks. = Estnisk ordlista för jordbruksarbetare. Stockholm: Statens Arbetsmarknadskommission 1945. 50 lk.

Saareste, Andrus. Eesti keele mõisteline sõnaraamat I–IV. Stockholm: Vaba Eesti 1958–68 [: 16 lk + 1320 veergu; 6 lk + 1330 veergu; 6 lk + 1316 veergu; 4 lk + 964 veergu].

Andrus Saareste Eesti keele mõistelise sõnaraamatu indeks. Uppsala: Finsk-ugriska institutionen 1979. 506 lk**.**

Sepp, Anja, Reino Sepp. Eesti-soome eksitus-sõnastik. Stockholm 1986. 16 lk.

Silvet, Johannes. Inglise-eesti sõnaraamat. 2. trükk. Vadstena: Orto 1946. 1205 lk. 4. trükk Vadstena: Orto 1949. 1207 lk.

Vares, Maria. Eesti-inglise taskusõnaraamat. 2. trükk. Vadstena: Orto 1946. XV + 584 lk.

Wieselgren, Per, Paul Ariste, Gustav Suits. Rootsi-eesti sõnaraamat. Ümbertöötatud, lühendatud ja täiendatud trükk. Koostanud **Heino Meister**. Stockholm 1945. 384 lk. – 2. trükk Uppsala: Institutionen för finsk-ugriska språk 1971.

Wieselgren, Per, Paul Ariste, Gustav Suits. Rootsi-eesti sõnaraamat. 2. trükk. Vadstena: Orto 1945. 30 + 769 lk.

Wieselgren, Per, Paul Ariste, Gustav Suits. Svensk-estnisk ordbok under redaktion av Tredje upplagan, omarbetad av **Herbert Lagman**. Uppsala: Finsk-ugriska institutionen 1976. 630 lk.

ESTONIANS AND THE ESTONIAN LANGUAGE IN SWEDEN

Summary

Permanent Estonian settlement in the territory now known as Sweden dates back to at least the 18th century, when thousands of Estonian peasants escaped serfdom by crossing the Baltic Sea in small boats and setting up new homes on Swedish soil. Estonian migration to Sweden continued throughout the 19th century, probably on a modest scale. The first Estonian club was founded in Stockholm in 1904 or 1905 and was active for almost a hundred years. Because Swedish population statistics tabulated the inhabitants according to citizenship and country of birth rather than language or ethnicity, we cannot estimate the number of Estonians who lived in Sweden prior to 1920 when Estonia became an independent state. According to the 1920 census, there were 327 Estonian-born individuals living in Sweden; Estonian citizens numbered 232. The number of unrecorded cases, i.e. descendants of earlier immigrants, will never be known.

When Estonia was occupied and annexed by the Soviet Union at the end of the Second World War, more than 22,000 Estonians and nearly 6,000 Estonian Swedes fled Estonia and found refuge in Sweden. Migration from Estonia to Sweden started again after the Soviet Union collapsed in 1991 and Estonia regained its independence. Approximately 3,100 ethnic Estonians have migrated to Sweden during the last two decades. At the end of 2007, 9,800 Estonian-born individuals (3,938 males and 5,862 females) were living in Sweden, in addition to 5,192 Swedish-born individuals (2,630 males and 2,562 females) whose parents were born in Estonia. These numbers are roughly indicative of the size of the Estonian population in Sweden.

Men predominated in the group of Estonians who fled to Sweden during the Second World War. Now women clearly outnumber men. The social standing of the refugees was quite varied – there were individuals from all walks of life and social strata in pre-war Estonia. As to their educational level, a good half of the Second World War refugees had only primary

education, and scarcely one tenth had received higher education. The refugees valued education and wanted their children to have access to higher education. As a result, Swedish-born Estonians as a group have not only achieved higher levels of education than their parents, but they have also outstripped the Swedish population of the same age. More than half of the refugees came from rural areas, but in Sweden almost all became urban dwellers. As for their place of origin in Estonia, most refugees came from the islands of western Estonia, the coastal areas and seaports. The most common occupation before the flight to Sweden was farming. In socio-economic terms, the refugees adapted successfully to Swedish society; Estonians in Sweden are generally regarded as a well-integrated ethnic minority.

From the outset, the Estonians who fled to Sweden during the Second World War had a strong desire to retain their culture, in the broadest sense of the word. To this end, hundreds of Estonian social, cultural and political associations, including (mainly) Lutheran congregations, Boy Scout packs and Girl Guide troops, newspapers and publishing houses, were established all over central and south Sweden. Approximately one hundred Estonian organisations are active at present, mainly in the larger cities of central Sweden (Stockholm, Gothenburg), industrial centres (Uppsala, Gävle, Eskilstuna, Örebro, Norrköping) and districts (Värmland, Gotland) and cities in the south (Lund, Malmö) and north of Sweden (Luleå). Estonians maintain a weekly newspaper, *Eesti Päevaleht* (The Estonian Daily), with a current circulation of slightly more than 2,000, and a political and cultural periodical *Rahvuslik Kontakt* (National Contact), which is published quarterly.

Swedish legislation distinguishes between national minorities and minority languages on the one hand and immigrant groups and immigrant languages on the other. Although the Estonians in Sweden have applied for recognition as a historical minority, they are still considered to be immigrants.

As for instruction in Estonian, there are two Estonian nursery schools and a primary school in Stockholm for children between the ages of seven and sixteen, and a Swedish-Estonian bilingual nursery school in Gothenburg. In addition, Estonian is taught two periods a week in primary and secondary schools (gymnasiums) in some twenty municipalities, mainly in central Sweden. Estonian language courses are also offered by Swedish adult educational institutions. Estonian as a major subject is taught on a regular basis at Uppsala University.

Estonian life in Sweden is currently supported by the presence of 4,000 to 5,000 Estonians. This group is comprised of childhood refugees and their descendants, immigrants who came to Sweden from Soviet Estonia predominantly in the 1970s and 1980s, and Estonians who have moved from Estonia since it regained its independence. Estonian is the language of Estonian societal life in Sweden, and the ability to speak it, even imperfectly, serves as an implicit 'ticket of admission' to Estonian social events.

Most Estonians in Sweden are bilingual. Some families use a third language in addition to Estonian and Swedish, usually Finnish or German. Estonian is the 'internal' language, used predominantly in domestic situations and Estonian social life, and Swedish remains the language of the external world, except in mixed marriages. Very few Estonians in Sweden have the opportunity to use Estonian at work. For many younger Estonians, Swedish has become the language of the family, and Estonian is primarily used with parents, grandparents or other elderly Estonians.

The members of the Estonian-speaking community in Sweden display a wide range of proficiency in the language in terms of size of lexicon, syntactical complexity, grammatical correctness, situational variations, and pronunciation. Since Estonians born and educated in Sweden have more exposure to Swedish than to Estonian, they are more fluent in Swedish than in Estonian.

Generally speaking, Estonian in Sweden differs from the Estonian spoken in Estonia in terms of the extensive influence of Swedish, the use of innovations coined in Sweden or elsewhere, and the use of archaisms and dialectisms, which in Estonia are almost exclusively used by old people from rural areas. In addition, a number of neologisms from Estonia are gradually entering the Estonian spoken in Sweden, since the restoration of Estonia's independence has permitted Estonians in Sweden to establish direct contacts with relatives, colleagues and friends in Estonia. Their earlier isolation from Estonia had linguistic consequences, because Swedish-born Estonians have had little or no experience with systematic instruction in and practice with the norms of standard Estonian. For this reason, Estonians in Sweden use a number of phonological, morphological and syntactic forms in their speech and writing that do not conform to the norms of standard Estonian.

EESTLASED JA EESTI KEEL SAKSAMAAL

Tiina Kälissaar

Sissejuhatus

Saksamaa eesti keel on keel, mida räägivad Saksamaal elavad eestlased ja nende järeltulijad. Artikli esimene osa annab lühiülevaate Saksamaa eestlaskonnast alates eesti kogukonna tekkest sõjapõgenike laagreis 1945 kuni tänapäevani. Eraldi vaadeldakse eestikeelse hariduse andmist lastele ja noortele sõjajärgseil aastail eesti algkoolides ja gümnaasiumides ning hiljem täienduskoolides ja suvekodudes, samuti täiskasvanute ja laste eesti keele õppimisvõimalusi tänapäeval.

Artikli eesti keele kasutust käsitlev osa põhineb autori kogutud andmetel ja tähelepanekuil. Enne Saksamaa eesti keele iseloomulike näidete tutvustamist vaadeldakse tänapäeva Saksamaa eestlaskonna sotsiaaldemograafilise struktuuri ja keelekasutuse seost. Artiklis avaldatud näited pärinevad valdavalt Põhja- ja Kesk-Saksamaa eestlaste kõnekeelest ja EÜSL Hamburgi Eesti Kooli laste kirjalikest töödest. Erilist tähelepanu on pööratud saksa keele grammatikareeglite ja sõnavara ülekandmisele Saksamaa eestlaste eesti keeles.

1. Kogukonna ajalugu

1.1. Pagulaslaagrid ja emigratsioon sõjajärgseil aastail

Teise maailmasõja ajal Saksamaale pääsenud eestlaste arvuks on hinnatud u 35 000–40 000 inimest. Saksamaa kapituleerumise järel elas USA, Briti ja Prantsuse tsoonides 1946. aastal üle 32 000 eestlase (Peterson 1957: 156). Nõukogude Liidu tsooni jäänute arv on teadmata. Lääneliitlaste sõjaväevõimud hakkasid oma tsoonides sõjapõgenikke laagritesse koondama. UNRRA (*United Nations Relief and Rehabilitation Administration*) ja hiljem IRO (*International Refugee Organization*) ülesandeks oli põgenike eest hoolitseda ja nad repatrieerida. Kuid eestlased, lätlased ja leedulased ei olnud huvitatud tagasipöördumisest okupeeritud kodumaale.

Pagulaste esindajail tuli teha lääneliitlaste ametivõimudele kõvasti selgitustööd, et vältida põgenike väljaandmist Nõukogude Liidule.

Suurim eestlaste laager asus USA tsoonis Lõuna-Saksamaal Geislingenis, kus aastavahetusel 1945/1946 elas 3728 eestlast (Kool 1999: 103), mõnede andmete kohaselt isegi üle 4000. Eestlasi oli arvukalt ka Augsburgis Hochfeldi linnaosa baltlaste laagris – ligi 1700. Eri rahvusest pagulastega laagreis oli igal rahvusrühmal oma territoorium. Ferdinand Kool (1999: 103-104) loetleb 1945. aastal USA tsoonis 69 laagrit, kus elas eestlasi.

Kui paljudes laagrites elati barakkides, siis Geislingenis ja Augsburgis olid eestlased majutatud eramajadesse. Terves linnajaos olid saksa perekonnad sunnitud välja kolima ja oma eluaseme eestlaste käsutusse andma, seetõttu polnud kohalike suhtumine eestlastesse kuigi positiivne. Geislingeni laagrielu kirjeldab Bernhard Stille oma raamatus "Vom Baltikum ins Schwabenland. Estenlager und Ausquartiertenschicksal in Geislingen 1945–1950" (Weissenhorn, 1994).

Hoolimata majanduslikest raskustest ja ebakindlast poliitilisest seisusest, olid pagulased aktiivsed oma haridus- ja kultuuritegevuse organiseerimisel. Laagrites töötasid eesti lasteaiad, algkoolid, gümnaasiumid ja kutsekoolid. Kirjastused andsid välja eestikeelseid ajalehti, ajakirju ja raamatuid. Kultuuritraditsioone jätkasid laulukoorid ja teatrid, korraldati käsitöö- ja kunstinäitusi ning spordivõistlusi. 1946. aasta Geislingeni laulupäeval osales 21 koori 882 lauljaga (Kool 1999: 777). Ilmar Peterson (1957: 160-161) kirjeldab eestlaste laagrielu kui riiki riigis. Eestlased juhtisid ise oma laagreid, neil olid oma haldusasutused, politsei, majandusühingud, kauplused, postkontorid, seltsid.

Eestis pooleli jäänud kõrgharidust jätkasid paljud üliõpilased Saksamaa ülikoolides. 1946/1947. õa talvesemestril õppis Saksamaa 25 ülikoolis kokku 808 eestlast (Purga 1954: 80-81). Lätlaste algatusel loodud Balti Ülikoolis, mis algul asus Hamburgis, hiljem Pinnebergis, töötasid õppejõud ja õppisid üliõpilased kolmest Balti riigist (Järvesoo 1991). Loodi üliõpilasorganisatsioon Eesti Üliõpilaskond Saksamaal, mis korraldas ülemaalisi üliõpilaspäevi ja andis välja ajakirja Estonia (Eesti 1946: 83-84). EÜS ühendas kõigi ülikoolide eesti üliõpilaskondi. Ajakirjanik Ferdinand Kooli kogutud ulatuslik ajaloomaterjal ilmus 1999. aastal Eesti Arhiiv Ühendriikides väljaandena. "DP Kroonika. Eesti pagulased Saksamaal 1944–1951" sisaldab väärtuslikke arhiiviandmeid Saksamaal tegutsenud pagulaslaagritest ning annab ülevaate eestlaste haridus- ja kultuurielust neis laagrites.

Emigreerumisvõimaluste avardumine tõi suuri muutusi pagulaslaagrites kujunenud eesti ühiskonda. Eestlaste esinduste taotlust viia kogu rahvusgrupp tervikuna välja Inglismaale, USA-sse või Kanadasse ei rahuldatud. Väljaränne Saksamaalt algas 1947. aastal, mil Kanada, Belgia, Inglismaa ja teised riigid hakkasid värbama töölisi eeskätt füüsilisele tööle. Põhja-Saksamaa Briti tsooni eestlastest suundusid paljud Inglismaale, USA tsooni eestlastele avanes emigreerumisvõimalus USA-sse 1948. aastal. Väljaränne saavutas haripunkti 1949. aastal, mille tagajärjel paljud väiksemad laagrid likvideeriti või liideti teistega. Emigreerus ligi 90% Saksamaa eestlastest, umbes pooled USA-sse, ülejäänud enamuses Kanadasse, Austraaliasse, Inglismaale või Rootsi. Saksamaale jäid valdavalt need, kellel ei õnnestunud emigreerumise luba saada: sõjainvaliidid, tuberkuloosi või muid kroonilisi haigusi põdejad, lasterohked perekonnad, vanurid ja teised töövõimetud isikud (Peterson 1957: 161-162).

1.2. Saksamaa eestlaskond 1950. aastatest Eesti taasiseseisvumiseni

Saksamaale jäänud eestlased said 1951. aastal kodumaata välismaalase eristaatuse ja neil olid Saksa kodanikega üldiselt võrdsed õigused, v.a valimisõigus ja osavõtt poliitilisest tegevusest. Saksa majandusse üleviimisprogrammi korras suunati eestlasi üle Saksamaa laiali (Peterson 1957: 162). Eelmise alapunkti lõpus nimetatud põhjustel oli Saksamaale jäänud eestlastest töövõimelisi vähem kui veerand. Saksamaa eestlaste keskmine elatusstandard oli madal. Leidus küll üksikuid paremal järjel olevaid eestlasi, kuid valdav enamik elatus sõjainvaliidi pensionist, hoolekandetoetusest või töötu abirahast.

Hajutatud eestlaskonna ühiskondliku elu edendamiseks asutati 1952. aastal ülesaksamaaline organisatsioon Eesti Ühiskond Saksa Liiduvabariigis (EÜSL), mis ühendas asutamisaastal üle kahe tuhande liikme. EÜSL-i suuremad rahvuskoondised 1956. aastal olid Lõuna-Saksamaal Geislingen 165, Stuttgart 146, Memmingen ja München 109 liikmega ning Põhja-Saksamaal Oldenburg 155, Augustdorf 144, Hamburg 115 ja Lüübek 79 liikmega (Peterson 1957: 162). Ühingu eesmärgiks oli eesti kultuuri- ja hariduselu edendamine ning materiaalse abi andmine puudustkannatavatele liikmetele. Seltsitegevus oli eestluse säilimisel väga tähtis. EÜSL-i rahvuskoondiste juures tegutsesid laulukoorid, rahvatantsurühmad, käsitööringid, täienduskoolid, peeti eestikeelseid jumalateenistusi, tähistati jõule ja Eesti Vabariigi aastapäeva. Ühiselt korraldati piirkondlikke ja ülesaksamaalisi laulupidusid

ning mitmeid muid kultuuriüritusi. Pärast sõjas purustatud Saksamaa ülesehitamist ja majanduse taastumist 1950. aastate lõpul paranes ka eestlaste elujärg. Saksamaal üleskasvanud ja hariduse saanud uus põlvkond leidis tööd juba oma õpitud erialal.

Eestlaste aktiivne seltsielu jätkus ka 1960. aastail. Kuigi järgnevail aastakümneil mõned tegevusvormid hääbusid, ei katkenud Saksamaa eestlaste ühised ettevõtmised. Kujunesid ka uued tavad, näiteks sai 1980. aastail alguse EÜSL-i kultuuripäevade traditsioon, 1990ndatel lisandusid noorte koroona- ja jakkolomängu võistlused ning lastepäevad. Peale EÜSL-i on eri aegadel tegutsenud teisigi eesti seltse, kuid EÜSL on säilitanud oma järjepidevuse tänaseni.

1.3. Väljaränne Eestist Saksamaale 1990. aastail, Saksamaa eestlaskond 2009. aastal

Eesti taasiseseisvumine ja piiride avanemine võimaldas 1990. aastate algul tulla Saksamaale lapsehoidjaks või õppima ülikooli. Suurema osa väljarändajaist moodustasid noored naised. Lapsehoidjana töötada võis üldjuhul ühe aasta. Paljud astusid seejärel ülikooli või abiellusid ja jäid Saksamaale elama. Saksamaal ülikooli lõpetanud eestlased on leidnud töö oma õpitud erialal. Eestis kõrg- või kutsehariduse saanud on pidanud läbima ümber- ja täiendkoolitusi, kuna Eestis saadud haridust erialase töö leidmisel sageli ei aktsepteerita. Paljud naised on jäänud koduperenaiseks. Ühest küljest on see tingitud Saksamaal üsnagi levinud tavast, et kui mees teenib pere ülalpidamiseks piisavalt, jääb naine pärast lapsehoolduspuhkust koduseks. Teisest küljest põhjustab koduseks jäämise kvalifikatsiooni puudumine. Töötavaid eestlasi leidub aga kõigis tegevusvaldkondades – majanduse, teeninduse, panganduse, hariduse ja meditsiini alal. Mitmed eestlased on edukad ettevõtjad.

Pärast Euroopa Liidu laienemist (2004) pole eestlaste väljaränne Saksamaale olnud eriti intensiivne. Seda on piiranud Saksamaa range tööturuseadus. Erandiks on töölähetus Eesti-Saksa ühisfirmade või -projektide raames. Viimastel aastatel võib märgata ka eesti üliõpilaste arvu vähenemist, mis on tingitud õppemaksu kehtestamisest paljudes ülikoolides. Vaba ajakavaga õppesüsteem, mis võimaldas stuudiumi rahastamiseks õpingute kõrvalt töötada, on asendunud kolmeaastase bakalauruse- ja kaheaastase magistriõppe süsteemiga, mille range ajaline piirang ei jäta õpingute kõrvalt töötamiseks aega. Et Eesti koolides on saksa keel suuresti inglise keele

varju jäänud, ei ole saksakeelse õppetööga ülikoolid eesti noortele enam nii atraktiivsed kui varem.

Eri andmetel elab Saksamaal praegu umbes 4000 eestlast, enamik suuremates linnades ja nende lähiümbruses (Hamburg, Köln, München, Berliin). Nendes linnades tegutsevad eesti ühingud ja seltsid võimaldavad omavahelist emakeelset suhtlemist, millel on keeleoskuse säilimisel oluline tähtsus. Saksamaal tegutsevate eesti seltside kohta leidub infot Saksamaa eestlaste võrgulehelt (www.eesti.de).

Suurima liikmeskonnaga on alates 1952. aastast järjepidevalt tegutsev Eesti Ühiskond Saksa Liitvabariigis. Seisuga 31.12.2008 kuulus seltsi 370 täiskasvanud liiget. Suuremad keskused on Hamburg, Köln ja München. Eestist tulnud uus põlvkond on toonud seltsile uusi liikmeid ja taaselustanud eesti täienduskoolide ja kooritraditsiooni. EÜSL Projektkoor osales Eestis 2004. a üldlaulupeol, 2009. aastal esineti laulupeol Euroopa eestlaste koori koosseisus. HEA Selts (Hamburgi Eesti Akadeemiline Selts) korraldab kultuuriteemalisi ettekandeid ja kohtumisi. Täienduskoolid tegutsevad Hamburgis (alates 2005) ja Münchenis (2007).

EÜSL-i ja tema allorganisatsioonide kohta võib lugeda kodulehelt (www.eüsl.de), ühingu tegemisi kajastab ajaleht Eesti Rada (asutatud 1945).

26.–30. juunil 2009 võõrustasid Saksamaa eestlased rahvuskaaslasi kogu maailmast, kui ESTO 2009 ehk X ülemaailmsed Eesti Päevad peeti Münsteris (http://www.esto2009.de).

2. Saksamaa eestlaste eesti keele kasutus

2.1. Eestlaskonna sotsiaaldemograafiline struktuur

Saksamaa eestlaste igapäevane suhtluskeel ühiskondlikul asjaajamisel, tööl, koolis ning lasteaias on saksa keel. Ka koduses keelekasutuses domineerib saksa keel, kuna enamik eestlasi on abielus sakslase või mõnest muust rahvusest (türgi, iraani, maroko, läti, vene) partneriga. Eestlaste omavahelisi abielusid on vähe.

Vanuselise struktuuri poolest on Saksamaa eestlastel esindatud kõik põlvkonnad. Eestist enne Teist maailmasõda või sõja ajal Saksamaale saabunud noored inimesed on tänaseks üle 80 aasta vanad. Nende eesti keele oskus on hea, kuna eestikeelne haridus omandati Eestis või pagulaslaagri eesti gümnaasiumis. Eesti põgenikelaagrites ja ka pärast laagrite likvideeri-

mist eksisteerisid paiksed eesti kogukonnad, kus toimus aktiivne kultuuri- ja seltsielu. Sel ajajärgul oli eestlaskond arvukas ja esines rohkesti eestlaste omavahelisi abielusid.

50–75-aastased eestlased on sündinud Saksamaal või saabunud Saksamaale varases lapseeas. Lapsena õppisid selle põlvkonna esindajad pagulaslaagrite algkoolides, hiljem täinduskoolides ja suvelaagrites. Abielluti enamasti sakslasega, mõnikord lätlasega, vähem oli eestlaste omavahelisi abielusid, sest koos üleskasvanud eesti lapsed suhtusid tihti üksteisesse kui õdedesse-vendadesse. Reeglina valdavad selle rühma esindajad eesti keelt üsna hästi, täheldatavad on mitmesugused grammatilised ja semantilised saksa keele mõjud. Kuna saksa keele oskus ületab eesti keele taseme, eelistavad selle grupi esindajad omavahelises vestluses, eriti kui käsitlemist leiavad keerulisemad teemad, minna üle saksa keelele. Selles vanuserühmas on ka inimesi, kellel pole aastakümneid olnud kontakti teiste rahvuskaaslastega ja nende eesti keele oskus on taandarenenud. Neist on mitmed hakanud õppima eesti keelt pensionieas ja käivad nüüd kursustel.

Eelnevalt kirjeldatud vanuserühma lapsed, teine Saksamaal sündinud põlvkond, üldjuhul eesti keelt ei räägi või on võimelised seda kasutama väga vähesel määral. Muidugi leidub ka erandeid, kus Saksamaal sündinud teise põlvkonna esindajad valdavad eesti keelt suhtluskeelena.

Ühe olulise grupi moodustavad need eestlased, kes on Saksamaale elama asunud Eesti taasiseseisvumise järel 1990. aastatel. Üldjuhul kuuluvad siia 30–40-aastased naised, kes tulid Saksamaale kas lapsehoidjaks või õppima kõrgkooli ja kes on jäänud paikseks seoses pere loomise või töökoha leidmisega. Kuigi nende võõrkeelses keelekeskkonnas viibitud aeg on veel suhteliselt lühike (u 8–15 aastat), on ka selle rühma keelekasutuses märgata saksa keele mõjutusi. Suhtluses teiste eestlastega kasutatakse küll eranditult eesti keelt.

Järgmisse gruppi kuuluvad eelnimetatute 2–12-aastased lapsed, kes on sündinud Saksamaal. Nende vanusele vastav keeleline arengutase on seotud eestikeelse keelekeskkonna olemasoluga kodus. Enamikul lastest on üheks kodukeeleks eesti keel, mida emad kasutavad reeglipäraselt oma lapsega suhtlemiseks.

Eestis sündinud 18–25-aastased noored, kes on Saksamaal viibinud vähem kui 5 aastat, räägivad eesti keelt ilma märgatavate saksa keele mõjutusteta. Sama kehtib eesti perede kohta, kes on tulnud Eestist Saksamaale paariaastase töölepinguga.

2.2. Eesti kooliharidus Saksamaal

Eesti pagulased pidasid esmatähtsaks rajada koole juba laagrites ning jätkata sõjakeerises pooleli jäänud haridusteed. 1945/46. õppeaasta lõpul töötas USA tsoonis 33 eesti algkooli 1164 õpilasega ning 11 gümnaasiumi 580 õpilasega. Suurim algkool 387 ja gümnaasium 256 õpilasega töötas Geislingenis (Kool 1999: 714). Briti tsoonis oli 1945. aasta sügisel registreeritud 24 algkooli 620 õpilasega ja 7 gümnaasiumi 260 õpilasega (Kool 1999: 722). Kuna laagreid likvideeriti, väiksemaid laagreid liideti teistega ja inimesed kolisid sageli ühest kohast teise, muutus koolide ja õpilaste arv pidevalt. Saksamaal ajavahemikul 1945–1951 tegutsenud eesti algkoolide ja gümnaasiumide nimekiri on hoiul EÜSL-i arhiivis (n I, s 2).

Nii algkoolis kui ka gümnaasiumis õpetati kõiki aineid eesti keeles. Sõja lõppedes loodeti Eesti vabanemisele Nõukogude Liidust ja võimalusele kodumaale tagasi pöörduda. Saksamaal viibimist peeti ajutiseks ja saksa keele kiiret omandamist ebaoluliseks. Võõrkeeltest õpiti esimese keelena inglise keelt alates III klassist neli tundi nädalas. Saksa keelt õpetati alates V klassist ja üksnes kaks tundi nädalas.

Pärast suurt väljarännet 1948-1949 ja laagrite sulgemist lõppes ka eesti gümnaasiumide ja algkoolide tegevus ning eesti lapsed asusid õppima saksa üldhariduskooli. Suuremates rahvuskoondistes asutati 1950. aastatel eesti täienduskoole. Täienduskoolide eesmärk oli laste ja noorte eesti keele oskuse säilitamine ja eestimeelsuse kasvatamine. Lisaks keeletundidele õpetati Eesti ajalugu ja kultuuri. Õppetöö toimus 2–4 korda kuus, enamasti pühapäeviti.

Ilmar Petersoni (1957: 166) andmetel tegutses 1955/56. Õppeaastal EÜSL-i alluvuses 22 täienduskooli 28 õpetajaga. Jaan Lepiku (1963: 51) aruandest täienduskoolide tegevuse kohta ilmneb, et ka 1963. aastal tegutses 22 täienduskooli kokku 194 õpilase ja 30 õpetajaga. Suurema õpilaste arvuga koolid olid 1960. aastatel Oldenburg, Geislingen ja Hamburg (EÜSLA, n I, s 8.1; n I, s 8.2).

Alates 1954. aastast korraldas Saksamaa Eestlaste Keskkomitee igal suvel kaks eesti laste suvekodu, üks Põhja-, teine Lõuna-Saksamaal elavatele lastele. Suvekodu kestis reeglina kolm nädalat ja seal osales 40–60 last (EÜSLA, n II, s 9). Suviti said eesti keelt õppida ka need lapsed, kellel polnud eesti täienduskoolide regulaarsest õppetööst võimalik osa võtta.

Rõhku pandi ka õpetajate edasiharimisele. Saksamaa Eestlaste Keskkomitee kooli- ja haridusala korraldaja Jaan Lepiku eestvedamisel toimusid

alates 1961. aastast regulaarsed õppepäevad täienduskoolide õpetajaile ja noortejuhtidele (Lepik 1963: 48). Täienduskoolide tegevus hääbus 1970. aastate lõpus, kui Saksamaal sündinud teise põlvkonna kodukeeleks oli juba enamasti saksa keel.

Eestikeelse õpetuse uue perioodi alguseks Saksamaal võib pidada 2005. aasta mais loodud Hamburgi Eesti Kooli ja sama aasta sügisel tegevust alustanud Müncheni mängurühma. EÜSL-i täienduskoolidest oli Hamburgi Eesti Koolis 2009. aasta alguses 40 last ja 8 õpetajat ning Müncheni Eesti Koolis 25 last ja 3 õpetajat. Berliinis on 2007. aastast koos käinud mängurühm organiseerumas Saksa-Eesti Seltsi toetusel tegutsevaks kooliks.

Hamburgi Eesti Koolis toimub eakohane õppetöö viies vanuse- ja tasemerühmas. Mudilasrühmas mängivad emad koos 1–3-aastaste lastega. Lasteaiarühmas õpivad mängulise tegevuse kaudu eesti keelt 3–6-aastased. Nooremas kooliklassis on 7-8-aastaste õpetamisel põhirõhk etteloetud lugude mõistmisel ja suulise väljendusoskuse arendamisel, algust tehakse ka lugemise ja kirjutamisega. Vanemas kooliklassis harjutavad 10-11-aastased lugemist, kirjutamist ja suulist väljendusoskust. Võõrkeelerühma lapsed õpivad eesti keelt võõrkeelena algtasemel. Rühmades toimuvad laulmis- ja tantsutunnid, vastavalt eale pakutakse meisterdamist, käsitletakse Eesti kultuuri ja ajaloo teemasid. Ühiselt tähistab koolipere jõule, vastlapäeva ja Eesti Vabariigi aastapäeva. Õppetöö toimub kaks korda kuus laupäeviti.

Eesti Vabariigi haridusministeerium ja Eesti Instituut väärtustavad eesti keele õpetamist välismaal. Hamburgi Eesti Kool on igal õppeaastal saanud tellitud õpperaamatud haridusministeeriumi kingitusena. Mitmed õpetajad on osalenud õpetajate koolitusel Eestis. Rahvuskaaslaste programmi raames on kool saanud ka rahalist toetust.

Eesti keele akadeemiline õpe on võimalik Hamburgi, Göttingeni, Müncheni ja Greifswaldi ülikoolis (Eesti Instituut 2008). Mõned vähesed keeltekoolid pakuvad ka eesti keele kursusi, kus algajate kursused piirduvad tavaliselt ühe semestriga. Erandiks oli Norderstedti rahvaülikool, kus juhendasin eesti keele kursust viis semestrit järjest 2004–2006. Sageli jäävad väljakuulutatud kursused ära, sest ei leidu piisavalt osavõtjaid. Mitmed õpetajad õpetavad eesti keelt täiskasvanuile eraviisiliselt.

2.3. Täienduskoolide tähtsus laste eesti keele oskuse omandamisel

Laste eesti keele oskuse arengule aitab kaasa osalemine täienduskoolis või mängurühmas, samuti suvistes keelelaagrites Eestis ja puhkuse veetmine vanavanemate juures. Kui igapäevaelus puutuvad lapsed eesti keelega kokku vaid kodus emaga suheldes, siis täienduskoolis on võimalik eesti keeles suhelda eakaaslastega.

Hamburgi Eesti Kooli eesmärgiks on eestikeelse suhtlus-, õpi- ja mängukeskkonna kaudu eesti keele oskuse arendamine, aga ka eesti kultuuritraditsioonide tutvustamine ja väärtustamine, õpilaste seotuse süvendamine Eestiga ning demokraatliku maailmavaate kujundamine. Pedagoogilise tegevuse lähtepunktiks on laste keeleline ja üldarenguline tase (Kälissaar 2005). Hamburgi Eesti Kooli lapsed saavad eesti keelest aru ja on võimelised eesti keeles suhtlema, nende tugevamaks keeleks on aga saksa keel. Omavahelises vestluses kasutavad lapsed nii eesti kui ka saksa keelt, kui aga eesti keele sõnavarast jääb puudu või on midagi tarvis seletada kiiresti, minnakse üle saksa keelele. Võõrkeelerühma lapsed, kes õpivad eesti keelt algtasemel, eesti keeles suhtlemisega toime ei tule, küll aga saavad nad aru õpitud sõnadest ja väljenditest.

Paljudel kakskeelsetel lastel esineb valdavalt varases koolieelses eas periood, kus nad keelduvad eesti keelt rääkimast. Ema on hämmeldunud, et laps, kes kuni saksakeelsesse lasteaeda minekuni rääkis temaga eesti keelt, vastab nüüd eestikeelsele kõnetusele järjekindlalt saksa keeles. Niisugune käitumine on seletatav laste sooviga samastuda omaealistega. Selles vanuses on eriti oluline kontakt eestikeelsete eakaaslastega ja seepärast on eestikeelse suhtluskeskkonna pakkumine Hamburgi Eesti Kooli töös esmase tähtsusega. Hiljem hakkavad lapsed jälle eesti keeles rääkima ja on võimelised vastavalt vestluspartneri keelele ühelt keelelt teisele sujuvalt üle minema.

Äärmiselt oluline on vanemate suhtumine ja järjepidevus laste eesti keele õppimise toetamisel. Igapäevane eestikeelne suhtlemine, raamatute ettelugemine, eestikeelsete laulude laulmine ja keelemängude mängimine on tähtis väikelaste keelelises arengus. Kooliealiste lastega tuleks lisaks harjutada lugemist ja kirjutamist. Tihti ei jää aga vanematel selleks aega. Kurtes laste suurt koormust saksakeelses koolis, pööratakse lapse eesti keele oskuse arendamisele vähem tähelepanu. 10-12-aastaste laste lugemisoskus, loetust arusaamine ja kirjutamisoskus on sageli üsna nõrk.

Enamikus eri rahvusest abikaasadega peredes suhtleb kumbki vanem lapsega oma emakeeles, ühiseks keeleks on saksa keel. Hamburgi Eesti

Koolis on lisaks kakskeelsetele lastele ka kolmkeelseid lapsi. Eesti keele edasiandjaks peres on tavaliselt ema. Peredes, kus lapsega pole algusest peale eesti keeles suheldud, on sageli põhjuseks eelarvamus, et õppides kahte keelt korraga, ei hakka laps kumbagi korralikult valdama. Mõnikord, kuigi harva, esineb abikaasa või saksa vanavanemate vastuseisu eesti keele kasutamisele. Üldiselt on tänapäeva saksa ühiskonnas levinud siiski positiivne suhtumine mitmekeelsusesse.

3. Saksa keele mõju eesti kõnekeeles

Artiklis leiavad lähemat tutvustamist levinumad saksa keele mõjutused Saksamaa eestlaste eesti keeles. Seda valdkonda on veel vähe uuritud (vt näiteks Oksaar 1987, 2003), kuid see huvitav ja mitmekesine teemaring vajaks ulatuslikumat käsitlemist ja põhjalikumat uurimist.

Saksamaa eestlaste eesti keeles ilmneb saksa keele mõju kõige sagedamini sõnalaenude, semantiliste laenude, kaas- ja määrsõnade ning refleksiivsete tegusõnade kasutuses. Toodud näited on autor kogunud eestlaste omavahelistest vestlustest. Kuna informandid ei ole asetatud testsituatsiooni, on nende keelekasutus loomulik. Näidetes tähistab S-ee Saksamaa eesti keelt, sks saksa keelt ja ee eesti keelt. Sulgudes on märgitud kõneleja vanus ja sünnimaa vastavalt S või E. Kui väljend on üldkasutatav, pole sulgudes täpsustavaid andmeid lisatud.

3.1. Sõnalaenud

Saksamaa eesti kõnekeele üheks eripäraks on mitmesugused laensõnad saksa keelest. Sõnalaenude puhul lisatakse saksa sõnatüvele eesti käändevõi pöördelõpp. Laensõnu kasutatakse esemete ja nähtuste kohta, mis on kõnelejale Eesti olustikust tundmata, samuti väljendite puhul, mida eesti keelepruugis ei esine:

(1) S-ee: ***U-Bahniga*** on ***Hauptbahnhofi*** ainult kolm peatust.
sks: Mit der *U-Bahn* ist es bis zum *Hauptbahnhof* nur drei Haltestellen.
ee: Metrooga on pearaudteejaama ainult kolm peatust.

(2) S-ee: ***Autobahnil*** oli kümme kilomeetrit ***Stau***.
sks: Auf der *Autobahn* gab es zehn Kilometer *Stau*.
ee: Kiirteel oli kümne kilomeetri pikkune (liiklus)ummik.

Saksa keeles on kombeks soovida igasuguste ettevõtmiste puhul *Viel Spaß*! Eestikeelne vaste *Palju lõbu*! kõlab aga veidralt, seetõttu kasutatakse saksakeelset väljendit:

(3) S-ee: Head reisi ja ***viel Spaß*** Itaalias! ***Viel Spaß*** keelekursusel!
(4) Kuulsin, et lähete nädalavahetusel teatrisse. ***Viel Spaß***!

Laensõna kasutatakse siis, kui saksa sõna tundub lihtsam või väljendab tegevust, olukorda kõneleja arvates paremini:

(5) S-ee (35, E): Kas sul on reis juba ***puhhitud***?
< sks: Hast du deine Reise schon *gebucht*?
ee: Kas sul on reis juba broneeritud?

(6) S-ee (52, S): Seda ei ***kipsi***. < sks: Das *gibt es* nicht.
ee: Seda pole olemas.

(7) S-ee: Ma ***meldin*** (***end***) järgmisel nädalal.
< sks: Ich *melde mich* nächste Woche.
ee: Ma annan endast järgmisel nädalal teada. ~ Ma võtan järgmisel nädalal ühendust.

3.2. Tõlkelaenud

Uus tähendus võetakse eesti keelde üle, kui mõlemas keeles on samatüvelistel sõnadel sarnane tähendus (näited 8–10). Eesti keeles samas kontekstis veidi tavatu sõna võetakse kasutusele, kui mõlemas keeles on sarnase häälikkujuga sõnadel sarnane tähendus.

(8) S-ee (9–11, S): Millal on meil ***paus***?
< sks: Wann haben wir *die Pause*?
ee: Millal on vahetund?

(9) S-ee (36, E): Ma lõpetasin ülikooli ja nüüd ***värban ennast***.
< sks: Ich habe mein Studium absolviert und *bewerbe mich* jetzt.
ee: Lõpetasin ülikooli ja kandideerin töökohtadele.

(10) S-ee (34, E): On sul ***lusti*** homme kinno minna?
< sks: Hast du *Lust* morgen ins Kino zu gehen?
ee: Tahaksid sa homme kinno minna?

Eestis levinud *pilet*-sõna asemel on kasutusel *kaart*, mis tuleneb saksa keele sõnast *die Karte* (~ *Fahrkarte*, *Kinokarte*, *Theaterkarte*). Piletit tähendab ka *tiket* (< *das Ticket* < ingl *ticket*). *Peale passima* (< aufpassen) kasutatakse saksa keelele vastavas tähenduses – *passi lapsele peale* (< *pass auf das Kind auf* 'vaata lapse järele, hoia last'; 'pane tähele'). *Termiin* (< *der Termin*) võib aga tähistada kõikvõimalikke ajaliselt kokku lepitud kohtumisi, nii arsti vastuvõtuaega, tööalast kokkusaamist kui ka keegliõhtut sõpradega.

3.3. Kaas- ja määrsõnade kasutus

Eesti keele kaas- ja määrsõnadele vastavad saksa keele eessõnad alluvad vaid osaliselt samale kasutusreeglistikule ning ühes keeles kasutatava grammatilise konstruktsiooni otsetõlkeline ülekanne teise keelde on sageli ebakorrektne.

Kõneleja (52, S) kasutab saksa eessõnale *in* eesti keeles vastavat seesütlevat käänet:

(11) S-ee: Ma tulen ***kahes tunnis***. < sks: Ich komme *in* zwei Stunden.
ee: Ma tulen kahe tunni pärast.

Kõneleja (15, S) kasutab saksakeelse eessõnale *auf* vastavat eesti keele kohamäärsõna *peale*:

(12) S-ee: Ma ootan ***sinu peale***. < sks: Ich warte *auf* dich.
ee: Ma ootan sind.

Sõites autoga läbi jõealuse tunneli, ütleb kõneleja (31, E) saksakeelse *über uns* eeskujul *üle meie*:

(13) S-ee: ***Üle meie*** on vesi. < sks: *Über uns* ist das Wasser.
ee: Meie kohal on vesi.

Kõneleja (10, S) eelistab käändelõpu asemel kohakaassõna *sees*:

(14) S-ee: Meie olime lõbustuspargi ***sees***.
< sks: Wir waren *im* Freizeitpark.
ee: Me olime lõbustuspargis.

Järgmises näites, mis pärineb kirjalikust teatest, pole tegemist otsetõlkega. Kirjutaja (63, S) kasutab kaassõna *maha*, mis ei vasta ka saksakeelsele grammatilisele vormile:

(15) S-ee: Jumalateenistus ***jääb maha***.
sks: Der Gottesdienst *fällt aus*.
(otsetõlkes 'jumalateenistus langeb välja')
ee: Jumalateenistus jääb ära.

Kõneleja (34, E) moodustab saksakeelse ühendtegusõna *vorschlagen* (otsetõlkes 'ette lööma') eeskujul sõnaühendi *ette käima*:
(16) S-ee: ***Käi ette***, kuidas rühmad jaotada.
< sks: *Schlag vor*, wie die Gruppen verteilt werden sollten.
ee: Tee ettepanek, kuidas rühmad jaotada.

Järgmise väljendi puhul on kõneleja (20, S) tõlkinud saksa ühendtegusõna *umziehen* sõna-sõnalt eesti keelde:
(17) S-ee: Ma ***tõmban ümber***. < sks: Ich *ziehe um*.
ee: Ma kolin ära.

3.4. Refleksiivsus

Saksa keele eeskujul muudetakse eesti keeles enesekohasteks tegusõnad, mis eesti keeles enesekohased pole. Kui saksa keeles kuulub verbi juurde refleksiivne personaalpronoomen *sich*, lisatakse eestikeelsele verbile *ennast* (näited 18–20).
(18) S-ee (64, S): ***Istu ennast*** siia. < sks: *Setz dich* hier.
ee: Istu siia.

(19) S-ee (58, S): Kui ma ***ennast pingutan***, ei tee ma selliseid kirjavigu.
< sks:Wenn ich *mich anstrenge*, mache ich solche Schreibfehler nicht.
ee: Kui ma pingutan, ei tee ma selliseid kirjavigu.

(20) S-ee (65, S): Me ***näeme ennast*** siis pühapäeval kirikus.
< sks: Wir *sehen uns* dann am Sonntag in der Kirche.
ee: Näeme siis pühapäeval kirikus.

3.5. Nihkeid vormiõpetuses

Grammatikareeglite vastu eksivad sagedamini inimesed, kes eesti keelt suhtluskeelena ei kasuta või teevad seda harva. Täiskasvanute keelekursustel

osalejatele valmistavad raskusi eriti täis- ja osasihitise eristamine, tegusõna *olema* funktsioonid, ainsuse osastava kasutamine koos arvuliselt määratud hulgaga, mitmuse osastava moodustamine ning tüvemuutused.

Täis- ja osasihitise eristamine on raske, sest saksa keeles kestva ja lõpetatud tegevuse väljendamist erineva käändsõna vormiga ei tunta. Saksa keeles esineb objekt mõlemal juhul akusatiivis, mis on võrreldav eesti keele osastava käändega.

(21) Vanaema küpsetab *koogi*. (täissihitis) – Oma backt *den Kuchen*.
Vanaema küpsetab *kooki*. (osasihitis) – Oma backt *den Kuchen*.

(22) Isa parandas minu *ratta* ära. (täissihitis) – Vater hat *mein Fahrrad* repariert.
Isa parandas terve päev minu *ratast*. (osasihitis) – Vater hat den ganzen Tag *mein Fahrrad* repariert.

Saksa emakeelega õppijale on raske ka verbi *olema* kasutamine nii saksa *sein* kui ka *haben* tähenduses ja millegi omamise väljendamine isikulise asesõnaga alalütlevas käändes.

(23) Ta *on* ilus naine. – Sie *ist* eine schöne Frau.
Tal *on* ilus kott. – Sie *hat* eine schöne Tasche.

Pahatihti moodustatakse *tal on ilus kott* asemel *ta on ilus kott*.

Eesti keeles väljendatakse arvulist hulka arvsõna ja ainsuse osastava, saksa keeles arvsõna ja mitmuse nimetava abil. Seetõttu moodustavad eesti keele õppijad *kolm poissi* asemel *kolm poisid* nagu saksa keeles *drei Jungs*. Ka Saksamaal sündinud eestlased kasutavad koos arvsõnaga mitmuse nimetavat käänet:

(24) S-ee (60, S): Meil on kaks ***võimalused*** olemas.
< sks: Wir haben zwei *Möglichkeiten*.
ee: Meil on kaks võimalust.

(25) S-ee (60, S): Kui seal 200 ***aknad*** on..
< sks: Wenn es dort 200 *Fenster* gibt..
ee: Kui seal 200 akent on..

Tüvemuutused käändsõnades valmistavad eesti keelt võõrkeelena õppijale probleeme, sest saksa keeles käändsõnade tüvi ei muutu. Ainsuse omastava ning ainsuse ja mitmuse osastava moodustamine nõuavad õppijalt iga

konkreetse sõna vastavate vormide päheõppimist ning tõsiasja aktsepteerimist, et eesti keeles on väga palju reegleid ja veel rohkem erandeid.

3.6. Iseloomulikke häälduspjooni

Saksamaa eestlaste suulisele kõnele on iseloomulik eesti ja saksa keeles lähedaste sõnade hääldamine vastavalt saksa keele häälduse, näiteks *seminar* [seminaar], *teater* [theaater], *telefon* [theelefon], *foto* [footo] ning diftong *eu* häälda takse [oi] – *euro* [oiro], *eukalüpt* [oikalüpt]. Täheldada võib ka sõnaalguliste sulghäälikute *k*, *p*, *t* tugevamat rõhutamist, aspireerimist, näiteks *kodus* [khodus], *palun* [phalun], *tere* [there]. Saksamaal sündinud lastele valmistab raskusi eesti keele normidele vastava helilise *r*-i häälduse.

3.7. Saksa keele ortograafia mõju

Eesti kirjakeel on kõnekeelega võrreldes oluliselt nõrgemal tasemel. Paljud Saksamaal sündinud vanema põlvkonna esindajad ei kasuta eesti keelt kirjas, kuna nad ei suuda väljenduda eesti keeles nii vabalt kui saksa keeles ja häbenevad võimalikke kirjavigu. Eesti keeles kirjutamise vajadus on olnud väike ning kirjutamist pole koolis õpitud. Samas leidub inimesi, kes on iseõppimise teel kirjaoskust arendanud ning aastaid eesti keelt kirjas aktiivselt kasutanud. Kirjaoskusele on kaasa aidanud eestikeelsete raamatute ja ajakirjanduse lugemine. Need inimesed kirjutavad nii era- kui ka ametlikke kirju eesti keeles, olgugi neis mõningaid eksimusi grammatika- ja süntaksireeglite vastu.

Keskealine ja noorem põlvkond, kes on sündinud ja koolis käinud Eestis, valdab eesti kirjakeelt üldiselt vabalt. Kirjalikku eesti keelt kasutatakse enamasti elektroonilises suhtlemises sugulaste ja sõpradega, aga ka tööalastes kontaktides Eesti äripartneritega. Siiski esineb neilgi saksa keele süntaksireeglite ülekandmist eesti keelde.

Saksamaal sündinud ja eesti keelt kõnes suhtlustasandil valdavate laste kirjutamisoskus on nõrk. Hamburgi Eesti Kool püüab koolieas laste kirjaoskust arendada, kuid üks-kaks keeletundi kahenädalase intervalliga ei suuda seda defitsiiti kompenseerida. Kooli eesmärgiks on eelkõige eestikeelse suhtluskeskonna pakkumine. Koolialiste eesti keele kirjatöödes on selgelt järgitud saksa keele ortograafia reegleid. Järgnevad üldistused ja näited pärinevad 8–11-aastaste laste kirjalikest harjutustest.

Eesti keeles häälda takse sulghäälikud *k, p, t* sõna algul nõrgemalt kui saksa keeles. Seetõttu kirjutavad lapsed nende sõnade algustäheks vastavalt *g, b, d*:

dore bäev (tore päev)
Dädi Mariu läidis bargist balli. (Tädi Marju leidis pargist palli.)

Saksa ortograafia reeglitele vastavalt märgitakse pikk täishäälik kirjas ühe tähega. Eesti keele pika täishääliku kirjutamine kahe tähega vajab pidevat meeldetuletamist: ***põsas*** (põõsas), ***päsuke*** (pääsuke), ***ramat*** (raamat), ***sur*** (suur), ***vodi*** (voodi), ***hüdis*** (hüüdis).

Saksa keeles on *ä* ja *e* hääldus väga sarnane. Ka õpetaja häälдatud sõnades ei suuda lapsed tihti häälikuid *ä*-d ja *e*-d eristada: ***jenes*** (jänes), ***päsi gasi*** (pesi käsi), ***läidis*** (leidis), ***äi ole*** (ei ole).

Huvitav on järgmine näide, kus eesti keeles tegijat tähistav *ja*-tuletis asendatakse saksa keeles elukutsete nimetustes kasutatava *er*-lõpuga. Sõnamoodustusreegli ülekandmist soodustab siin veel ka saksa sõnalõpulise *-er* häälдus [a]:

S-ee (8, S): ***õpetaier*** (õpetaja) – vrd sks Lehrer

Eesti keele *v* häälдusele vastab saksa keeles *w*, saksa *v* aga häälдatakse sarnaselt nagu *f*. Nii kirjutavad lapsed eesti keeles *v* asemel sageli *w*: ***wanaema*** (vanaema), ***walge*** (valge), ***wanniduba*** (vannituba).

Kuna täishäälikule järgnev *h* tähistab saksa keeles vokaali pikendust, *ch* kostab aga nagu eesti keele *h*, kirjutavad lapsed ka eesti keeles *h* asemel *ch*-ühendi: ***lachke*** (lahke), ***lechm*** (lehm).

Sõnas *suitsupääsuke* kasutab üks 10-aastane õpilane saksa keele eeskujul hääliku [ts] märkimiseks *z* isegi sõna alguses, kus ainult [s] häälik esineb: ***zuizubääsuke***.

Järgmistes näidetes esineb ühes sõnas mitu saksa-eestikeelsele lapsele raskusi valmistavat õigekirjareeglit. Näited pärinevad keeletestist, milles osales seitse 9–11-aastast last. Nendest kolm on uued õpilased, kes pole varem eesti keeles kirjutamist õppinud (vt tabel 1).

Tabel 1. Näiteid eesti keele kirjutamistesti tulemustest

kõva	**või**	**väike**	**kapp**	**kõrged**
köva	*vei*	*veike*	*kap*	*kõrget*
gõva	*wõi*	*vaige*	*kab*	*gõrged*
kewa	*wüi*	*weike*	*gab*	*kirkem*
göwa	*wai*	*weige*	*kaab*	*gürket*

Kuigi Hamburgi Eesti Koolis toimub õppetöö vaid kaks korda kuus laupäeviti, on koolitöös vähemalt aasta osalenud laste õigekirjas märgata edusamme. Eelpool nimetatud sõnade õigekirjareeglite vastu eksivad need lapsed tunduvalt vähem kui uued õpilased, kes on eesti keelt õppinud vähem.

4. Kokkuvõte

Saksamaa eestlaste eesti keele oskusel on määrav see, kas kooliharidus on omandatud Eestis või Saksamaal. Nii 1930. kui ka 1980.-1990. aastatel Eestis hariduse saanud valdavad eesti keelt hästi. Grammatikas olulisi vigu ei esine, kasutatakse saksakeelseid sõnalaene, sõnavara iseloomustab Eestist lahkumise ajajärku. Saksamaal koolihariduse omandanud täiskasvanute ja praeguste koolilaste eesti keelt iseloomustab saksa keele grammatika- ja õigekirjareeglite ülekandmine eesti keelde.

Saksamaal elatud aeg keeleoskust otseselt ei mõjuta, küll on aga mõjuvaks teguriks eestikeelse suhtluskeskkonna olemasolu. Inimesed, kes kasutavad eesti keelt kas või osaliselt koduse suhtluskeelena, löövad kaasa eesti seltsielus, suhtlevad teiste eestlastega nii Saksamaal kui Eestis, valdavad eesti keelt oluliselt paremini kui need inimesed, kellel eestikeelne suhtluskeskkond puudub.

Artiklis on antud põgus ülevaade levinumatest saksa keele mõjutustest Saksamaa eestlaste eesti keeles. Seni on Saksamaa eesti keelt veel vähe uuritud. Erandi moodustavad tuntud keeleteadlase professor Els Oksaare (1987, 2003) teosed mitmekeelsusest, kuid see huvitav ja mitmekesine teemadering vajaks jätkuvalt laiaulatuslikku käsitlemist ja põhjalikumat uurimist.

Arhiivimaterjalid

Saksamaa eestlaste organisatsiooni Eesti Ühiskond Saksa Liitvabariigis arhiivist

EÜSLA – EÜSL-i arhiiv Berliinis
n – nimistu
s – säilik

EÜSLA, n I, s 2 = Eesti Kool Saksamaal 1945–1951. Koostanud A. Laan.
EÜSLA, n II, s 8.1 = Täienduskooli õpetajate hüvituslehed 1961–1965.
EÜSLA n II, s 8.2. = Täienduskooli õpetajate hüvituslehed 1966–1968.
EÜSLA, n II, s 9 = Ülevaade Eestlaste Keskkomitee Saksa Liiduvabariigis poolt korraldatud eesti laste suvikodude kohta 1954.–1963. a. Koostanud J. Lepik.

Kirjandus

Eesti 1946 = Eesti üliõpilased Saksamaal. – Estonia. Eesti Üliõpilaskonna teine väljaanne Saksamaal. Toimetaja K. Eerme. Göttingen, 83–96.

EKKM 2006 = Eesti keel ja kultuur maailmas II. Tartu, 25.–27. juuni 2004. Toim K. Zova, P. Helme, E. Epner. Tallinn, 2006.

Hintzer, Karl 1954. Eesti noorte rahvuslikust kasvatusest Saksamaal. – Bülletään nr. 4. Eesti Õpetajate Keskühingu häälekandja. Toim E. Saare. Stockholm, 25–29

Järvesoo, Elmar (toim) 1991. Balti Ülikool Saksamaal 1945–1949. Koguteos. Balti Ülikooli Eesti Seltsi toimetis. Toronto, 1991.

Kool, Ferdinand 1999. DP Kroonika. Eesti pagulased Saksamaal 1944–1951. Lakewood, New Jersey: Eesti Arhiiv Ühendriikides.

Lepik, Jaan 1963. Saksamaa eesti õpetajate ja noortejuhtide edasiharimisest. Mõni sõna täienduskoolide tööst Saksamaal. – Bülletään nr. 12. Eesti Õpetajate Keskühingu häälekandja. Toim H. Rajamaa. Stockholm, 48–54.

Lindström, Liina (toim) 1998. Väliseestlaste keelest. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 9.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Oksaar, Els 1987. Spracherwerb im Vorschulalter. Einführung in die Pädolinguistik. 2., erw. Aufl. Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz: Kohlhammer.

Oksaar, Els 2003. Zweitspracherwerb. Wege zur Mehrsprachigkeit und zur interkulturellen Verständigung. Stuttgart: Kohlhammer.

Peterson, Ilmar 1956. Saksamaa eestlased. – Eesti kroonika 1957. Esimene aastakäik. Toim J. Kokla, M. Kures, H. Raukas, R. Sepp, M. Üürike. Stockholm: EMP, 155–172.

Pletzing, Christian, Marianne Pletzing 2007. Displaced Persons. Flüchtlinge aus den baltischen Staaten in Deutschland. (= Colloquia Baltica 12.) München: Martin Meidenbauer.

Purga, Jaan 1954. Eesti üliõpilased Saksamaal. – Minevikust tulevikku. LXX. EÜS Põhjala koguteos. Toim H. Laretei. Stockholm, 78–84.

Sibul, Karl 1954. Eesti pagulased DP-dena Saksamaal. – Minevikust tulevikku. LXX. EÜS Põhjala koguteos. Toim H. Laretei. Stockholm, 71–77.

SP 2006 = Suur põgenemine 1944. Eestlaste lahkumine läände ning selle mõjud. 22. oktoobril 2004 Tartus toimunud rahvusvahelise teaduskonverentsi artiklite kogumik. Toim K. Kumer-Haukanõmm, T. Rosenberg, T. Tammaru. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2006.

Stille, Bernhard 1994. Vom Baltikum ins Schwabenland. Estenlager und Ausquartiertenschicksal in Geislingen 1945–1950. Weissenhorn: Konrad.

Internetiallikad

Eesti Instituut 2008 – http://ekkm.einst.ee/keskused/ylikoolid/ (26.03.2009).

Kälissaar, Tiina 2005. Eesti Kooli üldsätted. – http://www.eüsl.de/ekool.htm (26.03.2009).

http://www.eesti.de (26.03.2009).

http://www.esto2009.de (26.03.2009).

http://www.eüsl.de (26.03.2009).

ESTONIANS AND THE ESTONIAN LANGUAGE IN GERMANY

Summary

This article discusses the use of the Estonian language by Estonian-Germans in Germany and the impact of the German language on Estonian. The Estonian community in Germany was established in DP camps. More than 32 000 Estonians lived in Germany in 1946. The size of the Estonian community was substantial until large-scale emigration began in the early 1950s. The number of native Estonian speakers has decreased in subsequent generations. There are families, however, in which second generation Estonians born in Germany still speak Estonian. The Estonian community in Germany expanded in the 1990s when young Estonian women came to work as babysitters or continued their education in German universities. While raising families in Germany, they have passed their knowledge of Estonian on to their children. According to different estimates, approximately 4000 Estonians now live in Germany.

The first part of the article gives an overview of the history of the Estonian community in Germany. There is a separate discussion of post-war Estonian language education for children and young people in Estonian language elementary schools and gymnasiums as well as at continuing education centres and holiday resorts, and of the opportunities for adults and children to learn Estonian today.

Estonians living in Germany use German as their usual language of communication. It is also used at home when one of the spouses is German or of other nationality. The impact of demographic variables (age, origin, language of education and length of residence in Germany) on the use of the Estonian language is examined. This section of the article is based on data gathered and observations made by the writer during the study. The published examples are of the spoken language of Estonians living in North and Central Germany and the papers were written by children attending the Hamburg Estonian School (supported by the Estonian Community of the Federal Republic of Germany).

The influence of the German language is felt most distinctly in the use of words borrowed from the German lexicon and semantics, adpositions,

adverbs and reflexive verbs. In loanwords, an affix – either a case ending or a verb ending – is attached to the German stem. A loanword is used mainly when the word is unknown to the Estonian speaker because there is no such word in the Estonian language or the concept is unfamiliar. A loanword may also be used when the speaker feels that it better expresses what the speaker wants to say. Estonians who have grown up in a German language environment have difficulties distinguishing between the total object and the partial object, the functions of the verb ‚olema' (to be), the use of numerals and the partitive singular, the formation of the partitive plural and stem changes.

According to the writer, an important factor affecting language profiency of Estonian-Germans is whether the person was educated in Estonia or Germany. Those who attended school in Estonia either in the 1930s or between 1980 and 1990 have a good command of the Estonian language. Their grammar is more or less accurate, without any gross mistakes; they use German loanwords and retain many words in their vocabulary from the time they left Estonia. The Estonian language of adults who were educated in Germany and of children attending school there is characterized by the application of German grammar and spelling rules to Estonian.

The length of stay in Germany does not have a direct impact on language proficiency, but a crucial factor is the existence of an Estonian language environment. Those who use Estonian for communication at home, even part of the time, who participate in the life of the Estonian community and are in contact with other Estonians both in Germany and Estonia have a much better command of the language than those without an Estonian language environment.

EESTLASED JA EESTI KEEL SOOMES

Kristiina Praakli

Sissejuhatus*

Soome eestikeelse elanikkonna tekkest võib rääkida alates 20. sajandi algusest, mil seal elas arvestatava suurusega eesti kogukond, u 2000 inimest (Nigol 1918: 9, 78; Raag 1999: 51). Teise maailmasõja pingelistest aegadest johtuvalt vähenes sealne eestlaskond mitmekordselt. Eesti seltside tegevus peatati ja omakeelne avalik kultuuritegevus lõpetati. Poliitiline olukord peatas ka väljarände Eestist Soome.

Eestlaste väljaränne Soome algas uuesti Nõukogude Liidu lagunemise järel (1991) ning suurenes hüppeliselt pärast Eesti ühinemist Euroopa Liiduga (2004). Soome eestlaskond on lühikese ajaga kasvanud mitu korda: kui 1990. aastal elas seal 1394 eesti keelt emakeelena rääkijat, siis 1995. aastal 8710 ning 2004. aastal 13 978. Praegu elab Soomes u 25 000 (www.stat.fi, 01.05.2010) Eesti kodanikku. Väljarändestatistika põhjal võib järeldada, et Soome eestikeelsed kogukonnad on kõige kiiremini kasvavad väliseesti kogukonnad läänediasporaas. Seega võib oletada, et Soomes on kujunemas suurim väliseesti kogukond.

Käesoleval artiklil on kaks põhieesmärki. Esiteks, kirjeldada Soome eestlaskonna kujunemislugu, sh kaasaja emigratsiooni Soome. Artikli teine eesmärk seab esiplaanile hilistekkeliste eestikeelsete rühmade näitel Soome eesti keelele iseloomulikke joonte ning keelekontaktidest johtuvate keeleilmingute kirjeldamise. Vaatluse alla võetakse ka identieedi- ning keelevalikute küsimus, st indiviidi keeleline käitumine laiemas mõttes.

Artiklis võetakse vaatluse alla ühe piirkonna (Pirkanmaa, Tampere) eestikeelse kogukonna esindajate keelekasutus ning keeleline käitumine. Keelejuhid, 25 Tamperes ja selle lähiümbruses elavat eesti keelt emakeelena kõnelevat eestlast, on esimese põlve sisserännanud, kes on keeleainestiku kogumise hetkeks Soomes elanud keskmiselt kümme aastat. Peamise keeleainestiku kogumise meetodina on kasutatud intervjueerimist.

---

* Artikli aluseks on autori doktoriväitekiri "Esimese põlvkonna Soome eestlaste kakskeelne keelekasutus ja koodikopeerimine" (Praakli 2009, Tartu Ülikool, eesti ja üldkeeleteaduse instituut). Kakskeelse kõne kirjeldamise osas keskendub artikkel siiski vaid keelekasutuse põhijoontele. Keelekasutuse detailne kirjeldus ning analüüs, samuti arvukad keelenäited, on esitatud väitekirjas.

1. Ajalugu ja praegune situatsioon

1.1. Mitmekeelne Soome ja eesti keelevähemus

Soome riigikeeled on soome ja rootsi keel (Kielilaki 1922). Nende kõrval kuuluvad ametlike keelte hulka ka lapi ehk saami, mustlaskeel ehk roma ja viipekeel. Soome suurima keelelise vähemuse moodustavad soomerootslased (5,6% elanikkonnast), vanima põlisvähemuse saamid (0,03%). Muude keelte (peale soome, rootsi või saami) emakeelena kõnelejaid elab Soomes 190 538, neist suurima rühma moodustavad vene keele kõnelejad[1] (48 740)[2]. Kuigi Soomet peetakse suhteliselt homogeenseks riigiks – välispäritolu elanikkonna arv moodustab seal vaid 2,7% rahvastikust (www.stat.fi) –, on Soome astunud 1990ndate alguses alanud intensiivse sisserände tagajärjel homogeensest ühiskonnast mitmekeelsete ja -kultuuriliste ühiskondade sekka. Soome sotsiolingvist Heini Lehtonen suhtub kriitiliselt üldlevinud seisukohta Soome kui kultuuriliselt ning keeleliselt homogeense riigi suhtes, kus Soomet nähaksegi kakskeelse riigina ning mõte mitmekeelsusest tõrjutakse kõrvale (teemast lähemalt Lehtonen 2004). Lehtonen rõhutab, et tegelikkuses on Soome ja Helsingi, eriti selle mõned linnaosad, *de facto* mitmekeelsed: kõrvu elavad soome, paikkonniti rootsi ning paljude immigrantrühmade emakeeled.

Soome kodakondsuseta isikute arv püsis Teise maailmasõja lõpust kuni 1980. aastateni üsna muutumatuna. Välispäritolu elanikkonna arv hakkas kasvama 1980ndatel ning suurenes hüppeliselt kümmekond aastat hiljem. Selle tingis põgenike ja asüülitaotlejate arvu kiire kasv (põhjuseks Somaalia kodusõda, Jugoslaavia lagunemine, Pärsia lahe piirkonna probleemid) ning Nõukogude Liidu lagunemisega kaasnenud intensiivse sisserände algus. Immigrantide arvu hüppelisest tõusust hoolimata on Soome välispäritolu elanikkonna suurus teiste Euroopa riikidega võrreldes endiselt üks väiksemaid.[3] 2008. aasta seisuga elas Soomes 143 256 välisriigi kodanikku: esimesel kohal oli Venemaa (26 909), järgnesid Eesti (22 604), Rootsi (8439) ja Somaalia (4919) kodanikud (andmed seisuga

[1] Siin ei peeta silmas Soome venekeelset põlisvähemust, vaid hilistekkelist venekeelset kogukonda.

[2] Andmed keelekõnelejate kohta www.stat.fi.

[3] Saksamaal moodustab välispäritolu elanikkond u 7% (www.destatis.de), Belgias u 9% elanikkonnast (Jamin 2003: 3).

31.12.2008, www.stat.fi). Esitatud arvudesse tuleks suhtuda siiski kriitiliselt, sest tõenäoliselt leidub Eesti kodanike hulgas ka vene, ukraina vm emakeelega isikuid, kindlasti ka ingerisoomlasi, kelle esimeseks keeleks on kas vene, eesti või ingerisoome keel.

Soome eestlaskonna tekkest võib rääkida alates 20. sajandi algusest, mil seal elas arvestatava suurusega eesti kogukond – eri andmetel u 2000 inimest (Nigol 1918: 9, 78; Raag 1999: 51). Esimene põhjalik ülevaade Soome eestlaskonna kohta on ilmunud August Nigoli teoses "Eesti asundused ja asupaigad Venemaal" (1918), mis sisaldab nii arvandmeid kui autori kommentaare. Nigoli andmetel elas 1917. aastal Soomes alaliselt u 2000 eestlast, sh 800 Helsingis ja 400 Viiburis. Helsingi kõrval elas eestlasi ka Kabböle rannakülas (Pernaja vald, Itä-Uudenmaa). Küla tekkis 20. sajandi algusaastatel (Raimo Raagi andmetel 1906, mil üheksa Kuusalu perekonda rändas Porvoo ja Loviisa vahelisele rannikule Pernaja kihelkonda, vt Raag 1999). Tänaseks on külast eesti keel kadunud (lähemalt Mäkeläinen 2006). August Nigoli (1918: 78-79) andmetel ulatus eestlaste arv külas u 80 inimeseni.

Soome eestlaskonna arv oli veel 1930ndate alguses 1500 ringis, enamuse moodustasid naised. Naised olid põhiliselt maja- ja poeteenijad, mehed valdavalt käsi- ja vabrikutöölised, põllumehi oli 20, ärimehi ja kaupmehi u 30, tööstureid 2-3 ning olid ka mõned üliõpilased. Ülevaate koostaja andmetel oli kohalik eestlaskond vähe organiseerunud: Helsingi Eesti Seltsi kuulus u 70, spordiseltsi Malev 10 isikut (Välis-Eesti almanak 1933: 35).

Ajavahemikul 1928–1944 oli eestikeelse elanikkonna arv umbes 1300. Soome statistika aastaraamatus (STV 1948) esitatud arvandmetest nähtub, et alates 1930. aastatest on Eesti kodakondsust omavate isikute arv pidevalt kahanenud (vt tabel 1). Tõenäoliselt on mindud Eestisse tagasi, emigreerutud mujale Euroopasse või taotletud Soome kodakondsust (perioodi 1928–1944 kohta vt STV 1946: 80).

Tabel 1. Eesti kodakondsusega isikute arv Soomes 1930–1944[4]

Aasta	1930	1931	1933	1935	1937	1938	1941	1942	1944
Arv	1320	1154	821	681	607	556	425	350	277

[4] Andmed STV 1948: 6. Statistika puudub 1939. ja 1940. aasta kohta.

Perioodil 1928–1940 on Soome kodakondsuse saanud keskmiselt 34 eestlast aastas, kuid kodakondsuse saanud eestlaste arv neljakordistus (115) 1941. aastal (STV 1944-1945: 50, 80). See oli tõenäoliselt tingitud sõjaaja segastest oludest Eestis ja et paljud Soomes viibinud eestlased pidasid Soome kodakondsust turvalisemaks. 1945. aastal oli Eesti kodakondsusega isikuid Soomes 207 (STV 1948: 6). Järgmised andmed Soome eestikeelse elanikkonna arvu kohta esitatakse alles 1990. aasta statistikaameti aastaraamatus.

Aigi Rahi-Tamme (2004: 16) uurimuses esitatud Eesti rahvastikukaotuste tabeli arvandmetest nähtub, et Saksa okupatsiooni ajal (1941–1944) põgenes Soome u 6000 inimest. 19. septembril 1944 sõlmiti Soome ja Nõukogude Liidu vahel separaatrahu ja Soomes viibinud eestlased olid sunnitud riigist lahkuma, vastasel korral ähvardas neid väljaandmine Nõukogude Liidule (Jürjo 1996: 7; Rahi-Tamm 2004: 8). Vaherahu sõlmimise järel (ja isegi enne seda) siirdus suur osa Soomes olnud eestlastest kas legaalselt või illegaalselt Rootsi (lähemalt Uustalu, Moora 1992; Roiko-Jokela 1997; Relvik 2003; Leskinen, Juutilainen 2006). Eesti seltsid lõpetasid tegevuse juba enne Teise maailmasõja lõppu või suleti need hiljemalt pärast sõda (Raag 1999: 110-111; Nivanka 2002: 179, 187-188) ning omakeelne avalik kultuuritegevus lõpetati. Poliitiline olukord peatas ka väljarände Eestist Soome.

Teise maailmasõja järel Soome jäänud eestlaste kohta on raske täpseid või tegelikke arve leida. Viimased sõjaaja arvandmed on esitatud 1945. aasta seisuga (207 Eesti kodakondsusega isikut), 1947. aasta statistikas eestlasi enam ei mainita (STV 1949: 13).[5] Järgmised arvandmed esitatakse alles 1990. aasta statistikas. Ajavahemikul 1956–1987 mainivad aastaraamatud Soome kodakondsuse saanud Nõukogude Liidu kodanike hulgas küll nii eestlasi, lätlasi kui leedulasi, kuid mitte nende täpseid arve (STV 1989: 102).[6]

---

[5] Statistika sisaldab ülevaate järgmiste riikide kodakondsusega elanikest: Rootsi, Norra, Taani, Suurbritannia, Madalamaad, Saksamaa, Šveits, Prantsusmaa, Itaalia, Poola, Nõukogude Liit, endine Venemaa (venelased, idakarjalased, ingerlased), Ungari, Ameerika Ühendriigid ja Kanada. Saksamaa ja Ungari osas on statistika ebatäpne.

[6] Soome kodakonduse saanud endiste Nõukogude Liidu kodanike arvu juurde on lisatud märge *Neuvostoliiton kansalaisuus*: *Ml.* (*incl.*) *Venäjän*, *Viron*, *Liettuan ja Latvian kansalaisuus* (STV 1989: 102).

1.2. Soome hilistekkelised eesti kogukonnad

Soome hilistekkelised eesti kogukonnad on moodustunud Nõukogude Liidu lagunemise (1991) ja Euroopa Liidu laienemise (2004) järgsete intensiivsete väljarändelainete tagajärjel. Uus emigratsioonilaine Eestist Soome algas 1980. aastate keskel: kui 1990. aastal elas Soomes 1394 eesti keelt emakeelena rääkijat, siis 1995. aastal oli vastav arv juba 8710 ning 2004. aasta lõpus 13 978 (Tilastokeskus 2005: 116-117). Soome emigreerumine suurenes pärast Eesti ühinemist Euroopa Liiduga (2004), eri andmetel on Soomes enamvähem püsivalt elavate eestlaste arv hüppeliselt tõusnud ning ulatub viimastel ametlikel andmetel 25 000-ni (www.stat.fi, 01.05.2010).

Ränne ehk migratsioon ei ole kunagi iseseisev ega sõltumatu nähtus: geograafilist liikumist mõjutavad ühiskonnas toimuvad poliitilised, majanduslikud ja sotsiaalsed arengud (Kulu 2000: 7; ka Eamets, Philips 2004).[7] Sõltuvalt sellest, kas mõjutegur lähtub migratsiooni päritolu- või sihtriigist, eristatakse migratsiooni tõuke- ja tõmbetegureid (*push factors* ja *pull factors*). Tõuketeguriteks võivad olla päritoluriigi kõrge tööpuudus või vähesed sissetulekud, tõmbeteguritena käsitletakse töökohtade olemasolu ja paremaid teenimisvõimalusi tõenäolises sihtriigis (Werner 1994: 39-40, viidatud Kulu 2000: 7 järgi; vt ka Eamets, Philips 2004: 13). Tiit Tammaru andmetel jääb väljarände senine kõrghetk 2006. aastasse, mil Eestist siirdus lääneriikidesse üle 5200 inimese. Teistest enam on uusväljaränne suurenenud Suurbritannia ja Soome suunal (vt Tammaru ja ta kolleegide ühisartikkel käesolevas kogumikus).

Eesti kodanike üldisemad Soome emigreerumise põhjused ning riigis viibimise alused on olnud etniline tagasiränne (*etninen paluumuutto*), abiellumine Soome kodanikuga ning perede taasühinemine (Pohjanpää *et al*. 2003: 55-56, Liebkind *et al*. 2004: 22). Pärast Eesti ühinemist Euroopa Liiduga (1. mai 2004) on hüppeliselt suurenenud töörände osakaal. Selle kõrval võib uue migratsiooniliigina rääkida ka pendelliikumisest (ka pendelrän-

[7] Tööjõu sissetoomine kui immigratsiooni eritüüp on põhjuseks komplekssete kontaktsituatsioonide tekkimisele kõikjal maailmas, kuid eriti olulist rolli on kontaktsituatsioonide kujunemises mänginud välistööjõu sissetoomine Lääne-Euroopa tööstusriikidesse (eelkõige Saksamaale), kus tööjõupuudus majanduse ülesehitamiseks Teise maailmasõja järgsetel aastatel tingis vajaduse tööjõu sissetoomiseks valdavalt Lõuna-Euroopa ning Põhja-Aafrika riikidest, mis pani aga aluse uute kontaktsituatsioonide ning keelevähemuste kujunemisele Euroopas (teemast pikemalt Guus, Verhoeven 1998; van Els 2005; Kerswill 2006).

ne), st tööl käiakse Soomes, kuid kodu on endiselt Eestis. Eestikeelset elanikkonda toetab sisserände järjepidevus, eestlaste väga suur arv ja nende koondumine suurlinnadesse. 2005. aasta seisuga elas rohkem kui pool Soome eestlaskonnast pealinnaregioonis või selle lähimaakondades: Uusimaal 8101, Varsinais-Suomis 1336 ja Pirkanmaal 847 (Tilastokeskus 2005: 116-117). Soome hilistekkelise eestlaskonna vanuskoostis on oluliselt noorem kui vanemates väliseestlaste kogukondades idas ja läänes (lähemalt vt Tammaru, Kumer-Haukanõmme ja Anniste artikkel käesolevas kogumikus).

1.3. Seltsi- ja kultuuritegevusest

Soome eestlaste kultuurielu olulise osa moodustavad kohalikud eesti seltsid. 1997. aasta oktoobris asutati Tampere Eesti Klubi (TEK, www.eestiklubi.fi). Lisaks klubitegevusele andis TEK neli korda aastas välja ajalehte (1997–2003 Eesti Leht, 2003-2004 Binokkel). Klubi põhitegevuseks on eesti kultuuriürituste korraldamine ja tähtpäevade tähistamine ning lastele suunatud tegevuse ja eesti keele õppe organiseerimine. Soome eestlaste seltsid tegutsevad veel Kotkas (Kotka Eesti Selts), Turus (Turu Kandi Eestlased), Iisalmis (Iisalmi Eesti Selts), Oulus (Oulu Eesti Klubi), Lappeenrannas (Lappeenranna Eesti Selts) ning Helsingis (Ida-Helsingi Eesti Klubi Koit ja Helsingi Eesti Lastering). Seltside tegevus on jäänud peamiselt kohalikule tasemele, tüüpiliseks tegevuseks on jõulupeo, Eesti Vabariigi aastapäeva, eesti lasteringi ja suvepäevade korraldamine (Soome Eestlaste Liit 2006). 2002. aasta novembris asutasid eestlaste ühenduste esindajad Tamperes Soome Eestlaste Liidu (SEL).

Seltsitegevuse ning kultuurielu arendamisel on muutunud üha olulisemaks ühistegevuse ning virtuaalse suhtluse ruumiks Interneti-foorumid (nt www.pereklubi.com'i foorum Eestlased välismaal; www.perekool.com'i foorum Ajaviite- ja muud jutud), suhtlusvõrgustikud Facebook ja Orkut ning nende arvukad kommuunid, kus ainuüksi Soome eestlasi puudutavaid teemasid võib leida kümnete kaupa (nt Eestlased Soomes; Eestlased välismaal; Eestlased laias maailmas jne), aga ka blogid (nt Kaja Saksakulm Tampere) ja kohalike seltside koduleheküljed (nt www.hot.ee/eestlasedlapimaal; www.eestlasedkesksoomes.blogspot.com; www.eestiklubi.fi jpt).

Eesti kultuuri ja eesti keele õppega tegelevaid seltse ning institutsioone on Soomes palju. Soome estofiilide seas on kahtlemata tuntuim 1982. aastal Helsingis tegevust alustanud Tuglase selts (*Tuglas-seura*). Kümmekond

aastat hiljem (1991) alustas tegevust Soome Eesti-seltside Liit (SVYL), üleriigiline organisatsioon, mille põhieesmärk on Eesti ja Soome suhete igakülgne arendamine. Organisatsiooni kuulub umbes 40 eesti seltsi, seltside liikmeskond on suuresti soomekeelne. Pisiseltside põhieesmärk on tutvustada mitmesuguste tegevuste kaudu eesti kultuuri soomekeelsele elanikkonnale. Riiklikul tasandil on eesti kultuuri ning keele tutvustamises kanda suurim roll Eesti Vabariigi saatkonnal Soomes ning Eesti Instituudil.

1.4. Soome eestlaskond uurimustes

Soome eesti keele ning eesti-soome kakskeelsuse uurimine on algusjärgus. Seni on kaitstud üks doktoritöö (Praakli 2009), avaldatud mõningaid publikatsioone ning valminud on ka üliõpilastöid. Üksikartiklites on käsitletud Soome kunagise eesti küla Kabböle ajalugu ning eluolu (Suhonen 1980; Punttila 1996; lähemalt Mäkeläinen 2006), kuid keeleküsimustega on tegeldud vähem. Põhjalikumalt on uuritud laste keelelist arengut ja keeleomandamist soomekeelses keskkonnas (Hassinen 2002; Teiss 2005, 2006; Jokela, Paulsen 2009). Üksikuurimustes ning -artiklites on käsitletud ka täiskasvanute soome keele oskust eesti sisserännanute suulise kõne näitel (Jääskeläinen 1997, 2002). Soome eestlasi on uuritud küll ühest või teisest üksikaspektist (nt talurahva põgenemine Soome, nn soomepoisid, Eesti-Soome kultuurisuhted, eesti keelevähemus ühiskondlikest aspektidest vaadatuna), ent terviklikud diasporaa-uurimused veel puuduvad. Üks käsitlemata perioode on ajavahemik 1945–1990, mis on ilmselt delikaatse poliitilise küsimusena jäänud uurijate huviorbiidist kõrvale ja millest saab aimu mälestusraamatute põhjal (nt Talve 1999; Nivanka 2002).

Soome eestlaskond on huvi pakkunud valdavalt ühiskonnateadlastele. Uuritud on Soome välispäritolu elanikkonna (sh eestlaste) ühiskonda integreerumist (Liebkind *et al*. 2004), eluolu (Pohjanpää *et al*. 2003; Paananen 2005), peresiseseid keelevalikuid, emakeele kasutusvõimalusi ja keelekasutusalasid (Pohjanpää *et al*. 2003; Liebkind *et al*. 2004; Tarnanen, Suni 2005) ning kultuuride kokkupuuteid (Jaakkola 1999; Tytti-Talib 1999: 59–61). Mitmes uurimuses ja artiklis on käsitletud eestlaste emigreerumist Soome (nt Kulu 1997; Kyntäjä 1997; Kulu, Kyntäjä 1998; Laanekask 2006; Praakli 2008). Üks selle valdkonna põhjalikumaid uurimusi on Heli Hyvöneni väitekiri (2009), milles käsitletakse eesti naiste emigratsiooni Soome.

2. Soome eestlaste identiteedist, suhtlusvõrgustikest ja keelevalikutest

2.1. Soome eestlaste identiteedist ja akulturatsioonist

Migratsioon tähendab indiviidile sotsiaalse ja kultuurilise ümbruskonna vahetumist. Kohtumine uue kultuuriga esitab elukohariiki vahetanule olulise väljakutse: ühelt poolt tuleb säilitada oma identiteet, samas aga kohaneda ning leida koht uues kultuuri- ja keeleruumis. Migratsiooniga kaasneb identiteedi uue aspektina kuulumine etnilisse ja keelelisse vähemusse – elukohariiki vahetanud indiviid ei ole enam enamuse, vaid vähemuse liige, mis omakorda mõjutab nii etnilise kui ka keelelise identiteedi edasist arengut.

Eesti kodanike ja eelkõige eesti keelt emakeelena rääkivate isikute jaoks on Soome emigreerumine – võrreldes teistest Euroopa Liidu liikmesriikidest või kolmandatest riikidest kodanikega – nii keelelises, kultuurilises kui psühholoogilises mõttes valutu. Soome asub geograafiliselt lähedal, sarnane kultuuriruum ning keelesugulus soodustavad kontaktide loomist soomlastega. Oluliste lisateguritena võib nimetada eestikeelse elanikkonna suurust, Eesti geograafilist lähedust ning tihedaid kontakte Eestiga, aga ka seadusandlikult reguleeritud keelevähemuste haridus- ja kultuuritegevuse toetamist Soomes. Tsiteerides ühte keelejuhti, on Soomes lihtne olla eestlane: *Soomes on lihtne olla ja jääda eestlaseksi. Kõik teavad, kes me oleme, kust tuleme, miks me siin oleme ja mida me siin teeme*. Lähedases kultuuris ning keelesuguluses nähakse teisest küljest probleemi: *Soomlaste positiivne suhtumine, keelesugulus ning lähedane kultuur toetavad eestlaseks olemist, kuid võivad samas olla ka probleemiks. Meie kultuur ja keel on sedavõrd sarnased, et soomlaseks saamine on väga lihtne. Piisab, kui oma eesnime ära vahetad.*

Elukohariigi vahetus mõjutab ja kujundab indiviidi enesemääratlust ning tema keelelist käitumist. Enesemääratluse uue aspektina lisandub kuulumine vähemusrühma, mis tõstatab varem või hiljem küsimuse isiku kuuluvusest, etnilise ja kultuurilise identiteedi määratlemisest ning suhestumisest enamusrühmaga. Etniline identiteet ei ole püsiv ega staatiline, vaid on pidevalt arenev protsess, mis reageerib paindlikult sotsiaalse konteksti muutustele (Valk 2005: 1979–1981). Identiteedi ning muude kultuuri- ja psühholoogiliste protsesside muutumist, mis leiavad aset kahe kultuuri pikemal kokkupuutumisel, nimetatakse akulturatsiooniks (vt Berry 1992; Liebkind *et al*. 2004; eesti keeles Valk 2003: 238).

Soome eestikeelse elanikkonna käitumist ja suhestumist eestluse ning soomlusega on John Berry (1992) akulturatsiooniteooria valguses analüüsinud Eve Kyntäjä (1998: 67–69; vt ka Laanekask 2006: 55–73). Uurimusest selgub, et Soome eestlaste seas esineb akulturatsiooni kõiki vorme:

1) integreerunud eestlased: inimene on seotud mõlema kultuuriga ning kujuneb välja kultuuriline kaksikidentiteet;
2) assimileerunud eestlased: inimene on seotud vaid enamusrühma ehk soomlastega;
3) marginaliseerunud eestlased: inimesel puuduvad sidemed kummagi rühmaga (st soomlaste ja eestlastega);
4) eraldunud eestlased (separatsioon): inimene seostab end vaid oma päritolurühmaga.

Soome hilistekkelistest eesti vähemusrühmadest on intervjuumeetodit ja osalusvaatlust rakendades põgusalt uuritud ka Tampere eestikeelse rühma esindajate – 25 keelejuhi – hoiakuid, eestluse-soomluse küsimusi ning kontakte kummagi rühma esindajatega. Intevjuudele tuginevalt võib öelda, et nii nagu Kyntäjä uurimistulemustes, esindavad ka Tampere eestlased akulturatsiooni kõiki vorme. Ühese enesemääratlemise asemel määratlevad mitmed end kaksikidentiteedi kandjana: teadvustatakse ja väärtustatakse kuulumist kahte kultuuriruumi, kusjuures võrdselt oluliseks peetakse mõlemat. Kaksikidentiteet annab indiviidile rohkem võimalusi, võimaldab osaleda teise kultuurirühma tegevustes (ühisharrastused, vabaajaveetmine, perekonnasündmuste tähistamine) ning kuuluda soomlaste võrgustikesse. Kõige ilmekamalt kirjeldab indiviidi enesemääratlust ühe keelejuhi kommentaar: *Kuigi eestlaseks olemise juures on tähtis veeta jaanipäev ja pikk suvepuhkuse Eestis*, *on niisama oluline ka tähistada volbrit*, *vaadata jäähokit*, "*Tanssii tähtien kanssa*" *ja elada Eurovisiooni lauluvõistlusel kaasa soomlastele*. Loomulikult, esineb ka teisi seisukohti, kus esiplaanile tõstetakse soomlaseks olemise vajalikkus: *Ma ei rõhutaks eestlust ülemäära*. *Soomes elades peame me ka soomelased olema*, *kas või meie laste pärast*.

Intervjuude põhjal võib järeldada, et eestlaseks olemine tähendab ühist etnilist päritolu ning emakeelt. Eestlaseks olemise komponentidest peetakse olulisimaks keelt: eesti keelt kui ühist emakeelt ning inimesi, kes kõnelevad emakeelena eesti keelt. Tähtsate eestluse komponentidena jäävad intervjuudes kõlama veel järgmised:

- ühised juured ning ühine ajalooline ja kultuuriline kogemus (osalemine Eesti taasiseseisvumise sündmustes: Balti kett, öölaulupeod);
- eesti keele kasutamine kodukeelena (või ühe kodukeelena);
- eesti kommete ja traditsioonide järgimine ning tähtpäevade tähistamine (jaanipäev, jõulud, *Martin markkinat*);
- Eesti (pidev) külastamine (Tallinn, Saaremaa, Pärnu jne)
- teatud kultuurisündmuste traditsiooniline külastamine (nt üldlaulupidu).

Eesti keele kui eestlaseks määratlemise oluline tunnus nähtub ka Rootsi eestlaste seas läbi viidud küsitluse tulemustes (Valk 2006, 2009). Keelel on identiteedis kahetine roll – ühest küljest on see vahend suhtlemiseks oma grupi liikmetega, teisalt kriteerium, mille abil eristada omasid võõrastest. Nii on eesti keele oskus üks peamisi tunnuseid, mille alusel eestlased oma rühma piire tõmbavad (lähemalt vt Aune Valgu artikkel käesolevas kogumikus).

2.2. Soome eestlaste suhtlusvõrgustikest

Eesti keeleteaduses on suhtlusvõrgustike (ingl *social network analysis*) käsitlenud Tiit Hennoste (2003b) ning Mari Mets ja Kristiina Praakli (Mets, Praakli 2007: 799–784). Lühidalt defineerides tähendab võrgustik indiviidi konkreetseid sotsiaalseid kontakte, inimesi, kellega ollakse interaktsioonis. Üksikisiku seisukohalt moodustavad tema sotsiaalse võrgustiku kõik teda ümbritsevad inimesed, kellega ta tihedamalt või harvemini läbi käib (vt ka Mets, Praakli 2007).

Soome eestlaskonna suhtlusvõrgustikke on käsitletud neljas uurimuses (Pohjanpää *et al*. 2003; Liebkind *et al*. 2004; Tarnanen, Suni 2005; Reuter, Jaakkola 2005). Kõikide uurimuste põhirõhk lasub immigrantide ühiskonda integreerumise analüüsil, mille ühe komponendina käsitletakse ka immigrantide sotsiaalseid suhteid. Karmela Liebkindi ja tema kolleegide uurimuse järgi on pooltel uurimuses osalenud eestlastel enamik või kõik lähedasemad sõbrad soomlased, seevastu viiendikul on kõik või enamik sõpru eestlased. Eestlaste integreerumine soomlaste võrgustikesse oli venekeelsete ja ingerisoome rühmadega võrreldes tugevam ka siis, kui arvestati vastanute vanust, sugu, Soomes elatud aega, paikkonna suurust, perekonnaseisu, sotsiaalmajanduslikku positsiooni, soome keele oskust ja abikaasa etnilise tausta mõju. Sarnased tulemused on saanud Kirsti Pohjanpää (2003), kelle uurimuse tulemuste järgi kuulub umbes 70% küsitletud eest-

laste suhtlusvõrgustikesse sünnipäraseid soomlasi. Tarnase ja Suni (2005: 21) uurimuse järgi on Soome venekeelsel elanikkonnal (ei puuduta Soome põlisvene vähemust, vaid hilistekkelist venekeelset elanikkonda) ja eestlastel kõige tihedamad suhted soomlastega: peaaegu kõikidel on soome sõpru ja paljudel ka Soomes sündinud abikaasa. Üksnes vähesed eestlased (3–6%) ei kuulunud soomlaste võrgustikesse (Tarnanen, Suni 2005: 14). Tampere eestlaskonna suhtlusvõrgustikke on pikemalt käsitletud Kristiina Praakli väitekirjas (Praakli 2009: 81–85).

2.3. Soome eestlaste keelevalikutest ja keelelisest käitumisest

Eelpool mainitud Karmela Liebkindi uurimuses (Liebkind *et al*. 2004) on analüüsitud ka immigrantide keelelist käitumist: keelevalikuid eri keelekasutusväljadel, keele siirdumist järgmisele põlvkonnale ning soome keele oskust. Uurimistulemustest joonistub seos soome keele oskuse ning keelevalikute vahel, mis omakorda markeerib keelevalikute heterogeensust – mida paremini oskavad vastanud soome keelt, seda haruldasem oli üksnes emakeele kasutamine oma lastega peresiseses suhtluses. Umbes pooled vene ja kaks kolmandikku eesti naistest kasutavad lastega kas peamiselt või ainult soome keelt, mis on omakorda seletatav eksogaamiliste abieludega. Liebkind analüüsib ka haridustaseme rolli keelevalikutes. Selgub, et kõrgharidusega keelejuhid (v.a ingerisoomlased) kasutavad rohkem oma keelt (eesti või vene keelt), sõltumata sellest, kui hästi nad soome keelt oskavad. Soome eestlastele kui keeleliselt käitumiselt äärmiselt heterogeensele rühmale viitavad ka Minna Suni ja Merja Tarnaneni (2005: 10-11) uurimuse tulemused.

Pirkanmaa eestikeelse kogukonna esindajate keelevalikuid on neljas põhidomeenis (perekond, töökoht, ametlikud institutsioonid, suhtlusvõrgustikud) analüüsinud Kristiina Praakli (2009: 76–86). Siinkohal esitatakse peredomeeni kui emakeele säilitamise suhtes olulisima keelekasutusvälja keelevalikute jaotumise tulemused. Ootuspärase tulemusena selgus, et peresiseste keelevalikute relevantseim mõjur on rahvus.[8] Rühmavälistes ja -sisestes abieludes on eesti ja soome keele valikute suhe ootuspäraselt erinev. Kui rühmasisese abielu (9 perekonda) puhul on keelejuhi ja abikaasa vahe-

[8] Abielutüüpide alusel jagunevad keelejuhtide perekonnad järgmiselt: 1) rühmasisesed abielud (endogaamia) – mõlemad abikaasad on rahvuselt eestlased (9 perekonda), 2) rühmavälised abielud (eksogaamia) – keelejuhi abikaasa on rahvuselt soomlane (14 perekonda) või mõne muu rahvuse esindaja (vastavalt Suurbritannia ja Šveitsi kodanik, kokku kaks perekonda).

line põhisuhtluskeel eesti keel (v.a vestlussituatsioonides, kui ühel või teisel põhjusel toimuvad üleminekud soome keelele), siis eesti-soome segaperedes (14 perekonda) eristub erinevaid keelevalikuid, mille hulgas domineerib soome keel.

Abikaasadevaheline keelevalik kui kokkuleppe küsimus. Eesti-soome abieludes, kus abikaasad esindavad eri keele- ja rahvusrühmi, konkureerivad suhtluskeele valikutes eesti, soome ja inglise keel. Rühmaväliste abielude puhul võib suhtluskeelevalikut pidada paljudel juhtudel ettemääratuks, kuna enamuskeelt rääkiv osapool omandab asukohariigis vähemuskeele staatuses oleva keele harva. Seda kinnitavad ka keelejuhtide väited abikaasade eesti keele oskuse kohta, kus kuueteistkümnest mitte-Eesti kodanikust on omandanud eesti keele neli isikut. Kui rühmasisese abielu (9) puhul on keelejuhi ja abikaasa suhtluskeel ainult eesti keel, siis eksogaamilistes peredes tekivad keelevalikud, milles ootuspäraselt domineerib soome keele kasutamine. 11 keelejuhti räägib abikaasaga ainult soome keelt, kolm keelejuhti peamiselt soome keelt. Kolmes eksogaamilises peres on keelte rollid vahetunud ning dominantkeele positsioonil on eesti keel, st emakeelena soome keelt rääkiv isik on valinud vähemuskeelt toetava tee, kasutades pere suhtluskeelena eesti keelt. Vähemuskeele eelistamist suhtluskeelena seletavad mitmed asjaolud, mille hulgas näivad olevat relevantsemad soomlase Eesti-kogemus ning tema suhtumine Eestisse (nimetatud isikutel oli juba enne abiellumist isiklikke kontakte nii Soome kui Eesti eestlastega). Oluline roll on kindlasti ka eesti keele oskusel – kõik kolm valdavad eesti keelt väga hästi. Läbivalt soome keelt kasutavates peredes on soome osapoole eesti keele oskus puudulik või olematu ning puuduvad ka isiklikud kontaktid Eesti ja eestlastega.

Keelevalikud suhtluses teise põlvkonnaga. Enamik (65%) keelejuhte kasutab lastega kõneldes eesti keelt. Emakeelena eesti keelt rääkiva osapoole ning teise põlvkonna vahelises suhtluses eristub kolm teadlikult kujundatud ning rakendatavat keelestrateegiate süsteemi (sõnastatud keelejuhtide ütluste järgi):

1) kumbki vanem räägib oma emakeelt (st põlvkondadevahelises suhtluses on kasutusel mõlemad keeled);
2) emakeel on ema keel (st pereliikmete põhisuhtluskeeleks on eesti keel);
3) isa maa, aga ema keel (st pereliikmete põhisuhtluskeeleks on eesti keel).

Lähtuvalt perede keelevalikutest ning eesti keele edasiandmisest järgmisele põlvkonnale võib keelejuhid tinglikult jagada keelesäilitajateks ning keelevahetajateks. Niisugune jagunemine ei ole kindlasti lõplik, sest inimese keelevalikud võivad aja jooksul muutuda. Peresisene soome keele kasutamine ei tähenda lõplikku keelevahetust selles mõttes, nagu oleksid keelejuhid eesti keele kasutamisest täielikult loobunud. Pigem on nende keelekasutus kindlalt piiritletud: pere suhtluskeel on soome keel, teiste eestlastega suheldes kasutatakse eesti keelt.

Peresiseselt paralleelselt kasutatavad keeled võivad hakata omavahel konkureerima, mis toob sageli kaasa lõpliku valiku ühe või teise keele kasuks. Kolmes peres on toimunud (ja kahes toimumas) perekonnasisene keelevahetus, st eesti keel on asendunud (või asendumas) soome keelega. Keelevahetuse käigus on tihtipeale suunaandjaks teise põlvkonna esindaja, kes on üldjuhul sündinud Soomes, käib soome koolis ning kelle soovimatus eesti keelt rääkida väljendab negatiivset suhtumist eesti keelde. Keelevalikutes ning vähemuskeele kasutamises mängib olulist rolli ka vanemate keeleline käitumine, suhtumine ning tõekspidamised, mis määravad nende keelelise käitumise. Keelejuhtide kommentaaride põhjal eristuvad neli peamist keelevahetust suunavat tegurit: 1) abikaasa negatiivne suhtumine eesti keelde, 2) lapse negatiivne suhtumine eesti keelde, 3) laste keeleomandamise raskused ja 4) keelejuhi isiklikud põhjused.

Kuigi esimene põlvkond suhtleb omavahel eesti keeles, ei tähenda see automaatselt sama keelevalikut teise põlvkonna poolt. Merja Tarnanen ja Minna Suni (2005: 16) väidavad oma uurimuses, et mida väiksemad lapsed peres on, seda tõenäolisemalt toovad nad kooli ning sõprade kaudu koju asukohariigi keele. Elukohariiki vahetanute esimese põlvkonna nooremad lapsed elavadki tihtipeale erinevas keeleümbruses kui näiteks perede vanemad lapsed. Mitmete perekondade näitel võib vanemate ja laste vahelise keelekasutuse puhul rääkida kakskeelsest diskursusest (*bilingual discourse*), st vanemate ja laste suhtluses on kasutusel mõlemad keeled (nt vanemad kasutavad lastega järjekindlalt eesti keelt, lapsed vastavad ja räägivad soome keeles) (sama on täheldanud ka Michael Clyne 2003: 44 ning Magdolna Kovács 2004: 207). Keelejuhtide hinnangul võib laste soome keele kasutamist tõlgendada nende süveneva negatiivsusena eesti keele kasutamise suhtes.

Eesti-soome peredes kasutatakse eesti keelt teises generatsioonis selgelt piiratud ulatuses – üldjuhul kasutab teine põlvkond omavahelises suhtluses peaaegu eranditult või domineerivalt soome keelt. Situatsioonides, kus võib valida vestluspartneri ja selle järgi keele, on suhtluskeeleks osalus-

vaatluste alusel soome keel. Teise põlvkonna vahelisi keelevalikuid näib kaudselt mõjutavat see, kui palju on esimesel ja teisel põlvkonnal kontakte teiste omavanuste eesti keelt rääkivate teise põlvkonna esindajatega. Mida rohkem on vanematel ja nende lastel kontakte eestlaste või eestikeelsete perekondadega, seda stabiilsem on lastevaheline suhtluskeel ning seda rohkem kasutatakse eesti keelt omavahelises suhtluses.

Seda, kas eesti keelt kasutatakse kodukeelena, näib oluliselt mõjutavat keelejuhi Soome saabumise aeg ja sellal Eestis valitsenud poliitiline situatsioon. Keelejuhid, kes on saabunud Soome Nõukogude Liidu perioodil või vahetult pärast Eesti taasiseseisvumist, kalduvad keelevalikutes eelistama soome keelt. Seevastu 1990. aastate keskpaigas või hiljem Soome saabunud on pigem keele säilitajad. Soome saabumise ajal on omakorda seos keelejuhtide ühise ajalookogemuse ja Eesti-identiteediga. Keelejuhid, kes on Eesti taasiseseisvumist isiklikult kogenud ja osalenud sellele eelnenud poliitilistes sündmustes (Balti kett, laulev revolutsioon), on ka emakeele kasutamise osas keeleteadlikumad.

Üksnes keelejuhtide positiivsest suhtumisest eesti keelde jääb põhikeele valiku langetamisel siiski väheks. Rühmaväliste abielude puhul näib olevat oluline pigem see, kuidas suhtub Eestisse ja eesti keelde keelejuhi abikaasa. Suhtumine on omakorda seotud mitme teise teguriga, mis tingivad eesti keele kasutamise kodukeelena: abikaasa eesti keele oskus, isiklike Eesti-kontaktide olemasolu ja Eesti-kogemus. Need tegurid kokku kujundavad keelejuhi abikaasa positiivset suhtumist eesti keelde, Eestisse ja kõigesse Eestiga seonduvasse. Siiski on alusetu arvata, nagu tähendaks soome keele valik automaatselt negatiivset suhtumist Eestisse ja eesti keelega seonduvasse. Nagu mitmed uurimused kinnitavad, ei põhjusta keelevahetus automaatselt identiteedi või grupilojaalsuse kaotust (Jürgenson 2002: 200). Enamasti on keelevahetus tingitud isiklikest põhjusest, millel ei pruugi olla seost keelejuhi suhtumisega konkreetsesse keelde või rühma. Mitmed keelejuhid on valinud pere põhikeeleks teadlikult soome keele, kuid samas osalevad aktiivselt Tampere Eesti Klubi tegevuses ning edendavad eestikeelset kultuuri- ja hariduselu.

Teemat kokku võttes võib tõdeda, et kuigi Soome eesti keel on immigrantrühmadele tüüpiliselt ühiskondlikul tasandil piiratumate kasutusvõimalustega keel, moodustavad Soome eestlased teiste väliseesti rühmadega võrreldes sotsiolingvistiliselt situatsioonilt ja keeleliselt käitumiselt mitmetahulise ning heterogeense kogukonna, kus kogukondade lõikes kehtivate seaduspärade otsimise asemel tuleb lähtuda ennekõike üksikkõnelejast, tema hoiakutest, suhtumisest ning eesmärkidest.

3. Soome eesti keel, keelekuju ja kontaktsituatsioon

3.1. Soome eesti keelevariant

Soomes kõneldavat eesti keelt võib nimetada Soome eesti keelevariandiks, see on eesti keele piirkondlik erikuju (ehk eesti keele variant või keelekuju), mida räägitakse ühes geograafilises ruumis. Soome eesti keelt võib nimetada ka kontaktimõjuliseks keelekujuks, immigrant- või diasporaavarindiks (ingl *immigrantvariety*, vt nt Extra, Verhoeven 1998: 9; Backus 2004: 711; *diaspora variety*, vt Johanson 1993: 197-198), mis tekib väikerühmade või üksikisikute emigreerumisel teise riiki ning nende liitumisel kohaliku rahvaga (Riionheimo 2007: 29; vt ka Thomason 2001: 10–12, 18-19). Immigrantkeelekuju ei ole normeeritud keel, vaid asukohariigi mõjutusi sisaldav paikkondlik, üldjuhul suuline keelevariant, mille iseloomulikuks jooneks on asümmeetria (st keeltevahelised ebavõrdsed suhted), dünaamilisus ja ajas muutumine ning varieeruv kasutus põlvkondadevahelises suhtluses. Kontakttekkeline keelekuju pole siiski kunagi ühtne (samal teemal nt Pajusalu 1998; Viikberg 2001; Hennoste 2003a). Samas geograafilises ruumis eksisteerib mitu üksteisest erinevat (piirkondlikku) keelekuju ehk keelekujude kimpu või klastrit (ingl *cluster of varieties*), mis moodustuvad kontaktkeelte kõnelejate idiolektide alusel. Kuigi individuaalsed erinevused on iseloomulikud kõikidele keelekollektiividele, on need eriti märkimisväärsed kakskeelsetes kollektiivides, kus idiolektide erinevused võivad keelekontaktide esinemisvormide osas olla vägagi erinevad.

Immigrantkontaktsituatsioonis ei ole kahe rühma või keele vahelised suhted kunagi võrdsed. Neid iseloomustavad keelte ebavõrdsest ühiskondlikust staatusest, keelte funktsioonidest ja kasutusvõimalustest ning kõnelejate keeleoskusest johtuvad asümmeetrilised ehk ebavõrdsed sotsiolingvistilised suhted (teemast lähemalt Halmari 1997: 69; ka Thomason 2001: 8–11; Myers-Scotton 2002: 41). Kontaktsituatsioonis nähtub see ühe suuna domineerivamas keelemõjus, et vahetused A-keelest B-keelde ilmnevad sagedamini kui vahetused B-keelest A-keelde, st üldjuhul sotsiolingvistiliselt tugevamalt keelelt sotsiolingvistiliselt nõrgema keele (= kõneleja emakeel) suunas. Keelemõjude suhtes immuunset keeletasandit pole olemas. Kontaktsituatsioonides on võõrmõjudele kõige vastuvõtlikum leksikaalne tasand (mis on ühtlasi kontaktmõjude leebem esinemisvorm), kuid kontaktilmingud ei piirdu kunagi ainult leksikaalse tasandiga, vaid ulatuvad ka morfo-

loogilisele ja süntaktilisele tasandile (Thomason 2001: 10–13; Backus 2004: 711-712; samal teemal ka Sankoff 2001).

Tampere eesti kogukonna kontaktsituatsiooni tüüpi võib nimetada keele säilitamiseks, mis tähendab, et kõnelejad kasutavad rahvuskaaslastega suheldes põhikeelena eesti keelt. Emakeeles avalduvad K2 (ehk soome keele) mõjust johtuvad kontaktilmingud, nende kvantiteet ja kvaliteet on seejuures teisejärgulised, oluline on eesti keele säilitamine põhisuhtluskeelena. Siinkohal tuleb arvestada veel vaatlusaluse kontaktsituatsiooni eripära: käesoleva uurimuse keelejuhid on täiskasvanud, nad on soome keele omandanud täiskasvanueas, kontaktsitutsioon on ajaliselt kestvuselt suhteliselt lühike (keelejuhid on elanud soomekeelses keskkonnas keskmiselt kümmekond aastat), kõneleja suudab mõlemad keeled enamasti lahus hoida ja keeltevahelised piirid on tema jaoks üldjuhul selgelt eristatavad. Samas ei ole ükski kontaktsituatsioon kunagi rühma kõikide liikmete puhul ühesugune, niisamuti ei pruugi keele säilitamise situatsioon iseloomustada kõiki Soome eestikeelseid keelekollektiive. Mis tahes keelevalikud ja kõneleja keeleline käitumine on alati seotud eri sotsiolingvistiliste tegurite, kõneleja tõekspidamiste ning keelehoiakutega, mis ei välista põhikeele vahetumist ka esimese põlvkonna kõnelejate hulgas.

3.2. Keeleainestiku põhijooned

Tamperest kogutud keeleainestiku näitel iseloomustavad esimese põlvkonna esindajate kakskeelset keelekasutust suures osas lausesiseselt avalduvad üleminekud soome keelele. See tähendab, et rääkija kasutab vestluse põhikeele morfosüntaktilistes raamides mudelkoodi leksikaalseid ja grammatilisi elemente või terviklikke moodustajaid. Vaatluse all olevat keeleainestikku näiteks tuues ulatub kopeerimine kõikidele keeletasanditele, kuid on esimese põlvkonna kõnelejale tüüpiliselt domineerivam leksikaalsel tasandil. Tüüpilised koopiad on ainestikus üksiksõnad, mis on üldjuhul, kuid mitte alati, eesti keeles fonoloogiliselt ja/või morfosüntaktiliselt integreerunud. Sõnaliikidest on suurima esinemissagedusega substantiivid (64%), diskursuspartiklid (18%) ja verbid (8%), ülejäänud sõnaliikide (pronoomenid, konjunktsioonid) esinemissagedus on marginaalne. Omaette rühma moodustavad ainestikus nimed, nimetused ning terminid. Autor käsitleb neid ühiskonna- ning kultuurispetsiifilisest kasutusseotusest tulenevalt erinimedena. Siia kuuluvad toponüümid, üldnimed, terminid, asutuste ning meediaväljaannete nimed: 1) kohanimed: *Tamperel*, *Juankoskis*, *Juankoskel*;

2) ametiasutuste üldnimed (*töövoimatoimisto* pro sm *työvoimatoimisto* 'töö-hõiveamet', *veroamet* pro sm *verotoimisto* 'maksuamet'); 3) terminid (m*aahanmuuttajaita* pro sm *maahanmuuttajia* (PartPl) 'immigrant', *varaliige* pro sm *varajäsen* 'asendusliige') ning 4) meediaväljaannete nimed: Aamulehti (*loen Aamulehtit*, *oli Aamulehdes*), Helsingin Sanomat (*oli Helsingin Sanomates*), Kauppalehti (*kirjutati Kauppalehtis*) ning Tiedelehti (*loen Tiedelehte*).

Eesti-soome keeleainestik toetab siinkohal eri kakskeelsussuurimustes esitatud ainestike statistikaid, mille järgi kopeerivad esimese põlvkonna esindajad oma emakeelde domineerivalt ühesõnalisi ühikuid. Vaadates substantiivide arvu eri ainestike lõikes, moodustab nende osakaal kõikjal rohkem kui 50% kopeeritud sõnaliikide esinemishulgast (Poplack 1980: 602-603; Appel, Muysken 1987: 170–172; Halmari 1997: 53–58; Backus 1998: 267; detailsemalt Muysken 2000; Kovács 2001: 129-130; Backus 2006: 263–267 jpt). Koopiate esinemine on ennekõike kõnelejakeskne. Sama keelejuhi suuline kõne ei sisalda kunagi ühesuguseid ning stabiilselt korduvaid keeleelemente, vaid varieerub sõltuvalt vestlussituatsioonist ning kõneleja eesmärkidest. Idiolektidevahelised erinevused võivad kontaktidest johtuvate keeleilmingute osas olla vägagi erinevad. Keelejuhtide kakskeelset keelekasutust karakteriseerib kontaktainese mitmekülgsus ning ulatuslik varieerumine, mis osutab ühtlasi individuaalsete keelekasutusmallide rohkusele. Siiski jagavad idiolektid ka ühiseid jooni: nt koopiate integreerumisvariandid eesti keeles ning analüütiliste verbide ja liitnimisõnade kopeerimise rohkus.

Keelejuhtide tüüpilist kakskeelset kõnet illustreerib näide 1. Esitatud intervjuukatkendist võib leida mitmesuguseid esimese põlvkonna esindajate kõnele iseloomulikke kontaktilminguid: soome tüvele eesti käändelõpu liitmine (*verotoimisto+s* < sm *verotoimisto* 'maksuamet'), soome kahesilbiliste *i*-lõpuliste substantiivide lühenemine (*verokort* < sm *verokortti* 'maksukaart'), lühenenud vormide paigutamine eesti käändeparadigmasse (*verkort* : *verokordi* : *verokortti* PartSg) ning soome latiivse rektsiooni kopeerimine (*sisalduma* + IllPl pro *kuuluma* + hulka):

(1) INF1: No sa pead, siin Soomes sa pead inimeste eest valmis mõtlema selliste sõnadega, et ta sinu sõnadega saab selle otsuseks. Praktiliselt teed tema eest selle otsuse ära. Siis need asjad lähevad läbi. Nad ei suuda uutes olukordades kuidagi mingeid otsuseid vastu võtta. Nad ei suuda, ei suuda nigu käituda uutes olukordades, tundmatutes. Või näiteks see, et kui ma lähen küsima

> mingisuguseid pabereid ja ma räägin sulaselges soome keeles eksole ja ta pakub mulle ingliskeelset. Näiteks kui ma helistasin sinna ***verotoimistosse*** ja küsisin ***verokortti*** endale ja, siis uut ***verokortti***. Kontrollis mu andmeid ja küsis kodakondsuse ja (.) kui ma olin (.) või nime järgi või kodakondsuse järgi ilmselt vaatas, et pole soomlane. Ja siis hakkas kohe pakkuma soomekeelset ee või ingliskeelset ***verokortti***. Siis ma küsisin ta käest, et kaua te olete Soomes olnud elanud, et äkki te leiaksite kellegi, kes tõlgiks selle mulle soome keelde. Siis ta ikka lõpuks tunnistas, et ta võib mulle soomekeelse ka saata. Minu meelest on täiesti jõhker Soomes elavalt välismaalaselt nõuda inglise keele oskamist oskust ja suhelda temaga inglise keeles, sellepärast, et see inimene on võib-olla õppinud soome keele ära teise või kolmanda keelena ja ***inglise keel ei pea tingimata sisalduma tema igapäevastesse keeltesse***. Nii nagu soomlasele on inglise keel praktiliselt teine keel.

3.3. Keeleainestiku analüüsimudel

Käesoleva artikli keeleandmestiku analüüs põhineb Lars Johansoni koodikopeerimise mudelil (*code-copying model*). Mudel kirjeldab kontaktidest johtuvaid keeleilminguid asümmeetrilises kontaktsituatsioonis (st situatsioonis, kus ühe kontaktis oleva keele mõju on teise omast tugevam). Johansoni mudeli põhimõtteid lühidalt tutvustades tähendab koodikopeerimine kakskeelse kõne moodustumise viisi. Kõneleja kopeerib ühest keelevariandist teise – üldjuhul oma emakeelde – selle ühikuid ja elemente, konstruktsioone, reegleid, struktuuri ja tähendusi. Kopeerimise tulemusena moodustub mitmekeelne kõne. Kopeerimise põhikontseptsiooni järgi kannab iga keeleühik materiaalseid, semantilisi, kombinatoorseid ning sageduslikke omadusi, mida kõneleja kopeerib täielikult (*global copying*) või valikuliselt (*selective copying*). Kopeerimise protsessis kopeerib kõneleja keelelised elemendid (nii *ühikud* 'units' kui ka *mallid* 'patterns') B-koodist (K2) A-koodi (K1). Täielikuks kopeerimiseks nimetatakse mudelkoodi morfeemide (nii tüvi- kui tunnusmorfeemide) terviklikku põhikoodi kopeerimist (tavaterminoloogias vastab sellele leksikaalne laenamine või koodivahetus), valikulise kopeerimise puhul (tavaterminoloogias morfosüntaksi või semantika/tähenduse laenamine, nt tõlkimise teel moodustunud vormid, lausemallide, rektsiooni, sõnajärje jms ülekandmine) kopeeritakse ühiku omadusi valikuliselt või

kantakse mudelkoodi omadusi valikuliselt üle põhikoodi ühikule (Johanson 1993: 202).[9] Täielik ja valikuline kopeerimine on kopeerimise eri astmed. Need ei ole hierarhilises vahekorras ning üks või teine kopeerimistüüp ei välista teise tüübi esinemist sama keelejuhi repertuaaris. Täielik kopeerimine ei pea tingimata eelnema valikulisele kopeerimisele, kuigi on tõenäolisem, et kontaktide algetapis domineerib terviklik kopeerimine. Vaatluse all olevas kontaktsituatsioonis avaldub kopeerimine üldjuhul K2 (soome keel) ühikute täielikus kopeerimises ning nende sisestamises vestluse põhikeelde (K1, eesti keel).[10]

3.3.1. Täielik kopeerimine esindab kopeerimise täiuslikku varianti, kus mudelkoodi elemendid kopeeritakse põhikoodi terviklikult kõikide omadustega (tähendus, häälikuline kuju, kombineeritavus, sagedus). Artikli autor defineerib täielikku kopeerimist kui soome tüvi- ja tunnusmorfeemide täielikku ning samaaegset ülekandmist põhikeelde. Terviklike tüvi- ja grammatiliste morfeemide kõrval kannab kõneleja soome keelest eesti keelde üle ka nende tähenduse ja funktsioonid. Koopiate avaldumist võib tõlgendada nii uute keeleelementide lisandumise kui ka kõneleja emakeele elementide asendumisena. Kopeerimine ise on alati mitmeosaline: esimeseks etapiks on ühiku kopeerimine, järgmisel etapil sisestatakse ühik kõneleja emakeelde ja kolmandal lõimitakse see kõneleja põhikeele morfosüntaktilise struktuuriga.

Esimese põlvkonna kakskeelset keelekasutust iseloomustab ootuspäraselt lausesiseselt toimuv soome substantiivide koodikopeerimine, st rääkija kasutab vestluse põhikeele (eesti keele) raamides mudelkoodi (soome keele) leksikaalseid ja grammatilisi ühikuid või malle. Vähemal määral esineb partiklite ning toponüümide täielikku kopeerimist. Lihtverbide täielik kopeerimine on marginaalne (fikseeritud üksikjuhtumid). Eesti-soome kontaktsituatsiooni näitel iseloomustab täielikku kopeerimist kolm tunnust:

---

[9] Lars Johansoni mudelis on esindatud kõik kakskeelse kõne aspektid, kuid neid kirjeldatakse dünaamiliste ilmingute, mitte üksteisest rangelt erinevate kontaktnähtustena. See on ühtlasi Johansoni mudeli eeliseid teiste mudelite ees. Johansoni teoreetilisse raamistikku kuulub termin *kopeerimine*, mis katab terminid *interferents*, *laenamine* ja *koodivahetus*.

[10] Kuna Eesti keeleteaduses on Johansoni mudelit mitmetes artiklites ning uurimustes põhjalikult käsitletud (nt Anna Verschiku põhjalikud ülevaated 2006, 2007, 2008 ning siinkirjutaja väitekiri 2009), piirdutakse artiklis mudeli põhiaspektide esitamisega. Detailse ülevaate Johansoni mudelist võrdluses teiste teoreetikutega leiab Anna Verschiku ingliskeelsest uurimusest (Verschik 2008).

1) täielikud koopiad on enamasti substantiivid ja diskursuspartiklid; 2) täielikult kopeeritavad substantiivid esinevad üldjuhul NomSg või NomPl vormis ning 3) täielik kopeerimine on teadlik ning kindla eesmärgiga kakskeelse keelekasutuse viis, võimalus ja vahend.

Mudelkoodi ühikute ja konstruktsioonide täielikku kopeerimist ilmestavad näited (2) ja (3). Esimeses näites vestlevad intervjueerija ja keelejuht kohaliku eestlaskonna arvukuse teemal:

(2) INF3: Kas Kuopios oli üks arst on ka vist? Keegi läks ***Kuopioon*** mu meelest elama, aga oli siin ülikoolis ja läks ***Kuopioon***.
KP: Ma tean küll kedagi, kes töötab kuskil Kuopio Kuopios mingisuguses haiglas (.) eestlane. Ma ei mäleta tema nime. Suht lihtne eesti nimi oli.

Lihtverbi täieliku kopeerimise kohta leidub ainestikus vaid üks näide (3), kus keelejuht räägib intervjueerijale oma ebameeldivast vahejuhtumist kohalikus maksuametis. Teda pahandas, et ametnik kõnetas teda inglise keeles. Kuigi kõneleja annab konflikti kohta üksikasjaliku ülevaate ka eesti keeles, kasutab ta enda jaoks kõige tähtsamat informatsiooni edastades soome keelt. Täieliku koopia kasutus on seega vahend korrata, rõhutada ning tõsta esiplaanile olulist infot:

(3) INF3: Ta klassifitseeris (.) ta siis ***luokitteli*** mut minut mingisuguste eee (.) välismaalaste hulka. (sm *luokitella* 'liigitada')

Esitatud näidetest nähtub, et koopiad sisestatakse samasse lausepositsiooni, mille monolingvaalses vestluses täidaksid nende vasted põhikoodis. Seda võimaldab kontaktis olevate keelte lähisugulus. Kõneleja ei muuda täieliku kopeerimise käigus üldjuhul põhikoodi lause struktuuri, vaid asendab põhikoodi ühiku soovitud koopiaga.

Soome eesti keelele iseloomulikku substantiivide ülekaalukat kopeerimist võib samuti seostada nende atraktiivsusega, aga ka nimisõnade keelelise iseseisvuse ning madalama struktuurilise seotusega. Tähtis on veel substantiivide tähendus, eelkõige nende semantiline spetsiifilisus, nagu ka nende struktuuriline lihtsus, läbipaistvus ja keeleline ökonoomsus. Keeleandmetest nähtub, et kõnelejate jaoks on atraktiivne kopeerida ühiskondlike ning kultuurispetsiifiliste teemavaldkondade sõnavara, mis markeerib nende suhet ja kokkupuutepunkte uue kultuuriruumiga.

Vaadakem näidet (4), kus substantiivi *maahanmuuttaja* (‘immigrant’) kopeerimise tõenäoliseks põhjuseks on vestlusteema. Ühiskondlikel teemadel vesteldes on rääkija jaoks domineerivam soome keel, kuid ei saa välistada, et kõneleja keelelises repertuaaris puudub sõnale *maahanmuuttaja* emakeelne vaste:

(4) KP: Kuidas sa ise sellesse sõnasse suhtud?
INF3: Joo, kõik kardavad hirmsasti ja häbenevad praegusel ajal sitä või ***maahanmuuttaja***.
(sm *maahanmuuttaja* ‘immigrant’)

Koopia ei pruugi olla emakeele ekvivalendiga semantiliselt mahult identne. On võimalik, et substantiivid *maahanmuuttaja* ja *immigrant* ei ole kõneleja jaoks samatähenduslikud ning uusimmigrantidest rääkides on keelejuhi hinnangul täpsem termini *maahanmuuttaja* kasutus. Eelduseks on see, et vestluspartner valdab keelejuhiga sama koodi ning koodi valik ei takista edasist suhtlust. Soome noomeni kasutust võib seletada ka ühisesse sotsiokultuurilisse keelekollektiivi kuulumisega. Kõneleja soovib ennast väljendada viisil, mis on iseloomulik uuele ümbruskonnale, seetõttu on koopia kasutus ootuspärane. Mõnes teises suhtlussituatsioonis puudub jällegi soome ühikute kasutamise järele igasugune vajadus.

Täielik kopeerimine avaldub ootuspäraselt ka erialateemadel vesteldes (näited 5 ja 6):

(5) INF5: A mul üldiselt noh ei ole nii palju õpetust, et mu tööst noh nagu suurema osa on moodustab (...) mis see ongi siis eesti keeles vaata, see ***hallinto*** nagu, ma olen osakonnajuhataja. Igasugused nigu organiseerimised ja siis asjaajamised ja dokumendid ja rohkem nagu sellinen koolipidamine kui õpetamine.
(sm *hallinto* ‘juhtimine, administratiivne töö’)

(6) KP: Sa õpid vene keelt peaainena ja kõrvalainetena sul oli siis soome keel?
INF4: Soome keel ja just see ***liiketalous*** /.../ majandus võiks öelda tegelikult.
KP: Majandus?
INF4: Majandus ja äri ja eesti keel ka.
(sm *liiketalous* ‘kaubandus’)

Semantiliselt spetsiifiliste ühikute hulka liigituvad ka mitmesugused nimed, nt asutuste ja ettevõtete nimed. Neid võib tinglikult nimetada ka rühma

tasandil esinevaiks habitualiseerunud koopiateks. Nimekoopiatel puudub eesti keeles enamasti täpne vaste, sestap on nende täielik kopeerimine ootuspärane. Nimed ei ole semantiliselt alati läbipaistvad, samuti eeldab nende kopeerimine konteksti tundmist:

(7) INF8: ***Kela*** helistas mulle eile, ei tea mingi jama on jälle vist.
(sm Kela = *Kansaneläkelaitos*, sotsiaalkindlustusasutus Soomes)

(8) INF7: Nojah et või ***väestörekisteri*** või mingid sellised noh ütleme ametlikud sellised sõnad, et noh neid ei hakka, noh noh need on nagu kõigile selged, et kui sa ütled selle sõna, et kui sa hakkad rääkima mingist registrikeskusest, et siis kõik umbes vaatavad et.
(sm *väestörekisteri* 'rahvastikuregister')

Nimede eesti keelde tõlkimine pole enamasti tulemuslik ning monolingvaalse kõneleja jaoks jäävad need konteksti tundmata pigem selgusetuiks. Seda illustreerib ilmekalt näide (9). Keelejuht räägib oma lugemisharrastustest ja teatab, et tema eesmärgiks on lugeda läbi kõik Tampere linnaraamatukogus leiduvad eestikeelsed teosed. Keelejuht ei kasuta kordagi sõnu *raamatukogu* või *kirjasto*, vaid läbivalt asutuse nime *Metso*. Kõneleja jaoks tähendab soome keele kasutus vestlejatevahelist ühist koodi, mis lubab soome nimesid täielikult vestlussituatsiooni kopeerida. Nime eesti keelde tõlkimisega kaasneksid vestluse sujuvuses tõrked ning öeldu jääks konteksti mittetundvale eesti keele kõnelejale ebaselgeks (à la *ma olen võtnud nagu eesmärgiks* ***metsise*** *läbi lugeda eesti keeles*).

(9) INF3: Et tegelikult see on noh nüüd on see majaehitusega jäänud, aga ma olen võtnud nagu eesmärgiks ***Metso*** läbi lugeda eesti keeles.
KP: Ohoh.
INF3: Kross on mul peaaegu juba käsitletud et. No seal väga palju ei ole.
(sm *Metso* = Tampere linnaraamatukogu)

Vaadeldud keeleandmestikust nähtub, et kõik soome ühikud ei ole kõnelejale võrdselt olulised. Kõneleja kopeerib esmajoones neid soome ühikuid, mis osutuvad ühel või teisel põhjusel tema jaoks atraktiivseks või mis on teatud

omaduste poolest silmapaistvamad. Nendeks omadusteks võivad olla ühikute tähendus, eelkõige semantiline spetsiifilisus, aga ka struktuuriline lihtsus, läbipaistvus ning keeleline ökonoomsus. Ilmneb, et kõnelejate jaoks on atraktiivne kopeerida ühiskondlike ning kultuurispetsiifiliste teemavaldkondade sõnavara, mis markeerib nende suhet ja kokkupuutepunkte uue kultuuriruumiga.

3.3.1.1. Täieliku koopia integratsioon

Koodikopeerimise mudelis ei tähenda täielik koopia ainult mudelkoodi (st soome keele) kõikidele omadustele (materiaalne, semantiline, kombinatoorne) vastava ühiku sisestamist kõneleja emakeelde. Selle all mõistetakse ka põhikoodi morfosüntaktilise struktuuriga eriastmeliselt integreerunud koopiaid (Johanson 2002b: 295-296; 2006: 13). Artikli autor nimetab seda *täieliku koopia integratsiooniks* (lähemalt Praakli 2009: 115–143). Seega ei tähenda täielik kopeerimine ainult tüvi- ega grammatiliste morfeemide samaaegset eesti keelde sisestamist (nt lauses *Need on need* ***maahanmuuttajat***, *kes siia tulevad*), vaid ka terviklikult kopeeritud tüvimorfeemi integreerumist kõneleja emakeelde (nt lauses *Soomes on juba üsna palju* ***maahanmuuttajaid***). Täielike koopiate integreerumises osalevad mõlemad keeled. Mudelkood annab leksikaalset tähendust kandvad tüvimorfeemid, põhikood tunnusmorfeemid ning moodustab lause süntaktilis-grammatilise raamistiku.

Keeleandmete põhjal võib eristada kolme põhilist kontaktidest johtuvat kakskeelsete vormide moodustumise mehhanismi. Kindlasti ei ole need koopiate ainuvõimalikud esinemisvariandid, vaid ilmestavad ühe eestikeelse kollektiivi esindajate keelelist käitumist.

1. **Ühendatud vormimoodustus** – soome tüvimorfeemidele liidetakse aglutinatiivselt eesti tunnusmorfeemid:

a) sm SUBSTÜVI + ee LÕPP ***oppilaito+se+sse***
< sm *oppilaitokseen* ‘õppehoone’

b) sm VERBTÜVI + ee LÕPP ***varmista+da*** < sm *varmistaa* ‘kindlaks teha’
puhu+ma < sm *puhumaan* ‘rääkima’

2. **Analoogiapõhine vormimoodustus** – aluseks on kõneleja arusaamad vormide võimalikust sarnasusest ja moodustumisprintsiipidest. Kõneleja lähtub vormimoodustuses kas oma emakeele või soome keele struktuurist, toetudes sarnaste vormide kasutuspõhimõtetele:

a) sm TÜVI + ee / sm LÕPP	***maahanmuuttaja+i+na*** (EssPl) < sm *maahanmuuttajina* 'immigrant, sisseränanu'
b) sm SUBSTÜVI + sm / ee LÕPP	***vuokra+i+t+a*** (PartPl) < sm *vuokra* 'üür'
c) sm SUBSTÜVI – KÄÄNE	***iltalukio*** (IllSg) < sm *iltalukioon* 'õhtukeskkool'
d) sm SUBS LÜHENEMINE	***kaus*** (NomSg) < sm *kausi* 'periood'

3. **Segakoopiate moodustumine** – üks osa ühikust kopeeritakse täielikult, teine valikuliselt (iseloomulik liitnimisõnade kasutusele):

a) ee SUBS + sm SUBS	***külalisohjaaja*** (NomSg) < sm *vieraileva ohjaaja* 'külalislavastaja'
b) sm SUBS + ee SUBS	***toppajope*** (NomSg) < sm *toppatakki* 'sulgjopp'

Soome morfoloogiliste elementide iseseisva kopeerimise kohta näited puuduvad. Nende kopeerimine toimub eranditult koos soome tüvega malli *K2 tüvi+K2 tunnusmorfeemid* alusel:

(10) INF3: Tulid siia Soome ja siis olid ***pakolaise+t*** (< sm *pakolainen* 'põgenik')

Esimese põlvkonna keelejuhtide suulise kõne ainestikus on täielike koopiate põhiliseks integreerumise malliks eesti tunnusmorfeemide liitmine soome tüvedele (nt *gradu+t, verotoimisto+st, mestari+d, puhu+ma*). Selliseid näiteid leidub ainestikus u 70. Koopiate hulgas on ootuspäraselt ülekaalus substantiivid. Analoogiapõhiselt moodustatud koopiaid esineb kümmekond (nt *saad automaadist kuiti vastu*). Esineb ka kahekordset markeerimist (nt *maahanmuuttajaita*), kuid see on kolme keelejuhi keelekasutuse eripära. Lõpukaolisi nimisõnu (nt *nürk, kort*) on täiskasvanute kõnes vähe (kokku 8 näidet).

Täielikud koopiad esinevad kõige sagedamini nimetavas käändes ja kohakäänetes, järgnevad genitiiv (GenSg) ja partitiiv (PartSg). Ülejäänud käänete esinemine on marginaalne, täielikult puudub soome struktuurile vastava instruktiivi ja komitatiivi kopeerimine. Mitmusevormide kopeerimist on fikseeritud üksikjuhtudel, v.a NomPl-vormid.

Ainestikus esineb kümmekond soome verbitüve, mis on substantiivide esinemissagedusega võrreldes väga väike hulk. Lihtverbide vähest esinemissagedust võib seostada nende semantilise silmapaistvuse puudumisega. Erinevalt substantiividest ei väljenda verbid üldjuhul kõneleja seotust ümbritseva keeleruumiga, mis võiks nende kasutusatraktiivsust tõsta ning mõjutada nende sagedamat esinemist keelejuhtide kõnes. Seega võib öelda, et soome lihtverbide täielik kopeerimine on esimese põlvkonna esindajate jaoks marginaalne. Lihtverbi kopeerimist illustreerib näide (11), kus *ma*-infinitiivi moodustumine toimub printsiibil sm VERBTÜVI + ee TUNNUS. Esimeses näites räägib keelejuht peresisestest keelevalikutest ning soome keele eelistamise põhjustest. Soome keelele üleminek on automaatne ning verbikoopia esineb lauses markeerimata kujul:

(11) INF15: Aga siis see teine poiss oli väike ja see hakkas ***puhuma*** sellist segakeelt, et oli grammatika täiesti segamini. Ma vaatasin, et sellest asjast ei tule midagi. Koolis võib tulla raskusi ja vahetasin siis soome keele peale. (< sm *puhuma* 'rääkima')

3.3.1.2 Kopeerimise suunad

Kuigi uurimuses vaadeldavat kontaktsituatsiooni ning kopeerimise toimumissuunda iseloomustab keele säilitamise situatsioonis üldjuhul mall K2 → K1, st eesti keel kopeerib soome keele kui mudelkoodi ühikuid, malle ja kombinatsioone, ei ole kopeerimise suund siiski kunagi stabiilne, vaid johtub mitmesugustest vestlussituatsiooni mõjutavatest teguritest, näiteks vestluspartneritest, kõnelejate keeleoskusest ning vestlusteemast.

Eesti ja soome keele vastastikune mõju

Esimese põlvkonna keelejuhid liiguvad paralleelselt eesti- ja soomekeelsetes ringkondades, kasutades igapäevaelus eri eesmärkidel ning eri situatsioonides mõlemat keelt. Keelte aktiivne kasutus loob aluspinna kontaktidest johtuvateks keelemõjudeks mõlema keele suunal: eesti keelt rääkides viibib kõneleja samaaegselt soome keele mõjusfääris, soome keelt kasutades eesti keele mõjusfääris. Kontaktidest johtuvatest mõjudest ei jää puutumata ka täiskasvanueas võõrkeelena õpitud või omandatud soome keel – paratamatult avaldab sellele mõju kõneleja emakeel. Seega ei ole kontakt-

mõjud kunagi ühesuunalised, vaid keelekõneleja mõlemad keeled mõjutavad teineteist.

Vaadakem näiteid 12 ja 13. Soome keelele üleminek paljastab keelejuhi loodud variandi soome substantiivist *liikevaihtoveronumero* (‘käibemaksunumber’). Võimalik, et keelejuhi vaatevinklist on see terviklikult soome keele normidele vastav ühik ning sel juhul viitaks koopia esinemiskuju hoopiski keelejuhi soome keele oskusele. Olgu öeldud, et Johansoni mudeli ühe hüpoteesi järgi (Johanson 1993: 203; 2002b: 306) kopeerib kõneleja alati seda mudelkoodi varianti, millisena ta on selle keele omandanud. Pikaajaline teises keeleruumis elamine ning täiskasvanueas teise keele omandamine ei pruugi tagada teise keele perfektset omandamist, pigem loob kõneleja võõrkeele põhjal oma (individuaalse) keelevariandi, keelekuju, mis moodustab ühtlasi kopeerimisaluse. Samas jääb esitatud väide katteta, kuna rääkijate soome keele oskuse taset ei ole Kristiina Praakli väitekirjas eraldi uuritud, mis aga ei välista niisuguse kopeerimise võimalikkust.

Mõlema näite puhul loovad keelejuhid soome ühikute eeskujul analoogiavormi, mis erineb monolingvaalses soome keeles käibivatest ühikutest (*liikkeenvaihtoveronumero* pro sm *liikevaihtoveronumero* ning *bilettaja* pro sm *bilettäjä*). Esimesel juhul loob kõneleja innovaatilise vormi soome GenSg kasutamise liialdamisega liitsõna esikomponendis, teisel juhul soome keelele iseloomuliku vokaalharmoonia eiramise teel:

(12) INF3: Meiegi oleme nagu Tampere Eesti Klubi ärr üü [ry]. See on nagu ühistu. Sellepärast, et me saime, siis meil on siis nagu Soome oma selle, ma ei teagi, ärr üü nagu tähendab, see on tulumaksu numbri, see on nagu meil öeldakse ***liikkeenvaihtoveronumero***.
(sm *liikevaihtoveronumero* ‘käibemaksunumber)

(13) INF8: Ei, ma ole käinud, ma ei ole selline eee ***bilettaja***. (sm *bilettäjä* ‘pidutseja’)

Eesti või soome keel?

Kui kontaktis on kaks lähedast sugulaskeelt, tekib olukordi, kus keelte eristamine ei ole võimalik. Vastuseta jääb küsimus, kas kõneleja toetub eesti või soome keele vahenditele või moodustuvad kahe keele vahendite baasil iseseisvad keelendid. Niisuguste keelendite arv on ainestikus minimaalne, kuid

üksikjuhtumeid on fikseeritud. Ainestikust lähtuvalt ilmnevad keelte määratlemise probleemid liitsubstantiivide (ainestikus nimetatud segakoopiateks), mõnel juhul ka nimisõnade puhul. Viimaste puhul on problemaatiline nende morfoloogiline käitumine (nt *maahanmuuttajaita* 'immigrante', *maahanmuuttajaina* 'immigrantidena', *vuokraita* 'üüre'), kuna lahendamata jääb küsimus, kumma keele morfoloogiale toetuvalt substantiive rakendatakse, st kumma keele grammatika on toimiv. Kui substantiivide tüve kuuluvuse määtlemisel probleeme üldjuhul ei teki, siis grammatiliste morfeemide määratlemine on problemaatilisem. Väitekirjas (Praakli 2009: 56-57) nimetatakse niisuguseid vorme topeltmorfoloogial põhinevateks vormideks.

Vaadakem näidet (14). Esimese soome ühikuna kopeeritakse eesti keelde substantiiv *maahanmuuttajaita* (PartPl). See on kahekordsel morfoloogial põhinev vorm, mis erineb monolingvaalse soome keele ootuspärasest vormist (vrd sm *maahanmuuttajia*). Pärast hetkelist kopeerimist jätkub vestlus eesti keeles – *somaale nii Bosniast ja* –, seejärel liigub kõneleja uuesti soome keelele. Siinkohal võib kopeerimist seletada keelesiseste teguritega, mille tingivad kontaktis olevate keelte sarnane grammatiline struktuur elatiivis (ee *-st*, sm *-sta*/*-stä*) ning süntaktilise struktuuri kattuvused. See lubab kõnelejal kasutada lausesiseselt mõlema keele vahendeid: *somaale nii Bosniast ja Araabiast* (ee), *somaleja sekä Bosniasta että Arabiasta* (sm). Vestluse lõpetab osalause täielik kopeerimine: *Arabiasta Irakista ja eri eri paikoista* ('Araabiast, Iraagist ja erinevatest kohtadest'):

(14) INF5: Mina elan sellises majas kus on väga palju ***maahanmuuttajaita*** (.) ***somaale nii Bosniast ja Arabiasta Irakista ja eri eri paikoista***.
(sm *maahanmuuttaja* 'immigrant')

Eesti keele poolelt vaadatuna on võimalik, et kõneleja lähtub *ja*-tegijanime analoogiast ning loob selle eeskujul koopia *maahanmuuttajaid* (vrd *õpetajaid*, *lauljaid*). Välistada ei saa ka võimalust, et rääkija rakendab kopeerides teadlikult mõlema keele grammatikavahendeid. Koopia tüvi kopeeritakse tervenisti soome keelest, kõneleja liidab tüvele analoogiapõhiselt soome osastava käände lõpu *-ta* (vrd *huonei+ta*). Või teine seletusvõimalus: soome täielikult kopeeritud tüvele *maahanmuuttaja* liidetakse eesti *ja*-tegijanime analoogial mitmuse morfeemivariant *-d* (vrd *õpetajaid*), millele omakorda liidetakse mudelkoodi osastava tunnus *-a*. Kopeerimise tulemusena moodustub kahekordsel morfoloogial põhinev koopia *maahanmuuttajaita*.

3.3.2. Valikuline kopeerimine.

Mudeli teine aste on valikuline kopeerimine – mudelkoodi ühikute valitud omaduste (nt häälikute, tähenduse või struktuuri) kopeerimine põhikoodi. Soome ühikute omadused paigutatakse põhikoodi viisil, mis peegeldavad kaudselt mudelkoodi ühikuid, malle ja struktuurijooni. Kõneleja ei kopeeri elemendi kõiki omadusi terviklikult ja samaaegselt, vaid valib kopeerimise objektiks ühel või teisel põhjusel atraktiivse või silmapaistva elemendi, ühiku või konstruktsiooni omadused. Kopeerimisprotsessi tulemusena moodustunud koopiates puudub selge mudelkoodi elementide häälikuline ja vormiline struktuur, kuid samas peegeldavad kõik kopeerimise teel loodud koopiad vastavaid soome elemente või konstruktsioone. Valikuline kopeerimine ei erine moodustumispõhimõtetelt traditsioonilises kontaktlingvistikas kirjeldatavatest laenamise protsessidest, mida tuntakse fonoloogiliste, semantiliste, morfoloogiliste ning süntaktiliste joonte laenamise all (lähemalt Backus 2004: 712; Johanson 2002a: 264; vt ka Winford 2003).

Eelpool kirjeldatud täielike koopiatega võrreldes on valikulise kopeerimise teel moodustunud koopiad (nn *kaudkoopiad* – autori määratlus) üldjuhul kakskeelses keelekasutuses vähem märgatavad, kuna neis puudub täielikele koopiatele omane atraktiivsus ning kasutusspetsiifilisus. Valikuliselt kopeeritavad mudelkoodi omadused on erinevad: kõneleja võib kopeerida tema jaoks ühel või teisel põhjusel atraktiivseks osutunud ühiku materiaalseid (nt häädlus, intonatsioon, rõhk), semantilisi (tähendus) või kombinatoorseid omadusi (nt sõnajärg, rektsioon jne) ning kanda need põhikoodi ühikutele.

3.3.2.1. Semantiliste omaduste kopeerimine.

Semantiliste omaduste kopeerimise teel moodustunud koopiaid demonstreerivad näited 15–17:

(15) INF7: Siin on olemas Tartu-Tampere selline (.) ***seltskond***, kuhu kõik kuuluvad, kõik Tampere eesti noh kõik kõik Tampere eesti inimesed.
(sm *seura* ‘selts’, keelejuhi kõnes ‘seltskond’)

(16) INF1: Mul on ***sõnalahtisus***.
(sm *puheripuli* ‘kõnepidamatus’)

(17) INF25: Minu tööks on ***üritustevaheline*** arvutivõrkude loomine.
(sm *yritysten välinen* 'ettevõtetevaheline')

Esimese põlvkonna keelejuhtide kõnes on soome substantiivide semantiliste omaduste kopeerimine teisejärguline ning esinemissageduselt marginaalne kontaktide esinemisvorm. Ainestiku põhjal võib öelda, et substantiivide semantiliste omaduste kopeerimine ei ole atraktiivne, pigem on tegemist juhusliku kopeerimisega, kus koopiate esinemine üldjuhul ei ole markeeritud (v.a üks näide). Esimese põlvkonna keelejuhtide keelekasutuses mängivad semantilises kopeerimises põhirolli ennekõike eesti ekvivalentidega häälikulisi sarnasusi kandvad soome elemendid.

Soome ühikute semantiliste omaduste kopeerimises võib täheldada kolme põhimalli:

1) kõneleja kopeerib eesti ühikule soome ühiku tähenduse (nt *seltskond* substantiivi *seura* 'klubi, selts' tähenduses), st kõneleja laiendab emakeelse sõna tähendust keelendile soome ekvivalendi tähenduse kopeerimise teel;
2) kõneleja moodustab koopia soome keelendi sõnasõnalise kopeerimise teel (nt *sõnalahtisus*, aluseks soome *puheripuli*);
3) kõneleja kopeerib häälikuliselt lähedasele, kuid tähenduselt erinevale eesti keelendile soome keelendi tähendust (nt *üritustevaheline*, aluseks soome *yritysten välinen*).

3.3.2.2. Kombinatoorsete omaduste kopeerimine

Esimesena võetakse vaatluse alla soome rektsiooni kopeerimine. See tähendab, et kõneleja lähtub eesti verbi kasutuses soome verbi rektsioonist ning kannab verbi grammatilised omadused soome keelt eeskujumallina kasutades mõnele eesti verbile. Verbikopeerimise kohta esineb ainestikus kümmekond näidet. Uurimuse keelejuhtide kõnes on ülekaalus soome latiivse verbirektsiooni kopeerimine (nt *mõjutanud sellesse*), vähemal määral esineb separatiivse rektsiooni kopeerimist (nt *naudi vabast päevast*).

Soomepärase rektsiooni esinemine nähtub järgmiste verbide puhul: *mõjutama, liituma, pöörduma, komistama* ning *osalema*. Keelejuhtide kõnes esinevad need verbid eranditult latiivse rektsiooniga. Eesti keeles tingivad latiivset laiendit (vastab küsimusele *kuhu*?) eelkõige sellised verbid, mis väljendavad siirdumist või siirmist, seejuures nii konkreetset, nt mingi ob-

jekti liikumist kuhugi, kui ka abstraktset, nt info talletamist (EKG 1993 II: 72).

Esimene näide demonstreerib koopia aluseks oleva soome samatähendusliku verbi *vaikuttaa* (ee *mõjutama*) rektsiooni kopeerimist. Soome keel kasutab siinkohal illatiivi – *vaikuttaa siihen*:

(18) INF6: Et see ei ole nagu ehk selles mõttes muutunud. See on inimestel nagu kahe kõrva vahel juba ennem seda olnud, et missugune nagu see nende (...) võib-olla nendel on mingeid ettekujutusi või mingid sellised, mis on nagu ***mõjutanud sellesse***, et milline pilt on tekkinud ennem, aga et vastupidi, kõik on nagu üsna positiivselt suhtuvad küll, et minu meelest nagu mingeid ebameeldivusi selles mõttes nagu välja ei ole tulnud.

Näide (19) väärib tähelepanu *pöörduma*-verbi kinnistunud kasutuse tõttu keelejuhi kõnes. Peresiseste keelevalikute kirjeldamisel kasutab keelejuht korduvalt *pöörduma*-verbi, mis on kolmel korral saanud latiivse rektsiooni: *pöörduma mehele*, *pöörduma lastele*. Monolingvaalse eesti keele kõneleja valik oleks kaassõnaühend *pöörduma mehe poole*, *pöörduma laste poole*, võimalik, et monolingvaalne kõneleja valiks selles kontekstis ka hoopis teise verbi. Verbikasutus jääb ebaselgeks ka soome keele seisukohast. Võib oletada, et kõneleja kopeerib soome *kääntyä*-verbi, samas jääb kopeerimise alus ebaselgeks, kuna konstruktsiooni *kääntyä johonkin* valik oleks monolingvaalses soome keeles selles tähenduses pigem ebaharilik (nt *kääntyä mieheen*). Küll aga kasutab soome keel samas tähenduses konstruktsiooni *kääntyä jonkun puoleen* (ee *pöörduda kellegi poole*):

(19) INF9: No isad suhtlevad ikka soome keeles, emad tihtipeale, on olnd on olnud noh (on ka nagu soome keelt rääkind), siis lastega rääkind, aga muidugi noh minu meelest on see äärmiselt vale, sest et ükski ei räägi nii õigesti, ilma aktsendita, et see nagu lapsele edasi kanda. Jaja tihtipeale on nii, et need naised on (.) räägivad ka ***mehele pöörduvad soome keeles***, aga mitte alati, aga samas enamus nendest meestest saab perfektselt aru eesti keelest ja räägivad päris hästi, noh küll sellise soome hirmsa aktsendiga ((naerab)), aga nad räägivad eesti keelt ja aru saavad nad kõik suurepäraselt, et neil noh tava sellises vestluses küll ei ole mingit, et nad nüüd ei ee ei saaks üldse pihta, et

milles milles asi käib. Samas minu meelest vastupidi need pered on väga kihvtid, et kus on soome naised ja eesti mehed. Meie tutvusringkonnas paar tükki, seal on selge eesti keel.

KP: Kodukeeleks?

INF9: Kodukeeleks jah, kuigi ***lastele pöörduvad*** võibolla need abikaasad soome keeles, oma emakeeles, aga aga kui on veel külalisi või mõni mees on seal lähedal, siis vestlus käib eesti keeles et. See on nii naljakaks nagu muutunud.

Soome verbi mõju nähtub ka muutumisverbide kasutuses. Soome *tulla*-verbi kopeerimine eesti keelde samafunktsioonilise *saama*-verbi tähenduses on aktiivne kahe keelejuhi kõnes:

(20) INF3: Nigu mul üks sõbranna ütles, et kui mind ei oleks olnud, et siis oleks niimoodi olnud, et ***tema oleks täielikult soomlaseks tulnud***. Et nagu tänu minule ta on eestlane tagasi.

(21) INF18: Meie kodus on igatahes kogu aeg eesmärgiks seatud, et ***lastest tuleksid kakskeelsed eesti ja soome keele rääkijad***.

Ainestiku põhjal võib täheldada, et valikuliselt kopeeritakse ka kõiki analüütilisi verbe. Üldjuhul kopeeritakse verbi semantilisi omadusi, mõnel juhul kombinatoorseid omadusi. Ainestikus ei ole fikseeritud ühtegi täieliku kopeerimise juhtu. Segakopeerimise teel moodustatud verbide kohta leidub ainestikus üks näide: *kokku törmama* (sm *törmätä* 'kokku põrkama', vt näide 27). Suurima esinemissagedusega verbid ainestikus on *läbi käima* (täh 'midagi läbi vaatama'), *kinni olema* (täh 'sõltuma') ning *ülal pidama* (täh 'säilitama').

Kõnelejate repertuaari kuuluvate verbide kuuluvust määratleda pole lihtne. Nii mõnigi keelejuhtide suulises kõnes esinev verb (nt *olema kinni* tähenduses 'sõltuma') esineb ka monolingvaalses eesti keeles – tõsi küll, semantiliselt väiksemas mahus. Seetõttu on igati õigustatud küsimus verbide tegeliku positsiooni kohta: kas soome verbide esinemine johtub soome keele otsesest mõjust või on verbide Soome eestlaste keelde sisenemise esmane kanal ning kopeerimise allikas olnud eesti kõnekeel? Uurimuses seostatakse verbide esinemist siiski vahetu, kohapealse soome kõnekeele ning soome keeleruumi mõjuga kui kõige tõenäolisema esmase sisenemiskanaliga kõnelejate repertuaari. Kuigi verbide *esile tulema*, *kinni olema*, *toime tulema*, *tajuma* jne esinemist võib täheldada ka eesti

suulises kõnes, on nende sisenemine kõnelejate repertuaari eesti kõnekeele kaudu ebatõenäoline. Seetõttu tuleb kopeerimise algallikaks pidada soome kõnekeelt.

Ainestikus esinevad soome verbid on laiema tähendusega kui nende põhikoodi vasted, mis võimaldab kakskeelsel kõnelejal anda verbile uue, laiema tähenduse või kasutada verbi uues tähenduses. Nõnda sündinud verbide tähendus ei moodusta komponentide kaupa vaadatuna iga üksiku tähenduse summat, vaid verbid kannavad eesti keelde kopeerituna iseseisvat, soome keelest kopeeritud tähendust. Nii ei kanna ka verbikonstruktsioon 'läbi käima' (alus sm *käydä läpi*) keelejuhi keeles sõnasõnalist tähendust 'kusagilt füüsiliselt läbi liikuma', vaid esineb soome keelele toetudes tähenduses 'läbi kontrollima, üle vaatama'; verb 'üleval hoidma' (alus sm *ylläpitää*) ei tähenda füüsiliselt mingi asja üleval pool hoidmist, vaid esineb tähenduses 'säilitama'. Kuigi verb on monolingvaalse keelekasutaja jaoks mõistetav, on selles kontekstis ootuspärasem mõne teise verbi valik. Monolingvaalses eesti keeles võib verbi vasteks olla näiteks lihtverb 'kontrollima' või ühendverb 'läbi vaatama, üle vaatama'.

Esimesena vaatluse alla tulevas näites (22) edastab keelejuht intervjueerijale enda ja oma magistritöö juhendaja vahel toimunud vestluse sisu. Nagu näha, laiendab kõneleja verbi tähendust, kasutades verbi tähenduses 'läbi vaatama'. Monolingvaalse kõneleja jaoks ei pruugi see konstruktsioon võõras olla, kuid ilmselt ei oleks monolingvaalse kõneleja esimene valik sama vestlusteema puhul verb 'läbi käima', vaid selle muu ekvivalent, nt 'läbi vaatama'. Näide illustreerib semantilise kopeerimise kõrval soome keele vahendite teadlikku rakendamist. Võib oletada, et sõnumi täpne edastamine on kõneleja jaoks sedavõrd oluline, et juhendaja hinnangut tsiteerides rakendab kõneleja soome keele vahendeid: *tästä tulee hyvä gradu* ('sellest tuleb hea magistritöö'). Soome keelele üleminek on teadlik ning eesmärgipärane. Edasine vestlus jätkub eesti keeles:

(22) KP: Aga sinu enda juhendaja? Mis tema sinu tööst arvab? Äkki sa ikkagi lähed selle teemaga edasi?
INF1: Midagi ta mind ei juhendanud. Saime korraks kokku ning ***käisime temaga koos minu töö läbi***, pärast kirjutas ühe paberilipaka peale et ***tästä tulee hyvä gradu***.
KP: (naerab)
INF1: No oli jah nii.

Teine sama verbi esinemise näide kirjeldab verbi kasutust tähenduses ‘läbi võtma’ või ‘kordama’. Keelejuht kirjeldab oma soome keele oskust ning teatab, et peab vajalikuks veel kord soome keele kursustele minna, et ennast soome keele grammatikas täiendada:

(23) KP: Kus sa soome keelt õppisid?
INF12: Olen lihtsalt suhtluse käigus ja see kirjakeel on nüüd tulnud selline keel, et ma ausalt öeldes, ma ei ole üldsegi õppinud seda [soome keelt]. Ma olen isegi juba mõelnud, et ma võiksin minna mingisugusele sinna iltalukio, kus teeksin nagu sellist ***soome keele grammatikat käiksin läbi***, sest ma ei ole seda nagu nagu õppinud üldse. Et see aitaks mind kindlasti. (sm *käydä läpi* ‘võtta läbi’)

Mõlema näite puhul saadakse semantilise kopeerimise teel konstruktsioon, mis lähtub semantika poolest soome keelest, kombinatoorsete suhete poolest võib aga pärineda mõlemast keelest. Kakskeelse kõneleja seisukohalt puudub ilmselt vajadus verbi terviklikult kopeerida, kuna nii semantilises kui ka kombinatoorses võtmes vaadatuna on kõneleja emakeeles lähedase semantilise tähenduse ning grammatilise struktuuriga verb olemas. Välistada ei saa ka keelelise lihtsuse ning ökonoomsuse taotlust. Erinevalt paljudest muudest juhtudest, mille puhul võiks kõneleja ootuspärane (või ootuspärasem) valik olla ka soome ühikute, elementide ja konstruktsioonide terviklik kopeerimine, mõjuks ühendverbi terviklik kopeerimine mõlema näite puhul pigem koomiliselt.

Kõrge esinemisssagedusega verb on ainestikus ka *ülal pidada* (sm *ylläpitää ~ pitää yllä*), mis esineb keelejuhtide kõnes vaid tähenduses ‘säilitama’. Verbi kasutust kirjeldama valitud näidetes ilmneb kõikidel juhtudel verbi esinemine tähenduses ‘säilitama’:

(23) INF6: Tegelikult on välismaal elades kontaktide ***üleval hoidmine*** ikkagi raske.

Teiste morfosüntaktiliste joonte kopeerimise osakaal on marginaalne. Rektsiooni kõrval esineb ka soome postpositsioonifraasi kopeerimist. Monolingvaalsele kõnelejale jääb võõraks ka infinitiivi adverbistunud vormide *muistaakseni* ja *tietääkseni* kopeerimine.

(24) INF15: ***Minu mäletamise järgi*** peaks Anttilas veel kaks eestlast töötama.

3.3. Segakopeerimine

Mudeli kolmas aste on segakopeerimine. Kopeerimise tulemusena moodustunud koopiat, mille ühiku üks osa (või komponent) on kopeeritud täielikult, teine osa (või komponent) aga valikuliselt, nimetab Johanson segakoopiaks (*mixed copy*). Segakoopiad on innovatiivsed, üleminekulised vormid, milles ühineb eesti ja soome keele aines. Kopeerimise tulemusena moodustuvad iseseisvad, nii mudel- kui põhikoodi elementidest lahknevad koopiad. Esimese põlvkonna keelejuhtide kõnes on segakoopiateks eranditult liitnimisõnad, ühe juhtumina on fikseeritud ka ühendverbi segakopeerimine (*kokku törmata* pro sm *törmätä* 'kokku põrkama', pro ee *kokku põrkama*, *kokku jooksma*). Liitsõnad on struktuurilt enamasti läbipaistvad. Esimene komponent võib olla soome, teine eesti päritolu: nt *toppajope* (sm *toppatakki* 'sulgjopp') ja *ajokeeld* (sm *ajokielto* 'sõidukeeld'), *veroamet* (sm *verotoimisto* 'maksuamet'), *verokaart* (sm *verokortti* 'maksukaart'). Või vastupidi, liitsõna esikomponendi annab eesti, teise komponendi soome keel: nt *suusaloma* (sm *hiihtoloma* 'suusapuhkus'), *lähipiir* (sm *lähipiiri* 'lähiringkond'). On ilmne, et mõnede liitsõnade kopeerimine on kõneleja jaoks semantiliselt spetsiifilisem, kuna kasutatud sõna sisaldab tähendust, mis emakeelsel vastel puudub. Näiteks segakoopiad *verokaart* ja *veroamet*, aga ka koopia *suusaloma* tähendus, mille all ei mõisteta puhkust suusatama minekuks, vaid Soomes kindlal ajal algavat ametlikku talvist koolivaheaja- ning puhkusenädalat.

Kõige läbipaistvama struktuuriga segakoopiad on (25) ja (26). Mõlemas näites eristuvad keeltevahelised üleminekud selgelt ning keelendid on mõistetavad ka soome keele oskusega monolingvaalide jaoks. Esimesena vaatluse alla tulevas näites kopeerib kõneleja soome liitsubstantiivi *ajokielto* (ee *sõidukeeld*). Liitsubstantiivi põhisõna annab eesti keel (komponent *keeld*), täiendsõna soome keel (komponent *ajo*). Kopeerimise tulemusena moodustub segakoopia *ajokeeld*. Mõlema keele piirid eristuvad liitsõna komponentide lõikes selgelt ning ka koopia ise on struktuurilt läbipaistev. Kõne tootmise protsessist lähtudes sisestatakse koopia vestluse põhikeelde sujuvalt, selle esinemine on markeerimata ning puuduvad kopeerimist saatvad suhtlussignaalid:

(25) INF11: Minu meelest ta jäi politseile vahele ning nüüd on ***ajokeeld*** üheks aastaks.
(sm *ajokielto* 'sõidukeeld')

Analoogsetel põhimõtetel kopeeritakse ka liitsõna *automekaanikko* (‘automehaanik’). Kuigi ka selle näite puhul eristuvad liitsõna komponendid keelte lõikes selgelt, lubab koopia häälikuline struktuur seletada koopia esinemist kahel viisil. Võimalik, et kõneleja lähtub eesti ekvivalendist *mehaanik*. Sel juhul moodustub segakoopia sõnasiseste häälikute asendumise (*h*→*k*) teel. Teise võimalusena on kõneleja võinud kopeerida soome liitsõna häälikuliselt lühenenud kujul (*mekaanikko* → *mehaanik*):

(26) INF8: Ütleme kahekümneaastane noor poiss ja teeb mingisuguse, ütleme ta on mingi ***automekaanikuks*** Tartus. Ja siis ta saab mingisuguse sõbra käest, et pakkumine on, et Helsingis kuskil lähedal vajatakse ka.
(sm *automekaanikko* ‘automehaanik’)

Keelenäide (27) kirjeldab eesti-soome kontaktsituatsioonis ebatavalist (üks näide) analüütilise verbi segakopeerimist. Kopeerimise tulemusena sünnib verbiühend *kokku törmama*, mis sisaldab mõlema keele omadusi: soome lihtverbi (*törmätä* ‘kokku põrgata’) kopeeritakse täielikult (v.a vokaalharmoonia), eesti ühendverbi *kokku põrkama* komponente aga valikuliselt. Tulemuseks on kakskeelne verb *kokku törmama*. Koopia monolingvaalsed vasted oleksid ‘kokku põrkama’, soome keeles ‘törmätä’:

(27) INF3: Kas ta ei ole mitte Eestis praegu?
INF7: Ei, Soomes on ikka. Ma ei olnud ka teda kaua aega näind, aga siis eelmisel nädalal ***törmasime trepil kokku***.

4. Kakskeelne keelekasutus pragmaatilis-konversatsioonilisest aspektist vaadatuna

Soome keele elementide esinemine eestikeelses kõnes pole juhuslik kakskeelse kõne ilming, vaid osutab kõneleja teadlikule valikule väljendada ennast ühes või teises suhtlussituatsioonis soome keele vahendite kaudu. Varem või hiljem jõuab ilmselt iga kakskeelse kõne analüüsimisega tegelev uurija küsimuseni, millega ja kuidas seletada teise kontaktkeele elementide esinemist kõneleja emakeeles, kui keelejuht, keda võib vähemalt suulise keelekasutuse põhjal pidada mõlema keele rääkijaks, kasutab teatud vestluskohtades mudelkoodi vahendeid. Soome elementide esinemise üheks

funktsiooniks võib küll pidada leksikaalsete tühimike täitmise vajadust, tegelikkuses on aga kakskeelne kõne mitmetahulisem keelekasutuse ilming. Seetõttu on soome elementide esinemist põhjust vaadelda ka pragmaatilisest-konversatsioonilisest vaatenurgast.

Kakskeelse kõne funktsioone analüüsib pragmaatiline-konversatsiooniline uurimissuund. Selle esindajate (nt John Gumperz, Peter Auer) seisukohti lühidalt kokku võttes eelistaks kakskeelne kõneleja suhtluses ühte keelt, kuni vestlustegevusest johtuvad tegurid kohustavad teda teist keelt kasutama. Auer (1995: 121; 2000: 176) eristab kaheksat kakskeelse kõne põhifunktsiooni, milles nähtub vestlustegevuse ning teisele keelele ülemineku seos. Need on tsiteerimine (*reported speech*), osalejaskonna muutus (*change of participant constellation*), kiilsõna või kõrvalmärkus (*parentheses or side-comments*), kordamine ja kvaasitõlge (*reiterations*), rollivahetus (*change of activity type*), teemavahetus (*topic shift*), naljad, keelemäng, "võtme" vahetus (*puns, language play, shift of "key"*) ning topikalisatsioon (*topicalisation, topic/comment structure*). Suuna esindajad on ka seisukohal, et keeleilmingu analüüsimiseks ei piisa ainult sellest, et vestluses kasutatakse mõlemaid keeli. Oluline on, et ka teised vestluses osalejad tõlgendaksid koode erinevatena (Lappalainen 2001: 170-171; Frick 2003: 8).

Vaadeldavas ainestikus rakendatakse täielikku kopeerimist ennekõike refereerimise eesmärgil. Suuline või kirjutatud tekst võib sisaldada rohkem või vähem selgeid märke selle kohta, et teksti mingi osa on refereeritud ehk pärit muust allikast. Refereerimine tähendab teiste isikute või rääkija enda varem esitatud kõne, kirjutise või mõtte paigutamist teksti osaks nii, et oma ja laenatud on selgelt eristatav (Hennoste 2001: 203; ISK 2004: 1399; Kalliokoski 2005: 22). Refereeringutes paljastub kõneleja hääl ning võõras hääl. Kaarina Nisula (2003: 35) seostab oma ja võõra hääle markeerimist kõneleja püüdlemisena autentsuse ja mimeetilisuse poole: kuulajale tuleb jätta mulje, et on olemas mingi teabeallikas, kelle sõnu võib uskuda.

Soome elementide teadlikku esinemist refereeringutes illustreerib näide (28), milles keelejuht kirjeldab tema ning nelja-aastase lapse vahel toimunud soomekeelset vestlust. Lapse sõnu tsiteerides edastab keelejuht soome keeles öeldu kõige olulisema osa: *maassa maan tapaan, puhu suomea, mä olen suomalainen* ('riigis (selle) riigi kombel, räägi soome keelt, ma olen soomlane'):

(28) INF3: Sellelgi sõbrannal oli niimodi, et tead sõna otseses mõttes, kui nelja-aastane poeg sulle ütleb, et (.) ***maassa maan tapaan***

(.) ***puhu suomea*** (.) ***mä olen suomalainen*** ((naerab)) ja tead et kui sa siis nelja-aastasega vaidled ja ütled, et sa oled ainult pool soomlast, sellepärast sa oled teiselt poolelt, ema poolelt sa oled eestlane ja sa räägid minuga eesti keelt või vähemalt saad aru. Ma ei räägi sinuga enam soome keeles tead.

Täielikus kopeerimises eristub kolm funktsiooni: kolmanda isiku tsiteerimine, tema arvamuse edastamine ning sõnumi rõhutamine. Kõneleja viitab algallikale – sõbranna nelja-aastane poeg – ning lapse seisukohti tsiteerides eemaldab keelejuht ennast lapse arvamusest (samal teemal Frick 2003: 82-83). Refereering edastatakse täieliku koopia vormis ning eri paralingvistilisi vahendeid kasutades. Last tsiteerides muutub keelejuhi hääletoon, ta püüab imiteerida lapse rääkimisviisi, tsiteerimist saadab keelejuhi naer.

Refereeringu ja soome keele elementide kasutamise seos ilmneb ka näites (29). Intervjueerija ning keelejuhi vestlusteemaks on soomlaste suhtumine keelevähemustesse, sealhulgas eestlastesse. Keelejuht viitab teksti autori(te)le (*olen kuulnud nendelt eestlannadelt*; *mees ütles*) ning edastab sõnumi tähtsaima osa võimalikult autentsel kujul soome keeles (*maassa* nagu *maan tavalla*). Ka siin eristub kopeerimises kolm funktsiooni: 1) sõnumi refereerimine: *maassa nagu maan tavalla*; 2) algallika arvamuse edastamine ning 3) tema seisukoha rõhutamine:

(29) INF5: Mhmh. No seda ma olen kuulnud just kaheksakümnendate alguses tulnud nendelt eestlannadelt, et et kui nad tulid, siis mees ütles, et et nüüd ***maassa nagu maan tavalla***, et räägid soome keelt, kui me oleme siin.

Ka järgmised vestlusfunktsioone kirjeldavad näited (30) ja (31) kuuluvad tsitaatide alla. Kombinatoorseid omadusi kopeerides jäävad soome keelele üleminekud lühikesteks, ühesõnalisteks ning hetkelisteks. Kõneleja ei kopeeri ühtegi osalauset täielikult, vaid edastab soome keeles vestluse märksõnad kui kõneleja jaoks selles vestluskontekstis kõige tähtsamad: *mummo* (GenSg) *käest*, *ma lähen nüüd pissalle* (AllSg) ning *tarhassa* (InSg). Kuigi koopia esinemine on ainestikus suhteliselt sage (kuus esinemiskorda, viis keelejuhti), ei ole selle sagedat esinemist ilmselt põhjust seostada substantiivi atraktiivsusega. Pigem on tegemist kindlakskujunenud nimega, mis asendab põhikoodi ekvivalenti *vanaema*:

(30) INF7: Tähendab, mina lähen lapse juurde ja küsin, et (.) tal on mingi lill käes ja küsin, kust sa selle lille said. Et ***mummo*** käest. Et ta ütleb selle vanaema ütleb soome keeles. Isegi teatud sõnad nendel lastel ikka on, et ta ta võib öelda, et emme, et ***ma lähen nüüd pissalle***, saad sa aru. Või siis et ta alustab eesti keeles, aga siis lõpetab soome keeles. Ja siis küsid ta käest, et kus sa oled seda õppinud (.) ***tarhassa*** (.) mitte lasteaias. Ja ta nagu ei ütle, et lasteaias, vaid ütleb ***tarhassa***.

Näide (31) demonstreerib verbifraasi *minä haluan* (Sg1) täielikku kopeerimist. Kopeerimisele allub ka vokaalharmoonia (*minä*), mida eesti-soome kakskeelses kõnes üldjuhul eiratakse:

(31) INF3: Kui tema oli siis kui ta oli väikene, siis ta rääkis ka algas rääki: täiesti nimodi al: rääkis alguses täiesti ainult eesti keelt. Siis kui läks lasteaeda, siis ma ei oska öelda, siis temast tuli hoopis teistsugune ini: teistsugune laps kui mis ta enne oli. Siis ta enne ta oli, niisugune õrnukene ja püüs emme jaja, vaevalt julges suud kuskil lahti teha (.) arg ja. Ja siis kui ta läks lasteaeda, siis temast sai täiesti muutus ja siis ta nimodi ***minä haluan*** (matkib lapse kõnet).

Soome elemendid avalduvad tüüpiliselt sõnumi rõhutamises ning olulise teabe esile tõstmises. Näide (32) kirjeldab eestlannast ema suhtlust oma kaheaastase lapsega. Ema palub lapsel mänguasjad kokku korjata ning abistab teda seejuures. Vestlus käib eesti keeles, last tänades kasutab keelejuht aga soome tänusõna *kiitos* (‘aitäh’). Koopia kasutus on teadlik ning markeeritud, seda illustreerib esisilbi vokaalide venitamine ning intonatsiooniga mängimine:

(32) INF2: Paneme nüüd sinu asjad kokku, eks. Homme teed edasi. /.../ Anna see ka mulle, ***kiitos***, küll sa oled tubli täna.
(sm ***kiitos*** ‘aitäh’)

Soome elementide kolmandaks funktsiooniks on olulise teabe kordamine. Kakskeelsusuurimustes on kordamisi tõlgendatud lisaselgitustena, milles nähakse rääkija ebakindlust emakeelsete vestluste puhul, eriti kui vestluspartneriks on seda keelt emakeelena rääkiv monolingvaal (Turunen 1997:

223-224). Näites (33) on vestlusteemaks keelejuhi Soomes elavad sugulased. Keelejuht kordab vestluse jooksul mitut puhku terminit *paluumuuttaja* (‘etniline tagasirändaja Soome’) ning seletab sõna tähenduse lahti ka eesti keeles. Soome keele kasutamise põhjuseks ei pruugi siiski olla kõneleja väidetav ebakindlus, vaid pigem asjaolu, et kaasvestlejat peetakse kakskeelseks kõnelejaks ning sama rühma liikmeks. Sel juhul võib kopeerimist tõlgendada kõne loomuliku kordamisena:

(33) INF3: Kui sa tuled siia ***paluumuuttajana*** ehk ingerisoomlasena. ***Paluumuuttajat*** on meil niisuguse nimetuse all. Näiteks /…/ ema tuli *paluumuuttajana*, see tähendab tema ema oli ingerisoomlane. (sm *paluumuuttaja* ‘etniline tagasirändaja’)

Neljanda funktsioonina eristub kõneleja suhtumise või seisukoha avaldamine, kuid selles võib näha ka öeldu rõhutamist. Näites (34) räägib keelejuht savolastest, kes on tema hinnangul väga uudishimulikud inimesed, keda ei saa usaldada. Nende käitumist kirjeldades kopeerib keelejuht soome keele vahendeid – need on need *savolaiset* – ning jäljendab savo murdele omast häälдust:

(34) INF11: Jah, aga ikka hingele väga lähedaseid ja salajaseid asju ma nendele ei räägiks, sest nad elavad väga väikses sellises külas. Inimesed on väga uudishimulikud, nad on seda praktiliselt kõik. Nad on need ***savolaiset***, kui oled sellisest midagi kuulnud.
KP: Mmmh, no ma nüüd ega ega väga ei ole.
INF11: No hästi igal juhul kõik nad on seal hästi uudishimulikud, tahavad teada mis ikka naaber teeb ja ja muidugi, et kui sa midagi räägid midagi, et noh et kellelegi ei saa rääkida, võid ikka täitsa kindel olla, et küll see jutt edasi läheb.

5. Kokkuvõte

Artikkel keskendus Soome eestlaste hilistekkelise kogukonna keelelisele käitumisele, kirjeldades esimese põlvkonna esindajate suulist keelekasutust. Sotsioloogide uurimistulemustest nähtub, et Soome eestlaskond on võrreldavatest vähemustest (nt venelased, ingerisoomlased, vietnamlased) ühiskonda paremini integreerunud, mis avaldub nii eestlaste paremas soo-

me keele oskuses kui ka nende kuulumises soomlaste võrgustikesse. Siinkohal on kahtlemata olulised tegurid eesti keel kui soome keele lähisugulaskeel, ühine kultuuriruum ja paljuski ühine ajalooline kogemus. Loetletud aspekte võib vaadata teisestki küljest: jagatud keele- ja kultuurisugulus võib olla teguriks, mis sunnib emigranti uues kultuuriruumis kahe kultuuri vahel valima – kas jääda eestlaseks või saada soomlaseks. Sageli ei pruugi valik langeda oma etnilise ja keelelise identiteedi säilitamise kasuks.

Artiklis esitatud keelenäited illustreerivad esimese põlve eestlaste suulist kõnet, kirjeldades keelekontaktide avaldumisvorme "siin ja praegu" ehk kontaktide suhtelises algetapis. Kas esitatud kontaktilmingud on üksikjuhtumid, mis markeerivad iga keelejuhi keelekasutuse eripära või rühma keelekasutust tervikuna, ei ole antud ainestiku puhul võimalik väita, sest üksiknäited ei räägi seaduspärasest ega ammugi mitte juurdunud vormide kasutamisest.

Keel muutub siis, kui uuendusi aktsepteerib suurem kogukond, mida näitab elementide reprodutseerimise sagedus. On vägagi võimalik, et keelekollektiivis levivad innovatsioonid muutuvad kõnelejate keelekasutuses tavapäraseks ning loomulikuks. Kontaktide suhtelises algetapis iseloomustab esimese põlve keelejuhtide kakskeelset keelekasutust ebastabiilsus ja juhuslikkus. Soome keele elementide kasutamine on pigem teadlik ning eesmärgipärane, johtuvalt konkreetsest vestlussituatsioonist ning vestluspartneritest.

Kirjandus

Appel, René, Pieter Muysken 1987. Language contact and bilingualism. London: Arnold.

Auer, Peter 1995. The pragmatics of code-switching: a sequential approach. – One speaker, Two Languages: Cross-Disciplinary Perspectives on Code-Switching. Eds. Lesley Milroy, Pieter Muysken. Cambridge: Cambridge University Press, 115–135.

Auer, Peter 2000. A conversation analytic approach to code-switching and transfer. – The Bilingualism Reader. Ed. by Li Wei. London: Routledge, 166–187.

Backus, Ad 2004. Turkish as an immigrant language in Europe. – The Handbook of Bilingualism. Eds. Tej K. Bhatia, William C. Ritchie. Oxford: Blackwell, 689–724.

Backus, Ad 2006. Limits to modularity: The 'insertion' of complex 'lexical' constructions in codeswitching. – Interfaces on Multilingualism. Acquisition and representation. Ed. by Conxita Lleo. (= Hamburg Studies on Multilingualism 4.) Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 261–279.

Berry, John W. 1992. Acculturation and adaptation in a new society. – International Migration 30, 69–85.

Clyne, Michael 2003. Dynamics of Language Contact. English and Immigrant Languages. Cambridge: Cambridge University Press.

Eamets, Raul, Kaia Philips 2004. Tööjõu vaba liikumine Euroopa Liidus ja selle mõju Eesti tööturule. (= Tartu Ülikooli Euroopa Kolledži toimetised 20.) Tartu.

Els, Theo van 2005. Multilingualism in the European Union. – International Journal of Applied Linguistics. Vol. 15 (3), 263–281.

Extra, Guus, Ludo Verhoeven 1998. Immigrant minority groups and immigrant minority languages in Europe. – Bilingualism and Migration. (= Studies on Language Acquisition 14.) Eds. Guus Extra, Ludo Verhoeven. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 3–29.

Frick, Maria 2003. Kaksikielistä rääkkimistä: koodinvaihdosta tartonsuomalaisten sähköposti- ja kasvokkainkeskusteluissa. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.

Halmari, Helena 1997. Government and Codeswitching. (= Explaining American Finnish. Studies in Bilingualism Series 12.) Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

Hassinen, Sirje 2002. Simultaaninen kaksikielisyys. Läheiset sukukielet viro ja suomi rinnakkain. (= Acta Universitatis Ouluensis. Humaniora B 43.) Oulu: Oulun yliopisto.

Hennoste, Tiit 2001. Sissejuhatus suulisesse eesti keelde IX. Lausung suulises kõnes 4. – Akadeemia 1, 179–206.

Hennoste, Tiit 2003a. Keelekasutuse uurimine. – Emakeele Seltsi aastaraamat 48. 2002. Eesti keele uurimise analüüs. Koost Mati Erelt. Tallinn: Emakeele Selts, 217–262.

Hennoste, Tiit 2003b. Eesti sotsiolektide seisund. Tartu Ülikool.

Hyvönen, Heli 2009. Lähellä, mutta niin kaukana. Tutkimus naisten muuttoliikkeestä Suomen ja uudelleen itsenäistyneen Viron välillä. (= Väestöntutkimuslaitoksen julkaisusarja D 51.) Helsingin yliopisto.

ISK 2004 = Hakulinen, Auli, Maria Vilkuna, Riitta Korhonen, Vesa Koivisto, Tarja Riitta Heinonen, Irja Alho 2004. Iso suomen kielioppi. Helsinki: Suomen Kirjallisuuden Seura.

Jaakkola, Magdalena 1999. Maahanmuutto ja etniset asenteet. Suomalaisten suhtautuminen maahanmuuttajiin 1987–1999. Helsinki: Edita.

Jamin, Jérôme 2003. Migrants and ethnic minorities in Belgium. CEDEM. Université de Liège.

Johanson, Lars 1993. Code-copying in immigrant Turkish. – Immigrant languages in Europe. Eds. Guus Extra, Ludo Verhoeven. Clevedon-Philadelphia-Adelaide, 197–221.

Johanson, Lars 2002a. Do languages die of 'structuritis'? On the role of code-copying in language endangerment. – Italian Journal of Linguistics. Rivista di Linguistica. Vol. 14 (2), 249–270.

Johanson, Lars 2002b. Contact-induced change in a code-copying framework. – Language change. The Interplay of Internal, External and Extra-Linguistic factors. Eds. Mari C. Jones, Edith Esch. (= Contributions to the Sociology of Language 86.) Berlin-New York: Mouton de Gruyter, 285–313.

Johanson, Lars 2006. Turkic language contacts in a typology of code interaction. – Turkic languages in contact. Eds. Hendrik Boeschoten, Lars Johanson. (= Turcologica 61.) Wiesbaden: Otto Harrassowitz Verlag, 4–26.

Jokela, Hanna, Geda Paulsen 2010. Võtke minust eesmärki! Monikielinen lapsi rakenteita yhdistämässä. – Toim Annekatrin Kaivapalu. (= Lähivõrdlusi. Lähivertailuja 19.) Tallinn: Eesti Rakenduslingvistika Ühing, 61–75.

Jääskeläinen, Inkeri 1997. Virolaisten kielellinen ja kulttuurinen sopeutuminen Suomeen. Pro gradu-työ. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.

Jääskeläinen, Inkeri 2002. Kun Suomi ja Viro kohtaavat: äännevariaatioita virolais-muuttajien puhesuomessa ja muuttajien kulttuurinen sopeutuminen. Lisensiaattityö. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.

Jürgenson, Aivar 2002. Siberi eestlaste territoriaalsus ja identiteet. (= Tallinna Pedagoogikaülikooli humanitaarteaduste dissertatsioonid 7.) Tallinn: TPÜ Kirjastus.

Jürjo, Indrek 1996. Pagulus ja Nõukogude Eesti. Vaateid KGB, EKP ja VEKSA arhiividokumentide põhjal. Tallinn: Umara.

Karu-Kletter, Kristel, Aune Valk 2005. Eestlaste identiteet Eestis ja Rootsis. Eri kontekstide ja põlvkondade võrdlus. – Akadeemia 9, 1972–2008.

Karu-Kletter, Kristel, Aune Valk 2006. Rootsi eestlase eesti-identiteet. – Suur põgenemine 1944. Eestlase lahkumine läände ja selle mõjud.

Toim Kaja Kumer-Haukanõmm, Tiit Rosenberg, Tiit Tammaru. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 147–170.

Kerswill, Paul 2006. Migration and language. – Sociolinguistics/ Soziolinguistik. An international handbook of the science of language and society. 2nd edition. Vol. 2. Eds. Klaus Mattheier, Ulrich Ammon, Peter Trudgill. Berlin: De Gryter.

Kovács, Magdolna 2001. Code-Switching and Language Shift in Australian Finnish in Comparison with Australian Hungarian. Åbo: Åbo Akademi Förlag.

Kovács, Magdolna 2004. Australiansuomalaiset kielenvaihdon kynnyksellä. – Virittäjä 2, 200–223.

Kulu, Hill 1997. Väliseestlased. – *Eestlane olla* ... Eesti keele ja kultuuri perpektiivid. Toim Hill Kulu, Katrin Metsis, Tiit Tammaru. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 11–20.

Kulu, Hill, Eve Kyntäjä 1998. Muuttonäkymät Venäjältä ja Baltian maista Suomeen. (= Siirtolaisuustutkimuksia A 20.) Vammala.

Kulu, Liina 2000. Isikute rändega seotud probleemid Euroopa Liidu idalaienemisel. (= Tartu Ülikooli Euroopa Kolledži toimetised 3.) Tartu.

Kyntäjä, Eve 1997. Eestlased Soomes – akulturatsioonipsühholoogia ja etniline identiteet. – *Eestlane olla* ... Eesti keele ja kultuuri perpektiivid. Toim Hill Kulu, Katrin Metsis, Tiit Tammaru. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 60–71.

Laanekask, Heli 2006. Virolaiset Suomessa suomenvirolaisiksi. – Tutkielmia vähemmistökielistä Jäämereltä Liivinrantaan. Vähemmistökielten tutkimus- ja koulutusverkoston raportti V. Toim. Olga Haurinen, Helena Sulkala. (= Acta Universitatis Ouluensis. Humaniora B 69.) Oulu: Oulun yliopisto, 55–73.

Lappalainen, Hanna 2001. Variaationtutkimuksen ja keskustelunanalyysin näkökulmat toisiaan täydentämässä. – Kieli 13. Keskustelunanalyysin näkymiä. Toim. Mia Halonen, Sara Routarinne. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, 155–184.

Lehtonen, Heini 2004. Maahanmuuttajataustaisten helsingiläisnuorten puheen variaatio ja monikielisyys. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.

Leskinen, Jari, Antti Juutilainen 2005. Jatko-sodan pikkujättiläinen. Helsinki: WSOY.

Liebkind *et al*. 2004 = Liebkind, Karmela, Simo Mannila, Inga Jasinskaja-Lahti, Magdalena Jaakkola, Eve Kyntäjä, Anni Reuter 2004. Venäläinen,

virolainen, suomalainen. Kolmen maahanmuuttajaryhmän kotoutuminen Suomeen. Helsinki: Gaudeamus.

Mets, Mari, Kristiina Praakli 2007. Suhtlusvõrgustikud kui üks võimalus tõlgendada võrukeste keelelist käitumist. – Keel ja Kirjandus 10, 799–817.

Muysken, Pieter 2000. Bilingual Speech. A typology of Code-Mixing. Cambridge: Cambridge University Press.

Myers-Scotton, Carol 2002. Contact Linguistics. Bilingual Encounters and Grammatical Outcomes. Oxford: Oxford University Press.

Mäkeläinen, Tapio (toim) 2006. Kabböle 100. Helsinki: Tuglas-seura.

Nigol, August 1918. Eesti asundused ja asupaigad Venemaal. Eesti Kirjanduse Seltsi Kodumaa Tundmaõppimise Toimkonna toimetised 1. Tartu: Postimees.

Nisula, Katariina 2003. Vanhoja tuttuja ja yhteisiä vieraita. Havaintoja erään etelä-pohjalaisen paikallisradio-ohjelman kielellisestä variaatiosta. – Kieli 15. Muotojen mieli. Kirjoituksia morfologiasta ja variaatiosta. Toim. Lea Laitinen, Hanna Lappalainen, Päivi Markkola, Johanna Vaattovaara. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, 13–45.

Nivanka, Erika 2002. Soome lahe kahel kaldal. Tallinn: Faatum.

Paananen, Seppo 2005. Maahanmuuttajien elämää Suomessa. Helsinki: Tilastokeskus.

Pajusalu, Karl 1998. Kas väliseesti keel on olemas? – Keel ja Kirjandus 4, 286–288.

Pohjanpää *et al*. 2003 = Pohjanpää, Kirsti, Seppo Paananen, Mauri Nieminen 2003. Maahanmuuttajien elinolot. Venäläisten, virolaisten, somalialaisten ja vietnamilaisten elämää Suomessa 2002. Elinolot 2003: 1. Helsinki: Tilastokeskus.

Poplack, Shana 1980. "Sometimes I'll start a sentence in English Y TERMINO EN ESPAÑOL": Towards a typology of code-switching. – Linguistics, 18 (7/8), 581–618.

Praakli, Kristiina 2008. Eestlased ja eesti keel Soomes. – Lähivertailuja 18./Uralica Helsingiensia 1. Toim. Helle Metslang, Riho Grünthal. Helsingin yliopisto, 158–176.

Praakli, Kristiina 2009. Esimese põlvkonna Soome eestlaste kakskeelne keelekasutus ja koodikopeerimine. (= Dissertationes philologiae estonicae Universitatis Tartuensis 24.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Punttila, Matti 1996. Pernajan Kabböle. Suomen ainoa virolaiskylä. – Kielen kannoilla. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 20 vuotta. (= Kotimaisten

kielten tutkimus-keskuksen julkaisuja 86.) Toim. Ritva Liisa Pitkänen, Helena Suni, Satu Tanner. Helsinki: Edita, 292–311.

Raag, Raimo 1999. Eestlane väljaspool Eestit. Ajalooline ülevaade. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Rahi-Tamm, Aigi 2004. Inimkaotused. Teise maailmasõja järgsed massirepressioonid Eestis: allikad ja uurimisseis. (= Dissertationes historiae Universitatis Tartuensis 9.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Relvik, Heino 2003. Mereväe soomepoisid. Tallinn: Soome Mereväes Teeninud Eestlaste Gild.

Reuter, Anni, Magdalena Jaakkola 2005. Venäjänkielisten, vironkielisten ja kaksikielisten maahanmuuttajien sosiaaliset verkostot. – Maahanmuuttajien elämää Suomessa. Toim. Seppo Paananen. Helsinki: Tilastokeskus.

Riionheimo, Helka 2007. Muutoksen monet juuret: oman ja vieraan risteytyminen Viron inkerinsuomalaisten imperfektinmuodostuksessa. (= Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1107.) Helsinki.

Roiko-Jokela, Heikki (toim) 1997. Virallista politiikkaa, epävirallista kanssakäymistä: Suomen ja Viron suhteiden käännekohtia 1860–1991. Jyväskylä: Atena.

Sankoff, Gillian 2001. Linguistic Outcomes of Language Contact. – Handbook of Sociolinguistics. Eds. Peter Trudgill, Jack Chambers, Natalie Schilling-Estes. Oxford: Basil Blackwell, 638–668.

STV 1946 = Suomen tilastollinen vuosikirja 1944–45. Helsinki: Tilastollinen päätoimisto, 1946.

STV 1948 = Suomen tilastollinen vuosikirja 1946–47. Helsinki: Tilastollinen päätoimisto, 1948.

STV 1989 = Suomen tilastollinen vuosikirja 1989. Helsinki: Tilastokeskus, 1989.

STV 2005 = Suomen tilastollinen vuosikirja 2005. Helsinki: Tilastokeskus, 2005.

Suhonen, Seppo 1980. Eine estnische Sprachinsel in Finland. – Lingua Posnaniensia XXIII, 187–190.

Talib, Mirja-Tytti 1999. Toiseuden kohtaaminen koulussa: opettajien uskomuksia maahanmuuttajaoppilaista. Helsinki: Hakapaino.

Talve, Ilmar 1999. Kolmas kodumaa. Autobiograafia III. Tartu: Ilmamaa.

Tarnanen, Mirja, Minna Suni 2005. Maahanmuuttajien kieliympäristö ja kielitaito. – Maahanmuuttajien elämää Suomessa. Toim. Seppo Paananen. Helsinki: Tilastokeskus, 9–21.

Teiss, Kristiina 2005. Kristian virolais-suomalaista kaksikielisyyttä omaksumassa: koodien yhdistyminen ja keskustelustrategiat. Pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopiston kieli- ja käännöstieteiden laitos.

Teiss, Kristiina 2006. Suhtlusstrateegiad eesti-soome kakskeelsust omandava lapse segakoodis. – Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat 2. Toim Helle Metslang, Margit Langemets, Maria-Maren Sepper. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 251–269.

Thomason, Sarah Grey 2001. Language Contact: an introduction. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Turunen, Mikko 1997. Nykyvatjan koodinvaihdosta. – Virittäjä 101, 208–229.

Uustalu, Evald, Rein Moora 1993. Soomepoisid. Ülevaade eesti vabatahtlike liikumisest ning sõjateest Soomes ja kodumaal Teise maailmasõja päevil. Tallinn: Olion.

Valk, Aune 2003. Identiteet. – Isiksusepsühholoogia. Toim Jüri Allik, Anu Realo, Kenn Konstabel. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 225–250.

Verschik, Anna 2006. Koodikopeerimise mudel: tõlgendades keelekontakte mikrotasandil. – Teoreetiline keeleteadus Eestis II. (= Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 7.) Toim Ilona Tragel, Haldur Õim. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 97–111.

Verschik, Anna 2007. Keelekontaktid, laenatavus ja verbi kopeerimine eestivene keelevariandis. – Keel ja Kirjandus 5, 357–377.

Verschik, Anna 2008. Emerging Bilingual Speech. From Monolingualism to Code-Copyng. London: Continuum Publishers.

Viikberg, Jüri 2001. Väliseesti keeleprobleemid (eriti seoses tagasirändega Eestisse). Käsikiri Eesti Keele Instituudis.

Välis-Eesti Almanak 1933 = Välis-Eesti Almanak 1933. Tallinn: Välis-Eesti Ühing.

Werner, Heinz 1994. Economic Change, the Labour Market and Migration in the Single European Market. – Social Europe. European Integration and the European Labour Market. Supplement 1/1994. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 39–62.

Winford, Donald 2003. An Introduction to Contact Lingustics. Blackwell Publishing.

Internetiallikad

Statistisches Bundesamt Deutschland – www.destatis.de (05.01.2009)
Tilastokeskus – www.stat.fi (05.01.2009)

ESTONIANS AND THE ESTONIAN LANGUAGE IN FINLAND

Summary

The history of the Estonian speaking population in Finland dates back to the early 20th century when there was a sizeable Estonian community of approximately 2,000 people in that country. After World War II, the Estonian-language population in Finland decreased drastically. The functions of Estonian societies and public cultural activities in the Estonian language were suspended. The political situation also curtailed emigration from Estonia to Finland. The emigration of Estonians to Finland resumed after the collapse of the Soviet Union in 1991 and skyrocketed after Estonia joined the European Union in 2004. Approximately 22,000 Estonian citizens (as of 31 January 2009) currently reside in Finland. Although Estonians have lived in Finland throughout Finland's history, large-scale immigration only commenced in the 1990s. The different waves of immigration and emigration resulted in the emergence of new Estonian-language communities, the so-called "late-origin communities", which have no connection, and probably no contact, with the descendants of Estonians who emigrated to Finland in the first decades of the 20th century or remained there after World War II. These Estonian-language groups are distinguished by their historical, cultural, social and linguistic experience both in their host country and country of origin. The latest Estonian emigration statistics indicate that the Estonian-language communities in Finland are the fastest growing Estonian communities in the western diaspora and also that the Estonian population in Finland is becoming the largest Estonian community in the western diaspora.

The subjects of the language study were first generation Estonians who had lived in Finland for approximately ten years. The objective of the study was to describe and analyse their bilingual speech and linguistic behaviour from the grammatical and pragmatic-conversational point of view. The study employed the qualitative analysis method of micro-social linguistics. The subject matter was empirical linguistic material consisting of 22 hours of recordings of oral speech. The language subjects, 25

Estonians whose mother tongue is Estonian and who live in Tampere or its vicinity, are first generation immigrants who had lived in Finland for approximately ten years at the time of the study. Most had immigrated to the country in the early or mid-1990s.

The Estonian-Finnish contact situation in this study is typical of contact situations between immigrant and majority languages. The author of the dissertation has termed the language of the subjects the Finnish Variety of the Estonian language. It is spoken in one geographical place. The Finnish Variety of the Estonian language can also be called a contact-based language variety (*immigrant language variety*) that results from immigrants becoming part of the local population. The immigrant language variety is not a standardised language; it is a local spoken variety influenced by the country of residence and is characterised by dynamism and variability of use in communication between generations.

The bilingual language of first generation immigrants is dominated by the use of unidirectional copying from the Finnish language into Estonian. The bilingual speaker moves within the structure of the Estonian language until a change takes place in the conversational setting that motivates the speaker to use Finnish.

At the primary stage of language contact, bilingual speech is characterised by copying the units, patterns or structural features of the model code as casual, spontaneous linguistic behaviour for a specific purpose. Copying can be construed as the addition of a new language tool to the speaker's mother tongue, but it is also possible for the copy based on L2 material to be conventionalised and begin to completely replace the linguistic form of the mother tongue. An analysis of the Finnish variety of the Estonian language reveals that not all Finnish units are of equal importance to the speaker. They copy primarily the Finnish units that are more attractive to them for some reason or more prominent because of particular properties. These properties might relate to the meanings of units, particularly their semantic specificity, or the simplicity of their structure, transparency and linguistic economy. It appears from the language data that speakers copy the vocabulary of social and culture-specific themes, which indicates their relationship to and contact points with the new culture.

Although the keywords of Estonian-Finnish code-copying are spontaneous and momentary, the copies will likely become more customary in idiolects and then reach the community level and become habitual. The impact of the Finnish language can be observed to varying degrees in the speech of all the subjects.

EESTLASED JA EESTI KEEL TAANIS

Maarika Teral, Mari Allik

Taani eestlaskond on küllaltki väikesearvuline ja kujunenud suhteliselt hiljaaegu. Seetõttu on varasematel aastakümnetel tehtud Taani eestlastest juttu pigem Lõuna-Rootsi eestlaste kõrval, kui vaadeldud neid omaette. Olukord on muutunud eelkõige viimase kümmekonna aastaga, mil uurijate vaatevälja on ilmunud ka Taani eestlaste keel. Käesolev artikkel on esimesi tõsisemaid katseid anda ülevaade nii Taani eestlaskonnast kui ka nende keelekasutusest.

1. Kujunemisloost

Täpsemaid andmeid varajaste väljarändajate ja nende järglaste ning nende keelekasutuse kohta pole kuigi palju. Mõnevõrra leidub andmeid ümberasunute kohta Taani Riigiarhiivi andmebaasis IMMIBAS2, mis annab ülevaate Taanis elamisluba taotlenutest alates 1776. aastast. Esimene inimene, kes on märkinud oma sünnikohaks Eesti, asus Taani elama 1898. aastal. Veel on teada, et ajavahemikus 1898–1940 siirdus Eestist Taani 30 inimest. Paraku pole aga varasemate väljarändajate kohta piisavalt andmeid, et määratleda igaühe rahvust või Taani ümberasumise põhjusi. Andmebaasi IMMIBAS2 andmeil oli varasemate Taani asunute hulgas mehi peaaegu poole rohkem kui naisi. Väljaränannanud esindavad erinevaid elukutseid (nt töölised, käsitöölised, meremehed). Võib oletada, et paljud neist tulid Taani majanduslikel või perekondlikel põhjustel. Elamisloa kõrval on Eestist pärit inimesed taotlenud Taanis ka tööluba. Nii on ajavahemikus 1812–1914 saanud tööloa 8 Eestist pärit inimest (IMMIBAS 2008). On ka teada, et Teise maailmasõja eel elas Taanis sadakond eestlast, neist mõnikümmend Kopenhaagenis (lähemalt Kulu 1992: 122).

Pärast Teist maailmasõda oli Taanis u 6000 Balti riikidest pärit sõjapõgenikku, nende hulgas ka tuhatkond eestlast. Paljud eestlased, kelle seas oli nii tsiviilpõgenikke kui ka Saksa sõjaväkke mobiliseerituid, jõudsid Taani Saksamaa kaudu. Saksamaa kapituleerumise järel paigutati eestlased sõjapõgenike laagritesse, millest suurim asus Kopenhaagenis (teemast lähemalt Eesti Kodu ajalugu 2007). Kuigi eestlasi koheldi Suurbritannia nõudel

paremini kui Saksa sõjapõgenikke, oli Taani suhtumine selge – eestlased pidid Taanist lahkuma nii kiiresti kui võimalik (Kyhn 2001: 10). Seetõttu ei jäänudki neist suurem osa Taani, vaid rändas edasi Austraaliasse, Kanadasse jm, umbes 200 inimest põgenes üle Øresundi Rootsi, kus elas juba 25 000 eestlast (Kyhn 2001: 10). Taani jäi sadakond eestlast, naisi veidi rohkem kui mehi (IMMIBAS2 2008). Eestlased elasid tihedamalt koos kuni 1950. aastate alguseni, hiljem asuti hajusamalt elama taanlaste keskele, suur osa Sjællandi saarele ja Kopenhaagenisse. Andmetest nähtub, et 70% Taani jäänud eestlastest olid saabudes nooremad kui 30-aastased (IMMIBAS2 2008).

Praegu moodustavad enam kui 20 aastat Taanis elanud eestlaste hulgas enamuse esimese põlvkonna väljarändajad, kes 1944. a Eestist lahkudes olid lapsed või 20–25-aastased noored. See on põlvkond, kes saabus Taani kodumaal omandatud eesti keelega ning säilitas eesti keele ka paguluse vältel. Paraku on see põlvkond hääbumas – paljud neist on viimastel aastatel elust lahkunud. Nende lapsed, kes on sündinud pärast Teist maailmasõda või sõja ajal, kuuluvad Taani eestlaste teise põlvkonda. Eesti keelt rääkivaid teise põlvkonna Taani eestlasi on vähem kui elusolevaid esimese põlvkonna esindajaid, kolmas põlvkond praktiliselt puudub. Võrdluseks – naabermaal Rootsis on eesti sõjapõgenikele ja nende järglastele nüüdseks lisandunud ka neljas põlvkond.

Pärast Eesti iseseisvuse taastamist on moodustunud uus, nn hilistekkeline Taani eestlaste kogukond. Sellesse rühma kuuluvad on lahkunud Eestist vabatahtlikult, enamasti Taanis õppimise või töötamise eesmärgil. Nende seas on nii inimesi, kes püüavad oma keelt ja kultuuri säilitada, kui ka neid, kelle eesmärgiks on võimalikult kiire ümberrahvustumine. 2006. a seisuga elas Taanis 615 Eesti kodakondsusega isikut, ajutise elamisloaga on aastail 1990–2006 Taanis elanud üle 2500 Eestist saabunud inimese (Statistikbanken 2008).

2. Taanis eesti kogukonnana

Kontaktid Eesti ja teiste eestlastega. Pärast Teist maailmasõda puudusid Taani eestlastel võimalused tihedateks kontaktideks Eestisse jäänud sugulastega. Taani Nõukogude-sõbraliku poliitika ja Nõukogude Liidule väljaandmise hirmu tõttu (lähemalt Kyhn 2001) kartsid eestlased oma päritolu avalikult rõhutada ning Eestit külastada. Kodumaale jäänud sugulaste-

ga suhtlesid vaid üksikud Taani eestlased. Ka Eesti kultuurielust teati Taanis vähe, näiteks ei olnud Taanis võimalik osta Eestis avaldatud kirjandust. Kontaktid Eestiga elavnesid alles 1980. aastail. Tihedamaks jäid perekondlikud sidemed siiski Rootsis elavate sugulastega. Viimastel aastatel Taani ümberasunutel pole takistusi Eestis käimisel ega siin elavate sugulastega suhtlemisel, paljud pered käivad Eestis vähemalt kord aastas, tihedalt suheldakse Interneti teel jne.

Taani eestlastel on olnud väga tihedad kontaktid Lõuna-Rootsi eestlastega. Lõuna-Rootsi eestlaste keskuseks kujunes ülikoolilinn Lund, kus näiteks 1950. aastal, enne eestlaste väljarännet Kanadasse ja USA-sse, elas umbes 300 eestlast. Lundi eestlased on silma paistnud aktiivse ühiskondliku ja seltskondliku elu poolest (Kangro 1976: 215–227). 1945. aastal asutatud Noorte Meeste Kristliku Ühingu kohalik osakond pani samal aastal aluse eesti täienduskoolile, kus õpetati Eestit käsitlevaid aineid, eeskätt aga eesti keelt. Lundis anti välja mitmeid eestikeelseid ajakirju (nt 1950. a asutatud Tulimuld), siin tegutses pikka aega ka Eesti Kirjanike Kooperatiiv, kus anti välja valdav osa väljaspool kodumaad ilmunud eestikeelsest kirjandusest (lähemalt Kangro 1976; Laagus *et al*. 2004).

Tähtsa eestluse keskusena võib nimetada ka Lundi ülikooli soome-ugri instituuti. 1947. aastal asus endine Tartu ülikooli läänemeresoome keelte professor Julius Mägiste Lundi ülikoolis õpetama soome ja ungari keelt, hiljem hakati õpetama ka eesti keelt. 1. septembrist 1993 asus Lundi ülikoolis tööle esimene eesti keele lektor Eestist, Aino Laagus, kuni 31. detsembril 2001 ülikooli soome-ugri instituut rahapuudusel suleti (Laagus 2002).

Aastal 1968 tähistati Eesti Vabariigi 50. aastapäeva Taani ja Lõuna-Rootsi eestlaste ühisüritusega Kopenhaagenis Moltke palees, kohal oli paarsada inimest. Eesti Vabariigi 60. aastapäeva 1978. a tähistati aga Malmö raekojas (Eesti Kodu ajalugu 2007). Kopenhaageni eestlased osalesid ka Lundi Eesti Maja ostmisel ja rajamisel (Eesti Kodu ajalugu 2007). 1972. aastal aktsiaseltsina tegevust alustanud Eesti Maja aktsiaid omandasid ka paljud Taani eestlased (Laagus *et al*. 2004: 11). Lundi Eesti Majal oli ja on oluline roll eestluse alahoidmisel ja edasiviimisel. See on oluline keskus eri organisatsioonide tegevuse koordineerimisel ning Taani ja Lõuna-Rootsi eestlaskonna koondamisel. Eesti Maja tegutseb tänaseni, iga kuu viimasel kolmapäeval toimub seal õlleõhtu, regulaarselt käivad koos ka Eesti Pensionäride Ühingu Lundis liikmed. Kaks korda aastas korraldab Lundi Eesti Majas ettekandekoosolekuid Eesti Teadusliku Seltsi Rootsis Lõuna-Rootsi osakond (REL 2008).

Eesti raamatute, raadiosaadete jms kättesaadavus. Teise maailmasõja käigus lahkusid välismaale mitmed tunnustatud eesti kirjanikud. Sõjajärgsel perioodil hakati eestikeelset kirjandust välja andma Rootsis (mh Lõuna-Rootsis), mis oli kättesaadav ka Taani eestlastele. Kodumaal avaldatud kirjandusele oli ligipääs raskendatud. Tänapäeval on olukord tublisti muutunud: Interneti kaudu on võimalik tellida eestikeelset kirjandust, kuulata Eesti raadiojaamu ning vaadata telesaateid.

Tööelu ja hariduse omandamine. Vestlustest Taani eestlastega tuleb välja, et vahetult pärast Teist maailmasõda tehti Taanis eesti sõjapõgenikele takistusi tööle ja õppima asumisel. Neile ei antud töölubasid ning paljud töötasid ametliku loata, seetõttu ei olnud enamasti võimalik töötada koos rahvuskaaslastega. Paljud Taani jõudnud eestlased olid omandanud kesk- või kõrghariduse Eestis. Välis-Eesti uuringute keskuse andmeil (2001) oli nende seas umbes 50 ametnikku, üle 30 üliõpilase, paarkümmend ärimeest, hulk meremehi, samuti arste, medõdesid jm erialade oskustöölisi. Samas puudus võimalus leida erialast tööd, seda eelkõige ametivõimude takistuste, aga ka puuduliku taani keele oskuse tõttu.

Taani eestlaste esimene põlvkond oli emakeelse hariduse omandanud üldjuhul kodumaal enne sealt lahkumist. Teise põlvkonna Taani eestlased omandasid hariduse juba Taanis ning leidsid tööd oma erialal.

Eestikeelseid koole tegutses küll mitmes Taani põgenikelaagris – üks neist kuni 1950. aastate alguseni –, kuid need lõpetasid õpilaste vähesuse tõttu peatselt oma tegevuse. Teise põlvkonna eestlased said eesti keelt õppida ainult mitteametlikes pühapäevaringides. Taani koolides puudus ka võimalus õppida eesti keelt eraldi ainena. Seetõttu saatsid lapsevanemad oma lapsi ka Rootsi täienduskoolidesse, ent eesti keele omandamise võimalused jäid siiski piiratuks. Taani eestlaste teise põlvkonna keeleoskusele on see jätnud tuntava jälje.

Olukord muutus pärast Eesti iseseisvuse taastamist. Kopenhaagenis tegutseb alates 2002/2003. õppeaastast Kopenhaageni Eesti Pühapäevakool (Københavns Estiske Søndagsskole), kus lapsed õpivad Eesti koolide 6. klassi programmi järgi. Õppetöö toimub igal teisel pühapäeval. Kopenhaageni Eesti Pühapäevakooli toetab ka Eesti riik (Eesti Instituut 2009). Eelkooliealistele lastele on loodud eesti laste klubi, kus lapsed saavad koos mängimas käia (Eesti Kodu 2008).

Eesti seltsid ja organisatsioonid. Eestlaste kultuuri- ja seltsielu elavnes pärast Teise maailmasõja lõppu. Juba põgenikelaagrites korraldati kontserte, teatrietendusi ja muid ühiseid üritusi. Ärksamad Taani eestlased suhtlesid nii

Rootsi kui Saksamaa eestlastega. Kui suur hulk põgenikke lahkus Inglismaale, Kanadasse või Rootsi, muutus oma seltsielu tagasihoidlikumaks. Siiski tegutsevad tänapäevani nii Kopenhaageni eestlaste ühendus Eesti Kodu kui ka 1952. aastal EELK Lõuna-Rootsi koguduse osana moodustatud Kopenhaageni pihtkond. Eestikeelseid jumalateenistusi peetakse tavaliselt kolm korda aastas Kopenhaageni Hans Tauseni kirikus. Eesti kirikul on kindlasti oluline roll Taani eestlaste identiteedi säilitamisel – ühelt poolt eestikeelsete jutlustega, teisalt sellega, et lisaks teenistustele korraldatakse ka koosviibimisi, kuhu on oodatud nii koguduse liikmed kui ka külalised.

Eesti Kodu (asutatud 1922) on üks vanemaid väliseesti seltse maailmas. Selts koondab ennekõike Kopenhaageni piirkonnas elavaid eestlasi ja nende peresid (lähemalt http://www.eestikodu.dk). 1948. aastal seltsi tegevus taaselustati ning järgnevatel aastakümnetel keskendus selle ümber Taani eestlaste seltskonnaelu. Eesti Kodu liikmed on teinud tihedat koostööd Lõuna-Rootsi eestlastega.

Eesti-Taani suhete arendamisega eri valdkondades on aktiivselt tegelnud Taani-Eesti Selts. Sinna kuulub umbes 200 liiget, nii taanlasi kui ka eestlasi. Lähemat infot leiab seltsi kodulehelt (http://www.danskestiskselskab.org/kontakter.htm). Alates 1991. aastast tegutseb Taani-Eesti Seltsi sõsarorganisatsioon Eesti-Taani Selts, kuhu kuulub ligi 400 liiget (VM 2002).

Olulist osa Taani-Eesti kultuurisidemete hoidmisel ja arendamisel etendab 1990. aastal Taani riigi toetusel asutatud Taani Kultuuriinstituut Tallinnas, mis on vahendanud kunstinäitusi nii Eestis kui Taanis, toetanud taani kirjanduse tõlkimist eesti keelde ja eesti kirjanduse tõlkimist taani keelde jne (VM 2002).

Kopenhaageni eestlastel on juba üle 15 aasta olnud tavaks koguneda iga kuu viimasel reedel kohvikusse Café Ciao (endine Laszlo) Kopenhaageni vanalinnas (Eesti Kodu 2008).

3. Mõnda Taani eesti keelest ja keelesuhetest

Taani eestlaste kogukonda ja nende keelevarianti on Rootsi eestlaste kõrval mõnevõrra vaadeldud Tartu ülikooli ja Lundi ülikooli ühisprojekti "Lõuna-Rootsi eestlased, nende keel ja kultuur" raames. Kopenhaagenis ja selle lähiümbruses elavate eestlaste suulist kõnet, nende elulugusid ning mälestusi on 2003. aastal lindistanud ka Peter Kyhn. Ühe tema Otepää kandist pärit ja 1930. aastail Taani elama asunud keelejuhi keeles on märgata üksikuid Tartu murde sõnu, nt *edimene*, *lätsin*. Taani keele mõju tema sõnavaras ja lause-

ehituses on olnud samasuunaline kui hilisematelgi Taani eestlastel. Enne Esimest maailmasõda Taani asunute eesti keele kohta andmed puuduvad.

Teise maailmasõja järel Taani saabunud eestlaste esimene põlvkond on küll eesti keele säilitanud, kuid juba teise põlvkonna esindajate seas on vähe eesti-taani kakskeelseid ning domineerivaks keeleks on taani keel. Eestikeelsete koolide puudumise tõttu omandasid teise põlvkonna eestlased eesti keele tavaliselt suulise suhtlemise kaudu. Mõned neist väldivad eesti keeles kirjutamist, kartes vigu teha.

Mitmed nooremad eestlased pole elanud kogu aeg Taanis, vaid on veetnud mõne aasta mujal, nt Rootsis, Prantsusmaal, Lõuna-Ameerikas, Koreas või Eestis. Paljudel Taani eestlasel on tihedad sidemed nii kodueestlastest kui ka Rootsi eestlastest sugulastega.

Intervjuudest selgub (M. Terali lindistused 1998–2003), et pärast Teist maailmasõda Taani siirdunud eestlased ei osanud saabudes taani keelt, kuid paljud rääkisid saksa, prantsuse või inglise keelt. Et saksa keeles kõnelemine tekitas saksavastaselt meelestatud taanlastes vastuseisu, olid Taani jäänud eestlased sunnitud taani keele kiiresti selgeks õppima. Nad elavad taanikeelses keskkonnas ja on Taani ühiskonnas hästi kohanenud. Taani eestlaste hulgas on algusest peale olnud palju segaabielusid. Enamik teise põlvkonna intervjueeritutest pärinebki segaperest, kus vanemate omavaheliseks suhtluskeeleks oli/on taani keel. Nende perede lastel oli kodus võimalik eesti keelt rääkida vaid ühe vanemaga ning kooli minnes sai põhiliseks suhtluskeeleks taani keel. Hõlbustamaks laste toimetulekut taanikeelses keskkonnas, kasvatasid paljud vanemad lapsed algusest peale kakskeelseks ning jätsid nende endi otsustada, kumma rahvusega nad end identifitseerivad. Mitmed intervjueeritavad on meenutanud, et eesti keelt mittevaldavad perekonnaliikmed suhtusid eesti keele kasutamisesse perekonnas halvustavalt või pidasid selle õppimist kasutuks.

Keelesuhetest ja -mõjudest

Järgnevalt antakse ülevaade taani leksikaalsetest ja süntaktilistest mõjudest Taani eesti keeles. Ülevaade põhineb Maarika Terali magistritöös (2007) esitatud keeleandmetel. Uurimuse keelematerjali moodustavad 18 Taani eestlasega (11 mees- ja 7 naiskeelejuhti) tehtud intervjuud. Keelejuhtideks olid Eestist Teise maailmasõja ajal lahkunud inimesed (st Taani eestlaste esimene põlvkond, Eestist lahkudes 20–25-aastased noored) ja nende järeltulijad, kes

on sündinud sõja ajal või pärast sõda. Viimased kuuluvad Taani eestlaste teise põlvkonda, neid oli küsitletute seas vähem kui esimese põlvkonna esindajaid. Enamik küsitletutest elas Kopenhaagenis ja selle ümbruses.

Käesolevas kirjutises on keelematerjali analüüsimisel lähtutud sellest, et laensõnad on keeles integreerunud pigem morfoloogiliselt kui foneetiliselt, koodivahetuse all mõistavad autorid teadlikku üleminekut taani keelele, nt tsiteerimise eesmärgil (lähemalt Teral 2007: 27). Keelejuhtide anonüümsuse tagamiseks esitatakse isikuandmetest vaid sugu ning vanus.

Taani keele mõju eesti keele sõnavarale

Lindistatud keeleainestikust nähtub, et levinumad laenamisviisid Taani eesti keeles on: a) uute tüvede sissetoomine (nn sõnalaenud), b) uute tähenduste ülevõtmine ning c) tõlkelaenud ehk omakeelsete sõnade loomine taani keele struktuuri eeskujul.

Sõnalaenud. Taani keelest laenatud tüvede hulgas domineerivad noomenid, vähem kasutatakse laenatud verbe. Taani tüvedele lisatakse eestipärased käändelõpud ja tunnused. Väga sageli on laenatud sõnad seotud Taani kultuuriga, tihtipeale on vastavaid sõnu eesti keeles raske leida (näide 1, M52):

meil on ***kommuunid*** (< *kommuner*), ***amtid*** (< *amter*) *ja siis riik*
(ee: meil on vallad, maakonnad ja siis riik).

Tõlkelaenud. Taanikeelsetest sõnadest ja fraasidest tehakse otsetõlge (näide 2, N86):

[ta] ***näitas ringi*** *sääl Grenøs* (< *viste rundt på Grenø*)
(ee: ta näitas Grenøt).

Üksikjuhtudel on eesti sõnadele laenatud taani keelest uus tähendus (näide 3, M52):

kui ta ei oska, siis ***viskame ära*** (< *så smider vi ham ud*) *ja siis võtame teine*
(ee: kui ta ei oska, siis vallandame ta ja siis võtame [mõne] teise).

Mõningaid rahvusvahelisi sõnu, mis on laenatud nii eesti kui ka taani keelde, kasutavad Taani eestlased taanipärase häälduse*ga* (näide 4, M58): üks on ***arkitekt*** (< *arkitekt*, ee: arhitekt).

Taani keele mõju eesti keele süntaksile

Kui taani keele mõju sõnavarale on täheldatav ka esimese põlvkonna keelekasutuses, siis süntaktilisi mõjusid esineb rohkem teise põlvkonna eesti keeles. Järgnevalt vaadeldaksegi mõningaid süntaktilisi mõjusid Taani eesti keeles.

- Eesti keeles sõltub numeraali ja substantiivi ühendis laiendi käändevorm põhisõna käändest – kui põhi on nominatiivis, on laiend partitiivis, kui põhi on muudes käänetes, ühildub laiend põhjaga käändes ja arvus. Taani keeles esineb numeraaliga kasutatav substantiiv pluuralis. Teise põlvkonna Taani eestlased ongi üle võtnud taanipärase malli, lisades arvsõnale nimisõna mitmuse nimetavas (NomPl) käändes (vt näide 5, M52): ***kaks vennad*** (< *to brødre*, ee: kaks venda) *läks Rootsi*. Sama nähtus esineb ka mõne esimese põlvkonna keelejuhi kõnes.

- Taani keeles loendatakse arvsõnu eesti keele mõistes pööratud järjestuses, nt 92 = *to og halvfems* (sõna-sõnalt *kaks ja üheksakümmend* pro üheksakümmend kaks). Üksikjuhtudel kasutavad sellist mudelit ka Taani eestlased (näide 6, N86): *temaga ma kirjutasin seni kui* ***kolm nelikümmend*** (< *tre og fyrre*, ee: neljakümne kolmandani).

- Ka sihitisekäänete kasutamine on teise põlvkonna eesti keeles muutunud ebakindlaks. Nii võib täheldada nimetava käände kasutamist kõigi teiste sihitisekäänete asemel. Järgmistes näitelausetes markeerib seda genitiivse totaalobjekti esinemine nominatiivis (näide 7, M52): *ma ostsin ka* ***see maja*** *siin* (< *dette hus her*, ee: selle maja siin) ning ootuspärase partitiivi asemel nominatiivi rakendamine (näide 8, M52): *siis laulame* ***vanad eesti laulud*** (< *gamle estiske sange*, ee: vanu eesti laule).

- Esineb ka näiteid partitiivi kasutamise kohta teiste objektikäänete asemel, näiteks partitiivi kasutamine genitiivi asemel (näide 9, M58): *siis nad saavad* ***kingitust*** (< *en gave*, ee: siis nad saavad kingituse) või nominatiivi asemel (näide 10, M58): ***keelt*** *tuli ära õppida* (< *vi var nød til at lære sproget*, ee: keel tuli ära õppida).

- Taani keeles väljendatakse umbmäärasust asesõna *man* abil, mis esineb lauses subjektina. Eesti keeles vastavad sellele umbisikulise tegumoe tunnused *-kse*, *-di*, *-ti*. Taani eestlaste keeles esineb verb sellistes

lausetes aktiivi 3. pöördes, umbmäärast subjekti *man* tavaliselt ei kasutata (näide 11, M65): ***saatis*** *mitu miljardit sinna* ***ülesse*** (< *man sendte mange milliarder derop*, ee: sinna saadeti mitu miljardit). Üksikjuhtudel laenatakse eesti keelde ka sõna *man* ise.

Vastates üldküsimusele, mis eesti keeles algab tavaliselt *kas*-küsisõnaga või milles esineb pööratud, st öeldis-alus-sõnajärg, kasutatakse eesti keeles sedasama verbi, mis esines küsimuses. Kui taani keeles on üldküsimuses modaalverb *at skulle* (pidama), *at kunne* (võima), *at måtte* (tohtima), *at ville* (tahtma) või abiverb *at være* (olema), *at have* (omama), siis korratakse vastates sama verbi; kui aga küsitakse teiste verbidega, kasutatakse vastuses verbi *at gøre* (tegema) (Fischer-Hansen, Kledal 1998).

Ka Taani eestlased võivad taani keele eeskujul vastata *tegema*- või *olema*-verbiga, mitte selle verbiga, mis esines küsimuses (näide 12, N56): *Kas nad siis hästi soojaks* ***kütavad***? *Jaa-ja, seda nad* ***teevad*** (< *Fyrer de så til der bliver meget varmt*? *Ja, det gør de*; ee: Kas nad siis kütavad hästi soojaks? Jaa, kütavad jah).

- Et taani keeles vastab eesti *ma*- ja *da*-infinitiivile ainult üks infinitiivivorm, on Taani eestlased mõnikord ebakindlad nende kahe infinitiivi vahel valides (näide 13, M84): *seal* ***võiks*** *väga head tulemused* ***olema*** (< *hvorfra der kunne være gode resultater*, ee: seal võiksid väga head tulemused olla); või (näide 14, N60): *nad* ***sattusid*** *väikse saarele* ***elada*** (< *de kom til at bo på en lille ø*, ee: nad sattusid väiksele saarele elama).

- Kui eesti keeles ühildub adjektiivatribuut tavaliselt põhjaks oleva substantiiviga nimisõnafraasides, võib Taani eesti keeles täheldada adjektiivatribuudi kasutamist nominatiivis või genitiivis (näide 15, N86): *tema oli saand kuldmedalje* ***selle*** *olümpiaadil* (< *en guldmedalje fra olympiaden*, ee: sellel olümpiaadil).

- Taani keeles esineb ka liitlauseid, milles pealause verbi formaalseks (umbmääraseks) aluseks on kõrvallause, mis algab *det*-sõnaga. Kuigi seda eesti keeles tavaliselt ei kasutata, esineb konstruktsioon mõne keelejuhi suulises kõnes ka terviklike tõlgetena (näide 16, N86): ***see*** *oli liig keeruline, et võõraste juures elada nii palju* (< *det var for kompliceret at bo så meget hos fremmede*, ee: oli liiga keeruline võõraste juures elada nii kaua).

Taani eestlaste ja Rootsi eestlaste sõnavaras toimunud muutustes võib märgata teatud sarnasusi (lähemalt Raag 1982; Klaas, Laagus 1998: 46–49; Allik 2002). Uurimused on näidanud, et ka Rootsi eestlaste keeles esineb otsetõlkeid (mh ühend- ja väljendverbide tõlkeid), eestikeelsetele sõnadele uue tähenduse laenamist ning võõrsõnade rootsipärast kasutust. Ka Rootsi ja Taani eestlaste keeles toimunud süntaktilised muutused langevad suuresti kokku (lähemalt Klaas, Laagus 1998: 46–49; Allik 2002).

Kokkuvõte

Taani eestlaste kogukond on veidi üle saja aasta vana, ometigi puudub siin põlvkondlik järjepidevus. Erinevalt näiteks Rootsi või Saksamaa eestlastest ei ole Taanis seni kujunenud rohkem kui kahe põlvkonna vanust eestikeelset kogukonda. Eesti keele säilimist soosivaid tegureid on vähe – eestlaste kogukond Taanis on olnud suhteliselt väikesearvuline, samuti abiellusid kohalikud eestlased üldjuhul taanlastega, mitte rahvuskaaslastega. Segaperedest pärit lapsed on saanud eesti keelt kõnelda vaid ühe vanemaga, koolides puudusid võimalused eesti keele õppimiseks jne. Teise maailmasõja järel Taani asunud eestlaste esimene põlvkond on küll eesti keele säilitanud, kuid teise põlvkonna hulgas on eesti-taani kakskeelseid vähe ning domineerivaks keeleks on taani keel.

Viimase kahe aastakümne jooksul on Taani eestlaskond saanud täiendust Eestist, seega pole siinsete eestlaste üldarv vähenenud. Praegu tegutseb Taanis eesti kool, kus antakse eesti keele ja kultuuri alast haridust. Tegutsevad mitmed eesti seltsid, toimub erinevaid üritusi, tihenenud on suhted Eestiga. See annab lootust, et eesti kogukond Taanis niipea ei hääbu.

Arhiivimaterjal

Maarika Terali helilindistused 1999–2006. (Lindistaja valduses.)
Peter Kyhni helilindistused 2003. (Lindistaja valduses.)
Lindistused projekti “Lõuna-Rootsi eestlased: nende keel ja kultuur” raames 1996–2000. (Tartu Ülikooli eesti keele (võõrkeelena) osakonnas.)
Eesti Instituut 2009 = Eesti Instituudilt saadud andmed eesti keele välisõppe kohta.
VEUK 2001 = Välis-Eesti uuringute keskuselt saadud andmed Teise maailmasõja ajal ja järel Taani saabunud eestlaste kohta.

Kirjandus

Allan R., Ph. Holmes, T. Lundskær-Nielsen 2002. Danish: A Comprehensive Grammar. London, New York: Routledge.

Allik, Mari 2002. Lõuna-Rootsi noored eestlased: nende keel ja identiteet. Magistritöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele (võõrkeelena) osakonnas.

Fischer-Hansen, B., A. Kledal 1998. Grammatikken – håndbog i dansk grammatik for udlændinge. Special-pædagogisk forlag.

Kangro, Bernhard 1976. Eesti Rootsis. Ülevaade sõnas ja pildis. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv.

Klaas, Birute, Aino Laagus 1998. Eesti keel Lõuna-Rootsis. – Väliseestlaste keelest. Toim Liina Lindström. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 9.) Tartu, 39–55.

Kulu, Hill 1992. Eestlased maailmas. Ülevaade arvukusest ja paiknemisest. Tartu: Tartu Ülikool.

Kyhn, Peter 2001. Estland i Danmark 1940–1991. – Dansk-Estisk Selskab nr 33, 11/2001. Odense: Micro Forma, 9–14.

Laagus, Aino 2002. Eesti keele lektoraat Lundis (1993–1999). – Eesti keel ja kultuur maailmas. Tartu, 37–43.

Laagus *et al*. 2004 = Laagus, Aino, Birute Klaas, Mari Allik 2004. Lõuna-Rootsi eestlased ja nende keel. Valimik intervjuusid. (= Eesti keele (võõrkeelena) õppetooli toimetised 4.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Raag, Raimo 1985. The Direct Object in Swedish Estonian. – Eesti Teaduslik Selts Rootsis aastaraamat IX, 1980–1984, 201–212.

Raag, Raimo 1999. Eestlane väljaspool Eestit. Ajalooline ülevaade. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Teral, Maarika 2002. Taanikeelse keskkonna mõjud Taani eestlaste eesti keelele. – Emakeel ja teised keeled III. Toim L. Lindström, O. Palikova. (= Tartu Ülikooli eesti keele (võõrkeelena) õppetooli toimetised 1.) Tartu, 231–238.

Teral, Maarika 2003. Taani eestlaste eesti keelest. – VIRSU. Viro ja suomi: kohdekielet kontrastissa. Toim P. Muikku-Werner, H. Remes. (= Lähivertailuja 13.) Joensuu, 259–264.

Teral, Maarika 2007. Taani eestlaste keelest. Magistritöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele (võõrkeelena) osakonnas.

Teral, Maarika, Mari Allik 2010. Eesti keelekogukonna säilimisest Taanis. – Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics 1, 113–127.

Internetiallikad

Eesti Instituut 2009 = http://ekkm.einst.ee/keskused/koolid/kopenhaageni-puhapaevakool/ (15.01. 2009).

Eesti Kodu 2008 = http://www.eestikodu.dk/ (01.10.2008).

Eesti Kodu ajalugu 2007 = http://www.eestikodu.dk/art_ajaluguee.htm (25.03.2007).

Erendi, Heiner 2005. E.E.L.K. Lõuna-Rootsi koguduse kuus aastakümmet. http://www.eestikirik.ee/content/view/465/153/ (25.03.2007).

IMMIBAS 2008 = DDD Indvandrerdatabasen. Arbejdsophold 1812–1924. http://ddd.dda.dk/immibas/htm/immibaslink.htm (02.11.2008).

IMMIBAS2 2008 = Database over indfødsretstildeling 1776–. DDD Indvandrerarkivet. http://www.immigrantmuseet.dk/IMMIBAS/indfoedsretstildelinger_1776.htm (30.04.2008).

REL 2008 = Rootsi Eestlaste Liidu portaal. http://www.rel.ee/ (05.11. 2008).

Statistikbanken 2008 = Danmarks Statistik. Statistikbanken. Befolkning og valg. http://www.statistikbanken.dk/statbank5a/default.asp?w=1280 (01.10.2008).

Uppsala Ülikool 2007 = http://www.moderna.uu.se/finugr/estisveng.html (20.05.2007).

VM 2002 = Välisministeerium. Välispoliitika. Suhted teiste riikidega. Eesti ja Taani. http://www.vm.ee/est/kat_48/238.html (18.04.2002).

ESTONIANS AND THE ESTONIAN LANGUAGE IN DENMARK

Summary

The topic of this article is the Danish Estonian community and the use of the Estonian language by the first and second generations of Estonians living in Denmark. The community of Danish Estonians is relatively small. Estonian refugees came to Denmark in 1944, as they did to Sweden, because of World War II. This group of Estonians is defined in this study as the first generation. The children of these emigrants are the second generation. The analysis is based on recordings made between 1999 and 2003 in Copenhagen and its vicinity.

These Estonians are completely integrated into Danish society. However, their roots and ancestry are also important to Danish-Estonians. Members of the second generation who speak Estonian have been raised to be bilingual, since most of them come from mixed marriages. Most of the Estonians who stayed in Denmark married non-Estonians. Despite the small size of the Estonian community in Denmark, its members lead an active social life and have close contacts with Estonians in Sweden.

The language material analysed shows numerous examples of lexical, morphological and syntactic interference in many different spheres of language of all those who were interviewed. The fact that the overwhelming majority of syntactical examples are direct translations of their Danish equivalents indicates that those who were interviewed simply translate Danish into Estonian. Comparing lexical and syntactic interference, it should be noted that even though the amount of lexical interference decreases proportionally to an improved command of Estonian, syntactic interference is still present among those who speak Estonian fluently.

EESTLASED JA EESTI KEEL VENEMAAL

Jüri Viikberg

1. Ajaloolist tausta

Peipsi taha kargu läinud eestlastest ning sealsest eesti asustusest on teateid juba hiljemalt 16. sajandist, ent arvukamad ümberasu(sta)mised on toimunud alates 18. sajandist, pärast Põhjasõda. Venemaale on mindud mõisnike omavoli ja ränkade koormiste eest, Venemaale on eestlasi karistuseks välja saadetud ning sinna on ise mindud suurte lootustega, otsides "oma tuba, oma luba". Väljarännete tagajärjeks on osalt tänini püsinud eesti kogukonnad. Paljudel juhtudel on (olnud) tegu eesti keelesaartega, nt Kaukaasias, Krimmis, Euroopa-Venemaal, Siberis või Kaug-Idas.

Eesti asend Venemaa naabruses ja/või koosseisus seab sealsed eestlased ja nende eesti keele – võrreldes teiste väliseestlastega – põhimõtteliselt erinevasse olukorda. Arvestades idaslaavi hõimude suhteliselt hilist sisserännet Peipsi tagustele soome-ugri aladele (I at teisel poolel), ei tohiks võimaliku eesti asustuse järjepidevus olla välistatud. Näiteks Kraasna maarahvana tuntud lõunaeestlaste keelesaar Pihkvamaal ja mõni teinegi küla Eesti vahetus läheduses (Rämeda, Luuküla, Jeršovo jt) on ärgitanud uurijaid nägema neis "vana põhja", st põlist asustust (Moora 1956: 111-112; S. Nigol 1963: 435; lähemalt Raag 1998: 17-18), nii nagu eesti keelesaarte puhul Lätiski (vt Lembit Vaba artikkel käesolevas kogumikus). Et ka Vene poolele pagemise tava näikse olevat õige vana, alates hiljemalt 16. sajandist (Keem 1984: 149), on see võinud anda naaberaladele täiendavat asustuslisa. Teada on, et sõdade käigus on Venemaale viidud eestlasi, nii sõjaväelasi kui ka tsiviilkodanikke, sõjavangi. Varasemate sajandite kohta leidub allikmaterjale küll kasinalt, ent üksikuid eestipäraseid nimesid leidub ka Rootsi või Poola sõjavangide loendites. Näiteks Siberisse saadetud Indrik Ustav (1607) või Tobolskis teeninud Matjuška Vaga (1628) ja Ants Jakovlev (1624) lasevad arvata, et eestlasi võis sattuda isegi Siberisse juba 17. sajandil (Jürgenson 2002: 72), nagu kolonistidena Põhja-Ameerikassegi. Arvukalt tsiviilvange toimetati Eesti- ja Liivimaalt Venemaale Põhjasõja käigus (Raag 1999: 24-25).

1.1. Väljasaatmine. Pärast Põhjasõda, kui Eesti liideti Vene impeeriumiga, avati eestlastele hõlpsam ligipääs ka Venemaa kaugematele aladele, sh väljasaadetuna Siberisse. 18. sajandil Siberisse jõudnud eestlaste kohta täpsemaid andmeid pole, sest neid kattis *luterlase*-üldnimi. Luterlastest väljasaadetuid siiski kogunes, kuni 1767. aastal moodustati luteriusu ränd-pastori ametikoht nii Tobolskis (Lääne-Siberis) kui ka Irkutskis (Ida-Siberis). Pilt hakkas selginema 19. sajandil, mil eestlasi, lätlasi, soomlasi, sakslasi jt luterlasi jätkus Siberisse arvukamalt ning nad rajasid seal oma külad. Küla moodustas juba rahvuse ja keele märgatava tähise, niisuguse muutuse sundasumisele mõistetute ellu tõi tsaar Nikolai I ukaas (1845). See nägi ette hajali elanud luteriusuliste koondamise Rõžkovo külla Lääne-Siberis (väiksemad süüalused) ja Minussinski piirkonda Ida-Siberis (suuremad kurjategijad), et nad võiksid püsida oma usus ja keeles. 1861. aastaks olid seal külad loodud rahvuste järgi, eestlastel Viruküla (Staraja Revel) Lääne-Siberis ja Ülem-Bulanka (Verhnjaja Bulanka) Ida-Siberis. Senised emakolooniad Rõžkovo (asutatud 1804) ja Verhne Suetuk (asutatud 1850) jäid püsima segaküladena (Viikberg 1988). Kui näiteks soomlaste Siberisse saatmise juriidilist külge (kuriteod, karistusmäärad ja -kohad, võetud meetmete mõju) ning organisatoorset korraldust 19. sajandil kirjeldab põhjalik monograafia (Juntunen 1983), siis eestlaste Siberiga karistamine alles ootab (õigus)ajaloolastest uurijaid. Otsekui sissejuhatust näikse kujutavat väljasaatmise sisukas peatükk Aivar Jürgensoni Siberi-monograafias (2008: 153–199).

1.2. Väljarändamine. Eesti talupoegade seas hakkas 1830.-1840. aastail levima mõtteid, et tasuks rännata Venemaale vaba maad ja paremaid elutingimusi otsima. Pärisorjusest vabastamine (1816, 1819) ei andnud veel tegelikku priiust, kui maa jäi mõisnikele, kui elatise teenimine sõltus üha mõisast ja liikumisvabadus piirdus oma kubermanguga. Maata talupoja soovunelmaks oli oma maatükk ja oma talu ning kui vaba maad Eestis ei piisanud, üritati vaadata piiri taha. Räpina kandi esimesed omavolilised ümberasujad toodi tapi korras tagasi (Võime 1992: 307). Luba ja abi ümberasumiseks tuli küsida Peterburist ning teele võis asuda tsaari loal, iga 100 hinge kohta tohtis teise kubermangu elama asuda (kuni) 5 hinge aastas. Talupoegade sunnismaisust leevendasid järgmised talurahvaseadused (1856, 1869), mis vabastasid Eesti- ja Liivimaa talupojad lõplikult, legaalse liikumisvabaduse kubermangust teise tõi aga alles Venemaa passiseadus (1863), paar aastat pärast pärisorjuse kaotamist kogu Venemaal (1861).

Ümberasumisliikumise alguseks võib lugeda 1855. aastat, kui Väimela talupoegade hobuveokivoor võttis suuna Saraatovile (Võime 1992: 307).

Teekond vältas 3 kuud ja 20 päeva. Esialgne elupaik leiti Krasnojari saksa asunduses ja 1858. a rajati oma küla Lifljandka Samaara kubermangus. Lõunaeestlasi siirdus Peipsi taha Pihkva ja Oudova aladele (Kudrovo asundus 1860, Strjakovo 1861), Järvamaalt, Kuusalust ja Kodaverest mindi aga soojale maale Krimmi. Aastail 1861–64 rajati seal viis asundust: Aktatši-Kijat, Samruk, Kontši-Šavva, Džurtši ja Sõrt-Karaktšora (Viikberg 2002a: 25–33). Esimene, 1850.-1860. aastate väljarändamislaine haaras kaasa ligi 1400 lõuna- ja 2200 põhjaeestlast (Võime 1992: 309). Järgnevalt, 1880. aastail, said uuteks sihtkohtadeks Sise-Venemaa kubermangud ja Musta mere rannikualad Kaukaasias (1882 Estonka, 1884 Salme, Sulevi, Linda jt). Sajandi lõpuks jõudsid eestlased ka Siberisse ja Vaikse ookeani rannikuni (nt Kovaljovo küla Tobolski kubermangus 1890, Lifljandka Primorje krais 1899), Ussuurimaa asukaiks värvati peamiselt eesti randlasi Saare-, Muhu- ja Hiiumaalt (Mäger 1970; Viikberg 1992; Jürgenson 2001), eestlaste väljaränne oli omandanud transkontinentaalse iseloomu (Rosenberg 1998: 38). Et ligi 80% väljarändajatest siirdus maale, tekkis Venemaal sadu eesti asundusi. 1918. aasta kohta on nende arvuks antud 318 (A. Nigol 1918: 6) ja 1920. aastate kohta 498 (Maamägi 1980: 12). Oma maa ja talu otsimise kõrval siirduti hulganisti ka linnadesse, eeskätt Peterburgi, Pihkvasse ja Moskvasse. Kui 1897. aasta rahvaloenduse järgi elas Venemaal 113 813 eestlast (sh 4202 Siberis), siis 1918. aastaks oli neid juba ligi 200 000 (sh u 40 000 Siberis). Peterburist, kus elas ligi 50 000 eestlast, oli saanud suurim väliseestlaste keskus ja eesti haritlaskonna peamisi kasvulavasid (Pullat 2004).

1.3. Tõuke- ja tõmbetegurid. Mõisasõltuvus, suured (maksu)koormised, ülerahvastatus külades, igatsus oma maa ja vabama elu järele olid peamised tõuketegurid, mis eestlaste väljarändamist soodustasid. Kui 1850.-1860. aastail muutus see legaalselt võimalikuks, siis 19. sajandi teisel poolel juurdus teadmine väljarändamisest kui radikaalsest sammust elujärje parandamiseks külaühiskonna teadvusse (Tooming 2008: 11). Oluline roll oli ka (riiklikel) tõmbetegureil. 19. sajandil laienesid Vene impeeriumi piirid oluliselt (nt Kaukaasia, Krimm, Kaug-Ida) ja uute alade põlistamiseks oli keskvalitsus varmas sinna oma alamaid asustama. 1889. aastal kinnitas tsaar Aleksander III ümberasumisseaduse, mis loetles ümberasumiseks avatud kubermangud ja oblastid (Tooming 2008: 14). Koloniseerimist soodustasid oluliselt Siberi raudtee valmimine 1891–1899, Väljarändamise Komitee asutamine 1896 ja oskuslikult suunatud agitatsioon, lisaks peaminister P. A. Stolõpini algatatud agraarreformid 1906–1917 (Viikberg 1986:

7-8; Tammaru, Kumer-Haukanõmme, Anniste artikkel käesolevas kogumikus). Talupoegade maanälga osati rakendada koguni vene õigeusu propageerimisse – tasuta maad lubati jagada Venemaal neile, kes on astunud tsaari usku. Alates 1897. aastast ilmus teatmikke Siberi asustusalade ja -olude kohta. Uusasunikud said ühekordset rahalist toetust, nad vabastati (ajutiselt) sõjaväeteenistusest ja riigimaksudest. Väljarändajatele kehtestati raudteel soodustariif – veerand III klassi piletihinnast. Pisut lihtsustus ka bürokraatia, väljarändaja tunnistus kehtis ühtlasi isikutunnistusena (Tooming 2008: 14, 22).

20. sajandi algul hoogustus väljarändamine Siberi suunal. Aastail 1906–1914 Venemaale rännanud 18 000–20 000 eestlasest siirdusid ligi pooled Siberisse maaharijaks (Rosenberg 1998: 39), eesti asundusi lisandus eeskätt Tobolski, Tomski ja Jenisseiski kubermangu. Eestist ümberasumist taotlenud perekonnapead olid enamasti üle 35 aasta vanad, valdavalt mõisatöölised, sulased ja popsid, aga sekka ka mõni rentnik, kooliõpetaja või kaupmees ja voori- või kojamees linnast. 1918. aastal elas Siberis enam kui 100 külas umbes 40 000 eestlast ning August Nigol võis kirjutada: "Terwe Siber on eestlasi täis. Siin ei ole eestlased mitte nii tundmata rahwus nagu Sise-Wenemaal. Peale 90 enam-wähem korraldatud asunduse leiame üksikute ehk paari pere kaupa neid igalt poolt, kas läheme põhja poole, taigasse /- -/ või lõuna poole" (A. Nigol 1918: 39). Vabatahtlik väljarändamine Siberisse mõjutas soodsalt ka varasemate väljasaadetute asupaikade elujõudu ja aitas nii Omi kui ka Minussinski koloonia küladel püsima jääda. Seega saab vähemalt Siberi puhul teha vahet vanematel ja noorematel eesti küladel, kusjuures tähelepandav osa neist on säilinud keelesaartena tänapäevani.

Väljarändamisliikumist iseloomustasid mitmed tunnusjooned. Tegu oli a) peamiselt agraarse migratsiooniga, mis suundus b) valdavalt Eesti naaberaladele Euroopa-Venemaal, kusjuures c) sobivad krundid olid tulijate tarvis üldjuhul juba eraldatud; d) väljarändajad olid sageli ühe kandi mehed (üheskoos oli toekam minna), nad olid e) enne teeleminekut saatnud ette maakuulajad tulevaste elutingimustega tutvuma ning f) võimaluse korral andsid nad uuele asundusele oma vana koduküla või -kandi nime. Päritolu ja keelelised erinevused eristavad eestlasi ka Venemaal – põhja- ja lõunaeestlased elavad omaette külades (Viikberg, Vaba 1984: 145–149; Viikberg 1988), setud elavad ka tartlastest ja võrukestest eraldi (Keem, Vaba, Viikberg 1989: 48–58; Piho 2002).

1.4. Eestlaste arv – kasv ja langus. Kui 1850. aastal elas enam-vähem kogu eesti rahvas oma juba aastatuhandeid hõlvatud asualadel, siis 1918. aastaks oli iga kuues eestlane leidnud eluaseme Venemaa avarustes (Kulu 1992: 22). 1918. aasta kujutaski endast kulminatsiooni. Eestlaste hoogsa väljarände Venemaale lõpetas iseseisva Eesti riigi loomine ja Tartu rahu (1920), algas tagasiränne kodumaale. Eestlased esitasid Venemaal 52 345 opteerumisavaldust kokku 106 067 isiku kohta. Eesti kodakondsusse võeti neist 81 027 ja tegelikult pöördus 1920–1923 Eestisse 37 578 inimest (Kulu 1997: 105). Sealtpeale on eestlaste arv Venemaal järjekindlalt vähenenud (vt tabel 1).

Tabel 1. Eestlasi Venemaal (sh Siberis), Kaukaasias ja Krimmis

aasta	Venemaa	Siber	Kaukaasia	Krimm
1897	113 813	4 202	3644	2176
1918	u 200 000	u 40 000	u 6000	…
1926	150 378	32 321	5959	2084
1939	130 498	33 577	...	1900
1959	78 566	31 551	...	1228
1970	62 980	22 500	...	1291
1979	55 539	21 869	...	1047
1989	46 390	17 269	4698	985
2002	28 310	11 409	...	[2001:] 674

Allikad: A. Nigol 1918; Kulu 1992; Viikberg 1997b; Viikberg 2002a; Perepis 2002; Kurs 2005

1926. a rahvaloenduse järgi elas tollases NSV Liidus 154 666 eesti rahvusest kodanikku, neist 150 378 Venemaal (Kulu 1992: 23, 45). 1918. a maksimum oli kahanenud kaheksa aastaga u 45 000 inimese võrra. Võttes arvesse 37 578 optanti ja 1926. a NSV Liidus elanud 1297 Eesti kodanikku, ilmneb, et kuhugi kadus u 5000–7000 eestlast. Suure tõenäosusega jäid nad Vene kodusõtta. Järgmine, 1939. a rahvaloendus näitas, et 13 aastaga vähenes eestlaste arv veel ligi 20 000 inimese võrra (13%). Tuleb nentida, et enamik neist hukkus sundkollektiviseerimise ja Stalini-aegse terrori ohvrina Nõukogude julgeolekuorganite käe läbi. 1945. aastal elas NSV Liidus veel 110 000 eestlast, seega oli aastail 1917–1945 eesti idadiasporaa vähenenud ligi poole võrra (Tammaru *et al*. 2008: 26).

2002. aastal läbiviidud rahvaloenduse andmetel elas Vene Föderatsioonis 22 310 eestlast (sh 197 inimest nime all *eestlane-setu*): Kesk-Venemaa ringkonnas 3107, Loode-Venemaal 6471, Lõuna-Venemaal 2484, Volgamaal 2275, Uurali ringkonnas 1577, Siberis 11 409 ning Kaug-Idas 987 inimest. Ringkondades saab välja tuua rohkemate eestlastega haldusüksusi. Kesk-Venemaal olid nendeks Moskva linn (1247), Moskva oblast (461) ja Tveri oblast (443), Loode-Venemaal Peterburi linn (2271), Leningradi oblast (1411) ja Pihkva oblast (1294), Lõuna-Venemaal Krasnodari krai (1138), Stavropoli krai (472) ja Rostovi oblast (264), Volgamaal Samaara oblast (403), Uljanovski oblast (319) ja Baškortostani vabariik (301), Uurali ringkonnas Tjumeni oblast (584), Tšeljabinski oblast (504) ja Sverdlovski oblast (438), Siberis Krasnojarski krai (4111), Omski oblast (3025), Novosibirski oblast (1399), Kemerovo oblast (858), Tomski oblast (751) ja Altai krai (420) ning Kaug-Idas Primorje krai (413) ja Habarovski krai (159)[1] .

Eestlaste arvu märgatav vähenemine Venemaal järgnenud aastakümneil (1939–2002) kajastab nii eestlaste (tagasi)rännet Eestisse kui ka nende keelelist assimilatsiooni. 1926. a oli Venemaa eestlaste emakeelsus 89%, 1989. aastal 43% ja 2002. aastal veel ligikaudu 30%. Aastail 1940–1989 asus NSV Liidust Eestisse elama vähemalt 52 000–54 000 eestlast (Kulu 1997: 233-234) ning 1989. a rahvaloendusel registreeriti ühtekokku 38 538 eestlast, kes olid sündinud Eestist ida pool (Kulu 1992: 46–48). Eesti taasiseseisvumisest alates on tagasiränne olnud märkimisväärne 1990. aastail Abhaasiast, mujalt on see olnud vähene.

Niisiis, eesti asundused Venemaal eristuvad eesti kogukondadest teistes riikides. Sinna on eestlasi jätkunud rohkem kui mujale – eesti külasid on rajatud Peipsi järvest kuni Jaapani mereni – ja Venemaal elab kõige arvukam eestlaskond tänini. Vanemates asundustes annavad tooni neljas ja viies põlvkond, nooremates külades teine, kolmas ja neljas põlvkond.

Eestlastest on saanud Venemaa eestlased[2] seega mitmel moel. Nende seas on:

---

[1] Nime all *eestlane-setu*, keda siinkohal pole ringkonniti välja toodud, oli registreeritud 172 inimest Pihkva oblastis, järgnesid Krasnojarski krai (7), Peterburi (5), Moskva (3), Leningradi oblast (2) jt.

2 *Venemaa* all on siinkohal mõeldud kogu endist Vene impeeriumi, st lisaks Euroopa-Venemaale, Siberile ja Kaug-Idale on selle mõiste alla mahutatud ka Krimm, Kaukaasia ja isegi ajutised Türgi alad. Katusnimetuse *Venemaa eestlased* all ja kõrval eksisteerivad Krimmi, Siberi jt eestlased.

1) põlised, ent Venemaa haldusalasse sattunud (nagu ka nt setud, vepslased jpt),
2) Eesti alalt Venemaa poolele pagenud,
3) Venemaale sõjavangi viidud,
4) väljasaadetud süüalused (pms 19. sajandil) ning
5) vabatahtlikud väljarändajad 19. saj teisel poolel – 20. sajandi algul.

2. Akulturatsioon

Öeldakse, et oma vaimusilmas otsivad väljarändajad kodumaastikku ka võõrsil. Venemaa eestlaste asupaikade võrdlus Eestiga ei näi seda kinnitavat, sest eesti külasid on rajatud küll mussoonkliimaga Jaapani mere ääres Ussuurimaal, küll subtroopilises Krimmis, nii Siberi taiga- kui ka stepivööndis, aga ka Sajaanide, Altai ja Kaukasuse mäestiku piirkonnas. Talupoegadena taotleti eelkõige oma maalappi ja harilikult saadeti maakuulajad ette sihtkoha elutingimusi hindama, enne kui teele asuti. Kui väljapakutud krunt sobis (või tagasiteed enam polnudki), seati end aegamööda sisse.

Uute oludega kohanemine oli eluliselt vajalik kõigil ümberasunuil ning tähendas paljude uute kultuurielementide omaksvõtmist. Algul talitati, nagu kodus elatud – talud panid aluse hajakülale, eluhooned ehitati sellised (nt kelpkatusega) nagu endises kodukohas, leivaviljana eelistati rukist, põhitööloom oli hobune, kartulid pandi vakku, sõnnik veeti põllule jne. Paljud vajalikud tööriistadki olid Eestist kaasa võetud (nt adrad, vokid, kraasid). Teine lugu oli linnadesse, eelkõige Peterburisse väljarännanutega, kes vajasid palgatööd (olgu töölise, käsitöölise, majateenija vm ametis). Nendel tuli kohastuda linliku elulaadiga internatsionaalses ning tiheasustatud keskkonnas. Tööja elukoht tähendasid kokkupuutumist paljude seninägemata kultuuriilmingutega ning tingisid harilikult vene ja/või saksa keele oskuse (vajaduse). Ametioskused ja -keel omandati sageli uues ametikohas töö käigus.

Ajapikku kohaneti kliimaolude ja taimestikuga, sobitati nende järgi riietust, eluhooneid ning söögisedelit. Kodumaaga võrreldes teistmoodi olevast meeldis kõige rohkem viljakas ilma kivideta (must)mullamaa. Katsetades õppisid ja kogusid uusasukad kogemusi, ent kohanemisel oli kasulik arvestada kohalike rahvaste elulaadi ja kus võimalik, nendega suhelda. Näiteks Liivikülas Ussuurimaal sai peagi selgeks, et mäekünkale, sopkale raadatud põllul viisid mussoonvihmad endaga nii külvatud seemnevilja kui kogu mulla. Vilunud põldurid ning kalurid olid aga kohalikud hiinlased,

kellest eeskuju võeti. Nii käis see mujalgi. Kohalike rahvaste kogemusi järgides õpiti näiteks Kaukaasias kasvatama viina- ja viigimarju, karjatama mägedes kariloomi, koguma Siberis seedripähkleid, küttima taigas karusloomi, valmistama talveks koeranahkseid kasukaid, püüdma kala Musta ning Jaapani mere rannavetes. Aineline akulturatsioon toimus üsna kiiresti.

Mida aeg edasi, seda enam hakkasid ümberasunud eestlased muutuma oma elukoha nägu. Üle võeti kohalikku tüüpi hooned ja nende asetus krundil. Järgmised põlvkonnad ei imestanud, et teravilja peksti välitingimustes, sest seda polnud vaja kuivatada nagu Eestis, ja et leib tähendas (üksnes) valget nisuleiba. Lehmi võis pidada varjualuses ka talvepakasega ning kartulit panna mulda labidaga. Kui sõnnik ei läinud põllurammuks, siis kõlbas see peenardele (arbuusidele, melonitele), veeti jõkke või kulus ehitusmaterjaliks, kui nisupõhku ei vajatud loomadele allapanuks ega söödaks, võis seda ka põletada. Hobuste asemel kasutati põllutööloomana ka härgi, peale lammaste kraasiti nn villakoeri ja kooti nende alusvillast salle-sokke-kindaid. Nii need kui paljud muudki kunagistele ümberasujatele silma torganud uudsused said osaks hilisemate põlvkondade elulaadist. Omaksvõetud kohalik elulaad avaldus selgesti nii nende eluhoonete, tegevusalade ja töökultuuri, nii riietuse, toidu kui ka tavade kaudu.

Kohalike rahvaste ja teiste sisserännanutega suhtlemine ning kultuuriline kohastumine on eestlastel toimunud peaasjalikult vene keele vahendusel kogu omaaegse Vene keisririigi aladel (keelekontaktidest vt allpool).

3. Haridus-, usu- ja kultuurielu

3.1. Haridus. Eestikeelne haridus on olnud sageli seotud luterliku usutunnistusega, mille kohaselt pidi täiskasvanud inimene olema kirjaoskaja ning ilma leerikooli läbimata ei saanud abielludagi. Vanemates asundustes olid haridusasjad pastori korraldada ja köster oli ühtlasi koolmeister. Ka nooremates külades hakati kooliga seotud küsimusi lahendama niipea, kui esmased kohanemisraskused olid ületatud. Seni õpetati lapsi kodus. Eestist väljarännanutel oli rahvusliku eneseteadvuse kõrval kaasas kindel teadmine hariduse tähtsusest. Peeti loomulikuks, et lapsed õpivad oma keeles ning kannavad edasi nii keelt kui traditsioone.

Igasse külasse kooli ei loodud ega olnud ka enamik koole eestikeelsed. 1918. aastal oli August Nigolil Venemaa 318 eesti asunduse puhul andmeid 130 eesti kooli kohta. Kõige paremini oli hariduselu korraldatud Kaukaa-

sias, Krimmis, Samaara, Peterburi ja Simbirski kubermangus. Suuremates ja jõukamates külades töötas Eestist palgatud kooliõpetaja. Enamik asunduste koolidest oli vallakooli tüüpi, kooli juures asus raamatukogu ja tegutses laulukoor. Õppetöös kasutati peamiselt kodumaalt toodud õpikuid (Valmis 1997: 11-12). Varmad oldi oma koole asutama linnades, kus eestlasi rohkem ja kompaktsemalt (Peterburi, Kroonlinn, Oudova, Jamburg, Pihkva, Vladivostok jt). Peterburi linnas näiteks rajati Jaani koguduse vene õppekeelega kool juba 1843. aastal, 1917. aastal oli seal aga oma *kirikukool 7 õpejõuga*, *hariduseselts*, *kes 7 algkooli ülewal peab* /../ [ja] *3 üliõpilaste ühisust* (A. Nigol 1918: 14; Pullat 2004: 78).

Enamlaste võimulepääs tähendas ümberkorraldusi ka haridussüsteemis. 1918. aastal pandi Nõukogude Venemaal alus kaheastmelistele töökoolidele (5 + 4 a), kus õppetöö oli ühendatud tootva tööga. 1921. a moodustati nende asemel 7-klassilised põhikoolid (4 + 3 a). Kohustusliku 4-klassilise alghariduse nõue kehtestati 1931/32. õppeaastast ja 1934. aastaks kujundati NSV Liidus välja ühtne süsteem: 4-klassiline algkool, 7-klassiline mittetäielik keskkool ning 10-klassiline keskkool (Valmis 1997: 16–18).

Eesti koolide õpetajaid valmistati ette Leningradis Eesti Pedagoogilises Tehnikumis ja Pedagoogilise Instituudi eesti osakonnas (a-st 1932 Vähemusrahvuste Pedagoogiline Instituut). Õpetajate järele oli väga suur nõudmine. Kasvava nõudluse kõrval mõjutas Eestile lähemaid piirkondi ka opteerumine (nt Leningradi oblasti eesti koolide 80 pedagoogist jäi paigale vaid 4). Tehnikumi õppurkonna suurendamiseks organiseeriti 1929. aastal ettevalmistuskursused. 1926. aastal tegutses NSV Liidus I astme eesti koole 154, kus õppis 4887 õpilast ja 205 õpetajat. 1936. aastal õppis NSV Liidus eesti õppekeelega 90 algkoolis 3050 õpilast, 13 mittetäielikus keskkoolis 539 ja ühes keskkoolis (Leningradis) 120 õpilast (Valmis 1997: 18).

1936. aastal lõpetati vastuvõtt Pedagoogilise instituudi vähemusrahvuste osakonda ja järgmisel, 1937. aastal eesti koolid suleti või muudeti vene õppekeelega koolideks. Paljudes kohtades kaasnesid sellega õpetajate represseerimine (st hukkamine) ja eesti trükisõna massiline hävitamine. Väljaspool Eestit säilis pärast sõda eesti keeles õpetamine üksnes Salme ja Sulevi külas Abhaasias (Gruusias) ning Petseris. Katsed mujal eesti keelt õpetada (nt 1940ndail Tomski oblastis Vambola külas, 1950. aastail Gruusias Estonka külas) jäid lühiajalisteks.

Pärast NSV Liidu kokkuvarisemist (1991) on eesti keele õpe uuesti elule äratatud ja võimalik. Vene Föderatsioonis õpetatakse eesti keelt Petseri Lingvistilises Gümnaasiumis (a-ni 2005 eesti õppekeelega Petseri II keskkool),

Punase Lageda (Krasnodari krai), Kaseküla (Tomski oblast) ja Ülem-Suetuki (Krasnojarski krai) põhikoolis; pühapäevakool või eesti seltsi keelekursused tegutsevad Peterburis, Moskvas, Tšerepovetsis ja Krasnojarskis (a-st 1991). Ukrainas toimub eesti keele õpe Aleksandrovka keskkoolis Krimmis. Õppekavade ja -kirjandusega varustatakse koole Eestist haridusministeeriumi kaudu. Eestist saadetud (ja palgatud) õpetaja töötab Abhaasias Salme keskkoolis (a-st 1996), Siberis Ülem-Suetuki põhikoolis (a-st 2000), Petseri Lingvistilises Gümnaasiumis ning Krimmis Aleksandrovka keskkoolis (a-st 2002).

3.2. Usutunnistus. Oma usuelu võõrsil toetab nii emakeelt kui rahvuslikku identiteeti, sest kogu inimese elutee on olnud suurel määral seotud usukommetega (ristsed, leer, laulatus, varrud, matused, aga ka kalendritähtpäevad). Vanemate Siberi asunduste puhul ühendas luteri usk eestlasi teiste luterlaste, st lätlaste, soomlaste ja sakslastega. Esiotsa elasid väljasaadetud segakülades, kuni 1860. aastail rajati rahvuseti asundusi. Segakülas elasid eri rahvusrühmad oma "otsas" või tänavas, usuerinevus tähendas ühtlasi eraldi matusemaad. Alati polnudki tegu mitme rahvusega. Ka näiteks Liivikülas elasid luterlastest hiidlased *Köpu otsas*, eraldi õigeusku saarlastest ja muhulastest. Õigeusklikud setud rajasid aga oma külad kohe teistest (lõuna)eestlastest eraldi, usuerinevusi toetas ka erinev murdekeel.

Vanemates kirikuga asundustes (nt Virukülas, Ülem-Suetukis) oli pastor küla liider, kes kandis hoolt ka kõlblus- ja karskusküsimuste eest. Hiljem rajatud külades enamasti kiriku ehitamiseni ei jõutud, seal tegutsesid palvemajad ning kogudusi külastas rändpastor. Kui lähikonnas oli vene kirikuid, käidi parema puudusel seal.

Keskne koht oli kirikul ka linnas. Eestlaste tähtsaimas keskuses Peterburis moodustati Jaani kogudus juba 1787. aastal ning 1860. aastal valmis Jaani kirik. Pastorina on seal tegutsenud Jakob Hurt, Rudolf Kallas, Villem Reiman, organistina Rudolf Tobias, Mihkel Lüdig, Johannes Kappel jt (Pullat 2004: 74-75). Oma kirik oli Peterburi kubermangus veel kümmekonnal eesti kogudusel (A. Nigol 1918: 14–24), kus töötasid Eestis ettevalmistuse saanud vaimulikud. Väiksemal kogudusel oli sageli otstarbekam kirikut teistega jagada, nii peeti eestikeelseid jumalateenistusi Kroonlinnas (sh Matthias Johann Eisen aastail 1888–1912), Gattšinas, Samaaras, Vologdas, Omskis, Tobolskis, Tomskis, Kanskis, Krasnojarskis, Irkutskis jm (A. Nigol 1918: 30–37).

Venemaa eestlaste usuelu ei ole saanud järgida oma loomulikku arengut, sest kommunistlikus riigis olid usuelu ja vaimulikud vaenatud ning võitlevate ateistide mõnitada. 1920. aastail sunniti luteri pastorid riigist lahkuma

ja õigeusu vaimulikud oma ametist loobuma, 1930. aastail muudeti kirikud klubideks, võimlateks või ladudeks. Lapseristimine oli karistatav, pulmad keelatud ja abielusõrmuse kandmine põlustatud kui buržuilik eputamine. Võitlevad ateistid üritasid isegi 6-päevast kalendrinädalat juurutada, et pühapäeva nimest (vn *воскресенье*) kui igandist lahti saada. Neis tingimustes on eestlaste usuelu olnud üllatavalt visa ja vastupidav. Vanimatel generatsioonidel on usk elu oluline komponent tänini, seda nimetatakse *eesti usuks*. Ikka on jätkunud inimesi, kes on (salaja) lapsi ristinud ja lahkunuid matnud, ja vaimulikku kirjasõna (millest valitseb küll suur puudus). Alates 1990. aastaist on usukogudustel olnud taas võimalik oma tegevust legaliseerida ning jätkata (ka EELK misjonikeskuse toel). Kirikuhooneid ja palvemaju üldjuhul taastatud ei ole, siiski on uuesti sisse õnnistatud (1990) ja taastatud Ülem-Suetuki kirik. Praegune suurprojekt, Peterburi Jaani kirikuhoone, on kavas ennistatuna avada 24. veebruaril 2011.

Tänapäeval kuuluvad idadiasporaa kogudustest EELK koosseisu Petseri, Ülem-Suetuki ning Jaani kiriku kogudus Peterburis. Kogudusi külastab pastor Eestist 1-2 korda aastas. Eestlasi teenitakse emakeeles ka Moskvas. Ent usuline kuuluvus ei tähenda enam tingimata luterlust või vene õigeusku, näiteks Kaukaasia eestlastest on 1990. aastail saanud paptistid, osa Uljanovski oblasti eestlasi kuulub vabakogudusse.

3.3. Kultuur. Nii linnades kui ka suuremates asundustes, kus eestlased on elanud oma kogukonnana, moodustasid kool, kirik ja (rahva)kultuur eesti keele alusel ühtse koosluse, mis soodustas rahvusliku identiteedi püsi võõrsil ning tähendas sümboolset sidet kodumaaga. Paljud asunike rajatud eesti seltsid olid haridusseltsid, mille kaudu peeti ülal oma kooli. Seltsi- ja koolieluga oli lahutamatult seotud isetegevus (laulukoorid, pilli- ja näitemäng).

Venemaa eestlaste omakeelne kultuuritegevus elas nii maal kui ka linnades. Pealinnas Peterburis moodustas esialgu selle keskme Jaani kirik, mille ümber kultuurielu koondus. Juba 1866. a toimus seal suur eestikeelne kirikukontsert. 1870. aastail hakkas tekkima ka kirikuvälist seltsielu, esiti sakslaste Palme ruumes (1873. a esitati seal Karl August Hermanni seatud näidend "Linnas ja maal"). 1880. aastal pani St.-Peterburgi Eesti Heategev Selts aluse eesti seltsidele ning 1917. aastaks tegutses Peterburis juba vähemalt 21 eesti seltsi (Raag 1998: 26-27). Venemaal ilmus nii eestikeelseid raamatuid kui ka ajalehti (Peterburi Teataja, Kaukaasia Eesti Asunduste Teataja, Siberi Asunik jt). Paljudes (maa)kohtades tekkisid põllumeeste-, tuletõrje- ja heategevusseltsid, laenu- ja hoiukassad ning raamatukogud (Raag 1998: 29-30).

Et eestlaste arv Venemaal suurenes, tekkis vajadus ühisürituste järele. 1910. aastal toimus Peterburis asunike üldkongress. 1912. aastal peeti Narvas asunduste laulupidu, millest võttis osa 55 sega- ja pasunakoori ning 4 lastekoori Venemaalt, Kaukaasiast ja Krimmist. Neile lisandus arvukalt laulukoore ka Eestist. Piirkondlike üritustena toimusid näiteks Samaara asunduste 50. aastapäeva tähistamine 1911. aastal ning Suhhumi asunduste 35. aastapäeva pidustused 1914. aastal (Ström, Jõesaar 2000: 118, 120). Pärast pikki sõja-aastaid korraldati Siberis 1924. aastal Mariinski eestlaste laulupidu (Maamägi 1980: 123).

Omakeelsed institutsioonid ja publikatsioonid ning avatud kultuurielu on etnilisele vähemustele eriti tähtsad, eesti kultuurielu jätkus ka nõukogude võimu aegsel Venemaal. 1920. aastal oli näiteks ajalehel Siberi Tööline tiraaž 4000 ja Töölise Kalendril 30 000 eksemplari. Populaarsed olid Petrogradis/Leningradis ja Novonikolajevskis/Novosibirskis ilmuvad Edasi, Siberi Teataja (a-st 1930 Kommunaar) ning selle kirjanduslisa Uus Küla. Eesti väljaannetele tegid kaastööd paljud maakirjasaatjad. Ajakirjades Noored Kommunaarid, Oras, Leegid, Kommunismi Teel ja Uus Küla avaldasid oma töid luuletajad Ain Rannaleet (Rudolf Laurent), Arno Kevade (Juhan Hurt), Kusta Ükspere (August Lukin), prosaistid Valter Juhkum, Karl Trein jpt. Seal esinesid ka sellised autorid, nagu Eduard Päll (pseudonüüm Hugo Angervaks), Anton Nõmm (Ants Põldur) ja Felix Kotta, keda paljud õpilased ja vanemad teadsid kui oma kooliõpetajaid.

1922. aastal loodi Petrogradis Eestis Kirjastuse Ühisus ja tööle hakkas kirjastus Külvaja. Leningradist kujunes eesti kirjanduse ning tõlketeoste väljaandmise peamine keskus. Aastail 1918–1937 ilmus NSV Liidus üldse 1037 eestikeelset raamatut või brošüüri, sh 120 ilukirjanduslikku trükist. (EKA IV: 447-448)

Pärast riiklikke vaenamisi ning 1937. aasta kollapsit ei olnud oma avalik kultuurielu enam võimalik, rahvalikke tähtpäevi veel tähistati ja "eesti usku" järgiti, ent salahilju. Hiljem, 1950.-1960. aastail tärkas taas kunstiline isetegevus (puhkpilli- ja laulukoorid). NSV Liidu kultuuripoliitika deviisi "vormilt rahvuslik, sisult sotsialistlik" huvides korraldati taidlusülevaatusi, kus eesti taidlejad on olnud väga hinnatud, Ülem-Suetuki külas tegutseb puhkpilliorkester tänini. Rahvuslikku kultuurielu oli võimalik viljeleda internatsionaalse nõukogude kultuurielu raames. Neis raames hakkasid entusiastid 1980. aastail looma koduloomuuseume (nt Liivikülas, Kasekülas, Zolotaja Nivas jm), kus etnograafiliste esemete kõrval eksponeeriti ka küla ajalooga seotud dokumente ja fotosid. Punase Lageda külas Kaukaasias, kus kirja-

nik A. H. Tammsaare viibis 1912. aastal tervist parandamas, avati tema majamuuseum 1988. aastal. Üleliidulise levikuga Eesti filmid ja muusika (sh heliplaadid) jõudsid ka Venemaa eestlasteni, ka nende seas olid populaarsed Anne Veski, Jaak Joala või ansambel Apelsin. Otseselt Eestiga on kultuurikontaktid olnud siiski ebapiisavad (juba keelebarjääri tõttu tänapäeva eesti kirjakeele suhtes), suur osa eestlasi orienteerus vene kultuurile (vastavalt haridusele ja võimalustele).

1990. aastaist alates on side Eestiga muutunud nähtavamaks ja eluliselt olulisemaks. Eesti-poolne toetus kulub ära nii seltsidele kui ka kultuuritegevusele (pillid, rahvariided, kirjandus, sõidutoetused jms). Ajaleht Peterburi Teataja (1908–1918) ilmub taas a-st 1999 (nüüd juba Venemaa eesti seltside häälekandjana), ajaleht Krimmi eestlased ilmub a-st 2004. Krimmi eestlaste materjalidega sisustati 2001. aastal tuba Simferoopoli etnograafiamuuseumi püsiekspositsioonis, Aleksandrovka külas on sisustatud eesti talu (Estonski hutor).

4. Vanemad generatsioonid. Eesti keele seisund ja staatus

Juba 1918. aastast pärineb teade, et Siberi eestlaste 3., 4. ja isegi 5. põlv on emakeele puhtana alal hoidnud ja neid tuuakse eeskujuks Peterburi eestlastele (A. Nigol 1918: 39). Ka 1980. aastail võis tõdeda, et Omski oblasti ja Krasnojarski krai vanemates asundustes on elujõus asunike 4. ja 5. põlvkond. Et siirdlased on oma keele võõrsil nii kaua säilitanud, on üsnagi ebaharilik, enamasti omandab 2. põlvkond uue asukohamaa keele ning 3. sugupõlv läheb sellele üle. Siberi eestlaste puhul see seaduspära alati ei kehti ning sellele võib leida mitu põhjust: Siberi elanikkonna etniline heterogeensus, eestlaste paiksus, piisav kompaktsus ja oma kogukonna tunnetus, elav kultuurielu ning ulatuslik akulturatsioon emakeele baasil.

Eesti keel kui kirjakeel oli käibel kirikus, koolis, seltsielus ja trükisõnas. Asundustes tegutsesid enamasti omad ameti- ja meistrimehed (v.a arst, jurist, politseinik jms) ja nendes valdkondades oli eesti keel aktiivselt kasutusel. Emakeeles suheldi teiste asunduste ja kodumaaga. Ametlikku asjaajamisse (dokumentatsioon, kirjavahetus) eesti keel ei kuulunud.

Artiklis kasutatud keelematerjal on kogutud valdavalt 1980.-1990. aastail Kaukaasiast, Siberist, Kaug-Idast ja Sise-Venemaalt ning annab ettekujutuse sealsete asunduste keelekasutusest 20. sajandi vältel. Vanemateks

generatsioonideks võimaldas materjal arvestada aastail 1890–1910 ja 1911–1930 sündinud keelejuhte, st neid, kel oli olnud võimalik käia vähemalt aasta eesti koolis. Nooremate generatsioonide all on silmas peetud aastail 1931–1950, 1951–1970 ja pärast 1971. aastat sündinuid.

4.1. Murdetaust. Üldise seaduspärana tuleb esile tuua tõik, et Siberi vanemates asundustes kõneldavat keelekuju Eestis ei kuule. Eesti eri paikadest väljasaadetute idiolektidest on nende külades kujunenud aja jooksul põhjaeestiline ühiskeel, milles leidub üheskoos eesti eri murdejooni. Et sealne eesti keel on levinud juba 4.-5. sugupõlve ja kaugemalegi, võime rääkida omaette siberieesti keelekujust. Üldiselt annavad selles tooni põhjaeesti lääne- ja keskmurde jooned, ent leidub neidki, mis on Eestis levinud kirderanniku- või idamurdes või ulatuvad lõunaeesti murretessegi. Nooremates külades, mille asunikud pärinesid kompaktsemalt alalt, on nende asukate lähtemurre säilinud enam-vähem samasuguse keelepõhjana ka tänapäeval.

Iseloomulikest häälduslikest mainitagu pikkade keskkõrgete vokaalide diftongistumist (*pienar* 'peenar', *iesti* 'eesti', (läks) *`Iesti* 'Eestisse', *õerub* 'hõõrub', *`süema* 'sööma', *suo* 'soo'), *v* kadu silbipiirilt (*tüi* 'tüvi', *tui* 'tuvi', *küli* 'külv', *tali* 'talv') ja konsonantühendi lihtsustumist (*val´ts* : *val´si*, *kõrts* : *kõrsu*). Sõna algul *h*-d ei hääldata (*irmus `aigus*), *j*-i järel saab *a*-st *ä* (*jägu* 'jagu', *jänu* 'janu'). Põhjaeesti murretes üldisi diftonge *oa ~ ua* või *eä* (< *aa*, *ää*) siin tavaliselt ei kuule.

Morfoloogiajoontest on tunnuslikud *e*- ning *a*-mitmuse vormid (*`jalge*, *`silme*; *`tähta* 'tähti', *`kur´ka* 'kurke'), lühike illatiiv (*suga* : *sukka*, *kruga* : *krukka*), tugevas astmes inessiiv (*`riikis*, *`metsas*) ning tugevaastmeline elatiiv (*`riikist* 'riigist', *`metsast*), mis esineb kohati ka saarte murdes. Imperfekti 3. pöördes esineb (*s*)*ivad*-lõppu (*tegivad*, *`män´gisivad* 'mängisid') nii üldiselt, et *va*-d leidub isegi täis- ja enneminevikus (*on teinuvad*, *olid `män´ginuvad*). Komparatiivi tunnus on *-mb* (*kavvemb* 'kauem', *enamb*), kaudne kõneviis esineb *ma*-infitiivi kujul (*ta olema `aige* 'olevat haige'). Adverbidest äratavad tähelepanu *ni*-lõpulised *kaheni* 'kahekesi', *kolmeni* 'kolmekesi', *`mitmeni* 'mitmekesi', *uopini* 'hoopiski'. Võimalik, et nende eeskujuvormideks on terminatiivsed adverbid, nagu *koguni* või *üksipäini*.

Asunike tavaleksikas esineb sõnavara, mida pole eesti murretest registreeritud või mille levik on väga piiratud, näiteks *eritselt* 'eraldi', *ilg-alasti* 'ihualasti', *körnik* 'vilets, lahja loom; kõhn laps', *otsest* 'otse', *pidu-padu kraam* 'kila-kola', *vahlakas* 'valkjas', *`sat´si `anma* '(tugeva vihmahoo puhul)', *`surnurong* 'matuse saatjaskond' jt.

Murdejoonte puhul asunike keeles tuleb kindlasti silmas pidada ka omaaegset kõne- ja kirjakeelt, sest paljud eelpool toodud keelendid olid 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi algul kirjakeeleski üpris igapäevased: diftongistunud pikad vokaalid (*võeras*, *püidma*), *a*-lõpuline mitmuse partitiiv (*mütsa*, *kiva*), sõnaalgulise *h*-ta sõnad (*erned*, *urtsik*), tugevaastmeline inessiiv (*selgas*, *lautas*), lihtmineviku (*s*)*ivad*-lõpp (*lahkusivad*, *võiksivad*) jne. Need jooned hakkasid Eestis taanduma seoses kirjakeele normeerimise ja keeleuuendusliikumisega.

4.2. Kohanimed. Kultuurilise kohastumise juurde kuulub ka ümbritseva (loodus)keskkonna tähistamine oma nimistuga. Ümberasunud eestlased leidsid eest nii põlisrahvaste kui ka vene kohanimesid, nime olid juba ammu saanud suuremad jõed, järved, mäed, kurud, inimasulad ja ühendusteed. Kui rajati uus, oma küla, siis:

a) olemasolevad ümberkaudsed kohanimed võeti kasutusele, kuid

b) mikrotoponüümika nii asundustes kui ka ümbruskonnas tuli endal luua, selliste paikade ristiisaks said eestlased ise.

Suuremad kohanimed olid eestlastele teada juba Eestist (nt *Siber*, *Uural*, *Krimm*, *Samaara*, *Mariinsk*), paikkondlike ehk lokaalsemate toponüümidega tutvusid nad kohapeal, nt *Mahateri* mägi, *Karsi* linn Kaukaasias, *Bulanka* jõgi, *Minussinski* linn, *Karatuzskoje* staniitsa, *Tara* linn Siberis. Kui häälikkoosseis ei valmistanud hääldusraskusi, siis kasutati nimesid originaalilähedasel kujul, kuid sagedamini neid "suupärastati", st lihtsustati, lühendati ja asendati võõrhäälikud (nt *Tompsk* 'Tomsk', *Ladivasto·k* 'Vladivostok', *Irdis* 'Irtõš', *Kibes* 'Kebež', *Minussu* 'Minussinsk', *Karadus* 'Karatuzskoje', *Sus´s* 'Šušenskoje', *Ritskova* 'Rõžkovo').

Vanemate asunduste puhul on silmatorkav, et külanime aluseks on sageli loodusnimi, nt *Ritskova* (< Rõžkovo järv), *Viru-Pulan* (< Bulanka jõgi), *Soeduk ~ Suetuk* (< Suetuki jõgi), *Ooma* (< Omi jõgi), mille aluseks on venekeelne nimekuju. Teise suure rühma moodustavad lähtekoha ja kodukubermangu järgi nimetatud külad (*Estonia, Novo-Estonka, Lifljandija, Liivental* jt, või ka *Baltika*). Seal, kus eri rahvused elasid kõrvu, kasutati külade kohta mitut nimekuju. Omi asunduse *Viruküla* näiteks oli vene keeles (ja ametlikult) *Revel´*, soomlased ütlesid aga *Rääveli* ja lätlased *Rēvele*; kui soomlaste küla oligi ametlikult *Helsingfors*, ütlesid eestlased *Rootsiküla*, nii nagu lätlaste *Rīga* oli eestlaste jaoks *Lätiküla*.

Ka nooremaid asundusi ristiti Eesti- ja Liivimaa nimega (*Estonka*, *Lifljandija ~ Liiviküla*) või maakonna järgi (*Sakala*, *Nurmekund*), August Nigoli loendis leidub 7 Estonia, 6 Lifljandka, 2 Estonka, Viruküla ja Baltika

külanime. Päritolu ja rahvus olid tähiseks, millega endast uues ümbruskonnas märku anda ning end teistest eristada. Palju iseloomulikum oli aga küla nimetamine endise kodukoha järgi nt *Antsla*, *Jurjevi*, *Karula*, *Narva*, *Nursi*, *Räpina* või *Rääbise*. Kui elati segakülas, kandis küla sageli vene nime (nt *Ivanovka* või *Kovaljovo* Omski oblastis). Venekeelne kohanimi võidi saada muulgi põhjusel. Näiteks tahetud uus küla Rõnguks ristida, kuid ametnik küsinud nime tähendust. Et Rõngu mehed osanud seda vaid *rõnga*-sõna kaudu tõlkida, sai külanimeks *Koltsovka*.

Noorematele küladele on iseloomulik veel seegi, et 19. saj lõpus ja 20. saj alguses väljarännanud eestlastel oli seljataga rahvuslik ärkamisaeg. Nende rahvusromantilisi hoiakuid, osalt kirjandusliku tagapõhjaga, peegeldab ka osa tollaseid külanimesid, nt Vambola, Salme, Linda (5 küla) ja Koidula. Mariinski eestlaste Kaseküla kõrval paiknenud Vabaküla oli rahvasuus Morando (rahvaraamatu kangelase röövel Morando Morandini järgi).

Kogu ümberkaudne mikrotoponüümika – mäekesed, metsatukad, väiksemad teed, jõed ja järved – pärineb eestlastelt. Kui maad olid jagatud taludeks (*`saimgas, kuter, kotuss*), kandus omaniku nimi ka tema põldudele, heina-, karjamaale, veskile jne. Viru-Pulanis olid näiteks *Pikk mägi, Männimä suo* ja *Täkukukumägi*, Ülem-Suetukis *Luisumägi*, *Suur suo*, Lilliküläs *Muraski mägi*, Ivanovkas *Riiu suo* jt. Omanike ja kruntide järgi olid Suetukis *Möl´li mägi* ja *Möl´li einama, Tepu jär´v* ja *`ves´ki*, Pulanis *Abe sild, Pooli Mardi `künkad, Jürka al´likas* ja *einama*, Estonkas *Tal´viku `kopli, Munde ainamaa*. Kui majapidamine läks järgmise põlve kätte, ei kadunud vanem põlv nimest otsekohe, vaid võis jääda "uue omaniku esivanemana" nime osaks, nt *Nooritu Kadi Volde põllud, Nooritu Kadi Volde `paskudin* ('karjamaa') või *Madli Van´ka kolk* ('metsatukk').

4.3. Keelekontaktid

Lääne- ja Ida-Siberi vanemates asundustes (kolooniates) on eestlased elanud kõrvuti lätlaste, sakslaste ja soomlastega. Saksa ja läti keelt ei ole täheldatud eesti keelt märgatavalt mõjutanud olevat, sest nähtavasti on suheldud algusest peale eeskätt vene keele vahendusel. Märgatavaid mõjutusi on Siberi eestlaste keelele avaldanud aga sealne soome keel.

4.3.1. Soome keel. Soomlastega suheldi tihedalt nii samas segakülas (Rõžkovo, Ülem-Suetuk) elades kui ka naabritena – Omi asunduses paiknesid eestlaste Virukülaga lähestikku soomlaste Rootsiküla (Helsingfors) ja (ingeri)soomlaste ning isurite Soomeküla (Narva). Suhtlemist oli rohkem küla algusaegadel, kui koguduse- ja koolielu juhiti Helsingist ja soome pas-

tor resideerus Omskis ja/või Ülem Suetukis. Et sugulaskeeled on piisavalt lähedased, siis ei tekkinud tõsisemaid arusaamatusi, seda enam, et soolise disproportsiooni tingimustes abiellusid paljud soome mehed eesti naistega ja läksid üle eesti keelele.

Märgatavad jäljed tihedast suhtlemisest ning keelekontaktidest avalduvad Siberi eestlaste leksikas, kust soome laensõnadena on registreeritud näiteks *iiv* 'pärm' (< hiiva), *karvalauk* '(seen)' (< karvalaukku), *kehnu* 'kehv' (< kehno), *`kerjalane* 'kerjus' (< kerjäläinen), *lõpud* 'ülejäänu(d)' (< loput), *papp* 'õpetaja, pastor' (< pappi), *`patsas* 'post, sammas' (< patsas), *`porsstu*(*b*)*a* 'esik, eeskoda' (< porstua), *sillaalune* 'kelder' (< sillan alus), *tühm* 'rumal' (< tyhmä), *`vaaljas* 'hele' (< vaalea), *vaiga* ~ *`vaika* 'kas või' (< vaikka). Tähelepanuväärne on asjaolu, et peale substantiivide ja adjektiivide on laenatud hulk verbe, näiteks *`kargu minema* 'pakku; peitu' (< mennä karkuun), *keritsema* 'pügama' (< keritä lammasta), *kinama* '(vastu) vaidlema' (< kinata), *kobitama* 'koguma, tallele panema' (< kopittaa), *kugistama* '(sea tapmisest)' (< kukistaa 'lahdata'), *`laadima* 'plaanima, kavatsema' (< laatia), *lörbutama* 'lobisema' (< lörpöttää), *pulistama* 'loba ajama' (< pulistaa), *tabama* 'juhtuma; sattuma' (< tavata). Soome laenud on sobitatud eesti keelesüsteemi.

Lisaks sõnavarale võib soome keele võimalik (kaas)mõju ulatuda Siberi eestlaste häälduse ja grammatikani. Pikkade keskkõrgete vokaalide diftongistumisel, nt *mies* (mees), *`tüöle* (tööle), *`kuotakse* (kootakse), *rõemus* (rõõmus), või sisekaota *nud*-partitsiibi puhul, nt *`andand* (andnud), *`ostand* (ostnud), *`jõudand* (jõudnud) on soome keelel võinud olla (vähemalt) toetav osa. Sama käib ka sporaadilisemate nähtuste kohta, näiteks *mb*-komparatiiv (*suuremb*, *täiemb*), *lle*-allatiiv (*omadelle*, *paremalle*) või *mme*-lõpuline mitmuse 1. pööre (*`kasvasimme*, *`laadisimme*). Nende keelejoonte püsi ning levikuga seoses polegi tagantjärele võimalik üheselt tuvastada, kus lõpeb eesti murdetaust ja kus algab (ingeri)soome mõju.

Siinkohal peab rõhutama, et soome keelekontaktide ja mõju all tuleb arvestada ka ingerisoome ja isuri keelt. Ülem-Suetukis näiteks on meenutatud *akand `suomlasi*, kelle keel oli eestlastele lähem ja arusaadavam kui päris soome keel.

Soome keelest võivad pärineda *`kargu minema*, *`korju `korjama*, *lörbutama*, *`piisama*, *porbutama*, *pulistama*, *`kerjalane*, *tühm*, sest neid sõnu pole registreeritud ei R. E. Nirvi (1971) ega A. Laanesti isuri keele sõnaraamatus (1995). Võimalikud isuri keelest pärinevad sõnad on *kobitama*, *sillaalune*, *silla all*, *`patsas*. Suurem osa võib aga olla pärit emmast-

kummast või mõlemastki keelest, näiteks *iiv*, *keritsema*, *kehnu*, *lõpud*, *katualune*, *pappi*, *tabama*, *vaik*(*ka*). Niisiis võib soome mõjude kohta siberieesti keeles öelda, et seda on mõjutanud nii Ingerimaalt pärit isurite ja ingerisoomlaste kui ka Soomest pärit soomlaste soome keel (lähemalt vt Viikberg 1989, 1998b).

4.3.2. Vene keel. Akulturatsiooniga kaasnevad ohtrad laenud. Eestlaste kultuurilisel kohastumisel on uutes oludes tundma õpitud taimede, loomade, pinnavormide jm nimetused saadud enamasti kas vene keelest või vene keele vahendusel. Et kultuurimõjude ulatust paremini esile tuua, on näiteid laenatud keeleainese kohta esitatud mõisterühmiti, esmalt vanematest (A), seejärel noorematest (B) asundustest.

Loodus

A. *arbus* 'arbuus' (< арбуз), *tinn* 'melon' (< дыня), *kedru* 'seedermänd' (< кедр), *`lisvin* 'lehis' (< лиственница), *pajargas* 'viirpuu' (< боярка), *pihtu* 'nulg' (< пихта), *`taigu* 'taiga' (< таига), *kolk* 'metsatukk põllumaas' (< околок), *nurukas* 'suslik' (< норог 'urg');

B. *`lisvend* 'lehis' (< лиственница), *pihtakuusk* 'nulg' (< пихта), *taik* 'taiga' (< таига), *tepp* 'stepp' (< степь), *mos´ki* 'kihulane' (< мошка), *prundukas* 'vöötorav' (< бурундук), *pobra* 'kobras' (< бобр), *andaa·tur* 'piisamrott, ondatra' (< ондатра).

Toidud, nõud

A. *kalats* 'nisuleib' (< калач), *purdakas* 'läbiaetud piim' (< бурда), *korsik* 'savinõu' (< горшок), *laguska* 'tõrs' (< лагушка), *sel´nits* 'jahumold' (< сельница), *sugunik* 'malmnõu' (< чугунный), *säinik* 'teekann' (< чайник), *`toeska* 'tohust anum' (< туеска);

B. *akroska* 'külm supp' (< окрошка), *hvoorost* 'magus küpsetis' (< хворост), *samagon´n* 'puskar' (< самогон), *säiu* 'tee' (< чай), *läägu* 'piimanõu' (< фляга), *panku* 'plekktoos' (< банка), *ussakas* 'toober, veenõu' (< ушат).

Riietus, jalanõud

A. *kassõ·nka* 'villane (suur)rätt' (< косынка), *mohnakad* 'koeranahksed labakud' (< мохнатые варежки), *pimmid* 'vildid, viltsaapad' (< пимы), *potnik* 'alusvilt' (< потник), *puhh ~ puhk* 'pehme aluskarv, -vill' (< пух), *tohha ~ tohka* 'koeranahkne reisikasukas' (< доха), *undad* 'koeranahksed karvasaapad' (< унты);

B. *puhh* 'pehme aluskarv, -vill' (< пух), *tohha ~ `tohhaa* 'koeranahkne reisikasukas' (< доха), *pimmid* 'vildid, viltsaapad' (< пимы), *untad* 'koeranahksed karvasaapad' (< унты), *slednikud* 'sokipöiad, tallukad' (< следок).

Ehitised, majapidamine

A. *`saimgas ~ saiemgas* ‘asundustalu’ (< заимка), *ispusk*(*a*) ‘onn, väike maja’ (< избушка), *palagan* ‘ulualune heinamaal’ (< балаган), *`patvan* ‘kelder, koobas’ (< подвал), *prigun* ‘karjaõu’ (< пригон), *ovin* ‘rehi’ (< овин), *trubu* ‘korsten, toru’ (< труба), *kos´sakas* ‘aknapiit’ (< оконный косяк);

B. *huter ~ kuuter* ‘(asundus)talu, krunt’ (< хутор), *imka* ‘(jahimehe) onn’ (< заимка), *kos´sakas* ‘aknapiit’ (< оконный косяк), *plaasta* ‘(katuse) mättariba’ (< пласт дерна), *rank* ‘katuse sõrestik’ (< транковка).

Kultuurielementide laenud ei häiri tasakaalu keeles, kui muutused toimuvad pikaajalise kohanemise vältel. Laenunäited osutavad eluvaldkondadele, milles on tulnud oma sõnavara täiendada, selleks et tunda end ümbritseva kultuuri suhtes vabalt, mitte irdkehana. Laenatud on ennekõike substantiive, vasteid uutele mõistetele. Et suhtlemine vene keele abil oli vähene, on verbe laenatud minimaalselt, näiteks *`pominoi·tama* ‘mälestama’ (< помнить) ja *`trääpama* ‘(pidu)sööki valmistama’ (< стряпать).

Laenud on hästi mugandatud eesti keele häälikusüsteemi. Fonoloogilise adaptatsiooni põhiprotsessiks on võõrfoneemide asendamine oma keele foneemidega, st artikulatsioonilt lähimate häälikutega omast häälikusüsteemist. Et sibilandid *z*, *ž*, *š*, afrikaat *tš*, velaar-palataalne *h* [*x*], *f* jmt häälikud pole eesti keelele iseloomulikud, siis on need asendatud:

/ z / > / s / – *arbus, `saimgas, Karadus*
/ ž / > / s / – *siisik, `toorus*
/ š / > / s / – *korsik, laguska*
/ tš / > / s / – *sugunik, säiu*
/ tš / > / ts / – *kalats, Kalatsik*
/ x / > / k / – *kuter, arek*
/ f / > / p / – *plääg u*
/ f / > / h / – *Vassii·luhka*

Ka sõnaalgulised leenisklusiilid on asendatud fortisklusiilidega:

/ b / > / p / – *pobra, pasar*
/ d / > / t / – *tohha, tinn*
/ g / > / k / – *korsik*

Laenatud sõnadel on lihtsustunud sõnaalguline konsonantühend (*plääg u*, *`trääpama*), kuid enamasti on sõna algusse jäänudki üks konsonant (*lääg u*, *säinik*). Laensõna on allutatud oma keele fonoloogilistele reeglitele, pea-

rõhk on üldiselt nihkunud 1. silbile nagu eesti keeles iseloomulik (nt *arbus*, *pajargas*, *`pil´menid*, *soolanits*). Nii mõnigi sõna oli ilmselt teada juba Eestist (*uulits*, *kassakad*, *tür´mu*, *voolos´t*), mõned sobisid eestlaste suhu ilma mugandamatagi (*tokk*, *susla*), kuid enamik tuli adapteerida. Sõnad on lühenenud ja häälikuliselt lihtsustunud (*kolk*, *`lisvin*, *vääs*), järgsilbis on *o* asendunud *u*-ga (*nurukas*), on toimunud häälikumuutused *ju* > (*j*)*ü* (*`Jürjev*, *tür´mu*), *ja* > *jä* ~ *ää* (*Järmakova*, *pläägu*) jm.

Siiski pole kõiki laensõnu oma keelesüsteemi üksnes sulandatud, vaid nende kaudu on saanud mõjutusi ka eestlaste keel ise. Juba vanade saksa laenudega ilmus eesti keelde sõnaalgulisi konsonantühendeid (nt *pruut*, *proua*, *triip*) ning vene laenud on Siberi eestlaste keeles selliseid näiteid rohkendanud (*prossa*, *trubu*, *plaasta*, *prigun*, *pläääga*, *prundukas* jt). Ilmneb muidki vene keele mõjustusi, näiteks pearõhu esinemine järgsilpides (*kassõ·nka*, *`andaa·tur*, *akro·ska*), *o* esinemus järgsilbis (*vorog*) jms.

4.3.3. Teised, kohalikud keeled. Omaaegse Vene impeeriumi piires leidub hulk rahvaid, kelle aladele riigi asustuspoliitika eestlasi suunas. Eventuaalseid keelekontakte kohalike rahvastega saab jälgida mitme piirkonna puhul (Kaukaasia, Krimm, Volgamaa, Siber, Kaug-Ida) nii ajalooandmete kui ka sealsetelt eestlastelt kogutud keelematerjali alusel. Nagu eespool ilmnenudki, on eesti asunike akulturatsioon ja suhtlemine teiste mittevene rahvastega (põlisrahvaste *resp*. kohalike rahvastega) toimunud vene keele baasil (*excl*. Karsi eestlased nende Türgi-perioodil aastast 1921), hoolimata sellest, et igas piirkonnas oli nii mõnigi eestlane omandanud ka kohaliku keele oskuse (nt armeenia, türgi, kurdi, krimmitatari, hiina, korea).

Krimmi eestlaste keelde on krimmitatarlaste kohanimedest jõudnud nt *Aktatši-Kijat* (vrd türgi *aq* ‘valge’ + *taš* ‘võlv, kaar’ + *kaya* ‘kalju’), *Utškuju-Tarhan* (vrd *ucqar* ‘ääre-, piirimaa’ + *tarqan* ‘valdaja, valitseja’). Paar sõnalaenu kajastab sealset eluolu, nt *jaila* ‘suvine karjamaa’ (< krimmitatari *jaila* ‘suvekarjamaa Krimmi mägedes’, vrd türgi *yaylak* ‘aas, niit’) ja *mažaara* ‘töövanker’ (< krimmitatari *macara* ‘pikk veovanker Krimmis ning Põhja-Kaukaasias’, vrd aseri *macara* ‘vanker’).

Kaukaasia eestlaste keelekasutusest on registreeritud kohalike abhaasiadõgee rahvaste (sh apsuate ja lesgide) kohanimesid, nt *Kodori*, *Msõmta*, *Psou* jõgi või *Mahateri* mägi, ja olustikulist sõnavara, nt *lavass* ‘leib’ (vrd türgi *lavaş* ‘leib, lavašš’), *baklažaan* ‘köögivili’ (vrd türgi *patlıcan* < pärsia *bādlijān*/*bādingān*), *matsaar* ‘kääritamata viinamarjamahl’ (vrd türgi *macar* ‘noor vein’), *matsooni* ‘hapendatud piim’ (grusiinidel, armeenlastel). Suhtlemisest sinna siirdunud grusiinide, armeenlaste, megrelite ja kreeklas-

tega annavad tunnistust nende eestipärased nimetused *krusin*, *`ärmen*, *`mingrel*, *kreek*.

Karsi maakonda 1886. a rajatud Uus-Estonia asundus (alates 1921 Karacaören) oli kõige lõunapoolsem eesti asundus. Sealseist kohanimedest mainitagu *Kars* (linn) (vrd gruusia *kars* 'värav'), *Karacaören* (küla) (< türgi *kara* 'must' + *ören* 'varemed'), *Sarõkamõš* (mets) (< türgi *sarı* 'kollane' + *qamış* 'pilliroog'). Türgi arvukaid sõnalaene esindavad nt *airaan* 'hapupiim, keefir' (< *ajran* 'veega segatud hapupiim'), *raki* (< *rakı* 'viinamarjaviin'), *tändur* (< *tandır* 'leivaahi'), *käur* 'gjaur, uskmatu' (< *geyri* 'teistsugune, teine'), *muhtar* (< *muhtar* 'külavanem'), *müdür* (< *müdır* 'direktor, juhataja'), *rüšvet* 'altkäemaks' (< *rüşvet* 'luba, lubamine'), *äsker* (< *asker* 'sõdur') jt (lähemalt vt Roos 1975: 100–104).

Siberi eestlaste naabrid olid *tatarid* ('tatarlased'), eemal elasid ebamäärased *kirgissed* (st turgi rahvad) ja *isašnad* (st obiugrilased). Kohanimedest mainitagu nt *Karatuz* (staniitsa) (vrd tatari *kara* 'must' + *toz* 'tolm') ja *Amõla*, *Mana* või *Tara*, *Tšulõm*, *Ui* (jõed). Nappidest otsekontaktidest kõneleb laensõnade vähesus, ka *sabantui*-sõna tatarlaste peo kohta (< *sabantui* 'kevadiste põllutööde lõpetamise püha', vrd *saban* 'ader' + *tui* 'pidu') võib olla laenatud pigem vene keele vahendusel. Otsekontaktide jälgi korealaste ja hiinlastega (*hodja* ~ *kodja*, *mandsu*) leidub seevastu Kaug-Idas Primorje krai eestlaste keeles. Hiina keelest pärit loodusobjektide nimedest mainitagu nt *Setuhe*, *Maihe* (jõed) (< *he* 'jõgi'); *Kangauz*, *Vampauši* (lahed); *Dzin Kuši* 'Suure kivi laht' (< *ši* 'laht'); *Hangan* (poolsaar). Olustikulisest sõnavarast pärinevad hiina keelest nt *fanza* 'fansa, (elu)maja', *kailaa* 'kirves; kirka', *kan* ~ *kjang* 'alt köetav põrand, magamisase', *kungass* 'purjelaev', *šenšenn* 'ženšenn' (< *jênshên*), *gaoljan* 'hiina sorgo' (< *kaoliang* 'hirss', sõnasõnalt 'kõrge rohi'), *taloobe* 'hiina kapsas', *tšumiis* 'hirss'. Korea keelest pärinevad *hobegi* 'naeris', *kamssii* 'kartul', *kuuri* 'mesi', *pääbi* 'puder', *suli* 'hiina viin'.

Olemasolevast materjalist ilmneb, et kohalike rahvaste keeltest pärinevaks võib lugeda eeskätt kohanimesid ja mõningal määral ka kohaliku toidu, riietuse ning eluoluga seotud sõnavara (lähemalt vt Viikberg 2001). Seda võib pidada piisavaks, kui arvestada, et 1) enne eestlaste saabumist külakrundile olid põliselanikud sealt juba (ammu) tõrjutud ja 2) kuni kollektiviseerimiseni elasid nii eesti kui ka teiste rahvaste (eriti moslemite) külad suhteliselt suletud ühiskonnana. Samas tuleb silmas pidada, et kohalike rahvaste kohanimesid on võetud kasutusele kõikjal, mis ei anna veel alust järeldada otsekontakte. Vähemalt Kaukaasia eluoluga seotud laensõnu võib pidada aga regionalismideks, mis on tuntud ja kasutusel paljudes kohalikes keeltes.

5. Nooremad generatsioonid. Keele seisund ja muutused

Nooremaid generatsioone esindavad keelejuhid on sündinud valdavalt pärast Teist maailmasõda ja elanud nõukogude kolhoosikorra tingimustes. 1930. aastate riiklik repressiooni-poliitika halvas ka eestlaste täisverelise keele- ja kultuurielu ning lõi lähtealuse massiliseks kakskeelsuseks diglossia tingimustes. Venemaa minoriteetidele tähendas see kohustuslikku ühepoolset kakskeelsust ning emakeelsuse taandarengu algust 1940.-1950. aastail.

Hääldus

Seoses vene keele oskuse üldistumisega on Venemaa eestlaste eesti keelde tunginud ja seal kinnistunud üha rohkem võõrmõjusid. Võõrhäälikuid on õpitud hääldama ning uuemates laenudes neid enam ei asendata. 1950.-1960. aastail ja hiljem sündinute keeles on tavaliseks saanud võõrhäälikud, järgsilbil asetsev pearõhk, venepärane palatalisatsioon jms. Need ei piirdu üksnes uuemate laenudega, vaid on hakanud mõjutama ka eesti keelele omast häälдust, on tekkinud vene aktsent emakeeles. Neist noorematel põlvkondadel tuleb esimeseks keeleks *resp*. emakeeleks lugeda enamasti juba vene keelt.

Uuemates laenudes on pearõhk jäänud püsima järgsilbil, näiteks *matoo·r* 'mootor', *plasti·nkasi* 'heliplaate', *`sabirai·tame* 'kavatseme, plaanime, üritame', *tugo·fka* 'gaasiahi', *`stihhatvaree·nje* 'luuletus'. Ohtralt esineb võõrkonsonante:

f – *aftoo·bussid* 'autobussid', *tiff* 'tüüfus', *fufai·ka* 'puhvaika, vatijope';
š – *tele·ška* 'järelkäru, haagis', *isa·šna* 'aborigeen, hrl hant', *`ugošai·tada* 'kostitada';
z – *penzija* 'pension', *`zada·nje* 'ülesanne', *zako·nn* 'seadus';
ž – *druužna* 'sõbralik(ult)', (miskis) *kružo·kkis* 'aineringis'.

Helilistel sibilantidel *z* ja *ž* esineb positsionaalset varieeruvust, helitus ümbruses või sõna lõpus hääldatakse neid vastavalt kui *s*(*s*) või *š*(*š*), nt *Kama·ss* 'kallurauto KamAZ', *navo·ss* 'sõnnik, väetis' (< навоз), *senaa·s* 'rohujahu' (< сенаж), *kruška* 'kruus' (< кружка). Nii hääldatakse neid sõnu ka vene keeles. Iseloomulik on seegi, et laensõna mugandatusele või originaalilähedusele vastavalt tekivad häälдusvariandid: *`sesnok* ~ *`tsesnok* ~ *`tšesnok* ~ *`tšesno·kk* 'küüslauk'.

Meediaklusiile hääldatakse sõna- ja silbialgulises positsioonis juba originaalkeelele omaselt, näiteks *belaru·s´s* '(traktor) Belorusj', *brigadii·r* 'bri-

gadir', *`druužna* 'sõbralikult', *`budii·tama* 'äratama'. Rohkenenud on palatalisatsiooniilmingud. Peale tavapäraste *i*- ning *j*-eelse konsonandi peenendumise (*kon´jukas* 'hobusekarjus', *kal´ja·ska* 'lapsevanker') on lisandunud venepärane *t*-palatalisatsioon (*võt´i, alat´i, t´ilegra·mm*). Noorimate põlvkondade kõnes, neil, kes on edenenud kakskeelsusest juba keelevahetuse staadiumi, on hakanud vene häälikuid, nt *л, z*, helilised *g* ja *b*, imbuma ka eesti oma sõnadesse (*рулmad, `valmis, vanazi, Kazeküla, kõige, paber*). Eesti keelt räägitakse vene aktsendiga (*t´janan* 'tänan', *Ja-ak* 'Jaak', *Jолла* 'Joala' jne).

Grammatika

Venemaa eesti keeles esinevatest vene keele elementidest on näiteid ka grammatika alalt. Et vene keeles on indoeuroopa keeltele iseloomulikult kolm grammatilist sugu, aga eesti keeles sookategooriat pole, siis ei teki täpset vastavust ning vene keele seisukohast on grammatilist sugu antud eesti keeles edasi meelevaldselt: ühelt poolt *savreme·nna laul* 'kaasaegne' (современная + песня) ja teisalt *`krasna ugalo·kk* 'puna(nurk)' (р.о красный + уголок) ning *ljuboi· tüö* 'suvaline' (р.о любая + работа), mis vene grammatilist sugu ei arvesta.

Silma torkavad analüütilised vormid kohakäändeis, näiteks *jahi pial* 'jahil', *esimese kursi pial* 'esimesel kursusel' (< vene eessõna на); *raamatu `sisse* 'raamatusse', *lugutua sies* 'raamatukogus' (< vene eessõna в).

Kohakäänete kasutamisel tekivad nihked vene eessõnade analoogia tõttu, näiteks *`mitme keele pial* (< vene eessõna на) 'mitmes keeles', *`siade pial* (< на) 'sigalas, sigadega', *Vaikele* (< к) 'Vaike poole, Vaikele külla'.

Vene mõjuks tuleb arvata ka ohter deminutiivide kasutamine: *plikakene, plõn´nikene, poisikene, `väiksekene*. Enamasti on tegu emotsionaalse deminutiivsusega.

Verbide puhul torkab silma, et preteeritumivormidest domineerib imperfekt, näiteks *kirjutas raamatu* (pro *on kirjutanud*); *ta varem `laulis pal´lu* (pro *on laulnud*).

Vene malli järgi kasutatakse passiivi olevikus verbide eitusvorme, näiteks *ei `antakse* 'ei anta', *ei tievad* 'ei tee', *ei künnavad* 'ei künna'. Vene sümmeetriline jaatus-eitus (они *пашут* : *не пашут*) on ilmunud ka eesti keelde (nad *künnavad* : *ei künnavad*).

Kindla kõneviisi oleviku ja lihtmineviku 3. pööre on sageli kasutusel ka passiivi tähenduses, nt *tegivad pot´nikud villast* 'tehti vilti lambavillast', *arbuseid `soolavad pal´lu* 'soolatakse', *püha `peavad pikalt* 'peetakse', *ei käivad `tihti `kos´tis* 'ei käida'.

Esineb tüvekordust, st öeldise kombineerumist samatüvelise sihitisega, nt *lugeda lueb* ‘loeb, oskab lugeda’, *`rääkida ei räägi* ‘ei räägi, ei oska rääkida’, *`süiagi süeme* ‘sööme’, nagu on iseloomulik vene keelele.

Sageli esineb ka mitte-eestipäraseid rektsioonijuhte, nt *käisime `sinna `väl´la `astumas* (pro käisime seal), *käisime vanasse `kuoli* (pro vanas koolis), *`riidled teda* (pro temaga), *jäin isast maha* (pro ilma isata). Vene malli järgi kasutatakse ka fraase ja väljendeid, nagu *kuus kaheksaga* ‘6 korda 8’, [nad] *kirjutavad piima `piale* ‘piima arvele’, *siit alustab Kabani tie `minna* ‘siit algab Kabani tee’.

Sõnavara

Vene keele oskuse laialdane levik 1930. aastaist alates tähendas ühtlasi ühiskondliku sõnavara rohket ja pidevat lisandumist ka eesti keelde, nt *kafkuo·s ~ kalkoo·s* ‘kolhoos’ (< колхоз), *kammuu·na* ‘kommuun’ (< коммуна), *kulakas* ‘kulak, jõukas talupoeg’ (< кулак), *naloo·g* ‘riigimaks’ (< годналог), *`pritsedaa·tel´* ‘esimees’ (< председатель), *`polnii·tel´* ‘organisaator, täideviija’ (< исполнитель). Suurem osa laenatud sõnavarast mugandati oma keelesüsteemi või tõlgiti, nt *upraa·v* ‘küla esimees’ (< управляющий), *punavägi* (< красная армия), *lugutuba* ‘lugemistare, st raamatukogu’ (< избачитальня), *sigade tal´l* ‘sigala’ (< свинарник), [head] *`näitused* ‘näitajad’ (< показатели). Kui aga tegu oli mõne valdkonna terminoloogiaga, siis pole seda eesti keelde tõlkida üritatudki, (palgiparvetamisel) näiteks *портовки* (‘sadamatöölised’), *плот* (‘parv’), *кошель* (‘suur parv’), *воротник* (‘parve tüür’). Noorematele põlvkondadele on saanud järjest iseloomulikumaks nähtus, et kui eesti keeles sõna ei teata või ei meenu, siis võetakse see automaatselt vene keelest ja/või vahetatakse koodi.

Kokkuvõte

Venemaale on eestlasi pagenud hiljemalt 16. sajandist, aga neid on sinna viidud ka sõjavangi või saadetud süüteo eest karistust kandma. Kõige rohkem eestlasi on läinud Venemaale ise, otsima vaba maad ja vabamat elu. Need ümberasujad on 19. sajandil ja 20. saj algul rajanud sinna terveid eesti külasid, millest mitmed on säilinud tänaseni. Et väljasaadetud inimesed pärinesid eri murdealadelt, kujunes neis külades välja oma põhjaeestiline ühiskeel, millel Eestis täpset vastet ei olegi. Väljaränanud on seevastu oma murdekeele üldjoontes paremini säilitanud. Asunikud pärinesid kitsamalt

maa-alalt, nende murdetaust on kompaktsem, ent spetsiifilisemad murdejooned on taandunud laiemalt levinute ees (s.o primaarsed sekundaarsete ees). Põhja- ja lõunaeestlased rajasid omaette külad.

Uues elukeskkonnas on eestlastel aidanud säilitada oma keelt ja identiteeti nende arvukus ja kompaktsus, jätkuv immigratsioon, side kodumaaga, aktiivne ühistegevus, usu-, haridus- ja kultuurielu. Eestlaste akulturatsioon on toimunud vene keele vahendusel, kuid adaptatiivselt eesti keele baasil. Asunike põhimass oli ükskeelne, ohtrad sõnalaenud on mugandatud oma keelesüsteemi. Ka lähikonna mikrotoponüümika pärineb eesti asunikelt.

Vene keele lausmõju algas 1930. aastail, kui riiklike survevahenditega likvideeriti eesti keel avalikust elust ning vene keelest sai konkurentsitu *lingua franca* ning mitteametlik riigikeel. Hakkas arenema massiline kakskeelsus diglossia tingimustes. 1930.-1940. aastaist alates on suurenenud vene keele oskuse ja mõjude levik. See ilmneb nii foneetikas, grammatikas kui ka leksikas. Võõrmõjude integreerimine ei ole enam ei üldine ega tüüpiline, nooremad põlvkonnad kasutavad vene laene originaalilähedasel kujul. Mõjutuste ulatus on isikuti erinev, ent kakskeelsed on kõik sõjajärgsed põlvkonnad. Mida noorem põlvkond, seda ilmsem on suund vene-eesti kakskeelsuselt vene ükskeelsusele.

Praegu, 21. sajandi algul, on selliseid külasid, kus suheldakse eesti keeles veel Siberis: Lillikülä, Estonka ja Jurjevka Omski oblastis, Nikolajevka Novosibirski oblastis, Jurjevka Kemerovo oblastis ning Ülem-Suetuk Krasnojarski krais. Suurem eestlaskond elab veel Omski oblasti Zolotaja Niva külas, Tomski oblasti Kasekülas (Korb 2002: 155-156). Vähemalt vanem põlvkond suhtleb omavahel eesti keeles Uljanovski oblastis (Smorodino, Žiroki, Lommi), Kirovi oblastis (Oparino), Kaukaasias (Salme, Sulevi, Punase Lageda) ja Krimmis (Krasnodarka).

Linnastumine ja tagasiränne Eestisse on Venemaa eesti kogukondi kahandanud, eksogaamsed abielud on põhjustanud sulandumist venekeelsesse põhirahvusesse ning nõrgestanud kogukonna jätkusuutlikkust (vt ka Martin Ehala artikkel käesolevas kogumikus). Keelte ohustatuse *resp*. vitaalsuse hindamiseks on Joshua Fishman koostanud 8-astmelise skaala (vt Ehala 2006: 21-22), mille 1. astmel on kõige vitaalsemad ja 8. astmel kõige ohustatumad keeled. 1930. aastate Venemaa eesti keelt võib iseloomustada 4. astme kriteeriumide järgi: *elavale suulisele ja kirjalikule keelekasutusele lisandub kohustuslik keeleõpe algkoolis vastavalt riiklikule haridusseadusele*. Praeguseks ollakse laskutud 6.-7. astmele. Leidub maa- ja linnakogukondi, kus (6. aste:) [eesti] *keel on suuliselt laialdaselt kasutusel*,

on säilinud või taastumas keele loomulik põlvkondade vaheline edasikandumine; leidub aga selliseidki kogukondi, kus (7. aste:) *enamik keelekõnelejaid on ühiskondlikult aktiivsed ja* [eesti] *keel on kasutusel nende omavahelises suhtluses*, *kuid nad on liiga eakad*, *et keeleoskust loomulikul viisil lastele edasi anda*.

Eesti keele vitaalsus Venemaal ei ole praegu küll nii ilmselge, nagu see oli veel 1930. aastail, ent pole põhjust rääkida ka keele peatsest hääbumisest. Keele edasiandmine järgmistele sugupõlvedele jätkub eesti suuremates ja organiseerunud kogukondades, kus ollakse huvitatud oma päritolust, etnolingvistilisest identiteedist ning (jätkuvatest) suhetest Eestiga.

Kirjandus

Arens, Ilmar 1994. Peipsitagused eestlased. Fakte, dokumente ja mälestuspilte Ida-Peipsimaa uurimusilt 1943-1944. Toim O. Kurs. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Ehala, Martin 2006. Keelevahetuse pööramisvõimalusi võru keelealal. – Mitmekeelsus ja keelevahetus läänemeresoome piirkonnas. Toim H. Koks, J. Rahman. (= Võro Instituudi toimõndusõq 18.) Võro, 11–26.

EKA 1984 = Eesti kirjanduse ajalugu. IV köide, 2. raamat. Aastad 1930–1940. Toim M. Kalda, H. Peep, H. Puhvel, E. Sõgel, A. Vinkel. Tallinn: Eesti Raamat.

Ertis, Eduard 1986. Eesti kirjakeel Nõukogude Liidus 1920.–1930-ndail aastail. – Keel ja Kirjandus 10, 603–608.

Estoncy 2008 = Эстонцы в Крыму. Очерки истории и культуры. Сост. Е. А. Лагода, Ю. Н. Лаптев, М. Р. Никольская. Крымский этнографический музей, Крымское эстонское обшество культуры. Симферополь: Диайпи.

Juntunen, Alpo 1983. Suomalaisten karkottaminen Siperiaan autonomian aikana ja karkotetut Siperiassa. (= Siirtolaisuustutkimuksia A10.) Turku: Siirtolaisuusinstituutti.

Jürgenson, Aivar 2001. Kalade kiiluvees. Eestlased Jaapani mere ääres. – Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat 45. Tartu, 67–102.

Jürgenson, Aivar 2002. Siberi eestlaste territoriaalsus ja identiteet. (= Tallinna Pedagoogikaülikooli humanitaarteaduste dissertatsioonid 7.) Tallinn: TPÜ Kirjastus.

Jürgenson, Aivar 2006. Siberiga seotud: eestlased teisel pool Uuraleid. Tallinn: Argo.

Jürgenson, Aivar 2008. Siber – vabaduse ja vangiahelate vahel. Tallinn: Argo.

Keem, Hella 1984. Räpina murrak. – Räpina radadel. Artikleid. Koost V. Ritslaid. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia, 144–152.

Keem, Hella, Lembit Vaba, Jüri Viikberg 1989. Siberimaa eestlaste jutustusi II. – Kodumurre 21. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts, 48–73.

Kessel, Tiia 1981. Ülevaade Kaukaasia eestlaste keelest. Diplomitöö. Tartu. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse osakonnas.

Korb, Anu 1996. *Ei oska rääkimise moodi kõnelda*. Eesti asundused II. Zolotaja Niva, Semjonovka, Jurjevka, Koidula. Toim K. Tamm. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.

Korb, Anu 1998. *Seitse küla Siberis*. Eesti asundused III. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.

Korb, Anu 1999. *Taaru-tagused ja stepiasukad*. Eesti asundused IV. Toim K. Tamm. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.

Korb, Anu 2002. Eestlastest Vene Föderatsioonis 1990. aastail. – Krimmi kogumik. Konverentsi "140 aastat eestlust Krimmis" ettekanded (09.-10.09.2001). Koostanud ja toimetanud J. Viikberg. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 150–170.

Korb, Anu 2005. Venemaal rahvuskaaslasi küsitlemas: folkloristliku välitöö metoodilisi aspekte. (= Studia Ethnologica et Folkloristica Tartuensia 9.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Korb, Anu 2007. Rõžkovo virulased pärimuskultuuri kandjaina. (= Eesti Rahvaluule Arhiivi toimetused 24.) Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.

Korb, Anu, Kadri Peebo 1995. *Siin Siberi maa peal kasvanud*. Eesti asundused I. Ülem-Suetuki ja Viru-Pulani lood ning laulud. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.

Kulu, Hill 1992. Eestlased maailmas. Ülevaade arvukusest ja paiknemisest. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Kulu, Hill 1997. Eestlaste tagasiränne 1940–1989. Lääne-Siberist pärit eestlaste näitel. (= Publicationes instituti geographici Universitatis Helsingiensis C9.) Helsinki.

Kurs, Ott 2005. Eestlased Krimmis teiste rahvusrühmade taustal. – Krimmi kogumik II. Konverentsi "Eestlased XIX – XXI sajandil Krimmis"

ettekanded (9.-10. septembril 2004 Simferopolis). Koostanud ja toimetanud T. Tender, L. Viitol. Tallinn-Tartu, 304-316.

Lotkin 1996 = Лоткин, И. В. Современные этнические процессы у латышей и эстонцев Западной Сибири. Москва: Российская Академия Наук.

Lotkin, Ilja 2003. Лоткин, И. В. Прибалтийская диаспора Сибири: история и современность. Учебное пособие. Омск: Омский Госуниверситет.

Lotkin, Ilja 2006. Лоткин, И. В. Прибалтийские диаспоры в Сибири (1920–1930-е годы): аспекты этносоциальной истории. Научное издание. Омск: Издательский дом »Наука».

Mikkor, Marika 1998. Eestlased Musta mere rannikul. Tartu.

Moora, Harri 1956. Eesti rahva ja naaberrahvaste kujunemisest arheoloogia andmeil. – Eesti rahva etnilisest ajaloost. Artiklite kogumik. Toim H. Moora. Eesti NSV TA Ajaloo Instituut. Tallinn: 41–117.

Mäger, Mart 1970. Eestlased Kaug-Idas. – Saaremaast Sajaanideni ja kaugemalegi. Koost A. Valmet, P. Palmeos, J. Peegel. Tallinn: Valgus, 216–226.

Nigol, August 1918. Eesti asundused ja asupaigad Venemaal. Eesti Kirjanduse Seltsi Kodumaa Tundmaõppimise Toimkonna toimetised 1. Tartu: Postimees.

Nigol, Salme 1963. Eesti keelesaartest. – Keel ja Kirjandus 7, 434-435.

Perepis 2002 = Всероссийская перепись населения 2002 года. Официальный сайт Всероссийской переписи населения 2002 года. Национальный состав населения. www.perepis2002.ru/ct/doc/TOM_04_01.xls (12.10.2008)

Piho, Mare 2002. Setude ümberasumisest külmale maale. – Krimmi kogumik. Konverentsi "140 aastat eestlust Krimmis" ettekanded (09.-10.09.2001). Koostanud ja toimetanud J. Viikberg. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 171–185.

Pullat, Raimo 2004. Lootuste linn Peterburi ja eesti haritlaskonna kujunemine kuni 1917. Tallinn: Estopol.

Päll, Eduard 1958. Eesti nõukogude kirjanduse arenemisest NSV Liidus enne 1940. aastat. – Keel ja Kirjandus 4/5, 193–213; 6, 324–338.

Raag, Raimo 1998. Pilguheit Venemaa eesti asunduste kujunemisele. – Eesti kultuur võõrsil. Loode-Venemaa ja Siberi asundused. Toim A. Tuisk. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 15–33.

Raag, Raimo 1999. Eestlane väljaspool Eestit. Ajalooline ülevaade. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Roos, Aarand 1975. Jumalaga, Kars ja Erzurum. (= Maarjamaa Taskuraamat 10.) Lund: Maarjamaa.

Rosenberg, Tiit 1998. Eestlaste väljaränne 19. sajandil – 20. sajandi algul: taust ja võrdlusjooni naabritega. – Eesti kultuur võõrsil. Loode-Venemaa ja Siberi asundused. Toim A. Tuisk. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 34–59.

Ström, Evald, Aino-Monika Jõesaar 2000. Eesti-Haginsk. Küla: inimesed ja saatused. Paide.

Tammaru *et al*. 2008 = Tammaru, Tiit, Kaja Kumer-Haukanõmm, Kristi Anniste. Eesti diasporaa kujunemine ja areng. – *Sõna jõul*. Diasporaa roll Eesti iseseisvuse taastamisel. 6. ja 7. augustil 2008 Jõhvis toimunud konverentsi "Diasporaa roll Eesti iseseisvuse taastamisel" raames ilmunud kogumik. Toim K. Anniste, K. Kumer-Haukanõmm, T. Tammaru. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 15–35.

Tooming, Kadri 2008. Lõuna-Eesti küla Vene impeeriumi keskvalitsuse kolonisatsioonipoliitika mõjuväljas 1889–1914. Magistritöö. Käsikiri Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituudis.

Valmis, Aavo 1997. Emakeeleõpetus Venemaa eesti koolides. Toim E. Laul. Tallinn: Virgela.

Vassar, Artur 1975. Uut maad otsimas. Agraarne ümberasumisliikumine Eestis kuni 1863. aastani. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut. Tallinn: Eesti Raamat.

Viikberg, Jüri 1986 = Вийкберг, Юрий. Эстонские языковые островки в Сибири. Preprint KKI-41. Tallinn: Eesti NSV TA Keele ja Kirjanduse Instituut.

Viikberg, Jüri 1989a. Koodivahetus ja Siberi eestlased. Lähtekohti. – Keel ja Kirjandus 4, 202–205.

Viikberg, Jüri 1989b. Suomalais-virolaisia kielisuhteita Siperiassa. – Virittäjä 1, 79–88.

Viikberg, Jüri 1990b. The Siberian Estonians and Language Policy. – Fourth International Conference on Minority Languages. Vol. II: Western and Eastern European Papers. Eds. D. Corter, J. F. Hoekstra, L. G. Jansma, J. Ytsma. Multilingual Matters 71. – Clevedon – Philadelphia 1990, 175–180.

Viikberg, Jüri 1990b. Die Sprachkontakte des Sibirien-Estnischen. – Congressus Septimus Internationalis Fenno-Ugristarum 3B. Sessiones sectionum. Debrecen, 298–303.

Viikberg, Jüri 1991. An Estonian village in the Far East. – Multilingualism in the Nordic countries and beyond. Eds. K. Herberts, C. Laurén. Papers from the Sixth Nordic Conference on Bilingualism 4.–6.6.1990 Vasa, Finland. Åbo 1991, 326–332.

Viikberg, Jüri 1992. Estonians in Siberia. – Fenno-ugrica Suecana 11. Eds. I. Almquist, E. Wande. Stockholm, 79–90.

Viikberg, Jüri 1996. Nord- und Südestnisch in Sibirien: neben- und übereinander. – *Lapponica et Uralica*. 100 Jahre finnisch-ugrischer Unterricht an der Universität Uppsala. Vorträge am Jubiläumssymposium 20.–23. April 1994. Hg. von L.-G. Larsson. (= Studia Uralica Upsaliensia 26.) Uppsala, 325–329.

Viikberg, Jüri 1997a. Eesti külad Venemaal: keel ja identiteet. – *Eestlane olla* ... Eesti keele ja kultuuri perspektiivid. Toim H. Kulu, K. Metsis, T. Tammaru. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 28–52.

Viikberg, Jüri 1997b. Eesti asundustest Siberis. – Välis-Eesti XIV: 4, 13–15.

Viikberg, Jüri 1998a. Venemaa eestlaste keele uurimisest. – Väliseestlaste keelest. Toim L. Lindström. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 9.) Tartu, 36–38.

Viikberg, Jüri 1998b. Siperian suomalaiset ja kielipolitiikka. – Kaheksa keelt, kaheksa rahvast. Koost J. Õispuu, toim M. Joalaid. Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikool, 83–93.

Viikberg, Jüri 1999. Language shift among Siberian Estonians: pro and contra. – International Journal of the Sociology of Language 139. Estonian Sociolinguistics. Ed. by T. Hennoste. General Editor J. Fishman. Berlin-New York: Mouton de Gruyter, 105–124.

Viikberg, Jüri 2001. Vom Kaukasien bis zum Japanischen Meer. Sprachkontakte estnischer Umsiedler mit den einheimischen Völkern. – 100 aastat akadeemilist eesti keele õpet Uppsala ülikoolis. Eesti keele ja keelepoliitika ettekanded. 100 Years of Academic Teaching of Estonian at the University of Uppsala. Reports on the Estonian Language and Language Policy. Koost R. Raag, J. Valge. Uppsala-Tartu, 2001, 89–97.

Viikberg, Jüri 2002a. Eestlaste väljarändamine Krimmi. – Krimmi kogumik. Konverentsi "140 aastat eestlust Krimmis" ettekanded (09.-10.09.2001). Koostanud ja toimetanud J. Viikberg. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 21–48.

Viikberg, Jüri 2002b. Language shift among Siberian Estonians: pro and contra. – Opportunities and Challenges of Bilingualism. Eds. Li Wei, Jean-Marc Dewaele, Alex Housen. Berlin: Mouton de Gruyter, 125–144.

Viikberg, Jüri 2003. Väliseesti keeleaines EKI-s. Helilindistused 1956–2003. Tallinn. Käsikiri Eesti Keele Instituudi soome-ugri keelte ja murrete osakonnas.

Viikberg, Jüri, Lembit Vaba 1984. Siberi põhjaeestlasi kõnetamas. – Keel ja Kirjandus 3, 145–156; 4, 210–223.

Viikberg, Jüri, Ott Kurs 2003. Estonians in Crimea. – Yearbook of Population Research in Finland 39, 171–180.

Vilbaste, Gustav 1960. Kaukaasia eestlaste keelest ja rahvaluulest. – Emakeele Seltsi aastaraamat VI. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 121–131.

VK 1998 = Väliseestlaste keelest. Toim L. Lindström. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 9.) Tartu.

Võime, Lembit 1992. Väljarändamine ja väliseestlased. – Eesti ajalugu ärkamisajast tänapäevani. Koostanud S. Õispuu. Tallinn: Koolibri, 307–317.

Vääri, Eduard 1960. Kaukaasia eestlaste keelest. – Keel ja Kirjandus 7, 425–429.

ESTONIANS AND THE ESTONIAN LANGUAGE IN RUSSIA

Summary

Estonia is located next to Russia, which places Estonians and their language in Russia in a very different position from that of other Estonian communities abroad. In view of the relatively late migration of Eastern Slavs into the Finno-Ugric areas beyond Lake Peipsi, we should not ignore the ancient Estonian settlement in the Pskov district, which shares a boundary with Estonia. Starting from at least the 16th century Russia was seen as a refuge, but Estonians were also taken there as prisoners of war or transported there as convicts. Minor offenders were sent to West Siberia and major offenders to East Siberia. The majority of Estonians, however, migrated to Russia voluntarily in search of vacant land and a more independent life. The main "push" factors that motivated Estonians to emigrate were their dependence on the manor, heavy taxation, overpopulation in the villages, and a desire to possess their own land. There were significant "pull" factors as well. Subjects were needed to settle the newly conquered lands of the Russian Empire in the 19th century. Colonisation was facilitated by the growth of railways, agrarian reforms, skilfully directed propaganda and state financial aid. Estonians migrated mainly to the rural areas of Central and South Russia, Siberia and the Far East. In the 19th and early 20th century, Estonian villages, some of which still exist, were scattered over a huge area ranging from Lake Peipsi to the Sea of Japan.

The convicts came from different dialectal areas and in the Siberian villages where they were sent, a northern Estonian language developed that had no exact equivalent in Estonia. Those who emigrated voluntarily maintained their dialects. They came from particular areas, their dialectal backgrounds were more condensed, but the more specific primary features of the dialects disappeared while the secondary, more widespread attributes remained. Origin and linguistic differences were preserved in Russia as well: North and South Estonians lived in separate villages.

Estonians were able to preserve their language and identity in the new environment because of their large numbers and close settlement patterns,

continuous immigration, links with their native land, active communal life, religion, education and culture. The acculturation of Estonians in Russia (the acquisition of words denoting plants, animals, landscape, etc. in the new country) took place through the medium of the Russian language, but adaptively on the basis of the Estonian language. The loanwords were mainly substantives denoting new phenomena; verbs were borrowed to a minimal extent. Because the majority of the settlers were monolingual, the numerous loanwords were adapted to fit the Estonian linguistic system. The microtyponoms also originate from Estonian settlers.

In the older settlements in East and West Siberia, Estonians lived next to other Lutheran communities of Latvians, Germans and Finns. The Finnish language spoken in these communities exerted a considerable influence on the Estonian language. There are relatively few traces of language contact with local people in the Caucasus, the Crimea, on the Volga, Siberia or the Far East. Place names and, to some extent, words for the indigenous food, clothing and everyday life, were adopted from the local language.

The extensive influence of the Russian language began in the 1930s when Estonian was forcibly eliminated from public life and the Russian language became the lingua franca and official language. Bilingualism and diglossia became prevalent. Russian language proficiency and the spread of Russian influences began in the 1930s and 40s and is apparent in phonetics, grammar and lexis. The integration of foreign influences was not general or typical – the younger generation used Russian loanwords in their nearly original form. The effects of that influence were not uniform, but all the postwar generations were bilingual. The younger the generation the more pronounced was the tendency to move from Russian/Estonian bilingualism to Russian monolingualism.

In the first decade of the 21st century there are still a few villages in Siberia where people communicate in Estonian: Lillikülä, Estonka and Yuryevka in the Omsk Oblast, Nikolayevka in the Novosibirsk Oblast, Yuryevka in the Kemerovo Oblast and Verkhne-Suetuk in the Krasnoyarsk Krai. There are major Estonian communities are in the villages of Zolotaya Niva in the Omsk Oblast, and Kaseküla in the Tomsk Oblast. The older generation communicates in Estonian in the Ulyanovsk Oblast (Smorodino, Shirok, Lommi), in the Kirov Oblast (Oparino), in the Caucasus (Salme, Sulev, Punase-Lageda) and in the Crimea (Krasnodarka).

The number and size of Estonian communities in Russia have decreased due to urbanisation and return migration, and exogamic marriages have

contributed to the assimilation of Estonians into the Russian population and the weak sustainability of Estonian communities. Joshua Fishman has developed an eight-stage scale by which we can evaluate linguistic vitality, with stage one indicating the least threatened and stage 8 the most threatened languages. The Estonian language in Russia in the 1930s can be characterised as stage 4 on the scale: the oral and written language was maintained and there was elementary education in the Estonian language as stipulated by the Education Act. Now it has shifted to stage 6 or 7: there are some urban and rural communities (stage 6) where oral Estonian is extensively used, the intergenerational use of the language is preserved or has been restored, and there are communities (stage 7) where the majority of speakers are socially active and the Estonian language is used in communication, but they are past childbearing age and do not transmit the language naturally.

The vitality of the Estonian language in Russia is not as pronounced as it was in the 1930s, but neither can we expect its immediate demise. Some signs of revitalised Estonian language and culture have been noticeable since the 1990s. The Estonian language is taught in the Pskov Linguistic Gymnasium, in the Russian Federation schools of Punase-Lageda, Kaseküla and Verkhne-Suetuk, in the Aleksandrovka Secondary School in Ukraine, and in the Salme Secondary School in Abkhazia. Religious congregations have been legalised, Verkhne-Suetuk Church (1990) has been restored, and Jaani (St. John's Estonian Evangelical) Church in St. Petersburg is going to be reopened in 2011 following extensive renovation. Estonian societies publish Estonian language newspapers: *Peterburi Teataja* (since 1999) and *Krimmi eestlased* (since 2004). Village museums and local history museums have also been opened.

The Estonian language is being transmitted to the next generations in larger and more organised Estonian communities where an interest in the origins, ethnolinguistic identity and continuing links with Estonia is being maintained.

AUTORID

· **Mari Allik** (MA 2002 Tartu) on õppinud eesti keelt võõrkeelena Tartu Ülikoolis ning etnoloogiat, lingvistikat ja põhjamaade keeli Lundi Ülikoolis. Töötanud tõlkija ning eesti keele õpetajana. Alates 1996. a-st kogunud keelematerjali Rootsi ja Taani eestlastelt, viimastel aastatel ka Soome eestlastelt. Aastast 2006 elab Belgias. e-aadress: mari.allik@skynet.be

· **Kristi Anniste** (BA 2007 Tartu) on Tartu Ülikooli inimgeograafia doktorant ning töötab Välis-Eesti uuringute keskuses. Peamised uurimisvaldkonnad on ränne ja eesti diasporaa. e-aadress: kristi.anniste@ut.ee

· **Martin Ehala** (PhD 1996 Cambridge) on Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudi vanemteadur ning eesti keele didaktika ja rakenduslingvistika professor. Arvukalt töid eesti keele struktuuri üksikküsimuste ja eesti keeles toimuvate muutuste kohta, viimastel aastatel üha enam Eesti keelekeskkonna ja etnolingvistilise vitaalsuse valdkonnast, kus ta on töötanud välja uudse matemaatilise mudeli vitaalsuse hindamiseks. e-aadress: ehalam@ut.ee

· **Katrin Hiietam** (MA 2001 Lund, PhD 2003 Manchester) on vabakutseline tõlkija, tõlk ning keelekonsultant, on töötanud ka Manchesteri ülikoolis inglise keele praktikumide juhendajana. Lõpetanud Tallinna Pedagoogikaülikooli (1997), töötanud inglise ja rootsi keele õpetajana, elab a-st 1999 Manchesteris. Uurimisvaldkonnad on eesti keele süntaks ja morfoloogia, publikatsioone samadest valdkondadest. e-aadress: katrinhiietam@hotmail.com

· **Aivar Jürgenson** (PhD 2003 Tallinn) on Tallinna Ülikooli Ajaloo Instituudi ja Eesti Humanitaarinstituudi vanemteadur. Uurimisvaldkonnad on eestlaste (e)migratsioon, Siberi eestlaste identiteet, maastikurepresentatsioonid ja kultuuriökoloogia. Alates 1996. a-st viibinud teadusmatkadel Kaukaasia, Siberi, Kaug-Ida, Argentina ning Brasiilia eestlaste juures. e-aadress: aivar20@mail.ee

· **Sander Jürisson** on Tallinna Ülikooli Ajaloo Instituudi magistrant. Uurimisvaldkonnaks on eestlaste läänesuunaline emigratsioon ning diasporaa. 2010. aastal viibinud teadusreisil Brasiilia eestlaste juures. e-aadress: sander.jyrisson@gmail.com

· **Piibi-Kai Kivik** (MA 1996 Tartu, MPhil 1997 Cambridge) on Indiana Ülikooli lingvistikaosakonna doktorant. Õpetab a-st 1998 eesti keele ning kultuuri kursusi sama ülikooli *Central Eurasia Studies* osakonnas. Töötanud lektorina Tartu Ülikooli inglise keele õppetoolis. Uurimisvaldkonnad on teise keele omandamine, vestlus võõrkeeles, kasutuspõhine lingvistika, pragmaatika, sotsiolingvistika. e-aadress: pkivik@indiana.edu

· **Kaja Kumer-Haukanõmm** (MA 2005 Tartu) on Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituudi doktorant ja Välis-Eesti uuringute keskuse teadur. Uurimisvaldkonnad on eesti diasporaa, Teisest maailmasõjast tingitud eestlaste väljaränne läände (eeskätt Saksamaale) ja USA Teise maailmasõja aegne ning järgne välispoliitika Balti riikide suhtes. e-aadress: echok@ut.ee

· **Mare Kõiva** (PhD 1990 Tallinn) on Eesti Kirjandusmuuseumi vanemteadur ja folkloristika osakonna juhataja. Peamised uurimisvaldkonnad on eesti rahvauskumused, loitsud ja rahvapärane meditsiin. Tegelnud ka Nõukogude Eesti suulise ajaloo, koolilaste folkloorse repertuaari, eesti diasporaa pärimuse ning meedia ja folkloori seoste uurimisega. Kogunud keele- ja pärimusmaterjali Rootsi ja Austraalia eestlastelt. e-aadress: mare@folklore.ee

· **Tiina Kälissaar** (MA 2008 Hamburg) on Eesti Vabariigi Hamburgi aukonsulaadi referent ning vabakutseline eesti keele õpetaja. Ühiskondlikus korras EÜSL Hamburgi Eesti Kooli juhataja. Lõpetanud Tallinna Pedagoogikaülikooli (1995), töötanud algklasside ja eesti keele õpetajana, elab a-st 1998 Hamburgis. e-aadress: tiina.kalissaar@web.de

· **Harry William Mürk** (8. VI 1954 – 24. II 2009) oli keeleteadlane, tõlkija, hõimuliikumises osaleja. Õppis 1970.-1980. aastail keeleteadust Helsingi ja Toronto ülikoolis, kaitses eesti keele morfoloogia alase dok-

toritöö 1991. a Indiana ülikoolis USA-s. 1990. aastail Toronto ülikooli eesti keele ja kirjanduse professor, hiljem raamatukogutöötaja ning õpetaja. Kutsumuselt oli Harry sadade eestlaste innustaja koorides ja näiteringides, kus ta ise aktiivselt ning juhtivalt kaasa lõi. Tema kaastöö oli juba toimetatud ja läbi arutatud, kui ootamatu surm ta enesega viis.

· **Kristiina Praakli** (PhD 2009 Tartu) on Tartu Ülikooli eesti keele võõrkeelena osakonna õppejõud ja ELDIA-projekti teadur. Õpetanud eesti keelt TÜ Narva Kolledžis (2000-2001), Tamperes (2002) ja Mainzi ülikoolis (2003–2005). Peamisteks uurimisvaldkondadeks on keelekontaktid ja koodivahetus (eriti Soome eestlaste näitel), suhtlusvõrgustikud ja -strateegiad. e-aadress: kristiina.praakli@ut.ee

· **Raimo Raag** (PhD 1982 Uppsala) on Uppsala Ülikooli soome-ugri keelte professor (põhirõhuga eesti keelel). Peamised uurimisvaldkonnad on eesti keel ja läänemeresoome keeled, rootsi-eesti keelesuhted (rootsi laensõnad eesti keeles, Rootsi eestlaste keel ja identiteet); Läänemeremaade, eeskätt Eesti ja Rootsi aja- ning kultuurilugu, keelehoole ja -poliitika, Eesti vähemusrahvused ning eestlaste väljarände ajalugu. e-aadress: Raimo.Raag@moderna.uu.se

· **Mart Rannut** (PhD 1998 Tartu) on Integratsiooni Uuringute Instituudi teadur. Õppinud matemaatilist ja rakenduslingvistikat Leningradi (Peterburi) Ülikoolis. Kauaaegne Eesti Keele Instituudi teadur (1981–90, 1996–98) ja Tallinna Ülikooli õppejõud (a-st 1998, sh keelepoliitika professor 2008–10). Lisaks teadustööle töötanud Keeleameti peadirektori, presidendi nõuniku, Inimõiguste Instituudi peasekretäri ja kaitseministeeriumi büroojuhatajana. Peamised uurimisvaldkonnad on keelepoliitika ja -korraldus, keelelised inimõigused, kakskeelne haridus, teise keele omandamine ja immigrantide kohandumisõpe. e-aadress: mart.rannut@gmail.com

· **Tiiu Salasoo** (MA 1973 Sydney, *Dipl. Tertiary Educ*. 1976 New England, Armidale) on haridusteadlane. Õppinud lingvistikat Sydney Ülikoolis ja eesti keelt vabakuulajana Tartu Ülikoolis. Alates 1985. a-st uurinud eesti keele omandamist, avaldanud töid samast valdkonnast. Mitme eesti keele õpiku (kaas)autor. e-aadress: salasoo@ihug.com.au

· **Tiit Tammaru** (PhD 2001 Tartu) on Tartu Ülikooli inimgeograafia professor ja Välis-Eesti uuringute keskuse juhataja. Peamised uurimisvaldkonnad on asustus, ränne, linnastumine ja (Eesti) välispäritolu rahvastik. e-aadress: tiit.tammaru@ut.ee

· **Maarika Teral** (MA 2007 Tartu) on Tartu Ülikooli eesti keele eriala doktorant. Teaduslikud huvialad on kakskeelsus, esimese ja teise keele areng, arvutipõhised eesti keele kursused. Koostanud keeleõppematerjale. e-aadress: maarika.teral@ut.ee

· **Lembit Vaba** (PhD 1978 Tartu, PhD 1997 Tampere) on Tampere Ülikooli eesti keele lektor ja Tallinna Ülikooli dotsent. Arvukalt töid läänemeresoome keelte ja läti keele sõnavara päritolu ning balti ja läänemeresoome keelte kontaktide teemal. Tunneb suurt huvi "väikeste kasutute" keelte ja kultuuride vastu. e-aadress: Lembit.Vaba@uta.fi

· **Aune Valk** (PhD 2001 Tartu) on rahvusvahelise täiskasvanute pädevuste uuringu (PIAAC) Eesti koordinaator ning Eesti Kirjandusmuuseumi teadur. Peamised uurimisvaldkonnad on (eestlaste) etniline identiteet ja rahvussuhted. e-aadress: aune.valk@ut.ee

· **Anna Verschik** (PhD 2000 Tartu) on Tallinna Ülikooli üldkeeleteaduse professor. On tegelnud eesti-vene keelekontaktide, eriti koodivahetuse uurimisega, arendanud koodikopeerimismudelit, tegelnud ka jidiši keele kontaktidega Baltikumis. e-aadress: anna.verschik@tlu.ee

· **Jüri Viikberg** (PhD 1989 Tartu) on Tallinna Ülikooli eesti keele professor ja Eesti Keele Instituudi vanemteadur. Peamised uurimisvaldkonnad on eesti dialektoloogia, keelekontaktid ja väliseesti keelekujud. Alates 1983. a-st viibinud keelematkadel Kaukaasia, Krimmi, Siberi ja Kaug-Ida eestlaste juures. e-aadress: viikberg@eki.ee

KAARDID

Eestlaste asukohad Põhja- ja Lõuna-Ameerikas

Eestlaste asukohad Lõuna-Aafrikas, Austraalias ja Uus-Meremaal

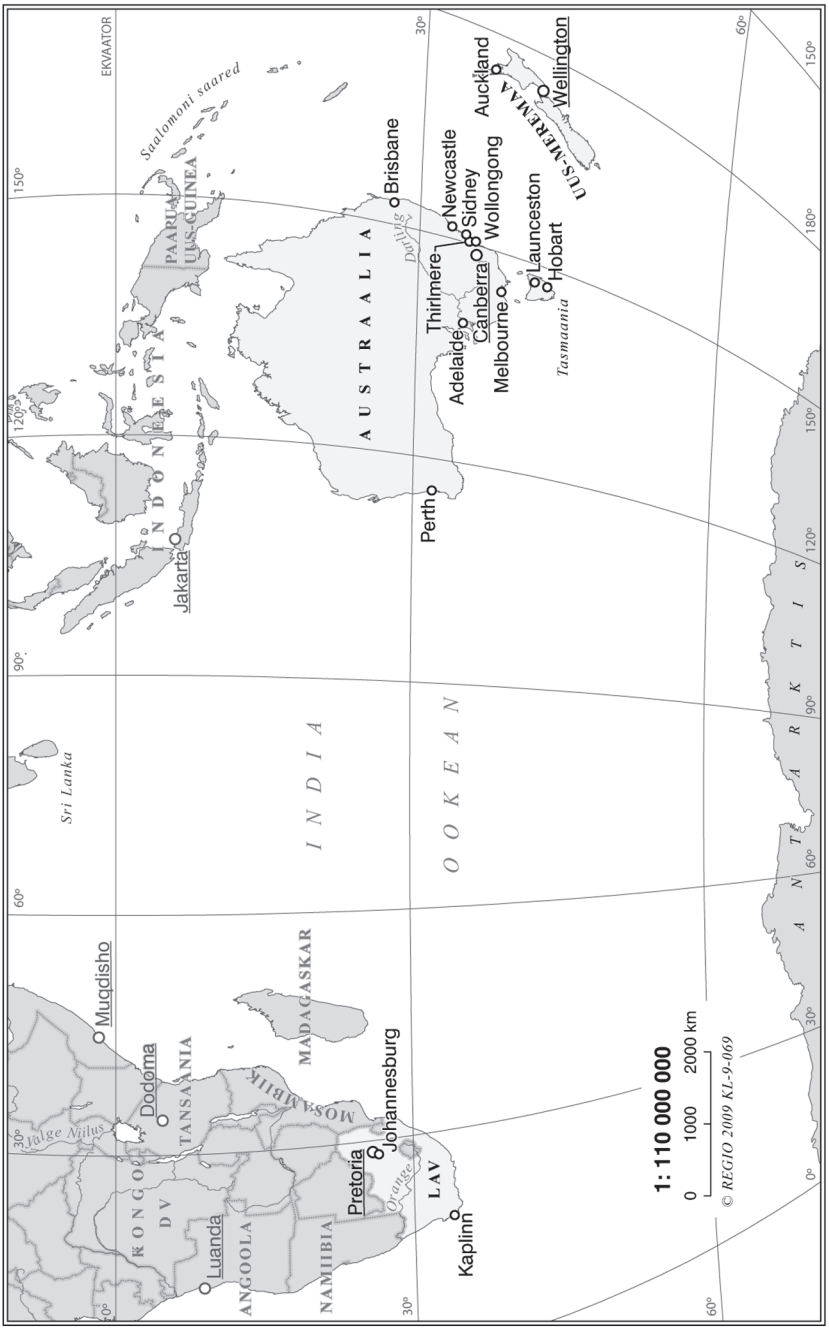

Eestlaste asukohad Euroopas

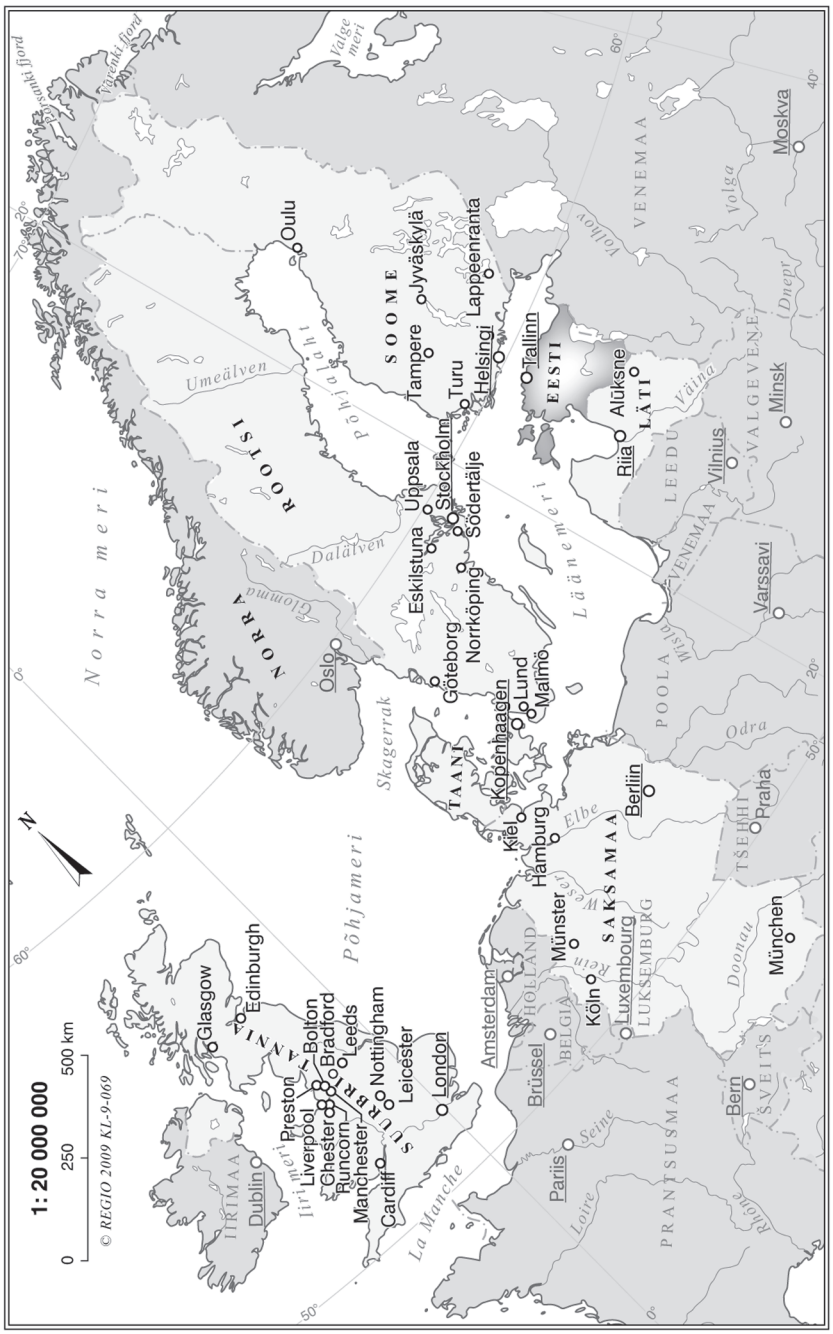

Eestlaste asukohad Krimmis ja Kaukaasias

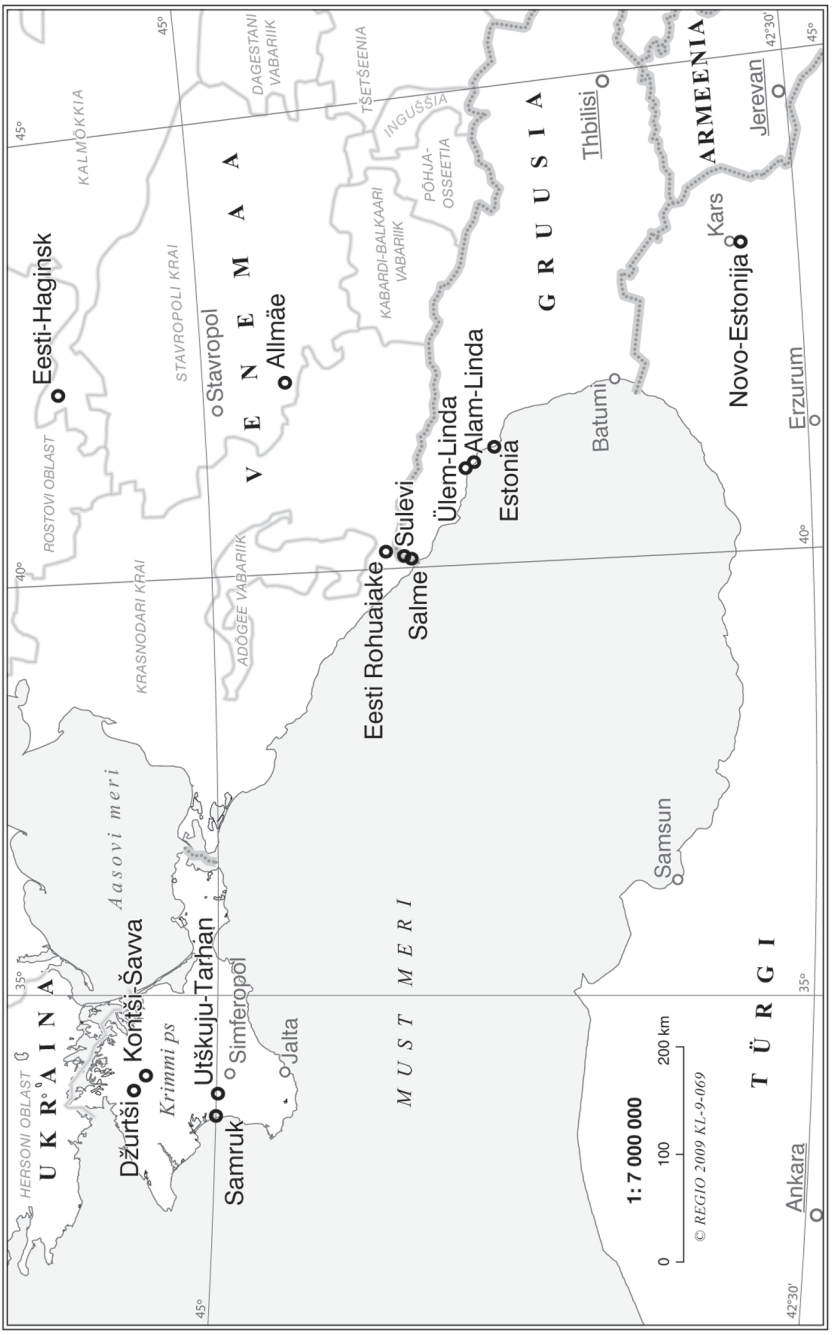
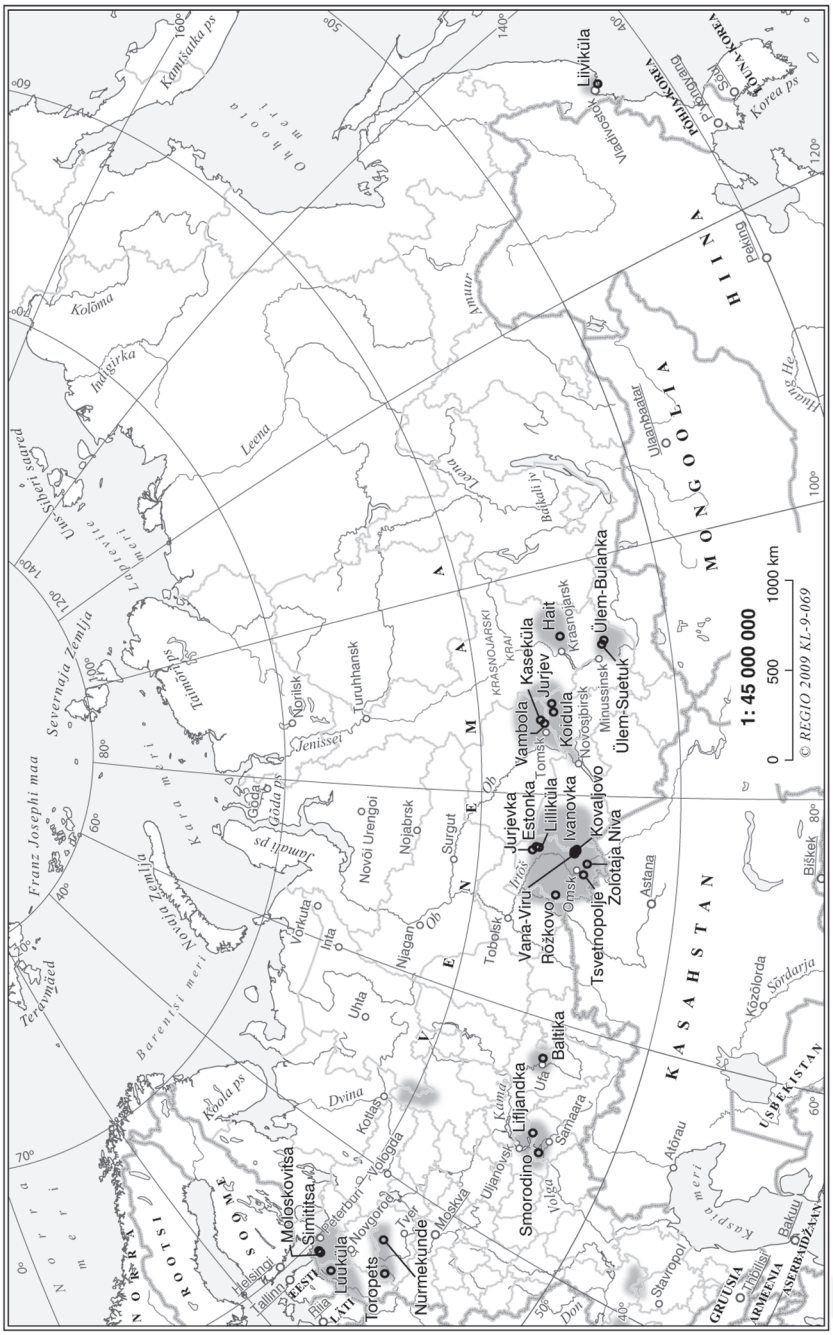
Eestlaste asukohad Venemaal